असा उपयुक्त व महत्त्वाचा ग्रंथ रा. पटवर्धन यांनीं भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळाला प्रथमावृत्तिप्रसंगीं स्वीय मालेंत जसा गुंफूं दिला तसाच पुढील आवृत्तिप्रसंगीं हि ते तो मंडळाच्या स्वीय अथवा पुरस्कृत ग्रंथमालेंतच गोंवण्याचें श्रेय घेतील अशी आशा करितों.

पौष शु. ४ १८४७ — दत्तो वामन पोतदार,
गंगाधरराव नारायणराव मुजुमदार,
चिटणीस, भा. इ. सं. मंडळ, पुणें.

टीप:-प्रस्तुत ग्रंथ १८४७ सालीं वर्ग २ व वरील श्रेणीक सभासदांस यथा-नियम भेट म्हणून मिळेल आणि वर्ग ३ व ४ चे सभासदांस अनुक्रमें निम्मे व पाऊण किंमतीस एक मत याप्रमाणें मिळेल.

या पुस्तकास फार्शी-मराठी कोश हें नांव दिलें आहे; म्हणजे, यांत अरबी व तुर्की शब्दांचे अर्थ दिलेले नाहीत असें नाही. तुर्की शब्द तर फारच थोडे आहेत; अरबी शब्द शुद्ध फार्शी शब्दांहून संख्येनें अधिक भरतील. तरी हे अरबी व तुर्की शब्द फार्शी मार्फत रूढ होऊन तिच्याच द्वारें मराठींत प्रवेशले असल्यानें साधारणपणें सर्वच यावनी शब्दांचा उल्लेख फार्शी या नांवानें करणें सोईचें आहे.

हा कोश एखाद्या फार्शी-इङ्ग्रजी अथवा फार्शी-उर्दू कोशाचें भाषान्तर नाही. तसें करणें सोपें होतें, परन्तु मराठी भाषेचा ऐतिहासिक दृष्टीनें अभ्यास करणाऱ्यास त्या तर्जुम्याचा फार अल्प उपयोग झाला असता. कारण, अनेक शब्दांचीं रूपें मराठींत बदललीं आहेत, कित्येकांचें मनस्वी अर्थान्तर झालें आहे व कित्येक नवीन सामासिक शब्द बनविले गेले आहेत. मुद्दाम हा शब्द मूळांत अम्द्‌न् आहे; अगर याचा अर्थ मूळांत जर असा आहे तर मराठींत त्याचा अर्थ किंवा असा होतो. उजू-तवाजू, नवा-नोचरा इत्यादि नवीन अर्थानें उपयोगांत आणिलेले व नवीन बनविलेले सामासिक शब्द मूळांत सांपडणार नाहीत. म्हणून मराठी लिखाणांतील फार्शी शब्दांचा सन्दर्भ पाहून व त्यांचा तौलनिक दृष्टीनें अभ्यास करून हा कोश तयार केला आहे. स्पष्टीकरणार्थ जुन्या लिखाणांतील उदाहरणें दिलेलीं आहेत. दुर्मीळ शब्दांचीं उदाहरणें मिळतील तितकीं दिलेलीं आहेत. मध्यकालीन मराठींत म्हणजे स्थूलमानानें एकनाथापासून प्रभाकरापर्यन्त होऊन गेलेल्या लेखकांच्या लिखाणांत आढळणारे आणि आजच्या बोलींत ऐकूं येणारे फार्शी शब्द या कोशांत समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. प्रसिद्ध झालेल्या ऐतिहासिक कागद-पत्रांत म्हणजे, तवारिखा, बाके, बखरी, कैफियती, रोज़-निशा, अख्बारीच्या फर्दा, तहनामे, याद्या, अर्ज़-दास्ती, रोखे, कौल-नामे, सनदा, पर्वाने, खुर्दखतें, तकिरा, यादी, राजी नामे, महज़र, निरखपत्रें, ज़ामीन-कतबे, हिशेब-किताब, मेस्तकें, रहदारीचीं व ज़कात माफीचीं दस्तकें, कबजें, हुज्जती व इतर चिठ्ठ्या-चपाट्या यांत, आणि लावण्या व पोवाडे यांत येणाऱ्या बेसुमार फार्शी शब्दांचे अर्थ या फार्शी मराठी कोशांत सांपडतील.

तथापि या कामास पूर्णता आलेली नाही. शक्य ती काळजी घेतली असतांही अतिपरिचयादवज्ञा अशी स्थिती होऊन अब्द, खिसा, रियासत यांसारखे कांहीं शब्द सङ्ग्रहित करण्याचें राहूनच गेलें. अशा कांहीं शब्दांना कोशाच्या अखेरीस दिलेल्या सूचींत मागाहून स्थल दिलें आहे. शिवाय जिल्हा निहाय बोलींत व दैनिक भाषेंत वावरणारे कांहीं वाङ्मयबाह्य शब्द या सङ्ग्रहांत नसतीलच. खरे, पारसनीस, राज-

वाडे, साने, वाडप्रभृति साहित्येतिहासप्रेमी विद्वानांनीं संशोधून सङ्ग्राहून व सम्पादून छापलेल्या जुन्या लिखाणांत न समजल्यामुळें राहून गेलेले कांहीं शब्द आहेतच.

मूळ मोडी वाचून बाळबोधींत नकलतांना संशोधकांच्या झालेल्या चुका ज्या दुरुस्त करितां आल्या त्या दुरुस्त करून घेतल्या आहेत. अशा चुका फार नाहींत. यावरून त्यांनीं काम किती काळजीनें व परिश्रमपूर्वक केलें आहे याची चाङ्गलीच जाणीव होते. अट्टाहासानें चुकीची परम्परा कुणी चालूं ठेवूं नये म्हणून कांहीं चुका पुढें दाखविल्या आहेत. मुद्रित पुस्तकांतील अर्गा–नर्गा, जङ्ग, पेशान वगैरे शब्द अर्गा–जुर्गा, नङ्ग, पेश्वाज़ असे असायला पाहिजेत. कारन्दाज हा शब्द मूळांत कार्दान असावा. वरील वेलाण्टी न उमगल्यामुळे इस्तीफा हा शब्द एक दोन ठिकाणीं इस्ताफा असा छापला गेला आहे. चापकोसी हा शब्द चापलोसी पाहिजे. लाव्हा पिणें शक्य नाही, तो शब्द कव्हा आहे. कांहीं ठिकाणीं अशुद्ध लेखनाच्या चुका मूळ लेखकांनींच केल्या असतील. सर्सब्जीबद्दल सरस्बाजी, सर्मायबद्दल सरेमाय, बर्हमबद्दल बेहरम या चुका वरील प्रकारच्या होत. जन–पर्वर्शीबद्दल नान–पर्वंशी ही चूक जवळ जवळ रूढच झालेली आढळते.

आतां या पुस्तकांत जी शुद्धलेखनपद्धती स्वीकारिली आहे तिच्या स्पष्टीकरणार्थ दोन शब्द लिहिणें जरूर आहे. सुदैवानें बालबोध लिपी ही बहुतांशीं पूर्ण, व मराठीच्या गरजा भागविण्यास समर्थ आहे. उच्चार व लेखन यांत तन्तोतन्त मेळ ठेवणें म्हणजे शुद्धलेखन होय. कित्येकदां हें शक्य होत नाही कारण, मनुष्याचे उच्चार अर्धवट व अस्पष्ट असतात, तर लिपी व्यक्त करिते ते उच्चार स्पष्ट व रेखीव असतात. शब्दारम्भीं येणारा आ याचा उच्चार कित्येकदां अ होतो तर कित्येकदां ऱ्हस्व आ सारखा होतो. तेव्हां उच्चार जर सान्दिग्ध असेल तर लेखांत शब्दाचें शुद्ध स्वरूप द्यावें म्हणजे उच्चारान्तराला फारसा वाव मिळणार नाही.

शब्दाचें मूळ लेखी स्वरूप कायम ठेवणें, मग त्याच्या उच्चारांत फरक पडला असला तरी, म्हणजे शुद्धलेखन नव्हे. गज़ल हा शब्द ग़ज़ल असा लिहिणें म्हणजे केवळ पाण्डित्याचा दुराग्रह होय. रूढ झालेल्या उच्चारान्तराला, शब्दाच्या परिणतीला योग्य मान आम्हीं दिलाच पाहिजे. एकन्दर परिणतीच्या नियमांचा अभ्यास करून शुद्ध ठरणारीं शब्दरूपें ग्रन्थाच्या सूचींत दिलेलीं आहेत. जुन्या शब्दांचें पुनरुज्जीवन करूं इच्छिणाऱ्यांनीं सूचींतील रूपांकडे विशेष लक्ष्य द्यावें.

मराठी शुद्धलेखनांत स्वरहीन व्यञ्जनांचा प्रश्न मोठा बिकट आहे. अकारान्त शब्दांतील अन्त्य अ हा अनुच्चारित असतो या निरपवाद नियमाचा अवलम्ब करणें जरूर आहे. म्हणून तमाम् सनद् हे शब्द मराठींत तमाम सनद असे लिहिले तर हरकत नाही. परन्तु अशा शब्दांस प्रत्यय लागताल तेव्हां काय करावयाचें? या बाबतींत एकसूत्री धोरण ठेवणें शक्य झालें नाही. म्हणून शब्द, जबाब्दार अथवा जबाब–दार अशा दोन्ही रितींनीं लिहिलेले आढळतील. या पुस्तकांत विग्रहचिन्हाचा

उपयोग सढळ हातानें केलेला आहे हें पाण्डित्याचें निदर्शक नव्हे. सामासिक शब्दांचा भलत्याच ठिकाणीं विग्रह होऊन अपभ्रंशास मदत होऊं नये म्हणून ही खबरदारी घेतलेली आहे. नाहीतर सङ्ग-मर्मरी हा शब्द भलत्याच ठिकाणीं विभागला जाऊन ज्याप्रमाणें सङ्गम्-रवरी हें रूप झालें अशी अवस्था केवळ निष्काळजीपणानें अनेक शब्दांची व्हावयाची. सर्दार, दर्बार वगैरे शब्दांचे उच्चार आज ही मराठींत फार्शींतील उच्चाराप्रमाणेंच होत आहेत. म्हणून सरदार दरबार हे लेख, ग्रन्थबद्दल गरन्थ लिहिण्याइतकेंच चुकीचे आहेत. अशा चुका सर्व सुधारून घेतल्या आहेत. परन्तु लोकांनीं अशुद्ध पाठ रूढ करण्याचा निश्चय केल्यास नाइलाज् आहे.

एकाच अनुस्वाराकडून अनुनासिक व नासिक्यव्यञ्जन हीं दोन्हीं दर्शविण्याचें काम करून घेणें अशास्त्रीय असल्यामुळें अनुस्वाराचा उपयोग फक्त अनुनासिक दर्शविण्याकडे केलेला आहे. म्हणून जांफिशानी याचें रूप तेंच ठेविलें आहे. त्याचा उच्चार जाम् फ़िशानी असा करावयाचा नाहीं. उलट पक्षीं जङ्ग हा शब्द जंग असा लिहिला नाहीं. त्यामुळें अनुस्वार रहून जाऊन जग असा वाचण्याचा प्रसङ्ग रा. राजवाडे यांच्यावर आला तसा कुणावर येणार नाही. पोट फोड्या ष चा उच्चार मराठींत श सारखाच होतो, फार्शींत ष चा शुद्ध उच्चार नाहीच, म्हणून लष्कर, नामुष्की वगैरे शब्दांतून ष चा जागीं श ची स्थापना केलेली आहे.

मराठींत च् ज़ आदिकरून दन्ततालव्यांस निराळीं चिन्हें नाहींत. त्यामुळें ज़रा व जरा, चुम्बितें व चुम्बित अशा शब्दांत फार घोटाळा होतो. या पुस्तकांत च व ज या खालीं टिम्ब देऊन च़ व ज़ हे मराठी दन्त्यतालव्य उच्चार व्यक्त करण्या करितां नवीं चिन्हें साधून फार्शी शब्दांत त्याचा उपयोग केला आहे. तो सर्वत्र होणें इष्ट आहे.

या कोशांत दिलेले सर्वच शब्द सर्व ठिकाणीं सारखेच रूढ होते असें समजणें चुकीचें होईल. या सर्व जुन्या शब्दांपैकीं आजमितीस जेमतेम शेंकडा चाळीस शब्द जिवन्त आहेत. गैबी (= निनांवी), दखल (= श्रुत, माहीत) हे शब्द आज खान्देशांत प्रचारांत आहेत, तर अस्करा (= प्रसिद्धी) नगर जिल्ह्यांत व फरागत (= स्वास्थ्य, स्वस्थपणें) हा कुलाबा जिल्ह्यांत बोलींत आहेत. कांहीं शब्द पूर्वी सुद्धा फारसे रूढ नव्हते; उदाहरणार्थ नईस शब्द एकच ठिकाणीं आढळला. अईन या शब्दांचें उदाहरण अजून गवसलें नाहीं; तर उलट पक्षीं खामखा सारखे आतां मृत झालेले कांहीं शब्द प्रत्येक पानावर आढळतात. मखेला हा शब्द फक्त काळ्यांच्या पत्रांत आढळतो तर शुक्रा हा शब्द हिङ्गण्यांच्या पत्रव्यवहाराखेरीज् इतरत्र सांपडत नाहीं. कांहीं शब्द केवळ अल्कावांतच आढळतात, उदाहरणार्थ आलम्पन्हा, आली-शान, ससूसीयत-दस्तगाह, वज़ारत्-मंहा, वगैरे; उलटपक्षीं कांहीं शब्द नांवांतच घुसले आहेत जसें खाशेराव, दौलतराव, पञ्जाबराव, रायज़ादे, रुस्तुम्राव, सर्जेराव, सुल्तानराव,

सुभानजी, हम्बीरराव, हिन्दूराव, हैबतराव, होशाबाई इत्यादि. खेर-आफियत, माळज, रोशन, मर्सूल, शादमानी, दिल्ताज़गी वगैरे शब्द पत्रव्यवहाराच्या मामुली मायन्यांतच आढळतात. पुढील शब्द इस्लाम धर्मीयांसम्बन्धी असल्यामुळें मराठीशी त्यांचा जिव्हाळ्याचा सम्बन्ध येत नाही. असे शब्द अदमासें पन्नास आहेत; अज़ान, अल्विदा, अल्ला, इन्शाल्ला, इमान, ईद, उजू-तवाज़ू, उरूस, औलिया, कन्दुरी, कफन, कबर, कल्मा, काज़ी, काफर, कुर्बाण, कुराण, खान्का, खुत्बा, खुदा, गोर-कफन, ज़जिया, चिल्ला, जहन्नम, जारत, जुम्मा, तकिया, तवाफ, ताजिया, ताबूत; तुर्बत, दफन, दीन, निमाज़, फकीर, बकरीद, बेहेस्त, बाङ्ग, बुत्परस्त, बुत्फरोश, बुत्शिकन; मर्शा, मवाज़न, मशायख, मुजावर, मुसल्मान, मुल्ला, रोज़ा, वगैरे.

फार्शी शब्दांचें प्रमाण लेखकाच्या जातिस्थलकालशिक्षणाच्या भिन्नपणामुळें निरनिराळें पडे. कांहीं फार्शी पारिभाषिक शब्द चोंहींकडे आढळावयाचेच. हिन्दुस्थानावर स्वाऱ्या करून राज्यें स्थापणाऱ्या मुसल्मानांची राज्यव्यवहाराची भाषा फार्शी होती. हिन्दू कायस्थ काम-चलाऊ फार्शी शिकून जरी ठिकठिकाणीं मुन्शीगिरी व पारसिनिशी करूं लागले तरी त्यांच्यावर अरबी अथवा फार्शी वाङ्मयाचा संस्कार झालाच नव्हता असं म्हटलें तरी चालेल. विजापूर सर्कारच्या फार्शी फर्मानांत सुद्धा क्वचित् स्थळीं आसरा यासारखा मराठी शब्द सांपडतो. मध्यकालीन मराठी गद्याची सजावट व अभिवृद्धी करणारे लोक कायस्थच होते. फार्शी शब्द बरेचसे घातल्यानें भाषा अधिक रुबाब्दार व प्रौढ होते अशी त्या काळीं समजूत असावी.

महेश्वर दर्बारच्या बातमीपत्रापेक्षां दिल्ली येथील हिङ्गण्यांच्या पत्रव्यवहारांत फार्शी शब्द अधिक आहेत. पटवर्धनी दप्तरांतील पत्रांची भाषा हैदराबादेहून काळे यांनीं पाठविलेल्या पत्रांच्या भाषेपेक्षां पुष्कळच कमी फार्शीप्रचुर आहे. हैदरअल्लीकडून अथवा जञ्जिरेकर शामलाकडून आलेल्या पत्रांत साहजिकच फार्शी शब्द पुष्कळ आहेत. ऐतिहासिक लेखसङ्ग्रहाच्या सातव्या भागांत पेशव्यांच्या नांवानें परन्तु नाना फडणिसांनीं रचून इङ्ग्रजांच्या बादशहास पाठविलेलें पत्र छापलें आहे. हें पत्र (अनुक्रमाङ्क २५७५) नमुनेदार समजलें जात होतें, कारण इतरत्रही त्याच्या नकला उपलब्ध होतात. यांत फडणिसांनी फार्शी शब्दांचा पाऊस पाडला आहे पुढील उतारा पहाः-

त्यास माधवराव साहेब वैकुण्ठवासी जालियावर किब्लेगाह नारायणराव साहेब दौलत करूं लागले. ते वख्तीं रघुनाथराव घरांतील बिरादर याणीं दगा करून आपण दौलत करावी हा इरादा केला, किब्लेगाह यांस फन्द करून मारिलें. ही गोष्ट हिन्दूचे महज़बांत बहुत ना-मुनासब व राज्याधिकारही आमचा रघुनाथराव यांस ताल्लुक नाही. हें मदारुल-महाम व तमाम कार्पर्दाज़ अमीर, उमराव व सर्दार याणीं दिलांत आणोन रघुनाथराव यांस दौलतीखेरीज़ करावें असें मुक्रर करून मदारुल्महाम तमाम सरन्जाम व फौज़ सुद्धा त्यांचे ताक्बावर गेले असतां

खाली मैदान देखून व काबू-वख्त पाहून तामस मार्टीन पुण्यांत होते त्यांनीं ममईवाल्यांकडून सर्कारचें मकान साष्टी वगैरे चार जुझिरें घेतलें. तेथें सर्कारचा अम्मल व लवा, रयतेची मालियत मुल्कगा होती, ते मुम्बईकरांनीं आपले तसरुफांत घेतली. दूरन्देशी न करितां, करार-मदार, अहद-पैमान सर्व तोडून हङ्गामा बर्पा केला. तामस मार्टीन आं साहेबांचें खत घेऊन हुजूरास रहावयास आले होते. त्यांत मज्मून कीं इङ्ग्रज कोणी बे-अदबी करितील त्यांस ताकीद करून दोस्ती चालवावी. विजयदुर्गची मालियत आङ्ग्रे यांची क्रोडो रुपयांची, करार सर्कारांतून यावयाचा नसतां, नेली. तें सर्व दर्किनार राहून मार्टीन मज्कूरच बाजीगार होऊन बे अदबी करूं लागले. तेव्हां बादशाही हुकूम व अहदपैमान कोठें राहिलें ! "

या लहानशा उताऱ्यांत एकन्दर फार्शी शब्द ५७ आहेत. त्यांपैकीं २० शुद्ध फार्शी आहेत. एकूण ५७ शब्दांपैकीं आज मराठींत जिवन्त असे ३० आहेत. यांपैकीं-वर, व, खेरीज, कीं हीं चार अव्ययें आहेत व आं (= तो) हें दर्शक विशेषण आहे. साहेब, दौलत, फन्द, मदारुल्महाम, कार्पर्दाज़, अमीर, उमराव, सर्दार, सर्कार अम्मल, लवा, रयत, मालियत, तसरुफ, करार-मदार, अहद-पैमान, हङ्गामा, खत, हुज़ूर, बे-अदबी, दोस्ती, करार, बादशाही, हुकूम वगैरे चोवीस म्हणजे एक तृतीयांशापेक्षां अधिक शब्द राज्यव्यवहारोपयोगी आहेत. त्याच्या खालोखाल सात आठ शब्द लश्करी आहेत. बाकीचे मामुली व्यवहारांतील आहेत. एकन्दर शब्दसङ्ग्रहाची वर्गवारी अशीच पडेल. मात्र गायन व मजालस सम्बन्धी व इतर वस्तुदर्शक शब्द वरील उताऱ्यांत नाहींत, पण त्यांची सङ्ख्या बरीच आहे. स्वभावतःच लिहिण्याचा सङ्कल्प असता तर मैदान या एकच शब्दाला प्रतिशब्द हुडकून काढायला विशेष त्रास पडला असता.

फार्शी लेखक पर्यायवाचक शब्दांचे विशेष चाहते, त्यामुळें कांहीं शब्दांना प्रतिशब्द अनेक आहेत. ऐक्य व सख्य यास आश्नाई, इख्लास, इतलाखी, इत्तफाक, इत्तहाद, इत्तिबात, इख्तियाक, एक-दिली, एक-रङ्गी, एकी, सला-मसा, ससूसीयत तस्फिया, दिल्जमाई, दोस्ती, वसालत, मुस्ताकी, यगानगत वगैरे १८ वर प्रतिशब्द आहेत. वैर-भाण्डण या अर्थी अकस, कर्कशा, कजिया, किलाफ, खलश, खिसा, जिकीर, जुदाई, दावा, दुस्मनगी, दुही, निफाक, पुर्कश, बर्कशी, असे १४ वर शब्द आहेत. प्रतिष्ठा याअर्थी अब्रू, अस्करा, आब, आबुताब, इज्जत, तम्मा, नक्श, नङ्ग, नामोश, वकर, शोहरत, हुर्मत वगैरे १२ वर शब्द आहेत. कौटिल्य या अर्थी कवाईत, कैद, दगा, फन्द, फरेब, मकर, हुन्नर, हरिफी, हिक्मत, वगैरे ९ वर शब्द आहेत. संशय या अर्थी अन्देशा, गर्द, गुबार, गुमान, दग्दगा, वस्वास, वहीम, शक, शुभ वगैरे ९ वर शब्द आहेत. समाधान या अर्थी खातर, खातर्जमा, खातदारी, खातर्दास्त, तक्वा, तमानीयत, तशफ्फी, तसल्ली, दिल्दारी, दिल्भरी, दिलासा वगैरे ११ वर शब्द आहेत. पीडा या अर्थी आज़ार, कसाला, जुवरी, जलाल,

जाजती, जुलूम, तस्दीस, तोशीस वगैरे ८ वर शब्द आहेत. शिक्षा या अर्थी तम्बी, नातिजा, नश्यत, शास्त, सजा असे पांच शब्द आहेत. परिश्रम या अर्थी कस्त, कोशीस, मशागत, मेहनत, शिकस्त, सई असे सहा शब्द आहेत. चाल-रिवाज या अर्थी तन्हा, तरिका, दस्तूर, पाय-रव, मामूल, रव, रस्म, रवेश, रहा, रिवाज, शिरस्ता, सुदामत असे १२ शब्द आहेत. फार्शीनें मराठींत पर्यायवाचक शब्दांची भर कशी व किती टाकली आहे हें कळायला वरील विवेचन पुरें आहे.

कार्माराखेरीज विशेषतः पुढील विषयासम्बन्धी शब्द मराठींत आले आहेत.

युद्धः-फौज, इत्लाखी, सरन्जामी, लश्कर, हशम, प्यादे, पागा, स्वार, बार्गीर, शिलेदार, करोळ, बर्कन्दाज, गोलान्दाज, तोफजी, अलगोल, बेल्दार, तबल्दार, बुणगें, बिनी, हरोळ, कही, दुम्दारी, तलावे, कजाखी, गनिमाई, सफेजङ्गी, ताख्त-ताराजी, खानेजङ्गी, शब्खून, वगैरे.

लष्करी सरन्जामः-जिरेटोप, गुर्गी, बक्तर, चिल्खत, शील, शिलेपोस, दस्ताना, अब्लख, अब्रश, घोर, जुर्दा, कुमेत, जीन, पलाण, गाशा, लगाम, अनीन, तङ्ग, पुस्तङ्क, दुम्ची, रिकीब, झूल, कनात, कराचळी, सझीर, गुर्दा, चाकू, जम्बिया, जामगी, तबञ्चा, तर्कश, तीर, तुवका, तेगा, तोदा, तोफ, बर्ची, सम्शेर, बन्दूक, सेक, अराबा, बारूद, निशाण, बैरक, तणाव, तम्बू, शामियाना, सायवान, मेख, वगैरे.

बान्धकामः-(लश्करी) अर्क, किल्ला, जञ्जिरा, जमीदोज, हवादोज, अलङ्ग, सफेल, कङ्गोरा, खन्दक, धम्धमा, बुरूज व (गैरलष्करी) पाया, चौथरा, फर्श, दिवाळ, गिलावा, दर्वाजा, इम्ला, इमारत, तक्तपोशी, जिना, मजला, गची, दालन, दिवाण्खाना, मेहेराप, ढेलज, जमीन, घुमट, बाग, तलाव, फवारा वगैरे.

पोशाखः- (कापडें) जर्तारी, अत्लस, कलाबतू, किन्खाप, किन्तान, गुल्बदन, तमामी, ताफ्ता, नर्मीना, पार्चा, मश्रू, पश्मीना, मख्मल, मल्मल, मुकेस, अस्तर, मर्जी, व (कपडे) दस्तार, सम्ला, जामा, सिलत, कार्चोबी, कुडतें, सद्रा, खमीस, झगा, झबलें, कफनी, निमा, विजार, तुमान, सुर्वार, पायजमा, फर्गोल, जोडा, पायपोस, पैजार, अस्तनी, गोस्पेच, जेब, सिसा, नेफा, नवार, पेश्वाज, (इतर कापडी सामान) तकिया, गिर्दी, न्यहाल, जाजम, चादर, रजई, सर्पोस, गिर्दपोस, गलेक, अधा, वगैरे, (अलङ्कार विशेष) शिर्पेच, सर्तोज, घुलाख, गोश्वारा, जेगा, तुरा, पगरी, बाजूबन्द वगैरे.

गृहोपयोगी वस्तूः-खुर्ची, मेज, पलङ्ग, अफ्करा, आफ्ताबा, तस्त, डेग, डोल, कुजा, आब्खुरा, तस्त, तबक, समई, शामदान, गुलाबदाणी, (सुगन्धी) खुश्बोय, अम्बर, जवादी, जाफरा, ताफा, अत्तर.

फळें:- (खुश्क मेवा) अङ्गूर, कपापुचिनी, सरखस, सिरमीस, जर्दाळू, दाल्चिनी, पिस्ता, बदाम, मनुका व (तर मेवा) अञ्जीर, अनार, सर्बूज, टर्बूज,

तुरञ्ज, तूत, सेव वगैरे. (इतर खाद्यपदार्थ) कव्हा, चहा, अफू, बिर्याणी, पुलाव, सिमा, फालूदा वगैरे.

सङ्गीतः- (वाद्यें) खञ्जिरी, चङ्ग, डफ, ढोल, तब्ला, ताऊस, तुणतुणें, दायरा, दिलरुबा, नगारा, नफेरी, नौबत, मर्फा, शहाजणें, सतार, (गीत प्रकार) कवाली, ख्याल, गज़ल, शाहीर, मैफल, जल्सा, तमाशा.

लेखनः- कलम, दौत, शाई, कागद, जुज़्दान, खलिता, खत, शुक्का, तालीक, तब्लख, तुमार, दप्तर, किताब, जिल्द वगैरे.

व्युत्पत्ति-विचार. कोशांत प्रत्येक शब्दापुढें ज्या फार्शी, अरबी अथवा तुर्की शब्दापासून तो निघाला आहे तो शब्द कंसांत दिला आहे. हा शब्द शोधून काढतांना कल्पनेचें जरी साह्य घेतलें असलें तरी व्युत्पत्तिनिश्चय करितांना चिकित्सेला, व शङ्केखोरपणाला पूर्ण वाव दिला गेलेला आहे. निश्चिती वाटली नाही तिथें कंसांत प्रश्नचिन्ह देऊन शङ्काईता व्यक्त केली आहे. मूळ शब्दाशी तद्भव शब्द ताडून पाहून उच्चारान्तर परिणतीच्या नियमांस अनुसरून झालें आहे की नाही हें पाहिलेलें आहे. केवळ काल्पनिक मध्य रूपांवर विसम्बणा केली नाही. उदाहरणार्थ शहाजणें या शब्दानें फारच त्रास दिला. त्याचा शहा म्हणजे राजा अगर ज़न् = मार, वाजीव यापैकीं कशाचाच सम्बन्ध लागेना. अखेर शायाना [∠ शाद् = आनन्दी] अशी व्युत्पत्ती सुचली परन्तु शब्दांत झालेला बदल पाहून समाधान होईना. जहांबाज, जहागीर, महामूर, कहरी वगैरे शब्दांतील ह् प्रमाणें शहाजणें मधील ह् आगन्तुक असेल व मधील द् चा ज् झाला असेल असें वाटलें, पण मुळाशी अधिक साम्य आहे असें विरळा का होईना, एखादें रूप सांपडेपर्यन्त खातरी होईना. अखेर एक दोन ठिकाणीं शायाना असें रूप सांपडल्यावर व्युत्पत्ती निश्चित केली. इतके परिश्रम घेऊन सुद्धा चुका आढळल्या तर त्या दुरुस्त केल्या जातील. कित्येक ठिकाणीं शब्दापुढें दिलेला कंसांतील शब्द मूळ न समजतां त्याचा सहोदर समजावा. कारण फार्शी व संस्कृत याची एकच आई अगर आजी होती. म्हणून बारीश हा शब्द 'वर्षा'चा' सहोदर होय, पुत्र नव्हे. पलाण म्हणजे खोगीर. या शब्दाची गम्मत आहे. पल्ययण पासून तो निघाला असेल असें वाटत नाही. फार्शीत पालान् असा शब्द आहे. मुकेश्वराच्या ग्रन्थांत पालाणणें हें क्रियापद सांपडतें. मराठींतील पलाण फार्शी पालानचें परिणत रूप असावें पण कालानुक्रमवार ऐतिहासिक माहितीशिवाय निश्चित कांहीं साङ्गतां येणार नाही. तसेंच पील-खाना, पील-नाळ यांतील पील म्हणजे हत्ती हा शब्द फार्शीतूनच आला. परन्तु आपटे यांच्या कोशांत पीलु = म्हणजे हत्ती असा दिला आहे, एवढ्यावरून पील शब्दाचें सरळ नातें 'पीलु'शी जोडणें दुराग्रहाचें व हास्यास्पद होईल. हीच स्थिती किसान (कृपाण) चम्चा (चमस) सफेद (श्वेत) जङ्गल (जङ्गल) वगैरे शब्दांची आहे. बे-गमी, हाल्खुद्द वगैरे सामासिक शब्द फार्शीत नाहीत. फार्शी शब्दांवरून मराठींत ते स्वतन्त्रपणें घनविले गेले आहेत.

परिणतीचा विचारः—कित्येकदां एकाच शब्दाचीं दोन परिणत रूपें प्रचारांत येऊन त्यांचा भिन्न भिन्न अर्थी उपयोग होऊं शकतो व भाषेच्या शब्दसङ्ग्रहांत भर पडते. उदाहरणार्थ आर्जव (न०) मनधरणी–आर्जू (स्त्री०) इच्छा; आफियत (स्त्री०) कुशल–ऐपत (स्त्री०) द्रव्यसामर्थ्य; कज़ाख शूर लुगारी, गनीम–कजाग भाण्डखोर, कर्कशा; चूप = निःशब्द–चोप = मार; शिताब = घाई–शिताफी = युक्ती, कारवाई; तबियत (स्त्री०) शिक्षण–तर्बेज़, निष्णात, कर्कशा (स्त्री०) भाण्डखोर स्त्री, कर्कशा (पु०) तण्टा; जिम्मा (पु०) जबाब्दारी–दिमत (स्त्री०) सेवा; तलफ (स्त्री०) तीव्र इच्छा– तलब (स्त्री०) बोलावणें; मुजरा (पु०) वन्दन–मुज़रा मान्य करून घेतलेला (खर्च); पार्शी = ख़र्धशत्री हिन्दी, फार्शी, इराणांतील भाषा; मिसल = दर्जेबन्दी–मिसाल = हूकुम; दाखल = प्रविष्ट – देसील = सुद्धा वगैरे. उलटपक्षीं कित्येकदां शब्दांचें परिणत रूप एक पण मूळ शब्द भिन्न असल्यानें भिन्न अर्थ होतात; जसें अर्क ∠ अर्ग़ = पोट–किल्ला व अर्क ∠ अरक़ = निष्कर्ष; किताब ∠ किताब़ पुस्तक व किताब ∠ खिताब़ = पदवी.

१ (अ) आ नन्तर आलेला अ य होतोः— अजायब, आयना, कायदा, कायम, जमायत, जिरायत, नायब, फायदा, लायक वगैरे.

(आ) अथवा तो गळतोः— आदा, अज़्मास, आरास, ताफा, पैदास, फर्मास; तसेंच, अनात ∠ इनायत, अलादा ∠ अलाहिदा, कवात ∠कवाइद्, जमात, विलात वगैरे रूपें पहा.

२ (अ) कांहीं शब्दांत उपान्त्य आ ताणला जाऊन त्याच्या जागीं आय अथवा आई येतातः– बागाईत, बिछाईत, वायदा, मायना, जकायत (राजवाडे ३१२९).

(आ) कांहीं ठिकाणीं आ चा अहा होतोः— जहांबाज़् ∠जांबाज़्, जहागीर ∠जागीर्, महामूर ∠मामूर्, शहारा ∠शार्, शहाजणें ∠शायाना, कहरी ∠कारी, तह–हयात ∠ ता–हयात वगैरे.

(इ) कित्येक स्थळीं उपान्त्य आ चा अ होतोः— अवई, लवई, रजई, सुरई, दालन, मिसल, मुदारत, पायमली, हली वगैरे.

(ई) आरम्भीच्या आ पुढें जर जोडाक्षर अगर दीर्घाक्षर आलें तर तो ऱ्हस्व होऊन अ बनतोः– अज़्मास, अफ्करा, अफ्ताब, अब्दागीर, अब्रू, अस्मान अस्करा, अबाद, अवाज़, चलास, तलाव, बदाम, बबर्जी, पलाण, अईन, आलिजा, हल्ली, हशील वगैरे

३ पुढील शब्दांत आ चा ए झालेला आहेः– कित्तेम, सेरीज़, तेजी (= अरबी), तेरीख, देसील, सेकीन.

४ (अ) आनन्तर व ऱ्हस्व अक्षरापूर्वी येणाऱ्या इ चा अ होतो–आशक़ फाकर, कायम, खातर, जामता, नाज़र वगैरे.

(आ) किंवा उपान्त्य असल्यामुळें-ती ६ दीर्घ होतेः- कायीज, कायील, जामीन, जाहीर, जवाहीर वगैरे.

(इ) परन्तु अलाहिदा, काहिली, मुलाहिजा, मुशाहिरा वगैरे कांहीं शब्दांत ती इ ऱ्हस्वच राहते,

५ (अ) इया च्या ऐवजी या येतोः- अख्त्यार, प्याला, न्यायत, न्याहत, म्यान वगैरे;

(आ) अथवा आ येतोः- फज्जा, गाशा; जादा, जाकत, जास्त, तवया, दानत, शाई, शास्त वगैरे.

६ ऱ्हस्व इ मागून ह् अगर जोडाक्षर आल्यास इ चा ए होतोः-एहसान, चेहरा, गिरे, जिरे, ढेलज, फेरिस्त, येहेत्तर, मसाले, मेहनत, मेहमानी, मेहेर, मेहराप, शेतखाना, एक्याल, एवरान, एल्लास, वगैरे.

७ दीर्घ ईच्या मागून दीर्घाक्षर आलें तर ती ऱ्हस्व होतेः- इमान, कबिला सजिना, बिमार, मिजान वगैरे.

८ ऱ्हस्व उच्या मागून ह् आला तर उचा ओ होतोः-सोहमत, मोहबत, मोहतर्फा, मोहकम, मोहरम, मोहरे, मोहर, मोसबा, सोबत, सोहलत वगैरे.

९ उपान्त्य ऱ्हस्व उ दीर्घ होतोः-चाबूक, झूल, नाजूक, पूल वगैरे.

१० ऊ पुढें दीर्घाक्षर आल्यास तो ऱ्हस्व होतोः-गुलाम, कुजा, तुमार, तुफान, दुधार, नमुना, सुभा वगैरे.

११ स्वरहीन ह् मागें ए अगर ओ आल्यास विकल्पें करून तो स्वर इस लागतोः- चेहेरा, पेहेरण, मेहेरात, मेहेर, शेहेर, मेहेनत, मोहोर वगैरे.

१२ (अ) द्व्यक्षरी शब्दांत जर पुढें जोडाक्षर आलें तर त्याचें पृथक्करण अ नें होतेंः-कदर, कसब, जरब, बरफ, तकट, नगद, फजर, नरम वगैरे.

(आ) परन्तु मागें ऱ्हस्व इ असल्यास मधें दीर्घ ई येतेः- इयीन, जिकीर, फिकीर शिलीग, हिरीस वगैरे.

(इ) आणि मागें ऱ्हस्व उ आल्यास पृथक्करण दीर्घ ऊनें होतेंः-उजूर, उफूक, उरूस, कुलूप, गुरूज, जुलूम, सुलूप, बुरूज, मुलूख, हुकूम वगैरे.

(ई) स्त हें जोडाक्षर तसेंच राहतेंः-गस्त, तरत, फरत, बन्दोबस्त, मस्त, सुरत वगैरे. हळूहळू क्त व र् युक्त जोडाक्षरें तशींच राहूं लागलीं:-तक्त, फक्त, सक, अर्क, सुर्द, जर्द, दर्द, फर्द, मर्द, सर्द, अर्ज, कर्ज, खर्च, गर्क, शर्त, वगैरे. पुढें या स्वरभक्तीच्या विरुद्ध आलेल्या प्रवृत्तीमुळें अरक्, परक् व फकत् पासून अनुक्रमें अर्क, पर्स, व फक्त हे शब्द परिणत झाले.

(उ) पण जोडाक्षरांतील दुसरा वर्ण अ अगर ह असल्यास पृथक्करण एनें होऊन ह् गळतोः—रफे, रके, वसे, जबे, फत्ते, वज़े वगैरे.

१३ शब्दांची परिणती होत असतांना वर्णाचा द्वित्तपणा जातो असें दिसतेंः— कवाली, कसाब, दलाल, नवाब, फरास, बकाल, बजाज़, सराफ, हमामखाना, हजाम, हमाल, अलबत, कुवत, गुल्छबू, जिमा, तालुका, नकल, तुरा, दिमत, मनुका, मयत वगैरे.

१४ याच्या उलट अलीकडील मराठींत कांहीं वर्ण द्वित्त होतात.

(अ) लकारान्त त्र्यक्षरी शब्दांतील दुसरें अक्षर द्वित्त होतेंः— अक्कल, अद्दल, अम्मल, अस्सल, कत्तल, गज़्ज़ल, नक्कल, फस्सल, रत्तल, शिक्कल. त्याचप्रमाणें पुढील शब्दांतील द्वित्तांना मूळांत आधार नाहीः— अत्तर, हुन्नर, बेहत्तर, बहाद्दर, जिन्नस, रक्कम, मुक्काम.

(आ) वरील शब्दांतील मध्याक्षराचा द्वित्तपणा व पुढील द्व्यक्षरी शब्दांतील दुसऱ्या अक्षराचा द्वित्तपणा हा दैनिक बोलींतील आत्ता मधील द्वित्तपणाप्रमाणें आघातामुळें आला असावाः— अल्ली, किल्ला, किल्ली, गिल्ला, जिह्ला, सल्ला, हल्ली, हिल्ला, इतल्ला, फैसल्ला, नक्की, निक्का, सद्दी, हुद्दा, किस्सा, मस्ता, फन्ना, रब्बी, बिब्बी वगैरे.

१५ पुढील उदाहरणें वर्णविपर्ययाचीं आहेतः— अज़ून ∠ हनूज़, अनामत ∠ अमानत, अमदानी ∠ आमदनी, कुलूप ∠ कुफ्ल, कसोशी ∠ कोशिश्, गन्ज़ ∠ ग़ड्ड़, जनावर ∠ जान्वर, तर्तीब ∠ तद्बीर, तोशीस ∠ तश्वीश्, नक्की∠यक्कीन, पलिता∠फतीला, पन्हा ∠ पहूना, बुद्रुक∠बुज़ुर्ग, मनुका∠मुनक्का, महशूर∠मश्हूर, मुकया ∠ मुक्सर, रुस्कत∠रुख्सत् वगैरे.

१६ व्यञ्जनासंबन्धी नियम इतक्यांत निश्चित करितां येत नाहीत. तथापि कांहीं पुढें दिले आहेत. नुसते झालेले फरक ' विविधज्ञानविस्ताराच्या ' १९२२ च्या डिसेम्बरच्या अङ्कांत नमूद केलेले सांपडतील.

१७ घ् आणि झ् मधील हकार जाऊन ते ग् व ज् झाले आहेत. हे नियम सर्वसामान्य असल्यामुळें उदाहरणें देण्याची जरूरी नाही.

१८ फार्शीत दन्ततालव्य झ आहे पण दन्ततालव्य च व ज हे नाहीत. शब्दारम्भीं च् अगर ज् हे अकारयुक्त असल्यास त्यांचा उच्चार दन्ततालव्य होतो. मात्र पुढें, य्, ल् अगर श् यांपैकीं वर्ण आला तर दन्ततालव्य उच्चार विकल्पेंकरून होतो. स्वरहीन ज् हा दन्ततालव्य असतो. शब्दान्तीं येणारा च् अगर ज् हा दन्ततालव्य असतो. उकारयुक्त च् ज् हे दन्ततालव्य असतात, इकारयुक्त नेहमीं तालव्य असतात व आकारयुक्त व एकारयुक्त विकल्पेंकरून असतात.

१९ (अ) श् च्यापुढें त् आल्यास श् चा स् होतोः— अङ्गुस्तान, इस्तिपाक, कुस्ती, गस्त, गुमास्ता, तस्त, फेरिस्ता, मुस्ताकी, शिरस्ता वगैरे.

(आ) परन्तु पुढें क् आल्यास श् तसाच विकल्पेंकरून राहतोः—इश्क, मुश्कस, इश्कील, मश्क, मुश्क, लश्कर वगैरे.

(इ) अन्त्य स्वरहीन श् चा स् होतोः— अय्यास आरास, खिस्मीस, खुर्नीस, तलास, तोशीस, पैदास, फरास, बक्शीस, लास, शाबास, शिफारस वगैरे.

२० इकारयुक्त स् चा श् होतोः— काशीद, शिक्का, शिपाई, शिकन्दर, शिका, शिलेदार, शिवाय, फार्शी, नामोशी, खलाशी, तप्शील, तहशील, वशिला, इशील, तक्शीर, तक्शीम, नशीब, मशीद वगैरे. परन्तु कित्येकदां प्रतिक्रिया दिसते जसें, सिताब ∠ शिताब् व सिकम ∠ शिकम.

२१ आ, ई, व ऊ नन्तर येणारीं अन्त्य व्यञ्जनें अस्पष्टोच्चारामुळें गळतात. (१) जोडा, किता, झाडू यांत अन्त्य ब् गळला आहे (२) कलापतू, कानू, खान्सामा, खुर्जी, जाफरा, फर्जी वगैरे शब्दांत अन्त्य न् गळला आहे. (३) अलिजा, अफ्ता, कम्बर्गा, खान्का, खाञ्गा, जागा, तन्खा, दर्गा, निका, पागा, चुणगा, सल्ला, वाह्वा, छबी, तन्वी, सही, गू, गिरे, मसाले यांत अन्त्य ह् गळला आहे.

२२ अन्त्य ही तील ह् पुष्कळदां गळतो :—खाई-नसाई, गिर्ई-नवाई, तबई, बाद-शाई, शाई, सर्वाई, सुरई वगैरे.

२३ पुढील, शब्दांत ह् मागील अक्षरांत मिळून गेला आहे. कुश्ता-पोश ' गुन्हा, तन्हा, पन्हा, मुभा वगैरे.

२४ म् नन्तर ह् आला तर मध्यें ब् पर्यायें करून घुसतोः— अम्बारी, अम्बीर, उम्बर, कम्बर, दुम्ब, जाम्ब वगैरे. उलट पक्षीं घुमट ∠ गुम्बद्, तुमान ∠ तुम्बान् दुमाला ∠ दुम्बाला व सोमल ∠ सुम्बुल् यांतील ब् गळून गेला आहे.

२५ जिन्द, धुन्ध व फन्द या तीन शब्दांत आलेला द् आगन्तुक आहे.

२६ शब्द लाम्ब असल्यास उच्चारसौलभ्याकरितां स्वरांचा सङ्कोच होतो ह्यास अनुसरून पर्वरी ∠ पर्वरिश, व फाकत ∠ फारिघ्-खत् हे दोन शब्द सिद्ध झालेले आहेत.

फार्शीतून मराठींत आलेले व्याकरण विशेष

१ मराठीप्रमाणेंच फार्शीत विशेषणाचा उपयोग स्वतन्त्रपणें नामासारखा होऊं शकतो; परन्तु नाम व विशेषण यांचा सम्बन्ध आल्यास विशेषणें नामाच्या पुढें येतें आणि सम्बन्धदर्शक इ हा इझाफतीचा प्रत्यय नामास लागतोः कोठेंतें हा प्रत्यय

बहुधा लिहीत नाहीत; परन्तु त्याचा उच्चार होतो. मराठींत तो लिहीत नाहीत व उच्चारीतही नाहीत. उदाहरणार्थ, साल-मज्कुरीं, साहेब-बहादुरांनीं, 'सत-मसर्रतमत' (= आनन्ददायक पत्र, सानेपयाव ४८०), व साअत-नेक (= शुभ घटिकेस, सानेपयाव ५७७), तक्-राव (८ तख्त्-इ-रवान्) वगैरे.

२ कांहीं विशेषणें विकल्पेंकरून नामाच्या आधीं येतात, जसें, चन्द रोज़ (= कांहीं दिवस), जबान्-मर्द, तमाम खलक, बिस्यार खुशवक्ती (= बहुत आनन्द, साने-पयाव ३८४) वगैरे.

३ विशेषणाचा तारतम्यभाव तर् व तरीन् या प्रत्ययांनीं दाखविला जातो. तर् हा प्रत्यय कम्तर, ज़ूदतर, बर्तर, बेहतर (बेहेत्तर), व मेहतर (= श्रेष्ठतर) या शब्दांत आढळतो. "पातशाही कम्तर पडली असें पाहून" (सभासद २०). "ज़ूद-तर...रवाना करून पाठवावें" (साने-पयाव ३८७). "पादशाही हुकूम बर्तर म्हणोन" (चित्रगुप्त ७०). तरीन् प्रत्ययाचें उदाहरण कम्तरीन् हें एकच होय. "बन्दे कम्तरीन (= अत्यन्त हलका सेवक, राजवाडे १५।९९); "यासेरीज् सिवन्दीचे कम्तरीन पन्नास साठ लक्ष देणें आहे" (राजवाडे १२।८७).

४ सङ्ख्याक्रमदर्शक विशेषणें अव्वल, दूम, सानी, सीम, चहारूम हीं पांच आहेत. सङ्ख्या देतांना पूर्वी एक विशिष्ट शब्द नङ्ग या अर्थी घालण्याचा प्रघात आहे; जसें, माणसें, कस अथवा इसम इतके; बैल, रास; भाण्डीं, आवाज; तोफा व हत्ती, जञ्जीर; फळें, दाणे; सर्वसाधारण गोष्टी-सुमार.

५ फार्शी भाषेंत नामाचा लिङ्गभेद निसर्गानुसार आहे. पशुदर्शक नामाला नर् व मादा हे शब्द पुढें अगर मागें जोडून पुल्लिङ्गी व स्त्रीलिङ्गी नामें सिद्ध करितात, तर कित्येकदां लिङ्गभेद भिन्न शब्दांनींच व्यक्त होतो जसें, अस्प म्हणजे घोडा व मादयान (८फा० मायान्) म्हणजे घोडी; पिदर अगर पदर म्हणजे बाप व मादर म्हणजे आई. मादर हा शब्द फक्त मादर्चोद म्हणजे मातृगमनी या शब्दांत आढळतो. पदर साठीं पहा "आमचे पदर किल्लेगाह नारायणराव' (ऐटि ५८) 'बयाजीराव आपले पदर' (वाड-सनदा १४०).

६ फार्शी भाषेंत 'हा' हा प्रत्यय लागून कोणत्याही नामाचें अनेकवचनाचें रूप सिद्ध होतें. "आम्ही हुजुरांत बाहां अर्ज़ मारूज़ करितों कीं" (राजवाडे २२।६२) या वाक्यांत बाहां हें बार् चें अनेकवचनाचें रूप असून त्याचा उपयोग बारंबार् वारंवार या अर्थानें क्रियाविशेषणासारखा केलेला आहे. विचारवन्त प्राणीदर्शक नामाचें अनेकवचन आन् प्रत्यय लागून होतें. "कार्कुनानि हाल व इस्तक्बाल" या शब्दप्रयोगामध्यें कार्कुनान् हें अनेकवचनाचें रूप असून त्याला पुढील शब्दाशी षष्ठीचा सम्बन्ध दर्शविणारा इज़ाफतीचा इ हा प्रत्यय लागलेला आहे. परन्तु भाषेच्या अज्ञानामुळें आनी हाच अनेकवचनाचा प्रत्यय असें मराठी लेखक समजूं लागले आणि 'अर्कानि दौलत' (= राज्यस्तम्भ) हा शुद्ध प्रयोग टाकून "अर्कानी दौलतानी' (इम २३६) असें लिहिण्यांत येऊं लागलें, तसेंच पुढील वाक्यांत;

पहाः " महालींचे कारकुनांनी इस्कील करून तुम्हाला करीन नाहीव " (राज-वाडे २०।१५२).

७ मूळ शब्द अकारान्त असल्यास आन्च्या ऐवजीं गान् हा प्रत्यय लागतो. बन्देगान अली या नांवानें निझमअली पुष्कळदां उल्लेखिला जातो. बन्देगान् (< फा० बन्दगान्) हें बन्दा याचें अनेकवचनाचें रूप आहे. मूळांत बन्देगान् च्या आधी कम्तरीन् सारखें एखादें विशेषण असून तें अज्ञानानें गळलें आहे. तें धरून, 'कम्तरीनि बन्दगानि अली' याचा अर्थ हजरत अलीच्या सेवकांपैकीं हीनतम असा होईल. प्यादगान हा शब्द पायदळ या अर्थानें एकवचनी जरी वापरला गेला असला तरी मूळांत पियादगान् हें पियादाचें अनेक वचनाचें रूप आहे. " प्याद-गानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडी स्वारनिशीं कम्बरगा मारून फोजेचा मोड केला " (दिमरा १।२५३).

८ मूळांत अकारान्त नामाचें अनेक वचनाचें रूप जात (< जात) हा प्रत्यय लागून होतें. उदाहरणार्थः "तमाम कार्खानेजात चराईस जाण्याचा हुकूम जाला" (राजवाडे ७।१६६); "किल्लेजातचा बन्दोबस्त" (वाड-समा ३।१६); "याच प्रमाणें तोफजात (< फा० तुहफजात्, उपायनें) बराय नजर नवाब वजीरखान मौसूफचे स्वाधीन केले " (पदमव ११८); "मेवेजातच्या (= फळांच्या) बहंड्या " (राजवाडे ५।४४); "कन्धार हिरात वगैरे सुभेजातचा बन्दोबस्त " (दिमरा ३। ६६). पुरा म्हणजे पेठ हा शब्द हिन्दी असूनही त्याचें पुरेजात हें रूप पुढील वाक्यां-त आहेः– " तमाम पुरेजात व कार्खाने व राजमन्दिरीं चौक्या ठेऊन बन्दोबस्त केला " (ऐटि १।६५).

९ आत हा प्रत्यय मूळांत अरबी असूनही फार्शी व तुर्की नामाला लागून बागा-यत < बागात्, कुर्निसात < कोर्निशात् व गैराद < घैरात् अशीं रूपें सिद्ध होतात.

१० अनेक अरबी नामांचीं अनेकवचनांचीं रूपें मूळ धातूंत फरक होऊन होतात. तशा रूपांचा उपयोग फार्शीत रूढ आहे; मराठींत तो क्वचित आढळतो. "हुजूरचे अकारीब" (= जवळचे लोक) (राजवाडे १५।२५); " अत्राफासिलेदार " (राज-वाडे ७।४४); "*अमला*" (= *अम्मलदार*) (*राजवाडे* ७।४४); *केला* (*राजवाडे* १०।३४७); मकातीब (< मक्तूब् पत्रें) (राजवाडे १०।३१२); " मतालब " (< मत्लब्, हेतु–राजवाडे ८।२०३); "रिआया व मुजारियान " (< रईयत् रयतीं व शेतकरी–राजवाडे ६।१५३); "पातशाहजादे व सलातीन " (< सुल्तान, राज-पुत्र–दिमरा १।२७२); वगैरे.

११ अशीं कांहीं अनेकवचनी नामें मराठींत एकवचनी अर्थानें उपयोगिलीं जातातः उदाहरणार्थ, अख्बार (< खबर्, बातमीपत्रिका राजवाडे १०।२७३); अशराफ (< शरीफ् अभिजात, निरुपद्रवी), असबाब (< सबब् माल—राजवाडे ।१५३); असामी (< इस्म्) नेमणूक, व्यक्ती, अल्काब (< लकब् मायना– दिमरा १।७); अहकाम (< हुक्म्) सत्ता, (चिटा २४); अहवाल; हवाल

(∠ हाल् स्थिती, कैफियत); आदाब (∠ अदब् मुजरा–ऐद्दि १।१२); उमराव (∠ अमीर् सर्दार); औकात (∠ वक्त् निर्वाह–राजवाडे १५।२९३); औलाद (∠ वलद्, प्रजा, कुळी); औलिया (∠ वली, साधू); औसाफ (∠ वस्फ् लौकिक–खरे ११।६१३५); कवाईत (∠ काइदा, युक्ती, शिस्त), कुफार (∠ काफिर् लुच्चा, खरे १०।५२०२); कुर्निसात् (∠ कोर्निश् वन्दन); खतूत (∠ खत् पत्र–राजवाडे १०।१६४); तक्सीराती (∠ तक्सीर चूक–इऐ ५।४९); प्यादगान (∠ पियादा, पायदळ–दिमरा ४।२४३); तवारीख (∠ तारीख् इतिहास); मजालस (∠ मज्लिस्, बैठक–मुक्तेश्वर–सभ.पर्व २।३१); मरातब (∠ मर्तबा, किताब–राजवाडे ४।२३); मुशायख (∠ शेख् धर्ममूर्ती–राजवाडे ५।११२); मसाला (∠ मस्लहत्) वगैरे. “ रयायानी तरे कानद् खोरें ” (राजवाडे १६।४९) यांत रयाया हें रयतचें अनेक वचनाचें रूप असून त्यास आनी हा प्रत्यय लाविला गेला आहे.

फार्शीत द्विवचन नाही. ऐन् प्रत्ययान्त जानिबैन, तर्फैन, वालिदैन् हे शब्द अरबी आहेत. ‘ जानीबैन ” (सानेपयाव ४८४) व “ तर्फैन ” (खरे ७।३५ ६४) यांचा दुतर्फा, परस्परें याअर्थी क्रियाविशेषणाप्रमाणे उपयोग होतो. पुस्त (∠ पुश्त्) पिढी हा शब्द फार्शी असताही पुस्तैन असें द्विवचन पुढील वाक्यांत आढळतें: “ दोन्ही रियासती पुस्तैन पासोन येक; जुदाई नाही ” (राजवाडे ७।१५१).

१२ विभक्तिप्रत्यय असे दोनच आहेत:– द्वितीयेचा अगर चतुर्थीचा रा व षष्ठीचा इ. प्रथमेच्या एकवचनाच्या रूपांत अनिश्चितपणा दाखवायचा असला म्हणजे ई हा प्रत्यय लागतो, जसें, मर्दी म्हणजे कोणी एक मर्द. कसोशी, किताबती, खुमारी, तफावती वगैरे पुष्कळच शब्दांत जो निरर्थक अन्त्य ई हा प्रत्यय आढळतो त्याचें मूळ उपरिनिर्दिष्ट नियमांत असावें.

१३ कर्मदर्शक नामास सन्दिग्धता घालविण्याकरिता विभक्तिप्रत्यय लागलाच तर रा लावितात. मराठींतील ला हा प्रत्यय फार्शी रा पासूनच निघाला आहे असें दिसतें.

१४ इझाफत म्हणजे षष्ठी सम्बन्ध. यांत शब्दक्रम मराठीच्या उलट असतो; व षष्ठीचा प्रत्यय इ (याचा उच्चार ए असाच बहुधा होतो) हा पहिल्या नामाला लागतो; उदाहरणार्थ द्युतीचा गिरी याचें भाषान्तर कोह्‌इ‌न्नूर, जूनचा महिना याचें भाषान्तर माहे जून असें होतें. ‘राहदार पुणें’ ‘किल्ले पुरन्दर’, ‘अ कोम क’ ‘शिळक माह गुदस्त’ वगैरे अनेक वाक्प्रचारांत फार्शी शब्दक्रम दिसतो. सामासिक नामांत मात्र शब्दक्रम मराठीप्रमाणें असतो व प्रत्यय गळतो; जसें गुलाब म्हणजे आब्–इ–गुल् फुल–पाणी, सुगन्धी जल. अकारान्त नामास य हा प्रत्यय लागतो जसें ‘बकाय उमर’ (साने–पयाव ४७६) म्हणजे आयुष्याची शाश्वती.

१५ हा षष्ठीचा प्रत्यय शाह्–आलम, शाह्–जहान्, नूर्–जहान वगैरे अपवादात्मक

शब्दांत च साहेब, वली वगैरे शब्दांनीं सुरू होणाऱ्या षष्ठी सम्बन्धांत उच्चारिला जात नाहीं; उदाहरणार्थ साहेब–हिम्मत हिम्मत्वान्; वली–न्यामत (=श्रीमन्त, राजवाडे १०।१६५) व वली-अहद (राजवाडे १।१६३) म्हणजे युवराज वगैरे शब्दप्रयोगांत षष्ठीच्या प्रत्ययाचा उच्चार नाहीं. मराठींत त्याचा उच्चार होणें हीच गोष्ट अपवादात्मक आहे; उदाहरणार्थ "अज सबब- दूरी-राह" पद्मव ११२; "अजबायेस बिमारी" (पद्मव ११४); अज़रा मन्हामत. हिम्मत मर्दां-मदत खुदा या मशहूर म्हणीचा अर्थ धीर-कसोशी मनुष्यांची (व मग) मदत ईश्वराची असा आहे. मूळांत हिम्मत् व मदद् या शब्दांच्या अन्तीं इ हा प्रत्यय आहे. तसेंच रङ्ग-रोगण मूळांत रङ्ग्-इ-रोघन म्हणजे तेल-रङ्ग असें आहे.

१६ सम्बोधनासाठीं कवितेंत आ हा प्रत्यय वापरतात. गद्यांत नामाच्या-पूर्वी अरे या अर्थी 'अय् ' अथवा अरबी 'या ' हें अव्यय उपयोगितात; जसें 'या खुदा.'

१७ इतर विभक्तींनीं दाखविले जाणारे सम्बन्ध पूर्वगामी अव्ययांच्या साहाय्यानें व्यक्त केले जातात; जसें, अज़्–ई–सबब म्हणजे या कारणानें; दरीं विला म्हणजे या वेळीं वगैरे.

१८ पुरुषवाचक सर्वनामांपैकी तृतीय पुरुषी एकवचनी ऊ म्हणजे तो–ती, हें पुढील वाक्यांत आढळतें:– " बाद ऊ (= त्याच्या मागून) अव्लाद व अह्फाद त्यांसी रवा करणें " (राजवाडे १५।३६४). पुरुषवाचकच पण षष्ठीदर्शक संयुक्त सर्वनामांपैकीं तृतीय पुरुषी अश् " आखीरश " (= म्हणजे त्याच्या अन्तीं, साने–पयाव ४८०) यांत आढळतें.

१९ हरएक (< हर्यक्) व हर्दो (= दोघेही) यांचा उपयोग बराच आढळतो; उदाहरणार्थ " हर्दो जणांचा ज़मान घेणें " (राजवाडे १५।४७). 'खुद्द ' (< खुद् = आप) हें सर्वनामासमाणें आहे. 'ब–जिन्नस' व 'बराय खुद ' यांचाही उपयोग खुद्द तेंच असा अर्थ दर्शविण्याकडे होतो. " तें पत्र ब–जिन्नस स्वांमी स्वामींचे सेवेसी पाठविलें " (राजवाडे ८।८५). " त्यांसी ब–जिन्नस नज़र बेग सांजी याणींही पत्र सेवेसी लिहिलें आहे " (राजवाडे ८।२११). बराय याचा अर्थ साठीं अगर बुद्धीनें असा होतो. तथापि अज्ञानामुळें, " बराय खुद पादशहा याजवर मी छापा घालितों " (मराचिथोशा ३४), व " गोपाळराव गोविन्द यांनीं आपली फौजेचे तरफेस बराय खुदखास उभे राहून श्रीमन्तांचे हवेलीचें रक्षण केलें " (राजवाडे ११।५९) असे प्रयोग आढळतात.

२० दर्शक विशेषणांपैकीं ई (= हा) व आं (= तो) हीं मराठींत आढळतात. दर्बारी पत्रांत ई जानब (= ही बाजू) याचा उपयोग आम्ही दर्शविण्याकडे होतो; त्याच-प्रमाणें " आं साहेबीं खत पाठविलें " यांत आं साहेबीं याचा अर्थ 'आपण' असा करावयाचा. या शिवाय अर्जीबाद, दरीविला इत्यादि प्रयोगांत ई आहे. " अर्जीबाद

(= यां नंतर) होईल तें नमूदास येईल " (राजवाडे १०।१९३); शिवाय " दरीं सुरत " म्हणजे या स्थितींत (राजवाडे १५।८).

२१ करणें, मारणें, देणें इत्यादि क्रियापदांच्या पूर्वी क्रियावाचक अगर इतर नाम घालून संयुक्त क्रियापद सिद्ध करण्याचा प्रकार मराठीनें फार्शीवरूनच उचलला. कुदणें खान्देशांत अजून प्रचारांत आहे; हा प्रयोग कानाला गोड लागत नाही पण उडी मारणें (∠ फा० झदन्) हा प्रयोग रूढ झाल्यामुळें गोड लागतो. मिशीवर ताव देणें यांतील ताव देणें हें बरोबर ताब् दादन्=पीळ देणें चें भाषान्तर आहे.

२२ सकर्मक क्रियावाचक नाम व असणें अगर होणें मिळून कर्मणि क्रियापद सिद्ध होऊं लागलें; जसें कत्तल होणें म्हणजे मारलें जाणें, गडप होणें म्हणजे ग्रस्त होणें इत्यादि. याचा एक परिणाम असा झाला कीं मागील क्रियावाचक नामांचा उपयोग कर्मणि धातुसाधित विशेषणासारखा होऊं लागला, जसें इतराज़ (= नाराज़) गर्क, (= निमग्न), जमा (= एकीकृत), तर्बेज़ (= शिक्षित, प्रवीण), तहक़ीक (सत्यनिर्णीत, खरें), दखल (= श्रुत, माहीत), दिक्क (= क्षीण), माहीत (= ज्ञात) वगैरे.

२३ क्रियापदाच्या रूपापैकीं " गुम् शुद, " " मोतेब सूद " मध्यें शुद् म्हणजे झालें व " रवा अस्त " (राजवाडे १६।४९) मध्यें अस्त् म्हणजे आहे, ' रोशन गर्दीद ' मध्यें गर्दीद् म्हणजे झालें व ' गुदस्त ' म्हणजे झालें न रवा दारन्द मध्यें दारन्द म्हणजे ठेवावें असे पांच शब्द सांपडतात.

२४ पुढील क्रियापदें फार्शी शब्दांपासून झालेलीं आहेत

(१) धातूपासूनः– अज़मावणें ∠ आझ्मा, गुजरणें ∠ गुझर्, गुज़राणणें ∠ गुझरान्, छापणें ∠ चाप, तवानणें ∠ तवान्, नावाजणें ∠ नवाझ्, फर्मावणें ∠ फर्मा, बजावणें ∠ बजा आर्.

(२) नामापासूनः– सचुंणें ∠ सर्च्, गन्जणें ∠ झड्ग्, चोपणें ∠ चोब्, जयायणें ∠ जबाब्, जमणें ∠ जम्अ, जुमानणें ∠ गुमान्, जोरावणें ∠ झोर्, झाडणें ∠ जारूब, डागणें ∠ दाघ्, तपासणें ∠ तफह्हुस्, दगावणें ∠ दघा, दफनणें ∠ दफ़न्, दमणें दम्, नकलणें ∠नक्कल, नक्षासणें ∠ नक़्श्, पेचणें ∠ पेच्, पेहेरणें ∠ पैरहन्, फितणें ∠ फित्ना, बदलणें ∠ बदल्, बनावणें ∠ बिना, बिछावणें ∠ बिसात्, मुरणें ∠ मुरम्बा ∠ मुरब्बा, रम्जणें ∠ रन्ज्, शिलगावणें ∠ शल्क्, सतावणें ∠ सतम्, सुलासणें ∠ सूराख्, हवालणें ∠ हवाला, कुचंबणें, जमावणें.

(३) विशेषणापासूनः– जाहिरणें ∠ झाहिर्, नरमणें ∠ नर्म, लड्गडणें ∠ लड्ग् , सरदणें ∠ सर्द्, सुस्तावणें ∠ सुस्त्.

२५ पुढील क्रियाविशेषणें फार्शीतून मराठींत आलेलीं आहेत. अखेर, अजीबाद (= बिल्कूल, यापुढें राजवाडे १०।१६७,१७।१९१), अजून, अक़रीब, अव्वल, अलबत्ता, अलाहिदा, आस्ते, आईनसाई, आमसा, खास, खुफिया, खुसूस, गाप-

बाना, गुद्स्ता, गोया, जाहिराणा, जूद, फक्त, फिल्फौर, फिलाके, फिल्हाल, पेशजी, बल्के, बार्बार, बाहाँ, बिल्एकर्ई; बिल्कूल, बिल्फैल, बेळाशक, मबादा, महतकद्दम, यन्दा, शायद, शिताब, हर्गीज़, हम्खास, हमेशा.

२६ पुढील उभयान्वयी अव्ययें फार्शीतून मराठींत आलीं आहेत– अगर (= जर; पदमव १०९ किंवा), कीं ∠ कि, अम्मा, चुनांचे, मगर (परन्तु), या, व, लेकीन, लेहाज़ा, सबब.

२७ पुढील उद्गारवाचक अव्ययें फार्शीतून मराठींत आलीं आहेत, अफसोस! खबर्दार! गप! खामोश! खाशी! खूप! खेर! चूप! तोबा! वाह! वाहवा! शाबास! इत्यादि.

२८ पुढील पूर्वगामी व पुरोगामी शब्दयोगी अव्ययांच्या योगानें क्रियाविशेषणें सिद्ध होतात अज़् (∠अज़्) = मुळें, पासून; ते, ता = पर्यंन्त; दर् = आंत; ब, बि = –ला, –नें; बा = सह; बर् = वर; बराय् = साठी, व बे = वाचून ही मूल पूर्वगामी शब्दयोगी अव्ययें होत इतर नामांशी यांचा संयोग होऊन संयुक्त शब्दयोगी अव्ययें सिद्ध होतात; कित्येकदां मूल उपसर्ग गळून जाऊन नामांचाच अव्ययासारखा उपयोग होतो अव्ययात्मक नामाच्या अन्तीं व संयुक्त शब्दयोगी अव्ययांच्या अन्तीं इझाफतूचा इ हा प्रत्यय लागतो परन्तु मराठींत तो गळतो. भाषेच्या अज्ञानामुळें कित्येकदां पूर्वगामी अव्ययाच्या पुढील नामास –चा,–ची,–चें इत्यादि मराठी प्रत्यय लागतात तर कित्येकदां फार्शी पूर्वगामी व मराठी पुरोगामी दोन्ही अव्ययांचा उपयोग आढळतो; जसें, "अज़्रूय (= रीतीनें) वाजबीच्या, व हक–परस्तीच्या व इन्साफाच्या रीतीनें " (पेअ ६१); "ब–ज़ोर्मर्दीनें" (राजवाडे १०।२१९).

संयुक्त शब्दयोगी अव्ययें खालीं दिलीं आहेत.

१ अज़्:–अज़्–कदीम = पूर्वीपासून (वाड–मा ११६५), अज़्तरफ = बाजूनें, कडून; अज़्बायेस = कारणानें (पदमव ११४); अज़्सबय = कारणानें (पदमव ११२) इत्यादि.

२ अज़्रा (∠अज़्राहि) = मार्गें, पूर्वकः–अज़्रा एख्लास = स्नेहपूर्वक (राजवाडे १०।११८); अज़्राहे खानगी = घरोब्याचे रीतीनें (राजवाडे ५।८५); अज़्राहे दोस्ती = मैत्रीपूर्वक (राजवाडे ५।१६४); अज़्रा–मन्हामत = कृपापूर्वक, अज़्राहे मेहेर्बानगी (राजवाडे १०।२१२); अज़्राहे हरामज़ादगी (राजवाडे ११।४१) वगैरे वगैरे.

३ अज़्रूय = रीतीनें (पेअ ६१).

४ अर्जी (∠अज़्–ईन्) या पासून अर्थ न कळल्यामुळें पुढील वाक्यांत पासून शब्द निष्कारण पडला आहेः– "अर्जी पासून कुसूर न कीजे " (राजवाडे १।२४८), "अर्जीबाद " = यापुढे (राजवाडे १०।१६७, १०।१९३); अर्जीबायेस (∠अज़्–ईन्–बाइस्) या कारणास्त (पदमव ११२); अर्जी बास्ते म्हणून (इम ६६);

अर्जी सबब; इत्यादि. अर्जीवाद पासून अजी असा संक्षेप होतो व त्याचा उपयोग बिल्कूल या अर्थानें होतो.

५ अहद (∠अज़् हद्-इ) = च्या सीमेपासून. " अहद रायगिरी " (चित्रगुप्त १६१).

६ कबिले (कब्ल्-इ) पूर्वी. " कबिले माही " (राजवाडे १०।१६४).

७ खिलाफ (∠ब-खिलाफ्-इ) विरुद्ध. " खिलाफ-मर्जी " (राजवाडे ३।४५६).

८ जहाती (∠ ब-जह्हत्-इ) साठीं. "जहाती भण्डारा" (राजवाडे १५।१५३).

९ तहद (∠ता-हद्-इ) सीमेपर्यन्त. " तहद-दिल्ली " (पारसनीस ब्रप २५३).

१० ते; ता; तह. " तारीख एक ते सात " मधील ते हें अव्यय फार्शी ता चेंच रूपान्तर असावें " ता-मग्दूर " शक्य तोंवर (राजवाडे ७।३७); " ता-हाल " आजपर्यन्त (खरे ७।३५७५; राजवाडे १०।१८२). तह हेंही ता चेंच रूप आहे; जसें तह-हयात म्हणजे आ-जन्म.

११ दर याचा अर्थ आंत असा आहे; जसें, " दर् हर् साल " म्हणजे प्रत्येक वर्षी (राजवाडे २०।१); " दर्महा " = महिन्यास (खरे ८।४११). परन्तु हर् म्हणजे प्रत्येक याच्याशी दर् चा घोंटाळा होऊन दर् म्हणजे प्रत्येक असा अर्थ सम्भवला; जसें " दर्गाह " म्हणजे कधींही (राजवाडे ११।३६); " दर्वक्त " = नेहमीं (राजवाडे ११।३६); दर्महा = प्रत्येक महिन्यास

१२ दर्म्यान (∠ दर् मियान् इ) = मध्यें.

१३ दरीं (∠ दर-ईन्) = या...आंत; जसें, " दरीं बाब " (इम ६७); " दरी वख्त " (राजवाडे १६।१५२); " दरीं विला " = यावेळी; " दरीं सुरत " (राजवाडे १९।८) वगैरे.

१४ दिमत (∠ ब खिम्मत्-इ) तर्फेचा, कडील; जसें, दिमत अ.

१५ नजीक (∠ नझ्दीक्-इ) = सन्निध. " नजीक समाधी " (राजवाडे १५। १५४); " नजीक नदी " (राजवाडे १५।२५२).

१६ निस्बत (∠ ब-निस्बत्-इ) = दिमत.

१७ ब (∠ ब) = नें : " ब-ई सबब " (साने-पयाव ३८४); " ब-तारीख " = तारखेस (राजवाडे १६।५९); " ब-वजे-अहसन " = उत्कृष्ट रीतीनें (राजवाडे १५।११३); इत्यादि.

१८ ब (∠ बा) = सह, निशी. " ब-अम् " (दिमरा २।२६); " ब-जमियत " (खरे १२।६३९९); " ब-पोशाख " = पोशाखीं (साने-पयाव २९६); " ब-वकूफ " = शाहाणा (दिमरा १।४८); " ब-सरन्जाम " (राजवाडे ११ १४९); " ब-सवाय " = युक्त (राजवाडे ५।८५).

पुढील ठिकाणीं ब हें अव्यय निष्कारण आलेलें आहे. " बमय " या जोड ध्यपांतय बची जरुरी नाहीं. "बमयकुटुम्बासुद्धां " (राजवाडे १०।२६५) यांत

एकाच अर्थाचीं दोन एक पूर्वगामी अव्यय व एक पुरोगामी अव्यय हीं उपयोगिलीं आहेत. तसेंच पहा "ब-शर्ती-प्रमाणें" (राजवाडे १९।१०८), "ब-हर्गीज़= कधींही," (राजवाडे ७।२३) यांत यची आवश्यकता नाही.

१९ ब-गेर (∠ बि-घेर्-इ) वांचून. "बगेर जागीर" (इम ६६).

२० ब-तरीक (∠ ब-तरीक्-इ) मार्गे; दाखल. "ब-तरीक नज़रबन्द" (दिमरा ११२२); "ब-तरीक मेजवानी म्हणून" (दिमरा ११११४).

२१ बद्लें, साठीं. "बदल-नन्दादीप व भण्डारा" (राजवाडे १५।१५८).

२२ बा=सह. "बा-ज़मियत" (राजवाडे ५।१३२); "बा-यक्-दिगर" = एकमेकाशीं (साने-पयात्र ४७३); "बा-वकर" (राजवाडे १०।२५२); "बा-वकूफ" (राजवाडे १२।२७); "बा-वजूद" = असें असूनही (राजवाडे १।१२४).

२३ बि-कलम; बि-तश्शील, "बि-तर्जुमा = " नियमानुसार (राजवाडे १५।२७१).

२४ बर म्हणजे वर. मराठी वर हें बर् चेंच रूपान्तर असावें. "बर्तख्त" = तख्ताधर (दिमरा ११२६९); "बर्तर्फ" = बाजूस, पदच्युत; "बर्पा" पायावर, उपस्थित (राजवाडे ५।७६); "बर्बाद" = वाऱ्यावर, वाताहत (होके १४); "बर्हक्क" = सत्यास अनुसरून; अनुसरून (राजवाडे १५।३३; ३।११०).

२५ बर्हुकूम (∠ बर्हुक्म्-इ) प्रमाणें. "बर्हुकूम याद" (वाड-बाबा २।६६).

२६ बिला (∠ अ० बिला) वांचून. "बिला उजूर" (गोइसा १५); "बिला कसूर", "बिला-महसूल" (राजवाडे ७।६४); "बिला इज़्ज़त" (ऐटि २।७४).

२७ बराबर=सर्वे. "बराबरी माणकोजी हुकेबदार ऐवज़ पाठविला असे" (राजवाडे ५।१३०).

२८ बराय = साठीं. "बराय तिजारत" = व्यापारासाठीं (पदमव ११३), "बराय-नज़र" = उपायनासाठीं (पदमव ११८); "बराय मातम्पुर्सी" = दुखवट्यासाठीं (पदमव ११४).

२९ बाद (∠ बअद्-इ). "बाद-ऊ" त्याच्यानन्तर (राजवाडे १५।३६४); "बाद-दसरा" (खरे ८।४३५२).

३० बादज़ (∠ बअद्-अज़्): "बादज़्-ईद" (दिमरा २।३७); "बादज़्-मसाल" (इम २६०); "ब दज़्-फत्ते" (राजवाडे १२।१२५).

३१ बे वांचून. "बे-उजूर" (राजवाडे १०।५७); "बे-कुसूर" (राजवाडे २०।२२०); "बे-खत्रे" = निर्भयपणें (जोरा १०५); "बे-गुन्हा" (गोरा १०५) "बे-जाब" (खरे १।४४१); "बे-तकशीर" (दिमरा २।१२०) "बे-

द्रिक्कत " (राजवाडे २२।१४); " बे-मुर्वत " (खरे ६।२६७९); " बे-मुलाज़ा" (खरे ९५४); बे-रुख्सत् " (दिमरा ३।५७); " बे-शक्; " " बे-शुमह " (साने-पयाव ४८२) इत्यादि.

३२ बे (∠ बि) = - नें. " बे-ज़रब " = ज़ोरानें (पाच ४०). " बे-ज़ोर " (खरे ८।४१९९); " बे-तन्हा " (राजवाडे ११।९३). " बे-वजे " (राजवाडे १२।२२); " बे-वाजवी " (गोइसा १३); " बे-शर्त " (वाड-समा ११३४).

३३ माफक (∠ मुवाफिक्-इ) प्रमाणें " माफक-मरातब " (दिमरा १।७५); " माफक-मामूल " (दिमरा ३।१६); ' माफक-हुकूम-विलायत " (पदमव११५).

३४ मे, मये (∠ मअ-इ)-सह. " मे-ज़मियत" (सानेपयाव ४९३); " मे-फर्जन्दां " (वाड-सनदा ८७); " मे-फौज " (साने-पयाव ४९४); " मये लक्ष्मणपन्त " (राजवाडे ११।८४); " मये वसूल " (राजवाडे १०।१६४); " मये ज़मियत " (राजवाडे ५।१४२).

३५ शिवाय (∠ सिवाय). " शिवाय पाटीलबावाचे पर्वानगी " (दिमरा १।११९); " शिवाय तोफा ताहक " = उपायनें वज़ा करून वर (दिमरा १।१०४).

२९ मराठींत पुढील अव्ययें पुरोगामी आहेत. त्यांपैकीं (१)अखेर,(२) ऐवजी ∠ ब -इवस्-इ, (३) खेरीज़ ∠ खारिज्-इ = बाह्य, शिवाय, (३) ता-गायत ∠ ता-पायत्-इ =अन्तापर्यन्त, (५) दर्म्यान ∠ दर्मियान्-इ = मध्यें, (६) देखील, ∠ ब दाखिल् धरून सुद्धां. (७) नजीक ∠ नज़्दीक् जवळ, (८) बर्हुकूम ∠ बर्हुक्म-इ प्रमाणें, (९) बाद नन्तर; दाखलबाद बार केले असेल (वाड समा ११७५) (१०) मार्फत ∠ब- मुआरफत् इ ओळखीनें, मध्यस्थीनें, (१०) शिवाय या अव्ययाची विशेष ओळख करून देण्याची आवश्यकता नाही. (११) तरीक ∠ ब-तरीकि मार्गि,' योग्य:— " सल्लाहतरीक" = युक्तिवाद म्हणून (दिमरा १७); " तोफा-तरीक "; = नज़राण्यास योग्य (ऐकिप्र ३।६१);" नज़राणा-तरीख " (ऐटि ३।७१). (१२) *निहाय याची व्युत्पत्ती अनेकवचनाचे प्रत्यय आन्‌ अगर आनीं व हा अशी असावी, पण ही समाधानकारक नाही. " किल्ले निहाय कैद ठेविले " म्हणजे किल्याकिल्या*-वर कैद ठेविले, असा अर्थ होतो. (१३) माफक ∠ मुवाफिक्-इ प्रमाणें. " मुयामा-फक " = इच्छेप्रमाणें (सभासद ७९). (१४) माविज़ा ∠ ब-मुआवज़-इ = ऐवजी- " वकलातीचे माविज़ा " (राजवाडे ५।१९५). (१५) वास्ते ∠ ब-वासि-त-इ = माध्यमें, साठीं. " मज़्मुना वास्ते " = मज़्कुरासाठीं (साने-पयाव ३८७).

३० कित्येकदां नामाची द्विरुक्ती होऊन शब्दयोगी अव्यय मध्यें येतें:—

(१) अलाहिदा-ब-अलाहिदा, एक-ब-एक, कूच-ब-कूच, गिर्द-ब-गिर्द, जरा-ब-ज़रा, जा-ब-जा, देह-ब-देह, दर्-ब-दर माह-ब-माह, रोज़-ब-रोज़, रू-ब- रू, साल-ब-साल; हर्फ-ब-हर्फ.

(२) ज़ोर-बे-ज़ोर, रात-बे-रात, शर्त-बे-शर्त, सलामत-बे-सलामत.

(३) कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी, कूच-दर-कूच, मजल-दर-मज़ल, पुस्त-दर-पुस्त पैदर्प वगैरे.

३१ बिल् (∠ पूर्वगामी अव्यय बि (= नें) + (अ) ल् निश्चायक उपपद) व फिल् (∠ पूर्वगामी अव्यय फी (= आंत) + (अ) ल्) हे अरबी उपसर्ग लागून पुढील क्रियाविशेषणें सिद्ध झालेलीं आहेत. बिल्–एकरूई = एकनिष्ठपणें (राजवाडे ६।६०२), बिल्कूल, बिल्फैल = वस्तुतः (राजवाडे १५।२४८), बिलमक्ता (राजवाडे १८।५३), फिल्फौर = त्वरेनें (ऐटि १।५९), फिल्वाके = सरोसर; फिल्हाल = सध्यां (पद्मव ११८).

३२ खालील फारसी पुढील क्रियाविशेषणें मराठींत उपयोगिलीं जातात:

(१) कालवाचक: अखेर, अजून, अव्वल, गुदस्तां, जूद = लौकर (राजवाडे १६।७३), दीपेस्तर = उद्यां (इम ६८), दुबार, पेस्तर, पेशजी = पूर्वी, बार्हा = वारंवार, यन्दा, रोज, सालीन्हाल = पुन्हां, हर्गाह, हर्गीज = कधींही हल्ली वगैरे.

(२) स्थलवाचक: आम–खास (= सर्वत्र), इस्तक्बाल = सामोरें (राजवाडे ५।१४५), गर्दागर्दी = चोंहीं बाजूस, चौगिर्द, जानीबैन, तर्फैन, पेशवा = सामोरें (दिमरा १।२।३).

(३) रीतीवाचक: अजीबात, अजी, अल्बत्, अलाहिदा, आस्ते, खाई नखाई, खामखा (= तुझी इच्छा असो, नसो तरी निश्चयपूर्वक), खास, खुफिया = अन्तस्थ रीतीनें (दिमरा २।१५), खुसूस = विशेषतः (राजवाडे ५।५२), गायबाना = अपरोक्ष, जुबानी = मुखें (राजवाडे ८।१३८), जरूर, जलद, जाहिराणा = उघडपणें (राजवाडे १।२८१), जिन्हार = मुळींच (सानेपयाव ४८४), तन्हा = एकाऱ्यानें (राजवाडे ५।२५), थेट ∠ ताहद्, पैहम = लागो-पाठ (साने पयाव ४७८), न्यहायत = अत्यन्त, मुफस्सल = सविस्तर, राज़-रोस, शायद = कदाचित्, मबादा = कदाचित् (राजवाडे १।४६), सर्मोय = बालाग्रहि (राजवाडे १०।२७८), हकनाक, हमखास = निश्चयें.

शब्दसिद्धी

१ नामास अगर विशेषणास पुढील प्रत्यय लागून भाववाचकनामें सिद्ध होतात.

१ आः– गर्मा; पन्हा ∠ पह्ना ∠ पहून् = रुन्दी.

२ आईः–फार्शीत रोशनाई हा एकच शब्द आई प्रत्यय लागून झालेला दिसतो. मराठींत पुढील उदाहरणें आहेतः अमिराई (प्रभाकर १३९); कदिमाई (राजवाडे ८।११९); गनिमाई (खरे ६।२७९६); जबराई (परशाराम १३९); जलदाई; दिरङ्गाई यांतील आई हा प्रत्यय निष्कारण आहे; दुनियाई (राजवाडे ५।२०), दुरुस्ताई (जोरा ५); नरमाई (जोरा ६); नाजुकाई; बारकाई; सराफाई; सुस्ताई इत्यादि.

३ ईः–एकी; कार्कुनी; खुबी; दानाई; दुही, सबुरी वगैरे.

४ कीः–हा प्रत्यय गीचेंच रूपान्तर असावें. गन्दकी ∠ गन्दगी = घाण; जामीनकी; दर्म्यानकी (खरे १०।५२९६); मुजावरकी (राजवाडे १५।२६), खानकी (राजवाडे १२।१९२); शहाजादकी ∠ शाहज़ादगी (ऐ॰ ५१). हा प्रत्यय मराठींत चाङ्गलाच रूढ झाला आहे.

५ गिरीः–फार्शीत गर् हा कर्तृवाचक प्रत्यय आहे; याला ई लागून गरी हा संयुक्त प्रत्यय सिद्ध होतो. खझानची-गरी गुमास्तगरी, मुतसद्दीगरी, बख्शीगरी, व सिपाहगरी अशा कांहीं थोड्या शब्दांत पदवीदर्शक अगर कार्यदर्शक म्हणून गरी या प्रत्ययाचा स्वतन्त्र उपयोग आढळतो. गीर् या धातूला ई लागून घेणें या अर्थाचा गिरी फक्त कबज़ुगिरी खर्गिरी, दस्तगिरी व मुलूख-गिरी या चार शब्दांत दिसतो. मराठींतील उदाहरणें.

(अ) खज़ाञ्चीगिरी, कारेगिरी, गुमास्तेगिरी, मुत्सद्दीगिरी, बक्शी-गिरी, शिपायगिरी, सौदागिरी वगैरे.

(आ) अस्तगिरी; खावन्दगिरी, गाफील–गिरी, गुलामगिरी, दखलगिरी, दम्यान्गिरी, दिवाणगिरी, दरज़-गिरी, दुश्मानगिरी, नकास-गिरी, प्यादेगिरी, पैवस्तगिरी, विदा-गिरी, बेमानगिरी, मर्दानगिरी, माहीतगिरी, मुद्दईगिरी, मुल्लागिरी, वस्तादगिरी, सर्दारगिरी, इत्यादि.

६ गीः– हा प्रत्यय मूळांत अकारान्त शब्दासच लागतो, जसें बन्द–बन्दगी. इतर उदाहरणें अजुर्दगी; अमुदगी, खफगी, गिर्विदगी, जिन्दगी, ताज़गी, दारोगी, देहनगी, निवीसन्दगी, प्यादगी, पोकगी, बन्दगी, बे-मज़गी, मर्दानगी; मान्दगी, रवानगी, ज़गी, शर्मिन्दगी, हरामज़ादगी इत्यादि. मराठींत स्वतन्त्रपणें पुढील भाववाचक नामें सिद्ध झालेली आहेतः–

उमेदगी, कर्सादगी, खुर्सन्दगी, जुदागी, दुश्मनगी, ना–तवानगी, पटेलगी, फुर्सगा, बजीदगी, बिदागी, बेमानगी, मेजुवानगी, मेहमानगी, मेहेरबानगी, लाचारगी राणगी, वगैरे.

७ आत्‌:-कित्येक अरबी भाववाचक नामाच्या अन्ती अत्‌ येतो. अरबीतील, ईयत्‌ हा प्रत्यय कैफियत, खसूसीयत,जाहलीयत, मालकीयत, वाकफीयत, वाहदीयत, वगैरे ५-६ शब्दांत आढळतो. पुढील शब्द त लागून झालेले आहेत. सलीपत, नायबत, वजीरत, हेजिबत वगैरे. इनामत, गुजारत कफारत, फर्जन्दानत वगैरे शब्दांतील अन्त्य तला मुळांत आधार नाही. मराठींत -आत्‌ हा प्रत्यय परिणत झालेला दिसतोः जैसें, इद्बारात, कबुलायत, करामात, कायजात, जुरुरात, जाहिरात, तहकीकात, तामीनात, तालूकात, नबावात, मालूमात, मुकामात, रुजुवात, सुरवात, हुजरात.

२ अल्पत्वदर्शक नामें-इचा (बगिचा ∠ बाग्‌), - क (जम्बूरक, बदक ∠ बत्‌) व-चा (गालीचा) हे प्रत्यय लागून होतात.

३ स्थानदर्शक नामें पुढील प्रत्यय लागून सिद्ध होतात.

(१) आबादः- अहमदाबाद, हैदराबाद वगैरे.

(२) खाना (∠ फा० खाना = गृह) अदबखाना, अजायबखाना, घुसलखाना, दारूखाना वगैरे.

(३) गाह,-गाः- इद्गा, कम्बर्गा = सेनामध्य, किब्लेगाह= वन्दनस्थान, खाब्गा = निद्रागृह, जागा, दर्गा, पागा वगैरे.

(४) दान्‌:- अङ्गुस्तान, कलम्दान, जुज्दान, गुल्दान, चिराग्दान, ताबूदान, शाम्दान वगैरे.

५ दाणीः- (हें दान्‌ चेंच रूपान्तर आहे) अत्तरदाणी, पिकदाणी, चहादाणी वगैरे.

६ स्तानः- कमरस्तान, तुर्कस्तान, हिन्दुस्तान वगैरे.

४ नामसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रत्यय लागून होतात.

(१) चीः- खजान्‌ची, तबल्ची, तास्ची, तोफ्ची, नगारची, नशेकची, मर्फाची, मशाल्ची.

(२) जीः- खजान्‌जी, दिवाणजी, मशाल्जी, मियांजी.

(३) गरः- कारीगर, जादूगर, जीनगर, बाजीगर, सौदागर.

(४) ग रः- कमानगार, कल्हईगार, कारीगार,किमयागार,खिद्मदगार, गुन्हेगार, जादूगार, नकारगार मददगार, माहीतगार, शिकलगार.

(५) बान्‌:- पास्बान, मेहेर्बान.

(६) वान्‌:- बाग्वान, दर्वान, सार्वान.

५ विशेषणें व नामें सिद्ध करण्याचे इतर प्रत्यय.

(१) ईः- अमली, अस्मानी, कबजी, कलमी, जुबानी, होशी वगैरे.

(२) ईः- [फार्शी द्रव्यदर्शक ईन्‌ पासून] आयनी, चर्मी, चोबी, जरी, पश्मी, बिरंजी, रङ्गी, सङ्गी.

(३) ईन्ः– रङ्गीन, सङ्गीन.

(४) आनाः– जुल्माना, जनाना, तल्बाना, दिवाणा, मर्दाना, माहाना, मेहनताना, मोताना.

(४) ईनाः– छमीना, जुल्मीना, माहीना, रोजीना, सालीना.

(५) मन्दः–अकलमन्द, आर्जूमन्द; एहसान्मन्द (ऐच ११५), कसलमन्द, दौलतमन्द, नियाजमन्द, फिकीर्मन्द, बहरामन्द, रजामन्द.

(६) वजाः–काडीवजा.

(७) वन्त; वन्दः–खुदावन्त; गरजूवन्त; खुदावन्द, दरदूवन्त, फिकीरवन्द, रजावन्त.

(८) वारः–असामीवार, इस्मनवेशीवार, उमेद्वार, कलमवार, कैद्वार, खुलासेवार, तालेवार, बख्तवार, बयान्वार, बायत्वार, शिस्तवार.

(९) शाईः– [फा० शाही =राज्य] काफर-शाही, शिवशाही, नोकरशाही, लोकशाही, शिन्देशाई, बाबाशाई.

(१०) शीरः–अदबशीर, आरामशीर, कायदेशीर, दाखलेशीर, नफेशीर, फाकेशिर, मस्लतशीर, मोहीमशीर, वक्तशीर, हङ्गामशीर, हवा-शीर.

वरील पैकीं कांहीं विशेषणें क्रियाविशेषणांसारखी उपयोगिलीं जातात.

६ क्रियावाचक धातुसाधिन नामें पुढील प्रमाणें होतात.

(१) धातूस– इश् लागूनः– [मराठींत उपान्त्य इ दीर्घ होते अगर ए होते अगर तिचा अ होऊन कित्येकदां ती गळते; व अन्त्य श चा विकल्पें करून स होतो]. अज्मास; आज्माईश, अफ्जायश; आरास; कशीश, कोशीस, ख्वाईश; नवाजीस, नालीस, निगारिश, पर्वर्श, पुर्शीस, पैमास, फर्मास, बक्शीस, बारीश, मालीस, रन्जीस, रवेश, साजीश. याच तऱ्हेनें पैदास व बालाईश हे दोन शब्द पैदा व बाला यादोन विशेषणांपासून सिद्ध झालेले आहेत. वरील नामांस निरर्थक ई लागून कसोशी वाक्सिसी इत्यादि रूपें प्रचारांत आलेलीं आहेत.

(२) धातूस–आ लागूनः– अन्देशा.

(३) धातूस–आक् लागूनः–खुराक, पोशाक.

(४) धातूचाच क्रियावाचक नामासारखा उपयोगः–अङ्गेज, अन्दाज, गुजर, गुजार, जोस, ताब, दर्गुजर, फरेब, शिताब, साज वगैरे.

(५) क्रियापदाचाच नामासारखा उपयोगः– आमदन, कर्दन–बरतन वगैरे.

(६) क्रियापदांतील अन्त्य अन् काढून उरलेल्या भूतकाल रूपाचाच नामासारखा उपयोगः–आमद, गुजास्त, निशस्त, फरोक, फिरस्ताद, घर्दास्त, पैवस्त, रफ्त, शिकस्त.

(७) भूतकाल रूपास–आ (अ (ह) लागूनं होणाऱ्या भूतकाल वाचक अव्ययाचाच नामासारखा उपयोगः–गुमास्ता, नविश्ता, बस्ता, मुर्दा, शिकस्ता.

(८) दोन भिन्न क्रियापदांच्या भूतकाल रूपांच्या द्वन्द्वसमासानें:-आमद्रफ्त, सरेदां-फरोकी, सुदामत.

(९) एकाच क्रियापदाच्या धातूस व भूतकाल रूपास उ नें जोडून अगर त्या शिवाय:-गुफ्तगो, बन्दोबस्त.

७ धातुसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रमाणें होतात-(अ)

(१) धातूस-इन्दा (८ अन्दा) लागून:-निशीन्दा, नवीसन्दा, परिन्दा, पोशीन्दा, फार्मिन्दा, बाजिन्दा, शार्मिन्दा, साजिन्दा.

(२) धातूस-आ लागून:-दाना, तवाना.

(३) धातूस-ना हा उपसर्ग लागून:- नातवान, नादान, नादार.

(४) भूतकाल रूपास-ना उपसर्ग लागून:-ना-बूद.

(आ) नामास पुढील धातू लागून:-

(१) अन्दाज़ (=फेंक):-गोलन्दाज़, जालन्दाज़, तिरन्दाज़, बर्कन्दाज़; व त्याच धर्तीवर परन्दाज़, कारन्दाज़, सरन्दाज़.

(२) आवर (= आण):-ज़ोरावर, दिलावर.

(३) आवीज़ (= धर):-दस्तैवज.

(४) कन्द (= खोद):-मोहर्-कन्द.

(५) कस (= ओढ):-अर्कस, तार्कस, चार्कस; त्याच धर्तीवर गान्जेकस ज़ोरकस.

(६) कुन (= कर):-कार्कुन.

(७) खाह (=इच्छ):-खातर्खाह, खैर्खाह, दिल्खा, तन्खा, दौलत्खाह.

(८) खोर (= खा):-कर्जेखोर, चुगलखोर, जिद्दखोर, तकारखोर, तुफानखोर, दुर्गेखोर, दावेखोर, नशाखोर, फजीतखोर, मिजासखोर.

(९) गीर (= धर):-अब्दागीर, अस्मानगीर, जहांगीर, दस्तगीर, दामन्गीर, दिल्गीर; आणि त्याच धर्तीवर तमाश्गीर, दुवागीर.

(१०) गुज़ार (= ठेव):-गईगुज़ार, गिले-गुज़ार, गोशगुज़ार, नज़रगुज़ार, माल-गुज़ार, शुक्र-गुज़ार.

(११) गो (= बोल) :- कानुगो, रास्तगो, गरज़गो, मस्लतगो.

(११अ) तरास (=कांप)=ज़र्बा-तरास, कलम्तरास, सङ्ग-तरास, सुम्ब-तरास.

(१२) तलब (= माग) :- ज्यादा-तलब, मरामत-तलब, रज़ा-तलब.

(१३) दान (= जाण) :- कदर्दान, कार्दान.

(१४) दार (ठेव, धारण कर):- अज़ुर्दार, कबिलेदर, छान्दार, तन्हेदार, दम्दार, नोक्दार वगैरे.

(१५) दोज़ (= शिव):- चर्मदोज़, ज़मीन्दोज़; हवादोज़.

(१६) नवाज् (= पाळ; वाजीव):- गरीब-नवाज्, चङ्ग-नवाज्, तासे-नवाज्.

(१७) नवीस-नीस (= लिही):- अख्बार-नवीस, नक्कल्-नवीस, चिट्णीस, वाक्नीस.

(१८) निगार (= लिही):- वकायेनिगार.

(१९) नशीन (= बैस):- किल्लेनशीन, जन्नत्‌नशीन, तख्त-नशीन, पडदे-नशीन, मस्नद्‌नशीन, बेहेश्त नशीन; त्याच धर्तीवर सातनशीन, गादीनशीन, गोशेनशीन, दिल्‌नशीन, पालखीनशीन,

(२०) नुमा (= दाखव):- किब्लेनुमा, खुश्नुमा, फलक्नुमा.

(२१) पर्दाज् (= कर):- कार्पर्दाज्.

(२२) पर्वर (= पाळ): गरीब-पर्वर.

(२३) परस्त (= भज):- बुत्परस्त, हक-परस्त.

(२४) पाश (= शिम्पड):- गुलाब-पाश.

(२५) पिजीर (= स्वीकार):- सूरत्पिजीर.

(२६) पैवन्द (= जोड): -अबद्-पैवन्द.

(२७) पोस (= आच्छादन कर, परिधान कर): - कुल्हापोश, खान्पोश, गर्दपोस, पलङ्गपोस, पायपोस, चकरपोस, गिलेपोस.

(२८) फराज् (= उञ्चाव):- सर्फराज्.

(२९) फरोश (= वीक):- बुत्फरोश, मेवेफरोश.

(३०) बन्द (बान्ध):- नालबन्द, पगड्बन्द.

(३१) बर्दार (= उचल):- खास-बर्दार, चोपी-बर्दार, निशाण-बर्दार, बन्दूक-बर्दार, हुक्के-बर्दार, हुकूम-बर्दार.

(३२) बर (= हरण कर, ने):- दिल्बर; पैगम्बर.

(३३) बाज् (= खेळ):- आतश्बाज्, इश्कबाज्, कत्ल्बाज्, कायदेबाज्, कुर्तबाज्, जहाँबाज्, दगल्बाज्, दगेबाज्, दारूबाज्, नजर्बाज्, नफेबाज्, निशाणबाज्, निशाबाज्, मन्सुबेबाज् वगैरे.

(३३अ) बीन (= पहा):-तमाशबीन, दुर्बीण, बारीक्-बीन.

(३४) बोस (= चुम्ब):—कदम्बोस.

(३५) माळ (= घोळ):-गोश्माल, दस्तमाल, रुमाल, पायमाल.

(३६) याब (= मिळव):-काम्याब, बार्याब.

(३७) रुबा (= हरण कर): —केरबा, दिल्रुबा.

(३८) रूब् (= झाड):-झाडू (∠ जारूब्).

(३९) रेज् (= ओत):-रङ्गरेज्.

(४०) शिकन (= फोड):-बुतशिकन.

८ क्रियेकदां अशा रितीनें साधिलेल्या नामांचा अर्थ कर्मणी होतो; जसें गोशगुज़ार (= कानावर घातलेलें), नज़र्गुज़ार, किले-नशीन (= किल्ल्यांत बसलेला), दिल्नशीन (= हृदयस्थद, माहीत), खुश्नुमा (= दिसायला चाङ्गलें), अबद्-पेंवन्द (= शाश्वति-युक्त) वगैरे.

(३) नामास भूतकाल वाचक अव्ययें लागून:-जहांदीदा (= जग पाहिलेला), कम्बर्बस्ता (= कटिबद्ध), अवसान-सस्ता (धैर्य-भग्न) वगैरे.

९ कम, सराब, खुष, खुश, बद ही विशेषणें पूर्वगामी होऊन बहुव्रीही सामासिक विशेषणें सिद्ध होतात.

(१) कमसल, कम्कुवत, कम्जात, कम्ज़ोर, कम्तोल, कम्बख्त, कम्नशीब वगैरे.

(२) सराब्हाल.

(३) खुष्सूरत.

(४) खुश्बो, खुश्वक्त, खुशाल.

(५) बद्-दील, बद्-नाम, बद्-मस्त, बदाश, बद्-सूरत.

१० नामास पुढील पूर्वगामी शब्दयोगी अव्ययें लागून विशेषणें सिद्ध होतात.

१ जेर (= खालीं):-जेरदस्त, जेर्ज़त, जेर्बार.

२ ब (< बा-दार या अर्थी):-ब-अक्ल, ब-ज़मियत वगैरे.

३ बा :- बा-ज़मियत, बा-वक्त, बा-वकूफ.

४ बर :- बर्ज़ोर, बर्पा, बर्तर्फ, बर्बाद वगैरे.

५ बे (निः या अर्थी):- बे-इतल्ला, बे-इमान, बे-कायदा, बेकार, बे-कुसूर बे-कैद, बे-खबर, बे-गुमान, बे-चिराग, बे-जा, बे-ज़ाब, बे-नक्शीर, बे-ताब, बे-तालूक, बे-दसल, बे-दम, बे-दर्द, बे-दाणा, बेनिहायत, बे-पर्वा, बे-पाया, बे-फाम, बे-फिकीर, बे-बन्द, बे-बाक, बे-मालूम, बे-मब्लग वगैरे.

(६) ला (अरबी):- लाइलाज, ला-चार, लाजबाब, लावलद.
पुढील विशेषणें लागून तत्पुरुष समासाचीं विशेषणें होतात. :

(१) जमा;- खज़ाने-ज़मा, पोतेज़मा, सर्कारजमा.

(२) तरीक (= दाखल),- तोफातरीक, नज़राणातरीक, सलाहतरीक.

(३) दाखलः- कैद-दाखल, खजाने- दाखल, खेमेदाखल, डेरे-दाखल हवेली-दाखल

(४) (पूर ∠ पुर = पूर्ण):- अकल्पूर, सन्मानेपूर, पैकेपूर.

(५) बन्दः- कलम्बन्द, किलेबन्द, जीन-बन्द, दस्तबन्द वगैरे.

(६) वजा (= रितीची, तुल्य):- काडीवजा.

(७) लायक :-इज्जत-लायक, खात्रीलायक, तारीफलायक, नोकरलायक.

११ गैर व ना हे उपसर्ग लागून नञ् तत्पुरुषाचीं सामासिक विशेषणें होतात- .

(१) गैर्-अमली, गैर्-कबजी, गैर्-कौली, गैर्-चाकर, गैरजम, गैर्-बर्दार, गैर्-मन्जूर, गैर्-माहीत, गैर्- माकूल, गैर्- मोसमी, गैर्-वाजवी, गैर्-सनदी, गैर्-हङ्गामी, गैर्-हजर, गैर्-हिशेबी, गैर्-हुशार.

(२) ना-कबूल, ना- खूश, नादुरुस्त, नापसन्त, ना-पाक, ना-लायक, नामुनासब वगैरे.

१२ सामासिक नामें पुढीलप्रमाणें सिद्ध होतात.

(१) द्विरुक्तीनें होणाऱ्या समाहार द्वन्द्वांचीं उदाहरणेंः- अबरचबर, अलाबला, अवाई-तवाई, अमन-चमन, बाकी-साकी, बारीक-सारीक.

(२) ज्या समासांत दुसरें पद हें पहिल्या पदाचें अनेक वचनाचें रूप असतें अशा इतरेतर द्वन्द्वांचीं उदाहरणेंः-अमीर-उमराव,कान-काननात, सत-सतूत, सवर-अस्वार, गरीब-गुरीब ∠ गरीब-गुरबा, जिन्नस-अज्नास, फकीर-फुकरा, सनद्-मस्नाद,हद्द-हदूद, हाल-अहवाल,हाल-हवाल, हुकूम-अहकाम.

(३) समानार्थक दोन शब्दांचा समास केल्याचीं उदाहरणें अगणित आहेत. त्याचे तीन वर्ग पडतात.

(अ) ज्यांत दोन्ही पदें फार्शी किंवा अरबी आहेतः अक्कल-हुशारी, आलम-दुनिया, फर्ज-वाम, कस्त-मशागत, खलक-दुनिया, खुशी-रजामन्दी, गिल्ला-शिक्वा, जुलूम-जबरी, छान-छोक, डाव-पेच, हिल्ला-हर्कत वगैरे.

(आ) ज्यांत दुसरें पद मराठी आहेः- अक्कल-बुद्धी, अम्मल-बजावणी, इमान-प्रमाण, कज्जा-कटकट, कागद-पत्र, कोल-बोल, खबर-बात, खर्च-वेंच, खेश-सोयरे, चीज-वस्त, दारू-फुलरा, बाजार-हाट, मामूल-वहिवाट, मेवा-मिठाई, रङ्ग-ढङ्ग वगैरे.

(इ) ज्यांत पहिलें पद मराठी आहेः-कावा-दावा, चूक-गलत, जीव-जान, दङ्गा-मस्ती, दाद-रुवाब, दाम-दिरम, थट्टा-मस्करी, धन-दौलत, धरबन्द, न्याय-दाद, न्याय-मन्सुबी, नाव-किताबती, पडि-पेच, पळ-जोरी, मान-मरातब, रीत-रिवाज वगैरे.

* मूळ फार्शीत उ या उभयपान्यी अव्ययानें जोडले गेलेल्या शब्दांतून ते मराठींत येतांना मधील अव्यय गळतें, व या समासाचा अर्थ अधिक व्यापक असतो.

(अ) अहाली-मवाली, आब-हवा, आमद्रफ्त, कार्भार, खरेदी-फरोकी, छानछोक, जफ्त-रफ्त, जाबसाल, नान्-कुराण, रद्-बदल वगैरे.

(आ) याच धर्तीवर मराठींत पुढील सामासिक शब्द बनविले गेलेले आहेतः- असर-गुलाब, अलङ्ग-नौबत, अस्मानी-सुल्तानी, अर्जू-तवाजू, गरिबी-हरिफी, गोर-कफन, जमा-खर्च, तवा-तोबा, तोक-जञ्जीर, रङ्ग-बहार, नाल्मेल, बाप-जादे, हाली माजी वगैरे.

५ नामाची द्विरुक्ती होऊन मध्यें आ येऊन झालेले समासः- ‘सम्शेरा-सम्शेर पैगामा-पैगामी वगैरे.

६ गैर, ना, व बे हे उपसर्ग लागून नञ्तत्पुरुष सामासिक नामें सिद्ध होतात.

(अ) गैर्-अब्रू, गैर्-इतबार, गैर्-किफायत, गैर्नफा, गैर्-फायदा, गैर्-मर्जी, गैर्-मेहनत, गैर्-मेहेर्बानी, गैर्-मोसम, गैर्-रहा, गैर्-राबता, गैर्-वाका, गैर्-हङ्गाम, गैर्-हजिरी, गैर्-हुर्मत.

(आ) ना-इत्यफाक, ना-इलाज, ना-उमेद, ना-कुवत, ना-तवानगी, ना-दौलत्साई, ना-मर्दुमी, ना-माफकत, ना-मेहेर्बानी, ना-रजावन्ती .

(इ) बे-अक्कल, बे-अब्रू, बे-आब, बे-इज्जत, बे-इतबार, बे-इलाज, बे-कानु, बे-किलाफ, बे-खातरी, बे-जाबता, बे-तर्तूद, बे-दस्तूर, बे-दाद, बे-दावा, बे-दुवा, बे-निगा, बे-बर्कत, बे-बाकी, बे-बुनियाद बे-मुनसफी, बे-मोहर, बे-वक्त, बे-शिरस्ता, बे-शिस्त, बे-हङ्गाम, बे-हिक्मत, बे-हिम्मत, बे-हिशेब, बे-हुर्मत.

६ ऐन, नव, नेक, बद हीं विशेषणें लागून समास सिद्ध होतात.

(अ) ऐन्-खर्च, ऐन्-जमा, ऐन्-ज्वानी, ऐन्-हङ्गाम इत्यादि.

(आ) नव्-कीर्द, नव्-खरीद, नव्-जवान, नव्-निवादास्त.

(इ) नेक्-नजर, नेक्-नियत, नेक्-सला.

(उ) बद्-अमल, बद्-नक्श, बद्-नजर, बद्-नाम, बद्-नियत, बद्-फैल, बद्-मामला, बद्-रस्ता, बद्-रहा, बद्-वक्त, बद्-सलूक.

असो; इथें हें पाण्डित्य सम्पलें, आणि अगदीं खासगी विचार मनांत येऊं लागले आहेत. फार्शीचा मराठीवर काय संस्कार झाला याचा पुढें अभ्यास करावयाचा। असा हेतू मनांत धरून १९३५ सालीं फार्शीचा काळजीपूर्वक अभ्यास सुरू केला सुमारें ४॥-५ वर्षांपूर्वीं कोशाचें काम सुरू होऊन आजमितीस कोश छापूनही झालेलाच आहे; आणि प्रस्तावनेचा शेवटील मजकूर आज छापखान्यांत जाईल. दहा-

षर्षापूर्वीचा हेतू सिद्धीस गेलेला पाहून आनन्द वाटतो तर इतकीं वर्षे ज्या कामाशीं निकट सम्बन्ध तें दूर होनें हें पाहून सुनेपणाही हृदयास व्यापीत आहे. दुसऱ्याकडून पुस्तकें आणून उतारे लिहून काढण्यापासून ते शेवटील छापीव खर्डे तपासून छापण्याचा हुकूम देण्यापर्यन्त सर्व काम एकट्याच्या हातून झालें असल्यामुळें चुका राहून गेलेल्या आहेत. वाचक झाल्या कामगिरीचा स्वीकार, सहानुभूतिपूर्वक चुका दाखवून करितील अशी मला आशा आहे. भारतइतिहाससंशोधकमण्डळानें पुस्तक छापवून प्रसिद्ध करण्याची आर्थिक जबाब्दारी घेतली नसती तर पुस्तक आणखी किती वर्षे पडून राहिलें असतें कुणास माहीत! त्या मण्डळानें एक प्रकारें माझ्या कृतीचें चीज करून मला ऋणी करून ठेविलें आहे. त्यासाठी मण्डळाचे व आस्थापूर्वक छपाईचें काम केल्याबद्दल आर्यभूषण छापखान्याचे आभार मानून व असेंच माझ्या हातून ईश्वरानें व महाराष्ट्रानें दुसरें कांहीं तरी काम करवून घ्यावें अशी ईश्वराची प्रार्थना करून ही प्रस्तावना मी सम्पवितों.

शुक्रवार ता० १२ जून १९२५
न्यू इङ्ग्लिश स्कूल छात्रालय, शनिवार पुणें

माधव त्रिं. पटवर्धन

संक्षेपचिन्हांचें स्पष्टीकरण.

अ०	अरबी
अ	अहवाल
आयाह	आइप्पे यांची हकीगत
इम	इतिहास-मञ्जरी
इऐ	इतिहास व ऐतिहासिक
इपुस्त्रिपो	इतिहास प्रसिद्ध पुरुष व स्त्रिया यांचे पोवाडे
ऐकिप्र	ऐतिहासिक किरकोळ प्रकरणें
ऐच	ऐतिहासिक चर्चा
ऐटि	ऐतिहासिक टिपणें
ऐस्फुले	ऐतिहासिक स्फूट लेख
कानइसा	कायस्थ प्रभूंच्या इतिहासाचीं साधनें
खरे	ऐतिहासिक-लेख-सङ्ग्रह
खलप	खर्ड्याच्या लढाईचा पत्र-व्यवहार
खस्वाब	खर्ड्याच्या स्वारीची बखर
गांवगाडा	गांवगाडा
गोइसा	गोमांतकाच्या इतिहासाचीं साधनें.
गोखचिशाब	गो. ख. चिटणीस यांची शाहू महाराजांची बखर
चन्द्रचूड	चन्द्रचूड-दप्तर
चसवृ	चतुर्थ संमेलनवृत्त
चित्रगुब	चित्रगुप्ताची बखर
चिरा	चिनापट्टण येथील राजकारणें
जुऐगो	जुन्या ऐतिहासिक गोष्टी
जुले	जुने लेख
जोरा	जोधपूर येथील राजकारणें
तृसवृ	तृतीय सम्मेलन-वृत्त
तरा	तञ्जावरचें राजघराणें
तु०	तुर्की
द्विसवृ	द्वितीय सम्मेलन-वृत्त
दिमरा	दिल्ली येथील मराठ्यांचीं राजकारणें
न०	नपुंसकलिङ्गी
प्रसवृ	प्रथम सम्मेलन-वृत्त
पदमव	परकीय दर्बारीं मराठ्यांचे वकील
पाब	पानपतची बखर
पु०	पुल्लिङ्गी
पेअ	पेशवाईची अखेर
पेदसमा	पेशवे दर्बारांतील सनदा माहिती
फा०	फार्शी
ब्रच	ब्रह्मेन्द्र स्वामींचें चरित्र
ब्रप	ब्रह्मेन्द्र स्वामी-पत्र व्यवहार
भाइसम	भारत-इतिहास-संशोधक मण्डळ
भाऐपयाव	भारतवर्ष-पत्रें यादी वगैरे
भाके	भाऊसाहेबांची कैफियत
भा-जुऐगो	भारतवर्ष-जुन्या ऐतिहासिक गोष्टी
भाब	भाऊसाहेबांची बखर
भोंकु	भोंसल्यांचे कुलाचार
मदबा	महेश्वर दर्बारचीं बातमीपत्रें
मदरु	मराठी दप्तर रुमाल
मब	महिकावतीची बखर
ममब	महाराष्ट्रमण्डळाची बखर
मराआ	मराठ्यांची राजनीति-आज्ञापत्र

मराचिथोरा	म. रा. चिटणीसकृत थोरले राजाराम महाराज	वाड-मा	वाड-माधवराव
मराचि थोशा	,, थोरले शाहू महाराज	वाड-शाछ	वाड-शाहु छत्रपती
मराचि धाशा	,, धाकटे शाहू महाराज	वाड-समा	वाड-सवाई माधवराव
मराचिरा	,, राजाराम महाराज	साशिच	सप्त प्रकरणात्मक शिवचरित्र
मराचिस	,, सम्भाजी महाराज	ससवृ	सप्तम- सम्मेलन-वृत्त
माप्र	माझा प्रवास	सासइ	सांवतवाडी संस्थानचा इतिहास
राजवाडे	मराठ्यांच्या इतिहासाची साधनें	हब	हरिवंशाची बखर
		हिब	हिम्मत बहादुर
राएपो	राजकवि पुरुषांचे पोवाडे	होकै	होळकरांची कैफियत
वाड-बाबा	वाड-बाळाजी बाजीराव	होपो	होळकरशाहीतील पोवाडे

फार्शी-मराठी कोश

अ

अईन; आईन (स्त्री०) [फा० आयीन्] चाल, रीत, नियम. "आईने अक्बरी"= अक्बराचा कायदा; अबुल्फज्लनें लिहिलेल्या पुस्तकाचें नांव.

अक्दस [अ० अक्दस्] अत्यन्त पवित्र व पुण्यशील (राजवाडे १५।३६४).

अक्कल; अकल (स्त्री०) [अ० अक्ल्] बुद्धी; शहाणपणा. "अकलेचा कान्दा, अकलेचा सन्दूक" = अती शाहणा.

अक्कल-बुद्धी (स्त्री०) "अक्कल-बुद्धीनें"=विचारपूर्वक, शहाणपणानें (राजवाडे ८।२२४).

अक्कल-हुशारी (स्त्री०) "अक्कल-हुशारीनें" = सावधान चित्तानें.

अकलमन्द [फा० अक्लमन्द्] बुद्धिमान्, शाहणा.

अकस (पु० स्त्री०) [अ० अक्स्] वैर, हेवा. "लटकाच वस्वसा सखारामपन्ताचा मानितां, तिळमात्र तो तुम्हांशीं अकस करणार नाहीं" (खरे १।४३). "त्याची व यांची अकस होती" (हिमरा १।११८). "सर्व सराफ अकसीनें फिरोन कजिया करितात" (राजवाडे ११।६९).

अकारीब [अ० अकारिब्] जवळचे लोक; नातलग. "हुजूरचे अकारीब" (राजवाडे १५।२५). "तुम्हीं सर्व त्या प्रान्तींचे अकारीब (= जाणते, भुमे), जावें न जावें" (राजवाडे १।२८१).

अकीन (पु०) [अ० यकीन्] दृढमत; खात्री.

अख्त्यार (पु०); अख्त्यारी (स्त्री०) [अ० इख्तियार्] अधिकार; सत्ता.

अख्त्यारी अधिकारी, मुख्त्यार.

अखबार (स्त्री०) [अ० अख्बार्, अनेक व० खबर्‌चें] वर्तमान; वातमीपत्र; वर्तमानपत्रिका. "छ २० जिल्हेजीची अखबार सर्कारांत आली जे" (खरे ८।४२२७). "त्याणीं तिकडील अखबार आणिली आहे" (राजवाडे १०।२७३).

अखबार-नवीस (पु०) [फा० अख्बार्-नवीस्] वातमीपत्र पाठविणारा; वातमीदार.

अखेर; अखेरी (स्त्री०) [अ० आखिर्] अन्त, शेवट; अन्तीं. साल-अखेर = वर्षाच्या शेवटीं. अखेरी मारणें, साधणें = सन्धी साधून शेवटीं यश सम्पादणें.

अगर [फा० अगर्] जर; अथवा; किंवा. "हे मुलकाची आब-हवा आम्हास रास्त नाहीं; अगर हुकूम होईल तर विलायतेस येऊं" (पद्मव १०९).

अङ्गुस्तान (न०) [फा० अङ्गुश्त्-दान्] (शिम्प्याचें) बोट-टोपण.

अङ्गूर (न०) [फा० अङ्गूर्] द्राक्ष.

अङ्गेज् (पु०) अङ्गेजणी; अङ्गेजी

(स्त्री०) [फा० अङ्गेज़् आज्ञार्थीरूप अङ्गेख्तन् (= उठावणी करणें) चें] उठावणी; पराक्रम; अङ्गीकार (?). "त्यावरून तुम्ही अङ्गेज् करून... आङ्मियाच्या मुलकांत स्वारी केली आहे" (राजवाडे ८।१७८). "जनरलांनी अङ्गेज् केला आहे; त्याची काळजी त्यांसच असावी" (राजवाडे १२।९७).

अज् [फा० अज़्] पासून, मुळें.

अज्-कदीम पूर्वीपासून. " अज् कदीम इनायत असे " (वाडमा १।६५).

अज्-तरफ [फा० अज़्-तरफ़्) बाजूनें, कडून.

अज्-बायेस [अ० बाइस्=कारण] कारणानें. "अज-बायेस बिमारी" = आजारामुळें (पदमव ११४).

अज्-सबब [फा० अज़्-सबब्] कारणानें. "अज-सबब दूरी राह"= रस्त्याच्या लाम्बीमुळें (पदमव ११२).

अज़्रा; अज़्राहे [फा० अज़्-राह्] रस्त्यानें. मार्गें, पूर्वक.

अज़्रा एख्लास = स्नेहपूर्वक. "पारचे पाठविले असे; अज्रा एख्लास घेनला पाहिजे" (राजवाडे १०।११८).

अज़्राहे खानगी = घरोब्याचे रीतीनें. " आम्हांकडे अज्राहे खानगी साङ्गून पाठविलें होतें" (राजवाडे ५।८५).

अज़्राहे दोस्ती = मैत्रीपूर्वक."परन्तु अज्राहे दोस्ती तुम्हांस गोशगुजार करून ठेवतों हें निमित्य उलट येईल" (राजवाडे ५।१६४).

अज़्रा मऱ्हामत [अ० मर्हमत् = कृपा; देणगी] कृपेनें, कृपादत्त; बक्षीस. "हे वतन... यास अज्रा मऱ्हामत वतन करून दिलें असे" (राजवाडे ८।४७).

अज़्राहे मेहेर-बानगी = कृपापूर्वक. "दरीं विला छ० ७ जिल्कादचें खत अज्राहे मेहेर-बानगी पाठविलें तें पोंहचून खुशी हासल जाहली" (राजवाडे १०।२१२).

अज़्राहे हरामजादगी = बे इमानीनें."तुम्ही अज्राहे हरामजादगी स्वामींच्या पारपत्यकारांसीं रुजू न होऊन मोरोपन्तासी रुजू होतां" (राजवाडे ११।४१).

अज़्बाब; अस्बाब (पु०) [अ० अस्बाब् अनेक व० सबब्चें] सामुग्री; सामान; सरन्जाम; चीजवस्त.

अज़्मावणें [फा० आज़्मा आज्ञार्थीरूप आज़्मूदन्चें] पारख करणें, कसोटीस लावणें.

अज़्मास; अझ्मास (पु०) [फा० आज़्माइश्] परीक्षा; अन्दाज़; अन्दाजपत्रक; बजेट; गणती (चित्रगुम ८८); सुमार; ठोकळमान.

अजब [अ० अजब्] आश्चर्य; आश्चर्यकारक.

अज़म (न०)[अ० अअज़म्] सर्व श्रेष्ठ.

अज़म (पु०) [अ० अज़्म्] निश्चय, मोठेपणा, अभिमान. "ऐशा समयास नबाब मोसूफ यांनीं अज़म केल्यास पातशाही दाब व बहुत कामें घडून येतील " (दिमरा १।४९). " यांस तर्वारीचा व ज़म्यतीचा अज़म " (द्वोर्के ६).

अजाईब; अजायब (न०) [अ० अजाइब् अनेक व. अजीब् चें] अजब ताजूब. " तुम्ही ऐशा गोष्टी करितां अज्याईब् आहे " (राजवाडे १।५२).

अज़ात [फा० आज़ाद्] मुक्त. " त्यांचें देहावसान जालें ते समयीं तुम्हांस माथां तेल घालून अज़ात केलें असे " (वाडशाछ २१३).

अज़ात-पत्र (न०) मुक्ति-पत्र.
अज़ान (स्त्री०) [अ० अज़ान्] प्रार्थनेच्या वेळीं निमंत्रणादाखल होणारा पुकारा.
अजायब-खाना (पु०) [फा० अजाइब्-ख़ाना] विचित्रवस्तुसङ्ग्रहालय.
अज़ीं [फा० अज़्-ईन्] यापासून; यापुढें. "अजींपासून कुसूर न कीजे" (राजवाडे १ ।२४८).
अर्जीबाद; अजीबात [फा० अज़ींबाद्] यापुढें; यानन्तर; अगदीं; बिल्कूल. " अजीबात चेनापट्टणाकडे जाण्यास दिवसगत न लागावी; अशा (=अवधी) बहुत कमी राहिला " (राजवाडे १०।१६७). "अजीबाद होईल तें नमूदास येईल " (राजवाडे १०।१९३).
अर्जीबायस [फा० अज़ीं बाइस्] याकरितां; म्हणून; लिहाज़ा. " अर्जी बायेस अर्ज ऐसा जे, साहेबानें फैज़-बक्षी करून लवकर जाब पाठवावयाविशीं अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे " (पद्मव ११२).
अर्जी दास्ते [फा० अज़ीं वासिता] याकरितां; म्हणून (इम ६६).
अर्जी सबब [फा० अज़ीं सबब्] या करितां; म्हणून.
अजीज़ [अ० आजिज़्] दीन; लीन. " सर्दार याणीं जाऊन इङ्ग्रजांस अजीज़ व ब-तङ्ग केलें " (राजवाडे १६।३०५).
आजिजी (स्त्री०) [फा० आजिज़ी] दीनता; लीनता; गयावया.
अजुर्दगी; ऑज़ुर्दगी (स्त्री०) [फा० आज़ुर्दगी] रुष्टपणा; रुसवा; बेदिली, नाराजी. " श्रीमन्त दादासाहेब यांजकडून सर्वांकडे अनुसन्धानें येतात; त्यास, या दिवसांत कोणाची अजुर्दगी नसावी " (राजवाडे १०।६८). "येविषयीं बहुत आज़ुर्दगीनें बोलले" (ऐटि १।७३).
अज़ुर्दा; ऑज़ुर्दा [फा० आज़ुर्दा] दुःखी; श्रमी; रुष्ट.
अज़ुर्देपणा (पु०) आज़ुर्दगी (मराविधोशा ७८).
अज़ुर्दार (पु०) [अ० उज्रा = मजुरी] अमुक मुदतींत पत्र पोंहचविल्यास अमुक रुपये मिळतील अशा शर्तीवर ठेवलेला कासीद.
अज़ुऱ्या (पु०) अज़ुर्दार.
अज़ुरा (पु०) [अ० उज्रा] उर्फ वेतन, वेतन. " कासीद पाठवावा त्यासी अज़ुरा पोहोंचत नाहीं " (राजवाडे ८।२१२).
अज़ून [फा० हनूज़्] अद्यापी.
अञ्जाम (पु०) [फा० अञ्जाम्] परिणाम; शेवट. " मर्जी इनायतीची खूश राहिली म्हणजे कृतकृत्य; अञ्जाम कसा आहे इकडे कोणी पहात नाहीं " (राजवाडे ५।१०४).
अञ्जीर (पु०) [फा० अञ्जीर] उम्बराकारखें परन्तु मधुर व स्वादिष्ट असें फळ.
अञ्जुमन (स्त्री०) [फा० अञ्जुमन्] सभा.
अत्तर (न०) [अ० इत्र्] पुष्पगन्धार्क.
अत्तर-गुलाब (पु०) बैठक बर्खास्त होण्यापूर्वी सभासदास पान, अत्तर व गुलाबपाणी देण्याचा विधी.
अत्तर-दाणी (स्त्री०) [फा० इत्र्-दान्] अत्तर वांटण्याचे वेळीं तें ठेवण्याचा

एका तबकडीच्या मध्यमागीं बसविलेला चिमुकला पेला.

अत्तारी (पु०) सुगन्धी.

अत्राफ [अ० अत्राफ्] जवळचे नातलग. "वरकडही अत्राफ सिलेदार वगैरे लोकांस याचप्रमाणें ताकीद आहे" (राजवाडे ७।५४).

अत्लस [अ० अत्लस्] काळसर लाल साटीण. "अत्लस हात चौदा" (राजवाडे ३।१९).

अदूना [अ० अदूना] नीचतम; कनिष्ठ. "प्रस्तुतचा रङ्ग तर असा दिसतो जे आला व अदूना खाविन्दापाशीं बराबर" (राजवाडे ५।१).

अदब (स्त्री०) [अ० अदब्] विनय; नम्रता; सन्मान; प्रतिष्ठा. अदब करणें, बजावणें = छातीवर हात एकावर एक आडवे ठेऊन नम्रतापूर्वक उभें राहणें,-ची अदब राखणें, चालविणें = सन्मान ठेवणें (सभासद ३७; चित्रगुप्त ५७).

अदब-शीर अदब करून; नम्रतापूर्वक.

अदा [अ० अदा] फेड "आम्ही आपला आमील ठेऊन तुमचा पैका अदा करून देऊं" (दिमरा १।२१४).

अन्दाज् (पुं०) [फा० अन्दाज़्] प्रमाण कयास; तर्क; हेतू.-अन्दाज् (=टाकणारा)-प्रत्यय. उदाहरणार्थ तिरन्दाज्, गोलन्दाज्.

अन्देशा (पु०) [फा० अन्देशा] विचार; कल्पना; संशय; काळजी; भीती.

अनात; अनाथ (स्त्री०) [अ० इनायत] कृपा; रयात; मेहेरबानी; खैर. अनाथ करणें=कृपा करणें (सभासद १९,५०). अनाथ (=कृपापूर्वक) (सभासद १९).

अनामत (स्त्री०) [अ० अमानत] विश्वासानें दुसऱ्याजवळ सुरक्षित ठेवलेली ठेव.

अनार (न०) [फा० अनार] डाळींब. "विलायती अनारें या दिवसांत तेथवर गर्मीमुळें न पावतील" (दिमरा १।३३).

अनीन (स्त्री०) [अ० इनान] लगाम. "एकदांच घोड्यांच्या अनिना उठवून मोहल्याच्या माशा उडतात त्याप्रमाणें सर्वत्रांनीं उडी घातली" (पाव ४५).

अप्तर [फा० अब्तर] दोषयुक्त; बिघडलेलें. "तितका बयान श्रीमन्तांस लिहिला असता तर बाजी अप्तर होती" (राजवाडे ५।१६६). "श्रेष्ट स्थलचे नृपास पैत्य भ्रमाचा उपद्रव फार जाहला होता; सबब पांच महिने काम अप्तर जाहलें" (राजवाडे १०।२८०).

अप्तरी (स्त्री०) बिघाड; नुकसान. "यांत कांहीं विपरीत दिसल्यानें, अधिक सावधगिरी जाली म्हणजे गोष्ट बहुकण्यांत येऊन अफ्तरी होईल" (राजवाडे ७ सलग २।११६).

अफताब (पु०) (फा० आफ्ताब्] सूर्य. "अफ्ताब अस्तास कां जात नाहीं ?" (मराचिथाशा ६१).

अफ्लाद; अफ्वाद; अहफाद [अ० अहफाद्] मुलीची प्रजा. "अव्लाद-अफ्वाद् (=वंशपरम्परा) देविले असे" (राजवाडे १५।१५१). "ब-औलाद व अहफाद चालविजे" (राजवाडे २०।१२१).

अफ्सोस (पु०) [फा० अफ्सोस्] शोक; हाय हाय ! "नबाबांनीं ऐकोन बहुत अफ्सोस केला" (राजवाडे ७।१४२).

अफ्वा; अफवा (स्त्री०) [अ० अफ्वाह्] कण्डी; भुमका, आवई.

अफ्वाई; अफवाई [फा० अफ्वाही] उडत उडत आलेली. " अफ्वाई गोष्टी-वर मदार नाहीं " (राजवाडे ५।२९).

अफरा–तफ़्रीक; अफरा–तफरा [अ० तफ़्रीक्=फूट–फाट] विकीर्ण, परागन्दा, बे–रस्ता, नष्ट. "हिन्दू माणूस होते ते ही अफरा–तफरा जाहले " (राजवाडे १०।२९८). " असल तहनामे विठ्ठल सुन्दर यांचे गारतीचे वेळेस अफरा –तफ़्रीक जाले " (राजवाडे ७।२२३).

अफरा–तफर (स्त्री०) लबाडीनें केलेला अपहार. " किलयावर लोकांचा ऐवज नक्क वगैरे असेल त्याची अफरा–तफर होऊं न देता जप्त करून ठेवणें" (खाड-संमा ३।६५).

अफीण; अफीम; अफू (स्त्री०) [फा० अफ्यून्] खसखशीच्या बोण्डांतला वाळ-विलेला मादक रस.

अब्लक; अब्लख [अ० अब्लक्] काळे व पाण्डरे ठिपके असलेला (घोडा).

अबर–चबर (न०) [८, फा० चर्ब्] रोजच्या जेवण्याव्यतिरिक्त तेलकट तळीव पदार्थ.

अबद–पैवन्द [फा० अबद्–पैवन्द्] शाश्वत. " दौलत अबद–पैवन्द " (राजवाडे २०।२८६).

अबाजा (पु०) [अ० इझाफा] सम्बन्ध, तालुक. " नवी जिकीर करून मठा-नजीक माती खणावया तुमचे काय काय अबाजा आहे ? " (राजवाडे १५।१५९).

अबीर (पु०) [अ० अबीर्] एक सुगन्धी मिश्रण.

अम्बार; अम्बर (न०) [फा० अम्बार्] सामुग्री; धान्यसामुग्री.

अम्बार–खाना (पु०) कोठार.

अम्बारी (स्त्री०) [अ० इमारी] हत्ती-वरचें सछत्र आसन.

अम्बीर (पु०)[अ० अमीर्] थोर सर्दार.

अम्मल; अमल (पु०) [अ० अमल्] कार्य, गुड्गी; वेळ. " पुढें अमलांत येईल ते मागाहून विनन्ती लिहूं " (दिमरा १।३७). "साखरा वांटून दीड प्रहरचे अमलांत लोकांचे चार पांच करविले " (खरे ११।५६९६).

अमल–कलम (न०) क्रिया–लेख. " बोलण्यांत गोष्टी आल्या असतील, परन्तु दस्तेवज् अथवा वचनशपथ-क्रिया अमल–कलम असें कांहीं झालें नाहीं " (राजवाडे ५।१५).

अमला [अ० अमला अनेक व० आमिल् चें] कारकून. " तालुक्यांस अमला योजून बन्दोबस्त पक्का करावा " (राजवाडे ७।४५).

अमला–फैला [अ० अमला–फअला] कार्कून–कामकरी, पाण्डरपेशे व इतर लोक, अम्मल–फेल ; ताबा. " दिल्ली-तीलही अमला–फैला पळावयाचा इरादा करीत आहेत" (राजवाडे १०।३४७). " अमला–फैला" (=ताबा) (होळकर ६).

अमली कबजी; सर्कार–ताब्यांतील; कैफी, मादक. " हिन्दुस्थांन गुजराथ-पर्यन्तचा मुलूख अगदीं अमली आहे; आम्ही वाटेनें काय सांवें ! (खरे ११७९)

अम्मल्दार; अमल्दार (पु०) [फा० अमल्दार्] अधिकारी, अमील.

अम्मल्दारी; अमल्दारी (स्त्री० [फा० अमल्दारी] अधिकार; अमीली.

अमदानी (स्त्री०) [फा० आमदनी] आवक; भरभराट.

अमन–चैन; अमन–चमन (स्त्री०)

[अ० अम्न्=शान्ती; सुरक्षितपणा] शान्ति-समृद्धी; मौज्.

अम्मा; अमा [अ० अम्मा] पण; लेकीन.

अमानत (स्त्री०) [अ० अमानत्] ठेव; जप्त;सर्कार-जमा: "कृष्णमाची अमानत-साहुकार वगैरे जेथें जेथें जसी त्याचा-ही शोध करून तगादा होत आहे" (राजवाडे ७।१२९)." जयदेवरायास हरामखोरीं लावून देशमुखी अमानत केली" (इम ३३).

अमानत-दार (पु०) [अमानत्दार्] ठेव सुरक्षित ठेवणारा; ट्रस्टी; अमीन.

अमानत-नामा (पु०) ठेवपत्र.

अमानी (स्त्री०) [अ० अमानी] गैर-इजारा; गैर-मक्तेगिरी; रयत्वारी. "तालुक्यावर ताहूद केलें तें मोडावें आणि अमानी करावी" (राजवाडे ५।२३).

अमारत-पन्हा [अ० इमारत्पनाह्] अमीर; एक पदवी (राजवाडे ३।५५).

अमा-सुस्त [फा० आम्-सुस्त्] सर्वस्वी थण्ड; आळशी. "मोगलाई कामार-अमासुस्त" (राजवाडे ३।१४७).

अमीन (पु०) [अ० अमीन्] विश्वासुक (मराआ २९); ट्रस्टी; अमानत-दार. "वारीसदार समयीं हजर नसेल तर ती जिनगी अमीन याचे ताब्यांत देऊन त्या जिनगीचा तपशील हुजूर सर्कारांत कोत्वालानें करीत जावा" (ऐस्कुले ५८).

अमील; आमील (पु०) [अ० आमिल्] कार्यकारी; अधिकारी. "अमिलानी हाल व इस्तक्बाल" = आजचे व भावी अधिकारी (राजवाडे ८।६७). "आम्ही आपला आमील ठेऊन तुमचा पैका.अदा करून देऊं" (दिमरा १।२१४).

अमिली (स्त्री०) [फा० आमिली] अमिलाचें काम. "यांचे अमिलीचे कारस्तानाचा बयान केल्यावरून" (राजवाडे ७।४५).

अमीर (पु०) [अ० अमीर] आज्ञा करणारा; अधिकारी; सर्दार.

अमीर-उमराव [अ० उमरा अनेक व० अमीरचें] सर्दार-वर्ग.

अमीरुल्-उमराव बडा सर्दार; एक पदवी.

अयब (पु०) [अ० ऐब्] व्यङ्ग; न्यून; दोष. "नाहीतर शरकती (= शरीक, मदत्नीस) आहेत म्हणून कमती सरन्जामाची होती तर इङ्ग्रजांचे जवामर्दीस अयब लागता" (खरे८।४३५४).

अयश (पु०) [अ० ऐश्] चैन. "पातशाहा बदस्तूर दिल्लींत अयश करून आहेत" (दिमरा १।९१).

अयाळ; आयाळ (स्त्री०) [फा० याल्] मानेवरचे अगर मानेभोंवतीचे शोभिवन्त केस.

अर्कानी दौलतानी [फा० अर्कानि दौलत्] राज्याचे स्तम्भ (इम २३६)

अर्ज (पु०) **अर्जी** (स्त्री०) [अ० अर्ज्] निवेदन; विज्ञप्तिपत्र.

अर्ज-दार (पु०) विज्ञप्ती करणारा; याचक.

अर्जदास्त (स्त्री०) [फा० अर्ज्-दाश्त्] विज्ञप्ति पत्रिका; विनन्ती.

अर्जबाब (स्त्री०) "तैनाती शिवाय कारण-परत्वें श्राद्धपक्षास किंवा लग्नकार्यास वगैरे सर्कारांतून बक्षीस देत असत त्यास अर्जबाब असें म्हणत असत" (ऐस्कुले ७३).

अर्ज-बेगी (पु०) [तु० अर्ज्-बेगी] लोकाचे अर्ज हुजूरास सादर करणारा.

अर्जी-इलतमास (स्त्री०) [अ० इल्तिमास्] विनन्ती. "नबाब व राजेबहाद्दर

यांस माघारे फिरल्यावरी अर्जी-इल्तमास लिहावी की" (खरे २१४७९).

अर्जल [अ० अर्ज़ल्] नीच, अप्रसिद्ध, गेर-नामी. "सत्तावीस सर्दार नामी मारिले; दीडशें सर्दार अर्जल जखमी केला" (जोरा ९०).

अर्क (पु०) [अ० अरक्] निष्कर्ष.

अर्क (पु०) [फा० अर्ग्] पोटकिल्ला. "पातेरीज येथें किल्ले अर्कात तोफा पांच सात आहेत" (राजवाडे ११।१८). "श्रीकाशीविश्वेश्वराचें दर्शन घेऊन अर्क किल्यांत आले" (इच १०).

अर्कस; अर्कशी (स्त्री०)[फा० अर्राकश् कर्वतणारा < फा० अर्रा=कर्वत] कर्वत.

अर्कशी (पु०) कर्वतीनें मोठ्या लाकडाच्या फळ्या करणारा.

अर्जानी [फा० अर्ज़ानी] दत्त; प्राप्त. "हाली साहेबासी मुकासा अर्जानी जाला आहे" (इम ४४).

अर्बा [अ० अर्बअ] चार.

अर्बा-अशर [अ० अर्बअ-अशर्] चौदा.

अर्बा-मय्या [अ० अर्बअ-मिआ] चारशें.

अर्बैन [अ० अर्बईन्] चाळीस.

अर्सा (पु०) [अ० अर्सा-मैदान, वाव] अवधी. "अजीबात चेनापट्टणाकडे जाण्यास दिवस गत न लागावी; अर्सा बहुत कमी राहिला" (राजवाडे १०। १६७). "लाड कारण चालीस सहद्देस दाखल होण्यास अर्सा फार थोडा (खरे ८।४४३४)." तुम्हांस दोन तीन दिवसाचे अर्सात रवाना करितों" (राजवाडे ५।१८५).

अराबा (पु०) [अ० अराबा, तोफेचा गाडा] बातेरी; तोफांचा मारा. "इङ्ग्रजांचा अराबा पिळून फौजा आंत घुसल्या" (राजवाडे १६।६३).

अल्काब (पु०) [अ० अल्काब अनेक व० लकब् चें] मायना; पदव्यांची मालिका. "हलका अल्काब लिहिलिया मुळें विषम मानितात (दिमरा ११७).

अल्बत्; अल्बत्ता [अ० अल्बत्ता] बेशक; निश्चित; खास. "अल्बत्ता येणें; कांहीं मुलाहिजा न करणें" (राजवाडे १७।७)

अल्विदा [अ० अल् विदाअ =पाठवणूक] ताबूत बुडविल्यानन्तर या शब्दाचा उच्चार करितात. त्याचा अर्थ 'अखेरचा सलाम' असा होतो.

अल्फ; अलफ [अ० अल्फ्] हजार.

अल्ला (पु०) [अ० अल्लाह्] ईश्वर; खुदा. अल्लाची गाय=अत्यन्त गरीब व निरुपद्रवी माणूस. अल्लाहो अक्बर। [अ० अल्लाह् अक्बर्] ईश्वर सर्वश्रेष्ठ आहे.

अळङ्ग [फा० अलङ्ग्] संरक्षक भिन्त बाहेर कोट. "इकडील अलङ्ग फोडून पलीकडील सफेल फोडून गोळा फार झाला" (होके २०)

अळङ्ग-नौबत(स्त्री०) [अ० अलम् = निशाण + अ० नौबत् =डङ्का] पाहारा; डङ्का-निशाण; "ठाणाचे चाकरी अलङ्ग-नोबत करून असणें."

अलल्-हिशेबी [अ० अलल्-हिसाब्] हिशेबी. "अलल् हिशेबी वसूल" (राजवाडे २२।७३).

अला-बला; अलाय-बलाय (स्त्री०) [अ० बला=सङ्कट] सङ्कट, इडा-पिडा; दृष्ट काढणें. "मातुश्रीनीं अलाय-बलाय घेऊन मस्तकीं विजयहस्त ठेवला" (चित्रगुप्त ११).

अलाहिदा; अलादा [अ० अलाहिदा] पृथक्; विभक्त; निराळें; अमस्तुत.

" सदाशिव रडुी याजपासून अलाहिदा होऊन पिम्पळनेरी राहिला " (राजवाडे ५।१९९). " वराला तीन अलादा अलादा सावकाराचे नावें होत्या " (मद्या २।३४). " ते बाबत अलाहिदा- चि- अलाहिदा " = अगदींच निराळी (राजवाडे ५।१७५).

अलैकुम-सलाम [अ० अलैकुम्-अस्सलाम्] तुम्हांला सुखशान्ती लाभो। भेटतांना वन्दन करीत म्हणावयाचा मन्त्र.

अव्कात औकात पहा.

अव्जार ओजार पहा.

अव्वल-अवल [अ० अव्वल्] प्रथम; प्रथमतः "अव्वली पासून जातीनें मनुष्यास धक्का कोठेंही बसला नव्हता" (होके ६).

अव्लाद्-औलाद (स्त्री०)[अ० अव्लाद् अनेक व० वलद् (=पुत्र) चें] प्रजा; कुळी.

अव्लाद्-अफ्लाद [८ अ० अह्फाद्=नातवण्डें] वंशपरम्परा; पुस्तदर-पुस्त. "लेकराचे लेकरीं अव्लाद्-अफ्लाद तुवां खाणें " (राजवाडे ८।२६).

अव्लिया-औलिया (पु०) [अ० अव्लिया अनेक व० वली चें] साधू.

अवाई-तवाई (स्त्री०)[फा० तबाही= नाश] सङ्कट. "अवाईतवाई शिपाई लोकांवरी येऊन पडतच आहे " (खरे ७।३२४६).

अश्रफ [अ० अश्रफ्] अत्यन्त अभिजात.

अश्रफी (स्त्री०) [फा० अश्रफी] एक सोन्याचें नाणें.

अश्राफ [अ० अश्राफ् अनेक व० शरीफ् चें] अभिजात; सविनय; सभ्य; गरीब.

अशर [अ० अशर्] दहा.

अशरीन [अ० इश्रीन्] वीस.

अशीर; असीर [अ० असीर्] बन्दीवान्. "इङ्ग्रजाकडील हमीदखीन... असीर जाहले आहेत, त्यांस सोडून यावें" (राजवाडे १०।१८२).

अशील [अ० असील् ८ अ० अस्ल्] अभिजात, खासा; मानकरीण; दासी. "असीलास पाठऊन धक्के धक्केने वर्तमान आणवितात" (राजवाडे ७।११२). नवाबांनीं चम्पा असील नेहमीं मियापासीं जवळ बैसवून हकीमाकडून दवा देवितात" (राजवाडे ७।११९).

अस्करा-अस्कारा (पु०)[फा० आश्कारा] प्रसिद्धी; किर्ती; लोकीक; नक्ष; नक्षा. "सकळ सुरुप मण्डळींत माझ्या स्वरुपाचा अस्करा " (प्रभाकर लावण्या १६१)

अस्तर (न०) [फा० आस्तर्] अङ्गरख्याला आंतून लाविलेलें पातळ भरड कापड.

अस्तर-गिरी (स्त्री०) चुन्याचें लिम्पण. "शिखरास अस्तर्गीरी होत आहे" (राजवाडे १०।५).

अस्तनी (स्त्री०) [फा० आस्तीन्] बाही; बाहीचा कोंपरापासून पुढील भाग. अस्तन्या वर सारणें = युद्धास सज्ज होणें. अस्तनीतील अभी=गृहकली गृहकलह.

अस्पस्वार [फा० अस्प् = घोडा] घोडेस्वार (राजवाडे २०।१६२).

अस्बाब (पु०) [अ० अस्बाब] सामुग्री; सामान. "जो आम्हापाशीं अस्बाब आहे तो इम्नतचे रुपेचा आहे. हा घेऊन फौजेचे सर्चांत आणावा ! " (दिमरा १।२१२). " बापकापोरें

आणि अस्वाय कोठें ठेवावा ?" (राजवाडे ७।१५३).

अस्मत-पन्हा [अ० इस्मत् = शुद्धता] शुद्ध; पवित्र.

अस्मान (न०)[फा० आस्मान्] आकाश. "नजर अस्मानात गेली" (खरे ६।२७६४) = महत्त्वाकाङ्क्षा आकाशास भिडली. "अस्मानीं फत्तेची ध्वजा लागली" (चित्रगुप्त ३३).

अस्मान-जमिनीची तफावत = महदन्तर. "त्या इमारास व या लिहिण्यास पाहतां अस्मान-जमिनीची तफावत" (खरे १२९५).

अस्मान-गिरी (स्त्री०) [फा० आस्मान्-गीर्] वळचण; माण्डव; छप्पर.

अस्मानी [फा० आस्मानी] आकाशी, निळा; दिव्य. "शिकन्दर ताले ! अस्मानी फत्ते (= दिग्विजय) होत चालली आहे" (खरे ७।३२३६).

अस्मानी-सुल्तानी (स्त्री०) देवी-राजकीय आपत्ती; क्रान्ती.

अस्लूब (पु०) [अ० उस्लूब्] व्यवस्था; पद्धत; तऱ्हा. "तेव्हां करार्तों कोणे प्रकारच्या व कशा, याचा अस्लूबकाय तऱ्हेचा ?" (राजवाडे ७।८२).

अस्सल; **असल** (स्त्री०) [अ० अस्ल् = मूळ] मूळचें; खरें; अकृत्रिम; गैरनकली; जातिवन्त. "नकला दाखविल्या त्याच्या असला दाखविणें" (वाडसभा ३।३६).

असली [फा० अस्ली] अस्सल.

असर (पु०) [अ० असर्] परिणाम "कृष्ण रावजी यांचे प्राणानें असर केला असें वाटलें" (राजवाडे ५।८३).

असाम-दार (पु०) वेतन घेणारा. "असाम-दारांचें घोडें परिच्छिन्न लहान जमेस धरूं नये" (खरे ११।५७०७).

असामी (स्त्री०) [अ० असामी अनेक व० 'इस्म्' चें]. नांव; व्यक्ती; नेमणूक; वार्षिक वेतन. चितपोलिअसामी (पाव ३) = नांवनिशीवार. "कृष्णाजीपन्त चित्रर्ग वन्धूम विश्वासराव म्हणवून नांव किताव दिला; मातबर लोकांत असामी घातली" (सभासद). "तुकोजी शिन्दे यांणीं मौजे मुल्खेडें येथें वटकी देशील पोरें असामी तीन येकूण रुपये दीडशांस विकत घेतली" (वाडयाचा २।१९१).

असामी-वार = नेमणुकीप्रमाणें; हुद्द्याप्रमाणें. "वरकड पांच इसम यांत असामीवार शिर्पेच पान्दान देऊन वाटेस लाविलें" (राजवाडे ५।१४१).

अहकाम (पु०) [अ० अह्काम् अनेक व० हुक्मचें] हुकूम; सत्ता; हुकमत. "याप्रमाणें मुख्तारीचे अहकाम आणून दिले" (चिरा २४). "एक महिन्याचा येथून अहकाम पाठविलों" (राजवाडे २२।४७), "दोन अहकाम कामाचे नाहींत" (चिरा २४).

अहफाद अफ्लाद पहा. "बादरू अव्लाद व अहफाद त्यांसी रवा (=चालू) करणें" (राजवाडे १५।३६४).

अहवाल (पु०) [अ० अह्वाल् अनेक व० हालचें] वृत्तान्त, हकीगत; कैफीयत.

अहद-नामा (पु०)[फा० अहद्-नामा] वचनपत्र; करारनामा.

अहद-पैमान (पु०)[फा० पैमान्-करार] दार-मदार; करार. "अहद-पैमान व्हावे ते सर्व स्वामीपाशीं आल्यावर अर्ज करितों" (राजवाडे १।१५९).

अहद-शर्त (स्त्री०) तह; करार; कायम-मिजाजी. "यांस अहद-शर्तीचे कागद-पत्र देऊन रवाना केले" (राजवाडे

२

१९।८)."दौलतींत अहद-शर्त आणि वचन हा सज़ाना" (राजवाडे १९।४७).

अहद-तहद [फा० अह़्-हद्द ता-हद्द] पासून-पर्यन्त. "अहद रायगिरी तहद चश्मीचन्जावर" (चित्रगुप्त १६१).

अहल्कार (पु०) [फा० अह़्ल्-इ-कार्] कार्कून. "साहेबानें फेज-बक्षी करून लश्कर जाब पाठवावयाविशीं अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे" (पदमव ११२.)

अह्सन [अ० अह्सन्] उत्कृष्ट.

अहादी (पु०) [अ० अह्दी = एक] माणूस; शिपायापेक्षां जरा वरच्या दर्जाचा लढाऊ स्वतन्त्र स्वार. "अहादीवर अहादी रवाना केले" (मराचिथोशा ६४).

अहिनी [फा० आहनीन्] लोखण्डी. "अहिनी दगडी जिन्नस दारूचे अन्तरी ठेवावे" (मराआ ३५).

आ

आँ [फा० आँ] तो-ती-तें. "आं साहेबीं" = त्या प्रभूंनीं.

आँकी [फा० आँ कि] तें कीं (इम ६५).

आखर = अखेर. "आखर वक्र जाऊन काम कांहीं मज्ज होणें नाही" (राजवाडे ३।३७२).

आगाही (स्त्री०) [फा० आगाही] ज्ञान; माहिती.

आज्माईश (पु०) [फा० आज़्माइश्] परीक्षा; प्रत्यय. "एकवेळ आम्ही स्नेह म्हटला तेथें चाल कसी पडती याचा आज्माईश नवाब साहेब यांस अद्याप नाहीं" (राजवाडे १९।१०१).

आज़ाद [फा० आज़ाद्] स्वतन्त्र; मुक्त. "यांच्या मुलीमाणसांचें चालवून (त्यांस) आज़ात करावें" (ऐटि १।२२).

आज़ादी (स्त्री०) [फा० आज़ादी] स्वातन्त्र्य.

आज़ार (पु०) [फा० आज़ार्] उपद्रव; पीडा; व्याधी. "त्याणी रयतेस काडीचा आज़ार द्यावया गरज नाहीं" (राजवाडे ८।२४). "जेथें गनिमांचा आज़ार पहुंचेना ऐशा जागियाति त्यासी पाठवणें" (इम ७३).

आज़ारी पीडित; बिमार; व्यथित; रोगी.

आतश्कदा; आतश्बेहराम (न०) [फा० आतिश् = अग्नि] पारशांचें अग्निमन्दिर.

आतश्खाना (पु०) [फा० आतिश्खाना] तोफखाना. "किल्यांत अब्दुल अहदखानाचे आतश्खान्यांत रहावें (दिमरा १।८६).

आतश्बाज़ (पु०) [फा० आतिश्बाज़्] प्रेक्षणीय दारूकाम करणारा (ऐटि १।४३).

आतश्बाजी; आतस्बाजी (स्त्री०) [फा० आतिश्बाज़ी] अग्निक्रीडा; प्रेक्षणीय दारूकाम. "रात्री नाच रोशनी आतश्बाजी जाली" (राजवाडे ७।१४५).

आतार (पु०) [अ० अत्तार्] सुगन्धी; अत्तरें तेलें तयार करणारा व विकणारा.

आदत (स्त्री०) [अ० आदत्] संवय; टेव.

आदमी (पु०) [अ० आद्मी] मानव; मनुष्य; पुरुष.

आदा; आदाय (पु०) [अ० आइदा] आवक; उत्पन्न. "दुमालां मिळोन सर्व भारी झाला; आदा नाहीं" (मरे ४।१८३३). "ऐवज दोन चार वर्षांनीं आदाय पाहून उगवणी करून घ्यावा" (चित्रगुप्त ३९).

आदाब (स्त्री०) [अ० आदाब्] वन्दन;

मजरा. "सर्वांनीं आदाब बजाविली" (ऐटि १।१२).

आदाब (पु०) भेटीचा दागिना. "नवाबांनी मोत्याच्या कण्ठया तीन व जिगा, कलगी...वगैरे अकरा आदाब इनायत केले" (राजवाडे ५।१९१).

आदाब-अर्ज भेटीच्या वेळीं सलाम करितांना म्हणावयाचा मन्त्र.

आदाब-बन्दगी (स्त्री०) सवन्दन विज्ञप्ती. "आदाब बन्दगी ऐसी जे" (खरे ११।५९१८).

आप-खुदी (स्त्री०) [८ फा० खुद् = स्वतः] स्व-सामर्थ्य. "तो सावन्द त्या पाणियांतील आप-खुदीनें होऊन" (चित्रगुप्त ८३).

आप्करा; आब्कारा; अप्करा (पु०) [फा० आब्कारा] पेला.

आफ्ताबा (पु०) [फा० आफ्ताबा] प्रवाशी पाणी ठेवण्याची झारी.

आफ्रीन-तहशीन [फा० आफ्रीन्-उ तह्सीन] स्तुती; अभिनन्दन. "निजामन्मुल्क यांनी स्वहस्तें आफ्री-तहशीनचा शुका तुम्हांस पाठविला" (राजवाडे ६।६२७).

आफत; आफती (स्त्री०) [अ० आफत्] आपत्ती; आपदा. "पादशाहीवर आफत पडली ऐसें झालें" (चित्रगुप्त ३५). "अगोदर पर्जन्याची आफती-त्याजवर फौजाचे उपसर्ग जाले" (राजवाडे १०।८८).

आफत-ऑस्मानी (स्त्री०) दैवी आपत्ती; (अवर्षण, अतिवृष्टी अगर टोळधाडी मुळें पडलेला) दुष्काळ. "मुल्क जागिरा आहेत त्यांत आफत-आस्मानी जाली" (दिमरा १।१०५).

आब (पु० स्त्री०) [फा० आब्] तेज; प्रतिष्ठा. "यास्तव आब राखून सलूख करून निघावें कीं काय?" (इम २८१). "ब्राह्मणांची आब ठेविली नाहीं" (राजवाडे १०।४४९).

ऑब-कारी [फा० आब्कार् = मद्यपी; कलाल] दारू वगैरे कैफी पदार्थासम्बन्धी; कैफी पदार्थांच्या उपजेवर व विक्रीवर पट्टी बसवून आलेलें (उत्पन्न).

आब-खुरा (पु०) पेला. "आब-खुरे" (वाइमावा २।१५४).

आब-ताब (पु० स्त्री०) [फा० आब्ताब्] तेज; प्रतिष्ठा; आब्रू. "पुढेंही आमची आब-ताब रक्षण करणार स्वामी समर्थ आहेत" (दिमरा २।१८३). "टिपू आला तर कांहींसें तोण्ड देऊन आपला आब-ताब राखोन मार्गे सरतात" (चिरा २५).

ऑब्दागीर; अब्दागीर (न०) [फा० आफ्ताब्-गीर] सूर्यपान; बहुमानाचें एक चिन्ह. "आबागीर नवें" (वाइसमा १।१३).

आब्दार-खाना (पु०) [फा० आब्दार-खाना] पिण्याचें पाणी सांठविण्याचें टाकें.

आब-हवा (स्त्री०) [फा० आब्-उ-हवा] हवापाणी. "ठिकाणही मातबर नाहीं; परन्तु आब-हवा मात्र कांहींसी बरी" (राजवाडे १।११५). "कुहीर जागा, पानपत्री लाकूडफाटें चारा पुष्कळ, आब-हवाही चाङ्गली आहे" (राजवाडे ७।१०९). "हे मुलकाची आब-हवा आम्हांस रास्त नाहीं; अगर हुकूम होईल तर विलायतेस येऊं" (पद्मव १०६).

आबाद [फा० आबाद्] समृद्ध; सम्पन्न; सुरक्षित; स्वस्थ. "आपला जागा आबाद ठेवितों" (दिमरा २।१५७).

" तुम्ही खातर्जमा राखोन मोजे मज्कुरीं आबाद राहणें, फौजेचा उपसर्ग तुम्हांकडे कांहीं लागणार नाहीं" (राजवाडे १०।४३३).

आबादान [फा० आबादान] आबाद; सुरक्षित. "वरकडही जिन्नस सर्दी न लागे असे आबादान ठेवावे" (मराआ ३५).

आबादी (स्त्री०) [फा० आबादी] समृद्धी; सुरक्षितपणा; लावणी-सन्चणी. "पुढें बारा वर्षांचा दुष्काळ सम्पून आबादी जाहली" (२ ग्रामस ३७). "आबादी जालिया हा प्रान्त क्रोडीचा आहे" (इम २६७).

आबादानी (स्त्री०) [फा० आबादानी] आबादी; भरभराट. "रयतेची आबादानी होण्यास व रयतेस तगाई देण्यांत आधीं बहुत यत्न करावा" (ऐस्कुले ५०).

आम-खास [अ० आम्म्-उ-खास्स् सामान्य व असामान्य] सर्रास. "सदर्हू प्रमाणें धारण छ २५ रजबीं आम-खास बाजारांत जाली" (राजवाडे ७।१४७).

आम-खास (पु०) दर्बार; दर्बारास. "तैसेच आम-खासमध्यें कुल वजीर मुस्तेद करून उभे केले" (सभासद ३८). "पादशाह आम-खास तीन दिवस आले नाहीत" (सभासद ५९).

आमद (स्त्री०) [फा० आमद्] उत्पन्न; आवक. "दौलत आहे तेथें आमदही आहे व सिसाराही आहे" (राजवाडे १०।१६६). "पेशाची आमद राहणार नाहीं" (खरे ७३५७५).

आमदनी (स्त्री०) [फा० आमदनी] आवक; येणें; वसूल. "चहूंकडील गल्ला येथें येण्याची आमदनी बन्द जाली" (राजवाडे ५।४४). तालुक्याची आमदनी हद्गाम्यामुळें येत नाहीं" (राजवाडे ५।१०३).

आमद्रफ्त; आमद्रफ्ती (स्त्री०) [फा० आमद्-रफ्त्] ये-जा; दळणवळण, वाहतुकीची जकात; रहदारीचा परवाना; मुभा; मोकळीक. "हजारों मनुष्याची आमद्रफ्त; त्यांत असा चोरून जो येणार तो कोणे स्वरूपानें व कसा येतो हें कशावरून समजावें!" (राजवाडे ७।१३५). "सुखरूप आमद्रफ्त होऊं देत नाहीत" (राजवाडे ३।८८). "रसदेची वगैरे आमद्रफ्ती होऊं नये" (राजवाडे १०।१६६). "मार्गी येतां जातां आमद्रफ्तीचा उपसर्ग न लावणें" (राजवाडे १५।२३०). "तो किल्ला घेतला म्हणजे दर्यांतून जहाजें येण्यास आमद्रफ्ती जाली" (खरे ८।४३५४).

आयना; ऐना (पु०) [फा० आयिना] आरसा.

आयनी [फा० आहनीन्] लोखण्डी. "आयनी गोळे सापडले" (खरे ४।१५८४).

आर्जों (स्त्री०) **आर्जव** (न०) [फा० आर्ज़ू] मनधरणी; प्रयोजन. "तेथील अमीर आमची आर्जों करितात" (राजवाडे ३।४२८). "त्यास योगक्षेमाविषयीं कोणाचें आर्जव न पडे तें करावें" (मराआ ११).

आर्जू (स्त्री०) [फा० आर्ज़ू] इच्छा; इच्छू आर्जूमन्द. "बल्की मागील फडचे व पुढें स्वच्छता व्हावी ऐसी कल्याणराव यांची आर्जू" (राजवाडे ७ खलप २।१८). "कर्नेल गाडर याची पुण्यास येण्याची आर्जू" (राजवाडे १०।१६७). "गोहनवालाही फार आर्जू आहे की

ग्वाल्हेर घेऊन माझा मुलूख सोडून द्यावा" (मदवा १।११८०).

आर्जूमन्द [फा० आर्जूमन्द्] इच्छु; उत्सुक. "फराशीस सर्काराशी दोस्ती करण्यास वकील पाठवून ,बहुत ऑर्जूमन्द्" (खरे ७।३५६६). "अगोधर कांहीं आर्जूवन्द् नव्हतो व पुढें ही आम्ही होत नाहीं" (राजवाडे ६।६०५).

आराम (पु०) [फा० आराम्] शान्ती; समाधान; स्वास्थ; स्वस्थ. "दौलार्ना तबियत आराम झाल्याची नवाबास नजर पाठविली" (राजवाडे ७।१२०).

आराम-खुर्ची (स्त्री०) आडवें पडून विश्रान्ती घेण्याची खुर्ची.

आरामशीर = सुखदायक; शान्ततेनें.

आरास; आराईश (स्त्री०) [फा० आराइश्] सुशोभित करणें; चित्ताकर्षक वस्तूंची माण्डणी. "आराईश" (राजवाडे १।३६०).

आरीयत (स्त्री०) [फा० आर्] शरम. "गुदस्तां दादासाहेब पुण्याजवळून आले; परन्तु पुणें पाहिलें नाही हे आरीयत मातुश्रीस फार आहे (मदवा १।६२).

आरीफ [अ० आरिफ्] जाणता, सुज्ञ. "विशेष लेहावें तरी महाराज साहेब आरीफ असेतीं" (राजवाडे ८।७).

आलम [अ० आलम्] जग; लोक; काळ. "सम्पूर्ण आलमांत जालें कीं... यांची दोस्ती होऊन टोपीकरास सजा करावी ऐसा नक्षा ठरला; हा लौकिक" (राजवाडे १६।६२). "आलमाच्या जबानीनें ऐकतों की इङ्ग्रेज् बादशहाचे येथें इन्साफ आहे व करारांत तफावत कधीं होत नाहीं" (ऐटि १।६०). "करारप्रमाणें फडचे करावे, यास दिरङ्ग लावून तफावत होणें दोस्तींचे आलमांत दुरुस्त नाहीं" (राजवाडे ५।३४). "औरङ्गाबादचे आलम तमाम हवेली धाबे यावर चढून तमाशा पाहते" (राजवाडे १।६४). "रघुनाथराव बिरादर असतां त्यांणी दगा केला; आलमाशिवाय (= दुनियेविरहित) हे गोष्ट त्यांजकडून अमलांत आली" (खरे ७।३५६६). "आलम जवानीचा. पुरतें मनन न होतां भलतेंच मनांत येईल" (राजवाडे ७ खलप २।१०४).

आलम्गीर; अलम्गीर [फा० आलम्गीर्] जगज्जेता.

आलम-दुनिया; अलम-दुनिया (स्त्री०) सारी दुनिया.

आलम्पन्हा [फा० आलम्पनाह्] जगाचा संरक्षक.

आला [अ० अअला] अत्युच्च; सर्वश्रेष्ठ. "प्रस्तुतचा रङ्ग तर असा दिसतो जे आला व अद्ना साविन्दापाशी बराबर" (राजवाडे ५।६).

आला-हज्रत सर्वश्रेष्ठ स्वामी.

आलीजा; आलेजा [फा० आलीजाह्] उच्च पदवीचा. "आलीजा बहादूर शिन्दे"

आली-शान [फा० आलीशान्] उच्च मानाचा.

आवर्जा (पु०) [फा० आवर्जा] हिशेब-वही. "किर्दी, नांवनिशीवार पत्रकें, आवर्जे पहावे" (खरे ४।१४३३).

आवाई; ऑवई (स्त्री०) [फा० आवा] भुमका; कण्डी; हुलड; भीती. "टिपूची बाजार आवाई येत होती ती लटकी; तो आहे" (खरे ७।३६१६). "सोमवारीं रात्रीं मोर्च्यांवरी लोक गेले होते,

आवई केली, मोर्चे उधळले" (खरे १।२३९). "आवईनें ठाणें सोडल्यास उत्तमच जालें" (खरे ६।२६५६). "रातबेरात मिळोन न जाणों हुल्लड केल्यास आम्हास, आवई समीप असतां खाऊं देणें चाङ्गलें नव्हे" (खरे १०।५४६४).

आवाज् (पु०) **आवाजी** (स्त्री०) [फा० आवाज़्] ध्वनी; कण्ठस्वर; नग. "थोरली भाण्डीं, एकूण आवाज् दीड हजार."

आवारा (पु०) [फा० आवारा] नासाडी; नाराजी. "त्याचे सेताचा आपण आवारा केला" (राजवाडे १५।१३४).

आश्कारा; आँस्कारा (पु०) [फा० आश्कारा] प्रसिद्धी; कीर्ती. "भवानीपन्ताचा आश्कारा मात्र; सोडूनें कांहीं चमत्कारिक नव्हती (ऐति० १।५८).

आश्नाई (स्त्री०) [फा० आश्नाई] स्नेह; सख्य. "रावपन्तप्रधान याजकडील सर्दारांशींही रक्त आश्नाईचा आहे" (राजवाडे ५।१०१).

आशक (पु०) [फा० आशिक्] प्रणयी; अनुरक्त.

आशक-माशूक (न०) प्रणयी जोडपें.

आशकी (स्त्री०) [फा० आशिकी] प्रणयानुनय.

आशूरा; आशोरा (पु०) [अ० अशूरा] मोहरमचा नववा अगर दहावा दिवस; मोहरमचा सण. "साम्प्रत मोहरमचे आशुऱ्याचे दिवस" (राजवाडे ५।९३). "आशोरा सरल्यावरी हल्ला करावी या प्रमाणें करार केला आहे" (खरे ७।३४२४).

आस्ते [फा० आहिस्ता] हळू हळू.

इ

इकार (पु०) [अ० इक़ार्] कबुली; सम्मती.

इख्लास् (पु०) [अ० इख्लास्] अन्तःशुद्धता; स्नेह.

इज़्ज़त (स्त्री०) [अ० इज़्ज़त्] थोरवी, अब्रू, प्रतिष्ठा; बहुमान (मराचीयोशा३) इज़्ज़त घेणें = दुर्लौकिक करणें.

इज़्ज़त-आसार [फा० इज़्ज़त्-आसार] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे १५।२७१). "इज़्ज़ती-असार" (राजवाडे १८।५०).

इज़्ज़त-दार प्रतिष्ठित.

इज़्ज़ती-दस्तगाह प्रतिष्ठा-निधी (राजवाडे १८।५०).

इज़्ज़त-पन्हा [फा० इज़्ज़त्-पनाह्] सुप्रतिष्ठित (एक पदवी).

इज़्ज़त-महा [फा० इज़्ज़त्-मआब्] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे ३।४३).

इज़्ज़त-लायक = प्रतिष्ठेप्रमाणें; माफक-मरातीब. "सिरपाउ इनामत देतात ते अवघ्या सर्दारांसही इज़्ज़त-लायख घेणें" (राजवाडे ६।२१०).

इज़्ना (पु०) [? अ० इज़्न् = परवानगी] ताबा. 'इज़्न्यांत' = आधीन, लगामी "जो कोणी सवाईसिङ्गाचे इज्न्यांत येईल त्यास राज्य द्यावें" (जोरा १०७).

इज़्हार (पु०) [अ० इज़्हार्] जाहीरनामा; प्रसिद्धीकरण; जाहीर.

इज़ा (स्त्री०) [अ० ईज़ा] अपाय, पीडा. "तालुकियास इज़ा न लागे ऐसा बन्दोबस्त होऊन तेजवन्तास पत्रें यावीं" (राजवाडे ७।११७).

इजार; विजार (स्त्री०) [अ० इज़ार्] सुर्वार, तुमान; पायजमा.

जारत (स्त्री०) इजारा (पु०) [अ० इजारत्-रा] मक्ताची पद्धती; मक्तेगिरी; मक्ता. "सर्व इजारत (= जबाबदारी) मन्सब्याची तुझ्यावर आहे" (चित्रगुप्त ९२).

जार-दार (पु०) [फा० इजारा-दार्] मक्तेदार.

जार-दारी (स्त्री०) मक्तेदारी.

जाफा (पु०) [अ० इज़ाफ़ा] आधिक्य; वाढ; गांव इनाम; तनखा; नेमणूक. "दौलत इजाफा देऊन" (सभासद १०). "इजाफा पञ्च हजारांचा देणार" (राजवाडे ११७९). "बेचाळीस लक्षाचा अन्दाज ठरला. हर्ली व्यङ्कट-राव यांणीं दहा लक्ष इजाफा बोलण्यांत आणिला. बावन लक्षावर गोष्ट आली" (राजवाडे ७१५०).

त्लाख; इत्लाखी [अ० इत्लाक्= स्वातन्त्र्य] स्वतन्त्र; पगारी; गैर-सरं न्जामी (फौज्). "सात हजार फौज् इत्लाख रोजमन्यावर ठेवावी" (खरे ८।४३२२). "पांचशे रुपयांचा गांव व पांचशें रुपये इत्लाख" (भाइसमा १।३६).

त्तदाय (पु०) [अ० इब्तिदा] आरम्भ. "ज्येष्ठमास इत्तदायपासून तागायत पौष पर्यन्तचा मज़्कूर" (जोरा ५८).

इतलाखी (स्त्री०) [अ० इअतिलाफ़्] सख्य; मैत्री. "रियासतींत मोठी गोष्ट कीं वचनाची कायमी; त्यांत तलवून-मिजाजी (= लहरीपणा) झाल्यास व इतलाखी बातल होऊं लागल्यास लाचार!" (खरे ७।३५७४).

इतफाक; इत्यफाक (पु०) [अ० इत्तिफाक्] सहविचार; एक विचार; सल्ला; योग घडणें. "याचा बन्दोबस्त करणें तसा आम्ही राजश्री पन्तप्रधान याचे इतफा-कानें करूं" (राजवाडे ११२८१). "आमचे व आपले इत्तिफाकानें इङ्ग्रजांचें नांव, व निशान् (= खूण) नाहीं सारखे नेस्त-नाबूत होतील" (राजवाडे १०।१८२). "मुलाकात घेऊन इतफा. (= एकत्र, एकविचारें) कोणत्याचे मुलखांत चालणें जाहलें तर चालावें" (राजवाडे १०। ३०३). "वास्तव तर्केन मुलाकातीचा इत्यफाक ठरण्यांत यावा" (राजवाडे, ५।१४५). "त्या गोष्टीचा इत्यफाक या शादीचे खुशीचे समारम्भांत घडावा हें फार चाहूगलें" (राजवाडे ७। ५१).

इतबार (पु०) [अ० इअतिबार्] विश्वास; प्रतिष्ठा; पत. "आतां इतबार कोणाचा येत नाहीं" (सभासद २९).

इतबार-पण (न०) इतबार (राजवाडे १५।३७२).

इतबारात (स्त्री) मान-पान. "शिवाय स्वारीखर्च व इदबारात पावती होती" (पेदसमा ११०).

इतबारी [फा० इअतिबारी] विश्वासू; अमीन.

इतमाम (पु०) [अ० इह्तिमाम्=व्यवस्था, बन्दोबस्त] लवाजमा; बडेजाव; सन्मान.

इतमाम्या (पु०) व्यवस्थापक; रख-वालदार. "बाणकरी व इतमामे पुण्यास रखवालीस पाठविले (खरे ११ ४३३).

इतराज् [अ० इअतिराज़्= आक्षेप] अप्रसन्न; रुष्ट "यासि देशमुख न म्हणनें. कोण्ही म्हणीं म्हणतील त्यासि साहेब इतराज् होतील" (राजवाडे १५।१०६). "येथें उभयतां सर्दारही

त्यागवर इतराजच आहेत" (राजवाडे ३।१६७).

इतराजी (स्त्री०) अप्रसन्नता, गैरमर्जी.

इतल्ला (पु० स्त्री०) [अ० इत्तिलाअ] वार्ता; खबर; लक्ष्य; लोभ. "हरतन्हा करोन त्याचे (= शिन्द्यांचे) परिघांतून आपले पेठेंत येऊन राहिलों; त्यांचा इतल्ला आह्मांकडे नाहीं" (खरे १०।५६०६).

इत्तिहाद; इतेहाद (पु०) [अ० इत्तिहाद्] ऐक्य; यगानगत; मैत्री. "आमची दोस्ती आणि इतेहाद पूर्वीपासून जो आहे त्यांत खलश न यावा" (राजवाडे ५।३०). "असें श्रीमन्तांचे मनांत येणें हें इत्तिहादास चाङ्गलें नाहीं" (राजवाडे ५।१३७).

इदूगा (पु०) [फा० ईद्-गाह्] ईदचे समारम्भ करण्याची जागा.

इदी (स्त्री०) [फा० ईदी] सणावारी दिलेली भेट.

इन्कार (पु०) [अ० इन्कार्] नाकबुली; निषेध.

इन्तकाल (पु०) [अ० इन्तिकाल्] मृत्यू. "महम्मदअलीखान वालाजाह यांचा इन्तकाल छ २७ माहे रबिलावलीं जाल्याचें वर्तमान आहे" (राजवाडे ५।२०३.)

इन्तजाम (पु०) [अ० इन्तिज़ाम्] व्यवस्था; निकाल. "सर्काराचे कामाचा पक्का इन्तजाम" (जोरा १२९)

इन्तजारी (स्त्री०) [अ० इन्तिज़ार्] मार्गप्रतीक्षा; प्रतीक्षक. "कोणी मातबर सलुखास पाठवून यावा; इन्तजारी आहे" (खरे ७।३५७३). "त्याचा जबाब केव्हां येईल याची इन्तजारी आहे" (राजवाडे ५।१२८). "उत्तराविषयीं लवकर आज्ञा जाली पाहिजे नबाब फार इन्तजारी आहेत" (राजवाडे ५।१३४).

इन्फिसाल (पु०) [अ० इन्फिसाल्] निकाल; फैसला. "त्याचा हिसाबाचे रुईनें इन्फिसाल करावा" (राजवाडे ७।६८). "दिगर गांवसुद्धां बाकी साल-मज्कूरचा इन्फिसाल करून यावा" (राजवाडे २२।६६).

इन्साफ (पु०) [अ० इन्साफ्] न्याय; निर्णय.

इन्साफ-गुजी [फा० इन्साफ्-गुज़ीन्] न्यायग्राही; न्यायी (खरे ७।३५७५).

इन्साफी न्यायी. "इङ्ग्रजी इन्साफी त्यांचे येखत्यारी हेही मुन्सफ (= न्यायी) असतील" (खरे ७।३५७०).

इन्‌शाल्लातााला [अ० इन् शा अल्लाहु तआला] सर्वश्रेष्ठ प्रभु इच्छील तर. "पृथ्वीपद 'इन् शा अल्लाहु तआला' यांणीं अकबरासहित औरङ्गजेबास करार करून बक्षिसी केली आहे" (चित्रगुप्त ७१) या अवतरणांत वरील शब्दचय चुकीनें 'परमेश्वर' या अर्थानें वापरला गेला आहे.

इनाम (नं०) [अ० इन्आम्] देणगी; बक्षीस.

इनाम-इकाम (न०) भेट-देणगी. (पाडसमा २।११६).

इनाम-जमीन (स्त्री०) एखाद्या मोठ्या कामगिरीबद्दल सर्कारांतून बक्षीस मिळालेली सारा-माफीची जमीन.

इनाम-दार [फा० इन्आम्-दार्] इनामी जमिनींचा मालक.

इनामत (स्त्री०) [अ० इन्आमात् अनेक व० इन्आम चें] बक्षीस. "कित्येकांस इनामत अजरामर गांवें भूमी करून दिधली" (चित्रगुप्त १०६) "इना-

मती धर्मादाय वर्षासनें" (वाडसमा १११२).

इनामी इनाम मिळालेला.

इनायत (स्त्री०) [अ० इनायत्] कृपा; बक्षीस. इनायत होणें=बक्षीस मिळणें; इनायत करणें=बक्षीस देणें.

इनायत-नामा (पु०) कृपापत्र, शिफारस-पत्र; आज्ञापत्र. "यांस अर्ज करितां इनायत-नामा द्यावयासी विलम्ब करणार नाहीत" (राजवाडे ८।२०२).

इफाजत (स्त्री०) [अ० हिफाझत्] संरक्षण, आश्रय. "रघुनाथराऊ पेशवे ई जानबाचे इफाजतेंत आहेत" (राजवाडे १०।१०६).

इब्लाग [अ० इब्लाघ्] पाठवणूक. "हमेशा मोहबत-नामा इब्लाग करोन मसूर (=आनन्दित) करीत जाणें" (राजवाडे १०।१६४).

इब्लीस (पु०) [अ० इब्लीस्] सैतान; दुष्ट; सोडसाळ.

इबादत-व-इफ़्लाल-दस्तगाह=भक्ती व श्रेष्ठत्व यांचा निधी, एक अल्काब.

इबादती [अ० इबादती] धार्मिक. "हे बातेचा तरस मोहीबासारसे इबादती लोकांस कांहींच न ये हें अज्याईब आहे" (राजवाडे ३।९०).

इबारत (स्त्री०) [अ० इबारत्] भाषा, शब्दप्रयोग. "ह्या ग्रन्थाच्या बेता तीस हजार आहेत, तो पार्सी भाषेचे इबारतींत आहे" (ऐसकुले ४५). "याजकरितां लाडाचे चौथे दफेची इबारत व-हाल ठेवणें जरूर" (राजवाडे ७।९२).

इभ्रत; इबारत (स्त्री०) थोरवी; बळ; प्रतिष्ठा; विश्वास, वचक; दरारा; सलायत. "त्याजपाशीं तोफ-खान्याची ही इबारत नाहीं" (राजवाडे १।२६७).

"आपले भाषेचे, बन्दोबस्ती यथास्थित नामी मनुष्य इभ्रतीचा असल्यास मन्सब्यास युक्त आहे" (खरे ५।२२१२). "तुमची इबारत गाईकवाडांवरी चढली" (राजवाडे ६।३२१). "एक लढाई जाली होती; इभ्रत चाङ्गलीच बसली होती" (खरे ६।२६४९). "या देशीं यांची इभ्रत फार बाळगितात; चार कोसांवर मुक्काम आला असतां गांवांत वस्ती राहात नाहीं" (खरे ११।६१५६). "तें ठाणें इभ्रतीनें घेतलें" (खरे ६।२७२५). "तुमच्या नांवाचा धाक-इभ्रत ईश्वर-सत्तेनें भारी आहे" (खरे १।२०४).

इबीन (पु०) [अ० इब्न्] पुत्र; बिन. "येलोजी बिन मावजी इबीन चान्दजी" (पेदसमा १११).

इमला (पु०) [अ० इम्ला=काम] बान्धकाम, इमारत.

इमान (न०) [अ० ईमान्=श्रद्धा] वचन; एकनिष्ठा, सचोटी. "नबाबांनी आपला इमान राखिला" (पदबा १।८९).

इमान देणें=वचन देणें.

इमान-इतबार (पु०) एकनिष्ठा व सचोटी.

इमानें-इतबारें=एकनिष्ठेनें व प्रामाणिकपणानें.

इमान-प्रमाण=करार मदार.

इमान-भाक=अहद्पैमान, आणभाक (राजवाडे १५।२७३).

इमानत-दार, इमानी=विश्वासू.

इमाम (पु०) [अ० इमाम्] धर्माध्यक्ष (विशेषतः अलीच्या वंशजांपैकीं).

इमायत, इमाईत (स्त्री०) [अ० हिमायत्] संरक्षण, आश्रय, इफाजत (राजवाडे ८।१८५).

इमारत (स्त्री०) [अ० इमारत्] मन्दिर; हवेली; बान्धकाम; पायाच्या वरचें बान्धकाम (चित्रगुप्त १३३); बान्धा. " गडाची इमारत मुस्तेद करावी " (मराआ ३३). "घोडी पांच हज़ार रुपयेच्या किमतीची होती; इमारतीनेंही थोर होती" (खरे ११।५७०६).

इतिबात (स्त्री०) [अ० इतिबात्] स्नेह. "पन्त साहेबांसी व आम्हांसी दोस्ती व इतिबात कदीम आहे" (दिमरा १।४५).

इर्शाद (पु० स्त्री०) [अ० इर्शाद्] उपदेश; आज्ञा. "रामाजी महादेव यांस इर्शाद फर्मावून" (खरे ७।३५६५). "तिकडील बातमी वरचेवर आणवीत जावी, याप्रमाणें इर्शाद करून लिहिला वाचून बहुत श्रमी ज़ाले" (दिमरा २।१६६). "मला इर्शाद झाला तर गोविन्दराव कृष्ण यांजकडे जाईन" (राजवाडे ५।७८).

इर्साल (पु०) [अ० इर्साल्] पाठवणूक; पाठविण्याचा पैका; वेचका; उत्तम; अस्सल; खेरकी; पक्का. "चित्तांत आल्यास मात्रें विनन्तीपत्र व-जिन्नस इर्साल करावें" (राजवाडे ११।४७). "यावर तमाम लष्करास व वाणियांस ताकीद करून इर्साल पोहोंचवून दिल्हा" (इम १६५).

इराण (पु०) [फा० ईरान्] इराक व अफगाणिस्तान यांमधला प्रदेश.

इराणी इराणांतला. इराणी घोडा=गर्दभ.

इरादा (पु०) [अ० इरादा] विचार; हेतु, बेत.

इल्ज़ाम (पु०) [अ० इल्ज़ाम्] आळ; दोष; दोषाचा शाबिती; ठपका. "मज़कडे कोण काय इल्ज़ाम साङ्गतील, त्याचे जाबसाल मी सर्व पुसून देईन" (राजवाडे १०।३४४). "विना इल्ज़ाम कोणाच्या साङ्गितल्यावर जाहाला अबूस खत्ता न व्हावा" (राजवाडे १०।३४३). "चाकरी मशरुराप्रमाणें करीत आहों; पसन्त करणार आपण आहेत; इल्ज़ाम येणार नाहीं" (राजवाडे १०।७७). "उभय दौलतीस नेक आणि मजबर इल्ज़ाम नाही ऐसें समज़ोन आज्ञा होईल त्यास हज़र" (राजवाडे ५।२०६).

इल्तिमास (स्त्री०) [अ० इल्तिमास्] विनन्ती; अर्जी. "ये बाबें तुम्ही इल्तिमास लिहिली" (इम ७५).

इल्हाक (पु०) [अ० इल्हाक्] जोडणी; सही. " अज़ुमखान यांचा इल्हाक, सर्बुलन्दजङ्ग यांचे दस्तत. " (राजवाडे ७।४५).

इलम (पु० स्त्री०) [अ० इल्म्] शास्त्र; विद्या; कला.

इलाखा; इलाका (पु०) [अ० इलाका] अवलम्बन; ताबा; सम्बन्ध; प्रान्त; परिवार. "या देशांत इङ्ग्रज़ांची प्राबल्यता ज़ाहलिया अगोदरी नबाब मुहम्मद अली खानाचे इलाकेंत आम्ही होतों " (तरा १००). " तुम्हांसी त्याचा इलाखा नाही " (सभासद ४२). " रघुनाथराव यांस इलाखा राखणार नाहीं " (खरे ७।३५७१). " सर्व रायगडावरी सम्भाजी राजे यांचा इलाखा (=परिवार) राहिला " (मराचिथोशा २५).

इलाकी, इलाखी [< अ० इराकी] नेपीस व युफ्रातीस या दुआबांतील पैदाशीचा (घोडा) (मराआ ६).

इलाज् (पु०) [अ० इलाज्] उपाय; उपचार.

इलाही [अ० इलाही <अ० इलाह्=ईश्वर] ईश्वरी. शुक्रे इलाही = मी ईश्वराचे आभार मानितों.

इश्क; इशाक (पु०) [अ० इश्क्] प्रणय, नाद, शृङ्गार, विलास. "श्रीमन्त राजश्री बाजीरावसाहेब व चिमाजी आपा यांसी घोड्यावर बसावयाचा इशक बहुत आहे" (खरे १।८८३३). "आम्ही तर दर्दी, इश्काचे भुकेले प्राणी" (प्रभाकर लावण्या).

इश्क-बाज् [फा० इश्क्-बाज्] चैनी, विलासी.

इश्क-बाजी (स्त्री०) [फा० इश्क-बाझी] प्रेमलीला, प्रणयविलास. "आशकबाजी" (चित्रगुप्त १६४).

इशारत (स्त्री०) इशारा (पु०) [अ० इशारत्-रा] खूण, सूचना. "इशारती" (सभासद ४२).

इस्काल; इस्कील; इस्कीलकी (स्त्री०) [अ० इश्काल् = अडचण] हर्कत, तण्टा. "नवी जिकीर न कीजे व इस्काल न कीजे" (राजवाडे १५।१६७). "चान्दजीराव इस्कील करील तर त्यासही माकूल करून (=समजावून) साङ्गणें" (राजवाडे ८।६७). "ते विषयीं इस्कीलकी कथळा न करणें" (राजवाडे ८।७९).

इस्तक्लाल (पु०) [अ० इस्तिक्लाल्] जोर, धर. "या फोजेचा इस्तक्लाल राहिला नाहीं; तेव्हां मुलूक आरम्भिला" (राजवाडे ६।४४०).

इस्तक्बाल [अ० इस्तिक्बाल्] सामोरें; पेशवा; भावी. "कोणाराव निघोन येथें हैदराबादेस आला, त्यास इस्तक्बाल राजाजीचे मोरू आपाराव यांस पाठविलें होतें" (राजवाडे ५।१४५). "कार्कुनानी हाल व इस्तक्बाल्"=हल्लीचे व भावी कार्कून.

इस्तमालत; इस्तमाली (स्त्री०) [अ० इस्तिमालत्] लावणी-सञ्चणी, कौर्द-महामुरी, दिल-दिलासा. "आबादीस व इस्तमालतीस कोतीस करून" (राजवाडे १५।११३).

इस्तस्वाब (पु०) [अ० इस्तिस्वाब्] पसन्ती, सल्ला. "त्यांचे इस्तस्वाबानें काम करावें" (राजवाडे ७।५८).

इस्ताद (स्त्री०) [अ० इस्तिअदाद्] सिद्धता, तयारी, चुन्याचें पक्कें काम, सिद्ध, दृढ. "इस्तादेचीं पर्रे" (मराआ). "ऐशी पैमन इस्तेजाद आली" (खरे ७।३५७३).

इस्तापा; इस्तीफा (पु०) [अ० इस्तिअफा] नोकरीची सोडचिठ्ठी, राजीनामा. "आम्हांस दौलत नलगे, मक्केस जावें किंवा घरीं बसून राहावें या भावें आम्ही नबाबास इस्ताफाही लेहून पाठविला" (राजवाडे ३।४११). "यांचा इरादा आहे कीं येथील कामाचा इस्तीफा द्यावा" (दिमरा २।१८).

इस्तावा (पु०) [अ० इस्तिवा] नवीन जमीन कौर्द-मामुरीस देतेवेळीं कांहीं वर्षे पर्यन्त भर सान्यापेक्षां कमी परन्तु दरसाल वाढत्या सान्यानें जमीन देणें.

इस्तियाक-मुस्ताकी (स्त्री०) [अ० इस्तियाक् = अ० मुश्ताकी] प्रेम-लोभ. "ज्या ज्या प्रसङ्गोचित इस्तियाक-मुस्ताकीच्या गोष्टी बोलावयाच्या त्या नबाब निजामुद्दौला बहादूर यांणीं बयाण केल्या" (राजवाडे १।१८७).

इस्दार [अ० इस्दार्] बाहेर काढणें; प्रसिद्धीकरण. "दस्तक इस्दार करून पाठविलें आहे" (राजवाडे ३।९१).

इस्लाम (पु०) [अ० इस्लाम्] मुहम्मद पैगम्बरानें स्थापिलेला धर्म.

इस्लामी [अ० इस्लामी] इस्लाम-धर्म-विषयक; मुसल्मानी.

इसन्ने [अ० इस्ना] दोन.

इसन्ने अशर [अ० इस्ना-अशर्] बारा.

इसम (पु०) [अ० इस्म् = नाव] मनुष्य; शखस; आदमी.

इसम-नविशी (स्त्री०) [फा० इस्म्-नवीसी] नांवनिशी; नामावली. "इसम-नविशीची फर्द लिहून नवाबांस अर्ज केली" (राजवाडे ५।१२७).

इसम्वार [फा० इस्म्-वार्] नामानुक्रमान.

इसम्वारी (स्त्री०) [फा० इस्म्-वारी] नामानुक्रम.

इसवी [अ० ईसवी] खिस्ती (-शक).

इहदे [अ० इह्दा] एक.

इहसान (न०) [अ० इह्सान्] कृपा; मेहेरबानगी; उपकार. "दौलताबादेचें यश आम्हांस यावें म्हणूनच स्वामींनीं रुपये जहागीर दिली;सर्कार-किफायती-करितां न दिलें हेंहि मोठें इहसान सेवकावर" (खरे ९।३९). "एवढें इहसान सेवकावर असतां दहा पांच हजारां करितां उदासीन कशास असावें!" (खरे ९।३९).

ई

ई [फा० ईन्] हा-ही-हें. "ई जानब" = दर्बारी पत्रांत लेखक स्वतःस या शब्दानें सम्बोधितो.

ईद (स्त्री०) [अ० ईद्] मुसल्मानी सण दोन इदा मुख्यः ईदुज्झ्हा किंवा ईदे कुर्बानी म्हणजे बकर-ईद; आणि ईदुल्-फित्र् म्हणजे रमज़ान ईद्-रोज़े-उपास सोडण्याचा सण. "नुबाबांस इदेबद्दल वस्त्रें पावली नव्हतीं" (दिमरा ९।१६८).

उ

उजम (पु०) [अ० उज्म्] थोरवी. "हे आपले सर्कारच्या गोष्टी उजमाच्या साडूगतात (दिमरा ९।१७).

उजू [अ० वुज़ू] हस्तपादमक्षालन.

उजू-तवाजू [अ० तवाज़ुअ = नम्रता] प्रार्थना; नमाज़ (भाव).

उजू-नमाज् = प्रार्थना. "याज़बद्दल पांच वख्त उजूनमाज़ करून इलाही नजीक (ईश्वराजवळ) रावसाहेबांचे हक्का-मध्यें (= सम्बधीं, बाबतींत) दुवा याद करीत आहों" (राजवाडे ११६३).

उजूर (पु०) [अ० उज़्र्=बहाणा] तक्रार; आक्षेप. "उजूर असेल तरी हुजूर ऐणें" (राजवाडे १५।१५९). "हुजूर बोलाविलें असतां उजूर न करितां येऊन पावावें" (मराचिथोशा ३६). "सेवकास आज्ञा होईल त्या आज्ञेस उजूर नाहीं" (राजवाडे १०।२२६).

उल्फा; उल्फा (पु०) [अ० अल्फ़ा-अल्फा] रोज़चा शिधा. "तितक्यांस चार मास मिष्टान्न उल्फे. चालविले" (चित्रगुप्त).

उम्हत माब्झिलत [अ० उब्हत्=वैभव] वैभव-सम्पन्न (राजवाडे ७।१७२).

उम्दगी (स्त्री०) [फा० उम्दगी] थोरवी; मातब्बरी. "ही एक उम्दगीची ज़ात आहे; परन्तु क्षेत्र तसें नाहीं".

उम्दा [अ० उम्दा] विश्वसनीय; मातबर; थोर; गुणी; उत्तम. "दुन्यांत उम्दा चीज़ येस्लासा खेरीज़ नाहीं" (खरे ७।३५६४). "नबाबापासोन उम्दीं उम्दीं कामें करून घ्यावी हे उमेद् आम्हांस फार आहे" (राजवाडे ६।२८८). "आणि मुलाज़मत ज़ालिया मदत-खर्चही उम्दा देतील" (राजवाडे ८।२१२).

उमर; उम्बर (स्त्री०) [अ० उम्र्] आयुष्य; वय.

उमराव (पु०) [अ० उमरा अनेक व० अमीर्चें] श्रेष्ठजन; सर्दार; सांसा.

उमेद (स्त्री०) [फा० उमीद्–उमेद्] आशा; धीर; आकांक्षा; हिम्मत; आपलें-पण; वय. "अब्दालीचीं बोलावणीं बहुत उमेद लाऊन गेलीं" (खरे १।३४). "आबाजी आपले उमेदींत आलियावरी रा। म। देशमुखी करावयास आले" (राजवाडे १७।५).

उमेद्वार [फा० उमीद्वार] आशावान्; इच्छु; पदान्वेषी; पसन्त पडल्यास कायम करूं अशा अटीवर ठेवलेला नोकर. "तुम्ही इकडील लक्ष्यांत राहून कल्याणाचे उमेद्वार (=हितेच्छू) असावें" (राजवाडे ८।५).

उमेद्वारी (स्त्री०) आशाळूपणा; उमेद्वार असण्याची स्थिती; आशा; आशावाद. "त्यास स्वारी निघावयाचा मार्ग पहात आम्ही उमेद्वारीनें बैसलों आहों" (खरे ८।४६६०). "कदाचित् पत्रोत्तर आलें तर आपला ओढा लिहून उमेद्वारी (=आशावाद) लिहितात (दिमरा१।१३)."

उमेदगी (स्त्री०) उमेद्वारी. "हे उमेदगीची व रयासतीची कोण वजे (=तन्हा) ते दर्याप्त करावी" (खरे ७।३५७२).

उर्फ [अ० उर्फ़्] म्हणजे. "रघुनाथ बाजीराव उर्फ दादासाहेब".

उरूफ; उर्फ. "अफ्जल्पूर महमूदशाही उरूफ करा बावधन" (इम ४८). "नहीं-सादुर्ग उरूफ पन्हाळा" (राजवाडे ३।५४).

उरूस (पु०) [अ० उर्स्=लग्नाची मेजवानी] पिराचा उत्सव.

उरूबरू [फा० रूबरू] समक्ष. "उरूबरू येऊन विनन्ती करीन" (राजवाडे ३।१२३).

उश्टर–खाना (पु०) [फा० उश्तुर् उण्ट] उण्टशाला.

उस्तवारी (स्त्री०) [फा० उस्तुवारी] व्यवस्था; शुश्रूषा; मज़्बुती. "जुसनांची वगैरे पथ्यपाण्याची उस्तवारी बरीच आहे" (खरे ११।६०१७). "लोकांचे क़र्जांचा मार्ग होऊन आपली उस्तवारी होईल" (राजवाडे १३।९१).

ए

एक्का (पु०) [फा० यक्का] एक बैलाची अगर एक घोड्याची गाडी.

एख्बार (स्त्री०) अख्बार; बातमीपत्र. (दिमरा १।१६४).

एक्बाल–पन्हा [फा० इक्बाल्–पनाह्] सुदेव–युक्त, देववान.

एकार (पु०) [अ० इक़ार्] इक़ार; कबुली. "ऐसें परबादें पुसतां मुल्जीम होऊन एक्रार केला" (राजवाडे २०।६५).

एक [फा० यक्] एक.

एक–ज़रा [फा० यक्–ज़र्रा] अणुमात्रही. "यास तफावत एक–ज़रा न करणें" (राजवाडे ८।१५९).

एक-तर्फी एक्या बाजूचा, पक्षपाताचा.

एक-दम [फा० यक्-दम=क्षणैक] तत्क्षणीं; तावडतोब; अकस्मात्.

एक-दिली (स्त्री०) [फा० यक्-दिली] एक-हृदय; ऐकमत्य; स्नेह. " सलूख-एक-दिली आहे" (दिमरा १।१२३).

एक-दिल (पु०) [फा० यक्-दिल्] एक मताचा; ऐकमत्य; स्नेह; सन्तोष. " श्रीमन्त व नबाब एक-दील; तेव्हां हैदरखानाचा मज़्कूर किती आहे ! " (खरे ६।२८९८)." फौजेचा एक-दील करून...पत्रांचें उत्तर जरबेचें आलें असतां इकडूनही सरन्जाम जावयास दिवसगत लागणार नाहीं " (खरे ११।२१०२).

एक-ब-एक [फा० यक्बयक्] एकूण एक; सर्व; एकाएकी. " एक-च एक हुजूर मालूम जाहाली " (राजवाडे १५।३१). " त्यांनीं मीर इमाम यास जठचरक येथें एक-ब-येक येऊन गांठलें " (राजवाडे ५।११४).

एक-रकमी एका ठिकाणीं मिळालेला, पुष्कळ. " एक-रकमी पुष्कळ पैसा मिळण्यास देशान्तरी फिरल्याशिवाय इलाज नाही " (मात्र ९).

एक-रङ्गी (स्त्री०) एक-रङ्ग (न०) [फा० यक्-रङ्गी] निखालसता; सख्य. " यांची कदीमापासोन दोस्ती व एक-रङ्गी; जुदागी नाही " (राजवाडे १६।८). " पुत्रपौत्रपर्यन्त एक-रङ्ग केलें " (ऐटि २।८०).

एक-सर [फा० यक्-सर्] एकाएकी.

एक्सान; एक्सा [फा० यक्सान्] एकनिष्ठ; एकतारसा. " धण्याची एक्सान चाकरी केली हें सुरुत पदरीं आहे " (खरे १।४०९). " आपण तों साहेबाचे खिज्मतीस एक्सान असों " (इम ७५). "जमाना एक-सा नाहीं" (राजवाडे ५।८५).

एक्सू [फा० सू=बाजू] एकनिष्ठ. "खानाजाद नौकर एक्सू "

एकाएकीं [फा० यकायक्] एकदम; अकस्मात्.

एकी (स्त्री०) [फा० यकी] ऐक्य.

एकीन; यकीन (स्त्री०) [अ० यकीन्] दृढमत; खात्री; नक्की. " ब-बाजिबी ताकीद होईल हे एकीन समजोन " (राजवाडे १५।२५२).

एखलास; एख्लासी (स्त्री०) [अ० इख्लास्] मैत्री; यगानगत. " तरिका एखलासीचा" (राजवाडे १०।१६५).

एगानगत; यगानगत (स्त्री०) [फा० यगानगत्] ऐक्य; स्नेह. " दुनियाईत दोंही दौलतीची एगानगत मश्हूर " (राजवाडे ५।३१).

एल्गार; येलगार (पु०) [तु० इल्गार्] मोहीम; हल्ला; चढाई; उठाव.

एल्ची (पु०) [तु० ईल्ची] वकील; हेजीब. " शाहमज़्कुरास तोफा-तायफ देऊन एल्चीची रुख्सत करणार आहे " (दिमरा २।५).

एहसान (स्त्री०) [अ० इहसान्] इहसान कृपा; उपकार. " इतके दिवस परभा दौलतीवर एहसान होत गेली" (राजवा ५।३१).

पहसान्मन्द [फा० इह्सान्मन्द्] कृतज्ञ आभारी. "पातशाहा आपला एहसान्मन्द होऊन पातशाहीचा बन्दोबस्त आपले हातून करून घेई ऐशी कारस्ती जी होईल, ती करावीच करावी " (ऐच ११५).

ऐ.

ऐन; येन [अ० ऐन्] मूळचा ठरलेला शेतसारा; येन; भर; मूळ; मुख्य. "साठ लासांची बेरीज येन व इजाफा मिळोन सिद्ध केली" (राजवाडे ७।५३).

ऐन-ज्वानी (स्त्री०) भर-तारुण्य.

ऐन-जिन्नस; ऐन-जिनसी = खुद्द. "तरी ऐन-जिन्नस पदाजी यादवाचे दोघे बेटे एकोजी व कुसाजी गनिमाकडे आहेती" (राजवाडे १५।१). "येविशीं तुम्हांस सर्कारचें पत्र आलें आहे तेंच ऐनजिन्नस पाठविलें आहे" (खरे ६।२६३५). "त्याणींच तीं पत्रें ऐन-जिनसी भिवराव याजकडे पाठविलीं" (खरे ६।२६५४).

ऐना; आयना (पु०) आरसा.

ऐनाती (स्त्री०) मूळ ठरविलेला शेतसाऱ्याचा आकार.

ऐने-महाल (पु०) आंतून सर्व बाजूंनी ऐन्यांनीं मढविलेला दिवाणखाना; आरसे-महाल.

ऐपत (स्त्री०) [अ० आफियत्] सम्पन्नता; आर्थिक सामर्थ्य.

ऐपत-दार द्रव्यदृष्ट्या समर्थ.

ऐब; अयब (पु०) व्यङ्ग. "नाक लागलें तर फारसा ऐब दिसणार नाहीं" (खरे ४।१५०५).

ऐवज (पु०) [फा० इवज़्=बदला] नक्त; द्रव्य.

ऐवजीं [फा० बि-इवाज़ि] बदली; जागीं.

ऐशाराम (पु०) [अ० ऐश्+फा० आराम्] चैन; सुखोपभोग.

ओ.

ओहदा (पु०) [अ० उह्दा] कर्तव्य; ठराव; हक्क. "पातशाहाकडून वर्खे घेऊन जावीं हा ओहोदा आमचा आहे" (दिमरा १।१३१).

औ.

औकात; अव्कात (पु० स्त्री०) [अ० औकात् अनेक व० वक्त्चें] गुजारा; चरितार्थ; निर्वाह साधन. "एणेंकरून आपला औकात चालत नाहीं" (राजवाडे १८।४८). "तेणें करून आपली अव्कात चालत नाहीं" (राजवाडे १५।२६३). "त्यांचा योगक्षेम चालावयासी कांहीं औकात नाहीं" (राजवाडे १७।३९).

औज़ार (न०) [फा० औज़ार्] शीड.

औरत (स्त्री०) [अ० औरत्] स्त्री.

औलाद (स्त्री०) [अ० औलाद्] प्रजा.

औसाफ (पु०) [अ० औसाफ् अनेक व० वस्फ् चें] लौकिक; अस्करा; कीर्ती. "मोहिमेचा औसाफ होऊन येईल" (राजवाडे ३।९१). "परशुरामपन्त यांस छत्रपतींनीं मारविलें सचय विश्वासराव यास मारिलें ही गोष्ट बे-हिशेबाची, आमचे घराण्याचे औसाफास योग्य न जालें" (खरे ११।६१३५).

क

कङ्गाल [फा० कङ्गाला = चिक्कू] भिकारी; दरिद्री.

कङ्गोरा (पु०) [फा० कुङ्गुरा=कोट] कड.

कज्जा; कजिया (पु०) [अ० कज़ीया] तण्टा; वाद; प्रकरण. "कज्या" (सभासद ४८).

कज्जे-दलाल (पु०) भाण्डण उपस्थित करणारा; नारद; भाण्डखोर. "वाचले

कजियेदलाल; कोणाचे ऐकावया-जोगे नाहींत " (राजवाडे ७ सलप २१७)

कर्जेखोर=भाण्डखोर, भाण्डकुदळ.

कज्या-कटकट (स्त्री०) भाण्डण-तण्टा (राजवाडे ८।१८३).

कच्-दील [फा० कज्-दिल् = कुटिल मनाचा] कुटिल अगर कच्च्या मनाचा, भित्रा; संशयी. " राजा कच्-दील आहे येथें भेटीस येता संशय धरितो " (सभासद १४).

कज़ल्बास [तु० किज़िल्बाश्] तैमूरलङ्गानें शेख हैदरास जे गुलाम दिले त्यांचे वंशज; एक प्रकारची लाल टोपी घालणारे इराणी सैन्यांतील उत्तम शिपाई.

कज़ाख, कज़ाग [तु०कज़्ज़ाक्]शूर लुटारू; शूर लुगारी, भाण्डखोर, कर्दनकाळ (स्त्री).

कज़ाखी; कज़ागी (स्त्री०) [तु० कज़्ज़ाकी] गनिमी काव्याची लढाई; लूटफाट, युक्ति-हुन्नर. "ते फौज कज़ाखीस व आमची फौज सन्मुख झुन्जास कामास येईल" (दिमरा ११२२)."इस्माईल बेग कोठील कोण ऐसें असतां ५०६० फौज बाळगून कज़ागी करितो" (राजवाडे १०।२०१). " चौकशी पडली असतां कज़ाखी करून नावें न साङ्गतां सुटून येऊन" (मराचि थोशा ३९). "शिपायगिरी व मस्लत कज़ाखी करणें " (मराचि थोशा ५८).

कट्टा (पु०) [अ० कत्अ] कापणी, डोचके कापणी, कत्तल.

कत्तळ (स्त्री०) [अ० कत्ल्] कापाकापी, हिंसा, विजन. " कतलेमध्यें तीन चार लक्ष माणसें कतल जाली " (राजवाडे ६।२४७).

कत्तल-बाज़ [फा० कत्ल्-बाज़्] हिंसाप्रिय, रुधिरप्रिय.

कतलाम (स्त्री० न०) [फा० कतल्-इ-आम्] सरास कत्तल, कत्तल, विजन. " त्यास दीडप्रहर लूट व कतलाम ज़ाली " (राजवाडे ११।११). " गोळी न वाजवितां (शहर) दिलें वास्तव कतलाम केलें नाहीं " (खरे ११३२). " दोन तीन हज़ार माणूस कतलाम केलें(=कापून काढिले)" (खरे ११३३).

कतबा (पु०) कताबत, कताबती (स्त्री०) [अ० किताबा] लेख, करारनामा. " तुमच्या चाकरापासून कतबे घेतले आहेत कीं तुम्हांकडे चाकरीस जाऊं नये; त्यास ते कतबे तुमचे तुम्हांस देऊं" (राजवाडे ८।१७८)

कतार, कतारा (पु०) [अ० किताऱ्] उण्टांची राङ्ग.

कद (पु०) [अ० कद् = उञ्ची] लायकी " कारकुनांचा कद किती !" (होळ्कर४४).

कदम (पु० न०) [अ० कदम्] पाऊल, पाय; चालतांना दोन पावलांतलें अन्तर. " पातशाहींत त्याचा कदम न शिरावा हें आहेच " (दिमरा ११३६). "आमचे दिलांत रावसाहेबांचे कदम पहावयाची उमेद बहुत आहे " (राजवाडे ११६४). " ज़र श्रीमन्त मान्य करितील तर उत्तम, नाहींतर माझ्यानें निभावणार नाही. या कामांतून मी कदम काढीन " (राजवाडे ५।१२).

कदम्बोस [फा० कदम्बोस्] पादचुम्बक. "प्रथमदर्शनीं मोगलअली नवाबापाशीं येतांच कदम्बोस झाले" (राजवाडे ५।१९१).

कदम्बोशी (स्त्री०) [फा० कदम्बोसी] पादचुम्बन, भेट घेतांना श्रेष्ठ जनाच्या

पायाला हात लावून त्या हाताचें चुम्बन घेऊन वन्दन करण्याचा एक प्रकार.

कदर (स्त्री०) [अ० कद्र्] किम्मत; पारख; चहा.

कदर्दान [फा० कद्र-दान] गुणग्राहक; पारखी.

कदर्दानी (स्त्री०) [फा० कद्र्दानी] गुणग्राहकता; मनुष्यपारख. "जें त्यांचे खावन्दगिरीस व कदर्दानीस उचित तेंच करितील" (राजवाडे ३।१२०).

कदर (स्त्री०) [अ० कद्र्] शर्की; प्रभाव, अधिकार; ठराव; करार. "आपणाकडे फौजेचे बेगमीस सरन्जाम कदर करून दिला" (वाडसमा १।१५५).

कादिमी; कादिमाई (स्त्री०) [फा० कदीमी] जुनेपणा; जुना लौकिक; जुना स्नेह. "सर्कारचें काम होऊन येईल; परन्तु तुमचे कदिमीस व निष्ठेस एकप्रकारें दिसेल" (राजवाडे १।३३५). "आपल्या कदिमाईस बोल न लागे तो विचार करणें" (राजवाडे ८।११६).

कदीम [अ० कदीम्] जुना; पुरातन; गैर-जदीद.

कदीमिल्-अय्याम [अ० कदीमल्-अय्याम्] पुरातन कालापासून. "कदीमल-अय्याम सेणवी मज्कूर याचे पिडी दर पिडी भोगवटा चालिला आहे" (गोइसा १२).

कन्दिल (पु०) [अ० किन्दील] वारा लागून विझणार नाही अशी व्यवस्था ज्यांत आहे असा दिवा; फाणस.

कनात; कनाथ (स्त्री०) [अ० कनात] कापडी भिन्त; ताडपत्रीची भिन्त.

कपाप-चिनी (स्त्री०) [फा० कबाब्-चीनी] एकप्रकारचें फळ.

कफन; कफण (स्त्री० न०) [अ० कफन्] मृताला गुण्डाळण्याचें वस्त्र; तिरडी. "त्याची कफन आणून त्यास माती दिल्ही" (राजवाडे ६।११२).

कफनी (स्त्री०) [फा० कफनी ∠ अ० कफन्] फकिराचा पायघोळ सैल साधा सद्रा; जुभा.

कफालत (स्त्री०) [अ० कफालत्] जामीनकी; हमी. "हे दफा कफालतीचे अहद-नाम्यांतील नाहीं" (राजवाडे ७।१४).

कफारत (स्त्री०) [८ अ० कुफ्र्; धर्तीवर वजारत, वकालत च्या] तण्टा; तेढ. "तुम्हांजवळ आम्हांविषयीं हरएक बाबे-विशी कफारत पडते, त्या गोष्टीवर न जावें" (पाव ९).

कबज् (न०) [अ० कब्ज्] पावती; पोंच. "ऐवज् पावोन दीक्षितांची कबजें घेतलीं आहेत" (राजवाडे १।२९४).

कबज़िगिरी (स्त्री०) ताबा; अम्मल. "अलीकडे या राज्यांत कबज़िगिरी आधीं ज़ाली ते गांवीं ठाणें बैसवून तर्फा केलिया आहेत" (राजवाडे १५।७८).

कबज्; कब्जा (पु०) [अ० कब्ज़्] ताबा; अम्मल; मूठ; पकड; स्वाधीन. "एकमूठ असते तर आपले हातीं कबज् राहता" (राजवाडे ६।६००). "शत्रूचे कब्जांत राहणें यापेक्षां जीव जाईल तर बहुत उत्तम" (राजवाडे १२।९२). "साल-गुदस्त किल्ले रायगड मोगलास कबज् जाला" (राजवाडे १७।३८). कबज् करणें= जिङ्कणें, ताब्यांत घेणें.

कब्जी ताब्यांतील; अमली. "लष्कर पावसाळे दिवसांत छावणीस आपले कब्जी देशांत यावें" (चिमगुप्त ३६).

कबर (स्त्री०) [अ० कब्र्] थडगें; समाधी; समाधिस्थ. " शेवटीं त्या प्रान्तीच कबर होऊन राहिले " (मराचिथोशा ६).

कबरस्तान; कबरस्थान (न०) [फा० कब्रिस्तान्] मूठमाती देण्याची जागा.

कबालत (स्त्री०) कबाला (पु०) [अ० कबालत्-ला] सनदशीर विक्री. "देशमुखी आपली आपण खुश-रजावन्दीनें, कबालतीनें फरोख्त करून दिल्ही " (राजवाडे १७।१).

कबाला-पत्र (न०) सनद; दस्तेवज् (राजवाडे १२।१८०).

कबाहत (स्त्री०) [अ० कबाहत्] दोष; गुन्हा; कुमाण्ड; तण्टा. " लटक्या कबाहती उठवितील " (राजवाडे ५।७६). " खरें बोलावयासी जावें तर कबाहत उठेल; ती आटोपणें मुष्कील " (राजवाडे ५।१६७). "आपआपल्यांत कबाहत लागल्यानें शत्रूस राजकारणें करावयास जागा होती " (राजवाडे १९।३५).

कबिला (पु०) [अ० कबीला] कुटुम्ब; बायकामुलें, परिवार.

कबिलेदार=कुटुम्बवत्सल, फटिङ्ग नाहीं असा.

कबिले माही [फा० कब्लि-माह्] महिन्यापूर्वी (राजवाडे १०।१६४).

कबुली (स्त्री०) [अ० कबूल्] सम्मती; मन्जुरी, स्वीकार.

कबुलीजबाब (पु०) [फा० कबूलि-जवाब्] वादीचें म्हणणें न्याय्य आहे असा प्रतिवादीनें न्यायसभेंत दिलेला लेख.

कबुलायत; कबुलात (स्त्री०) [अ० कबूलीयत्] सम्मतीपत्र, कबुलीनामा; करार नामा. " कबुलातीचा मज्कूर " (खरे ४।१४५७).

कबूल = मान्य; पसन्त; अनुकूल.

कबूल-कतबा (पु०) कबुली-लेख. (राजवाडे ३।४४).

कबूल-कागद (पु०) कबुली-लेख. " हा कबूल-कागद लिहून दिला " (राजवाडे ६।१८०).

कबूतर; खबूतर (न०) [फा० कबूतर्] कपोतपक्षी.

कबूतर-खाना (पु०) कपोतपक्ष्यालय.

कम [फा० कम्] अल्प. " ऐशीं मनुष्यें कम आहेत " (राजवाडे ५।७६). " आपल्यास शिबन्दी कम पडे म्हणोन लिहिलें तें कळलें " (राजवाडे ६।२२९).

कम-अस्सल; कमसल [फा० कम्-अस्सल्] हीनकुलांतला; नीच.

कम-इज्जत (स्त्री०) अप्रतिष्ठा. " अमा गैरहिसाबी जाजती सोसून, कम इज्तीने व गैर-मेहेरबानीने पेशजी ही सिद्यत केली नाहीं व पुढेंही न करूं " (इम ६७).

कम-कसर [अ० कस्र् =न्यून] कमींत कमी. " मशार्निलेस जाऊन कमकसर एक साल गुजरलें (राजवाडे १०।१६४).

कम-कुवत [फा० कम्-कुवत्] अशक्त; दुर्बल.

कम-जात [फा० कम्-ज़ात्] नीच; कमसल.

कम-जादा [फा० कम्-ज़ियाद्] कमी अधिक. " कमजादा होईल त्याप्रमाणें करार करून घेऊन लेहून पाठवितों " (खरे ११४३८). " कम-ज्यादा " (पाडतमा २।२५४).

कम-जास्त=कमजादा; कमी जास्ती.

कम-जोर [फा० कम्झोर्] दुर्बळ.

कम-तर [फा० कम्तर्] अल्पतर; क्षुद्र; निःसत्व. "पातशाही कम्तर पडली असें समजून राजियानें विजापूरचे किल्ले तळ कोंकणांत होते ते सर्व घेतले" (सभासद २०।२१).

कम्तरता; कम्तराई; कमी (स्त्री०) उणीव; उणें.

कम्तरीन [फा० कम्तरीन्] अत्यन्त क्षुद्र; अति नम्र; कमींत कमी. "बन्दे कम्तरीन" (राजवाडे १५।१९). "या खेरीज् सिवन्दींचें कम्तरीन पन्नास साठ लक्ष देणें आहे" (राजवाडे १२।८७).

कम-तोल= कमी तोलाचा; हलका.

कम-नशीब [फा० कम्-नसीब्] दुर्दैवी; कम्बक्त.

कम-नशीब (न०) कम-नशिबी (स्त्री०) [फा० कम्-नसीबी] दुर्दैव; कम्बक्ती.

कम-वक्त; कम-वखत [फा० कम्बख्त्] दुर्दैवी.

कम्बक्ती (स्त्री०) [फा० कम्बख्ती] दुर्दैव; मार खाण्याचा प्रसङ्ग.

कम्बेश; कम्पेश [फा० कम्-व-बेश्] कमी अधिक; अदमासें. "कम्पेश चाळीस हजार फौज्" (खरे ७।३२८८). "त्याजपासून आम्ही पैके घेतो, तैसा कम्पेस घेणें तो घ्यावा" (इम १९५). "आहेराही कम्बेस दों हजारांचा आला" (मद्चा). "सला झाल्या प्रमाणें वर्तणूक कम्पेश (तन्तोतन्त) न केल्यास पारिपत्य होईल" (खरे ५।२६०७). "सावकारी म्हणजे काचेचें बासन जरा कम्पेश जाहल्यास जन्मास मुकावयाचें काम" (होकें २२).

कम्बेशी (स्त्री०) न्यूनाधिक्य. "चाकरीच्या कम्बेसीचे इलाजमास चिन्ता नाही, परन्तु हरामखोरीचे इलाजमानें आमचे शिळास पट्टा आहे (होकें ३३).

कम-हिम्मत (स्त्री०) [फा० कम्हिम्मत्] म्याडपणा, हलकटपणा. "याजवरून श्रीमन्तांस आपली कम-हिम्मत दिसेल" (द्विमरा १।२२).

कमर; कम्बर (स्त्री०) [फा० कमर्] कटी.

कमर-गुर्दा (पु०) कमरेस बान्धण्याची गदा (इम १०).

कमर्गा; कम्बर्गा (पु०) [फा० कमर्गाह्] कटिभाग, मध्य, सेनामध्य (पाव २३). "भेटी घेऊन श्रीमन्तांस खालीं किलियाच्या कमर्ग्यांत चौक्या आहेत तेथें घेऊन आले" (खरे ६।३१९३). "कम्बार्याचे बुरूज" (खरे ८।४११४).

कमर्बन्द; कम्बर-बन्द (पु०) [फा० कमर्-बन्द्] कमर-पट्टा; सिद्ध; तयार; मुस्तेद.

कमर्-बन्दगी; कमर्बन्दी (स्त्री०) [फा० कमर्बन्दगी; कमर्बन्दी] सिद्धता; तयारी; मुस्तेदी. "तमाम मुश्कींतील सर्दारांनीं एक-दील होऊन इङ्ग्रजांचे तम्बीवरी कमर्बन्दी केली आहे" (राजवाडे १०।१९९).

कमर्बस्ता; कम्बरबस्ता [फा० कमर्बस्ता] बद्धकटी; सिद्ध; मुस्तेद (सभासद ४०).

कमर्बस्ती; कम्बर्बस्ती (स्त्री०) = कमर्बन्दी.

कमान (स्त्री०) [फा० कमान्] खण्डमण्डल; मेहराब; धनुष्य; कमठा.

कमान-गार (पु०) [फा० कमान्-गर्] धनुष्यकरणारा; हाडवेद्य. "माण्डी जाया

जाली; मग कमान-गार आणोन बांधिली" (राजवाडे ६।११२).

कमाणमारी = धनुर्धारी (चित्रगुप्त ३०).

कमाल (स्त्री०) [अ० कमाल्] पूर्णता; पराकाष्ठा; पराकाष्ठेची; पूर्ण; कूल. "त्याउपरी दिवसें दिवस कमाल मेहेरबानगी" (चित्रगुप्त १११). "सान्या प्रान्तांत कमाल (=कुल) जमेवर रयत निस्वत दर सद्दे दहा रुपये (खरे ५।२४७१).

कयास; कियास (पु०) [अ० कियास्] तर्क; अनुमान; मत; विचार. "त्याजवरून कियास करावा की" (राजवाडे ५।५२). "कयास पुरता करून आम्हांकडे किमपि अन्तर नाहीं ऐसें समजोन" (खरे ६।३१७२).

कर्कशा (पु०) [अ० कर्कशा] भाण्डण. "ते समयीं याणी भाऊपणियाचा कर्कशा केला नाही" (राजवाडे १६।१५).

कर्ज (न०) [अ० कर्ज़] ऋण.

कर्जखत (न०) ऋणपत्र.

कर्जदार; कर्जदारी (पु०) [फा० कर्ज़-दार] ऋणको, धनको. "सबब नादारीस आलों आणि लोकांचें कर्जदारी जाहलों" (राजवाडे १३।९१). "तर्फ मज्कूरची रयत कर्जदार (ऋणको) जाली आहे; त्यास कर्जदाराची (धनकोची) निकड होते आणि याव-यासी मवसर नाहीं" (वाडसमा २।२२५). "आमचें अवलोकन त्यांजला कर्जदारांसारखें होतें" (मदबा २।९१)

कर्जदारी (स्त्री०) ऋणकोपणा.

कर्जबाजारी = अनेकांचें कर्ज काढलें आहे असा.

कर्जरोखा (पु०) कर्जखत.

कर्ज-वाम (न०) [फा० वाम्=ऋण] ऋण.

कर्णा (पु०) [फा० कर्ना; कर्नाय्] एक प्रकारचें वाजविण्याचें शिङ्ग.

कर्यात (स्त्री०) [अ० कर्यत् = गांव] तालुका; दहा-बारा गांवांचा पेटा.

करम-फर्माय मुखलिसान= लेखावर कृपा करणारा (एक कितायत) (राजवाडे ३।४५१).

करामत (स्त्री०)[अ० करामत्] चमत्कार; चमत्कार करून दाखविण्याचें सामर्थ्य; कर्तृत्व; कौशल्य; खुबी.

करामती कुशल; हिकमती; हुन्नरमन्द.

करामात (स्त्री०) [अ० करामात् अनेक व० करामत् चें] महत्कृपा."जे ये समयीं आपलें येणें गोया (=म्हणजे) करामात जाली" (राजवाडे १।१८८).

करार (पु०)[अ० करार्] ठराव; निश्चय; निश्चित; मुकर; कायम. "मन्सबा करार केला" (सभासद ३०). "राजश्री नारायणराव घोरपडे यांस पाठवणार म्हणतात, करारांत (= निश्चित) नाहीं" (खरे ११।५६६६).

करार-दाद (पु०) [फा० करारदाद] ठराव.

करार-नामा (पु०) ठराव-पत्र.

करार-वाकई; करार-वाके [फा० करार् वाकिई] घडल्याप्रमाणें; बरोबर; अचूक पणें. "करार वाकई हकीकत"(राजवाडे १८।५१). "त्यासी माली-मामलतीचा इतला करार-वाके देऊं ". (राजवाडे (६।६१२) "प॥ म॥ करार-वाके अमल होत नाहीं " (राजवाडे १८।५०).

करारी [फा० करारी] निश्चयी; वाणेदार.

करिणा (पु०) [अ० करीना] हकीगत; वर्तमान; कैफीयत; योग्यायोग्य विचार; सम्बन्ध; अनर्थ; प्रकार. "करिणा जाहीर केला " (सभासद १४).

"करिणा काहीं पातशाहास समजत नाहीं." (सभासद ३९). "काहीं करिणा जहाला" (सभासद ३८). "आम्ही लोक कोणे करिणेयाचे व मोगल लोक कोणे करिणेयाचे हें राव साहेब बेहतर जाणत असतलि" (राजवाडे १।५२).

करोल; करोळ (पु०) [तु० करावुल.] बन्दूकस्वार.

करोळी (स्त्री०) बन्दूकस्वारांचा मारा.

कल्कल (स्त्री०) [फा० कल्कल] घट-वट.

कल्बी [अ० कल्ब=मध्य] मध्यें असलेला. "कल्बी काठी" (=मध्य डोलकाठी) (धाडमा १।२३६).

कल्मा (पु०) [फा० कल्मा < अ० कलिमा] इस्लाम धर्मसूत्रः "ला इलाह इल्लला-मुहम्मदुर्रसूलल्ला" (=अल्लाशिवाय दुसरा देव नाहीं-मुहम्मद अल्लाचा प्रेषित आहे). कल्मा पढणें= मुसलमानी धर्माची दीक्षा घेणें.

कल्हई; कलई (स्त्री०) [अ० कल्ई] कथिलाचा मुलामा; आरसा बनवण्यासाठीं काचेस एका बाजूनें लावावयाचें मिश्रण. "आरसे आहेत, ज्यांची कलई उडाली असेल व पालसीस लागू होत असे असतील ...ते हुजूर पाठविणे" (राजवाडे १२।१४२).

कल्हईगार (पु०) [फा० कल्ईगर] कल्हई करणारा.

कलन्दर (पु०) [फा० कलन्दर] भटक्या; दारुड्या; व्यसनी, लोकांतून उठलेला; बेपर्वा मनुष्य; दर्वेशांचा एक पन्थ; पन्थांतील साधू.

कलन्दरी [स्त्री०] कलन्दराची वृत्ती अथवा अवस्था; आनन्दी बेपर्वाई.

कलम (न०) [अ० कलम] बोरूची लेखणी; दुसऱ्या झाडांत बसवून एक जीव करण्यासाठीं तोडलेली पहिल्या झाडाची फान्दी; लिखिताचा भाग; प्यारा; बाब. कलम करणें=छाटणें, तोडणें.

कलम-कसाई (पु०) कार्कुनी डावपेचानें दुसऱ्याचे गळे कापणारा.

कलम-जारी (स्त्री०) विज्ञप्तिपत्रलेखन. "ते कलम-जारी करून फौज ठेवूं लागले" (मराठिथोशा ९).

कलम-दान (न०) [फा० कलम्दान] लेखण्या ठेवण्याची लाम्ब पोकळ डबी.

कलम-बन्द [फा. कलम्बन्द] पत्रीं नमूद. "तेच मज्कूर येक जरा तफावत न करितां कलम्बन्द केले" (राजवाडे १।४४).

कलम-बन्दी (स्त्री०) नोन्दणी, विषयवार नोन्दणी.

कलम-बहादूर=लेखणीशूर.

कलम्वार=विषयवार, तपशीलवार.

कलमी [फा० कलमी] लेखी; लिखित, पगारी. "जबानी बातमीस व कलमी बातमीस थोडेंबहुत अन्तर पडतच आहे" (खरे ४।१४७०). "या स्वारीस कलमी फौज ठेवावी असा इरादा" (होंके ५). कलमी करणें=लिहिणें. "मुम्बईकरांनीं आङ्ग्ले यांस कलमी केले कीं" (खरे ७।३५७१).

कलाबतू (पु०) [तु० कलाबतून] रेशमी तन्तूभोंवतीं चान्दीची अगर सोन्याची तार गुण्डाळून केलेला जर.

कलिशता (स्त्री०) [फा० खलिश] सलथ; किल्मिश. "माझे मनांत आतां कलिशता नाही" (राजवाडे ५।८४).

कव्हा; कावा (पु०) [अ० कह्वा]

बुन्द; कॉफी. " शहाजादे यासही कव्हा द्यावा " (राजवाडे ५।२२).

कवायत; कवाईत (स्त्री०) [अ० कवाइद् अनेक व० काइदाचें] युद्ध विषयक समुदायिक हालचाल; ड्रील; परेड; नियम; पद्धती; युक्ति; कारवाई. "लढाईचे समयीं कवातीनें चालावें" (राजवाडे १०।६५). " सखारामपन्तांनीं कवाईत धरिली आहे जे " (खरे ५।२६२५).

कवायती; कवाइती; कवाइतीत=कवायत शिकलेला; हिक्मती. " काळे कवाइतीत दहा पांच नित्य येतात " (राजवाडे १०।१९१).

कवाल (पु०) [अ० कव्वाल्] गवई. " कवालाचें गायन ऐकून...बर्खास्त जाले " (राजवाडे ७।५०७).

कवाला (पु०) [अ० कबाला] कबाला; सौदापत्र.

कवाली (स्त्री०) एक छटेल गानप्रकार.

कवी-दील [अ० कवी-दिल्] शक्त-हृदय.

कवी-हाल = (१) बे-शक; बे-वस्वसा. " तुम्ही कवी-हाल होऊन आपल्या वतनावरी येणें " (राजवाडे १५।१३४).

कशीश (स्त्री०) [फा० कशिश्] ओढ; हट्ट. " नबाबाचे प्रकृतीत कशीश फार आहे " (राजवाडे ५।१७१)

कस [फा० कस्] व्यक्ती; जण. " कुणबीण कस एक ".

कस्त; कसद (पु० स्त्री०) [अ० कस्द्] हेतू; विचार; निश्चय; सनिश्चय मेहनत. " दुसरे रोजीं...ठाणें खाली देखोन कसद ठाणी घेण्याचा केला " (राजवाडे १५।२०). " अब्दाली कोठें ? त्याचा कस्त कसा आहे ? " (राजवाडे १।२४९). " पुण्यास यावें ही इङ्ग्रजाची मोठी कस्त आहे" (खरे ७।३५८५). " आमचे कस्तीस चुकलो नाहीं " (खरे ११।२). " नाना जल्दीनें रवानगी होण्याची कस्त करीत आहेत " (खरे ११।६१५४).

कस्त-मशागत (स्त्री०) [अ० मशक्कत्] श्रम-मेहनत (समासद ३०).

कष्ट-मेहनत (स्त्री०) परिश्रम (सभासद ६४); खस्त-मेहनत (चित्रगुप्त ७७).

कस्बीण; कज़्बीण (स्त्री०) वेश्या कलावन्तीण; गुजन-स्त्री.

कस्रत (स्त्री०) [अ० कस्रत्] बाहुल्य व्यायाम; तालीम.

कस्रती-व्यायाम करून कमाविलेलें (शरीर)

कस्रे-कम=कम-कसर; कमींत कमी " कस्रे कम हजार फिरङ्गी उतरे आहेत " (चिरा १).

कसब (न०) [अ० कस्ब्] कौशल्य; कला; धन्दा; वेश्यावृत्ती. " शिपाईगिरीचें कसब जेथें तेथें लिहिण्याचें कसब मन्सब्याचें उणें असतें; येथें सारीं कसबें पूर्ण आहेत " (खरे ६।२६५६). " या प्रान्तीचे तमाम मुसल्मान लोक प्यादगिरीचें कसब करून पोट भरतात " (राजवाडे ५।६६).

कसबाती=कुशल कारागीर. " कसबाती लोक " (वाडसमा २।७).

कसबी; कस्बी=कुशल, हुन्नरी; हुन्नर जाणणारा.

कसम (स्त्री०) [अ० कसम्] शपथ, सौगन्द. ".यांहीं कसम खाऊन साङ्गून पाठविलें कीं " (राजवाडे १।४६).

कसर (स्त्री ०) [अ० कस्र्] उणीव;

खोट. " जर्मेत कसर होऊन " (राजवाडे १०।३४१).

कसल्मन्द [फा० कसल्मन्द् ∠अ० कसल्] अस्वस्थ; आजारी; बिमार. "मीर-आलम याची तबियत कसल्मन्द; येण्याची ताकद नाहीं " (राजवाडे ५।१४३). " दौलाची तबियत कसल्मन्द सबब मीर–आलम रात्रन्दिवस त्याचे समीप असतात (राजवाडे ७।१०८).

कसा (पु०) [फा० कीसा] लाम्ब व अरुन्द अशी पिशवी; हमेणी.

कसाब (पु०) [अ० कस्साब्] खाटीक; कसाई.

कसाबी (स्त्री०) [फा० कस्साबी] खाटकाचा धन्दा; क्रौर्य; क्रूर. ' कसाबी करणी '.

कसालत (स्त्री०) कसाला (पु०)[अ० कसालत्–ला] पीडा; दुक्ख; सङ्कट; श्रम. " राजश्री गोविन्दपन्त मामा वृद्ध. त्यांनीं कसाला किती करावा " (खरे ९।४६८४). " त्यांजुला लिहिण्याचा कसाला होईना " (राजवाडे ६।२५१).

कसीद करणें. [∠ फा० कशीदन्] काढून घेणें.

कसीदगी (स्त्री०) कमी करणें. " जरूर एकचक पादशाही कामाबद्दल कांहीं कसीदगी केले तरी अवल–सवाईनें मुपादला देऊनु बाजद कसदि करावें" (इम ६७).

कसूर (स्त्री०) [अ० कुसूर] चूक; हयगय.

कसोशी (स्त्री०) [फा० कोशिश्] मेहनत; दक्षता. " कसोसींत आणणें " कष्टसाध्य करणें, जेर्दस्तींत आणणें (पाच १६).

कहर (पु०) [अ० कह्र्] ईश्वरी क्षोभ; अनर्थ; गहजब.

कहरी [अ० कहरी] कडक; निष्ठुर. " पारिपत्यही कहरी होत असतें " (खरे ८।४३९४).

कहरी [फा० कारी] प्राणहारक; मर्मभेदी. " जखमा शस्त्रांच्या कहरी लागून मृत्यू पावले " (चित्रगुप्त ७०).

कहार (पु०) कहर. कहार माण्डणें (बायकी शब्द) अतिशय त्रास देणें; उच्छेद माण्डणें

कही (स्त्री०) [फा० कही] दाणा–वैरण वगैरे मिळवून आणणारी लष्करी तुकडी; दाणा – वैरण. " मशार्निल्हेचे खेड्यांची कही शेतें कापून नेली " (खरे ५।२३१२).

काईल; कायल; कायर [अ० काहिर् जेता] दण्डित; जित; कुण्ठित; निरुत्तर. " दोहींकडून तुम्ही काईल व्हाल तेव्हां आम्हांवर शब्द " (राजवाडे १।२२६). " पत्र कोठें आहे तें काढावें म्हणजे आम्ही त्यास काईल करूं " (खरे ५।२४७३). " याप्रमाणें बोलून कायल केलें " (दिमरा १।३६).

कागद (पु०)[अ० कागज़्] चिन्ध्या वगैरेपासून रान्धा तयार करून लिहिण्यासाठीं केलेलें पत्र.

कागद–पत्र (न०) पत्र; चिट्ठी–चपाटी. " कागज्–पत्र " (राजवाडे १३।१३).

कागदी = कागदाचा; कागदाप्रमाणें पातळ सालीचें (लिम्बू). कागदी घोडे नाचविणें=कलम–बहादुरी दाखविणें. कागदी जवान=काडी–पैहेलवान.

काजी (पु०) [अ० काज़ी] मुसल्मानी धर्मशास्त्राप्रमाणें निकाल देणारा मुसल्मान न्यायाधीश.

काजी-शरा [अ० शर्अ = धर्मशास्त्र] धर्मशास्त्रज्ञ (वाडशाछ १८३).

कानू (स्त्री०) [अ० कानून] कायदा, अट; पट्टी. "पूर्वापार यास माफ असतां हाली नवी कानू करावयास कायी गरज् ? " (राजवाडे २०।३६०). "त्यांनीं अशी कानू कधीं आपणावर चढवून घेतली नाही ते आतां कसें कबूल करितील ?" (खरे २।६१४). "हल्ली सालोसाल नज़रेची कानू गांवगन्नास बसविली ते दूर करावी" (ऐटि २।४१).

कानू-कानूनात (स्त्री०) [अ० कानूनात् अनेक व० कानूनचें] पट्टी. "वेठी, जेठा व बाजे कानू-कानूनातीचा उपसर्ग न देणें" (राजवाडे २०।३६०).

कानूगो; कानुगो; कानगो (पु०) [फा० कानून-गो] जमिनींची, वहिवाटींची, व वसुलाची नोन्द ठेऊन माहिती पुरविणारा व केव्हां केव्हां मोजणी करण्यांत व धारा ठरविण्यांत मदत करणारा वतन्दार मुल्की अधिकारी.

कानगोई; कानूगोई (स्त्री०) कानुगोचें काम अगर वतन. "सर्कार मज़्कूर येथील कानगोईचें वतन" (राजवाडे १२।१७४).

कापूर [अ० काफूर] एका वनस्पतीपासून निघणारें सुगन्धी हिमशुभ्र ज्वालाग्राही द्रव्य.

काफर; काफीर [अ० काफिर्] अश्रद्धधान; यहुदी, खिस्ती अगर मुसल्मान धर्मपंथावर विश्वास न ठेवणारा; नास्तिक; लुच्चा; लबाड. "या कलीमध्यें मुसल्मान काफर जहाले यांचा संहार करावयाकरितां रहीमनें पैदा केला आहे" (चित्रगुप्त ७०).

काफर-शाई (स्त्री०) काफीर-राज्य. "यवनांचे मनांत कीं काफर-शाई जाहली" (ऐटि ११९८).

काफला (पु०) [अ० काफिला] प्रवाशांचा अगर लमाणांचा ताण्डा; कारवांण; समूह (जहाजांचा). "कितीयेक ते काफले लूटिताती" (इम २४).

काबजात; काबीजाती (स्त्री०) ताबा; अम्मल; सत्ता. "यानन्तर सिद्दीच्या किल्ल्याच्या काबजातीची मुबारखी औं शहामत-पन्हास दिली जाली" (ऐटि २।६०). "यावरी त्यांची काबीजाती बैसली" (मेद्सभा २१७).

काबीज [अ० काबिज्] कब्जा घेणारा, सत्ताधीश; आधीन; हस्तगत. "पुन्हा पाटीलबावा सल्तनतींत काबीज होईल" (दिमरा १।२५२).

काबीज-मुतसरीफ [अ० काबिज् = अ० मुतसर्रिफ्] कब्जा व वहिवाट उपभोगणारा. "हर्गीज की काबीज-मुतशरीफ महात्तर वसे नाही; आणि सनद-अस्नादही नाही, मर्द तुफानी आहे" (राजवाडे २०।४७).

काबील [अ० काबिल्] कर्तृत्ववान्, कर्तबगार.

काबुची [फा० काबूची] लुच्चा, धूर्त, फसव्या, मकरी. "मोगल लोक काबुची आहेत" (राजवाडे ३।५२).

काबू (स्त्री०) [फा० काबू] सन्धी, कब्जा, नियन्त्रण, पकड, मज़्बूत. "आपली काबू (सन्धी) साधून तेथें न गुन्तता महाराजांनीं स्वराज्यास यावें, पादशहा याचे कावेरींत न रहावें" (चित्रगुप्त ५८). "तूर्त त्यांची

काबू साधली आहे एवढें सरें" (सरे ७।३।१०). "मस्लत काबूस आली (=सन्धीस आली, जमली) त्यास आग्रास देणें प्राप्त झालें...राजनीती अशीच आहे" (खरे १।१४४). "पातशाहाचे मनांत...स्वामीचे काबूंत राहवें" (दिमरा १।११). "ऐसें जाणून काबूपुर्ते (वेळ मारून नेण्यासाठीं) इङ्ग्रजासी चोलणें पैका घेतला" (दिमरा १।५२). (चेनराय दुर्ग) "इतका काबू (=मज़बूत) किल्ला असून एकाएकी फत्ते झाला" (खरे १२२४).

काबू-वख्त (पु०) सन्धी. "खाली मैदान देखून व काबू-वख्त पाहून" (खरे ७।३५६७). "हाच काबू-वख्त मुखालिफाचे पायमल्लीचा आहे" (राजवाडे १०।१६१).

काबूकार; काबूयार; काबूवर [फा० कायूयार] धूर्त; हिक्मती. "जाटात जीव आहे...मोठा काबूकार आहे" (राजवाडे १।१३९). "काबूवर फिरङ्गी खरा" (आयाह ३).

कायदा (पु०) [अ० काइदा] नियम; शिरस्ता; वहिवाट.

कायदेबाज़ = कायदेपण्डित.

कायदेशीर = सशास्त्र; न्याय्य.

काईम, कायम [अ. काईम] उभा; स्थित; मज़्बूत; गैर्-रद्द; कार्याज. "परन्तु आठपन्धरा दिवसांत सारीं स्थळें इङ्ग्रजांनीं काईम करितात" (खरे ११।६०७९).

कायम-ज़बान स्थिरप्रतिज्ञ. "फरासीस कायम-ज़ुबान व बहाद्दुर आहे" (चिरा २४).

कायम-मकाम (पु०) [अ० क़ाइम्-मकाम्] "येक अधिकारी तगीर होऊन त्याचे कामावर दुसरा होणें त्यास कायम-मकाम असें म्हणावें" (राजवाडे ७।९५).

कायम-मिज़ाज् [काइम्-मिज़ाज्] निश्चयी; अचञ्चल; (स्त्री०) कायम मिज़ाजी. "साम्प्रत तिकडे कायम मिज़ाज् व मज़्बूत एक नबाब नजबखान आहेत" (दिमरा १।८). "तस्मात् काईम-मिज़ाज् नाही (खरे ८।३९:२).

कायम-मिज़ाजी (स्त्री०) [फा० काइम-मिज़ाजी] करारीपणा; निश्चयीपणा. "यांचे कायम-मिज़ाजीचा प्रकार म्हणावा तरी मेणाचें नाक यांचा मिज़ाज् आहे" (दिमरा १।२३८).

कायमी; काईमी (स्त्री०) [फा० काइमी] निश्चिती; स्थैर्य; मज़्बुती. "कलकत्तेकराचें लिहिणें रास्त, दुरुस्त व कायमीचें (खरे ७।३५६८). "सर्कारचे वचनाची कायमी कशी ते आइन्दे ज़हुरांत येईल" (राजवाडे १०।१६६). "स्नेहांत दुसरा प्रकार न पडला व पडावयाचा नाहीं; तिकडील मात्र कायमी असावी" (राजवाडे ५।१८८). "पहिल्या दिवशीं जागा घेतली त्याचीच काईमी होते" (ऐकिप ८८).

कायर [? अ० काहिर्] लाचार. "रुपये शेर अन्न व रुपयाच्या पांच पेण्ड्या चाऱ्याच्या झाल्या; ते कायर जाले" (होकै ६३).

कार्किर्द (स्त्री०) [फा० कार्कर्द्] राजशासन; अम्मल; राज्यासनाचा काल.

कार्किर्दी-दर-कार्किर्दा = एकामागून एक राजाच्या अम्मलांत (राजवाडे ८।१६).

कार्कुनी (स्त्री०) [फा० कार्कुनी] कार्कुनाचें काम अगर हुद्दा.

कार्कून (पु०) [फा० कार्कुन] कार्यकर्ता; मुत्सद्दी; हिशेब व पत्रलेखक; सर्वेधारथा. "महालींचे कार्कुनानी इस्कील करून दुम्बाला करीत नाहीत" (राजवाडे २०।१५२).

कार्खाना (पु०) [फा० कारखाना] उद्योग–शाळा; काम करण्याची जागा.

कार्खान–नीस (पु०) = कारखाना–कार्कून.

कार्खान–दार (पु०) कारखान्याचा मालक.

कार्खानदारी (स्त्री०) कारखान्याची मालकी; भाण्डवल–सत्ता.

कार्खानेजात [फा० कारखानेजात्] कारखाने. "तमाम कार्खानेजात चराईस जाण्याचा हुकूम जाला" (राजवाडे ७।१६६).

कार्गर [फा० कार्गर्] परिणाम–कारक; लागू; प्राणघातक.

कार्गरी (स्त्री०) परिणाम; यशस्विता. "परन्तु अडचण व पर्जन्य फार यास्तव कार्गरी जहाली नाही" (राजवाडे १४।३५).

कार्चोबी [फा० कार्चोबी] वेलबुट्टीदार. "सिलत पाच पारचे कार्चोबी दिला" (राजवाडे ७।७०).

कार्पर्दाज् (पु०) [फा० कार्पर्दाज्] कार्यकर्ता; मुत्सद्दी (खरे ७।३५६६). "परन्तु कार्पर्दाज् यांचा अर्ज आपल्यास मान्य पडून इरादा लढाईचा धरिला" (राजवाडे ५।३०).

कार्भार (पु०) [फा० कार्–उ–बार्] व्यवस्था; राजशासन; इन्तजाम; उद्योग.

कार्भारी (पु०) [फा० कार्बारी] व्यवस्थापक, कार्यकर्ता; दिवाण; (कुणबाऊ भाषेंत) नवरा.

कार्वाण (पु०) [फा० कार्वान्] व्यापाऱ्याचा अगर प्रवाशांचा ताण्डा; काफला.

कारन्दाज = कारील; कारस्थानी.

कारन्दाजी (स्त्री०) कारस्थानीपणा; कारस्तानी; शहाणपणा. "कारन्दाजीची मस्लत साङ्गितली ते न ऐकिली" (जोरा ३६).

कारस्तानी (स्त्री०) [फा० कारिस्तान्] कार्य–कौशल्य. "तुम्ही आपले कारस्तानीनें नवाचांस खुस दाखवावें हेंच योग्य" (राजवाडे ५।२७०). "तुम्ही कारस्तानी व हिम्मत धरून काम केलें" (ऐटि ५।१५).

कारागिरी (स्त्री०) कौशल्य; करामत; कसब.

कारागीर (पु०) [फा० कार्गिर्] कुशल कामकरी.

कारीगर; कारीगार; कारेगर; कारेगार (पु०); फा० कारीगर्] कुशल कामकरी; कामकरी. "बहुत दिवस नगास लागले. त्यास दङ्गा इकडे; कारीगर नमिळे" (राजवाडे ३।१६८). "रेशीम पाठविलें हें कारेगरास देऊन धोतरजोडे...करवणें" (मद्वा २।३६). "गाडे छकडे चारपांच भरून बहुत सिताबीनें कारीगार खुद्दां पाठवून देणें" (राजवाडे ६।३८६).

कार र; कारेगार; कारागीर [फा० कार्गर्] परिणामकारक; लागू. "हल्ला जहाली होती परन्तु कारीगार जहाली नाही" (राजवाडे १४।३५). "होळकर वगैरे यांची हल्ला झाली होती, परन्तु कारेगार झाली नाहीं" (खरे १।३६७). "बाहेरच्या तोफा अद्याप कारागीर नाहीत (खरे ११।६१३८).

कारेगिरी (स्त्री०) [<फा० कार्गर्] परिणाम. "चेनराय दुर्गास तीन दिवस

तोफा लाविल्या आहेत......कारे गिरी होत आहे; परन्तु फारसें भिन्ताड पडत नाहीं " (खरे १२११). " तुम- च्यानें जे कारेगिरी होईल ते करणें " (राजवाडे ६।३८५).

काल्बूत (पु०) [फा० काल्बुद्] पगडी, जोडा, कपडा वगैरे बेतण्याकरितां केलेली लाकडी आकृती.

कावा; कव्हा (पु०) [अ० कह्वा] बुन्द; कॉफी.

कावा–दावा (पु०) [अ० दअवा=भाण्डण] भेद–दण्ड. "मूलूख काव्यादाव्यानें सर करून" (पाय १७).

काशीद; कासद (पु०) [अ० कासिद्] नेहमीचा पत्रें पोहोंचविणारा दूत. "कासद" (राजवाडे ८।२०१ व दिमरा १।६०).

काहिली (स्त्री०) [फा० काहिली < ∠ अ०काहिल्=आळशी] आळस; दिरङ्गाई. " सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय " (मराआ ३०).

काहील; काईल निरुत्तर (बाडमा १। १३८).

किताब (स्त्री०) [अ० किताब्] पुस्तक; लेख.

किताबखाना (पु०) पुस्तकालय, ग्रन्थसङ्ग्रहालय; ग्रन्थविक्रीचें दुकान.

किताव (पु०) [अ० खिताब्] सम्बोधन; पदवी. " बहादुरीचा खतबा दिला व काम दिवानीचें याजवर बहाल रासिलें " (राजवाडे ३।३४९).

किताबत; किताबती (स्त्री०) [∠ अ० किताबत्] लेख; [∠ अ० खिताब्] पदवी. " त्यांस हम्बीरराव नांव–किताबती देऊन " (सभासद ६२).

कित्ता (पु०) [अ० किताब् लेखन; अ० कितआ=चिट्ठी] आदर्शभूत म्हणून पुढें ठेवावयाचा वळदार अक्षरें काढलेला तक्ता; वळण; बाबत; चिट्ठी.

कितेब (पु०) किताबत; लेख. " हिशेब- कितेब " (राजवाडे १५।२५४).

किन्खाप (पु०) [फा० किम्खाब्] बहुरङ्गी जर्तारी कापड.

किन्खापी किन्खापाचें.

किन्तान (न०) [अ० कतान्–कत्तान्] एक प्रकारचें कापड.

किनार; किनारी (स्त्री०) [फा० किनार्] कांठ; कोर; लेस.

किनारा (पु०) [फा० किनारा] तीर; कांठ.

किफायत; किफाईत (स्त्री०) [अ० किफायत्] नफा; फायदा; लाभ.

किफायत–सर्फा (पु०) फायदा.

किफायत–तर्फेवार फायदेशीर (बाडमा १।४९).

किफायती; किफायतशीर [फा० किफायती] फायदेशीर.

किब्लेगाह [फा० किब्लागाह = प्रार्थना करितांना ज्या दिशेकडे तोण्ड करावयाचें ती दिशा] वन्दनीय. किब्लेगाह नारायणराव साहेब " (खरे ७।३५६५).

किम्मत (स्त्री०) [अ० कीमत्] मोल; योग्यता.

किमती [फा० कीमती] मूल्यवान; बहुमोल.

किमया (स्त्री०) [फा० कीमिया] हीन धातूचें सुवर्ण बनविण्याची गूढ विद्या.

किमयागार; किमयागर (पु०) [फा० कीमियागर्] किमया करणारा.

किर्द (स्त्री०) [फा० कर्द्=काम] रोज़निशी; रोज़चा जमाखर्च नोन्दण्याची वही; लावणी. "पावसाळा, कौल देऊन

आज्ञा केली तर रयत उमेद धरून किर्दी करितील" (राजवाडे ६।१४८).

किर्द-आवादानी (स्त्री०) लावणी-सन्चणी. "तरी बेशक होऊन आपले गांवचे गांवीं राहून वसाहत करून किर्द-आवादानी करणें" (राजवाडे १६।५५).

किर्द-महामुरी; किर्द-मामुरी (स्त्री०) [∠अ० मअमूर्=आवाद] लावणी-सन्चणी; लागवड व वसाहत. " त्यांणीं तेथें किर्द-मामुरी केली " (राजवाडे १५।२०२).

किर्मिजी [अ० किर्मिझी] एक प्रकारच्या चकाकणाऱ्या लाल रङ्गाचा; क्रामिज.

किराया (स्त्री०) [अ० किराया] भाडें. "दोन नांवा, तीनशें रुपयांची किराया करून पटण्यास आलों" (पदमव ७३).

किल्ला (पु०) [अ० कलआ] गड; दुर्ग; कोट.

किल्ली (स्त्री०) [फा० किलीद्] चावी.

किल्लेदार (पु०) [फा० कलआ-दार्] दुर्गाधिपती; किल्लेकरी.

किल्लेजात [फा० कलआ-जात् अनेक व०] किल्ले. "किल्लेजातचा बन्दोबस्त" (वाडसमा ३।१६).

किल्लेनशीन=किल्यावरील; किंल्ल्यावर कैद. "मन्सबदार किल्लेनशीन वसन्तगड" (राजवाडे १५।६५) "रघुपतराव नारायणाचा पक्ष केला; ते किल्लेनशीन केले" (मदबा १।७८).

किल्लेबन्द [फा० कल्आबन्द्] किल्ल्यास वेढा पडल्यामुळें अडकलेला. "एखादे किलियावर राहून किल्ला भाण्डवून दम खावा म्हणतांही किल्लेबन्द झालें असतां परिणाम नाहीं" (मराचिथोशा ३७).

किलाफ (पु०) [अ० खिलाफ] वर; वैषम्य; संशय; कपट.

किलावा (पु०) [फा० कलावा] हत्तीचा गळपट्टा, ज्यांत माहूत पाय अडकवितो. "पायावरती चढोन किलाव्यांत बसले" (आयाह ११).

किस्त; किस्ती (स्त्री०) [अ० किस्त्] कर्जफेडीचा हप्ता; निशा. "किस्तीस इतकी शर्त कशास पाहिजे ! " (राजवाडे ५।३२). "बाकी बत्तीस लक्ष रुपये राहिले ते सावकारी खिस्ती करून द्यावी" (खरे ४।१८६५).

किस्त-बन्दी (स्त्री०) [फा० किस्त्-बन्दी] हप्तेबन्दीनें देण्याची फेड; निशा. "किस्तबन्द्या करून" (दिमरा १।१२४). "सदर्हू पन्धरा लाख रुपये दर्साल येक लक्षप्रमाणें पन्धरा वर्षांत अदा करावे या प्रमाणें किस्तबन्दीचा ठराव जाला" (राजवाडे ७।३४).

किस्ती (स्त्री०) [फा० कश्ती] होडी; नौका. " येथून एक किस्ती भाड्यानें साठ रुपये करार करून निघालों" (पदमव ८०).

किस्मत (स्त्री०) [अ० किस्मत्] प्रारब्ध; नशीब. " परन्तु दुनियादारी किस्मतीत थोडे दिवस होती " (ऐटि ३।१७).

किस्सा; किस्सा (पु०) [अ० किस्सा] गोष्ट; तण्टा. " याप्रमाणें किस्से किनई साङ्गतो " (खरे ८।४३५४). " या प्रमाणें किस्सा निर्गत होऊन स्वारी माघारी फिरली " (होके ४).

किसान (पु०) [फा० किसान् ∠फा० किसान्] शेतक्या; कुणबट. " तेथें अफ्जल तूं किसान मजला दृष्टीपुढें दीसतें !" (चित्रगुप्त २६).

कुडता; कुडती; कुडतें [फा० कुर्ता] अङ्गरख्याच्या आंतील सैल सद्रा.

कुती (स्त्री०) [तु० कूती] पेटारी. "अङ्गुराची कुती " (दिमरा १।१०१).

कुद्दा (पु०) [अ० कुद्दा] आदर्शभूत पुढारी. " कुद्दा उमराय नसत निशान" (इम ६५) = यशस्वी अमिरांचा आदर्शभूत पुढारी.

कुद्रत (स्त्री०) [अ० कुद्रत] सामर्थ्य; ईश्वरी शक्ती; निसर्ग.

कुद्रती [फा० कुद्रती] ईश्वरी; ईश्वरदत्त; नैसर्गिक.

कुन्ज् (पु०) [फा० कुन्ज्] कोंपरा. " कुन्ज़ावरी " (वाडमा २।१७२).

कुन्हा (पु०) [अ० कुन्ह्] मर्म; खोंच; दोष; किल्मिष; दंश; वैर (१८ फा० कीना). "त्याचे कुन्हे ध्यानांत येण्याकरितां अलाहिदा पुरवणी तुम्ही लिहिली" (राजवाडे ७ खलप २।२०). " त्यांणीं तहाचे मज्कूर तुम्हांस साङ्गितले त्यांतील दगाबाजीचे कुन्हे आहेत ते तुम्हांस समजले नसतील "(राजवाडे १२।८७). "हिशेबाची कुन्हा माईस काय समजे!" (मदपा २।२४९). " आम्ही जिवादारभ्य श्रम करून कामें करावीं त्यांत उगेच कुन्हे काढीत जावे हे भाव जाहले" (ऐटि). " मागील गुणदोष, चित्तांत कुन्हा न राहे अशीं श्रीमन्तांचीं ममतापुरस्कर पत्रें आणवावीं, नी मग रवानगी करावी" (मदबा १।११३). " नाहींतर फडणीस पन्त कुन्हानें म्हणतात असें वाटत होतें " (ऐटि १।३१). "परन्तु त्या शिलेदाराचे बायकोस नाव कळतांच कुन्हा धरून भोजनास चाङ्गलें करून घातलें आणि वाटेंत मारेकरी ठेऊन आपल्या दादल्याचा सूड घेऊन मारविलें" (राजवाडे ७।२९).

कुफ्राण; कुफ्राण्ड (न०) कुफ्राणा (पु०) [अ० कुफ्रान्] काफरशाई; अधर्म; लबाडी; हरामखोरी. " पुढें धर्म उच्छिन्न होऊन तेरावे सद्दींत कुफ्राण माजेल " (ऐस्फुले ६५). " कुफ्राणा तर खराच " (खरे २।९८५). " गांवांत हरिकीर्तन केल्यास कुफ्राणा करितात म्हणोन धोण्डेमार करावा " (वाडसमा ३।१६९).

कुफर (पु०) [अ० कुफ्र] स्वामिद्रोह; निमकहरामी. " त्यांणीं सर्कारलक्षें कांहीं एक कुफर न करितां चालावयाचा तहनामा ठरविला " (मराचिथेशा ६७).

कुफार (पु०) [अ० कुफ्फार् अनेक व० काफिर्चे] लुच्चा; हरामखोर; बखेडेखोर. " जकार नामक म्हैसकर...हस्तगत करावा; सगळा कुफार तो आहे " (खरे १०।५२०२). " एक दोन कुफार तोडले म्हणजे सर्वांवरी दाब बसेल " (खरे १।९९). " आपण लिहिल्या अन्वयें कुफार तितके तिकडे नेमावेंसे ठरलें " (खरे ६।२६७३).

कुभाण्ड (न०) कुफ्राण; बनावट पुराव्यांचा डोलारा; खोटा आळ.

कुभे (स्त्री०) [अ० कुब्ह्] दोष. " म्हणजे यांत हुस्न-कुभेह कोणती आहे ती ध्यानांत येईल " (राजवाडे ५।८४).

कुमक (स्त्री०) [तु० कुमक् मदत; उपराळा; उपराळा करणारी सैन्याची तुकडी.

कुमेत; कुमैत; कुमाईत [अ० कुमैत्] मानेचे केस व शेंपूट काळें असा ताम्बूस रङ्गाचा (घोडा)." परन्तु ती (=करवीरची जिजाबाई) आटोकाट कुमैत (? =हुशार अगर संशयी))

तिजला कोणाचा विश्वास नाहीं (खरे १।३१२).

कुर्नीस; कुर्निसी; (स्त्री०) कुर्निसा; कुर्निसात (पु०) [तु० कोर्निश; अनेक व० कोर्निशात्] नम्रतापूर्वक वन्दन. " कुर्निसी " (ऐस्कुले ७५).

कुर्बाण; खुर्बाण (न०) [अ० कुर्बान्] ईश्वरास दिलेला बळी; अर्पित.

कुर्बाणी ईद (स्त्री०) मुसल्मानांचा ' बलीदिन. '

कुराण (न०) [अ० अल्–कुर्आन्] मुसल्मानांचा प्रख्यात धर्मग्रन्थ.

कुर्रे–बाज् [फा० कुर्आ–बाज़्] सोंङ्गट्या खेळणारा; बुद्धिबलाढ्य; काथील; ऐटबाज् " मनुष्य कुर्रेबाज्; हा येथें असल्यास मार्वाडचे सर्दार लगामी लावील " (जोरा १०).

कुल; कूल (न०) [अ० कुल्ल्] अखिल; तमाम; बेरीज.

कुल–अख्त्यार (पु०) सर्वाधिकार.

कुल–अख्त्यारी (पु०) सर्वाधिकारी.

कुल्कुल्ला (पु०) [अ० कुल्कुल्लान्] खानगी कार्भारी; सर्वाधिकारी (मराचिंथोशा ८९).

कुल्फी (स्त्री०) [अ० कुफ्ली] तर्साळे वज़ा चिनीमातीचें भाण्डें. "कुल्फ्या–झांकणीसुद्धां " (राजवाडे २२।११).

कुल्बाब–कुल्कानू=सर्व प्रकारच्या पद्या व नियम. हा शब्दद्वय सनदांत येतो.

कुलाब (पु०) [अ० कुलाह्=ससाण्याची टोपी] टोप; आच्छादन. "टोपींत हिरामोती मानीकाचे कुलाब घालोन " (इम १३).

कुलाबे–दार [अ० कुलाबा = बिजागरी, पकड] दस्ती "वरती झांकणी कुलाबेदार कुल्फी मज्बूत " (राजवाडे २२ । ३५).

कुल्हापोश; कुलाहपोश (पु०) [फा० कुलाह्–पोश्] टोपीवाला; इंग्रेज. " तरी आम्हीं आपले दोस्तीवर नजर देवून... कुलाह पोषाची तम्वीचे कामावर नामूद जालों असो " (राजवाडे १०।१८२). " हजुराहून ही इकडील कुल्हापोशाची सज़ा करणें मन्जूर आहे" (दिमरा १७).

कुलियात [अ० कुल्लीयात्] तमाम; सर्व; सर्वथा. " दोंही दोलती कुलियात तुम्ही आम्ही मिळून सम्भाळावी " (राजवाडे ५ । २३).

कुली; कुळी [अ० कुल्लि] तमाम; सर्वस्वी. " कुली वजीर मुस्तेद करून उभे केले " (चित्रगुप्त ६५)."कुळी पादशाही वजीर बोलावून आणून " (चित्रगुप्त ४०). "त्याणें जें काय आपले स्वार्थामुळें महज़र सनदपत्र केलें असेल तें कुली यातील (अगदीं खोटें) आहेती " (राजवाडे ८ । ४८). "कुली खुलासा (=पूर्ण शुद्ध भावाचा) नेमस्त मुद्दा (= नेमस्त मुद्दे घालणारा) व इत्बारी हेजीब बहुत सत्वर पुढें पाठवून देणें " (इम ८९). " कुली कार्य भाग करणें " (राजवाडे ६ । २०७).

कुली (पु०) [फा० कुली] गुलाम; मज़ूर.

कुलूप (न०) [अ० कुफ्ल्] तालें.

कुवत (स्त्री०) [अ० कूवत] शक्ती. " सर्दार... हुजुरात वगैरे असतां त्याची काय कुवत आहे ! " (खरे १।३३१).

कुशाद [फा० कुशाद्] मोकळें. " गनमैदान जागा कुशाद पाहून तळें पाठीशी

घेऊन मुक़ाम करविनों" (खरे ४।१८४३).

क़ुस्ती (स्त्री०) [फा० कुस्ती] झोम्बी; मल्लयुद्ध.

क़ुशम; क़ुशून (पु०) [तु० क़ुशून] टिपूचें कवायती पल्टण, एकन्दर १२०६ लोकांचें. " मापिल्यांनीं दोन कुशून व दोन रिसाले टिपूकडील लढाई करून गारत केले " (राजवाडे ७।१२८).

क़ुसूर [अ० क़ुसूर=चुकी] भाण्डण. "पाटलामध्यें व आम्हामध्यें क़ुसूर पडून " (राजवाडे १५।३३). " त्यांसीं जरी आपण क़ुसूर करावा तरी ते सबल " (इम ४६). " देसपाण्डियानी क़ुसूर करून चालों देत नाही " (राजवाडे २०।३०४).

क़ुही [फा० कूही] डोङ्गरी. " सर्कारांत क़ुही शेळीचें प्रयोजन आहे " (वाडसमा १।९७).

कूच (न०) [फा० कोच्] प्रयाण; मज़ल. " हली हैदराबादेहून नबाबाचीं चार कुचें टिपूच्या मोकाबल्यावर जाहलीं अशी डाकेचीं पत्रें आलीं (खरे ८।४३२५).

कूच दर कूच=सारख्या मज़ला मारीत.

केरबा (पु०) [फा० कह्-रुबा] तृणमणी; पिवळा दृढमणी.

के [फा० के] केव्हां.

कैंची (स्त्री०) [तु० केची] कात्री.

क़ैद (स्त्री०) [अ० क़ैद्] बन्दीकरण, नियन्त्रण; शिस्त.

क़ैद-कानू (स्त्री०) बंदोबस्त; अम्मल. " दिल्ली म्हणजे बादशाही तख्ताची ज़ागा; तेथील अमर्यादा करून फौज दरवर्षी पाठवून, क़ैदकानू तुम्हीं आपली बसविली " (पाच १५).

क़ैद-खाना (पु०) तुरुङ्ग; कारागृह.

क़ैद-दगा (पु०) [अ० क़ैद्=फसवणूक] फसवेगिरी. "तिकडे मिळाले; मग यास का क़ैद-दगा म्हणावा तरी इद्‌घज़ हठऊन तड्ग करून चडोयास घालविले" (राजवाडे १९।८४).

क़ैद-धार [फा० क़ैद्-दार्] नियन्त्रित; कह्यांत; हुकमांत (सभासद ९.).

क़ैदी (पु०) [फा० क़ैदी] बन्दीवान.

कैफ (पु०) [अ० कैफ्] धुन्दी; उन्माद.

कैफी [फा० कैफी] मादक; मादक पदार्थांचें सेवन करणारा.

कैफियत (स्त्री०) [अ० कैफीयत्] वर्णन; हकीगत; करिणा.

कैली [अ० कैल्=माप] मापी. "तान्दूळ कैली कोठीमापें पांच मण" (राजवाडे १५।२२४).

कैवज़ा [∠अ० वज्ह्] अनेक प्रकारें. " येथें आलियानें रुक्तुद्दोला यास वस्वात येईल म्हणोन कैवज़ा लिहिलें" (राजवाडे १।५३).

कोका (पु०) कोकी (स्त्री०) [फा० कूका] पागोट्याचा वरील चोंचीसारखा उन्चवटा.

कोत्वाल (पु०) [फा० कोत्वाल्] किल्लेदार; दारोगा.

कोता [फा० कोताह्] टुंका; आंखुड; सङ्कुचित; अपुरा.

कोताई (स्त्री०) [फा० कोताही] आंखूडपणा; कमीपणा; कमताई. " वसूल घेण्यास सख्ती करितां कोताही केली नाही" (ऐटि ५।११).

कोते-अन्देश [फा० कोताह्-अन्देश्] अ-दूरदृष्टि; अविचारी.

"आमचे वकिलाशीं कोते-अन्देश ज़मान्याची हवा पाहून हरएकविशीं उपद्रव

देतात; त्यास आपण खाविन्द समीप असतां कोते–अन्देशांनीं उपद्रव द्यावा हें ठीक नाहीं" (दिमरा १।२२७)

कोम [अ० कौम्] स्त्री. जिवा कोम दगडू=दगडूची पत्नी जिवा.

कोल–बोल (पु०) कौल. " मुलखास कोल–बोल देऊन बन्दोबस्त करणें" (ऐच ८९).

कोशीस (स्त्री०) [फा० कोशिश्] मेहनत; प्रयत्न. "इकडील दौलती विषयीं कोशीस करीत जावी" (राजवाडे ८।५).

कौल (पु०) [अ० कौल्] वचन, अभय-वचन; आश्वासन; ईश्वरी वचन. "तुम्हांस चि० रा० माधवराव नारायण याचा कौल" (राजवाडे १२।१३७). कौलास येणें=शरण येऊन तहास प्रवर्तणें.

कौल–अहद (पु०) वचन. "त्यावरून म्यां त्याजला कौल–अहद दिधला" (राजवाडे ६।५७०).

कौल–करार (पु०) ठराव; करारमदार.

कौल–करार्दाद (पु०) वचन. "हज़रत साहेबाचा तरी कौल–करार–दाद आपल्यास आहे कीं तुमचे जागीरपैकीं एक चावर कसोदगी करणें नाहीं" (इम ६७).

ख

ख्याल; खियाल (पु०) [अ० खियाल्] विचार; एकप्रकारचें गीत. " तान्हाल हा ख्याल दिलांत न आणिला " (खरे ७।३५५५). " दर्बारचे जाबसाल तटून राहतात आणि त्यांचे तगादेहीं लागत असताना जाब मिळत नाहीं; याचा खियाल इतर दौलतदार काय करितील तो करोत" (राजवाडे ७ खलप २।७१).

ख्याल–तमाशा (पु०) गाणें–नाचणें वगैरे चैन.

ख्याली–खुशाली (स्त्री०) चैन; सुखोपभोग.

ख्वार (पु०) [फा० ख्वार्=हलका] हलाखी. " लोक यांचा फार ख्वार जाहला " (जोरा ४५).

ख्वाहीश; ख्वाहिशी (स्त्री०) [फा० ख्वाहिश्] इच्छा, मागणी.

ख्वाहीश; दर्खास्त (स्त्री०) मागणी. " ख्वाहिशी–दर्खास्ती प्रमाणें" (राजवाडे १०।२५१).

खच्ची [अ० खसी] निर्बुंपण; बडविलेला.

खज़ानची; खज़ानजी (पु०) [तु० खज़ान्ची] कोशाध्यक्ष; तिजोरी–कामदार. " धाकट्यास खजानचींचें काम सांङ्गून " (राजवाडे ५।४२)

खज़ानची–गिरी (स्त्री०) कोशाध्यक्षाचें काम (राजवाडे ३।३५३).

खज़ाना (पु०) [अ० खिज़ाना] तिजोरी; कोश. " खजानाही पूर्ववत्प्रमाणें नाहीं " (दिमरा १।१६५).

खज़ान–पूर [∠फा० पुर्=पूर्ण] ज्याची गङ्गाजळी अखण्ड भरलेली आहे असा. " खजानपूर आहों, तें कळतच आहे " (राजवाडे १२।७०).

खज़ाने–दाखल = पोते–जमा. " ऐवज् सत्वर खज़ाने–दाखल करणें " (जोरा ७).

खज़िना (पु०) [अ० खज़ीना] खज़ाना.

खजिन्–दार; खजिनेदार (पु०) [फा० खज़ीना–दार्] खज़ानची.

खजील [अ० खजिल्] लज्जित; शरमलेला ; खट्टू.

खडाजङ्गी (स्त्री०) ठाण माण्डून केलेलें गेर-गनिमी युद्ध; सफेजङ्गी; भाण्डण, कडाक्याची चीलाचाली; निकराचें.

खत्ता [अ० कत्अ] तोडणें; अपाय; भग्न; नष्ट. "त्याचें इज्जतीस सत्ता न करितां निरोप देऊं" (राजवाडे ६।३६२). "अवसान सत्ता केलें" (चित्रगुप्त ८४). "अवसान अगदीं खत्ता जाहलें" (पाच ४१).

खत्रा (पु०) [अ० खत्रा] धोका; भीती; शङ्का; घोंटाळा. "मार्गांचे खत्र्यामुळें पाठविलीं नाहीं" (दिमरा २।१९४). "आलीजाह यानें उठोन मजपाशीं यावें म्हणजे त्याचे जिवास खत्रा नाहीं" (राजवाडे ५।१७३). "येविशीं या-उपरी तुम्ही खत्रा न करणें" (मराचिस २७). "ज्याच्या वंशांत खत्रा असेल त्याचें कळेना; एक बाप असेल त्याज-कडून तरी दुसरी गोष्ट घडणार नाहीं" (राजवाडे १०।५२).

खत (न०) [खत्] पत्र; रोखा; प्रमाण-पत्र.

खत-खतूत (न०) [अ० खुतूत् अनेक व० खत् चें] कागदपत्र.

खत-किताबत (स्त्री०) पत्र. "खत-किताबतीनें सचगिरी करावयासही याद होत नाहीं" (राजवाडे ३।९०).

खत-वेजा [फा० वजा ठिकाणीं, ऐवजी] वचन-पत्र; प्रॉमिसरी नोट. "त्यापैकीं तुम्ही आपणांस खत-वेजा दोनशें दिधले; बाकी सेम्भर होन उरले" (राजवाडे १५।५७).

खतम [अ० खत्म्] समाप्त. "लढाई खतम जाली" (होके ८४).

खता [अ० खता] दोष; लबाडी. "वतन्दार खरा; कोणे गोतीस खता नाहीं" (राजवाडे ८।४४). "अतः-पर नवाब खता करितील, कदाचित् काळक्रम दुर्बुद्धी निर्माण जाली तर केलें पावतील" (इम ११६).

खता-खानत (स्त्री०) [अ० खियानत्] लबाडी. "त्यास, कांहीं खता-खानत जाली नाहीं; खामगांवकर खरे जाले" (राजवाडे ६।१११).

खञ्जीर, खञ्जर (पु०) [अ० खन्जर्, खन्जिर्] कट्यार.

खञ्जरी = कट्यारीप्रमाणें तीक्ष्ण.

खञ्जिरी (स्त्री०) [फा० खञ्जरी] घुङ्गूर लावलेला लहान डफ.

खतीब (पु०) [अ० खतीब्] मशिदींत खुत्बा पढणारा.

खतिबी (स्त्री०) खतिबाची वृत्ती.

खतूत (न०) [अ० खुतूत् अनेक व० 'खत्' चें] पत्र. "सर्कारचे मदारुल महाम यांनी खतूत मर्सूल केलें" (= पाठविलें) (राजवाडे १०।१६४).

खन्दक (पु०) [अ० खन्दक् ∠ फा० कन्दा = खणलेलें] चर, परिख.

खन्दा [? फा० कन्दा, कुन्दा] ज्ञानी; शहाणा; शूर.

खप्पा; खफा [फा० खफा] गुदमरलेला, नाराज, रुष्ट. "याजमुळें नबाबाची मर्जी खपा" (राजवाडे ५।२०४). "घासी मिया याजवर नबाब खफा आहेत" (राजवाडे ५।१६).

खप्पा-मर्जी (स्त्री०) दिक-मर्जी, इतराजी.

खपीप; खफीफ [अ० खफीफ्] हलका, मानखण्डित, फजीत, भ्रमी. "गोसावी अनुपगीर सर्वांसी दुश्मन जाले व खपीप जाले" (दिमरा १।८५). "चेरीसाहेबाचें साल-भावमध्यें तोण्ड उतरून गेलें व खफीफ बहुत जाहले" (पदमव १०५).

"आश्चर्य होऊन चित्त खफीक होतें जे सर्कारचा अम्मल इकडेस कां नाहीं!" (जोरा १२).

खफगी (स्त्री०) [फा० खफगी] फजिती; नाराजी; दुक्ख. "नवाबाचे चित्तांत सर्दाराविषयीं रुष्टता व खफगी आहे" (राजवाडे ५।१८१). "होळकरावर हे नोबत गुजरली सबब खफगीस जागा" (राजवाडे ७ खडप १।२७).

खबर (स्त्री०) [अ० खबर्] वार्ता; माहिती; समाचार.-ची खबर घेणें:-ला शिक्षा करणें.

खबर-अखबार (स्त्री०) बातमीपत्र. "जयपुराकडील खबर-एखबार पादशाहासी आली कीं" (दिमरा १।१८२).

खबर्गिरी (स्त्री०) [फा० खबर्गीरी] विचारपूस. "खत-किताबतीनें खबर्गिरी करावयासही याद होत नाहीं" (राजवाडे ३।१०). "आपण आमची खबर्गिरी व परामर्ष पूर्वीपरीस अधिक असा केला" (ऐस्कुले ४९).

खबर-बखर (स्त्री०) बातमी; समाचार. "बहुत सावधपणें खबर-बखर वरचेवर लष्करची आणावी" (खरे १।३१०). "आमची खबर-बखर घेत जावी" (खरे २।८९७).

खबर्बात (स्त्री०) बातमी; वर्तमान.

खबर्दार [फा० खबर्दार्] सावध, हुशार; (स्त्री०) संरक्षण; याद ठेव! "तरी तुम्ही किले झांशी वगैरे जागांची खबर्दार मखुबीनें उत्तम प्रकारें करणें" (राजवाडे ३।२१३).

खबर्दारी (स्त्री०) सावधानता; काळजी; बन्दोबस्त; सुरक्षितपणा. "पन्धरा हजार मावळे...किल्ल्याचे खबर्दारीस नेमुन" (मराचिस ५). "तुम्ही आज्ञा घेऊन निघाल तेव्हां खबर्दारीचे मार्गानें येणें" (खरे २।५४३).

खबूतर (न०) कबूतर पहा.

खमस; खम्मस [अ० खम्स्] पांच.

खमसैन [अ० खम्सीन्] पन्नास.

खमीर (न०) [अ० खमीर्] आम्बवण; फुगवण; आम्बवलेलें पीठ.

खर्कशा (पु०) [अ० कर्कशा] लफ्डा; गर्गशा. "तुळाजी आङ्ग्रे हमेश मुम्बईकरांशीं खर्कशा व मुखालिफत् (=वैर) करूं लागले" (खरे ७।३५६५)

खर्खरा (पु०) [फा० खार्खार्] खाज, अस्वास्थ्य, उत्कण्ठा. "मनीं खर्खरा नको धरुं कांहीं" (होनाजी बाळ १७०).

खर्गोस (पु०) [फा० खर्गोश्] ससा. "तेथें खर्गोस निघाला; त्याचे पाठी कुत्रे लागले" (ऐस्कुले २१).

खर्च (पु०) [फा० खर्च् ∠ अ० खर्ज्] व्यय.

खर्च-वेंच (पु०) मालाची मूळ किम्मत व त्यावर इतर झालेला खर्च.

खर्चणें; खरचणें = व्यय करणें.

खर्ची (स्त्री०) [फा० खर्ची] खर्चासाठीं घेतलेली रक्कम.खर्ची पडणें=खर्च होणें.

खर्चीक [फा० खर्ची] उधळ्या.

खर्बूज (न०) [फा० खर्बूझा] काकडीच्या जातीचें मोठें स्वादिष्ट फळ.

खराद [फा० खराद् ∠ अ०खर्रात्] कातण्याचें यन्त्र.

खरादी (पु०) [फा० खरादी] कातणारा.

खराब [अ० खराब्] नष्ट; उध्वस्त; ओसाड; बिघडलेला, वाईट; दुराचरणी. "इकडे गुदस्तांच दुष्काळामुळें खेडीं खराब होतीं" (खरे २।८५०).

खराब-हाल [फा० खराब्हाल्] दुर्दशा ग्रस्त; विपन्न. "येथें आम्ही खराब-हाल आहों" (जोरा ४)

खराबा (पु०) [फा० खराबा=ओसाडी] नाश. "फार दिवस लश्करास ताकीद केल्यानें खराबा होईल" (राजवाडे ६।५९१).

खराबी (स्त्री०) [फा० खराबी] दुर्दशा, वैराणी; हलाकी. "तुमच्या लश्करची खराबी इराणीस कळली" (पात्र ३२).

खरीद [फा० खरीदा] क्रीत; विकत घेतलेलें. खरीद करणें=विकत घेणें.

खरीदी; खरेदी (स्त्री०) [फा० खरीदी] क्रय.

"खरेदी-फरोक्त(पु०) खरीदी-फरोख्ती (स्त्री०) क्रय-विक्रय. "खरेदी-फरोख्ती" (राजवाडे २२।२). "तुम्ही सातजमेनें बे-वस्वास माल घेऊन यात्रेस येऊन खरीदी-फरोख्ती करणें" (राजवाडे ७।१०६). "खरेदी-फरोकास समुद्रांत हिंण्डतात" (वाडसमा २।६६).

खरीद्-दार (पु०) [फा० खरीदार्] विकत घेणारा. "परन्तु त्या घरास कोणी खरीद्दार होत नाहीं आणि माझ्यानें गहाण ठेविल्यास कोणी ठेवीत नाहीं" (राजवाडे १२।१८२).

खरीप; खरीफ (न०) [अ० खरीफ्] कार्तिक-पीक. "आश्विन-मासीं गारा पडल्या; खरीफ बुडालें" (राजवाडे ३।१६४). "खरिपें थोडीं बहुत आलीं" (राजवाडे ३।३६०).

खल्वत; खिल्वत (न०) [अ० खल्वत्] एकान्त; एकान्तीचें बोलणें, एकान्तांत. "दोन घडीपावेतों खल्वत केली" (पद्मव ७४). "त्यास बोलावून आणून एकान्तीं महालांत खल्वत बेसले" (सभासद् १२).

खल्वत-खाना (पु०) [फा० खल्वत्खाना] एकान्ताची खोली; घुसलखाना.

खलक (पु०) [अ० खल्क्] लोक, नीच जातीय, गैर-मातबर. "हे गोष्टी ऐकोन उदमी खलक कुल बारदेशाकडे जातील" (राजवाडे ८।२२). "पाइंचे खलक जे आगाल त्यासी चाकर ठेऊनु" (राजवाडे १५।३६४). "ज्याचा गुन्हा होईल, बद्-नामी ज्यावर येईल, त्यास-मराठियाची तो इज्जत वांचणार नाहीं, मग रोजगार केसा ?-खलक समजों ज्यास्ती (=शिक्षा) केल्यावेगळ सोडणार नाही" (राजवाडे ८।२५). "गोरगरीब खलक चीजवस्त घेऊन सोडून दिले" (मराचिथोशा ७२).

खलक-दुनिया (स्त्री०) आलम-दुनिया.

खलद् अय्याम दौलतहू=त्याच्या राज्याचा काल चिराय असो.

खलश (पु०) [फा०खलिश्] खण्ड; अन्तर; खिलाफ; किल्मिश. "आमची दोस्ती आणि इत्तेहाद पूर्वीपासून जो आहे त्यांत खलश न यावा" (राजवाडे ५।३०).

खला-मळा (पु०) [अ० खला मला] खरा स्नेह (जोरा ११९).

खलाशी (पु०)[अ० खलासी] नावाडी; नाखवा; खारवा.

खलास [अ० खलास्] मुक्त; समाप्त; खतम. "बहुत खुश्क जाले कीं जबर्दस्ताच्या जुगालांपासून गरिबाचें वतन खलास जालें (राजवाडे २०।४९).

खलिता; खरिता (पु०) [अ० खरीता] थैली; पत्र; राजपत्र. "साखर खलिते २

शेर" (राजवाडे ३।३२९). " आँ मुफद्दम्याविषयीं पार्शी पत्रें सरिता तयार झाला म्हणजे पाठवून देऊं" (राजवाडे ५।३८).

खलिपा; खलिफा (पु०) [अ० खलीफा] मुहम्मद पैगम्बराच्या गादीवर आहे व धार्मिक व राजकीय सर्व अधिकार ज्याच्या हातीं आहेत असा मुस्लीम (विशेषतः सुन्नी) राजा.

खलिफत (स्त्री०) खिलाफत.

खलेल; खलल (पु०) [अ० खलल्] खण्ड, प्रतिरोध, व्यत्यय. " ते खलेल करून विरुद्धें घेतील व जबरदस्ती करितील " (चित्रगुप्त ११७). " तुम्ही मुलाणीक होऊन अमलास खलेल काल तरी न करणें (राजवाडे ८।१८०).

खवारी; ख्वारी (स्त्री०) [फा० ख्वारी] अप्रतिष्ठा; अवरुपा. " मनस्वी लोकांच्या बुद्धी ऐकोन त्यांचें निदर्शन जें, खवारी जाली; दुराचरणाचें निदर्शन तुम्हांस आलें " (राजवाडे ८।१२८).

खवास (पु०) [अ० खवास् अनेक व० खास्सूचें] उमराव; मानकरी; राजासन्निध असणारा थोर घराण्यांतला मनुष्य.

खवासखाना (पु०) खवाशी (स्त्री०) [अ० खवासी] अम्बारीत खासे बसण्याच्या मागील मानकरी बसण्याची जागा.

खवास-निशस्त = खवाशींत बसलेला. " तेव्हां खवास-निशस्त यांनीं जोडगोळी मारली" (वाड-कैफियती २३).

खसखस (स्त्री०) [अ० खश्खाश्] अफूचें बीं.

खस्त [फा० खस्ता] मग्न. " तुम्ही आम्ही मिळून इङ्ग्रजास खस्त करोन टाकूं" (खाने-पयाव १९८). " अवसानखस्त " =अवसानभग्न.

खसूसीयत-दस्तगाह [अ० खुसूसीयत्= विशेष मैत्री] स्नेहनिधी; स्नेहाङ्कित व विश्वासू. "खसूसीयत-दस्तगाह लक्ष्मण आप्पाजी " (राजवाडे १२।११२).

खाई-न-खाई [फा० खॉही-न-खॉही] तुझी इच्छा असो, नसो; खामखा; जरूर; निश्चयें. " आम्ही श्रावणमासीं खाई-नखाई येतों " (राजवाडे ३।१४१). " तुम्ही याजउपरी खायी न खायी जावयाचें न करावें " (राजवाडे १।२२७).

खाईश; खाहीश (स्त्री०) [फा० ख्वाहिश्] इच्छा. " रघोजी येथें यावा हे खाईश आम्हांस नव्हती " (राजवाडे १।२२).

खाक (स्त्री०) [फा० खाक्=धूळ] रक्षा; भस्मीभूत.

खाकी (स्त्री०) [फा० खाकी] हीनता. " आयूस खाकी यावी असा समय येऊन मातखाला आहे " (राजवाडे ६। ५२१).

खाज्गत; खाज़गी पहा खाएगत वगैरे.

खातर (स्त्री०) [अ० खाति] मन; विचार; आस्था; खातीर. " मज्कूर दर्याफ्त जाला व खातरेस बिस्यार बिस्यार (= पुष्कळ, पुष्कळ) खुर्सन्दगी हशील जाली " (मा. ऐप. याव ४६). " स्वामीची खातर जरूर जाणून " (राजवाडे १।१३२). " त्यांसहि श्रीमन्तांचे सर्कारांत या संस्थानची यास खातर अधिक " (राजवाडे ७।३७). " माझ्याखातर "= माझ्याठीं. खातरेस येणें=पसन्त पडणें. खातरेस आणणें=ध्यानास आणणें, पर्वा करणें.

खातर्खा (स्त्री०)[फा० खातिर्ख्वाह्]इच्छे प्रमाणें; यथास्थित; यशस्वी; समाधान. "इङ्ग्रेज पल्टणें पुण्यासमीप आलीं त्यांचें पारिपत्य खातर्खा न जालें" (दिमरा १।४०). "बन्दोबस्तही खातर्खा आमचे स्वामी करितील" (राजवाडे १।१३२). "कित्येक उम्दे उम्दे मनुष्ये खातीर-ख्वाह् होतील" (राजवाडे १।५३). "मशार्निल्हेचे हातची सुरी घेतली व बहुत खातर्खा (=समाधान) केली" (राजवाडे १०। २६५).

खातर्जमा (स्त्री०) [फा० खातिर्जम्अ] स्वास्थ्य; समाधान, संशय-निराकरण; खातरी; हिम्मत; आत्मविश्वास; हिंशेब; पर्वा; स्वस्थ. "खातर्जमई" (राजवाडे ५।६८). "एक वेळ लढाई खातर्जमेची द्यावी; त्यांत यश-अपेश देणार भगवन्त" (खरे ११।६०८४) -"अम्मळशी नजर वांकडी करून खावन्द पाहं लागल्यास क्षणांत मज्कुरी अथवा खातर्जमा अस्ेल ते नाहींशी होऊन डोळे उघडतील" (मद्वा २।२८). "तुम्ही खातर्जमा असणें" (राजवाडे १५।२१).

खातर्तसल्ली (स्त्री०) [अ० तसल्ली=समाधान] समजूत-समाधान. "शीख वगैरे सर्वांची खातर-तसल्ली होऊन जमाव जाहाच असेल" (दिमरा १।३१).

खातर्दारी (स्त्री०) [फा० खातिर्दारी] समाधान.

खातर्दास्त (स्त्री०) [फा० खातिर्दाश्त्] खातर्जमा, समाधान, खात्री, इच्छा. "कितेक आपले खातर्दास्तीस्तव, सर्कारचे उपयोगास्तव रवाना केले असेती" (राजवाडे १।३१०). "हल्ली सर्व गोष्टी तुमच्या प्रत्ययास येऊन चुकल्या, एवढ्यानें तुमची खातर्दास्त झाली" (खरे ७।३४१७). "मिराचीही खातर्दास्त जाहली जे सर्कारांतून हे गोष्ट जाहली नाहीं" (खरे २।१२०३). "अथवा त्यांची खातर्दास्त पुरेल तेथें जावें" (खरे ९। ४६६५).

खातर्नशीन [फा० खातिर्नशीन्] श्रुत (खरे ७।३५६६).

खातरा (पु०) [अ० खातिरा=विचार] खातर्जमा. "त्यांत स्वारीसमागमें कार्यभागी यांचा खातरा श्रीमन्तांनीं पुरविला त्यामुळें ते प्रस्तुत स्वस्थचित्तें आहेत" (खरे २।८१५).

खातरी; खात्री (स्त्री०) दिलासा; समाधान; दृढमन; विश्वास; प्रत्यय. "हरएकाची खातरी करून रुखसत केले". (दिमरा २।१७६).

खातरी-लायक; खात्री-लायक=विश्वसनीय.

खातीर (स्त्री०) [अ० खातिर्] दिलासा; खातर्जमा; समजूत "मिर्झाची बहुत खातीर केली" (दिमरा २।४०). "जालीमसिङ्ग बेदील होऊन जाणार आहे; पाटील बावांनीं खातीर करून साम्प्रत ठेवून घेतलें आहे" (दिमरा २।३७)

खान्का (पु०) [फा० खान्काह्] मठ. "म्हणजे तेथें मुकबा, व मशीद व खान्का व बाग बान्धूं" (वाड-सनदा ९).

खान्सामा (पु०) [फा० खान्सामान्] भोजनव्यवस्थापक; बवर्ची; बट्लर.

खान; खाना (पु०) [फा० ख्वान्] ताट; थाळा. "मेजवानी मिठाईचे खाने" (राजवाडे ७।३११).

खानगी (स्त्री०) [फा० खानगी] दासी; नायकीण; गृहसम्बन्धी. " नवाब सलाबतजङ्ग हाजी महम्मदअली खानाच्या बागांत सहल करावयास दोन जनाने हत्ती व कांहीं खानग्या घेऊन गेले होते " (राजवाडे १।१६७).

खान्दान; खानदान (न०) [फा० खानदान] घराणें; थोरघराणें. " शाबास तुमचे खान्दानाची असे " (राजवाडे १२।१२३).

खान्दानी; खानदानी (स्त्री०) आभिजात्य; उच्चघराणें. " पुरातन खानदानीतील मनुष्याचें बहुत प्रीतीनें पालन करीत जावें " (ऐस्कुले ५४).

खान्पोश (पु०) [फा० ख्वान्पोश्] तबकावरचें आच्छादन वस्त्र. " खान्पोश् जर्दोजी, जवाहर-जडीत, मोत्याची झालरचे आणून ठेविले " (पदमव ९७).

खाना (पु०) [फा० खाना] गृह; खातें.

खाना-जङ्गी; खाने-जङ्गी (स्त्री०) [फा० खाना-जङ्गी] गृहकलह; यादवी. " हे सर्व आपसची खाना-जङ्गी करून " (दिमरा १।८८). " सादत-खान तर खानेजङ्गींत जखमी होऊन दुसरे दिवशीं मृत्यू पावले " (ऐच २२).

खाना-जाद (पु०) [फा० खाना-ज़ाद्] दासीपुत्र. " फुलाजीचा खाना-जाद तुलाजी " (राजवाडे १७४).

खाने-तलाशी (स्त्री०) [फा० खाना-तलाशी] झडती.

खाने-सुमारी (स्त्री०) [फा० खाना-शुमारी] घर-गणती; लोकाची गणती व वर्गवारी.

खाब्गा (पु०) [फा० ख्वाब्गाह्] शय्या-गृह. " खाब्गामध्यें नवाब बरामद जाले " (राजवाडे ७।८३).

खाम-तमा (स्त्री०) [फा० खाम्-तमअ] अपक्व आकाङ्क्षा; फाजील हांव (चित्रगुप्त ८)

खामखा [फा० ख्वाह्-मख्वाह्] तुसी इच्छा असो नसो; खाई-न खाई; कांहीं झालें तरी; जरूर; निश्चयें. " जो स्नेहकार्य-मन्मुग्ध बन्धुत्व सम्पादणें तें कार्य खामखा करावेंच करावें " (राजवाडे ८।१७५).

खामी (स्त्री०) [फा० खामी] कमीपणा; नुक्सान; खराब; अपार. " अतःपर पादशाहीस खामी आली " (चित्रगुप्त ३४)." आज पन्धस सोळा वर्षे खुदावन्त त्याची खामी करवितात तरी मोडल नाहींत " (मराचिथोशा ७६). " या वेळेस न राहिले तरी सान्याच मन्सब्यास खामी बसेल " (खरे ६।२६६६). " अमृतरावसाहेब यांचा विचार लोभी ! शम्भर रुपये दिले असतां सर्कारदौलतीमध्यें लाख रुपयांची खामी जाली असतां चिन्ता नाहीं; हे समज तेथें आहेत " (खरे १०।५६०६). " सवाई सिङ्गाची बाजी खामी जाहलीं " (जोरा ८५)

खामोश [फा० खामोश्] स्तब्ध; अचल; चूप ! खामोश करणें = शान्त राहणें. " नवाब निजाम अलीखां व भोसले ताहाल (अद्यापि) खामोश याचा सबब काय नकळे " राजवाडे (१०।१८२). " ते समयीं बाजीराव यांनीं खामोश करून आपले खाजगत डेऱ्यांत गेले (हाक ३).

खारज़; खारीज़ [अ० खारिज़] बाहेर; हद्दपार (राजवाडे १२।२२).

खारवा; खार्वा (पु०) [फा० खार्वा] नावाडी.

खालसा [फा० खालिसा] जहागीर अगर इनाम नाहीं अशी ज़मीन; सर्कार-ज़प्त; इद्द्यजांचे अमलाखालील. " नेबानें कुल चिसादी लुटून खालसा केली " (राजवाडे १५।१३).

खाली [अ० खाली] रिकामा; रिता; वृथा, वायां; निरुपयोगी. " शोहरत आम ज़ाली की ब्राह्मणांचीं घरें खाली करवितात " (राजवाडे ७।१०६). " दोघे चौघे ठार. एक गोळा खाली न ज़ाय असा मारितो " (खरे ६।२५१५). " खाली घरीं बसून बन्दोबस्त होणें ती गोष्ट निराळीच आहे " (खरे ६।२०४६).

खाली-बार (पु०) वायबार.

खावन्द, खाविन्द (पु०) [फा० खावन्द्] प्रभु; स्वामी; साहेब; मालक. "बाचर्जी पाटील निमे मोकदमीचा खावन्द" (चन्द्रचूड-द. ११२०).

खावन्द-गिरी (स्त्री०) स्वामित्व; साहेबी; धनीपणा. " श्रीमन्तांचे दौलत यांची (= अहल्याबाईची) दौलत; ते आठवण न धरितां आपणच खावन्दगिरी महाला विपर्यी करून आहेत" (मदचा २।३३). " इकडे सरंजामी यांस ...खावन्दगिरी कशी असते व सेवा कशी हें पुर्ते ठाऊक नाहीं (राजवाडे १४।४३). " लौकिकांत तर त्यांचें खावन्द-गिरीचें स्वरूप बाढवून " (खरे ११८८).

खावन्दी; खाविन्दी (स्त्री०) [फा० खावन्दी] साहेबी; खावन्दगिरी; प्रभुत्व. " तर मद्गाला आदिकरून इद्द्ये-ज़ांचे दौलतीवर देखील मालकीयत व खाविन्दी राहील " (दिमरा ११२०७).

खाशी [∠ अ० खास्सा] उत्तम; वाहवा ! खाशी पङ्गत=खाशांची पङ्गत.

खास [अ० खास्स्] विशेष; विशिष्ट जनोद्दिष्ट; खाशीनें; खरोखर; खुद्द; स्वतां.

खास-खबर (स्त्री०) खात्रीलायक बातमी.

खास्गत स्वतांचें; स्वविषयक.

खासगी (स्त्री०) राजाची स्वतांची इस्टेट; खास्गत.

खास्नीस; खासगीवाले राजाच्या खासगीचा अधिकारी.

खास्दार (पु०) नोकर, मोतद्दार.

खास्बन्दी (स्त्री०) एखाद्या गांवच्या जमिनी एखाद्या घराण्यांत वांटून देणें आणि सारा उक्ता ठरविणें.

खास्बर्दार (पु०) [फा० खासबर्दार्] खाशाची बन्दूक धरून बरोबर चालणारा नोकर.

खास्बार्गीर (पु०) हुज़ुरचा घोडेस्वार.

खास्याल (स्त्री०) वाळू-मिश्रित ज़मीन ज़ींत खत घातलें तरच चेरें पीक येतें.

खासा (पु०) [अ० खास्स्] अभिजात, श्रेष्ठ, कुलीन सर्दार; ज़ात्या शूर. " शिवाजी अङ्गाचा खासा आहे " (सभासद ३०).

खिज़्मत; खिद्मत, खिस्मत (स्त्री०) [अ० खिद्मत्] सेवा, नोकरी. " माझे आजास व बापास खिज़्मत होती ते मजकडे साङ्गावी " (दिमरा ११९६५).

खिज़्मत-गार; खिद्मत्-गार (पु०) [फा० खिद्मतगार्] सेवक; परिचारक; हुज़ुऱ्या.

खिताब (पु०) किताब (दिमरा २।९६).

खिपत (स्त्री०) [अ० सिफ्फत्] अप्रतिष्ठा; फजीती. " नवाबास सइयांवर खिपत बसली " (राजवाडे ५।१८). " इङ्ग्रजास लढाई देऊन खिपत यावी इतका मज़्बूत आहे " (खरे ८।४३५६).

खियाल (पु०) ख्याल पहा.

खिलत; खिलात (पु०) [अ० खिल्अत्] सन्मानाचा पोशाख. " बख्शीगिरीचा खिलत " (दिमरा १।८६).

खिलत-फाखरा (पु०) [फा० खिलअति-फाखिरा] बहुमानाचा उंची पोशाख. " खलाअत-फाखरे मुम्ताज़ होऊन " (बाड-सनदा १४०).

खिलाफत (स्त्री०) [अ० खिलाफत्] खलिफाई; मुहम्मद पैगम्बराचें प्रतिनिधित्व. इस्लामी साम्राज्य.

खिलाफ [अ० खिलाफ्] विरुद्ध. " श्रीमन्तांची खिलाफ-मर्जी (=मर्जी विरुद्ध) करून नबाब सामखा शहरास जातील तर गोष्ट दुरामद्रास पडेल (राजवाडे ३।४५६).

खिस्मीस (स्त्री०) [किशिमश्] एक प्रकारचा बेदाणा; सुकी द्राक्षें.

खिस्त- किस्त पहा.

खिस्सा (पु०) [अ० किस्सा] गोष्ट; बाबत; खबर. " उगाच खिसा लिहिला तो प्रमाण काय ? " (बाडसमा ३।६९). " या उपरी दद्दृयाचा वगैरे खिस्सा न लिहितां कुल् ऐवजाचा भरणा सत्वर करावा " (खरे ५।२३९८). मोरोबादादा फडणीस यांची समजावीस होत होती. नवे नवेच खिस्से काढून बारामतीस गेले " (खरे ६।३१६५).

खिसारत (स्त्री०), खिसारा (पु०) [अ० खसारत्-रा] नुकसान; कारवाई; फसवणूक. " यांत तालकियाची सरार्धा फौजेचा खिसारा बे-मुब्लग होतो " (राजवाडे ५।११८). " याजकरितां " आपण पन्धरा सोळा लाखाचे खिमारतींत आलों. " (राजवाडे १।१९२). " दौलत आहे तेथें आमदही आहे व खिसाराही आहे " (राजवाडे १०।३६६). " सर्कारच्या फौजेंत खिसारा (=फितूर) फार पडला आहे; सांवर बसत नाहीं " (खरे ६।३१५०). " असे नानाप्रकारचे खेळ खिसारे आहेत, सोसवेल तोंवर सोशीतच आहों " (खरे ७।३२५८).

खुजस्ते [फा० खुजस्ता] शुभ.

खुजस्ते अख्तर शुभ-ग्रहाचा; सुदैवी (राजवाडे ८।७७).

खुजस्ते फर्जाम सद्गतीस पोंचलेला (राजवाडे १५।२५३).

खुजस्ते बुनियाद शुभ पायाचा. औरङ्गाबाद शहराची पदवी.

खुजा; कुजा (पु०) [फा० कूज़ा] लाम्ब व निमुळत्या मानेचें पाणी ठेवण्याचें मातीचें भाण्डें; चम्बू.

खुत्बा (पु०) [अ० खुत्बा] शुक्रवारी मशिदींत धर्माध्यक्षानें केलेलें प्रवचन.

खुद-गर्जी (स्त्री०) [फा० खुद्-गरज़ी] स्वार्थ. " इन्साफाची रवेश दर्किनारा (=बाजूस) ठेऊन, खुद्द-गर्जीवर नज़र देऊन " (खरे ७।३५७०).

खुद; खुदूत [फा० खुद्] स्वतां, आत्मीय. " आपण खुदूत गैर-माकूल सहसा वर्तणार नाहीं " (राजवाडे ८।१०). " आपण कार्भार करणें तो ऐसा करून

कीं जैसा आपले घरींचा सुतुत कामार" (राजवाडे ८।१०).

खुद्-पसन्ती; खुद्-पसन्दी (स्त्री०) [फा० खुद्-पसन्दी] अहंमन्यता; अहंमन्य. "बाईचा प्रकार खुद्-पसन्तीचा आहे; हिताहिताचा विचार तोड-मोड करून समजावी असा मनुष्यही कोणी नाहीं" (मद्‌या ११।८८). "पाटील बाबांची मर्जी खुद्-पसन्दी व खुशामत-तलवी बहुत" (दिमरा १।२५१).

खुद्-अख्त्यार; खुद्-यख्तियार (पु०) [फा० खुद्-इख्तियारी = आत्मसंयमन] स्वेच्छा. "हें सल्लाहानें झालें; किंवा खुद्-यख्तियारानें" ? (राजवाडे ५।५१).

खुदा (पु०) [फा० खुदा] प्रभू; ईश्वर.

खुदाई [फा० खुदाई] ईश्वरी. "खुदाई आज्ञेवर मनुष्य विचार करील ऐसें म्हणतां नये" (ऐटि २।९१).

खुदातर्सी (स्त्री०) [∠ फा० खुदा-तर्स् ईश्वरभीरु] ईश्वरभीरुता. "खुदातर्सी-फकिरी तौरानें राहतात" (राजवाडे १।६३).

खुदावन्त; खुदावन्द [फा० खुदावन्द्] प्रभु; सावन्द.

खुदावन्त-न्यामत [फा० खुदावन्द्-इ-निअमत्] श्री-मन्त (राजवाडे १०।१६५).

खुनी; खुन्या (पु०) [फा० खूनी] वध करणारा; मारेकरी. "इचा खुन हडपसरचे रानांत करून खुन्ये पळून गेले" (वाडसमा ३।८८).

खुप-सुरत [फा० खूबसूरत्] सु-वदन; सुन्दर.

खुफिया; कुफिया [फा० खुफ्या] गुप्तपणें; अन्तस्थ. "नजब-मुलीखां जाहीर-दारी करून गोपाळ-गडास मोर्चे लाऊन होता; परन्तु खुफिया मुनिशा येगास रसद पावती केली" (दिमरा २।१५).

खुबी (स्त्री०) [फा० खूबी] चाळूपलेपण; रहस्य; मर्म; चतुराई.

खुबीदार = मजेदार; सुन्दर.

खुमारी (स्त्री०) [अ० खुमाइ = कैफ] स्वाद; लज्जत; मजा; खुबी; सौन्दर्य.

खुमास (स्त्री०) खुमारी.

खुर्ची; खुर्शी (स्त्री०) [अ० कुर्सी] उच्चासन; सिंहासन; एक प्रकारची बसायची चौ-पाई. "फिरङ्गी व आपण मिळून खुर्शीवर शहाजादेस बसवून तमाम सर्दारांनीं नजर-न्याज केले" (खरे ८।४२२५).

खुर्निसा; खुर्निसात; खुर्नीस (स्त्री०) कुर्निस पहा.

खुर्बाण कुर्बाण पहा. "अहो मुशाफरा चातुरा मनीं खर्सरा नको धरुं काहीं; खुर्बाण प्राण मी करीत तुमच्या पाईं" (होनाजी बाळ १७०).

खुर्सन्दगी (स्त्री०) [∠फा० खुर्सन्द् = सन्तुष्ट] आनन्द. "मज्कूर दर्यांफ्त जाला व खातरेस बिस्यार बिस्यार खुर्सन्दगी जाली" (भा-ऐपयाव ४६).

खुराक (पु०) [फा० खुराक्] खाणें; आहार.

खुल्द-मकान [फा० खुल्द्-मकान्] स्वर्गस्थ; स्वर्गास जाण्यास योग्य.

खुलास; खुलासा (पु०) [अ० खिलास् इख्लास] शुद्धभाव; स्नेह; निश्चिन्ती; आसुदा; पेच-मुक्त. "हर्येक सर्कारचा वकील दुसऱ्या सर्कारचे फौजेंत राहून

चित्तांतील खुलास व अहवाल जाहीर व्हावा " (राजवाडे ७।१२). " मन-खुलाशानें " =दिलसफाईनें (चित्रगुप्त १२). " खुलासियानें असत जावें, चिन्ता तिळ-मात्र न करावी " (खरे १।१६९). " परन्तु वरकडांचा सरन्जाम खुलासा, यांचा सरन्जाम सुटलाच नाहीं " (खरे २।८४५). " देशीं मात्र दोन चार परगणे खुलासा; त्यांत दादा देयांच्या स्वारीचा उपद्रव (खरे २।९४३).

खुलासा (पु०) [अ० खुलासा] सार; निष्कर्ष; स्पष्टीकरण; सारांश. "नबाबांनीं एकान्तीं गांठोन कितेक शब्दारोप ठेविले; त्यांत खुलासा हाच कीं अन्तर्वेदींत मन्हाटे न आणावे" (राजवाडे ६।३०८) " "खुलासा, उद्याचे परवांचे दिवसांत कामकाज उरकून घांट चढून जाऊं" (सानेपयाव ५०)

खुलासेवार =स्पष्ट; सविस्तर; यथान्वार.

खुलिद अयाम दौलतहू [अ० खुलिद अय्याम दौलतहू] त्याच्या दौलतीचें आयुष्य चिरायू असो (राजवाडे १५।१३२).

खुश्क [फा० खुश्क्] सुका. " तर मेव्याचे व खुश्क मेव्याचे सोन " (राजवाडे १०।२१६).

खुश्क-साली (स्त्री०)[फा० खुश्क्-साली] अवर्षण; दुष्काळ. " साल मज्कुरीं खुश्क-साली आहे " (राजवाडे २२। ५२).

खुश्की (स्त्री०) [फा० खुश्की] ज़मीन; अवर्षण; दुष्काळ. " खुश्कीचे तमाम सर्दारांनीं इङ्ग्रेजांस तम्बी करून खुश्कींतून त्याज़ला खेरिज करावें " (राजवाडे १०।१८१). " कपर्दीक खुश्कीमुळें जागिरीपैकीं हातीं लागत नाहीं " (दिमरा १।८३).

खुश्-खरेदी=योग्य किम्मत देऊन ज्याचा-त्यास प्रसन्न ठेऊन. " मुक्काम जेथें होईल तेथें खुश्खरेदी सर्व पदार्थ घ्यावे " (चित्रगुप्त ११०).

खुश-खुर्मी (स्त्री०) [फा० खुर्मी] आनन्द; समाधान. "ते पोहोंचून खुश-खुर्मी हासल जाहली " (राजवाडे १०। ११८).

खुश्नमत=आनन्द दायक. " सत खुश्नमत (साने-पयाव ३८४).

खुश्नुदी (स्त्री०) [फा० खुश्नूदी] आनन्द. " मुफावीजा (= रुपापत्र) मर्कूम (=कलमी) केला तो पोंहचून खुश्नुदी हासल जाली " (राजवाडे १०।१२९). " आणि दर्कार नसेल तर खुश्नुदीन रज़ा दिधली पाहिजे " (इम ६७).

खुश्नुमा [फा० खुश्नुमा] दिसण्यांत चांङ्गलें; उचित. " अख्बार-नवीस तेथें जाणें जाहिराण्यांत खुश्नुमा दिसत नाहीं " (राजवाडे ५।१०४).

खुश्बो [फा० खुश्बो] सुगन्धी; अत्तर. " पान-खुश्बो " (ऐटि ३०)=अत्तर-पान.

खुश्बोई; खुश्बई (स्त्री०) सुगन्धी वस्तू (इम ८८). "बोलणीं जाहलीं; त्यांतील खुश्बो (मर्म) श्रीमन्त माधवराव साहेब यांच्या समजण्यांत चौपट आली" (होके ४०).

खुश्बोई-दार [फा० खुश्बोदार] सुगन्धी. " चिकणी सुपारी नुसती व खुश्बोईदार करून ठेवीत जावी " (साने-पयाव २८१).

खुशमर्जी (स्त्री०) सन्तोष; सन्तुष्ट. "नबाबानीं खुशमर्जीनें आम्हांस बहुतां प्रकारें खातर्जमेचीं पत्रें पाठविलीं" (खरे ७-३४५३). "खुशमर्जी होऊन" (वाडसनदा ७).

खुशमस्करी [∠ अ० मस्खर्= थट्टा] थट्टा विनोद; टवाळी; गम्मत.

खुशमस्कऱ्या विनोद करून हंसविणारा; विदूषक.

खुश्वक्त [फा० खुश्वक्त्] सन्तुष्ट; खुश. "नबाब बहुत खुश्वक्त होऊन यांचा आदर बहुमान केला" (राजवाडे ११।५९). "स्वामींच्या नांवावर कुल अम्मलदार व मुत्सद्दी बहुत खुश्वक्त आहेत"(राजवाडे ८।२१४).

खुश्वक्ती (स्त्री०)[फा० खुश्वक्ती] आनन्द; खुशाली. "या खुश्वक्तीमध्यें स्वामींचें स्मरण जालें" (राजवाडे ८।२१८).

खुशाद; कुशाद [फा० कुशाद्] मोकळा; सुटा. "गुदरान करावी. हात खुशाद होईल ते समयीं मागती लोक ठेवावयास उशीर काय ?" (खरे १।४-६३).

खुशामत; खुशामद (स्त्री०) [फा० खुश् आमद्] प्रिय भाषण; चाटुस्तुती.

खुशामत-तलबी (स्त्री०) स्तुतिप्रियता. "पाटीलबावांची मर्जी खुद्दपसन्दी व खुशामत-तलबी बहुत (दिमरा १।२५९).

खुशामत-दोस्त =स्तुतिप्रिय." खुशामद-दोस्त असूं नये म्हणजे आत्मस्तवावर प्रीती नसावी " (ऐस्फुले ४८).

खुशामती; खुशामदी=हांजी हांजी करणारा. "हिन्दुस्थानी माणूस ब्राम्हणापासोन अतिशूद्र व मुसल्मान् पावेतों दगाबाज मात्रागमनी बेइमान खुशामदी व तत्काळच निर्दय प्राण घेणार पोटच्या सन्तानां पावेतों" (ऐस्फुले १०३.)

खुशाल [फा० खुश्हाल्] सुस्थितींत; सुखी; आनन्दित. "ह्या फौजा गेल्या म्हणोन इङ्ग्रज् व मोंगल फार खुशाल जाहले" (खरे ९।४५२६).

खुशाल-चन्द (पु०) चैनी विलासी रिकाम टेकडा मनुष्य.

खुशाली (स्त्री) [फा० खुश्हाली] क्षेम-कुशल; सन्तोष; आनंदी आनन्द. "त्याजवरून खुश्हाली केली" (राजवाडे १।५५).

खुशाली-ब-खुशाली विशेष आनन्द; खुशालीच खुशाली. "खुशाली-ब-खुशाली रूबदाद् जाहली." (साने-पयाव ३८६).

खुशी (स्त्री०) [फा० खुशी] आनन्द; मर्जी; इच्छा; तयार. "त्यांत खुशीची खबर आहे" (खरे ७।३५८६). खुशीचा सौदा=गैरजबर्दस्तीचा, मर्जीचा मामला.

खुशी-रजावन्ती (स्त्री०) [फा० खुशी-रिज़ामन्दी] सानन्दसम्मती.

खुसूस [फा०बि-खुसूस्] विशेषतः (राजवाडे ५।५२).

खून (पु०) [फा० खून्=रक्त] हत्या; नरहत्या.

खूप [फा० खुब्] उत्तम; पुष्कळ; भले; वाहवा !

खूब-वजा उत्तम रितीनें. "मुसा बुसी यास खूब वजा ताकीद करून रवाना करावें" (राजवाडे १।५१)

खूम [? अ० कौम] लोक. "तरी फसवे मरकरी कुल् खूम असतील त्यांजवर पट्टी करून रुपये देवविणें (वाड थाबी २।२१). "उदमी खूमाविना बाजारची अमदानी होत नाहीं" (वाडसमा २।१४४).

खुश [फा० खुश्] आनन्दी; मुसी; सानन्द. "आपण खुश दिल्हीत असावें" (दिमरा १।२१०).

खेमा (पु०) [अ० खेमा] डेरा, तम्बू. "पातशाही सैन्याची वगैरे तयारीची मात्र आज्ञा केली आहे" (दिमरा १।११).

खेमे दाखल = डेरेदाखल (राजवाडे १०।१६५). "तूं बाहेर खेमेदाखल होऊन फौजेची गिर्दावरी करावी" (राजवाडे ५।७८).

खेरीज; खारीज् [अ० खारिज्] बाहेर; वगळून; शिवाय. "मुल्कींचे तमाम सर्दारांनीं इङ्ग्रेजास तम्बी करून मुल्कींतून त्याजला खेरिज् करावें" (राजवाडे १०।१८१). "इङ्ग्रेजी जमियत भोपाळचे जिल्ह्यांत राहिल्यानें पेण्ढारी यांचे खारीज् होणें या मुलखांतून व हिफाजत-मुलुख राजे साहेबांची बेखलश होईल" (राजवाडे १०।२५२). "जातीखेरीज् (ज्ञाति बाह्य) करून" (खडसमा ३।२५१).

खेरीज्-जमा (स्त्री०) शेतसाऱ्याव्यतिरिक्त घेतलेली पट्टी.

खेरीज्-मक्ता (पु०) रस्तवारी.

खेरीज्-मुशाहीरा (पु०) भत्ता.

खेल्खाना (पु०) [फा० खेल्खाना] खान्दान.

खेश-खोयरे [फा० खेश्=नातलग] नातलग. "खेश-खोइरे" (राजवाडे १८।८७).

खैर् (स्त्री०) [अ० खैर्=भलें] कृपा; आबाद; खुशाल.

खैर-आफीयत (स्त्री०) क्षेम-कुशल; खुशाली (राजवाडे १०।११८).

खैर-ख्वाह [फा० खैर्-ख्वाह्] हितेच्छू (राजवाडे १०।२५१).

खैर-ख्वाही (स्त्री०) [फा० खैर्-ख्वाही] हितचिन्तन (राजवाडे ८।१६).

खैर-खैरात (स्त्री०) दानधर्म. "खैर-खैरात केली" (मदमा १।२०१).

खैर-खुशी (स्त्री०) क्षेम-कुशल.

खैर-शादमानी (स्त्री०) [फा० शादमानी=आनन्द] खुशाली. "एथील खैर-आफीयत जाणून आपली खैर-शादमानी हमेशा कलमी करावी" (राजवाडे २२।८६).

खैर-सला (स्त्री०) खुशाली. "येथील खैर-सला जाणोन तुम्ही आपली खैर-सला दर्बक लिहीत जाणें" (राजवाडे १५।२५०).

खैरत (स्त्री०) [अ० खैरत्] चाङ्गली गोष्ट; भलाई. "एक जरा तस्वीस दिलिया खैरत नाहीं" (राजवाडे १५।१३७). "जे गोष्ट करावी ते पातशाहाचे दौलतखाहीसाठीं करावी; त्यांतच तुमची आमची सर्वांची खैरत असे" (राजवाडे ६।६१८).

खैरात (स्त्री०) [अ० खैरात्] दानधर्म; देकार.

खैराती रद्दी; टाकाऊ. "तोफांचें सामान चाङ्गलें असावें, खैराती सामान मात्र नसावें" (खरे ७।१६०९).

खैरीयत (स्त्री०) [अ० खैरीयत्] खुशाली; हित. "त्याचे लेकीचे खैरीयतीचें वर्तमान पुशिलें आहे" (राजवाडे ११।८१). "इङ्ग्रेजांचा कदम पातशाही मुल्कांत बहुत नादुरुस्त व त्यांची तम्बी होऊन खारिज् करावें यांतच खैरीयत" (राजवाडे १२।२२).

खोःखो [फा० कह्कह्] मोठ्यानें हंसतांना होणारा आवाज.

खोगीर (न०) [फा० खोगीर्] पलाण; जीन. खोगीर–भरती=संख्या पुरी करण्याकरितां नालायक लोकांचा केलेला भरणा.

खोजा (पु०) [फा० खोजा ∠ खॉजा] नपुंसक; निर्वृषण केलेला पुरुष; एका मुसल्मानसदृश जातीचें नांव.

ग

ग्वाही; गोही (स्त्री०) [फा० गुवाही] साक्ष; शपथेवर सांगणें.

गई–गुदर [∠फा० गाह्=वेळ] वेळ मारून नेणें; अलंटल्लम्; दिरङ्गाई. "वजीर पैका द्यावयाची गई–गुदर करितात" (राजवाडे ६।६३२),

गच्च (पु०) [फा० गच्] चुना; चुनेगची; ठासून भरलेला, रिकामी जागा न राहील असा भरलेला. "स्वल्पमात्र दरज् असेल तरी गच्च लाऊन पाश्रर न फुटे असें करावें...तळघरांत गच्च करावा" (मराआ ३४).

गच्ची (स्त्री०) [फा० गची] चुन्याची ज़मीन; चुनेगची धाबें, आगाशी.

गज् (पु०) [फा० गज़्] चोवीस तसू लाम्बीचें एक परिमाण, बन्दुकींत दारू ठासण्याची काम्ब; काम्ब; प्रमाण; सामर्थ्य. "त्यांस तट गज़ाप्रमाणें नेमून द्यावे" (चित्रगुप्त ३५).

गज़ब; गहज़ब (पु०) [अ० ग़ज़ब्] कहर, अनर्थ; ज़ुलूम; हद्द; कमाल. "पर्वर्दिगार, मोठा गजब ज़ाहला" (चित्रगुप्त ४५).

गज़ल; गजल (पु० स्त्री०) [अ० ग़ज़ल्] फार्शी वृत्तांत लिहिलेलें एकयमकी प्रेमगीत.

गन्ज् (पु०) [फा० झङ्ग्] कीट; जङ्ग. गन्जणें=कीट चढणें.

गन्ज् (पु०) [फा० गन्ज्] सञ्चय; रास.

गञ्जी (स्त्री०) रास (गवताची).

गञ्जिफा (स्त्री०) [फा० गञ्जीफा] पत्ते, वाटोळे दशावतारी पत्ते.

गडप [अ० ग़र्ब=गुप्त होणें] अदृश्य; गैब. गडप करणें=स्वाहा करणें.

गदर (स्त्री०) [अ० ग़द्र] विश्वासघात, बेंड; बण्ड. "महादजी पाटिलावरी आपण चालोन गदर केली" (राजवाडे १५।३३).

गदा (पु०) [फा० गदा] भिकारी.

गन्दकी (स्त्री) [फा० गन्द्गी] घाण. "एकदां मागील गन्दकी वाहून टाकून पुढें ठीक करून घेणें आहे" (राजवाडे ३।१४१).

गनिमत (स्त्री०) [अ० ग़नीमत] लूट.

गनिमाई, गनिमी (स्त्री०) गनिमी कावा; पळपुटी लढाई; कज़ाकी. "शत्रूचें सामान भारी आल्यास चुनगें एकीकडे लाऊन द्यावें, आणि खडी फौज् करून आज या ठाण्याजवळ, उद्यां दुसऱ्या ठाण्याजवळ, याप्रमाणें गनिमाई करावी" (खरे ६।२७९६). "तुम्हीही उतावळी करू नये. गनिमीनें असावें" (खरे ६।२७९९). "उभयतां सर्दारांनीं त्यांचे फौजेभोंवतीं गनिमी करून अन्नपाणी हमगूत बन्द करून आठ रोजांत लुटून घेतले (होळे १५).

गनीम; गलीम (पु०) [अ० ग़नीम्] लुटारू; शत्रू; बारगा; मराठ्यांस मुसल्मानांनी दिलेलें नांव. "सेख निजाम

गनीम सङ्गमेश्वरास आला, धामधूम जाली" (इऐ ५।५०).

गप्प (स्त्री०) [फा० गप्] आवई; सोटी बनावट; कथा; स्तब्ध; चूप।

गप्सप (स्त्री०) [फा० गप्शप्] रिकामटेकड्या गप्पा; चकाट्या.

गप्पीदास (पु०) थापाड्या; बाताड्या.

गफ्लत (स्त्री०) [अ० घफ्लत्] असावधपणा; दुर्लक्ष; अविचार; चूक.

गफ्लती [फा० घफ्लती] निष्काळजी.

गम्जा (पु० स्त्री०) [अ० घम्झा=कटाक्ष विभ्रम] खेळ; चावटपणा; नखरा; ऐट.

गम खाणें [फा० घम् खुर्दन्=अनुकम्पा दाखविणें] शान्तपणानें सहन करणें.

गमी (स्त्री०) [फा० घम्] शोक; दुखस; दुसवटा. " गमी करून कोणासी न बोलतां दाखल जाले " (राजवाडे ७।१४२). " शोर साहेबास गमीची खबर आली आहे " (पदमव ११५). " वर्खे गमीची " (राजवाडे ७ सलप ११२)

गईब; गयब; गैब [अ० घैब्] अदृश्य; मृत. " राजा गईब जाहला ऐसें जाऊन साङ्गतांच " (सभासद ४२).

गर्क; गरक [अ० घर्क्] निमग्न; मृत. " ज्या ठिकाणीं भाऊसाहेब गेले आणि गर्क जहाले तें ठिकाण आपण दृष्टीनें पाहूं नये " (पाय ४७). " (राजश्री कोन्हेरराव) फौजेंत गरक जाहले " (खरे ६।२७९४).

गर्गशा (पु०) [फा० घर्घशा] निष्कारण भाण्डण; गोन्धळ; दङ्गल. " यां उभयतांमध्यें कसबे मसूरचे पटेलगीचा गर्गशा देणियाबद्दल लागला होता " राजवाडे १५।३२). " तुरकाचे कांहीं गर्गशा जहाले नव्हते. " (इम ६).

गर्द (स्त्री०) [फा० गर्द्] धूळ; दाट (छाया); धूळीभूत; नष्ट. " मनांत उगीच संशयाची गर्द आली असेल ती काढून टाकिली म्हणजे साफ कांहींच सबब रहात नाहीं " (राजवाडे ५।१६६). " टिपूचें संस्थान गर्द झालें हें सर्कारचे दौलतीस चाङ्गलें नाहीं " (खरे ११।६०५६). " खासे विश्वासराव साहेब अगदींच गर्दीत गर्द होऊन गेले " (पाब ४०). " झाडून बुणगेंसुद्धां दौलत गर्द झाली " (खरे ११।६०८६). " रोहिल्यांची फौज़ माऊन गर्द केली " (राजवाडे १४।११). गर्दीस मेळविणें=नाश करणें (सभासद ९).

गर्दन (स्त्री०) [फा० गर्दन्] मान. गर्दन मारणें=ठार करणें.

गर्दपोस (पु०) [फा० गिर्द-पोश्] पलङ्गपोस. " गर्दपोस काढून करवंया निद तकिये पलङ्गावरल " (होनाजी बाळ १५).

गर्दी (स्त्री०) [<फा० गर्द्] जनसंमर्द, दाटी.

गर्दी (स्त्री०) [फा० गर्दी] कान्ती; नाश. भाऊ-गर्दी=पानपत; भयङ्कर पराभव व नाश.

गर्दीद [फा० गर्दीद्] झालें; सुद. रोशन गर्दीद केः=श्रुत झालें की (राजवाडे १५।३६४).

गर्दोगर्दी [फा० गिर्दागिर्द] चौहींबाजूंस; चौगिर्द.

गर्मा (पु०) [फा० गर्मा] उष्मा.

गर्मीणा (पु०) उकाडा; तल्खी. " दोनी मण्डप बुलन्दीस कमी; वाजमुळें गर्मीणा भारी; हज़मा (=गर्दी) भारी होता " (खरे १०।५४४५).

गर्मी (स्त्री०) [फा० गर्मी] उष्णता; त्राण; गुर्मी; ज़रब; उपदंश "इकडील मोंगलाची गर्मी राहिलीच नाहीं" (राजवाडे १।२६२). "परन्तु गाज़ुदी खानाची येण्याची गर्मी असती तर चित्तारूप हेहि आम्हांसी बोलते" (साने-पयाव ३२५). "गर्मी दाखवून जें मिळेल तें मेळवावें" (साने-पयाव ३२७).

गरज़ (स्त्री०) [अ० ग़रज़] आवश्यकता; ज़रुरी; इच्छा; हक्क; प्रयोजन. "सुन्दर तुकदेउ यास कथळा करावया गरज् काय!" (राजवाडे १५।७१).

गरज़-गो [८फा० गो=बोल] स्वार्थानें प्रेरित होऊन बोलणारा; मतलबी. "ऐसें असतां गरज़-गो लोकांनीं मनास येईल तसें नवाबास समजाविलें (राजवाडे ६।३५७).

गरज़-वन्त; गरज़ू [फा० ग़रज़मन्द] ज्याला जरूरी आहे असा; अडलेला. "गरज़-वन्तास अक्कल नाहीं असें म्हणतात."

गरजेची काम-चलाऊ; कशीबशी. "गडाची इमारत गरजेची करूं नये (मरा-आ ३२).

गरद (पु०) [फा० गर्द] धुरोळा. "गरद बहुत उठला" (राजवाडे ३।६४).

गरम [फा० गर्म] उष्ण; कडक; रुष्ट; दांट. "डेरेदाखल होतात म्हणून आवई गरम होती" (राजवाडे ३।५४). "परन्तु बेदरास हवेली दाखल होण्याचीच खबर गरम आहे" (राजवाडे ७।१०८).

गरम-नरम (न०) कडक अगर सौम्य ...भाषण; कडक अगर सौम्य वर्तन.

गरम-बाज़ारी (स्त्री०) [फा० गर्म-बाज़ारी] व्यापार-तेजी; श्रीमन्त होण्याची सन्धी साधणें. "मध्यस्थ लोकांनीं गरम-बाज़ारी करून" (दिमरा २।२८२).

गरिबी [फा० ग़रीबी] दारिद्य; नम्रता.

गरिबी-हरिफी (स्त्री०) नरम- गरम वर्तन; अजिजी- कारवाई.

गरीब [अ० ग़रीब] दरिद्री; दीन; अज़ीज़; निरुपद्रवी.

गरीब-गुरबा; गरीब-गुरीब (पु०) [अ० ग़ुरबा अनेक व० ग़रीबचें] गरीब लोक. "भवानीदास साहुकार...यात्रे उद्देशें जाणार; समागमें गरीब-गुरबेही चालतील" (राजवाडे ६।५५३). "गरीब-गुरबांची घरें बहुतेक पाडून गेलीं" (राजवाडे ७।७०). "तें गरीब गुरिबां सेरीज् करून वसूल करणें" (वाडबाबा२।३१).

गरीब-नवाज़ [फा० ग़रीबनवाज़] दीनांचा कनवाळू व पोशिन्दा.

गरीब-पर्वर [फा० ग़रीबपर्वर] गरीब-नवाज़.

गरूर (पु०) गरुरी (स्त्री०) [अ० ग़ुरूर] गर्व, मग्रुरी. "एकवेळ त्याचा गरूर उतरल्यासेरीज़ दक्षणचा दाब व बन्दोबस्त ही नाहीं" (राजवाडे १९।३८). "टिपूची चाल बे-अहदीची व शरारत (=दुष्टपणा) व गुरुरीची, इतकी मजा झाली तथापी जात नाहीं (राजवाडे ७।२०). "टिपूही आतां मस्नद नसीन जाहला तो गरुरीच्या पहाडावर चढला" (खरे ८।४३५५).

गल्बत (न०) [फा० गल्बत्] भाडें; जहाज़.

गल्लत (स्त्री०) [? फा० घल्त्] फिरवा-फिरव; पत्ते सर्व मुटे व विस्कळीत करून मग गोळा करणें, अव्यवस्था.

गल्ला (पु०) [अ० घल्ला] धान्य; पीक; उत्पन्न; मजुरांस वांटण्याचा पैका.

गलबा; गल्बा (पु०) [अ० घलबा] हल्ला; जोर; धामधूम; गडबड. " गलबा उठेल" =हल्ला होईल (खरे ८।४३५६). "शिसांचा गलबा भारी " (दिमरा). " तयारीची गलबा दाखविली म्हणजे येणेंकडून श्रीमन्त सन्तोष मानितील " (खरे २।१०८१).

गळत (स्त्री०) [अ० घलत्] चूक; चुकीचा, खोटा; रद्द. " चूक–गलत " (राजवाडे १५।२६०). " असद अलीखान यांनी मीर–आलम यास धरिलें म्हणून वर्तमान उठलें होतें; परन्तु तें गलत " (राजवाडे ५।१८३). " पेण्ढारी यांची आवई उठली होती परन्तु तें गलत वर्तमान " (राजवाडे १०।३९९). " सर्देशमुखीचा पर्वाना पाहिले जाला होता तो गलत करून हल्ली नवा पर्वाना सिद्ध करविला " (इम १७४).

गलेफ (पु०) [अ० घिलाफ्] अभ्रा; रजई.

गस्त (स्त्री०) [फा० गश्त्] फिरती; पोलिसांची रात–फिरती; रोण.

गस्तकरी (पु०) गस्त घालणारा; रोणकरी.

गाजी (पु०) [अ० घाझी] धर्मसंरक्षक योद्धा; जेता; महापराक्रमी.

गाफल; गाफील [अ० घाफिल्] असावध; निष्काळजी.

गाफलाई (स्त्री०) गाफील–गिरी. "स्वारी वाड्यांत जाऊन बन्दोबस्त करावा तो प्रकार, अन्तकालचा समय प्राप्त, याजमुळें न जाहला; गाफलाई जाहली. " (मदरु २१९८).

गाफिली; गाफील–गिरी (स्त्री०) [फा० घाफिली] गैरसावधपणा; निष्काळजीपणा. "शिपाई लोकांचे व घोड्यांचे सामान–सरन्जाम कसे आहेत ते. वारंवार पहात जाऊन दुरुस्त ठेवण्यास कदापी गाफील–गिरी करीत जाऊं नये " (ऐस्फुले ५४). " हे गाफिली कार्कुनापासून जाहली " (घाडभावा २१८६).

गायबाना [अ० घाइबाना] अपरोक्ष.

गारत; गारती; गारद (स्त्री०) [अ० घारत्=लूट] नाश; गर्दी; उध्वस्त; फस्त; नष्ट. " सदाशिवराव कायकर्ते; लेकिन गदर मोठा या सबबानें गारती जाहली" (ऐटि ३।१७).

गालब; गालीब [अ० घालिब्] जोरावर, वरचढ. " इद्द्यजावर टिपू गालब " (खरे ८।४४०७). " इद्द्यजास गालब पडेल " (खरे ८।४३५१). " रात्रीचे ठायीं विपप्रयोग करून अखण्ड दण्डायमान व्हावें ही शरम गालीब जाली " (इम २९२).

गालीचा (पु०) [तु० गालीचा] किमती नक्षीदार लोंकरी आस्तरण.

गाशा (पु०) [अ० घाशिया] खोगीरावरचें आच्छादन; पातळ गादी.

गिर्द (स्त्री०) [फा० गिर्द्] परीघ; घेर; चौकी; भोंवतालचा प्रदेश; भोंवतीं. " नवशें रुपयांचे जमेचा गांव शहरगिर्दीत तज्वीज् करणें " (ऐटि ३।५७). " अलिफिस्टन साहेब यांणीं शहराभोंवतीं गिर्द बसवून " (राजवाडे १०।६४) " सर्व फौजा दिलीचे गिर्द जाऊन

रसद चेन्द करावी!" (दिमरा १।२६६).
चौ-गिर्द=चौवाजूस.
गिर्द-नवाई; गिर्द-नवाही (स्त्री०) [फा० गिर्द्-नवाही.] शहर-कोट व भोंवतील प्रदेश; त्याचें संरक्षण करण्याचें काम. " गिर्द-नवाईचे गांव छटून उध्वस्त केले " (राजवाडे १४।२०).
गिर्द-व-गिर्द=चोंहीं बाजूंनीं (राजवाडे १५।२०).
गिर्दावरी (स्त्री०) [फा० गिर्दावरी; गिर्द्-वारी] जमवाजमव; बन्दोबस्त; जकात-वसुली; जकात-चन्दोबस्त (राजवाडे ८।२१). " तूं बाहेर सेमेंदाखल होऊन फौजेची गिर्दावरी करावी" (राजवाडे ५।७८).
गिर्दी (स्त्री०) [फा० गिर्दा] वर्तुलाकार लहान उशी.
गिर्वादिगी (स्त्री०) [फा० गिर्वादिगी] निष्ठा; चहा; नवाजीस. " मर्द माणूस लोकांस गिर्वादिगी करून कित्येकांचें पारपत्यच केलिया उत्तम आहे" (ऐदि २।७१).
गिरफ्तार; गिरफ्दार [फा० गिरिफ्तार] बद्ध; बन्दी; निमग्न, विवञ्चना-मग्न, चिन्तातुर, हैराण. " तोंपर्यंत याच मन्सुबियांत गिरिफ्दार आहों" (राजवाडे १।९७). " वाटेनें पर्जन्यामुळें फार गिरिफ्तार जहाले " (साने-पयाव ४२८).
गिरफ्तारी; गिरफ्दारी (स्त्री०) [फा० गिरिफ्तारी] बन्धन, विवञ्चना, चिन्ता (सशिच ६३). " आम्हांसारखे आहेत ते गिरफ्दारींत मग्न असतात " (खरे १।३९).
गिरव; गिरो (न०) [फा० गिरव्] गहाण.
गिराणी (स्त्री०) [फा० गिरानी] दुष्काळ; चकगी; रुष्टता, जेरी, महागाई; दुष्काळ.
"लोकांस सर्वांची गिराणी फार आहे " (मदचा १।७०). " मर्जीस गिराणी येईल." (राजवाडे १०।२५२). " किल्लेवालेही गिराणीस आले आहेत " (मदचा १।२०७). " लश्करांत गिराणी फार, म्हणून लोक बहुत हैराण-परेशान आहेत " (दिमरा २।१०.).
गिरे (स्त्री०) [फा० गिरिह्] तीन अङ्गुळांची लाम्बी. "तोफ लाम्बी दहा गज दोन गिरे आली" (राजवाडे ७।२२६).
गिलावा (पु०) [फा० गिल्आवा] मातीचें लिम्पण; लिम्पण.
गिला; गिला (पु०) [फा० गिला] तक्रार, फिर्याद; ओरडा-ओरड; ठपका; दोष. " भटजींनीं नानाप्रकारें इकडील गिला दर्बारांत लिहिला आहे" (खरे २।३२५). " या गोष्टीचा गिला आम्हांकडे नाहीं." (राजवाडे ७ सलप २।३३).
गिला-शिक्वा (पु०) [अ० शक्वा] तक्रार; कागाळी, नालीस. " न जाणों, पूर्वी खोजीमकुली खानांहीं गिला-शिक्वाही आमचा काय लिहिला असेल " (राजवाडे ६।६०२).
गिले-गुज़ार [फा० गिला-गुज़ार] तक्रारी, रुष्ट. " हें वृत्त शाहाजीस समजल्यावर बहुत गिले-गुजार आहेत " (दिमरा २।२३).
गिले-गुज़ारी (स्त्री०) [फा० गिला-गुज़ारी] तक्रार; रुष्टता. " भवानीकुंवर ही दर्बारास जाऊन सलबत करितात म्हणून बहुत गिले-गुजारीनें लिहिलें होतें " (दिमरा २।२३).
गुज़र (स्त्री०) [फा० गुज़र्] निर्वाह. " तीनशें-रुपये-रोजांत गुज़र होत नाहीं " (दिमरा १।३१३).

गुजरणें; गुदरणें [फा० गुझर् आज्ञार्थी रूप गुझश्तनचें] जाणें, लोटणें, ओढवणें; मरणें; प्रविष्ट करणें. " सहा चार महिने तिथ गुजरले पुण्यास येऊनी " (सानेपयाद ५३).

गुजराण; गुदराण (न०) गुजराणी; गुदराणी (स्त्री०) [फा० गुझरान्] उपजीविका; निर्वाह; कालक्षेप; पाठवणूक; नजर. " आमची गुजराणी चालेल " (राजवाडे १३।९४). " आणखी मारा-पक्ष गुदराण करावयाचें, तेंव्हां आतां कां उतावळी करावी म्हणून कर्ज-वाम करून गुदराणी करितों " (खरे ७।३६१६). "यास्तव शहानशहानीं मेहेरबानगी करून श्रीमन्त प्रधानास जवाहीर घोडे हस्ती गुजरान केले " (राजवाडे ६।५०५).

गुजराणणें; गुजरावणें प्रविष्ट करणें. " अर्जी तज्वीज करोन गुजराणिली आहे " (राजवाडे ८।२०२). " त्या गुजराणून पातशाहाचे रसिदेचे शुके घेऊन पाठविले आहेत " (दिमरा १।१७८).

गुजस्त; गुदस्त [फा० गुझश्त्] गत; झालेलें. " बरें; जाहली ती गुदस्त " (खरे ७।३५२६). " दिगर चन्द मुदत गुजस्त जाहली " (राजवाडे ३।६०). "असो; जें झालें तें गुजश्त; पुढें काय तज्वीज सफाई करावी ! " (राजवाडे ५।१६६).

गुदस्ता [फा० गुझश्ता=गत] गेल्या वर्षी.

गुजार [फा० गुझार्] अदा; देणें, सोंपवणूक. " तुम्हीं आपले पञ्चसहस्रीचा जो जमाव कराल तो मशारनिलेसी गुजार करीत जाणें " (राजवाडे १५।३७५).

गुजारत (स्त्री०) मध्यस्थी; मार्फत. "तेहीं निळो कृष्ण यांचे गुजारतीनें विदित केलें कीं " (इम १३१).

गुजारा (पु०) [फा० गुझारा] कालक्षेप; निर्वाह.

गुजास्त (स्त्री०) [फा० गुझाश्त्] सोंपवणूक (खरे ७।३५७२).

गुर्द्दा; गुर्दा (पु०) [फा० गुर्झ] गदा.

गुन्जाईस; गुन्जाइशी (स्त्री०) [फा० गुन्जाइश्] कूस; ऐपत; उत्पन्न; नफा; उपयोग; सोय. " दिवाणानें गुन्जाईस अधिक साङ्गितल्यानें भाण्डावयास उभे राहतात " (सभासद २५). " स्वारांची गुन्जायश चहूं महिन्यांत (वर्षातीच्या) नाहीं " (खरे ८।४३५४). " साम्प्रत बोलण्यांत कांहीं गुन्जायीश ठेवीत नाहीं; व मोहराही कूरतेचा नाहीं " (ऐच ७).

गुन्हा (पु०) [फा० गुनाह्] अपराध; दोष.

गुन्हेगार (पु०) [फा० गुनाह्-गार्] अपराधी.

गुन्हे-गारी (स्त्री०) [फा० गुनाह्-गारी] अपराध; दण्ड.

गुन्हे-बे-गुन्हे=गुन्हा असो नसो, हकनाहक; खात्रीनें. " जर हें काम न करितों तर गुन्हे-ब-गुन्हे हा पारिपत्य करील" (जोरा १०७).

गुना (पु०) [फा० गूना] सूरत, शक्कल; भार. " रुबें मस्लतीचा गुना तुम्हांवर आला आहे " (राजवाडे १२।७९).

गुबार (पु०) [अ० घुबार्] मळ; गर्द; संशय; किलाफ. " निझामलसतेचीं बोलणीं बोलले; इतक्यानें गुबार निघाला " (खरे ९।४६६६). "निझा-

लष्करिया योलण्याची मञ्कूर, तर बोलण्यांत कोणत्या गोष्टीचा पड्दा व गुबार राहिला नाही" (खरे ६।२८४२). " दिलांतील गुवार झाडून निघोन प्राञ्जळ व्हावें " (राजवाडे ५।७५).

गुम-शूद [फा० गुम्शुद्=नष्ट झाली] नष्ट; गहाळ. " सनद गुम्शूद झाली म्हणोनु इस्कील न करणें " (राजवाडे २०। ३५५).

गुमज; गुमट (पु०) [फा० गुम्बद्] घुमट; मुकबरा; रोज़ा. " नवाब सवार होऊन अमीनुद्दीन साहेबाचे गुमज़ाकडे गेले " (राजवाडे ७।१६९). " नन्तर सर्वत्रांनीं जाऊन माती दिली आणि गुम्मज़ही बान्धिला " (साने-पयाव ४००). " गुमट विजापुरी बान्धविला होता तेथें आणून गुमटांत माती दिली " (साने-पयाव ४२१).

गुमान (पु०) [फा० गुमान्] विचार; मत; संशय; पर्वा; काळजी; ताठा; गर्व. " श्रीमन्ताकडील सूत्र आलीजाहाकडे असेल ऐसा गुमान येथें आहे " (राजवाडे ५।५३). " दिलेलखानाचा गुमान धरितों कीं काय ! " (सभासद ३५). " बहादूरखान पेण्डीचें गुरूं आहे; त्याचा गुमान काय आहे ! " (समासद ५९).

गुमानी (स्त्री०) संशय. " तेव्हां त्यांस सर्कारचा आश्रा असी गुमानी येऊन " (मदरु २।१३७).

गुमास्ता (पु०) [फा० गुमाश्ता] पाठाविलेला; प्रतिनिधी; मुनीम; मुतालीक. " प्रधान यांचे गुमास्ते व अमात्यांचे वगैरे यांणीं काम तूर्त करावें " (मराचिस ८).

गुमास्तगिरी (स्त्री०) [फा० गुमाश्तगरी] प्रतिनिधित्व; मुतालिकी (हम ५६).

गुर्द; गुर्द्ज (पु०) [∠ फा० गुर्ज़] गदा.

गुर्दा (पु०) गुद्दा.

गुर्वत (स्त्री०) [अ० घुर्वत्] नम्रता; अजिजी. " इङ्ग्रेज़ गुर्वत दाखवून कायू साधण्यास चुकणार नाहींत " (दिमरा १५४). " इङ्ग्रेज़ मकर-फरेबी बहुत जाणतात. हरएक जागा इतिफाकांत जुदाई आणोन आपली गुर्वत व रास्ती दाखवून खुष्कीचे दौलतींत दस्तगिरी करीत चालिले " (साने-पयाव ४७८).

गुर्मी (स्त्री०) [? फा० गर्मी] ज़ोर; रग; मग्रुरी.

गुराब (स्त्री०) [अ० घुराब्] एक प्रकारचें तारू.

गुरूज (पु०) [फा० गुर्ज़] गदा; लोखण्डी सोटा.

गुल्कन्द (पु) [फा० गुल्कन्द्] सखरेंत गुलाबाच्या पाकळ्या मुरवून केलेला पाक.

गुल्छबू (पु०) [फा० गुल्-शब्बू] निशिगन्ध; एक प्रकारचें फूल; गुल्जार.

गुल्जार [फा० गुल्ज़ार्=पुष्पवाटिका] पुष्पतुल्य; टवटवीत व प्रफुल्ल; आबाद. " बाच्छाई तक्त गुल्जार, दिसे रङ्गबहार, पुण्याची वस्ती " (होनाजीबाळ १७८). " महाल उण्डणगांव वगैरे महाल गुल्जार (=आबाद) दिले " (राजवाडे ८।२१२).

गुल्दान (न०) काचीनें काजळी काढून घेण्याचें पात्र. " गुल्दानें रुप्याची " (साने-पयाव २८७). " गल्दानांनीं गूल काढावे " (साने-पयाव २८७).

गुल्नार; गुले-अनार (न०) [फा० गुल्नार्-गुलि अनार्] डाळिंबाचें फूल.

गुल्नारी; गुल-अनारी [फा० गुल्नारी] डाळिंबाच्या फुलाच्या रङ्गाचा. "गुल-अनारी रङ्गाचा पोशाख गुजरावून नजर केली" (राजवाडे ७।२१३).

गुल्बदन (न०) [फा० गुल्बदन्] एक प्रकारचें रेशमी कापड. "गुल्बदनें रेशमी" (ऐटि ५।२३).

गुल्बदनी गुल्बदनाचें. "वस्त्रपात्र रङ्गीत गुल्बदनी" (मोकु ८०).

गुल्बाङ्ग (पु०) [फा० गुल्बाङ्ग्] भुमका; आवई; बोलगें. "बेदरास येण्याचा गुल्बाङ्ग दाट होता" (राजवाडे ७।१५२) "दोन दिवस याजप्रमाणेंच गुल्बाङ्ग होता" (राजवाडे ५।१८४).

गुल्हौशी =रसिक; विलासी; आम्यटशौकी.

गुलाब (पु०) [फा० गुल्] एका कांटेरी झुडगाला येणारें सुप्रसिद्ध ताम्बूस रङ्गाचें सुगन्धी फूल.

गुलाब-दाणी (स्त्री०) [फा० गुलाब्दान्] पाहुण्यांच्या अङ्गावर शिम्पडण्याचें गुलाबी वासाचें पाणी ठेवण्याची तुषार उडविणाऱ्या लाम्ब नळीची झारी.

गुलाब-पाश (पु०) [फा० गुलाबपाश] गुलाब-दाणी.

गुलाब-शकर (स्त्री०) गुलाब-पाक. "गुलाब-शकरीच्या वड्या सुमार पन्नास पाठविल्या त्या पावल्या" (खरे १२।६६३६).

गुलाबी गुलाबाच्या रङ्गाचें.

गुलाबी झोंप=पहांटची सुखकर झोंप.

गुलाबी थण्डी=सौम्य गारठा.

गोडी-गुलाबी=सेळीमेळी; सामोपचार.

गुलाम (पु०) [अ० घुलाम्] विकत घेतलेला नौकर. लवाड (किञ्चित् कौतुकानें). (हैदरअलीस उद्देशून) "गुलामानें दगाय केला होता" (खरे ८७९).

गुलाम-गिरी (स्त्री०) दास्य; गुलामाचा व्यापार.

गुलामी (स्त्री०) [फा० घुलामी] दास्य.

गुस्सा (पु०) [अ० घुस्सा] राग; कोप.

गू (पु०) [फा० गूह्] विष्ठा.

गूम [फा० गुम्] नष्ट; गहाळ. "इनामतीच्या सनदा अलाहिदा आपल्यापाशीं आल्या होत्या त्या फितुतीकरितां गूम जालिया" (वाड-सनदा १४०).

गूल (पु०) [फा० गुल्] वातीच्या टोंकाला जमलेली राखेची गोळी; काजळी; तापलेल्या वस्तूनें दिलेला डाग; आगकाडीच्या टोंकाला असलेलें ज्वालाग्राही मिश्रणाचें लिम्पण.

गूल (पु०) [अ० घूल्] गर्दी; हूल; गल्बा. "गोटांत गूल होऊन जीनबन्दी देखील झाली होती" (खरे ६।२८७५).

गूल-गल्बा (पु०) घसेडा; हङ्गामा. "सम्बायेतकर मोगल उगेच सर्कारचे महाल खाऊन गूलगुल्याचे पैसे हे शेल्य होतात" (ऐटि १।८०).

गैब [अ० घाइब्] अदृश्य; गुप्त.

गैबी [फा० घैबी] अदृश्य, अव्यक्त, स्वर्गीय. "गैबी मारा" =आडून होणारा मारा. "गैबी शब्दांची महाध्वनी (=अशरणी) जहाली (चित्रगुप्त १६७).

गैर [अ० घैर=व्यतिरिक्त] इतर; अन्यायाचा; अयोग्य; वाईट. "व आनाजी

"गैर पतकें येऊन मोर्चेबन्दी केली आहे" (राजवाडे १२।१२५).

गैर-अदबी (स्त्री०) असभ्यता. " गैर-अदबी बोलला, सबब पातशाहा यात राग येऊन डोळे कोर्दिले " (मदरु २।७०).

गैर-अदा =रद्द; न पटलेलें. "शिन्देकडील वरात आली तर मग गैर-अदाही व्हावयाची नाहीं" (खरे १०।५२७१). " ताकत राहिली नाही; हे समयी नानांनी वरात गैर-अदा केल्यासच परिणाम लागेल" (खरे १०।५६२९).

गैर-अब्रू (स्त्री०) अप्रतिष्ठा. " गैर-अब्रू फारशी न करणें " (वाडबाबा २।७५).

गैर-अमली परस्वाधीन; गैर कबजी. " चार लक्षाचे भरतीस अमली महालांपैकीं देहीज कमी आल्यास, गैर-अमली महाल आहेत त्यांपैकीं भरतीस कमाल आकाराचे बेरजेचा महाल लावून देणें ". (राजवाडे १०।३२१).

गैर-आरामी (स्त्री०) अस्वस्थता. "इज्जतांचे शरिरास दोन दिवस गैर-आरामी आहे" (दिमरा २।३२).

गैर-इतबार (पु०) गैर-विश्वास (भाय)

गैर-इमानी (स्त्री०) बेइमानी. " गैर इमानी नाहीं तुम्हां तिळभर माया " (होनाजी बाळ १२८).

गैर-कबजी परस्वाधीन. " गैर-कबजी मुलूख " (चित्रगुप्त ७८). "सरन्जाम गैर-कबजी; कांहीं सुटला त्यांत वरती नाहीं " (खरे २।५४२).

गैर-किफायत (स्त्री०) तोटा; नुकसान. " किफायत-गैर-किफायत समयासमयास चित्तात आणून किफायतीच्यां कामें फरीत आली, पुढें त्याच प्रमाणें करावीं " (राजवाडे १।३७६).

गैर-कौली पर्वानगी, अभयवचन दिलें गेलें नाहीं असा (मराआ).

गैर-चाकर बर्तर्फ; माजूल. " जखमी जहाले त्यांस गैर-चाकर करून जागिरा तगीर करविल्या " (जोरा ७५).

गैर-जप्त गैर-कबजी; परस्वाधीन. " गैर-जप्त देश साधावें " (चित्रगुप्त ११०).

गैर-नफा (पु०) तोटा; नुकसान. " येथें कडून तुमचा गैर-नफा जाहला " (जोरा १४). " त्यांस, ही गैर-नफियाची गोष्ट आहे " (राजवाडे १।३०६).

गैर-फायदा (पु०) तोटा; गैर-नफा. " अत्यन्त वोढ केल्यास पाटील बावांचा गैरफायदा आहे " (जोरा ४७).

गैर-बर्दार फळहीन. " पोफळी गैर-बर्दार, शेण्डे वाळलेल्या आहेत " (राजवाडे १।१७१).

गैर-मन्जूर नामन्जूर; रद्द. " अष्टणानीं आपले जागा बाजवी असतां गैर-मन्जूर करून एक पक्षी तह केला (राजवाडे १२।१२२).

गैर-मर्जी (स्त्री०) बे-मर्जी; इतराजी.

गैर-महसर्दार [१ ८ अ० मआसिर्= थोरवी] अप्रतिष्ठित (राजवाडे ८।४३).

गैर-महसूल (पु०) सर्कारधान्याविरहित मसूल. " विजापुराहून एक हवालदार गैरमहसूल पेदागिरी कबूल करून आला (इऐ ५।१००).

गैर-माकूल=मूर्ख; अजाण; गैर; मूर्खपणानें. " नवे कचाट करून कार्यारास सलेल करणें हे गैर-माकूल गोष्टी आहे " (राजवाडे १८।३३). " परन्तु लोक गैरमाकूल, आम्हांस न कळत पत्तले तरी

त्याची बद्-लामी आपणावरी न ठेवावी" (राजवाडे ८।१०).

गैर-माहीत =अजाण; नेणता. "साठे आहेत ते गैर-माहीत" (खरे ७।३५ ५१).

गैर-माहीत-गार =अजाण.

गैर-मिराशी वंशपरम्परा मालकी ज्याची नाही असा. "निवाडा केला जे रामराने महाजन मिरासदार; मानकदीम मिरासी खरी जाहली. काणव मज्कूर गैर मिरासी मुलालीक ऐसे जाहले" (इरे ५।१०२). "हे दोघेजण गैरमिरासी असोन दखल करितात" (बाड-सनदा १२२).

गैर-मुजरा; गैर-मजुरा (पु०) गैरवाल (राजवाडे ८।२६).

गैर-मेहनत (स्त्री०) निरुद्योग. "परन्तु मेहनत-गैर-मेहनत सर्व एक ईश्वरी स्नोभानें बार्या गेल्या" (ऐच ५).

गैर-मेहेरबानी (स्त्री०) अवकृपा; इतराजी. "साहिबतल्यावरून मनांत गैर-मेहेरबानी न धरावी" (राजवाडे ८।१०). "कम इज्ततीनें व गैर मेहरबानीनें पेशजीही खिद्मत केली नाही व पुढेंही न करूं" (इम ६७).

गैर-मोसम (पु०) गैर-हङ्गाम; अ-वेळ. "गैर-मोसमांत (=पौष वद्य १२ स) आम्ही आले यावरून कौतुक वाटलें" राजवाडे २२।१५).

गैर-मोसमी अवेळीं येणारा.

गैर-रहा (स्त्री०) बद-चाल; गैर-शिरस्ता; बदसलुकाचा; गैर-चालीचा. "गैर-रहाचे वर्तणुकीचीं कलमें" (खरे ७।३५६६). "मुजङ्गराव याची वर्तणूक गैर-रहा दिसते" (खरे ११। ५७७६).

गैर-रजावन्द नाराज; नाकबूल. "तो क्रियेस गैर रजावन्द जाहला" (वाइ शाछ ११२).

गैर राजी =नाराज. "पारसकर गैर-राज जाले" (राजवाडे ६।२६).

गैर-राबता (पु०) [८ अ० राबित =सम्बन्ध] येण्याजाण्याची मनाई."त्या वेळीं सर्वांस येण्यास मोकळीक असावी, गैर-राबता नसावा" (ऐस्फुले ३४). "नाना फडणीस लष्करांतून आल्या-पासून गैर-राबता बहुत करूं लागले; कोणाचीच गांठ पडत नाहीं" (खरे ८।४१५१).

गैर-वाका (पु०) [फा० गैर्-वाकिअ] न घडलेली, खोटी बनावट गोष्ट; लबाडीने. "ऐसा गैरा-वाका साहितला" (राजवाडे ८।५२). "वाका अगर गैर-वाका समजाविल्यास ऐकावयाचा नाहीं; समजूनच करणें तें केलें जाईल" (खरे ७।३५५०).

गैर-वाजवी [फा० गैर् वाजिबी] अयोग्य; अन्यायाचा; फाजील. "त्यांचा अभिमान गैर-वाजवी यांणीं नच धरावा" (राजवाडे १२।७९).

गैर-शिरस्त=नियमबाह्य; असभ्य; अयोग्य.

गैर-शेरा [अ० शरूअ=धर्मशास्त्र] धर्मशास्त्रबाह्य. "एका पर्गण्याच्या काजी-पासून गैर शेरा अमल होऊन आला" बाड-सनदा १५).

गैर-सनदी =बेकायदेशीर; बेसनदशीर. "गैर-सनदी कजिया कार्याचा नाहीं" (खरे १।३११). "गैर-सनदी खर्च करावयाची सर्काराची आज्ञा नाहीं" (खरे ५।२३५३).

गैर-सलाह (पु०) गैर-मस्लत. "हें कम्पणी इङ्मजबहादूर यांचे सलाहानें अगर गैर सलाहानें!" (राजवाडे २२।१२५).

गैर-साल अनिश्चित वेळेचा. " गुणनवरे यांनीं कागद एक काविला; तो बहुतां दिवसांचा, गैर-साल " (राजवाडे ६।८९).

गैर-हद्गाम (पु०) गैर-मोसम; अकाल. " त्यास, गैर-हद्गाम; हाली सर्बुजी तयार मिळालीं ते आठ सेवेसीं पाठविलीं असेत " (राजवाडे ३।३१२). " गैर-हद्गाम व दूर पथ याज़मुळें विलम्ब लागला " (इम २५६). " गैर-हद्गामीं रयतांस पैके लावून मारामारी करूं लागला " (राजवाडे १५।२४).

गैर-हद्गामी गैर-मोसमी.

गैर-हज़ूर; गैर-हजीर [फा० गैर-हाज़िर्] हज़ूर नसलेला; अविद्यमान.

गैर-हज़ूरी; गैर-हाजिरी; गैर-हजेरी (स्त्री०) अविद्यमानता.

गैर-हिसाबी; गैर-हिशेबी (स्त्री०) अन्याय; अन्यायानें; अव्यवस्थित. " आपले जागिरींत नाहक गैरहिसाबी पादशाह खलल करविताती. आमा गैर-हिसाबी जाजुती सोसुनु कम इज्ज़तीनें व गैर-मेहेरबानीने पेशजीही सिद्मत केली नाही व पुढेंही न करूं " (इम ६७).

गैर-हुर्मत (स्त्री०) अप्रतिष्ठा; बे-अब्रू.

गैर-हुशार =असावध; गाफल.

गैरत (स्त्री०) [अ० घैरत्] लज्जा; मीह. "हलीचे शिकस्तेची गैरत आणि शर्मन्दगी नवाबास फार जाली आहे" (राजवाडे ५।११). " याजकरितां तात्यांची गैरत मनास आणून " (ऐटि ३।१२).

गैराद [अ० घैरात् अनेक व० घैर्चें) परकड इसर लोक (सभासद् १४)

गोता (पु०) [अ० घोता] बुडी; गचका; नुक्सान; सङ्कट.ला गोता बसणें=चें नुक्सान होणें. गोता खाणें=अपेश घेणें. गोत्यांत येणें=सङ्कटांत सांपडणें.

गोदी (स्त्री०) [फा० गोदी] बन्दरांत जहाज़ उतरण्यासाठीं चाऱ्ही बाजूंनीं बन्द परन्तु समुद्रांत जाण्या करितां एका बाजूनें बन्द करितां येईल असें दार आहे अशी जागा.

गोफ्त-गो (स्त्री०) [फा० गुफ्त्-गो] सम्भाषण; बोलाचाली. " त्याउपर बहुत गुफ्त-गो जाली " (राजवाडे २०।३८).

गोया [फा० गोया] जणूं; म्हणजे. " जे ये समयीं आपलें येणें गोया करामात (=महत्कृपा) जाली " (राजवाडे ११।८८).

गोर-गरीब =दरिद्री-भिकारी.

गोर-कफन (न०) [फा० गोर्-कफन् ∠ फा० गोर्=थडगें+अ० कफन्=प्रेताचें वस्त्र] व्यवस्थित मूठ माती; उत्तर-क्रिया.

गोलन्दाज़ (पु०) [फा० गोलन्दाज़्] तोफ डागणारा; तोफची.

गोशगुज़ार [फा० गोश्गुज़ार्] श्रुत. " अज्जाहे दोस्ती तुम्हांस गोशगुज़ार करून ठेवितों हें निमित्य उलट येईल " (राजवाडे ५। १६४).

गोश्माल; गोश्माली (स्त्री०) [फा० गोश्माल्] कान-पिळी; शिक्षा; नतिजा; शास्त. " गोश्माल " (इम ६). " आम्ही हराम-खोर असें खचित यकीन जालें असल्यास आम्हांस परि-च्छिन्न गोश्माली करावी " (ऐस्फुले ४१). " त्याचे गोश्मालीस सर्कारांतून गाडद रवाना जाली " (राजवाडे १६।१०५).

गोश्वारा. (पु०) [फा० गोश्वारा] सारांश; कर्णकुण्डल. " दोन गोश्वारे " (दिमरा ११।०५).

गोशा (पु०) [फा० गोशा =कोपरा; एकान्त] पर पुरुषापुढें तोण्डावर बुर्खा घेतल्याशिवाय स्त्रीनें केव्हांही येऊं नये अशी चाल; पड्दा; अन्तःपुर. (स्त्री०) धनुष्याचें टोंक. प्रत्यञ्चा जिथें लावतात तें

गोशे-नशीन [फा० गोशा-निशीन=एकान्तवासी] गुप्तपणें; कुफिया. " गोवर्धन स्त्रीचीनें.... यांजला गोशेनशनि साङ्गून पाठविलें " (जोरा ८). " अशीं पत्रें सवाईसिङ्गानीं राजास गोशेनसीन लिहिलीं " (जोरा १०६).

गोश्पेच (पु०) [फा० गोश्पेच्] थण्डी लागूं नये म्हणून कानांवरून डोक्यास गुण्डाळलेलें वस्त्र; टापशी.

गोस्त; गोस; घोस (न०) [फा० गोश्त्] मांस.

गोही (स्त्री०) [फा० गुवाही] ग्वाही; साक्ष.

गोही-दार (पु०) साक्षीदार. " गोहीदाराचें जरी मोडूं तरी साहेबास गुन्हेगारी....देऊं " (राजवाडे १८।३५).

गौर-(स्त्री०) [अ० घौर्] खोल व पूर्ण विचार (राजवाडे १०।२५२); काळजी. " यांची हरएकविशीं गौर करीत जाणें " (राजवाडे ३। २०५). " परन्तु रयतेची गौर करून कमावीसदार यांची तहकीकात करीत नाहीं " (मदमा २।५७).

गौरशी (स्त्री० [फा० घौर्-रसी.] खोल चौकशी; परीक्षा. (चुकीचा अर्थ) सर्फराजी; उर्जित. " आमची गौरशी करून आज्ञा होईल त्याप्रमाणें वर्तणुकेस हजीर आहों." (ऐस्फुले ५२). "आम्ही काम-काज केलें हें धनी दृष्टीनें पाहून गौरशी करील म्हणोन आश्या होती " (साने-पयाव १००).

घ.

घज़न्फर-जङ्ग [८अ० घझन्फर=सिंह] रण=सिंह. एक पदवी (मप १५६).

घरन्दाज मोठ्या घराण्यांतील; अभिजात; कबिलेदार.

घुगी; घुगी (स्त्री०) [फा० कुकी] मुखत्राण; शिरस्त्राण.

घुमट (पु०) [फा० गुम्बद्] देवाच्या कलशाच्या आकाराचें छप्पर.

घुसलखाना (पु० [फा० घुस्ल्-खाना] स्नानगृह; सल्वत-खाना; एकान्ताची जागा.

घोगा (पु०) [फा० घुघा] ओरड. "जलद चला, ऐसा घोगा करूं लागले " (मद्रु २।२७).

च

चक (पु०) [फा० चक्] हुकूम-नामा (काजीनें दिलेला); फत्वा.

चक्तियाची पादशाही [तु० चग्ताय एका तुर्की टोळीचें नांव] दिल्लीची मोंगल बादशाही.

चक्मक (पु०) [फा० चक्मक] एक तरवार.

चन्द [फा० चन्द्] कांहीं. " हें बन्द करण्यास, चन्द मुश्कील नाहीं. " (खरे ७।३५७५).

चन्द-दर-चन्द [मराठी प्रयोग] अधिकाधिक. " या मसलहतीची पेशवेस-डौल

दाकिली होती; परन्तु सबब चन्द दर चन्द मुस्किलीचें जालें आहे " (राजवाडे १०।२५२).

चन्द रोज़ [फा० चन्द् रोज़्] कांहीं दिवस. " महादजीराव शिन्दे ता—हाल रुख्सत जाले नाहींत,...आणखी चन्द-रोज़ राहतील " (पदमव १४४).

चपाती (स्त्री०) [फा० चपाती] पातळ पोळी.

चबर-चबर; अबर-चबर [फा० ∠ चर्ब् =स्निग्ध, अस्खलित (भाषण)] अस्खलित; अट्टातट्टा.

चबुत्रा पहा चौथरा.

चम्चा (पु०) [फा० चम्चा] पसरट लाम्बट तोण्डाची पळी.

चमन (पु०) [फा० चमन्] तृणाङ्गण; फुलांचा ताटवा; बाग.

चरक (पु०) [फा० चर्ख्] चक्की; दाबून रस अगर तेल काढण्याचें यन्त्र.

चर्का (पु०) [फा० चर्खा] सूत काढण्याचा रहाट.

चर्खी (स्त्री०) धारलावण्याचें चाक.

चर्ब [फा० चर्ब्] वरचढ; गालीब. "आपण सान्वांवर चर्ब असावें" (राजवाडे ५।२४). " मरलहतींचे मार्गी आलीजाह चर्ब पडतील असें दिसत नाहीं " (राजवाडे ५।१३७).

चर्बी (स्त्री०) [फा० चर्बी]मेद; उन्माद; मस्ती, माज.

चर्मी [फा० चर्मीन्] कातड्याचा. " चर्मी सामान " (खरे ११।५९१).

चरिन्दा (पु०) [फा० चरन्द्] चराई; चराईपैका. "यास्तव चरिन्दा तीनशें रुपये घेऊन घोडी माणसें सोडून दिलीं " (खरे ११।६०७३).

चलाख [फा० चालाक्] हुशार; तर्तरीत, चपल, द्रुतगती. "महागिन्या निघालकतीच्या चलाक ऐशा " (वाड-समा २।७८).

चलाखी (स्त्री०) [फा० चालाकी] हुशारी; चापल्य; हात-चलाखी; हस्तचापल्य.

चश्म-पोशी (स्त्री०) [फा० चश्म्-पोशी] डोळेझांक. " जरी तुम्ही हे गोष्टी चश्मपोशी करून दर्गुज़र कराल तरी जिकडे वाजवी तिकडे परमेश्वर आहे " (ऐटि ११६०).

चश्मा (पु०) [फा० चश्मा] उपनेत्र; आरशी.

चहारूम [फा० चहारुम्] चौथाई. "ऐवज़पैकीं चहारूम तहकूफ ठेवून बाकी ऐवजाचा फडशा करून द्यावा" (राजवाडे २२।१३).

चाऊस (पु०) [तु० चावूश्] जमादार, पोलीस अधिकारी.

चाक करणें [फा० चाक् कर्दन्]फाडणें. " उभयतांचे पोट चाक करावें म्हणोन आज्ञा केली आहे " (दिमरा २।८२).

चाकर (पु०) [फा० चाकर्] नोकर, सेवक.

चाकर-पेशा (पु०) नौकरीचा धन्दा, नोकरी आहे धन्दा ज्यांचा अशांचा वर्ग.

चाकरी (स्त्री०) [फा० चाकरी] सेवा, नौकरी.

चाकू (पु०) [तु० चाकू] सुरा, सुरी.

चादर (स्त्री०) [फा० चादर्] वस्त्र, पलङ्गपोस.

चापट (स्त्री०) [फा० चपात्-चप्पात्] थप्पड.

चापणें [∠फा० चापीदन् = मारणें] रागें भरणें, खरडपट्टी काढणें,

चापलोसी (स्त्री०) [फा० चापूलोसी] अवास्तव स्तुती; तोण्डपुजा; हांजी; खुशामत. " त्यानें यांसी चापलोसीच्या गोष्टी साङ्गोन, नादीं लाऊन " (दिमरा १।१९).

चापी चापाची, बिनतोडयाची. " बन्दुका चापी " (वाडसमा १।२७).

चाबूक (पु०) [फा० चाबुक्] कोरडा; असूड. " प्रतापी चाबूक धरूनि हातीं नकुल बोले राजयाप्रती " (मुक्तेश्वर-विराटपर्व १।१०५).

चाबूक-स्वार (पु०) [फा० चाबुक्-सुवार्] घोडे शिकविणारा.

चार [फा० चार्-चहार्] चतुः

चारकुबा "एक अङ्गरखा असतो, त्यास घाह्या नाहींत, व ढूं पावेतों; आणि आगा-पिछा मात्र असतो; आणि आघाडीस व बाहूवर मोत्याची झालर लावली असते" (दिमरा १।१३३).

चिकाचा पडदा [फा० चीघ्-चीक्] काम्बट्यांचा पडदा.

चिटणीस, चिट्नवीस पत्रव्यवहार करणारा. " चिटणीस यांणीं सर्व राज्यांतील राजपत्रें ल्याहावीं. राजकारण पत्रें उत्तरें ल्याहावीं " (वाड-सनदा १२४).

चिराख, चिराग (स्त्री०) [फा० चिराघ्] दिवा, बत्ती. " तों शहरांत सर्कारचे वाड्यापासून भवानीपेठेपर्यन्त दो बाजूनें चिराख तयार केल्या " (खरे ९।४७४५). " सगळ्या शहरांत चिरागा लाऊन हवया नळे चन्द्रज्योती लाऊन स्वारी रस्त्यानें मिरवत चालली होती " (खरदाव २१).

चिरागदान (न०) [फा० चिराघ्दान्] रोषणाईचे वेळीं रस्त्यानें दिवे लावण्याशाठीं उभी केलेली धाम्बूची जाळी.

चिराख-बत्ती (स्त्री०) दिवाबत्ती. "दर्गाहाचे चिराख-बत्तीस व ऊदफुलाबद्दल" (पेदसमा २४२).

चिल्खत (न०) [फा० चिहिल्कद्] अङ्गत्राण.

चिल्ला (पु०) [फा० चिल्ला] चाळीस दिवसांचें उपोषण व ध्यानमग्नता. "तुम्ही (=ब्रह्मेन्द्रस्वामी) चिल्ल्यांतून उठले याची खबर लिहिली, मालूम जाली " (पारसनीस-ब्रप २३९).

चीज (स्त्री०) [फा० चीज्] वस्तू; गाणें; (न०) सार्थक.

चीज्-वस्त (स्त्री०) सामान; असबाब.

चीन (स्त्री०) [फा० चीन्] चूण, घडी.

चुगलखोर (पु०) [फा० चघुल्खुर्] चहाडखोर.

चुगली (स्त्री०) [फा० चुघुली; तु० चुघूली] चहाडी. " तुम्ही घडी घडी राजपुरीस आमचे चुकल्या लिहून आम्हांस नशेद्-पत्रें आणवितां " (पारसनीस-ब्रच ३०).

चुङ्गाल (पु०) [फा० चुङ्गाल्] पञ्जा. " बहुत खुश्वक जाले कीं जबर्दस्ताच्या चुङ्गालापासून गरिबाचें वतन खुलास जालें " (राजवाडे २०।४९).

चुना.चे [फा० चुनान्चे] ज्या अर्थी. "चुनाँचे आँ मेहेर्बानींही इङ्ग्रजांचीं मकाणें घेतलीं व तमाम तालुक्यांत दौड तास्त व ताराज् करण्यास गेली आहे व कुम-केचे जमियतेस घेराघेरी करविली गेली. आहे हें ऐकून न्यहायत खुशी जाली " (खाने-पयाव ४६४).

चुनीदा [फा० चुनीदा] निवडक. "त्याचे उपराज्यास जनरल मण्ड्रोर यांणें आपले

हमराहीपैकीं वेश चुनीदी जमियेत पाठविली " (साने-पयाव ४८१).
चेहरा (पु०) [फा० चिह्रा] मुख; तोण्ड; मुद्रावर्णन.
चेहरा-मोहरा (पु०) मुद्रा; चर्या.
चेहरे-पट्टी (स्त्री०) चेहऱ्याची ठेवण.
चोप (पु०) [फा० चोब्] दण्ड; मार.
चोपणें =मारणें, ठोकणें.
चोपदार (पु०) [फा० चोब्दार्] वेत्रधारी; चान्दी-सोन्याची काठी हातीं धरून राजापुढें चालणारा व ललकारणारा.
चोबी [फा० चोबी] लाकडी. " नवाबाचे सैम व चोबी बङ्गला जाऊन उभा राहिला " (राजवाडे ७।६८).
चोबीना (पु०) लाकूडकाम; लाकडें (राजवाडे ७ सलप २१७६).
चौगिर्द [८फा० गिर्द्] चौतर्फा. " दुरून च चौगिर्द घेऊन माण्डियांचा मार देत असावें " (मराआ ३८). " अलीनवाजखानास चौगिर्दा केलें (=वेढिलें) (खरे ११३).
चौतर्फा [फा० चार्-तरफ्] चाऱ्ही बाजूंनीं.
चौथरा; चबुत्रा (पु०) [फा० चौतरा] उन्च चौकोनी ओटा; वेदी; जमिनीपासून घराच्या तळमजल्याची उञ्ची; जोतें.
चौरी-बर्दार (पु०) [८फा० बर्दार्= उचल] चवरी ढाळणारा.

छ

छबिना (पु०) [फा० शबीना] रात पहारा; रातपहारेकरी; रातमिरवणूक; मिरवणूक. " रात्रीची दगाबाजी करील; यास्तव छबिन्याची बन्दोबस्ती चाङ्गली असावी " (खरे ४।१५१०)
छबी (स्त्री०) [अ० शबीह्] प्रतिमा; तस्वीर.
छान [अ० शान्=प्रतिष्ठा] सुन्दर, उत्तम.
छान्छुकी (स्त्री०) छानछोक (पु०) [अ० शान्-उ-शौकत्] शौक; डामडौल; नखरा.
छान्दार [फा० शान्दार्=प्रतिष्ठित] सुन्दर; शोभिवन्त.
छापखाना (पु०) [८फा० चाप्खाना] मुद्रणालय.
छापणें=ठसा उमटविणें.
छापा (पु०)[८फा० चापीदन् ८तु० चापोल्-चपावल्=हल्ला] हल्ला, एल्गार.

ज

जईफ; जयफ; जैफ [अ० ज़ईफ्] वार्धक्यानें क्षीण; अशक्त. " आम्ही जईफ जालों आहों; बहुत दिवस वांचत नाहीं " (राजवाडे १।२८). " तुकोजी होळकर बहुत जैफ जाले; शरिरात ताकद नाहीं " (खरे ६।४९२५). " पातशाहीची दौलत जैफ-म्हातारी जाली आहे " (दिमरा १।२१३).
ज्यान-फाइदा (पु०) [८फा० ज़ियान् तोटा] तोटा-नफा.
ज्वहार जवाहीर. "शिरीं पगडी कङ्गणीदार अङ्गावर ज्वहार, कुठिल रहाणार कोण पर्गणा जी " (होनाजी बाळ १६६).
ज्वान [फा० जुवान्] तरुण.
ज्वानी [फा० जुवानी] तारुण्य. "अङ्गीं

तारुण्याचा बहर, ज्वानिचा कहर, मारिते लहर मदनतल्वार" (रामजोशी ११४).

जक (स्त्री०) [अ० दक्क् पीठ करणें] खिपत; पराभव; धक्का; सद्मा. "एकाशी गोड योलून एकास जक द्यावी; फाडा-फोड करावी हे हुन्नर टोपीकर बहुत जाणतात" (राजवाडे १०।१६७). "इङ्ग्रेजास जक त्यांनीं (= हैदरअली सानांनीं) फार दिली" (दिमरा ३। ३४). "याजकरितां शिसांचें पारिपत्य होऊन जस बसेल तो सुदिन" (दिमरा ३।.३६). "एवढी जक सइर्यावर हज़रतीस बसली" (राजवाडे ५।१६).

जकात (स्त्री०) [अ० ज़कात् = (मूलार्थ) धर्मासाठीं बसविलेला मातीवरील कर] मालाच्या आवक-जावकीवरील कर; दस्तुरी. "जकायत" (राजवाडे ३।२९; ८।२२९).

जकात-दार (पु०) जकात वसूल करणारा.

ज़किरा (पु०) [अ० ज़खीरा] कोठार; साठा; सञ्चय; सामुग्री; साठवणूक. "ठाण्यांत दारू व तेफेचे गोळे बाण वगैरे जकिरा पोक्ता आहे" (खरे ९।४५०३). "या करितां तसे जागीं जखिरियाचें पाणी म्हणून दोन चार टाकीं तळीं बान्धावीं, त्यांतील पाणी सर्च होऊं न द्यावें" (मराभा ३३). (दाणा) "सर्व नेऊन पट्टणांत जकिरा केला" (खरे ६।४५२५).

ज़किरी = ज़खिऱ्याचें, विशेषतः (दारू गोळ्यांचें). "त्याजवर सामान ज़खिरी पूर्वीलप्रमाणें राखावें" (मराचिथोशा ३२).

ज़ुखम (स्त्री०) [फा० ज़ख्म्] घाव; घायटा.

ज़ुखमी [फा० ज़ख्मी] घायाळ.

ज़ुखमाना; ज़ुखमीना (पु०) घायाळास दिलेला पैका. "ज़खमानेही दिले" (राजवाडे ४।१०७). "ऐशी हज़ार रुपये ज़ुखमीना लागला" (होके २१).

ज़ङ्ग (पु०) [फा० ज़ङ्ग्] गञ्ज; कीट.

जङ्ग (स्त्री०) [फा० जङ्ग्] युद्ध; लढाई; हातघाई. "या जङ्गेंत पांच मोहरे त्याजकडील मृत्यू पावले" (इम २९२) "पांच वर्षें जङ्ग व हङ्गामा शुद्ध आहे" (खरे ७।३५६६). "बागवान जङ्गीस येऊन बे-अदबी बोलला" (राजवाडे १५।११३). सफेजङ्ग (स्त्री०) सर्डे व निकराचें युद्ध.

जङ्ग जङ्ग पछाडणें-अटोकाट प्रयत्न करणें.

जङ्ग-जोड (स्त्री०) युद्धाची व्यवस्था. "जङ्गजोड बसेल" (खरे१०।५३४५).

जङ्गल (न०) [फा० जङ्गल्] रान.

जङ्गल-गर्क रानवजा; जङ्गलांत लुप्त झालेली. "बागाईत ज़मीन जङ्गल-गर्क पाणी पाट सुद्धां जाहली आहे" (वाड-समा २।२४४).

जङ्गल-शाही (स्त्री०) रान-राज्य. "त्यावेळीं जङ्गलशाहीच्या बाद-शहाची सिंहगर्जना सुरू होऊन वरच्या अस्मानी सवालाला ज़मिनीचा जबाब मिळतो!" (गडकरी-राजसंन्यास ५)

जङ्गली [फा० जङ्गली] रान्टी; अनार्य; असंस्कृत.

जङ्गी [फा० जङ्गी] युद्धविषयक; मोठा; मातबर. "या खेपेस रस्तेचा बैल भारी नव्हता; जङ्गी सामान भारी होतें" (खरे ७।३६१४).

ज़जिया (पु०) [अ० जिझ्या] मुसल्मानेतरावरील डोईपट्टी. " न्यायाचे मार्गानें पाहतां ज़जिया पट्टीचा कायदा केवळ गैर.. याजवर हिन्दू लोकांस पीडा करण्यांतच धर्म आहे असें मना-मध्यें आलें असल्यास आधीं राजा राजसिङ्ग याजपासून ज़जिया घ्यावा म्हणजे इकडून कठीण नाहीं " (वाड-सनदा १५०).

ज़जिरा; ज़ंजिरा; ज़ञ्जिरा (पु०) [अ० जझीरा=बेट] दर्या-किल्ला, जलदुर्ग. " सर्कारचा ज़जिरा सर्कारांत तावीन होऊन " (राजवाडे १०।२८०).

ज़ञ्जीर; ज़ञ्जिरी (स्त्री०) [फा० झञ्जीर्] सांखळी. नग. "एक ज़ञ्जीर फील " (साने-पयाद ३८४).

ज़ड-जवाहीर; ज़र-जवाहीर (न०) [फा० झर्=सोनें; अ० जवाहिर्=रत्नें] सोनें व रत्नें. " सर्व जिनस-अज्नास ज़र-जवाहेर, नागपुरास घेऊन जाऊन" (राजवाडे ७ सलप ११३).

ज़ड-गीर=लुटीच्या मारानें मारावलेलें (चित्रगुप्त ११९).

ज़दीद [अ० जदीद्] नवीन. " ज़दीद करार झाला त्याची ही अहवाल तेव्हां रास्तरवी-कायमी कोठें राहिली ! (खरे ७।३५७०).

जन्नत-नशीन [फा० जन्नत्-निशीन] स्वर्गवासी.

ज़नान-खाना (पु०) [फा० झनान्= स्त्रिया] ज़नाना; अन्तःपुर.

ज़नाना (पु०) [फा० झनाना] अन्तः-पुर; स्त्रीपरिवार.

ज़नानी [फा० झनानी] स्त्रियांसम्बन्धी; बायकी; गैर-मर्दानी. ज़नानी आवाज़ बारीक, स्पष्ट व मधुर आवाज.

जनाब (पु०) [अ० जनाब्] प्रासादाङ्गण, उम्बरा; ' स्वारी' या शब्दाप्रमाणें याचा बहुमानदर्शक सम्बोधन म्हणून उपयोग होतो. " सावन्दाचे जनाबांत सेवक लोकांनीं हज़र असावें हें तो लाज़ीम आहे" (राजवाडे ३।७३). "जें मनांत होतें तें जनाब-इलाहींत (=ईश्वरास) कबूल होऊन हे दिवस दृष्टीस पडले" (राजवाडे ५।८६).

जनाबे-आली (शब्दशः) उच्च उम्बरा; बहुमानदर्शक सम्बोधन.

ज़नावर (न०) [फा० जान्वर] प्राणी; पशू; रूप. (सापाचें नांव घेऊं नये म्हणतात कारण तें नांव घेतलेलें त्यानें ऐकिल्यास तो दंश धरितो).

ज़प्त (पु०) [अ० झब्त्] हरण; नियन्त्रण; दबाव; सर्कारजमा. " ज़प्त " (इम २१२). " खुसूस तुमचे तालुक्यांतील लोक बेरोजगार बहुत त्याजकडे गेले याजवरून कियास करावा कीं असे लोकांवर ज़प्त कसा राहील ! " (राजवाडे ५।५२). " रामाजीपन्त यांचा जफ्त टोपीकरांवर बरा आहे " (राजवाडे ६।४०२).

ज़प्तन्मुल्क =प्रदेश-जेता; सन्ताजी घोरपडे यांचा किताब (राजवाडे ८।४९).

ज़प्त-रप्त; जफ्त-रफ्त (पु०) [फा० झब्त्-उ-रब्त्] व्यवस्था; बन्दोबस्त. " करारवाके ज़प्त-रफ्त करूं " (राजवाडे ६।६१२). " वतन्दारांचीं वतनें वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहिन पोट-तिडीक लागोन मुल्क मामूर होत नाहीं व मुल्काचा ज़प्त-रफ्त

होत नाही असें कर्यो आलें " (राजवाडे १६।८४).

जप्ती (स्त्री०) [अ० ज़ब्त्] हरण; नागावा, अम्मल; ताबा. " किल्ल्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व सलातीन व नाज़र यांची जप्ती केली ! एकेक पाङ्घरूण अङ्गावर मात्र सोडिलें " (दिमरा ११२७२). "जालनापूर देशांत स्वारी करून जप्ती बेसविली " (चित्रगुप्त ६५).

जबर [फा० ज़बर्] चरचढ; मोठा; बलाढ्य.

जबर्दस्त [फा० ज़बर्दस्त्] बलाढ्य; ज़ोरावर; जुलमी.

जबरदस्ती (स्त्री०) [फा० ज़बर्दस्ती] बलात्कार; जोरा; जुलूम; गालवता. " इङ्ग्रजांनीं टिपूसारखा जबर्दस्त बुडविला आणि पट्टण घेतलें हें मोठें काम केलें; इङ्ग्रजांची जबर्दस्ती सर्वांवर पडली असें वाटतें " (खरे ११।६०३०).

जबरी (स्त्री०) [फा० ज़बरी] सामर्थ्य; जबर्दस्ती. " पादशाही जबरीनें घेईल" (चित्रगुप्त ३४). " शिद्दीनीं जबरी पाहून सलुखाचें नातें लाविलें " (चित्रगुप्त ८६). बळ-जबरी=सामर्थ्य, बलात्कार.

जबान (स्त्री०) [फा० ज़बान्] जीभ.

जबानी (स्त्री०) तोण्डी हकीकत; न्यायाधिशापुढें साङ्गितलेली हकीगत; साक्ष; ग्वाही; तोण्डी. " मुख-जबानी " = तोण्डानें. "जबानी बातमीस व कलमी बातमीस थोडेंबहुत अन्तर पडतच आहे " (खरे ४।१४७०). " त्यानें जबानी वर्तमान येणेंप्रमाणें साङ्गितलें" (खरे ११।५६७८). " हें आङ्गेप्रमाणें जबानी साङ्गतां कळेल " (राजवाडे ८।१३८).

जबाब (पु०) [अ० जवाब्] उत्तर. साफ-जबाब = रोकडें स्पष्ट उत्तर. हाज़र-जबाबी = तावडतोब समर्पक उत्तरें देण्यांत कुशल.

जबाब्दार [फा० जवाब्दार्] जिम्मेदार; जोखीम्दार; विश्वासू.

जबाब्दारी (स्त्री०) [फा० जवाब्दारी] जिम्मा; जोखीम; विश्वास.

जबावणें-उत्तरणें; उत्तर देणें.

जबाब-सवाल; जाब-साल (पु०) [फा० जवाब्-उ-सुआल्] बोलणें. "आम्ही जबाब-सवाल केला जे, ह्य घोडेंकरितां आम्ही आलों नाहीं (तरा ८१).

जबाबी [फा० जवाबी] उत्तरविषयक तासांची घण्टा वाजविणारें (घड्याळ). " एक घड्याळ जबाबी चाङ्गलें जबाबी म्हणजे तास वाजतात तें " (राजवाडे १२।६८).

जबे; जब (स्त्री०) [अ० ज़ब्ह्] हत्या " सर्कारांतून आज्ञा होऊन जबे करविली " (खरे ११।५७७१).

जबून [फा० ज़बून्] गरीब; दरिद्री; गैर-मातबर. " वऱ्हाडचे महाल जबून म्हणतात; त्याच महालावर लक्ष्मणराव खण्डागळे आङ्चा-त्तीं हजारा फौजेनसीं चाकरी करीत होते " (राजवाडे ११।१७). " हाल जबून होता " (भाइसम १८३४ पात्र १४१).

जम्बिया (पु०) [फा० जम्बिया] कट्यार.

जम्बूरक [फा० ज़म्बूरक्] लहान तोफ.

जम्बुरा (पु०) [फा० ज़म्बूरा] लहान तोफ.

जम (पु०) [अ० जम्अ] सन्च; जुळवा-जुळव; व्यवस्था.

जम-खाना (पु०) [∠फा० जामा-खाना = वस्त्रागार] सत्रंजी. " जमखाने दोन जोडी व गालीचे करावे " (खरे ८। ४२२१).

जमनीस (पु०) एक वसुली अधिकारी; हिशेबतपासनीस.

जमणें [फा० जम्अ] एकत्र होणें.

जमविणें एकत्र करणें.

जमरूद [फा० ज़ुमुर्रुद् = पाच] पाच. " जमरूद-पाचेचा जोड एक " (राजवाडे ७ सलर ११२१).

जमा (स्त्री०) [∠अ० जम्अ] एकीकरण; मालमत्ता; मिळकत; एकीकृत; एकत्र. जमा होणें = एकत्र होणें. जमा करणें = एकत्र करणें.

जमा-खर्च (पु०) (अ० जम्अ-खर्ज्] उत्पन्नव्यय; आवकजावकाचा हिशेब.

जमात; जमायत (स्त्री०) [अ० जमाअत्] समुदाय; जमाव; संघ; ज्ञातिसभा.

जमात-खाना; जमायत-खाना (पु०) " मशिदीचे तिन्ही बाजूस जमातीस बसण्यासाठीं बान्धलेला दुमजली अगर एक मजली सोपा " (ऐस्फुले २।३४).

जमात-दार (पु०) [फा० जमाअत्-दार्] टोळीचा नायक.

जमादार (पु०) [फा० जम्अदार्] सरशिपाई.

जमादिलावल (पु०) अ० [जुमादीयुल अव्वल्] अरबीवर्षाचा पांचवा महिना.

जमादिलाखर (पु०) [जुमादीयुल आखिर्] अरबी वर्षाचा सहावा महिना.

जमादिसानी (पु०) [अ० जुमादिस्सानी] जमादिलाखर (चिरा ११).

जमान (पु०) [अ० ज़मान्] जबाब्दार हमीदार; जामीन. " ऐसा तह करून जमान घेऊन " (राजवाडे १५।२४).

जमान-कतबा (पु०) मुचलका (राजवाडे १५।४९); जामीनपत्र.

जमान-दार (पु०) [फा० ज़मान्दार्] हमीदार.

जमानात (स्त्री०) [अ० ज़मानत्] जामीनकी; जिम्मेदारी.

जमाना (पु०) [अ० ज़माना] काळ, वक्त. " आजी जमाना एक प्रकारचा आला आहे " (खरे ११।८३). " बसईस इङ्ग्रजांचा शह पडला आहे... आणि यांस (महादजी शिन्दे यांस) श्रीमन्तांच्या घरांत काय आहे तें आपण घेण्याची हांव सुटली आहे, असा जमाना आला " (मद्या ११६८)

जमाबन्दी (स्त्री०) [फा० जम्अबन्दी] जमिनींची अगर घरांची पाहणी करून सर्कारधारा ठरविणें, सन्चणी. "लोकांची जमाबन्दी फारच ते ठिकाणीं केली आहे " (पद्मव २१).

जमाव (पु०) [∠अ०जम्अ] समुदाय.

जमींदार; जमीन्दार (पु०) [फा० ज़मीदार्—ज़मीन्दार] स्वतःसाठीं मेहनताना म्हणून कांहीं टक्के वसूल कापून घेऊन बाकीचा वसूल रगवून सर्कारांत पाठविणारा; वतन्दार.

जमी-दोज् [फा० ज़मीन्दोज़्] भुईकोट. " जमीदोज किल्ले इङ्ग्रजांचे लढाईत परिच्छिन्न रहावयाचे नाहींत " (राजवाडे ७।६१).

जमीन (स्त्री०) [फा० ज़मीन्] भूमी, भुई.

जमीन-जुम्ला (पु०) [८अ० जुम्ला= सर्व] वतन-वाडी, सर्व इस्टेट. " त्यास वडिलांनी जमीन-जुम्ला किती, तन्खा काय, पर्गणा कोण, हें पत्र लिहून दिल्लीस रवाना करावें " (साने-पयाव २२). " सिवेचे नेम वही दाणे जमीन-जुम्ले कानगोहोच्या दफ्तरी असे " (भाइसम १८३५ वाइ ३७५).

जमीन-दोस्त [मराठी समास] चीत; पायमाल; गर्दीस मिळविलेला, जमिनी-बरोबर.

जमे; जमीये [फा० जम्अ-जमीइ] सर्व, कूल (राजवाडे १५।१७१). "खुदाये ताला हे फत्ते आँ मेहेरबॉस व जमीये दोस्तांस मुबारक लाये " (साने-पयाव ४८२).

जमेत; जमियत; जम्यत (स्त्री०) [अ० जम्इयत्] जमाव. " ते व आपली जमेत चालून पुढें आले " (मराचि-थोशा ३२). " जम्यत गारत केली " (राजवाडे ५।६८). " नानाजवळ जमेतही भारी जमली म्हणतात " (खरे ११।५६५७).

जय्यत [अ० झाइद्=अतिशय] पूर्ण; अगदीं, सिद्ध. "तयारी जय्यत आहे". "त्यांतील पल्टण जयद् बर्बाद जाली" (होळके ११६).

जर (पु०) [फा० झर्=सोनें] कलाबतू.

जर्गा (पु०) [फा० जर्गा] मण्डळ, वेढा. " यांतही सर्वांनीं जर्गा एकच केल्यास काम तमाम होऊन नफे फार होतील (राजवाडे १९।३७).

जर्गार (पु०) [फा० झर्गर्] सोनार.

जर्जरा; जराजरा [फा० झर्रा] अणू अणू. "हकारे यांनीं जर्जरा तिलतिल खबर घेऊनु आपुले पादशाहासी साङ्गीतले (इम १).

जर्तारी [फा० झर्तार्] कलाबतूचें.

जर्द [फा० झर्द्] सोनेरी. " करून स्वारी तयार नबाब जर्दा अम्बारीत (साने पयाव ५४). पिवळें जर्द=पिवळें धमक; अतिशय पिवळें.

जर्दोजी [फा० झर्दोझ्] जर्तारी "खान-पोश जर्दोजी जवाहरजडित मोत्याची झालरचे आणून ठेविले" (पदमव १४)

जर्ब; जरब (स्त्री०) [अ० झर्ब्] प्रहार; तडाका; नाणें पाडणें; छाप; जोर, शिक्षा; मार; धाक; दरारा; टार; नग; तोफ. " बीज शिरली...ब्राह्मणास पुरती जरब बसली " (राजवाडे ६।१२५). " पूर्वी दोन तीन लढाया झाल्या परन्तु मोंग-लास या तन्हेची जरब कधींच बसली नव्हती " (खरे २।५७३). " ज्यांनीं मगुरी केली त्यांचे प्रान्तांस व त्यांस जरब दिली " (मराचिथोशा ४७). " अली गोहराचा शिक्का दिल्लीत पडला, त्याची चिठी पाठविली आहे. त्याप्रमाणें लिहून पातशाहाची जरब मोडून याचें नांवें करणें " (राजवाडे १।३६३). " अशा सतरा जरबा बिही राजश्री तात्यांनीं घेतल्या " (खरे ९।४५७१ " सर्कारांतून दिवाळ-तोड जरबा रवाना व्हावयाचा बेत ठरत होता " (खरे ९।४६८१). " पञ्चवीस जर्ब तोफा " (राजवाडे १।१६१). " शिन्देही बाणाचे रोख पाहून जरबा सुरू करितात " (खरे ११।५६६१).

जर्बाब [फा० झर्बाफ्त्] जर्तारी विणेचें, भर्जरी वस्त्र (मराआ २२).

जर्बाबी भर्जरी. " खुर्शी मखमल जर्बाबी

मढोन माण्डिल्या होत्या" (राजवाडे १।४२).

जरब-वान-दराऱ्याचा; कर्तृत्ववान्. "जर-बवान् पुरुष आहे त्याचे तोण्डांत दौलत आहे" (होके १०९).

जरा [अ० ज़र्रा=अणू] तिळमात्र; किश्चित्.

जरा-बजरा=कण न कण. "इनामाचें जरा-बजरा पावते कीजे" (राज-वाडे १५।१६४). "भूरगडांतील ऐवज व चीजवस्त गेलेलें जराबा-जरामुद्दा गड स्वाधिन करावा" (खरे ११।५७०४).

जरिदा [अ० जरादा] सडा. "जरिदा होऊन बऱ्हाणपुरचे पारिपत्यास येणार" (राजवाडे १।२७).

जरी [फा० ज़रीन्] सोनेरी; जरतारी. "जरी सामान" (सभासद ६८).

ज़रीब-दार (पु०) [अ० जरीब्] जमिनीचें मापन करणारा.

जरुरी (स्त्री०) [फा० ज़रूरी] अवश्य-कता; गरज; पर्वा.

जरूर (स्त्री०) [अ० ज़रूर्] अवश्य; न चुकता; ज़रूरी. "सत्वर भेटीचा विचार जाला म्हणजे यास फौजेचे ज़रूर म्हणोन जागिरा चित्तानुरूप मिळ-तील" (राजवाडे ८।२०५).

ज़रूरात (स्त्री०) [अ० ज़रूरत्] जरूरी; अवश्यक. "कोणास बक्षीस काय द्यावें याची जरूरात तुमचे विचारें असेल त्याची याद पाठविणे" (खरे ८।४२००). "जरूराती" (भादसम १८३३ अहवाल १२१). "तेथील जरूरात जे कांहीं चीज घरत होती ते घेऊन" (चिरा ४).

जरुराती-काम चलाऊ; हडगामी. "कांहीं लोक लागल्यास जरूराती ठेवणें व दङ्गा वारलियावर दूर करणें" (वाड-समा १२०).

जल्सा (पु०) [अ० जल्सा] बैठक; सम्मेलन; गाण्याबजावण्याची बैठक; मैफल. "जल्शांत जें ठरेल त्याची विनन्ती लिहिण्यांत येईल" (राजवाडे ५।१४४).

जल [अ० जल्] वैभव, झकाकी (राजवाडे ५।७६). खालीं जलील पहा.

जलद [अ० जल्द्] चपळ; द्रुत; वेगानें; तांतडीनें; उशीर न करितां.

जलदाई (स्त्री०) चपलता; घाई. "विठोबा भला मारिला तोबा, कम्बर मोडली। रखुमाई, भली केली जलदाई कम्बर शेकली" (मराठी भजन).

जलदी; जल्दी (स्त्री०) [फा० जल्दी] घाई; त्वरा; वेग. "जलदीस आतां किम्मत आहे" (राजवाडे १६।५२).

जला-वतन करणें [अ० जला=हद्दपारी] स्वदेशहद्दपार करणें. "हाण्डे यांचें पारपत्य जला-वतन करणें" (वाड-सनदा ७०).

जलाद (पु०) [अ० जल्लाद्] फांशी देणारा; मारेकरी, निर्घृण. "अम्मलदार हमदानी जलाद" (ऐटी ५।१०).

जलाल (पु०) [अ० जलाल] उग्रता; शक्ती; जुलूम; जोरावरी; कडक; उग्र. "जर रयतेवर हक्क करून दिधला तरी नूतन कानूमुळें रयतेवर जलाल होऊन रयत पीडा पावते, श्रमी होते" (मराआ २५).

जलील [अ० जलील्] प्रकाशमान्; वैभवसम्पन्न. "नवाबाची दौलत मदुन

जलील झालियास आणसी जर देणें अथवा रोनक आणणें हा यत्नि यार तुम्हाकडे आहे " (राजवाडे ५।२६).

जलूस (पु०) [अ० जुलूस] आरोहण; समारम्भ. " मोठा जलूस जाहला " (ऐटि १।६५).

जलूस-वाला=श्रेष्ठांचें आरोहण (राजवाडे १८।५६).

जलूश (पु०) कीर्ती; अरकरा. " माधवराव साहेब यांचे जरबेचा जलूश मोठा " (होळे ४२).

जलूशी [अ० जुलूसी] राज्यारोहणापासून मोजण्यांत आलेला (शक).

जलोह-खाना (पु०) जिलो-खाना पहा.

जव्हेरी; जोहरी (पु०) [फा० जव्हरी] रत्नपारखी; जवाहिऱ्या.

जव्हर (न०) [अ० जव्हर] विशेष गुण. " यावरी मनुष्याचें जव्हर जाणणार असे शकस होणें दुर्लभ (ऐटि ३१७).

जव-जव [फा० जव्-जव्] यवयव; तिळतिळ, कणकण, थोडें थोडें. " जव जव नूतन, सम्पादावें व बळकट व्हावें " (मराआ २३).

जवादी (स्त्री०) [अ० झबाद्] गन्धमार्जारापासून मिळणारा सुगन्धी पदार्थ. " जवाद्या मान्जराचा आण्ड... मिळाला तर...आम्हास पाठवून देणें " (राजवाडे १७।५२). "जवादी मसवती बिडाळी" (मुक्तेश्वर आदिपर्व ४९।८८). " जवादी-बिडाळाचें वृषण । मस्तकीं सौंविती श्रीमन्त जन । रासभाचे लम्बायमान कर्ण । कोणी हातें नातळे " (मुक्तेश्वर, सभापर्व ५।६०).

जवान; ज्वान [फा० जवान्] तरुण.

जवाँ-मर्द [फा० जवान्मर्द] तरुण; शूर; दिल्दार; उदार.

जवाँ-मर्दी (स्त्री०) [फा० जवान्मर्दी] पराक्रम; शौर्य; औदार्य. " कांहीं किल्ले ठाणीं पादशाहींत गेलीं तीं जवा०मर्दीनें घेतलीं " (मराचिथोशा ७४). "इङ्ग्रजांच्या जवांमर्दीची शर्त जाली " (खरे ९।४४६७).

जवानी; ज्वानी (स्त्री०) [फा० जवानी] तारुण्य.

जवाब-सवाल (पु०) जाब-साल. " आपले मार्फतीचा जवाब-सवाल, याजकरितां करार गुजरून गेला असतां सबुरी करण्यांत आली " (राजवाडे २२।६३).

जवार (स्त्री० न०) [अ० जुवार्] सामन्त; नवाई; आजूबाजूचा प्रदेश.

जवाहीर; जव्हार (न०) [अ० जवाहिर्] रत्नें मोत्यें.

जवाहीर-खाना (पु०) रत्नभाण्डार.

जशन (पु० न०) [फा० जश्न्] समारम्भ; उत्सव. " पातशाहानी छ ११ माहे मजकुरी जशन केला " (दिमरा २।६०). " छ १७ तारखेस हजरतांनीं कुर्सीची तयारी करून जशन केलें " (दिमरा २।१७४).

जहन-नशीन [फा० झहन्-निशीन्< अ० झहन् =आकलन शक्ती] श्रुत; माहीत. " कुल् कैफियत आं मेहेर्बानास जहन -नशीन व्हावी म्हणोन तपशिलें कलमी केलें असे " (खरे ७।३५७४).

जहमत (स्त्री०) [अ० झह्मत्] श्रम; श्रमी, आजारी. " राजा जहमत जहाला आहे " (सभासद ४२).

जहर (न०) [फा० झह्र्] वीष.

जहरी [फा० झह्री] विषारी.

जहागीर; जागीर (स्त्री०) [फा० जागीर्] राजाच्या सेवेसाठीं सर्दारानें जें सैन्य पदरीं ठेवावयाचें त्याच्या खर्चासाठीं तोडून दिलेला मुलुख; जायदाद. इनाम-जमीन.

जहाज् (न०) [जहाझ्] तारू.

जहाग्गीर (पु०) [फा० जहान्गीर्] जगज्जेता.

जहाग्दीद [फा० जहान्दीदा] जग पाहिलेला; अनुभवीक. " थोर उम्दा सर्दार व जहाग्दीद होते" (राजवाडे. २२।२५).

जहाग्पन्हा [फा० जहान्पनाह्] जगाचा रक्षणकर्ता; राजाचें एक सम्बोधन.

जहाग्बाज् [फा० जान्बाझ्] शूर; जिवावर उदार; धाडशी; पुरुषी; रुत्या.

जहाग्बाजी [फा० जान्बाझी] जिवावर उदार होऊन केलेला पराक्रम; शौर्य. " रापोपन्त सुभेदारास धरावें इतक्यांत त्याणें जहाग्बाजी करून किल्ह्यांत पळून गेले " (खरे १।५२).

जहाती [फा० ब-जिहति] निमित्तें; कारणें. " जहाती भण्डारा " (राजवाडे १५।१५३).

जहालीम जालीम; निकराचा. " याची त्याची सरमिसळ होऊन जाहालीम तर्वार चालिल्या सुल्ताना कडील सर्दार मातबर दाहावीस जाया जखमी होऊन फौजेचें तोण्ड करवटलें " (मद्रु २।३).

जहूर (पु०) [अ० झुहूर्] जाहिरी. " सर्काराचे वचनाची कायमी कशी हे आइन्दे जहुरांत येईल " (राजवाडे १०।१६६).

जागा (पु० स्त्री०). [फा० जाय्-गाह् स्थळ; स्थान; वसतिगृह; काम; मामला; वाव. " तो जागा सुरुङ्गानें बुरूज उडवून घेतला " (चित्रगुप्त ८७). " आतां मोंगलाचा मुलुख खावयास जागा जाहाला " (चित्रगुप्त ८१).

जागीर (स्त्री०) जहागीर. " कांहीं मुलूक जागीर देऊन उत्तम प्रकारें ठेऊं " (मराचिथोशा २७).

जाजती; ज्यादती (स्त्री०) [अ० झियादत्+ई] आधिक्य; वढती; जुलूम, अधिक. " कामाचा माणूस पाहून तैनात जाजतीनें हशमास करणें ती सर्कोर्कुनांनीं करावी " (सभासद ६०). मिरासदार " जाजतीनें पुढेंच होऊन देश आपले हातून गेला हा प्रकार " (चित्रगुप्त ३९). " ठाणीं इकडील असतां ज्यादती करून टिपूनें घेतलीं " (राजवाडे ७।२१).

जाजती–आजार (पु०) जुलूम–पीडा (वाड–बाबा २।१३५).

जाजती–जलाल (पु०) जुलूम. " यात्रेकरू आले आहेत यांस कोणी कज्या भाण्डण व जाजती जलाल करूं नये " (खरे ७।३७८६).

जाजम (न०) [फा० जाजिम्] बिछाईत; ताम्बड्या खारव्यास अस्तर लाऊन केलेली बिछाइत.

जात (स्त्री०) [अ० झात्] स्वतः "भावाभावांत कटकट लाऊन दिली आपण तशाशाचीनीं करितात, असें जातीकडे येतें " (राजवाडे ५।१५९). "आतां मदार नाना यांचे जातीवर आहे " (ऐटि १।२५).

जात–इनाम (न०) [८अ० झात्]

वंशपरम्परा नव्हे तर स्वतः पुरतें मिळालेलें इनाम.

ज़ात-मुचल्का (पु०)[अ० ज़ात्; तु० मुच्लका-मुचल्का] स्वतःच्या मुक्तकसाठीं न्यायाधिशापुढें लिहून दिलेला करार नामा.

ज़ात-मुबारक (स्त्री०) "खुद्द श्रीमन्त. "सर्कारचे व जात-मुबारकेचें लक्ष सोडून जे असतील त्यांचा बन्दोबस्त मनोद्‌यानुरूप केला जाईल" (राजवाडे ७।२९).

ज़ातीनें-खुद्द; स्वतः; स्वाङ्गें.

जादा; ज्यादा (पु०) [अ० ज़ियादा] अधिक; पुरवणीपत्रक.

जादा-तलबी (स्त्री०) [फा० ज़ियादा-तलबी] हांव; फाजील तगादा. "स्वराज्याचा अम्मल पाजवी मामूलप्रमाणें देत जावा, ज्यादा-तलबी न करावी" (राजवाडे ७ खलप २।११३).

जादू (स्त्री०), [फा० जादू] इन्द्रजाल; माया; चमत्कार; चेटूक.

जादूगार; जादूगीर (पु०) [फा० जादूकार-जादूगर] जादू करणारा; चेटक्या; मोहनी टाकणारा.

जादूगिरी (स्त्री०) [फा० जादूगरी] चेटूक; मोहनी, चेटकी."जादूगिरी नजरबन्दीनें दृष्टी फसते पण कार्कुनी कलम्बन्दीनें सृष्टी फसते" (गडकरी, राजसंन्यास १८).

जान (पु०) [फा० जान्] जीव; प्राण; त्राण. "वजीर खानासी धाप लागतां होयांत जान सोडिली" (साने-पयाव ५५). "शेवटीं गाडर जान बचावून पळाला" (दिमरा ११३८). "जान विकत नाहीं असें परम सङ्कट आहे" (राजवाडे ३।१७०)."त्यांचे ज्यानास व मालास व. हुर्मतीस सबाब वांकडें होणार नाहीं" (राजवाडे ७।८)"स्वामी सेवेवर जीव-जानाविशी हजर आहे." (ऐटी ७३).

जान-गिरी (स्त्री०) प्राणहरण. "तेथें युद्ध प्रसङ्ग होऊन तुमची जाम-गिरी होईल" (वाड-शाछ ११४).

जानी [फा० जानी] जिवलग (दोस्त).

जानीबेन; जानबेन [अ० जानिबैन्] तर्फेन; दुतर्फा. "जानीबेन जुदागी नाहीं" (साने-पयाव ४८४).

जाफत; ज्याफत (स्त्री०) [अ० ज़ियाफत्] आतिथ्य; मेजवानी; नजर. "पांचशे रुपये नवाबानें जियाफत्-मेजवानी पाठविली ते सेवकास दिधली" (राजवाडे १।४३). "सदाशिव रड्डी यांनीं साहेबज्यादे यांस ज्याफत व नजर केली" (राजवाडे ५।४२).

ज़ाफरा (पु०) [अ० ज़अफरान्] केशर.

जांफिशानी (स्त्री०) [फा० जान्-फिशानी] निदानींची मर्दुमकी; जरांबाजी; जिवावर उदार होऊन सेवा. "मुरारराव घोरपडे यांहीं...बहुत जहांफिशानी केली" (राजवाडे ११४५). "हे कदर आपण मनांत धरावी कीं सर्कार चाकरीवर जांफिशानी करितात, किंवा त्यांचें पोट भरत नाहीं म्हणून मेहनत करीत फिरतात" (दिमरा ११६२). "नोकर खाविन्दाचे कामावर ज्याफिशानी करून चाकरी करितो त्या नोकराचे मुलाची सर्फराजी खाविन्दानीं न केलियास मग खाविन्दी ती काय!" (राजवाडे ७।१५७).

जाब (पु०) [अ० जवाब्] उत्तर; म्हणणें.

ज़ाब-साल (पु०) [अ० जवाब्-सुआल्] प्रश्नोत्तर; सम्भाषण; साङ्गणी; तह. " तेव्हां प्रसङ्गास सख्न ज्वाब-स ल कोणी न करीन " (राजवाडे १३।१०).

जा-बजा; ज्या-बज्या [फा० जा-बजा] स्थळोस्थळीं; ठिकठिकाणीं " ऐशा ताकिदा जा-बजा राहवाव्या." (खरे ७।३५७५). " ताकेबन्दी ज्याबज्या केली " (राजवाडे ५।३६).

ज़ाबत; ज़ाबीत (पु०) [अ० ज़ाबित्] अधिकारी, मुख्त्यार. " जोगेन्द्रगीर मानभाऊ ज़ाबती कमलनैन सेकीन सम्मत निम्च " (राजवाडे १५।१७२).

ज़ाबता (पु०) [अ० ज़ाबिता] नियम; बन्धन; यादी. " जाते समयीं कुल लश्कराचे लहान थोर लोकांचे बिशादीचे जाबते करावे " (सभासद २२).

जाम; जाम्ब (पु०) [फा० जाम्] पेला. " फक एक रुपयाचा जाम्ब पदराशीं बान्धून घेतला " (माम ११६).

जामगी (स्त्री०) [फा० जामगी] बन्दूक डागण्याचा तोडा; वत्ती.

जामदार (पु०) [फा० जामदार=परिधान करावयाचीं वस्त्रें धन्यापुढें करणारा] वस्त्रागार व रत्नागार यांवरील अधिकारी.

जामदार-खाना (पु०) वस्त्रागार व रत्नागार. " रजईचा मज्कूर लिहिला तर प्रस्तुत जामदारखान्यांत शाल नाहीं " (पारसनीस-ब्रप ८).

जामा (पु०) [फा० जामा] अङ्गरखा.

जामा-निमा (पु०) [फा० नीमा= आंतली चण्डी] सारा पोशाख.

ज़ामीन; ज़ामन (पु०) [अ० ज़ामिन्]. जिम्मेदार; हमीदार. " स्नेहासाठीं पदरमोड कर परन्तु ज़ामीन होऊं नको" (अनन्तफन्दी ६०).

ज़ामीनकी (स्त्री०) हमी; जबाब्दारी.

ज़ामीन-तलब (स्त्री०) ज़ामिनाची मागणी. "यांनिमित्तें साहेबाच्या स्वारांनीं ज़ामीन-तलब केली; त्याजवरून मशानिल्हेस आपण हजीर-ज़ामन असूं " (राजवाडे १२।१६७).

ज़ायदाद (स्त्री०) [फा० जाय्-दाद्] सैन्याच्या सर्चास लाऊन दिलेली जागीर. " नबाब नजबखान यांनीं मिर्ज़ा सफीखान यास मेरट वगैरे अकरा महाल ज़ायदाद दिली होती" (दिमरा १।१०१). " बारा पर्गणे तुम्हांस जायदादी सरन्जामांत दिले आहेत " (दिमरा १।२१२).

ज़ायबन्दी (<अ० ज़ाइअ) दुखावलेला; इजा झालेला; निरुपयोगी.

ज़ाया [अ० ज़ाइअ] नादुरुस्त; घायाळ; निरुपयोगी, बिघडलेला. "नळ पाण्याचा ज़ागा ज़ागा ज़ाया झाला आहे" (वाड-समा १।३४). " शेवटीं हिन्दूस हिन्दू मिळून काम ज़ाया करितील " (सभासद ३२).

ज़ाया-ज़ख़्मी = घायाळ. "परन्तु कोणी ज़ाया-ज़ख़्मी जालें नाहीं " (खरे ८।४३९०).

जारत; ज्यारत (स्त्री०) [अ० ज़ियारत्] पवित्रस्थानास भेट. " दर्गाहास जारत करून " (दिमरा १।११८). " पिराची ज्यारत करून " (दिमरा १।२४७).

जारी [अ० जारी] चालू; सुरू; (स्त्री०) कसोशी. " हमेशा खत-किताबतीचा सिल्सिला जारी असावा " (खरे ७।३५

६४). "निगादास्त जारी केली आहे." "त्याजकडे बोलणें चालणेंही जारी आहे" (राजवाडे ५।१८९).

जारीनें–ज़ोरानें, वेगानें, कसोशीनें.

जाळन्दाज पाश टाकण्यांत कुशल; कपटी

जालमी (स्त्री०) [फा० ज़ालिमी] ज़ुलूम "याप्रमाणें जालमी व ज़लालोंची चाल अलफखानाची" (राजवाडे ७।१५०).

जालीम, जालम [अ० ज़ालिम् =क्रूर] उग्र, मस्त; जहाल; ज़लाल. "दोघेही कर्ते नामी सिपाई जालम असे निवडले" (भाइसम १८३४ अहवाल ९२).

ज़ावर्दा–आवर्दा (पु०) [फा० आवर्दा =आणिलेला] निर्यात–आयातीचा माल.

जास्त; जास्ती [अ० ज़ियादा + ई] अधिक; फाजील; जादा.

जास्ती-ज़लाल (पु०) ज़ुलूम, "जास्ती-ज़लाल." (खरे ७।३७८८).

ज़ासूद (पु०) [अ० जासूस् = हेर] निरोप, टपाल पोहोंचविणारा; हर्कारा.

ज़ासूदी (स्त्री०) जासूदानें आणिलेली बातमी.

जाहली (स्त्री०) [फा० जाहिली] मूर्खपणा. "इतक्यानें दाब-सलाबत मोठी होती. ते मल्हारराव यांचे ज्याहेलीमुळें हे खराबी" (राजवाडे ७ सलप २७).

जाहलीयत (स्त्री०) [अ० जाहिलीयत्] मूर्खपणा. "सदासर्वदा अयशामध्यें शर्राब (? सर्शार = तर) असोन दर्बार न करितां जाहलीयत करावी हे वर्तणूक राजास युक्त नाहीं" (जोरा १०६).

जाहीर [अ० ज़ाहिर्] व्यक्त; प्रसिद्ध; सर्वश्रुत; माहीत. "ते खबर जाहिर होऊन" (राजवाडे १५।२७४). "हे खबर च्यारो पादशाहासी जाहीर जाहालें' (इम १३).

जाहिराणा जाहीररीतीनें; जाहिरी; ज़ूहूर. "परन्तु जाहिराणा तर यादीप्रमाणेंच कबूल करावें म्हणतील" (राजवाडे १२।१२४). "अब्दालीकडे साफ जाहिराना व अन्तःस्थें कळवावें की" (राजवाडे १।२८१). "ही गोष्ट आपणास कळावी म्हणून लिहिलें आहे; जाहिराण्यांत आणूं नये" (खरे ८।३९२५).

जाहिरात (स्त्री०) [अ० ज़ाहिरात् अनेक व० ज़ाहिर्चें] प्रसिद्धीपत्रक; प्रसिद्धपणें. "*जाहिरात अगर अन्तरगती या गोष्टीस त्याचें अनुमत नसावें*" (राजवाडे १२।१२३).

जाहिरी (स्त्री०) [फा० ज़ाहिरी] प्रसिद्धी ज़ूहूर. "एक-सुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांत जाहिरीस येई तें करणें वाजीब व लाजीम आहे" (राजवाडे १०।२८०). "पत्रें येतात; *मग जाहिरीचीं किंवा, खरें काय* असेल तें असो" (राजवाडे ५।१३३) "जाहिरींत (=बाह्यतः) बहुत स्नेह दाखवून" (दिमरा २।९४).

जाहिरणें उघड होणें. "अथर्वण खोटा जाहीरला" (राजवाडे ८।७३).

जाहीर-खबर (स्त्री०) [मराठी समास] जाहिरात.

जाहीर-दारी (स्त्री०) [फा० ज़ाहिरदारी] बाह्य देखावा; बाह्य सलोखा; जाहिरी. "जाहीर-दारीनें सफाई ठीक नाहीं; दिलापासून साफ व्हावें" (राजवाडे ५।१६७). "सर्दारांशी आपसांत चित्तशुद्धता नाहीं; जाहीदारी मात्र परस्परें आहे" (दिमरा १।३१८). "अद्यापि मस्लतीचें वर्तमान जाहीर्दारीत आलें नाहीं"

(दिमरा १।२०९). "जाहीरदारी सातरी करून"=वास्तवतः दिलासा करून (दिमरा २।१७७).

जाहीरनामा (पु०) प्रसिद्धीपत्रक (विशेषतः सर्कारी).

जिकीर (पु० स्त्री०) [अ० झिक्र्= स्मरण) प्रश्न; गोष्ट; कटकट; घासाघीस "लढाईची गोष्ट लढाईत राहिली त्याचा जिकीर आतां कशास पाहिजे" (राजवाडे ५।१२). "हल्ली ज्या समयीं इङ्ग्रजांचा जिकीर निघतो" (दिमरा १।९३). जिकीरीस येणें (मराचिथोशा ६२)=हैराण होणें, मेटाकुटीस येणें. जिकिरीचीं उत्तरें (पाव ३२)=नैराश्याचीं भाषणें. "झिकर" (राजवाडे ७।१५३).

जिक्क [अ० दिक़्] त्रस्त; हैराण. "आमचेंही माणूस जिक जिक जाहलें" (राजवाडे ६।४९७).

जिग–जिग (स्त्री०) [फा० जिक् जिक्= ओरड] टकटक; किटकिट; त्रास.

जिगर (पु०) [फा० जिगर्] यकृत्; हृदय. "तुम्हाबराबर आम्ही आपला जिगरच दिला आहे" (राजवाडे ६।३८२).

जिद्द; जीद (स्त्री०) [अ० जिद्द्] कसोशी; निकड; निकर; हट्ट; आग्रह; भाण्डण. "दुर्गकर हिमतीनें झुन्जत आहेत; परन्तु हैदरखान जिद्दीस आला आहे" (खरे ६।३०२९). "थोडक्यासाठीं जीद करावी तर मातबर काम तें पुढें नासेल" (खरे ६।३१२८).

जिद्दखोर=आग्रही; हट्टी; भाण्डणखोर.

जिन्गर (पु०) [फा० झीन्–गर्] जीन, खोगीर तयार करणारा.

जिन्हार [फा० झिन्हार्] बिल्कूल; हर्गिज़. "करारास जिन्हार कसूर येणार नाहीं" (सानें–पयाव ४८४).

जिनगी; जिन्दगी, जिनगानी; जिन्दगानी (स्त्री०) [फा० झिन्दगी–झिन्दगानी] जीवित; जन्म; आयुष्य; संसार; निर्वाह; मिळकत; इस्टेट. "पादशहाची पर–जिनगानी (= खासगी मत्ता) समग्र लुटून" (खरे ८।४२२४). "उपरी कोणत्या सुखें जिन्दगानी करावी" (खरे ९।१७८). "बहुत तज्विजेनें जिन्दगानी करीत आहों" (खरे ७।३५७९).

जिन्द (स्त्री०) जिद्द. "जिन्द वाढविल्यास कामास येणार नाहीं" (पाव १८).

जिन्द (पु०) [अ० जिन्न्–अग्नीपासून उत्पन्न झालेला प्राणी] मुसल्मानांचें भूत.

जिन्नस (पु० स्त्री०) [अ० जिन्स्] जात; प्रकार; वस्तू; चीज़. एक जिन्सी =एकाच वस्तूचा, जातीचा.

जिनस–अज्नास (स्त्री०)[अ० अज्नास्= अनेक व० जिन्सूचें] माल; अस्बाब. "सर्व जिनस–अज्नास जर–जवाहर बिजलाल नागपुरास घेऊन जाऊन" (राजवाडे ७ सलप ११३). "मशारनिल्हे या जिन्नस–अज्नाशाच्या तलाशांत शोधांत आहे" (ऐटि ३।६५).

जिनसाना (पु०) अस्बाब; ज़खिरा माल. "तेथें सर्कारचा जिन्साना आहे त्याची मोजदाद त्यास देऊन पावती घेणें" (राजवाडे १२।१३६). "ज़वाहीर सिरोपाव वगैरे जिनसाना पाठविला" (जोरा ८).

जिनशी; जिन्नस-खाना (स्त्री०) कोठार. " तीन तोफा व बारूदचे पेटारे थारा आणिले होते ते जिनशींत दाखल करविले " (राजवाडे ५।१९४). "जिन्नस-खाना" (वाड-बाबा २।४२).

जिना (पु०) [फा० झीना] सोपान; दादर.

जिम्मा (पु०) [अ० झिम्मा] भार; जबाब्दारी; पत्करलेलें काम. "मसलत ठरावी त्याप्रमाणें आपलाले जिम्यावर- जावें " (सानें-पयाव २३५).

जिमती हमीदार. "मार्हे नांवें पत्र जिमती, सातजूमेचें पाठवावें कीं मावळ्यांतील महालास पुढें उपद्रव लागणार नाहीं " (मद्चा २।३३).

जिम्मेदार (पु०) [फा० झिम्मा-दार्] जबाब्दार.

जिम्मेवारी (स्त्री०) [फा० झिम्मादारी] हमी; जबाब्दारी.

जिमेनीस; जम्नीस. " जिमेनीस याणीं पोते, जामदारखाना, कोठी, बाजार वगैरे पैदास्ती कमावीस जमा याजवर दखलगिरी करावी" (वाड-सनदा १२६).

जियादा [अ० ज़ियादा] अधिक; विशेष. " जियादा बजुज्-शौक चे निगारत आयद् अय्याम कामरानी दाम बाद " =विशेष प्रेमाव्यतिरिक्त काय लिहिलें जाई ? सुखाचा काळ अक्षय असो (सानें-पयाव ३८७).

जियारत (स्त्री०) जारत पहा. "निजा-मुद्दौला शाह मुसाफर याचे दर्गांत जाऊन जियारत (प्रार्थना) केली " (राजवाडे ३।१८३).

जिराईत; जिरायत; जिरात (स्त्री०) [अ० झिराअत्] लागवड (धान्याची पावसाच्या पाण्यावर होणारी).

जिरात-खाना (पु०) [फा० झिरिह् चिल्खत] शस्त्रागार. पहा (वाडबाब २।८२) जिरातखान्याच्या सदरां शस्त्रांची नामावळी आहे.

जिरे (न०) **जिरी** (स्त्री०) [फा० झिरिह्] सांखळीचें चिल्खत. " जरीचें झगियाचे अन्तर्भागीं नवरीं बारीक कडियाची लोखण्डी जिरे " (चित्र गुप्त ११२).

जिरें (न०) [फा० झीरा] मसाल्यांत घालण्याचा एक रुचिकर पदार्थ.

जिरेगार (पु०) [फा० झिरिह्-गर्] चिल्खत तयार करणारा.

जिरे-टोप (पु०) शिरस्त्राण.

जिल्काद (पु०) [अ० ज़ुल्क़अदा] अरबी वर्षाचा अकरावा महिना.

जिल्हई (स्त्री०) [फा० जला+ई] तकाकी; उजळा; पदार्थ गुळगुळीत व चकचकीत करण्याची क्रिया.

जिल्हा (पु०) [अ० झिलअ] प्रान्ताचा भाग; परगणा.

जिल्हे (स्त्री०) [फा० जिल्वा] तेज. "देव ब्राह्मणाची मर्यादा नवाब बहादूर फार करितात, म्हणोनच दिवसें दिवस दौल-तीस जिल्हे व रौनक आहे " (राजवाडे ६।६।५३).

जिल्हेज (पु०) [अ० ज़ील्हिज्जा] अरबी वर्षाचा बारावा महिना.

जिलीब (स्त्री०)[फा० जिलव् =शृङ्गारून शोभेसाठीं मिरवणुकीत चालविलेला घोडा; जिलवी = लवाजमा] स्वारी; मिरवणूक; लवाजमा. जिलबीस=स्वारींत पुढें. जिलबीचा घोडा=कोतवाली घोडा.

जिलोह (पु०) [अ० जिल्वा =भपका] लवाजमा; थाट; समारम्भ. "त्यास छत्राची व जिलोहाची तयारी जलदीनें

करून पाठवावी " (दिमरा २।१५०). "बहुत जिलेहार्ने" (दिमरा) = मोठ्या इतमामानें.

जिलौखाना (पु०) समारम्भाचें स्थान; दर्वार-दालन (राजवाडे ५।१३६). "नवाबानीं हवेलीचे जलोह-खान्या-पुढें एक तोफ ठेविली" (राजवाडे ५।१२०).

जीन (न०) [फा० झीन्] खोगीर; पलाण. " जडित जीन नया पृष्टीं " (मुक्तेश्वर-सभापर्व १४।७८).

जीन-बन्द खोगीर वगैरे कसून तयार.

जीन-बन्दी (स्त्री०) खोगिरें चढवून तयारी: मुस्तेदी. " शिन्यांच्या लश्करांत आवई पडली त्याजवरून तेथें दोन प्रहरांच जीन-बन्दी जाहली " (खरे ७।३४९८). स्वारी " पश्चगङ्गेच्या पाण्यावर जीन-बन्दीनिशी राहिली" (खरे ९।४६७०).

जील सुभानी [फा० झिल्-सुब्हानी = ईश्वराची छाया] पादशहाची पदवी. " हज़रत जील-सुभानी याणीं आज्ञा केली जे " (राजवाडे ६।६२७).

ज़ुज़्दान (न०) [फा० जुझ्दान्] सुटे कागद ठेवण्याची वही. "जुज़्दान देसील आणिलें त्यांत दर्बार-खर्चाची यादी " (खरे १०७१).

ज़ुज़्वियात [अ० जुझ्वीयात्] किरकोळ गोष्टी, तपशील. " आम्हाकडील ज़ुज़्वि-यातचे फडचे करून द्यावे " (राजवाडे ५।११).

ज़ुज़र्वी; ज़ुज़्वी [फा० जुझ्वी<अ० जुझ्इ] साधारण; किरकोळ; क्षुद्र. " यासि ज़ुज़्वी पीक आलें " (राजवाडे १८।३१).

ज़ुज़्रसी (स्त्री०) [फा० जुझ्रसी] बारीक चौकशी. " शहरचे दर्वाजे तीन चार खुले; तेथें गाडदी ठेऊन येणा-जाणा-ऱ्याची ज़ुज़्रसी बहुत आहे " (राजवाडे ५।९९).

ज़ुदा [फा० जुदा] निराळा, विभक्त.

ज़ुदाई; ज़ुदागी (स्त्री०) [फा० जुदाई] वेगळीक; निराळेपणा; अन्तर. "पण्डित प्रधान व नबाब निजाम यांचा तरिका (= सलूक, वर्तनक्रम) एकलासीचा कदिमापासोन चालत आला; हयांचे त्यासी ज़ुदागी नाहीं " (राजवाडे १०।१६५).

ज़ुब्दतुल्-अमासील वल् एक्रान [अ० ज़ुब्दतुल् अमासिल् वल् अक्रान्] थोरांत व समवयस्कांत श्रेष्ठ (राजवाडे २०।२१४).

ज़ुब्दतुल् एक्रान् [अ० ज़ुब्दतुल् अक्रान्] समवयस्कांत, स्नेह्यांत श्रेष्ठ (राजवाडे १५।११२, १५।२१७).

ज़ुबा (पु०) [फा० जुबा < अ० जुब्बा] सर्वांत वर घालण्याचा पायघोळ झगा. " ज़ुबा मोठ्या पट्टीचे मश्रूचा " (ऐटि ३।५०).

ज़ुम्ला (पु०) [अ० जुम्ला] सवारों शरीर अथवा शम्पर दीडशें पायचे लोक यांची तुकडी, समाइकी एकंदर जमीन. " रुईखेड तो ज़ुम्ल्यांत " (राजवाडे १०।२५०). " नाकिर्दी असेल ज़ुम्ला पैकीं । ते किर्दी करावी निकी । इस्ता-वेनि चुढेल कौतुकीं । जमा धरणें " (मेस्तक-पुस्तक लेखकाधिकार ११५).

ज़ुम्लेदार (पु०) ज़ुम्ल्यावरील अधिकारी.

ज़ुमानणें [< फा० गुमान्] गुमान धरणें; पर्वा ठेवणें, गांठणें.

ज़ुर्माना (पु०) [फा० जुर्माना = धनदण्ड < अ० जुर्म = दोष] धनदण्ड; दण्ड; लावण.

ज़ुरत (स्त्री०) [अ० जुर्अत] धैर्य; विशाद; शौर्य. "मुम्बईवाले यांची काय ज़ुरत की कलकत्तेकर टराविलील त्यास तफावत करितील।" (खरे ७:५६९). "बिद्नूर ज़ुरतीनें घेऊन इद्मज् हत्यारें ठेऊन कोल घेऊन बाहेर निघाले ते कैद केले" (साने-पयाव २२४). "काय ज़ुरत यमाच्या याला, पुढें शिरल ?" (रामजोशी १०५).

ज़ुरत-दार; ज़ुरती = धैर्यवान; शूर.

ज़ुरत-मेहेनत (स्त्री०) धैर्याची कोशीस. "पूर्वी पासोन जो कोणी ज़ुरत-मेहनत करीत आला आहे त्यास मुलखास व सज़ान्यास व फौजेस कमी नाहीं" (दिमरा १।३४).

ज़ुरा (पु०) [अ० ज़ुर्रा] ससाणा; एक शिकारी पक्षी. "बाज़ व ज़ुरे" (वाड-समा १।११८).

ज़ुल्कद्र [अ० ज़ुल्-कद्र] प्रतिष्ठावन्त. "ज़ुल्कद्र कृष्णराव नारायण" (राजवाडे १९।१०५).

ज़ुल्मी; ज़ुल्मी [अ० ज़ुल्मी] ज़ुलूम करणारा; अन्यायी.

ज़ुलाब (पु०) [अ० ज़ुल्लाब्] रेचक; रेच.

ज़ुलूम (पु०) [अ० ज़ुल्म] परपीडा; बळज़बरी; बलात्कार; जाज़ती; कमाल.

ज़ुलूम-ज़बरी (स्त्री०) बलात्कार; ज़ुलूम.

ज़ुलूम-जास्ती (स्त्री०) ज़ुलूम (राजवाडे २२।१२०).

ज़ुलूस (पु०) [अ० ज़ुलूस्] राज्यारोहण; समारम्भ; थाट; वैभव. "तिकडून दीडप्रहर रात्रीस मोठे ज़ुलुसानें फिरङ्गियांसहवर्तमान शहरांत आले" (राजवाडे १।२७).

ज़ुवां० मर्दी; ज़ुमामर्दी (स्त्री०) जवांमर्दी; शौर्य

ज़ूज़ [अ० ज़ुज़्अ] ज़ुज़्वी; किरकोळ; क्षुद्र. "ज़ूज़ कामाकरितां आपआप त्यांत नासुसी राखणें ठीक नाहीं" (राजवाडे १९।१०). "ज़ूज़ मुकदमियावरून दीर्घ कलह प्राप्त होता" (साने-पयाव ८९).

ज़ूद [फा० ज़ूद्] लौकर; त्वरेनें; जलद. "ज़ूद चेनापट्टण तालुक्यांत जाणेंहोय तें करावें" (राजवाडे १९।७३).

ज़ूद्तर [फा० ज़ूद्तर्] विशेष लौकर. "ज़ूद्तर सर्वांची मदत-इम्दाद पोंकाऐवज़ देऊन रवाना करून पाठवावें" (साने-पयाव ३८७).

जेगा (पु०) [फा० जीघा] पागोट्यावर बान्धण्याचा एक रत्नालङ्कार. "बर्कंड सर्कारचा सरञ्जाम आला होता त्याप्रमाणें जेगा व शिरपेंच दिला" (खरे ८।४०००).

जेज़्या (पु०) [अ० जिज़्या] गैरमुसलमानांनीं द्यावयाची डोईपट्टी; जिज़्या पहा. "आलम्गीराचे कार्किर्दीत यज्ञोपवीतास साडेतीन रुपये जेज़्या घसून, ओलें अन्न विकावें सर्वांनीं त्यांचे हे नौबत गुज़रली" (ऐटी १।१८)

जेज़ालन्दाज़ (पु०) जेज़ाल्याचा मारा करणारा (वाड-बाचा २१७५).

जेनवी (1) जेनवा (Genoa) येथील. "जेनवी फिरङ्गा" (चित्रगुप्त १११).

जेब (पु०) [फा० जेब ∠अ० जेब्] सिसा. " बडोद्यावर जाणें दोन दिवस तहकूब करावें; तें आपले जेबांत आहे" (भद्या ११३०). " लासोटा फोडून पाहिला आणि आपले जेबांत ठेविला" (राजवाडे १०।२६५).

जेब-व-ज़ीनत (स्त्री०) [फा० ज़ीब्-व-ज़ीनत्] शोभा. " यांचे येण्यांत रौनक अधिक होईल; जेब व ज़ीनत येईल " (राजवाडे ७।१९४).

जेर [फा० ज़ेर्] चीत; पराभूत; हस्तगत; त्रस्त; हैराण. " तें स्थळ जेर करावें म्हणोन " (सभासद ५३).

जेर-ज़ब्त हस्तगत; स्वाधीन. " पाण्यांत गड वसविले म्हणजे दर्या जेर्ज़ब्त आहे " (चित्रगुप्त ८७).

जेर-दस्त [फा० ज़ेर्दस्त्] काबीज; जेर्ज़ब्त. " ममताई देशपाण्डीण इणें तमाम प्रगणा जेर्दस्त केला " (एकनाथी अर्जदास्त; राजवाडे ८ उपप्रस्तावना २६).

जेर्बन्द (पु०) [फा० ज़ेर्-बन्द्] जीन आंवळून धरणारा घोड्याच्या पोटाखालून जाणारा पट्टा; चाबूक; फटकारा. " ती राण्ड सुरळीत बोलत नाहीं, याजकरितां चार जेर्बन्द मारिले पाहिजेत " (खरे ७।३७५३).

जेर्बार [फा० ज़ेर्बार्] त्रस्त; हैराण; खर्चाखालीं आलेला. " तेथें जाऊन व्यर्थ जेर्बार व्हावें; वरकड अर्थ नाहीं" (दिमरा ११२८७). "इङ्ग्रेज़ श्रीमन्तास जेर्बार करितात व जङ्गलांत गुल्ज़ार करून स्वस्थ आहेत " (दिमरा ११४२).

जेरी (स्त्री०) दुर्बलता; पडती; हैराणी. " सारांश फिरङ्गी यांची जेरी, श्रीमन्तांची ज़ुवरी असें सांप्रतचें वर्तमान आहे " (राजवाडे ४।१८).

जेहन-नशीन [फा० ज़िहन्-निशीन्] श्रुत; मालूम. " अक्षरशः मज्कूर नबाब सम्सामुद्दौला बहादूर यांसी पत्रें वाचून दाखवून जेहन-नशीन केला " (राजवाडे १।११४).

जैफ; जयफ; जईफ [अ० ज़ईफ्] वार्धक्यानें क्षीण; अशक्त.

जैफी; जयफी (स्त्री०) [फा० ज़ईफी] वार्धक्य. " जयफी नबाबाची " (राजवाडे ५।८२).

जैल [अ० ज़ैल] मायना; सदर. बमुजीब जैल = पुढें लिहिल्याप्रमाणें (इऐ ५।१७).

ज़ोडा (पु०) [फा० जोराब् ∠ अ० जौराब्] पादत्राण; पायपोस.

ज़ोर (पु०) [फा० ज़ोर] शक्ति; सामर्थ्य; ज़ोर करणें = बळ खर्चून उठाव करणें. ज़ोर काढणें =सर्व शरीर ताठ पायाच्या व हाताच्या तळव्यावर तोलून वरखाली करणें. ज़ोर मारणें = अचाट प्रयत्न करणें.

ज़ोर-बेज़ोर ज़ोरावरीनें; ज़बर्दस्तीनें " इङ्ग्रज़ घाट चढोन येऊन ज़ोरबेज़ोर होसकट्याचें ठाणें घेतलें " (खरे ८।४४५४). " प्रधानांच्या फौजेनें बदामीचा किल्ला ज़ोरबेज़ोर फत्ते केला" (खरे ८।४०९९). " ज़ोर-बेज़ोर सल्ला करवावा; नच जाहलियासी प्रान्ताची बाकी ठेवीत नाहीं " (खरे ११।५९९२).

जोर (पु०) [अ० जोर्] जुलूम.
जोर-जबरी (स्त्री०) जुलूम.
जोर-तलब (स्त्री०) बलात्कार; जरब. "त्यापेक्षां अम्मल जोरतलबीचा सुरू करावा " (मराचिथोशा ७७). "जोरतलबेनें ऐवज् शिन्दे यांनी आणिला म्हणून वार्ता आहे " (खरे ९।४९८४).
जोर-तलबी मग्रूर; पुण्ड. " कोठें जोर तलबी महाल असतील; हरामखोरांस तम्बी पोहोंचावून पैसा वसूल करून देणें " (मदवा १।११८) " या प्रान्ती कमाविसदार नाहींत; जोर तलबी मुलूख " (सानें-पयाव ७४).
जोर-कस; जोर-दार=ऊर्जस्वल; सामर्थ्यवान्.
जोरा (पु०) जबरी, सत्ता.
जोरावणें चलावणें.
जोरावर [फा० झोरावर्] समर्थ; बलवान्. " ते जोरावर आहेत ते जतन करितील " (राजवाडे १६।१०).
जोरावरी (स्त्री०) जोरवा (पु०) चलावणी; पाठबळ; जुलूम. " आपणावरी जोरावरी करितातो " (राजवाडे २०।४५).
जोरी (स्त्री०) जबरी; पुण्डावा. " किलेकरी जोरी करितील तरी तुवां लोक मेळउनु सङ्गीनातीं करूनु सर्तीसी जाव देणें " (राजवाडे १६।३४).
बळ-जोरी (स्त्री०) जुलूम. " बळ जोरीनें आला तो शिपायी कार्याचा नाही " (खरे १।१८०).
जोहर; जोहार (न०) [अ० जव्हर्] रत्न. " अङ्गावर जोहार फार खुलले। वनी जणू पळसतरु फुलले" (होनाजीबाळ १३५).
जोहरी; जोहारी (पु०) [फा० जव्हरी] जव्हेरी, रत्नपारखी. "जैसा रत्नामाजी जोहारी । रत्न पारखी आपुलें " (मुक्तेश्वर आदिपर्व ४।१३०३).
जौजा (स्त्री०) [अ० झौजा] पत्नी. अ जोजे व म्हणजे बची पत्नी अ.

झ

झक (स्त्री०) [फा० दक् झदन्] भीक. झक मारणें = भीक मागणें; अनाठायी काम करणें; बोम्बलणें. " मार्गे (= मेलयावर) दौलत ... किल्ले स्वामीचे स्वामी घेतील. कर्जदार झक मारीत राहतील । " (खरे १।१७७).
झगा; झबा (पु०) [∠ फा० जुबा ∠ अ० जुब्बा] पायघोळ झगा.
झबलें (न०) लहान मुलांचा झगा.
झान्ज् (स्त्री०) [फा० सञ्ज्] वाटोळा चपटा व खोलगट असा काशाचा वाजणारा पत्रा. दोन झान्जा एकावर एक आपटून वाजवितात.
झुलूप (न०) [फा० झुल्फ्] कानशिला वर अगर कानावर पडणारा केसगुच्छ.
झोक; झौंक (पु०) [अ० झौक्] डामडौल; दिमाख.

ट

टन्चाई (स्त्री०) दुर्मिळता; महागाई, तङ्ग्चाई पहा.
टप्पा-गुजरा (पु०) [फा० तप्पा = उन्चवटा] धम्धमा (मराआ ३६).
टर्बूज (न०) [फा० तर्बुझ्] एक प्रकारचें फळ.

ड

डफ (पु०) [फा० दफ़्] मोठी टिमकी.

डबा (पु०) [फा० दब्बा] करण्डा.

डबीर (पु०) [फा० दबीर्] लेखक; कार्कून; चिटणीस.

डाग (पु०) [फा० दाग़्] भाजल्याची खूण; कलङ्क.

डागणें, डाग देणें = भाजणें; तापलेल्या-वस्तूनें चटका देणें; सर्मत्ती देणें.

डागडुजी; दागदोजी (स्त्री०) [? ८फा० दोज़् = शिव, टाके मार] दुरुस्ती; मरामत.

डाव (पु०) [फा० दाव्] खेळांत पडलेलें दान; मोहन्यांची हालचाल; हेतू. डाव साधणें = सन्धी साधून प्रतिस्पर्ध्यास मारणें.

डाव-पेच् (पु०) [मराठी समास] युकी-कल्पती.

डेग (स्त्री०) [फा० देग् पदार्थ उकळ-विण्याचें भाण्डें] हण्डा.

डोल (पु०) [फा० दोल्] मोहरा; बकेट; बाल्डी.

डौल (पु०) [अ० दौल्] स्थिती; ऐट; डौलत. " तुमच्या कुल डौलाची दिवाण-गिरी " (बाडमा १।१४६)

डौल (न०) सही-शिक्क्याचा कोरा कागद.

ढ

ढेलज् (स्त्री) [अ० दिह्लीज़्] कमानी दर्वाजा; उम्बरा; देवडी.

ढोल (पु०) [फा० दुहुल्] चर्मवाद्य.

त

तक्त; तख्त (न०) [फा० तख़्त्] आसन; नृपासन; सिंहासन.

तक्त-ताराज् मार-लूट. तख्तताराज् पड्हा.

तक्त-नशीन; तख्त-नशीन [फा० तख़्त्-निशीन्] सिंहासनारूढ; तक्तारूढ.

तक्त-नशिनी (स्त्री०) [फा० तख़्त्-निशीनी] राज्यारोहण. " तख्त-नशिनीची मुबारक-बाद् " (दिमरा २१६०).

तक्त-पोशी (स्त्री०) [फा० तख़्तपोश् फळ्यांची भुई] कडीपाट; पटई.

तख्त-रवा; तख्तरावा (पु०) [फा० तख़्त्-इ-रवान्] चल सिंहासन (मरा-चिथोशा ५९); बैलाच्या गाडीवर अगर मनुष्याच्या डोक्यावर ठेवून चालवावयाचा तक्ता; त्यावर नृत्य व्हावयाचें.

तक्ता (पु०) [फा० तख़्ता] फळी; कागदाचें लाम्बरुन्द पान; नकाशा; कोष्टक.

तक्ती (स्त्री०) लहानसा तक्ता; चकती.

तक्दम (अ० तकद्दुम=भूत) मागील; भूत; झालेलें.

तक्दमा (पु०) [अ० तक्दमा] आगाऊ; आगाऊ पैका, अग्राधिकार. " तक्दमा वसूल घेतला " (खरे ८५१).

तक्रार (स्त्री०) [अ० तक्रार्] पुनरुक्ती. आक्षेप; फिर्याद; ओरड, कुरकुर. " या प्रमाणें तकार करून साङ्गून पाठविलें (राजवाडे ५।२०६)

तक्रार-खोर; तक्रारी [फा० तक्रारी] भाण्डखोर; हुज्जतखोर.

तक्रीय (स्त्री०) [अ० तक्रीय़] सम्बन्ध; व्यहाणा; सयम. " त्यास मसेल्याची तक्रीय़ लावणें निस्यत नाहीं " (राजवाडे ५।१५७).

तक्रीर (स्त्री०) [अ० तक्रीर] हकीगत; कैफियत; करिणा. " फितूर केला होता. त्याच्या तक्रीरा " (वाडसमा ३।७१)

तक्रीर कर्दे निवेदित (वाडशाछ १७४).

तक्लादी [अ०तक्लीदी] बनावट; नकली; न टिकणारें.

तक्लीफ (स्त्री०) [अ० तक्लीफ़] श्रम; तस्दी; त्रास.

तक्लुबी; तग्लुपी [? ∠अ० तकल्लुब़] दिखाऊ; बनावट; खोटा. " तग्लुपी शिक्के देसील करीत होता " (राजवाडे ६।१२४). (कागद) "तक्लुबी असेल" (राजवाडे ३।११७). "आपण तग्लुपी कागद करून दिल्हा. कागद शेण लाऊन भिजवून दाखविला कीं या-प्रमाणें केला " (राजवाडे ६।८९).

तक्वा; तकवा (पु०) [अ० तक्विया] उत्तेजन; हुशारी; उत्साह; त्राण; शक्ती; कोशीस. " इतका तकवा त्यास कां दिल्हा येवढयावरच ते चढून जातील " (राजवाडे ५।१७७). " दोन्हींकडील खण्डणीमुळें सस्थान नातवानीस पडलें... हैदर अलीखान याच्या उपद्रवामुळें कांहीं तकवा राहिला नाहीं " (खरे ११३५). " मराठा तितुका मेळवावा। आपुला महाराष्ट्रधर्म वाढवावा। येविषयीं न कारतां तकवा। पूर्वज हांसती " (रामदास) तुमचे लिहिल्याचे तक्व्यावरी पन्धरा दिवस लोकांस उमेद होती " (राजवाडे १२।८३)

तक्वा-दिल्दारी (स्त्री०) " समाधान-उत्तेजन. " सन्चणीचा वरून आहे, तक्वा-दिल्दारी पाठवणें (राजवाडे १६।१३३).

तक्वेत (स्त्री०) समाधानी, खातर्जमा. "साहेबीं तक्वेतीचें सुदर्शन सादर केलें" (राजवाडे १६।१३२).

तक्वियत-कौल; तक्वेत-कौल (पु०) समाधानीचा कागद; मदतपत्र (वाड-समा २।२४४).

तक्शीर; तक्सीर (स्त्री०) [अ० तक्सीर] कमीपणा; न्यून; दोष; चुकी. " तहमूल (=सहन) करावयास तक्सीर केली नाहीं " (इम ६७).

तक्सीराती [अ० तक्सीरात् अनेक व० तक्सीरचें] चुका. " ऐसा तक्सीरानी तुझे निस्बत कितेक जालिया " (इऐ ५।४९).

तकसुबी (स्त्री०) [अ० तकइसुब़] लबाडी. " राण्डेनें तकसुबी करून आली आहे " (भाइसम १८३४ पावृ २११).

तक्शीम; तक्सीम (स्त्री०) [अ० तक्सीम] वांटणी; हिस्सा; भाग.

तक्शीम-दार; तक्सीम-दार (पु०) वांटेकरी; हिस्सेदार.

तक्क्या; तक्या; ताकिया (पु०) [अ० तक्या] विश्रान्तिस्थान (मराचिथोशा ८२). पाठ टेंकण्यासाठीं भिन्तीशीं उभी ठेवावयाची मोठी उशी; मठ. "तक्यांत बसणारे फकीरांसही रोजमुरे यावे " (ऐसफुले २३१)." अलीकडे धाम-धुमीचे सयबेनें मोहिची आपला कदीम तकिया सोडून उपर घाटावर जाऊन नवाच तकिया बनविला आहे " (पार-सनीस-त्रप ३३७).

तकुबी; तकूब तह्कुबी; तह्कूब पहा.

तग़दीर (न०) [अ० तक़्दीर्] ईश्वरेच्छा; दैव; नशीब.

तग़मा (पु०) [फा० नग़मा] नक्ष; अस्करा; लौकीक. "आम्हीं आज पावेतों मुसलमानीचा तग़मा जतन करून आहोंत" (दिमरा १।१५९).

तगाई; तगावी (स्त्री०) [अ० तक़ावी] शेतकऱ्याला मदतीखातर सर्काराकडून अगर जमीनदाराकडून मिळालेला कर्जाऊ पैका; दाणेपैका.

तगादा (पु०) [अ० तक़ाज़ा] मागणी; निकडीची मागणी. "सन मज़्कूरच्या स्वारीच्या हिशेबाचा तगादा तुम्हांसी कांहीं राहिला नाहीं" (राजवाडे ६। १५४). "सावोभियाचा तकादा लागों न देणें" (राजवाडे ३।५०२).

तग़ाफ़ली (स्त्री०) [अ० तग़ाफ़ुल्] गाफिली. "श्रीमन्तांस मोहीम दर्पेश;– इतके तगाफलीचें कारण काय"! (दिमरा २।१०८). "तगाफली केलिया आपलें केलें पावाल" (राजवाडे १८। ५०).

तग़िरी; तग़ेरी (स्त्री०) [अ० तग़्यीर्] बदली; बडतर्फी.

तग़ारी (स्त्री०) [फा० तग़ारी] पीठ भिजवून मळण्याची परात.

तगारें (न०) लोखण्डी टोपलें.

तग़ीर करणें–होणें = बदलणें. "स्याहार खानाचें पाईचें ठाणें तहगीर जहालें" (इम ३६).

तङ्ग (पु०) [फा० तङ्ग्] जेर–बन्द; पट; आंवळ.

तङ्ग करणें, [फा० तङ्ग कर्दन्] आंवळणें; पेचांत धरणें. "प्रथमतां सुर्जी त्यास तङ्ग केला तेव्हांच त्यास आंच पसली" (खरे ८४७).

तङ्ग–चाई (स्त्री०) [फा० तङ्ग्–चाय्] टञ्चाई; दुर्मिळता; अडचण; तङ्गी. "परन्तु सर्वांची बहुत तङ्गचाई जाली" (इम १३४). "आपले अशा तङ्गचाईंत बहुत उपयोगी पडले" (खरे ११।६०००).

तङ्ग–तोबा (पु०) [मराठी समास] घोड्याला लागणाऱ्या अवश्य जिनसा.

तङ्गबार करणें [फा० तङ्ग्बार्=सामानाचें गाठोडें] जीन–बन्दी करणें.

तङ्गी (स्त्री०) [फा० तङ्गी] टञ्चाई; चणचण; गरिबी.

तज़्करा; तज़्किरा (पु०) [१ अ० तज़्किरा] सनद; दण्ड; पैशाच्या अफरातफरीमुळें निघालेलें येणें; चोरी. "दुमाला कीजे. तज़्करा उजूर नकीजे" (राजवाडे १५।४७२). "तज़्करे घ्यावे, घरें बुडवावी, नागवावें" (मराचिसं १९). "मानूस पन्धरा लक्ष तज़्करा व आठलक्ष खण्ड मागत होते" (खरे १०।५३८५). "बाळाजी वामन दामले याजकडे परगणे अकोले येथील तज़्करा निघाला आहे. त्याची चौकशी करून त्याजकडे जे रुपये निघतील ते घेऊन त्यास इकडे पाठवून द्यावें" (राजवाडे १४।५).

तज़्करनीस सनदा वगैरे लिहिणारा.

तज्वीज् (स्त्री०) [अ० तज्वीज़्] व्यवस्था; तर्तूद; उपाय; सल्ला; विचार; काळजी. "राजा गईब जहाला ऐसें जाऊन साहूमताच पादशहास आश्चर्य वाटून बहुत तज्विजींत पडला" (सभासद ४२). "येथें तज्वीज विचारली की" (इरे ५।५७).

तजावज् (स्त्री०) [अ० तजावुज़्] उल्लङ्घन; अतिक्रम; अन्तर; फासला. "महकूम अफ्दलासी तफावत व तजा

वज न करूं "(राजवाडे ११२). "सात कोशीचे तजावजीनें पानगळ नजीक मुक्काम केला " (राजवाडे ३१३५१). "हर एक बाबें चालवावें म्हणून कलमी केलें तर दोघीचे जागां तजावज आहेसें नसें " (पारसनीस प्रप २३६).

तजावजा गडबडलेले; परागन्दा; (स्त्री०). अफरातफर " मिरजेंतील थोर थोर मण्डळी कांहीं तजावजा जाली अशा प्रकारच्या अवया ऐकतों (खरे १०।५३३७). " पुण्यांत लोक बहुत तजावजा जाहले आहेत " (खरे १०।५३४१). ' दागिने यांची तजावजा होईल त्याची खबरदारी वरचेवर करीत जाणें " (वाड-मा ११९५).

तजेला (पु०) [८फा० ताज़ा] टवटवी.

तणाव (स्त्री०) [अ० तनाब्] तम्बूची ताणून मेखांस बान्धलेली दोरी. " कामांरी यांचे पेचामुळे आमचे दौलतेच्या तणावा तुरत चालल्या " (खरे ११४६).

तद्बीर; तत्वीर (स्त्री०) [अ० तद्बीर्] योजना; विचार; युक्ती; व्यवस्था; उपाय. " तदनन्तर जे तद्बीर होईल ते विनन्ती केली जाईल " (राजवाडे ११४७). " मशारनिले येथें आलियावर तर्दुद व तत्वीर पाहून बहुत सन्तोष जहाला " (साने-पयाव ५७). " टोपीकरांची जात मकरी व दगाबाज; शायद भुलावा देऊन कांहीं एक शक्कल नमूद करावी या तद्बिरेंत असतील " (साने-पयाव ४६३).

तदारूक (पु०) [अ० तदारुक्] तयारी; इलाज; शिक्षा. " तुम्ही व राव पन्तप्रधान यांनी खातर्जमेनें दिल्हा तदारूक अमलांत आणावा " (दिमरा ११७). " इङ्ग्रजाकडून जितकी जितकी बे-अद्बी झाली तितका तदारूक सर्कारांतून अमलांत येत गेला " (खरे ७।३५७५). " राव पन्तप्रधान यांचा आम्हांस मोठा उपद्रव; व एक वेळ यांस तदारूक चाङ्गले प्रकारें दिल्हा पाहिजे" (राजवाडे ५।१५१).

तन (न०) [फा० तन्] शरीर. तन देणें [८फा० तन् दादन्] छाती पुढें करून स्वतःवर घेणें. " इङ्ग्रजांपाशीं तोफांचा मार फार; तेव्हां लोकांनीं तन न दिलें । निघाले." (खरे १०२४). "फौज कमी; तेहि खर्चाचे अडचणीमुळें तन देईना " (होळ्के १६).

तन्खा; तनखा (पु०) [फा० तन्खाह्] पगार; वेतन; खर्ची; वरात; रक्कम देण्याचा हुकूम. " व तनखाही (=वसूल ही) हर्दू तपियाचा दिवाणांत देत नाहींस " (राजवाडे १५।२७१). " तुम्हांकडे सर्दारुलमुल्क बहादुर यांनी पर्गणे पालीम एथील ऐवजीं तन्खा केली त्या बाबत ऐवज येणें " (राजवाडे २२।१०१).

तन्दुरुस्ती (स्त्री०) [फा० तन्दुरुस्ती] आरोग्य.

तन्हा; तनहा [फा० तन्हा] एकटा. " मुज़ाका नाहीं; तन्हा यावयाचें करावें " (राजवाडे ५।२५).

तन्हाई, तनहाई (स्त्री०) [फा० तन्हाई] एकलेंपण; एकान्त. " तनहाईंत बोलावयाचें किंवा कसें" (राजवाडे ५।२८).

तनाखोरी (स्त्री०) [फा० तनाखोरी] नावड; वीट. " तो यांस तनाखोरीस येऊन " (जोरा ५४).

तफ्शील (पु०) [अ० तफ्सील्] सविस्तर माहिती; सवचींचा पाल्हाळ.

" तप्शील सहसा न लावितां ...रुपये व रसदेची तर्तूद जरूर करणें " (राजवाडे १।३३५) " राज्याचा बन्दोबस्त राखावा याअर्थे लिहिलें असतां ताफ्शिलें लावून लिहितां; काय म्हणावें" ! (राजवाडे ६।२५७).

तप्शील-वार; तप्शीलानें [फा० तफ्सील्वार्-फा० तफ्सीलाना] सविस्तर; प्रत्येक बाबीची स्वतन्त्र माहिती देऊन.

तपास (पु०) तपासणी (स्त्री०) [अ० तफह्हुस्] चौकशी, तलास, शोध. तपासणें=परीक्षा करून चूक भूल पाहणें.

तपास-नीस (पु०) चौकशी करणारा अधिकारी.

तफरका (पु०) [अ० तफ़्रिका] दाणादाण; पांगापांग, हैराण. " रोहिल्याचे अम्मलापासून वस्तीचे लोक तफ़रका झाले " (दिमरा ११६). " गोरगरीब आलम तफ़रका व परेशान आहे" (राजवाडे ३।६०).

तफ़ीक (स्त्री०) [अ० तफ़्रीक्] वर्गणी; वांटणी. " तरी कौलाप्रमाणें रयतीपासून तफ़ीक बर्हुकूम गुदस्ताप्रमाणें वसूल घ्यावा " (राजवाडे ३।४९१). " चाळीस लाखांची तफ़ीक इसम-नवेसीवार करून होन देविले " (राजवाडे ५।१४८).

तफ़जूल (पु०) [अ० तफ़ज़्ज़ुल्] कृपा; उपकार. " मगर वजिरावर तफ़जूल होतो तो श्रीमन्तांचेच खातर्दास्त होतो" (राजवाडे ६।६२०).

तफ़हूस (पु०) तपास. " आङ्ग्ल्याच्या मार्फतीनें तफ़हूस करितां मोहिम्यांचीं गुरें यांमध्यें नसेत म्हणून आङ्ग्ल्यानें मालूम केलें " (पारसनीस ब्रप २३६).

तफावत-तज़ावज़ (स्त्री०) अन्तर. " केल्हांही हर्दहाल मोहिम्याचे कामामध्यें तफावत-तज़ावत करणार नाहीं " (पारसनीस ब्रप २४०).

तफावत; तफावती (स्त्री०) [अ० तफ़ावुत्] अन्तर, फासला, फरक, हरामखोरी, स्वामिद्रोह. " पुढें बाणांच्या सोंचेचे तफावतीनें उभे राहिले " (पाच १७). " मग त्यामध्यें एक मुसलमान होता त्यानें तफावती केली" (राजवाडे १५।६). " गिल्याचा आमचा दोंकोसाचा तफावत होता " (राजवाडे ६।४७०).

तब्दील (स्त्री०) [अ० तब्दील्] बदली, तगिरी, तगीर. तब्दील होणें-करणें = बदलणें.

तब्लख (न०) [अ० तब्लक्] कागदांचें पुडकें.

तब्ला (पु०) [अ० तब्ला] एक चर्मवाद्य.

तब्यत; तब्येत, तबियत (स्त्री०) [अ० तबीअत्] प्रकृती, शरीरस्थिति; मर्जी.

तबियत-मान्दगी (स्त्री०) आजार. " तबियत-मान्दगीमुळें बसण्या उठण्याची शक्ती पहिल्याप्रमाणें नाहीं " (राजवाडे ७।१२७).

तबक (न०) [अ० तबक्] नक्षीदार ताट; घेर. " ते दिवशीं हल्ला जाली तेव्हां एक तबक घेऊन दुसरे तबकास लोक लागले " (खरे ४।१८२७).

तबश्या; तमश्या (पु०) [फा० तपान्चा] थप्पड; पिस्तूल.

तबरूक (पु०) [अ० तबर्रुक्] प्रसाद (चित्रगुप्त ४९). " त्यास पातशा-

हांनीं तबकल देयाची आज्ञा केली" (दिमरा १।१५२).

तबलूची; तबलूजी (पु०) तबला वाजविणारा.

तबल्दार (पु०) [फा० तबदार] कुऱ्हाडवाला (खरे ८।४३६५).

तबाख [अ० तब्बाख् आचारी] शिजलेलें अन्न विकणारा (ऐस्कुले ३४).

ताबियती = लहरी.

तबीब (पु०) [अ० तबीब्] वैद्य; शस्त्रवैद्य. "तबीब लावून जखमा बान्धविल्या" (खरे ६।२८३२).

तबेला (पु०) [अ० तवीला] अश्वशाला.

तम्बाकू-खू; तमाखू (पु० स्त्री) [फा० तम्याकू] एका वनस्पतीचें पान, तें चघळतात, अगर खातात अगर त्याचा धूर ओढतात.

तम्बी; तम्बीह (स्त्री०) [अ० तम्बीह्] धमकावणी, दटावणी; कानपिळा; शिक्षा.

तम्बी देणें अगर करणें=शिक्षा करणें.

तम्बू (पु०) [फा० तम्बू] कापडी घर; डेरा; खेमा.

तम्बोरा; तम्बुरा; तम्बूर (पु०) [फा० तम्बूर् अ० तम्बूरा] एक प्रकारचें तन्तुवाद्य.

तम्बोरी (स्त्री०) लहान तम्बोरा.

तमसूक (पु०) [अ० तमस्सुक्] लेखी करार; वचनपत्र; पावती. "शिन्द्याकडील तमसुकाप्रमाणें ऐवज् येणें" (राजवाडे ५।११). "शिन्दे यास नवाबांनीं पैका दिला त्याचे तमसूक आहेत" (राजवाडे ५।७०).

तमा (स्त्री०) [अ० तमअ] इच्छा; आशा; गरज; पर्वा; फिकीर; भीती. "इङ्ग्रज ब-जीद होऊन व तमा दाखवून राजकारण करूं लागल्यास तर्फेनच्या सल्लाह्-मस्लतीखेरीज् हर्गीज् मन्जूर होणार नाहीं" (खरे-पयाव ४६५). तमा धरणें=जुमानणें, भिणें. "शिवाजीस कैद करून जिवन्त आणितों त्याची तमा धरीत नाहीं" (चित्रगुप्त ८).

तमा-तवका (पु०) [अ० तवक्कुअ] आशावाद. "तमा-तवके दाखऊन शोहरा करितील" (खरे-पयाव४६६).

तमानीयत (स्त्री०) [अ० तुमानीनत्] खातर्जमा. "तेव्हां नवाब मोघूफ यांची मसलतीविशीं तमानीयत कशी होईल!" (राजवाडे १६।१६).

तमाम; तमामी [अ० तमाम्; तमामी-ई] पूर्ण; सर्व; खलास; समाप्त. "यास जनरेली तमामी फोजेची माफक-हुकूम -विलात मुकर जाली आहे" (पदमव ११५).

तमामी (स्त्री०) [अ० तमामी] पूर्णता; जर्तारी कापड.

तमाशबिनी (स्त्री०)[फा० तमाशा-बीनी स्वैरविलासीपणा] मौज पाहण्याची तटस्थवृत्ती. "या दिवसांत तमाशबिनी स्वामीकडून शालियास दौलतीस नवाबाचे धक्का बसेल" (राजवाडे ५।५३).

तमाशा (पु०) [फा० तमाशा ८अ० तमाशी] दृश्य; प्रदर्शन; प्रेक्षणीय खेळ; हलक्या दर्जाचें ग्राम्य सङ्गीत नाटक; हलकट चेष्टा. "सरासरी बार-कवाइतीस प्रारम्भ जाल्यापासून पांच घटकापर्यन्त तमाशा जाला" (खरे १।४७१६) "आज उद्योग करून आम्हांसही तमासे दाखविणें" (इम १०५).

तमाशा-सैर [अ० तमाशा=निरीक्षणासाठीं परिभ्रमण + अ० सैर्=सहलणें] देश-निरीक्षण व पर्यटण. " इङ्ग्रजांचा पाय या प्रान्तीं फार शिरला आहे, तमाशा-सैर करण्याचे बहाण्यानें येऊन येथील नक्शे लिहून घेतले " (दिमरा १।३०२).

तमास-गीर (पु०) तमाशा करणारा अगर दुरून मौज् पहाणारा.

तमास-बीन [फा० तमाशा-बीन] तटस्थ. " शहरांतील तमास-बीन शहराबाहेर उभे होते त्यांस कांहीं उपद्रव जाहला " (खरे ११।५६६०).

तयार; तय्यार [फा० तय्यार्] सिद्ध, सज्ज, मुस्तेद.

तयारी (स्त्री०) [फा० तय्यारी] सिद्धता, मुस्तेदी, सामुग्री.

तर्कस; तर्कश (पु०) [फा० तर्कश् ∠फा० तीर्कश्] बाणांचा भाता. " तिर्कश " (चित्रगुप्त १३८).

तर्कीब (स्त्री०) [अ० तर्कीब्] रचना, योजना, गोष्ट. "तुम्हांशीं बोलण्यांत येईल त्या तर्कीबीनें लिहावें " (राजवाडे ५। १५७). "कोणही रोजीं मैदानांत येऊन मोकाविला केला आणि कायम राहिले हे तर्कीब नजरेस आली नाहीं " (सानेपयाव ४८२).

तर्कीम (स्त्री०) [अ० तर्कीम्] लेखन (राजवाडे ३।७३).

तर्जुमा (पु०) [अ० तर्जुमा] लेख, अर्थ, भाषान्तर. " एकन्दर राज्याचा हिशेब पेशवे करीत होते तो" (ऐस्फुले २।७३)

तर्तीब (स्त्री०) [अ० तर्तीब्] व्यवस्था, तज्वीज्.

तर्दूद (स्त्री०) [अ० तरद्दुद्] सर्वरा, व्यवस्था, काळजी, कसोशी, युक्ती. " सतत चाङ्गले निगेनें कावडी येत असे तर्दूदेनें पाठवीत जाणें " (राजवाडे १।३१५).

तर्तुदी [मराठी प्रयोग] कावील; हुन्नरवन्त. " उभय कामांरी शहाणे, मेहनती, तर्तुदी आहेत " (खरे १।८०).

तर्दूद-कार (पु०) व्यवस्थापक. " मिस्तर पार्कल...लढाई व तर्दूद-कार होता तो गोळीची जखम लागून जाया झाला " (दिमरा १।३८).

तर्फ, तरफ (स्त्री०) [अ० तर्फ्-तरफ्] दिशा, बाजू, पक्ष, तालुका, पेटा.

तर्फैन [अ० तर्फैन् = उभयपक्ष] उभयपक्ष, उभयपक्षीं. " मसङ्गास जिकडील उणीव तिकडील पुरवणी करावी हा तर्फैनचा शिल्शिला चालत आला (राजवाडे५।२०२). " पेशजीचे करारावमोजीब तर्फैन चालून " (खरे ७।३५६४). " सर्कारचा व इङ्ग्रजांचा तर्फैन करारनामा ठरविला " (खरे ७।३५६९).

तर्बियत (स्त्री०) [अ० तर्बियत्] शिक्षण, पोषण, सुशिक्षित. " पाटील बावांनीं येथें असावें आणि आम्ही मुलें याकरितां तर्बियेत रास्ती " (ऐकिम २६). " चिरंजिवास घरीं बसऊन ठेविल्यानें तार्बियत होणार नाहीं तरी त्यास श्रवण करवीत असावें (राजवाडे २२।४४).

तर्बेज् [अ० तर्बियत] शिक्षण, सुशिक्षित, पारङ्गत.

तर्र, तर [फा० तर्] ओलें, ताजें, रसपूर्ण, धुन्द. " तर मेव्याचे व खुश्क मेव्याचे सीन " (राजवाडे १०।२९६)

तन्हा (स्त्री०) [अ० तर्ह्] रीत, प्रकार.

" आमची पद्ध्याची तऱ्हे आपण कहाडतील; ती कांहीं दिसोन आली नाहीं" (राजवाडे १२।११५). "लढाई सूच तऱ्हेनें जाली " (राजवाडे १०।१९२).

तऱ्हातऱ्ही [मराठी प्रयोग] निरनिराळ्या तऱ्हेचा. " वीस पञ्चवीस तोफानी तऱ्हातऱ्ही येणेंप्रमाणें नबाबानी पाठवावें " (खरे ८७५).

तऱ्हेदार [फा० तर्हदार्] नव्या प्रकारचें, सुन्दर. " दुसरें रफराफ वाङ्गळें तऱ्हेदार " (खरे १०।५२४६). " पान्दान घाङ्गळें तऱ्हेदार आहे " (राजवाडे ३।४८७).

तऱ्हेवार, तऱ्हेवाईक= चमत्कारिक.

तरकी, तरक्की (स्त्री०) [अ० तरक्की] उन्नती, प्रगती, सुधारणा, उत्कर्ष. " रावसाहेबांचे दौलतेची रोज़ ब रोज़ तरकी होते, हे गोष्ट त्यांस सूश लागत नाहीं " (राजवाडे ११९२).

तरफदार (पु०) [फा० तरफ्दार्]कैवारी, पक्षपाती, एक मुल्की अम्मल्दार, पेटेदार.

तरफ्दारी (स्त्री०) [फा० तरफ्दारी] कैवार, पक्षपात, वकिली.

तरफबन्दी (स्त्री०) सीमाबन्धन.

तरफ–सानी [फा० तरफि सानी = दुसरा पक्ष] प्रतिपक्ष. "बद–अहदीची दर्याफ्त 'दोघा शरिकानी करुन तरफ–सानीकडे नसीयत–पूर्वक सांङ्गून पाठवावें " (राजवाडे ७।३).

तरस (पु०) [फा० तर्स्] भय. "' हे यावेचा तरस मोहिमासारखे इयादती लोकांस (= भक्तास) न ये हें अज्याईब आहे " (राजवाडे ३।९०).

तराजू (स्त्री०) [फा० तराज़ू] तागडी, कांटा, ताज़वा.

तराणा (पु०) [फा० तराना] एक गीत प्रकार.

तरिका (पु०) [अ० तरीका] चाल, सलूक. " पण्डित प्रधान व नबाब निजाम यांचा तरिका एखलासीचा कदिमीपासोन चालत आला, इयचिं त्यासी जुदागी नाहीं " (राजवाडे १०।१६५).

तरीक (पु०) [फा० बतरीक=मार्गें∠अ० तरीक] मार्ग, प्रकारें, तुल्य, वजा " इकडील येकस् व एक–दिलीचा तरीक साधीक होता " (साने–पथाव ४६८). पातशहास सर्कारची गरज़ न दाखविता सलाह तरीक (= युक्तिवाद म्हणून) समर्पक विनन्ती केली " (दिमरा १।७). " आणखीही तोफा तरीक (= नज़राण्यास योग्य) जिनसांचा शोध करीत आहों " (ऐकिम २।६१) " पांच लक्ष रुपये जास्ती नज़राणा–तरीख ठराऊन त्याचें काम त्याजवरीच बहाल ठेविलें आहे (ऐटि २।७१).

तल्ख, तलख [फा० तल्ख्] तिखट, तेज, जहाल, चलाख.

तल्खी (स्त्री०) [फा० तल्खी] आग, तापटपणा, काहिली, चलाखी. " तल्खी सोडून शान्तता धरून वर्तावें " (खरे २।४७९).

तलफ [अ० तलफ़्] नाश, विध्वंस, उध्वस्त. " तुम्हारी जगदेवराव सुभा येऊन पुणें जाळून लुटून तलफ केलें " (इम ५६). " मुलूख मारून तलफ केला " (समासद ५३). " तर्फ

मज्कुरास कावीजाती येतां आधीं घाली घालून तपे मज्कूर लुटून, नागऊन तलफ केलें " (पेद्समा २१६).

तलफ; तल्लफ (स्त्री०) [अ० तलब] इच्छा; हुक्की; तीव्र इच्छा.

तलफी अमली; कैफी; शौकी; व्यसनी.

तलब (स्त्री०) [अ० तलब्] पगार; वतन; बोलावणें; समन्स. "हें जाणून त्यास तलब करून हुज़ूर आणिला " (चित्रगुप्त ७८).

तलब-तन्खा (स्त्री०) पगार-खर्ची. "पांचशें गोन्यांची तलब-तन्खा वरचेवर तुम्हीं पाठवीत जावी (दिमरा २।११६).

तल्वाना (पु०) [फा० तल्वाना] रोजी पगार. "सोळा रोज़ प्रत्यह तल्वाना गाडदी यांस द्यावा लागतो " (खरे ११४५४).

तलवून-मिज़ाजी (स्त्री०) [फा० तलव्वुन्-मिज़ाजी] अनिश्चितपणा; लहरीपणा; हर्दम-ख्याली; गैर-कायममिज़ाजी. " रियासतींत मोठी गाष्ट का वचनाची फायमी. त्यांत तलवून-मिज़ाजी झाल्यास व इत्लासी बातल होऊ लागल्यास लाचार । " (खरे ७१३५७४).

तलाख (स्त्री०) [फा० सौगन्द् इ तलाक़= घटस्फोटाची शपथ <अ० तलाक़्=काडी मोड] शपथ. "त्यास जो कोणी लिहिल्याप्रमाणें न ऐके त्याजला शपथ असे, त्याचे आईवर तलाख असे " (पारसनीस-बच १२४).

तलाव (पु०) [फा० तालाब्] तळें; सरोवर.

तलावा (पु०) [फा० तलाया <अ० तलाइअ लढाऊ टेहेळणी करणारी तुकडी] टेहेळणी. टेहेळणी करीत. "बारीपलीकडे तलाव्यास फौज रवाना केली" (खरे ८।३९१९). " अलाहिदा लस्कर येउन तलावा फिरों लागले " (इम ९).

तलास (पु०) [फा० तलाश्] शोध; तपास; चौकशी. " चाङ्गले मर्द झुन्ज़ाचे उपयोगी पडे याप्रमाणें तलाश करून ठेऊन पाठविणें " (राजवाडे १।२७९).

तवई, तवाई (स्त्री०) [फा० तबाही] नाश; सङ्कट. " सदाशिव पन्तावर मोठा तवईचा वक्त गुज़रला " (पाच १४). "स्वामीवर तवाई मोठी गुदरली आहे " (खरे ११।५९१०). " आम्ही किती दिवस तवाई सोसावी ? याउपर बाहेर पडोन मोर्चे उधळितों, नाहींतर त्यास पालवून शहरांत घेतों" (खरे १२।६२७७).

तवकल; तवक्कुल (स्त्री०) [अ० तवक्कुल्] भरंवसा; ईश्वरावर भरंवसा. " आमची तवकल श्रीवरी । कोणेही गोष्टीची फिकीर नाहीं " (खरे ३।२४२). " खुदावर तवक्कूल ठेवून रघुनाथराव यांचे तम्बीचा इरादा केला " (राजवाडे ५।८६).

तवका (पु०) [अ० तवक्कुअ] आशा. "खुलास दुनियाईचे आलमांत जितक्या तवक्याच्या शकला आहेत त्यातर्फेन दाखवून हर तद्बिरीनें निफाक (= वैर) पाडावयासी कसूर करणार नाहींत " (साने-पयाव ४७८). " तमा तवके दाखऊन शोहरा करितील" (साने-पयाव ४६६).

तवक्कूफ (पु०) [अ० तवक्कुफ्] खोळम्बा; अवकाश." पिल्सैल आं मेहेरबानांकडून

ताण बसावा इतकाच तवकूफ " (राजवाडे १६।७३).

तवज्जेह [अ० तवज्जूह्=अवधान; मुतवज्जिह्=सावधान] लक्ष्य; कृपा. " तर तवजेः करून या सोबत स्वारांचा दुर्गा ठिकाण लग देऊन तिकडून आरामसीर हत्ती घेऊन येत ते बात केली पाहिजे " (पारसनीस ब्रच २४).

तवर (पु०) [अ० तहव्वुर्] वीरश्री; आवेश; अड् गेजी.

तवलूद (पु०) [अ० तवल्लुद्] जन्म. "आमची नियत ईश्वरास मान्य होऊन माधवराव पन्तप्रधान यांचा तवलूद झाला " (राजवाडे ५।८६).

तवा (पु०) [फा० तावा] भाकरी पोळी भाजण्यासाठीं केलेला वर्तुलाकार व किञ्चित् खोलगट लोखण्डी पत्रा.

तवा-तोबरा (पु०) [मराठी समास] निर्वाह; उपजीविका. " इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा-तोबरा; न जाल्यास फाका " (होळ्के १०५). " परन्तु फौजेचा तवा-तोबरा चालला पाहिजे" (खरे ६।२६१३). " तवा-तोबरा चालल्यावर दुसरें सुचेल" (होळ्के २५).

तवाज़ा; तवाज़ू [अत्वाज़ुअ] बक्षास. " राणींनीं हाती-घोडा तवाजा केला " (दिमरा २।१९८). " त्यांनी दहा लक्षांची जहागीर तवाजा करून समजावीश केली " (राजवाडे ५।२९). " मौजे तुळजापूर महम्मद दौलतखान बहादूर यांणीं आम्हास तवाजा केला आहे " (राजवाडे २२।१०४). उज़ू-तवाजू=हस्तपाद प्रक्षालन व प्रार्थना.

तवानणें-हुशार होणें; तवाना होणें.

तवाना [फा० तवाना] सशक्त; हुशार; ताज़ा. " वाघानें चार रुपये सम्पादून तवाना जाहला आहे (खरे १२।६३९९).
" फौज तवानी रासून घुनगेचा बचाव होय तोच अर्थ करावा " (खरे ५।२५०४).

तवाफ़ (स्त्री०) [अ० तवाफ़्] प्रदक्षिणा.
" दर्ग्यांत जाऊन तवाफ करून " (राजवाडे ५।६५).

तवारीख (स्त्री०) [अ० तवारीख् अनेक व० तारीख् चें] इतिहास.

तवारीख-नामा (पु०) इतिहास-ग्रन्थ.
" अगर मुसल्मान कोणी असे तरी मोठेमोठे तवारीखनामे ज़ाले असते " (ऐति ३।१८).

तवालीयत (स्त्री०) [अ० तव्लियत्] जिम्मेदारी; कार्यवाहन. " दर्गा-मज़्कूरची तवालीयत " (वाड-सनदा ७७)

तवेल्दार (पु०) [फा० तबर्दार] कुऱ्हाडवाला (पारसनीस-ब्रच ५५).

तशरीफ (स्त्री०) [अ० तशरीफ़्] बहुमानाचा पोशाख. " बरोबरी लढाईच्या तशिफा देऊन रवाना केले " (सभासद ३०).

तश्वीस; तश्वीश; तोशीश (स्त्री०) [अ० तश्वीश्] तोशीस; पीडा "त्यास एक ज़रेचे तश्वीश व आजार लागूं न देणें " (राजवाडे १५।१५६). "रयतीस लायनी सिवीगाली न करणें व तश्वीस न देणें" (राजवाडे १६।२९).

तशफ्फी (स्त्री०) [अ० तशफ्फी] दिलासा; समाधान. "तुम्ही आमचे तर्फेनें यांची तशफ्फी व दिल्जोई करावी " (राजवाडे २२।२५).

तस्करा (पु०) [अ० तज़्करा] आठवण; फिर्याद; तकार. "त्याजवर हुजूर कोणी तस्करा केला की" (खरे ७।३६९०).

तस्त (न०) [फा० तश्त्] हात तोण्ड धुतांना पाणी साण्डण्याचें रुन्द तोण्डाचें भाण्डें; पिकदाणी.

तस्फिया (पु०) [अ० तस्फिया] स्नेह; तह. "रफेशर केला व तस्फियाचा नक्षा ठराविला" (वाड-कैफियती १००).

तस्दी (स्त्री०) [अ० तस्दीअ] त्रास; श्रम; मेहनत; तक्लीफ. "तस्दी बहुत केली" (राजवाडे ३।१७२). "येथें वैरणीची तस्दी फार जाली आहे" (राजवाडे ६।३९२). तस्दी घेणें=श्रम-मेहनत करणें.तस्दी देणें=त्रास–तक्लीफ देणें.

तस्दीक [अ० तसद्दुक्] दान. "तमाम लोकांनीं सतके नगदी रुपये व खुर्दा व उडीद तेल तीळ वगैरे जिन्नस तस्दीक केले" (राजवाडे ७।१२०).

तस्वीर; तज्वीर (स्त्री०) [अ० तस्वीर्] छबी; प्रतिमा; चित्र.

तस्रीफ; तश्रीफ [फा० तश्रीफ् फर्मूदन्] आगमन. "जूद आं यदमाल-पन्हांनीं या जिल्हास तस्रीफ फर्मावावी" (साने-पयाव ३८७).

तस्लीम (स्त्री०) [अ० तस्लीम्] 'अस्सलामु अलैकुम्' (=तुम्हाला शान्ती असो) असें म्हणणें; वन्दन.

तस्लीमात (स्त्री०) [अ० तस्लीमात अनेक व० तस्लीम् चें] वन्दन; देणगी; मोघम खर्ची; स्वाधीन. "समस्त लहान थोरीं तस्लीमात बज्या आणिली" (ऐटि १६५). "ती (जागा) तानाजी येवला याचे तस्लमातीस दिली आहे" (राजवाडे १२।१८३). "ज्याचे तस्लमातीस जे हत्यार असेल त्याची चौकशी ... रासाति जावी" (.मोंकु ४०). "हैद्यारखान यास पश्चहजारींची तस्लीमात जाली" (राजवाडे १।१७९). "बाळन्तविडा पाठविला तस्लमात (=समागमें) श्रीनिवास त्रिम्बक" (वाड-समा १४०).

तसदूक (पु०) [अ० तसद्दुक्] दान. "नजरा व लोकांचे तसदूक-सत्के जाले" (राजवाडे ७।१२३).

तसरूफ (पु०) [अ० तसर्रुफ्] अम्मल, ताबा; स्वाधीन. "मकर-फरेब करून आपला तसरूफ केला" (दिमरा १।५४). "मुलूखही तशरुफांत आणिला" (सरे ७।३५६९). "त्याच्या भरंवशावर येथील रयतेस उजाड करोन लाखो रुपये तसरूफ केले" (दिमरा २।१८५).

तसरुफाती (स्त्री०) [तसर्रुफात्] अधिकार; ताबा; भोगवटा. "भोगवटे तसरुफाती चालत आले आहे" (इम४४). "फर्मान व भोगवटे याचे कागद होते ते जलाले; व आपण दुकालाकारितां कासीस गेलों होतों त्याकरितां तसरुफाती अजी लागाईत नाही" (राजवाडे २०।३१८).

तसली (स्त्री०) [अ० तसली] समाधान; खातर्जमा. "परन्तु दुसरा सर्दार आल्यासेरीज पातशाहांची तसली होत नाही" (दिमरा ३।२५९).

तसू [फा० तसू] दोन बोटांची लाम्बी.

तहकीक (स्त्री०) [अ० तह्कीक्] सत्य; निश्चिती; निर्णय; निश्चित; खरें. "कांहीं कदीम सनद असेल ते हुजूर आणून दाखवावी त्याजवरून तहकीक होईल" (रजवाडे १५।४).

तहकीकात (स्त्री०) [अ० तह्कीकात् 'अनेक व० तह्कीक्चें] चौकशी, सत्या-

न्वेषण. " धाकटे नाना व गोविन्द शिवराम तहकीकात करितां तो(=तोतया जनकोजी) थोरात रपोजी असा ठराव झाला " (खरे २।६३१). " सर्दहू गाडीची तहकीकात लाविली " (राजवाडे १८।६०). "शहरास कमवीसदार पाठकन तहकीकात करावी " (सनेपयाव ११९).

तहकुबी (स्त्री०) [अ० तवक्कुफ्] थाम्बणूक; खण्ड.

तहकूब; तकूब (पु०) [अ० तवक्कुफ्] थाम्बवणूक; आडवणूक; थाम्बलेलें; ढकलणीवर टाकलेलें; तात्पुरतें बन्द; रहीत; रद्द. " ऐवजाची निकड लावली आहे, जर करितां रद-बदलीमुळें चार दिवस तकूब जालें तर उत्तम जालें " (राजवाडे ३।१६९). "*हल्ला तकूब झाली* " (मराचिथोशा १६). "लढाई तहकूब करितो" (मराचि थोशा ५०).

तहखाना (पु०) [फा० तह्खाना] तळघर. " कांहीं गोविन्दरायाचे तहखान्यांत लपाले " (राजवाडे ६।६२९).

तहागिरी (स्त्री०) तगिरी पहा,

तहत, तहद [फ० ताहद्द] सीमान्त; पर्यन्त. " पुढेंही श्री अहद रामेश्वर तहद दिल्ली यश देईल " (पारसनीस –ब्रप २५३).

तहनाळ (न०) [फा० तह्नाल्] म्यान; म्यानाचें तोण्ड; म्यानाचे खालचे बाजूस बसविलेलें टोपण.

तहमूल (पु०) तहमुली (स्त्री०)[अ० तहम्मुल्] सहन; सहिष्णुता; ढिलाई. "तुमचा वास्ता दर्म्यान आहे याजकरितां *तामूल (शामूल ?*) जाला नाहींतरी याचा तदारुक करणें लाजम आहे " (राजवाडे २२।६१). " आपण सबुरी करून तहमूल करावयास तकसीर केली नाहीं " (इम ६७). " इतका प्रकार *झाला* तो...पाटीलबावाचे तहमुली धीमेपणा करिता जाला आहे" (दिमरा १।१४५).

तहव्वूर व जलादत–दस्तगाह [अ० तहव्वुर् धैर्य + अ० जलादत् = शौर्य] धैर्य-शौर्य–निधी (राजवाडे १२।१८८). "तहवर–दस्तगाह" (राजवाडे १८।५६).

तहशील (स्त्री०) [अ० तह्सील्] वसुली; मामलत; तालुका.

तहशील–तलब = जरूरी प्रमाणें पडेलतें (काम) (मराआ ३६).

तहशील–दार (पु०) [फा० तह्सील्दार] मामलेदार; एक मुल्की अधिकारी.

तह–हयात [फा० ता–हयात्] आयुष्य असें पर्यन्त; आजन्म.

ताइफा (पु०) [अ० ताइफा] जमाव; जात.

ताइफेवार जातवार. " मोहर्तफा वाव *दुसरी । जाणोनि लिहिजे चतुरीं ।* ताइफेवार " (मेरतक–पुस्तक: जमेलेसन ६८).

ताईत (पु०) [अ० तअवीज़] दृष्ट लागूं नये म्हणून मन्तरलेला कागद आंत *असलेली गळ्यांत बान्धण्याची सोन्याची* डबी. गळ्यांतला ताईत = अत्यन्त प्रिय मनुष्य; नाकांतला बाल.

ताकद; ताकत; ताकती (स्त्री०) [अ० ताक़त्] शक्ती; कुवत."ताकती" (इम ३३).

ताकीद (स्त्री०) [अ० ताकीद्] कडक हुकूम; बन्दोबस्त; मज्बुती; शिक्षा " एक जरेचे आजार तुमचे तर्फेनें जाहलें ऐसे खबर मालूम जाहालिया

यथाशिर्या ताकीद होईल " (राजवाडे १५।१५६).

ताक़ीद्-दार (पु०) रखवाली; संरक्षक. "सद्गमनेरीं व कान्हेरीं रखवालीस कोणी बाणदार व ताकीद्दार पाठविले असले तर दोन्ही स्थळें मात्र जगतील" (खरे ११३८८).

ताक़ुब (पु०)[अ० तअक्कुब] पाठलाग. "आलीजाह बेदराहून निघोन गेले तेच समयीं इकडील सर्दारांनीं ताकूब करावयाचा तें न केलें" (राजवाडे ५।१८१). "त्याचे ताकुबावर हरिपन्त फौजेसुद्धां घाटाखालें गेले" (दिमरा ११३८).

ताख़्त (स्त्री०) [फा० ताख़्त्] मार-लूट; उध्वस्त. "फौजेनें एक दोन महाल ताख़्त केले" (दिमरा २१८३).

ताख़्त-ताराज् (पु०) ताख़्त-ताराजी (स्त्री०) [फा० ताख़्त्-ताराज्] मार-लूट; नागावा; विध्वंस; उध्वस्त; फस्त. "गणेश पन्त बेहेरे...सुरतेकडे ताख़्त-ताराजी करण्यास रवाना जाले" (साने-पयाद ४७८). "बङ्गाल्याची ताख़्त-ताराजी होणार नाहीं" (दिमरा ११५२). "कित्येक जागां ठाणीं बसवून ताख़्त-ताराजी माण्डली" (राजवाडे ५।१८९). "या उपर बङ्गाला ताख़्त-ताराज् करण्यांत येईल" (दिमरा ११५०). "तालुका लुटून ताख़्त-ताराज् झाला" (राजवाडे ५।१९४).

तागायत; तागाईत [फा० ता-गायत्] पर्यन्त; पासून. "मिरजेहून निघाल्या-तागायत" (खरे ८।३८५३).

ताज़की (स्त्री०) मोठेपणा. "तुम्ही व मन्सूरअली मिळोन इराणीस घेऊन येतां ही गोष्ट अनुचित; यांत कांहीं ताजकी दिसत नाहीं" (पाव ६).

ताज़गी (स्त्री०) [फा० ताज़गी] ताजेपणा; टवटवी; उमेद; उत्साह. "दिवसें-दिवस येथील मनुष्य ताजगी अधिक धरीत चाललें" (खरे ११२३९).

ताज़दी (स्त्री०)[अ० तअ्दीअ] जुलूम. "त्यानें जे जे गांव आबाद होते ते ताज़दीनें वैरान केले" (राजवाडे २०।३८).

ताज्-महाल (पु०) [फा० ताज् = मुगुट; अ० महल = मन्दिर] मुकुट-मन्दिर; आग्रा येथें शहाजहान बादशहानें बान्धलेली मुम्ताज्महाल बेगमेची समाधी.

ताज़ा [फा० ताज़ा] नवा; न कोमेजलेला, हुशार.

ताज़ा कलम (पु०)[फा० ताज़ा क़लम्] पत्र सम्पल्यानन्तर खालीं जोडलेली पुस्ती.

ताज़ा-तवाना [मराठी समास] हतश्रम; विश्रान्त; हुशार.

ताजिया (पु०) [अ० तअज़िया] हसन-हुसेनविषयीं शोकगीत; मर्शा; ताबूत, डोला.

ताज़ी [अ० ताज़ी] अरबी (घोडा).

ताज़ीम (स्त्री०)[अ० तअ्ज़ीम्] बहुमान; अभ्युत्थान; उत्थापन.

ताज़ीम-तवाज़ू (स्त्री०)[मराठी समास] बहुमान व आदरसत्कार व वस्त्रें वगैरे अर्पण करणें. "त्यांत उभयतां रावसाहेबांनीं ताजीम-तवाज़ू देऊन मानपान केले होते" (राजवाडे १०।२९३).

ताज़ुब (पु० न०) [अ० तअज्जुब्] आश्चर्य."यावरून ताज़ुब होतो कीं(राजवाडे ७ सलप २८) "हुज़ूर वकील रवाना केला असतां सर्कार चाकर माने याचे

कबिले धरून नेऊन सलकास तस्दी देणें व भातें भरून नेणें हें ताजूब आहे" (राजवाडे १०।१२८). "लढाई करून प्रथम फत्ते जाली असतां येकायेकी अशा तऱ्हेनें दगा जाला हें मोठें ताजूब" (राजवाडे ७।१३४).

ताशा [फा० ताफ्ता] एक प्रकारचें चमकणारें रेशमी वस्त्र.

ताफा (पु०) [अ० ताइफा] मण्डळी, टोळी. " रात्रीं कश्चन्याचे ताफे बोलाऊन नाच, रागरङ्ग, आतशबाजी रोशनाई जाली " (राजवाडे ७।२२५).

ताब (स्त्री०) [फा० ताब्] बळ, शौर्य. " खानांनीं ताब लढाईची न आणितां (=हतवीर्य होऊन) माघारें हटून गढीचा आश्रा धरून आहे " (दिमरा १।२८८). "जेनराल मज्कूर ताब आणलां न सकतां राहेल (=वाटेल) आपले हमराही सरन्जाम टाकीत ... गढीच्या आसरेस जाऊन पोहोंचला " (राजवाडे १०।१८७).

ताबा (पु०) [अ० ताबिअ = अनुचर, परतन्त्र] नियन्त्रण, कबजा, अम्मल.

ताबीन [अ० ताबिईन् अनेकव० ताबिअ चें] आधीन, स्वाधीन, अङ्कित. "वगैरे मार निलेचे ताबिनांतील पथकें आहेत" (साने-पयाव ८३). "फौजेची पाहणी करून....त्याचे ताबीन लश्कर केलें " (चित्रगुप्त ९५). " तरी तुम्ही त्याचे ताबेन असोन मस्लतीस मदती असणें" (राजवाडे १५।३६३). " तुम्हांस त्यांचे ताबीन करून पाठविलें आहे कीं ते ज्याप्रमाणें साङ्गतील त्या प्रमाणें करणें" (राजवाडे ६।६०३).

ताबीनात हुकमी, सर्डी. "ही नेहमी फौज बरकराराची ताबीनात " (चित्रगुप्त १४).

ताबूत (पु०) [अ० ताबूत्] मृत ठेवण्याची पेटी, मोहरमांत मिरवावयाची इमाम हुसेनच्या थडग्याची प्रतिमा, डोला, शवाची पेटी. "शहाजायाचा ताबूद व त्याची मुलें म.णसें येथें पाठऊन देणें " (दिमरा १।२५१).

ताबे [अ० ताबिअ] आधीन. "याजवर जशी मर्जी. ताबे मर्जीच्या. विशेष काय लिहावें!" (राजवाडे ५।९१). "पाइशाही बन्दोबस्त ज्याचे अख्त्यार त्याचे ताबे दक्षिण तालुका" (भा ऐपयात्र १८)

ता-मक्दूर = शक्य तोंवर, शक्तनुसार. " आम्हीही सेवा चाकरी ता-मक्दूर करण्यास हाजर " (राजवाडे ७।३७).

तामील (स्त्री०) [अ० तामील] अम्मल –बजावणी. "तुझ्याहुकुमाची तामील करण्यांत माझ्याकडून समजून कसूर होणार नाहीं " (गडकरी राजसंन्यास ४५)

तामूल (पु०) [अ० तअम्मुल्] विचार, दिरङ्ग. " तात्पर्य कीं शरिकांनीं फौज शामील करण्याविषईं तामूल करूं नये " (राजवाडे ७।९)

तार-बतार [फा० तार्–तार्] विकीर्ण, उध्वस्त. " फौजेवर हङ्गामा करून फौज तारबतार करावी " (राजवाडे ७।२१४).

ताराज् (पु०) [फा० ताराज्] मार-लूट, उध्वस्त. " पुढें मुलूख राहिला, तोही ताराज करून मोगल अन्नास महाग होत ऐसेंच केलें जाईल " (इम २००). " मुलूख कुल्ल मारून ताराज् करितों " (इम २०१).

ताराजी (स्त्री०) [फा० ताराज्] मार-लूट; विध्वंस; खराबी. " त्या संस्थानची ताराजी केली " (चित्रगुप्त ८). " रुद्रवरम् येथें जमियत पोहोंचून ताराजी मांडिली " (राजवाडे ५।१२२).

तारीख; तेरीख (स्त्री०) [फा० तारीख्] मिती; इतिहास.

तारत-खाना; तारत-खाना [< अ० तहारत् शुद्धी] पायखाना, सण्डास; शौचकूप.

तारीफ (स्त्री०)[अ० तअरीफ़्] वर्णन; बयान; प्रशंसा; परिचय करून देणें. "लढाई बहुत तारफेची झाली " (मराचियोशा २२.) " अङ्ग्रेज़ मैत्रकीस बहुतच उत्तम; याची तारीफ काय लिहावी ? " (राजवाडे १२।१२७).

तारीफ-दार = प्रशंसनीय. " तम्बुरे... बहुत चाङ्गले तारीफ-दार पाठवावे " (ऐकिम २।६२).

तारीफ-लायक= प्रशंसनीय. " परन्तु तारीफ लायक चित्रें मळवून पाठवावी म्हणून पत्रीं आज्ञा " (ऐटि ३।१३).

तारोतार [फा० तार् पासून तन्तोतन्त च्या धर्तीवर] बरोबर. " थाई देशांतील गांव निम्मे निम्मे तारोतार व इसाफती व इनाम तारोतार निम्मे वांटून दिलें असे " (राजवाडे ३।६५).

तालीक (स्त्री०) [अ० तअलीका=परिशिष्ट] नक्कल; सम्बन्ध. " तुम्ही तालीक लेहून घेऊन अस्सली खुद खत मशारनिल्हेपाशीं फिरावून देणें " (राज- ८।१६). " महादाजीस देशमुखीस मसुरीचे तालीक नाही " (राजवाडे १५।१००). " त्याचीं उत्तरेंही आलीं; त्यांच्या तालका करून वडिलांकडे पाठविल्या आहेत " (खरे ११। ६०४५).

तालीकचा (पु०) आज्ञापत्र. " लष्टीस अब्दालचाचा तालीकचा आला " (राजवाडे ६।४४५).

तालीम (स्त्री०) [अ०तअलीम्] अध्यापन; शिकवणूक; व्यायाम शिक्षण; व्यायाम; व्यायामशाला.

तालिम-खाना (पु०) व्यायामशाला.

तालीम-बाज=आखाड्यांत व्यायाम करणारा.

तालीम-बाजी (स्त्री०) आखाड्यांतील व्यायामाचा शौक.

तालुका (पु०) [अ० तअल्लुका] जिल्ह्याचा भाग, सम्बन्ध. " मुतालिकीचे वंशाचा वतनास तालोखा नाहीं " (राजवाडे ३।११७).

तालूक (पु०) [अ० तअल्लुक्] सम्बन्ध. " या अहद-नाम्यांत या शब्दाचा तालूक काय आहे "(राजवाडे ७।६२).

तालूक-दार (पु०) [फा० तअल्लुक्दार्] तालुक्याचा अधिकारी; जमीनदार.

तालूकात (स्त्री०) [अ० तअल्लुकात्] सम्बन्ध. " दर्म्यान त्यांचे तालुकातीचें कलम तहनाम्यांत त्यावयाचें कारण काय ? "(राजवाडे १९।३०).

ताले (पु० अनेकव०) [अ० तालिअ] दैव; ग्रह. " रावसाहेबांचे ताले बुलन्द (= उच्च) म्हणोनच ते बाजी सर केली " (राजवाडे १।५२). त्यांचें थोरपण व दुरन्देशी बहुत व तालेही मोठे " (ऐटि ३।१५). " दौलतराव बाबा यांचे ताले विचित्र आहेत " (खरे १२।६८१७).

तालेवार [फा० तालिअवर्] दैववान, भाग्यशाली. " सुगर दिसे त्यामधें भेट

जणूं रम्भा वंशाची तालिशार कुबेर पैशाची " (प्रभाकर २३१).

तालेवारी (स्त्री०) [फा० तालिअवरी] सुदैव; उत्कर्ष; चढती कमान.

ताव (पु०) [फा० ताव्] दुक्ख; राग; पीळ. " दौलत सरावीस आली म्हणून तावाच्या गोष्टी बोलतो. " (खरे ७।४७१). मिशांवर ताव देणें=मिशांना पीळ देणें; मर्दुमकीची प्रौढी मिरविणें.

तावातावानें = रागाच्या भरांत.

तावण (स्त्री०) [फा० तावान्] दण्ड; जुर्माना; भुर्दण्ड; नुकसानभरपाई.

तावणें [∠फा० ताव्=उष्णता] तापविणें; रागावणें

तावदान (न०) [फा० ताब्दान्] खिडकीच्या दाराची काच; काच-फळी. " तावदानें चाङ्गलीं साफ; ज्यांत मन्द दिसत असेल तीं न घेणें; साफ असतील तीं घेणें " (राजवाडे १२।१३२).

तास (पु०) [अ० तास्] वाजविण्याचा पेला अगर काशाचा वाटोळा पत्रा; २॥ घटिकांचा अवधी.

तासची (पु०) तास वाजविणारा (वाड समा ३।३).

तासा; ताशा (पु०) [अ० तासा] लहान नगारा.

ताशेकरी (पु०) ताशा वाजविणारा.

ता–हाल [फा० ता–हाल्] आजपर्यन्त; अद्यापि. "लेकीन अहद–पैमानावर नज़र देऊन ताहाल हा ख्याल दिलांत न आणिला" (खरे ७।३५७५). "नबाब निज़ामअलीखां व भोसले ताहाल खामोश यांचा सबब काय न कळे" (राजवाडे १०।१८२).

ताहूद (न०) [अ० तअह्हुद्] ठराव; खण्ड; मक्ता. " कादरखान याजकडे तालुका काडोपली दहा लक्ष रुपये ताहूद ठरून साङ्गितला " (राजवाडे ७।४०)." तेथील ताहुदापैकीं सर्व इस्ते-बन्दी आपण लिहून पाठविली " (राजवाडे ३।१२६). " तालुक्यावर ताहूद केलें तें मोडावें आणि अमानी करावी" (राजवाडे ५।१२३).

तिज़ारत (स्त्री०) [अ० तिजारत्] व्यापार. " तीन जहाज़ आपले विलायतेहून बराय तिज़ारत गेले होते " (पद्मव ११३).

तिरन्दाज़ (पु०) [फा० तीर्–अन्दाज़्] बाण मारणारा.

तिरन्दाजी (स्त्री०) [फा० तीर्–अन्दाज़ी] बाण मारण्याची विद्या; धनुर्वेद.

तिरसा [अ० तिरअ] नऊ.

तिरसैन [अ० तिरईन्] नव्वद.

तीर (पु०) [फा० तीर्] बाण.

तीर–कमठा (पु०) धनुष्यबाण.

तुक्का (पु०) [फा० तुक्का] तोण्डाशीं पात्याऐवजीं गोळा असलेला बोथट बाण.

तुक्मा (पु०) [फा० तुक्मा] बिरडें; गुण्डी; बटन.

तुणतुणें (न०) [? अ० तन्तना एक प्रकारचें गीत] तुंई तुंई असा आवाज़ करणारें एक एकतारी तन्तुवाद्य.

तुती; तूत (स्त्री०) [अ० तूत्] एक प्रकारचें झाड.

तुन्द [फा० तुन्द्] अभिमानी; ऐटदार. " गोरी तुन्द मान हिङ्गाल गुलाबी गाल " (प्रभाकर ११७).

तुफान (न०) [अ० तूफान्] समुद्र-क्षोभ; वादळ; त्रागा; बालण्ट; कुभाण्ड. "तुफान घेऊन कोणी बोलूं लागला तेंच मनावर घेणें असें होऊं लागलें तर भरंवसा काय मानावा!" (राजवाडे ५।१६). "अशा तुफानाच्या गोष्टी अदावतीनें कोणी साङ्गितल्या" (राजवाडे ५।७४). "त्यानें अदावतीनें दर्म्यान तुफान रचून पत्रें तयार केलीं" (राजवाडे ७।११).

तुफान-खोर कुभांण्ड रचणारा. "तुंफान-खोर मनुष्याचे सङ्गतीस लागूं नये" (ऐस्कुले २।५३).

तुफानी [अ० तूफानी] कुभाण्डखोर; क्षुब्ध; दङ्गेखोर. "भिल्ल कोळी रामोशी वगैरे तुफानी जातीतले लोक" (गांवगाडा ५६१).

तुम्बा (पु०) तुमान (स्त्री०) [फा० तुम्बान्] चोळणा; विजार; सैल पायजमा. "किनखापी तुम्बे" (चित्रगुप्त १३२)

तुमार (पु०) [अ० तूमार्] कागदाचें भेण्डोळें; लेखी कागद.

तुर्वत; तुर्वती (स्त्री०) [अ० तुर्बत्] थडगें; समाधी. "आणि त्यावरी तुपंती बान्धली" (राजवाडे १५।७).

तुरन्ज़ (न०) [फा० तुरञ्ज्] नारिङ्ग.

तुरा (पु०) [अ० तुर्रा=झिळमिळणारे पुढचे केस] एक अलङ्कार.

तुरुङ्ग (पु०) [फा० तुरुङ्ग्] कैदखाना.

तुरूक [तु० तुर्क] तुर्क.

तूत (न०) [अ० तूत्] तुतीच्या झाडाचें फळ.

तूल [अ० तूल्] लाम्बवणूक. "थोड-कियांत बन्दोबस्त असतां तूल करून सिसारा वाढवावा हें सलाह नाहीं" (राजवाडे ५।१५८).

तेगा (पु०) [फा० तेघा=तर्वारीची पात] रुन्द पातीची तर्वार.

तेज [फा० तेज़्] तीक्ष्ण; तिखट; चलाख.

तेजाब (पु०) [फा० तेज़ाब्] एक दाहक आम्ल.

तैन [अ० तअय्युन्] नियुक्त; नामज़ाद. "वरघाट व पायाघाट कबज् करायाबद्दल पादशाही फौजा तैन जाहल्या (वाड-सनदा ३१).

तैनात (स्त्री०) [अ० तईनात अ० तअयीनात्] नेमणूक; सेवा; नौकरी; पगार; स्वाधीन. "चार पागा त्या बाईच्या तैनात केल्या आहेत" (मदबा १७७).

तैनाळ तहनाळ पहा.

तैश (पु०) [अ० तैश्] आवेश; त्वेष.

तोक-ज़ञ्जीर [अ० तौक़् गळ-सांखळी; फा० ज़ञ्जीर् शृङ्खला] शङ्खलाबन्धन. "धरून नेऊन तोक-ज़ञ्जीर करून कैद केले" (राजवाडे ५।१२४).

तोदा (पु०) [फा० तोदा] लक्ष्य; सन्धानबिन्दु; निशाण.

तोफ (स्त्री०) [तु० तोप्] अवजड बन्दूक.

तोफची (पु०) [तु० तोप्ची] तोफ-खान्यावरील अम्मलदार; गोलन्दाज़.

तोफजी (स्त्री०) गोलन्दाजी. "बर्कन्दाजी व तोफजी फिरङ्गी याची निस्सीम म्हणावी तैसी" (पारसनीस-बप ७७).

तोफ-खाना (पु०) तोफांचा समुदाय; तोफा ठेवण्याची जागा.

तोफा (पु०) [अ० तुहफा] उत्कृष्ट; फर्मास. "त्या प्रान्तीं चन्दन बहुत

तोफा व चाडूगले उन्च मिळतात" (राजवाडे १९।९३). "करतुरीचे नाफे व मिलङ्गिचे तोफे पाठविले" (पद्मव ९७).

तोफा-तायफ (पु०) [अ० तुह्फा = भेट; नज़र अनेक व० तहाइफ़्] नज़र-नज़राणा. "तोफा-तायफ नज़र केला" (दिमरा २।८०). "तोका-तायेफ" (दिमरा १।२१६). "इङ्ग्रेज़ शिवाय तोफा-ताइफ, सव्वीस लक्ष रुपये दर्साल दत होते" (दिमरा १।१०४). "पातशाहांस कांहीं तोफा-ताइफ पेश्कस पावयाविर्शी काय आज्ञा ?" (दिमरा १।२१६).

तोफीर (पु०) [अ० तव्फ़ीर्] वाढावा.

तोफे-ज़ात (न०) [अ० तुह्फ़ज़ात] नज़राणा. "याचप्रमाणें तोफज़ात वराय नज़र नवाब वजीरखान मोसूफचें स्वाधीन केले" (पद्मव ११८).

तोब्रा, तोबरा (पु०) [फा० तोब्रा] घोड्यास चन्दी चारतांना ती ज्या कातडी पिशवींत घालून त्याच्या तोंडास बान्धतात ती पिशवी.

तोबा (पु०) [फा० तोबा अ० तौबा] पश्चात्ताप; दुःख; ओरड; गर्दी; हाय ! हाय ! "त्याचे लश्करांत वैरणीचा व पाण्याचा तोबा बहुत" (खरे ६।४७४१). "बहु हाय हाय ! म्हणती, प्राकृत बुध 'हन्त हा !' यवन तोबा !" (मोरोपन्त)

तोरा (पु०) [तु० तोरा] हुकूम. "याजकरितां एक तोरा यावा म्हणजे त्याचे हुकुमांत क्रम चालेल" (राजवाडे ५।१०२).

तोश (स्त्री०) [फा० तोश्] बळ. "शत्रू तोशानें ज़ोरानें चालोन येत आहे" (खरे ७३५८९).

तोशेखाना; तोशखाना (पु०) [फा० तोशा-ख़ाना] कोठार; अम्बारखाना; ज़ामदारखाना. "तोशेखाना पाहिला त्यांत साडेसातशें रुपये नगद आणि कांहीं पोशाख होते" (राजवाडे ५।१४०).

तोशक (स्त्री०) [फा० तूशक्] बस्करणें; अन्थरूण.

तोशिस (स्त्री०) [अ० तश्वीश्] अस्वास्थ्य; त्रास; नुकसान; झीज.

तोस्ताज (न०) [फा० तोशा-दान्] सामुग्री (दारूगोळी वगैरे) ठेवण्याची पिशवी.

तोळ-दार [सं० तोल फा० दार्] वज़न्दार; प्रतिष्ठित; बलाढ्य; मज़्बूत. "तोलदार" गड, "तोलदार फौज़."

तोळ-दारी (स्त्री०) वज़न्दारी; बळ; मज़्बुती; प्रतिष्ठा. "हे निजामशाही वजीर दौलता करून तोलदारीनें होते" (सभासद ३). "पागांच्या तोलदारीखालीं शिलेदार ठेविले" (सभासद २२).

तोहमत (स्त्री०) [अ० तुह्मत्] संशय; वहीम; आळ; आरोप; बालण्ट.

तोहमती संशयी; वहिमी; बालण्टखोर.

तौर; तोर (पु०) [अ० तौर्] रीत; राहणी. "गाडर इङ्ग्रेज़ यांणीं हिन्दुस्थानांत जागां जागां लढाया केल्या त्याच तौरानें इकडे मर्दुमी दाखवायास आला" (साने-पयाव १०५). "खुदातर्सी फकिरी तोरानें राहतात" (राजवाडे ११६३). "श्रीमन्त उम्दे अमिराची तोर व रीतभात राखतात" (साने-पयाव ११५).

द

द्रा (पु०) दुवा (राजवाडे १५।१३९).

द्रागीर हितेच्छु; हितास्तव ईश्वर प्रार्थना करणारा. "ऐसेच हरघडी खत-किताबत पाठवून फकिराचे खबर घेत असले पाहिजे; आम्ही द्रागीर असों" (पारसनीस-ब्रप ३०७).

द्राही; दोही (स्त्री०) शपथपूर्वक अडथळा. "वहिर्जीनें आपलें घर शेकारिलें त्यास मल्हारजीनें द्राही दिली" (राजवाडे ६।८)."दोही दिली" (राजवाडे ६।११६)

दखल (पु०) [अ० दख़्ल] प्रवेश; ढवळाढवळ; ताबा; उत्पन्न; रुजू; ताब्यांत; समाविष्ट; श्रुत; माहीत. "लढाई न होतां किल्ल्यांत दखल झाला" (राजवाडे ५।६२). "एकदों रोजांत किल्लेदारीची दखल घेऊन" (राजवाडे १०।३४२). "कुल राज्य आपलें; देखील कर्नाटकही आपणांस सारें दखल आहे" (चित्रगुप्त १२०). "कोणी चोरून ठेविलिया आणि सर्दारास दखल जाहलिया त्यास शिक्षा करावी" (चित्रगुप्त ३७). "राजबीज सर्व हें राजश्री उपाध्याय व आपा प्रतिनिधी व चिन्तो महादेव आदिकरून सर्वांस दखल आहे" (राजवाडे ८।१९८).

दखल-बाज़-दाखल केल्यानन्तर नमूद; दाखल. "त्या पेकीं मज़ुरा द्यावयाचे करार केले तें दखल-बाज़ बार केले असेत" (बाइसमा ११७५).

दखलगिरी (स्त्री०) ढवळाढवळ; माहिती; उत्पन्न. "बापाजी मुसल्मान यासी दखलगिरी करावयास गरज़ नाहीं" (राजवाडे १५।२९). "याप्रमाणें वर्तमान कच्चें स्वामीस दखलगिरी असावी म्हणोन लिहिलें असे" (राजवाडे १।१२९). "तुम्हास काहींच पर्गणे यांत दखलगिरी न जाली" (राजवाडे १।२३१).

दग्दगा (पु०) [अ० दुग्दुग़ा] भीती; दहशत; आज़ार."याजमुळें इतर दौलतदार वगैरे पासून स्वस्थता; कोणाचा दग्दगा बाळगावयाचें कारण नाहीं" (राजवाडे ५।१७०). "मुलाना हुसैन पटेकर हर एक बाबें गांवांत दग्दगा देतो म्हणून तप्सीलें कलमी केलें तें अर्या जाहलें" (पारसनीस-ब्रप २३८)

दगलबाज़ [फा० दग़लबाज़] फसव्या; कपटी; दगेखोर.

दगलबाजी (स्त्री०) [फा० दग़लबाज़ी] दगेखोरी; कपट; कापट्य.

दगा (पु०) [फा० दग़ा] फसवणूक; घात; धोका; अपाय. "तराफिडयांस व लोकांस सर्वथा दगा होऊं देऊं नये, आपणांस राखून गनीम घ्यावा" (मराआ ३८). दगा खाणें=फसणें. दगा देणें-करणें= फसविणें; घात करणें.

दगाई [फा० दग़ाई] दगेखोर. "पांचपन्नास दगाई होते ते काढून दिले" (होळकर ११६).

दगावणें = धोक्यांत सांपडून मरण पावणें.

दगेखोर [मराठी प्रयोग] दगेबाज़. "शिवाजी मोठा दगेखोर आहे" (सभासद २९).

दगेखोरी (स्त्री०) दगलबाजी.

दगेबाज़; दगाबाज़ [फा० दग़ाबाज़] कपटी.

दगेबाजी; दगाबाजी (स्त्री०) [फा० दग़ाबाज़ी] कापट्य.

दङ्ग [फा० दङ्ग] विस्मित; चकित; दिङ्मूढ; हतबुद्ध; निमग्न; गर्क. "तोण्डांत हाताची अङ्गुली घालून दङ्ग जहाला"

(चित्रगुप्त ४५). "धरच्याच कार्भारांत राजश्री स्वामी दङ्ग्र आहेत. त्यांहीं होऊन आम्हांस निरोप द्यावा तर आपले कार्भारांत गिरिफ्दार ।" (सानें पयाव ६०)

दङ्गल (पु० स्त्री०) [फा० दङ्गल्] जमाव; गर्दी; कल्होळ; कुस्त्यांचा फड.

दप्तर (न०) [अ० दफ्तर्] फडक्यांत बान्धलेला लेखी कागदांचा गट्ठा; मुलांची पाटीबुकें ठेवण्याची पिशवी; कचेरी.

दप्तर्दार (पु०) [फा० दफ्तर्दार्] कागदपत्रांची काळजी घेणारा अधिकारी.

दप्तरी (पु०) [फा० दफ्तरी] दप्तर्दार.

दप्तर्बन्द (पु०) [फा० दफ्तर्बन्द्] कागद पत्रें जुळवुन व्यवस्थेनें ठेवणारा; जुळवून व्यवस्थेनें ठेवलेलें.

दफन (न०) [अ० दफ्न्] पुरणी, मूठमाती; पुरलेलें.

दफनणें पुरणें. "दफनावयास" (मराठे थोरा ६५). "अफझलखानाकडील मुडधे दफणाऊन टाकावे" (ऐसफुले ७२).

दफा (स्त्री०) [अ० दफआ=वेळ] कलम. "इङ्ग्रजानीं सात दफेची या(द)-दास्त पाठविली" (राजवाडे ७।३).

दफातें (न०) [८अ० दफ्आत्] स्मरणवही; घडलेल्या गोष्टींचें टांचण (पाच ४९).

दफिना (पु०) [अ० दफीना] कुणगा, पुरलेलें धन.

दफे [अ० दफअ] प्रतिकार; हटवणूक. "तोही वेढा राणोजी घोरपड्याचा मारून काढून दूर दफे केला" (राजवाडे १५।१९).

दफेदार (पु०) [फा० दफ्अ-दार्] रिसाल्यांतला हलक्या दर्जाचा अधिकारी; सर्पदेवाला.

दफे-रफे (स्त्री०) [अ० दफअ-रफअ] फडशा; व्यवस्था.

दब्दबा (पु०) [अ० दब्द्बा] वैभव; दरारा. "या दब्दब्यानें मुकालिकाचे हावास (हवस=महत्वाकांक्षा) निघोन जावे" (खरे ८।४३५४).

दबीर (पु०) [अ० दबीर्] राजचिटणीस; डबीर.

दम (पु०) [फा० दम्] श्वास; जोर, ताकद; विश्रान्ती; अवकाश. दम खाणें-धरणें-मारणें = विश्रान्ती घेणें; थाम्बणें. दम छाटणें = दम कोण्डणें, दम देणें-भरणें = फसविणें; धमकावणें. दम लागणें = थकल्यामुळें श्वासोच्छ्वास कठिण व जोरानें होणें.

दमास येणें =थकणें.

दम-दिलासा (पु०) धीर-समाधान (वाङ्मसमा २।२३०).

दमानें सावकाश; आस्ते आस्ते.

दम्दार लवकर न थकणारा, जोर्दार, उत्साही.

दम्दमा: धम्धमा (पु०) [फा० दम्दमा] नौबत; नगारा; तोफा ज्या उञ्चवट्यावर चढवितात तो; टप्पा-गुजरा.

दम्सर्द नामोहरम, थण्ड. "अमर्यादकांस शासनें करून, त्यांचा संहार करून दम-सर्द केलें; राज्य शर्थीनें राखिलें" (राजवाडे ८।१२५).

दमणें थकणें.

दमावणें थकविणें.

दमा (पु०) [फा० दमा] श्वासरोग.

दमान (न०) [फा० दामन्] शीड.

दमामा (पु०) [फा० दमामा] लहान नगारा.

दमेकरी श्वासरोगी.

दर [फा० दर् = आंत, हर् = प्रत्येक] प्रत्येक. " दर हर साल खुर्दसताचा उजूर न कीजे " (राजवाडे २०१९).

दर्कार (पु० स्त्री०) [फा० दर्कार्=उपयुक्त, जरूर] जरूरी; गरज; प्रयोजन; सम्बन्ध. " पुस्तकाची जरूर दर्कार आहे " (राजवाडे ३।६८). " मस्मलीचा दर्कार आहे (राजवाडे ३।२६१). उयां येथें रहावयास दर्कार नाहीं " (पाय १९). " आम्हांस राजकारणांशी दर्कार नाहीं" (राजवाडे ५।१६). " आम्हांस माणसें ठेवायाची प्रस्तुत दर्कार नाहीं " (मदमा १।८१). " अमूचा प्रामाणिकतेचा दर्कार त्यांनीं (= अन्नाजी माणकेश्वर यांनीं) टाकिलासें दिसतें " (साने-पयाव ३१०).

दर्किनार [फा० दर्किनार्] बाजूस, एकीकडे. " ते सर्व दर्किनार राहून मार्टान साहेबच बाजीगार होऊन बेअदबी करू लागले" (खरे ७।३५६७).

दर्कूच कूच दर कूच; मजला मागीत मारीत. " त्याजउपरी दर्कूच महादेवपर्यन्त जातों" (चन्द्रचूड-दप्तर १।१०४).

दर्खास्त (स्त्री०) [फा० दर्खास्त्] मागणी; मागणीअर्ज; फिर्याद.

दर्गा (पु०) [फा० दर्गाह्] राजसभामण्डप, दर्बार; मशीद, साधुसमाधिस्थान. " पेश अर्जी दर्गाह " (इम ६५) = या दर्बारापुढें. " दर्गाह्-पन्दगीस " (इम ६७) = हुजूरास, स्वामीस.

दर्गाह [फा० हर्गाह्] केव्हांही; हर्गीज. "तुम्हीं मौजे मजकूरचे पाटेस दर्गाह न जाणें " (राजवाडे ११।३६). " त्याणें आमचे (=वहेन्द्रस्वामीचे) दर्गास...तिनी गांव दरोबस्त देऊन चालवीत होते " (पारसनीस-ब्रप २९६).

दर्गुजर (स्त्री०) [फा० दर्गुज़र् आज्ञार्थी रूप दर्गुज़श्तन् (=सोडणें, क्षमा करणें) याचें] दुर्लक्ष्य, क्षमा. " जरी तुम्ही हे गोष्टी चश्म-पोशी करून दर्गुजर कराल तरी जिकडे बाजवी तिकडे परमेश्वर आहे" (ऐटि ६०). " दर्गुदर करावी तर शहर बे-मदल जहालें हें लौकिकांत, तेव्हां सावन्दगिरीस उचीत तें जालेंच पाहिजे " (साने-पयाव १२०).

दर्जबाब (पु०) [फा० दर्जवाब् = उत्तरीं] उत्तर. " त्याचा दर्जबाब-कलकत्तेकर यांनीं निगारश केला " (राजवाडे १०।१६४). "श्रीमन्त यांचे दर्जबाब आले ते गद्गकर फडणीस यांजकडे हजर आहेत" (खरे ८।४२०३).

दर्जा (पु०) [अ० दरजा] पायरी, पदवी, योग्यता, मुद्दा, गोष्ट. " येथें सर्व दर्जे खोलण्यांत येतील " (राजवाडे ५।७७). " हे सर्व मरातब व दर्जे नवाब बहादुर यांचे ध्यानांत आहेत " (राजवाडे १९।९१).

दर्जाब (पु०) दर्जबाब. " वकिलानें अर्जीचा दर्जाब व नजरची पावती व मेहेरबानगीचा खिलत यावा म्हणून सवाल केला आहे" (दिमरा १।१७३).

दर्जाब-नामा (पु०) उत्तर-पत्र (दिमरा २।९१).

दर्जी (पु०) [फा० दर्ज़ी] शिम्पी.

दर्द; दरद (स्त्री०) [फा० दर्द्] दुःख, सन्त, कींव, मर्म. " उजवे कुशीस पाठींत धापूचा दर्द भारी " (राज-

वाडे ७।१०७). "आमची दर्द येणें तर त्यांस येईल; आम्हांस संसारनिर्वाहाचें सङ्कट मात जाहलें. ...या गोष्टीची दर्द श्रीमन्त रावसाहेबांचे मनांत आणून ये गोष्टीचा विचार न केला तर ज्या गोष्टी मातबरांच्या आजपर्यंत चालल्या त्या तर सुटत नाहींत. " (खरे ८०८). "दर्म्यान दर्द जाणता " (चित्रगुप्त ८). "पेशव्यापुढें कोणाचा स्नेह भीड मुर्वत नाहीं; त्यांस दर्द कोणाची वाटत नाहीं " (खरे ११।६१७२). "हाव भाव तुजमधें पहुन भाल्या इश्की दर्दा । विषयी पुरुषांचा तिर्थेच मुर्दा " (प्रभाकर २३०).

दर्दी (पु०) [८फा० दर्द्] मज्ञ; रहस्य जाणता. "आम्ही तर दर्दी इश्काचे भुकेले प्राणी । शेवट कर सखे तूं आहेस गुणाची खाणी " (प्रभाकर १६४).

दर्पेश [फा० दर्पेश्] पुढें "मुलाजन्तीचा मज्कूर दर्पेश केला " (राजवाडे १। १८७).

दर्बार (पु०) [फा० दर्बार्] राजसभा.

दर्बार-खर्च (पु०) " गांवचे हिशेब सर्कारांत पाठविण्यासाठीं तेथील हिशेबनिसाला लांच द्यावा लागे त्याला दर्बार-खर्च कार्कुनी किंवा अन्तस्थ म्हणत " (गांवगाडा ५६).

दर्बारी राजसभासम्बन्धी; राजसभेचा घटक; वैभवसम्पन्न; विशेष शिष्टाचारास अनुसरून असें

दर्मजल कूच-दर-कूच; सारख्या मजला मारीत. "श्रीमन्त .. बुराणपुराची खण्डणी चुकऊन दर्मजल कर्नाटकांत जाणार " (चन्द्रचूड-दप्तर १।१०८).

दर्महा (पु०) [फा० दर्माह् =महिन्यांत] प्रत्येक महिन्यास; माहीना, पगार. "दहा पल्टणें इङ्ग्रजी मुम्बईहून आणविलीं आहेत; त्यांत निमे पल्टणाचा दर्महा निजामअलीखान यांणीं द्यावा असें करारांत नबाबासी आहे " (खरे ८। ४११९). "काहीं दिवस दर्महा हलका करून देऊन " (मराठिधोशा ५२).

दर्म्यान (पु०) [फा० दर्मियान्] मध्ये, मध्यस्थ; जबाबदार. "पादशाही बन्दा, त्यास पादशहा सर्फराजी करितील. तुम्ही त्याचे दर्म्यान नाहीं " (सभासद ४२). " दर्म्यानीनीं प्रथम भेटी घेऊन नन्तर महाराजांनीं भेटावें " (चित्रगुप्त ११०). दर्म्यान येणें=मध्यस्थी करणें (सभासद १०).

दर्म्यानकी (स्त्री०) मध्यस्थी. " दर्म्यानकी बाळाजी शेटे वगैरे मण्डळी करीत आहेत " (खरे १०।५२९६).

दर्म्यान-गिरी (स्त्री०) मध्यस्थी. "ते आमचे सेवक ... त्यांची दर्म्यानगिरी तुम्हांकडे नाहीं " (चित्रगुप्त ६९).

दर्म्यान्दार (पु०) मध्यस्थ. " दर्म्यान्दाराकडील लबाडी असेल, विचारानें घ्यावें " (खरे १०।५६११).

दर्या, दरिया (पु०) [फा० दर्या] समुद्र.

दर्या-गर्क समुद्रांत पाण्याखालीं गेलेली. " दर्यागर्क खाजणी जमिनीस बान्धबन्दिस्त करून नूतन शेत होय " (थाड-समा २।२४३). " बहुत तराण्डी दर्यागरक जालीं म्हणोन बातमी आली आहे " (खरे १२। ६८४२).

दर्याई [फा० दर्याई] समुद्रावरील. " दर्याई व खुश्की फौजा. "

दर्यांत; दर्यांती (स्त्री०) [फा० दर्याफ्त] समजणूक; आकलन. दर्यांत करणें= समजणें, आकलन करणें.

दर्यावर्दी (पु०) [फा० दर्या-नवर्द+ई] खलाशी; नावाडी; खारवा.

दर्वक्त [फा० हर्वक्त्] नेहमी. " मौजे केळगांव यास दर्वक्त मुजाहीम काय सबब होत असतां ! " (राजवाडे ११।३६).

दर्वाजा (पु०) [फा० दर्वाज़ा] द्वार; महाद्वार.

दर्वान; दर्वानकरी (पु०) [फा० दर्वान्] द्वारपाल; द्वाररक्षक. " शहरचे दर्वानकरी यांनीं राजाजीस मनाई केली कीं नवाबाची पर्वानगी आल्याशिवाय जाऊं नये " (राजवाडे ५।१४१). "दर्वाणकर " (होके ४२).

दर्वेश; दर्वेशी (पु०) [फा० दर्वेश्] फकीर.

दर्वेशी (स्त्री०) [फा० दर्वेशी] फकिरी.

दर्सदे शम्भरीं; दर-शेंकडा. " येथें हुंड्यांवर दर्सदे रुपये ३॥ प्रमाणें पुण्याशीपत्यास भाव आहे " (मद्रचा २।५३).

दरक (पु०) [अ० दर्क्] विचार. "उगीच नादीं लाऊन ठेवावें असा इतर सर्दारांचा दरक " (खरे ११७८).

दरज्; दरद (स्त्री०) [फा० दर्ज्] शिवण; चीर; भेग; फूट; सान्धा. " घरांत कोठें उन्दीर, विन्चू, किडा, मुङ्गी राही अशी दरद् न ठेवावी " (मराआ३४). "उभयतांही फजीत पावून निखालस जाहले, तेव्हां दरज् नाहीं असें वाटतें आणि दरज़ही राहिली नाहीं " (खरे ७।३२९७). " तुम्हांकडील उर्णे पडावें असें बहुतांचे मतें आहे. याजकरितां कोणाचे बोलण्यास दरज् न चालेसें करावें " (खरे ५।२४४७). " नबाबसाहेब यांनीं स्वामीचे वचनाचे लायकीवर श्रीमन्तांशीं मनःपूर्वक स्नेह केला यांत किमपी दरज् नाहीं " ('सानेपयाव २०२). " रतीइतकी दरज् पडली असतां शत्रूस बळ किती येतें याचा विचार करितात कीं नाहीं ! " (साने-पयाव २५२).

दरज़िगरी (स्त्री०) चुन्यानें विटांतल्या दरज़ा भरणें.

दराज् [फा० दराज़्] दीर्घ; दीर्घायू. " पादशाही दराज़ करावी " (इम९९). "दराज् काय लिहिणें ! मुस्नाक (=नमी) जाणिजे हे किनायती " (राजवाडे ११।२९).

दरीन्बाब् [फा० दरीन्बाब्] या बाबतींत (इम ६७).

दरीन्वख्त [फा० दरीन् वख्त्] या वेळीं (राजवाडे १५।१५२).

दरीन्विला [फा० दरीन् विला] या वेळीं.

दरीन्सूरत [फा० दरीन् सूरत्] या गोष्टीत; या स्थितींत (राजवाडे १९।८).

दरिङ्ग (पु०) दिरङ्ग (राजवाडे ८। २१३).

दरुणी महाल (पु०) [फा० दरूनी = आंतील अन्तःपूर; जनाना.

दरोग [फा० दुरोग्] खोटा. " त्यावर इन्साफ करितां दरोग-चातील दिसोन आलिया उपेरी दूर केला " (राजवाडे २०।४७).

दरोगा; दारोगा (पु०) [फा० दारूगा] अधिकारी देखरेख ठेवणारा; पोलीस अधिकारी; मुकादम. "महमद्-पन्हा दारोगा हर्कार्‍याचा यास हुकूम जाला" (राजवाडे ७।१००).

दरोबस्त [फा० दरोबस्त्] सर्व, तमाम; बिल्कुल. " दरोबस्त दक्षण साध्य होऊन फत्ते जाली " (मराचिस २४). " स्त्रीचें व चिरञ्जिवाचें दर्शन दरोबस्त

नाहीं" (खरे ६।२६५४). "लश्करांत व हशमास व गडास एकन्दर मोकाशे महाल गांव दरोबस्त देणें नाहीं" (सभासद २४).

दल-बादल [फा० दिल्यादिल् =शहाजहानच्या डेन्याचें नांव] भव्य व शृङ्गारलेला (डेरा).

दलाल (पु०) [अ० दह्लाल्] मध्यस्ती; अडत्या.

दलाली (स्त्री०) [फा० दह्लाली] अडत; अडतीचा धन्दा; अडतीची मिळकत.

दवा (स्त्री०) [अ० दवाअ] औषध.

दवाखाना (पु०) [फा० दवाखाना] औषधालय.

दवादवी (पु०) [फा० दवादव् धांवाधाव] जासूद; हर्कारा.

दशा (स्त्री०) [फा० दसा] वस्त्राच्या टोंकाचे उभे दोरे.

दस्कत (न०) [फा० दस्खत् ∠ फा० दस्त्-खत्] स्वहस्ताक्षरी, पत्र; सही; निशाणी.

दस्त (पु०) [फा० दस्त्] अधिकार; अम्मल; सारा; पट्टी; हात; ढाळ; जुलाब. "डोळे झांक करून, काजिया सोडून तसेंच देशास यावें तर तमाम दस्त उठेल" (राजवाडे ३।१४९). "नाकुवत, त्यांतून पांचसात दिवसांपासोन दस्तही दोन तीन होतात" (राजवाडे ७।९९). दस्त करणें = जिवन्त धरणें.

दस्त-अमल (पु०) गांवचा वसूल; हिशेब. "दोन्ही चावर इनाम चालत होता कीं नाहीं हें दस्तामली रुजू पाहणें" (राजवाडे १५।१२०). "ये गोष्टीची बरी चौकशी करून दस्तामली वतन्दाराजवेळी दोन्ही चावर चालवणें" (राजवाडे १५।२०१).

दस्तक (पु०) [फा० दस्तक्] पर्वाना; लायसेन्स. "ऐशास मार्गानें जकातीविशीं वगैरे हरएक विशीं उपसर्ग होऊं नये. ये विशीं दस्तक यावें" (खरे ८।४२४९).

दस्तगिरी (स्त्री०) [फा० दस्त्-गीरी] मदत; साह्य; स्नेह; कृपा; बद्धता. "श्रीमन्त माझी दस्त-गिरी करितील तर चित्तानरूप सलूख करीन" (राजवाडे ३।१५७). "भोंसिङ्गाची दस्तगिरी राणासी करून दिली" (दिनरा २।११८). "मिर्जा इस्मालबेग दस्तगिरींत आला" (= बद्ध, हस्तगत झाला) (दिमरा २।२६).

दस्तगीर [फा० दस्त्-गीर्] बद्ध. "तोतया ... राघोजी आङ्ग्ये याणी दस्तगीर करून आणिला" (खरे ७।३५७१).

दस्त-दराजी (स्त्री०) [फा० दस्तदराजी] जुलूम. "वाजे विलायत सिवा मलऊत नामें आपल्या दर्कबजेंत आणून दस्तदराजी करितो" (राजवाडे १७।१६).

दस्त-पन्जा (पु०) दस्तक; पर्वाना; कौल; अभयपत्र.

दस्त-रस (पु०) जम-रस; बंदोबस्त. "दस्त-रस सर्व आपला आहे तसाच असों यावा" (एटि २।७२).

दस्त-रुमाल (पु०) [∠ फा० रूमाल् = तोण्ड पुसण्याचें फडकें] हातरुमाल. "वैराग्याच्या वेगानें फडकणान्या भगव्या झेण्ड्याला दारूबाजाचें तोण्ड पुसण्याचा दस्तरुमाल केला" (गडकरी राजसंन्यास ७५).

दस्ता (पु०) [फा० दस्ता] चोवीस कागदांची गड्डी; पत्ता; मूठ; पकड; बन्दुकीची पकड; भाता.

दस्ताना (पु०) [फा० दस्ताना] लोखण्डी हातमोजा; हस्तत्राण.

दस्तार (स्त्री०) [फा० दस्तार] पागोटें.

दस्तार-बदल (स्त्री०) परस्पर पगड्या बदलून स्नेह कायम करणें; पगडीभाई होणें. "इकडे गुलाम कादर व इस्माईल बेग यांसी परस्परें सख्य होऊन दस्तार-बदल जाली" (दिमरा ११२०४).

दस्तार-बन्द [फा० दस्तार्बन्द] पगडीवाला. "पल्टणापैकीं दस्तार्बन्द व छोल्दार (=सोजीर) व तुरूपस्वार" (खरे ८।४४०८).

दस्ती ज्यांवर कर आहे असा. "बागायती दस्ती झाडें" (बाड समा २।२५९).

दस्तुरी (स्त्री०) [फा० दस्तूर्+ई] रस्तापट्टी; रस्तापट्टीचें नाकें.

दस्तूर (पु०) [फा० दस्तूर] परवानगी; कबुली-सही; नियम; वहिवाट; पार्शी धर्मगुरू. सही दस्तूर खुद्द=सही स्वतःच्या हातची असे.

दस्तूरुल्-अमल (पु०) [अ० दस्तूरुल् अमल] वागण्याचा नियम; शिरस्ता. (ऐस्फुले ४५).

दस्तैवज (पु०) [फा० दस्त-आवीज़] हक्कपत्र; प्रमाणपत्र.

दस्तैवजी प्रमाणभूत; विश्वसनीय.

दहशत; धास्त (स्त्री०) [अ० दह्शत्] भीती; धाक; धडकी. दहशत घेणें-खाणें =भिऊन जाणें.

दहा [फा० दह्-सं० दश] दश.

दाइमी; दायमी (स्त्री०) [८अ० दाइम्=सदाचें] कायमची देणगी.

दाइया (पु०) [अ० दाइया] इच्छा. "इङ्ग्रज दक्षणचा दाइया ठेवून न होण्याचे मनसुबे बान्धितात व खूब मकर ही (=फसवणुकीची विद्या) जाणतात" (राजवाडे १०।१६७). "सर्व मुलूक कबजा केला, दक्षणचा दाइया राखितात" (राजवाडे १९।३८).

दाई (स्त्री०) [फा० दाया] उपमाता; बाळन्तिणीची सुटका करणारी स्त्री; मुलाला पाजायला ठेविलेली स्त्री.

दाई-मुदई (पु०) [अ० दाई=बोलावणारा; अ० मुद्दई=तण्टा करणारा] वादी-प्रतिवादी. "हर्दो जन दाई-मुदई बोलाऊन आणून" (राजवाडे २०।६०).

दाईम; दायम [अ० दाइम्] कायमचा. "तूं दाईम हलालखोर आहेसी" (राजवाडे १५।३१). "व त्याच पर्यांत् दाईम सलूख आहे" (ऐटि ४८).

दाखल [अ० दाखिल्] आगत; प्रविष्ट; नोन्दलेलें; नमूद; श्रुत; ज्ञात; सारखें. "कोणी चोरून ठेवील, आणि दाखल सर्दारास जहालियानें शासन करावें" (सभासद २३). "चेऊल शहर दङ्ग्यानें मोडून उद्ध्वस्त होऊन जङ्गलादाखल जाहले होतें" (राजवाडे ३।५१७). "ऐशास पण्ढरपूर तूर्त शहरादाखलच (= शहरवजाच) आहे" (खरे १०।५२००). "शिन्देही केदे दाखल आहेत" (खरे १०।५५१७). डेरे दाखल होणें = गोटांत रहावयास जाणें.

दाखला (पु०) [अ० दाखिला] पावती; नोन्द असल्याचें प्रमाणपत्र; सर्टिफिकेट; उदाहरण; अनुभव; पडताळा,

" आम्ही चाकरी करूं तेव्हां दासला पडन जाईल " (ऐसकुले ६२). " तुमचे दासल्यांनीं [=पाहून] लोकांनीं करावें तें दुसरे अगोदर कारितात आणि तुमचें कांहींच नाहीं " (खरे ५।२४७७).

दाखलेशीर विश्वसनीय; सप्रमाण. "आमचे दौलतींत हालीमाजी होत गेल्या मुळें कागद पत्र दाखलेशीर राहिला नाहीं " (राजवाडे १।३१२).

दाग–चेहरा (पु०) शरीराच्या खाणाखुणांचें टांचण. " दाग–चेहरे करून रोजमरे कितेकांचे जारी जाले " (राजवाडे ७।५४).

दाग–दोजी (स्त्री०) डागडुजी. " जुने (जीन) कामास येई जोगते असतील ते दाग–दोजी करवून नीट करावें " (खरे ७।३३४७).

दाणा (पु०) [फा० दाना] धान्याचा कण; धान्य; गोळी; नग. " आम्चे मुस्ब्यास दाणे शुमार पन्नास " (राजवाडे २२।१०५). " उतरंडीला नसेना दाणा पण दादला असावा पाटील राणा " (मराठी म्हण– गांवगाडा).

दाणादाण (स्त्री०) [फा० दाना–दाना] विकीर्ण; फांकाफांक; पाङ्गणी.

दाणेदार [फा० दानादार] कणीदार.

दाणा; दाना [फा० दाना] ज्ञानी; शाहणा; हुशार; गुणी. " दुश्मान दाणा गेला " (मराचियोशा ८५). " आपण दाणा व दुरन्देश आहेत " (राजवाडे १०।२९३).

दाणी [८ फा० दान] हा प्रत्यय आलय या अर्थी वापरतात; उदाहरणार्थ अत्तर–दाणी.

दाद (स्त्री०) [फा० दाद्] न्याय. " हा चालवून तुमची किस्त अदा करावी तर न्याय–दाद नाहीं " (राजवाडे ५।१३७). दाद घेणें = तकार ऐकून न्याय देणें

दादी–फिर्यादी न्याययाचक. " या उपरी कोणी दादी–फिर्यादी आल्यास हुजूर पाठवावें " (राजवाडे ७।२९).

दानत; यानत; यानती (स्त्री०) [अ० दियानत्] धर्मबुद्धी; प्रामाणिकपणा; नेकी; सचोटी.

दान –दार [फा० दियानत्–दार] प्रामाणिक.

दानत–दारी; यानत–दारी (स्त्री०) प्रामाणिकपणा. " चाकरी स्वच्छतेनें घेतला तर सर्वही यानतदारीनें होईल " (राजवाडे १४।५१). " रुपया यानतदारीचे रीतीनें साधून सर्कारच्या कर्जास हात लावावा " (राजवाडे ३।१४६).

दाना [फा० दाना] जाणता; शाहणा. " त्यास आपण दाना दुरन्देशी आहेत " (खरे ९।४०३३).

दानाई (स्त्री०) [फा० दानाई] शहाणपण. " ही दानाई ईश्वरानें ज्यास बक्षीस केली त्याचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम " (राजवाडे ५।८६). " हे गोष्ट करणें दानाई व दूरन्देशीपासोन दूर आहे " (राजवाडे २२।६१).

दाम; दवाम [अ० दाम] चिरायू असो.

दाम इक्बालहू [अ० दाम इक्बालुहु] त्याचें सुदैव दीर्घायू असो. " दवाम यक्बालहू व इज्लालहू " (इम ६५) [त्याचें सुदैव व वैभव ही चिरायू असोत].

दाम एख्लास हू [अ० दाम इख्लासुहु] त्याचा विश्वासूपणा, स्नेह चिरायू असो (राजवाडे १५।२५२).

दाम दौलत हू [अ० दाम दौलतुहु] त्याचें राज्य चिराय असो.

दाम मुल्क हू [अ० दाम मुल्कुहु] त्याचें राज्य चिरायू असो.

दामन-गीर (पु०) [फा० दामन्-गीर्] वस्त्र धरून ठेवणारा; दावेदार.

दायरा (स्त्री०) [अ० दाइरा] डिमकी.

दार-नादार ऐपतदार-गैरऐपतदार. "याकरितां दार-नादार पाहून घेणें तें घ्यावें" (साने-पयाव ५७).

दार-मदार (पु०) [फा० दार्-मदार्] ठराव; करार. "स्वामीसी कोणेही प्रकारें विघाड न करावा व होऊं न द्यावा; दार-मदारानें चालावें" (राजवाडे १।१९).

दारू (स्त्री०) [फा० दारू] मद्य; औषध; बन्दुकींत टाकण्याची ज्वालाग्राही पूड; बारूत.

दारूकाम (न०) आतषबाजी; आतषबाजीची सामुग्री.

दारू-खाना (पु०) दारूचें कोठार; दारूकाम.

दारू-गोळा (पु०) अग्न्यस्त्र-सामुग्री.

दारू-फुलसरा (पु०) शराब. "फिरङ्गी गोरे व फिरस्ताव जर्दाद...यांस दारू-फुलसरा नेहमी पाहिजे... आपलें सगपुरती भट्टी लाऊन दारू करितील, त्यांस करूं देणें" (वाडसमा २।३००).

दारू-बाज़ मद्यपी.

दारोगगी; दारोगी (स्त्री०) [फा० दारोघगी] दारोग्याचें काम; आधिपत्य. "नजीबखानास तोफखान्याची दारोगी सांङ्गावी" (राजवाडे ६।४८३).

दालचिनी (स्त्री०) [फा० दार्चीनी] एक वनस्पती.

दालन (न०) [फा० दालान्] सभामण्डप; हॉल; सोपा.

दावण (स्त्री०) [फा० दामान्] घोळ; फेर; डोङ्गराची बाजू. "गिना उतरूं लागले. श्रीमन्तांच्या झेंड्याची दावण मागले पायरीवर पडली" (इम २६).

दावण-गीर [फा० दामन्-गीर्] दावेदार. "तुमचा दावन-गीर होईल" (जोरा ८३).

दावा (पु०) [अ० दअवा] मागणी; फिर्याद; भाण्डण; वैर; हल्ला. "राजे आपलें इमान राखून ऐवज़ अदा करितील तरी व्याजाचा दावा करणार नाहीं" (साने पयाव ४००). "बळकट झालें म्हणजे...दावे दंरवडे करावे" (मराआ २३). दावा लावणें=शत्रुत्व पुकारणें; भाण्डणें; फिर्याद गुदरणें. उभा दावा=खडें वैर. दुश्मान दावा=कट्टें वैर.

दावेकरी; दावेखोर; दावेदार (पु०) [फा० दअवा-दार्] मागणी करणारा, धनको, शत्रू. "चहूं पादशहाचे आपण दावेदार" (सभासद ४५).

दावेखोरी; दावेदारी (स्त्री०) [फा० दअवा-दारी] वैर.

दास्त (स्त्री०) [फा० दाश्त] रक्षण; निगा, शुश्रूषा. "ज़ख़मांची दास्त लश्करांत न होय, म्हणून बङ्कापुरी पाठविले आहेत" (खरे ६।२८३२).

दास्तान (न०) [१ फा० तोश्दान् दास्तन्] साठा; कोठार; सांठवणूक. "सर्काराचे दास्तानापैकीं तूर्त गोळे काय फर्मास येतील हे यावयाची आज्ञा झाली पाहिजे" (खरे १२।६२४४). "नख्त नाणें व गल्लेचे दास्तान वगैरा जिन्नस (चित्रगुप्त ३५). "जिन्नस फरोक्त करणें, जर किमतीस फारच अन्दाजें

तोटा येऊं लागल्यास दास्तान करून ठेवणें "(राजवाडे १२।१३३).

दास्तान्दार (पु०) कोठावळा; कोठारी.

दिक; दिक्क (स्त्री०) [अ० दिक़्] क्षीण, त्रस्त, सप्पा; काळजी; पर्वा; भीड; अडथळा. " हगवणीनें दिक्क झाले आहेत " (खरे १०।५२०३). "सुरीच्यातोफा सोडल्या; परन्तु अन्तर्यामीं नवाब बहुत दिक्क व विचारांत" (राजवाडे ५।१६२). "वयर्नाची मर्जी सर्चांची बोढ पडल्यामुळें दिक्क आहे" (खरे ११।६००९). "येथें दिक् कोठें आहे! राज्य बुडते ही काळजी कोठें आहे!" (खरे १०।५३४३). " आज शिन्दे बहुत वाढले आहेतं, कांहीं दिक्क राहिली नाहीं. तर शिन्दे यांस जरब बसे असा मनसबा योजिला आहे " (खरे १०।५३४४).

दिक-हर्कत (स्त्री०) अडथळा. " हे करून दिले इनामती कोणी दिक-हर्कत करणें निस्बत नाहीं " (राजवाडे ३।५०२).

दिक्कत (स्त्री०) [अ० दिक़्कत्] सूक्ष्म दोष; शङ्का; अडचण, तङ्गी; हर्कत; आक्षेप. " इङ्ग्रज दोनी दौलतींत (निजामाच्या व पेशव्याच्या) पाय घालतात यांत दिक्कत नाहीं " (खरे १२।६८३४). "नसती दिक्कत घेऊन कथळे करूं लागले" (राजवाडे ३।१५५). " सज़ाना देतात परन्तु थोडकीसी दिकत आहे...येथें सजानियांत पैका नाहीं " (राजवाडे १।२६). "[illegible]चे दिकतीनें आणि [illegible] भारी म्हणून आठशें माणसें म[illegible] पाव[illegible] " ('दिमरा' २।८५).

दिगर [फा० दिगर्] अन्य; आणखी; मलतें; उलटा. " मध्यें कोण्ही जो दिगर करील त्यास तम्ची करूं " (राजवाडे १।४८). " याद कर्नेल गाडर यांचें बोलणें व नज़र पहिली राहिली नाहीं! ज़बाब दिगर, सवाल दिगर (= प्रश्न एक व उत्तर मलतें) करूं लागले " (खरे ७।३५७४). "तरी हे भाऊकडील सरन्जामी गांवाचा बन्दोबस्त करितील; आपणाकडून येविशीं दिगर ज़ाबसाल नसावा (खरे ११।५६५४).

दिगर-जान [फा० जिगर् व जान्] जिवश्चकण्ठश्च; जानी.

दिगर-बाद = अवान्तर. ." दिगर बादे चौकी बादशहाचे अडीच तीनशें मेले" (इन ११६).

दिदवान (पु०) [< फा० दीद्वान्] पहारेकरी. दिद्वानी हर्कारे = देहेळणी काणारे जासूद (इम १०).

दिदार (पु०) [फा० दीदार्] चेहरा.

दिम्मत; दिमत (स्त्री०) [अ० ज़िम्मत्] जिम्मा; हवाला; तैनात, सेवा; स्वाधीन; निस्बत. "जे काय सालाबाद असेल ते निम्मकर गोसावी यास देविले असे, याचे दिमती करणें " (राजवाडे १५।१७१). " रघुनाथ यादव चित्रगुप्त दिमत राजमन्दिर " (चित्रगुप्त १३०). "देवाच्या तेहतीस कोटी तुझ्या देहाच्या दिमतीला जोडल्या हातीं उभ्या राहतील " (गडकरी राजसंन्यास ५०)

दिमती; दिम्मत-गार सम्बधी; दिमतीचा (वाडसमा १।६८).

दिमाख (पु०) [अ० दिमाग़्]; गर्व; तोरा; डौल.

दिरङ्ग (पु०) दिरङ्गाई (स्त्री०) [फा० दिरङ्ग्] उशीर; विलम्ब; रेङ्गाळणी. " उजूर व दिरङ्ग केलिया मुलाहिजा होणार नाहीं " (राजवाडे १५।२२२), "याजउपरी दिरङ्गाईखाली घातल्यास संस्थान राहणें कठिण (पेद्समा १९५).

दिरम (पु०) [फा० दिरम्] दोन आणे किंमतीचें चान्दीचें नाणें. " सर्कारच्या दाम-दिरम तफावत न करणें (राजवाडे २०।३०२).

दिलआरामी; दिलारामी (स्त्री०) खुशाली; आनन्द; सन्तर्पण. "तुम्ही आपली खुश-खबर लिहून दिल-आरामी करीत जाणें " (राजवाडे २२।६५).

दिलखा [फा० दिल्खाह्] यथास्थित. " तुम्ही व रावपन्तप्रधान सातर्जमेनें दिल्खा तदारुक अमलांत आणावा " (दिमरा ११७).

दिल्खुलासा (पु०) [∠ अ० खिलास् शुद्धता] शुद्धभाव; दिलसफाई; मनमोकळेपणा; समाधान. "दिल्खुलाशानें जाब दिला नाहीं. " (सभासद ३९). " मोगलाईचे लश्करांत गोपाळराव होते त्यांजकडे समजाविशी करितां मध्यस्त पाठवून त्यांचा दिल्खुलासा करून मङ्गळवेढेस आणिले " (राजवाडे ११।५९).

दिल्खुशी (स्त्री०) [फा० दिल्खुशी] सन्तोष; आनन्द.

दिल्गर्मी (स्त्री०) [फा० दिल्गर्मी] प्रेम. " बहुत मेहेर्बानी व दिल्गर्मी करून...कुशल वर्तमान पुसिलें (पदमव ७८).

दिल्गिरी (स्त्री०) [फा० दिल्गीरी] दुक्ख; बेदिली; पराङमुखता.

दिल्गीर [फा० दिल्गीर्] दुःखी, असन्तुष्ट बेदील.

दिल्जमई; दिल्जमाई (स्त्री०) सातर्जमा; हृदय-मीलन. " भाऊची मार्फत महादजी शिन्देची दिल्जमाई केली " (पदमव ७७).

दिल्जमीयत (स्त्री०) [अ० जम्ईयत्] सातर्जमा, समाधान; निःसंशयता. " तर मोहीचीं दिल्जमीयतीनें आपले कदीम ठिकाणास यावयाचें...केलें पाहिजे " (राजवाडे ३।९१).

दिल्जोई (स्त्री०) [फा० दिल्जोई] सान्त्वन. "तुम्ही आमचे तर्फेनें यांची तशफ्फी व दिल्जोई करावी " (राजवाडे २२।२५).

दिलताजगी (स्त्री०) [मराठी समासः] हृदयानन्दवान. " आपली खैर-खुशी कलमी करून दिलताजगी करीत असलें पाहिजे " (राजवाडे १०।१६५). " हमेशा कितावत पाठऊन दिल्ताजगी करणें दोस्तीचे जागां लाजम असे " (खरे-पयाव ४९१).

दिल्दर्या फा० [दर्यादिल्] उदारधी. "दिल्पाक दिल्दर्या इलाही मेहेर्बान खान" (पारसनीस मप ३०७).

दिल्दार [फा० दिल्दार्-म्हणजे] सहृदय; उदार.

दिल्दारी (स्त्री०) [फा० दिल्दारी] उत्तेजन; सातर्जमा. " सन्चणीचा वख्त आहे, तक्वा-दिल्दारी पाठवणें " (राजवाडे १६।१३३).

दिलदिलासा (पु०) दिलासा. " दिल-दिलासा देऊन " (चित्रगुप्त ११). "दिल-दिलासा होऊन" (चित्रगुप्त ४६).

दिल्देही (स्त्री०) [फा० दिल्दिही] उत्कटता. " कित्येक सर्दार कामका-

दुम्वाला; दुमाळा [फा० दुम्बाला] मागें, पाठलाग; ताकूब. " एक ससा पैदा जाला.त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन फतरा मारिला " (माइसम १८३४ पावृ २०८). दुम्बाला करणें (राजवाडे ८।१) =परत हवाली करणें. दुमाल्यास (मराचिथोशा ६९) = मागाहून. दुमाल्यावर (पाथ१२)=पाठीशीं, मदतीस.

दुय्यम [फा० दूयुम्] दुसऱ्या दर्जाचा; हाताखालचा; गौण.

दु-मुतवजे [<अ० मुतवाज्जिह्] दुरोख. " येविषयीं दु-मुतवजे करितात " (साने-पयाव १२३).

दुर्बीण (स्त्री०) [फा० दूर्बीन्] दूरदर्शक यन्त्र.

दुरन्देश; दुरन्देशा; दुरन्देशी [फा० दूर्-अन्देशा] दूरदर्शी; दूरवर विचार करणारा; धूर्त. " आपण दाणा व दुरन्देश आहेत " (राजवाडे १०।२१३). " त्यास आपण दाना दुरन्देशी आहेत" (खरे ६।४०३३). "बाळाजीराव काय दुरन्देश होते ! " (राजवाडे ५।८६).

दुरन्देशा (पु०) दुरन्देशी (स्त्री०) दूरवर विचार करणें; धूर्तता. "परन्तु करणारांनीं मात्र बहुत दुरन्देशा पाहून चालत असावें " (राजवाडे ८।२२४).

दुरस्ता =(रस्त्याच्या) दों बाजूंनीं (पाच ५१).

दुरी-दराज् [फा० दूर्-दराज़् = दूर दूर, कुठेंतरी] परागन्दा होणें; पाङ्गणी; चेंचिराखी. " रयेत्ता बेदील होऊनु वाडी पडते; वाडी पडली म्हणजे दुरी दराज् लागेली " (इम ४८).

दुरुस्त [फा० दुरुस्त्] व्यवस्थित; बराबर; निर्दोष; अचूक. " नेमिला जागा दुरुस्त मारणार असे " (मराआ ३५).

दुरुस्ताई (स्त्री०) दिलसफाई. " परस्पर दुरुस्ताई होय तर उत्तम आहे " (जोरा ५).

दुरुस्ती (स्त्री०) [फा० दुरुस्ती=सुस्थिती] दोष काढून पूर्ववत् करण्याची क्रिया; मरामत.

दुरूक; दुरोख = दुतर्फा. " दुरूक शह न सोसे " (खरे १२१२) "इकडील मातबरांचीं लक्ष्यें दुरोख झालीं आहेत " (मद्चा ११३१).

दुरोज़ा (पु०) दोन दिवसांचा खर्च. "चाळीस पन्नास हज़ाराचें जवाहीर व कापड याणें फौजेस दुरोज़ा पुरणार नाहीं " (राजवाडे १२।९०).

दुवक्ता [फा० दू-वक्त्]दुबार, दोन वेळा. " नित्य घरीं दुवख्ता पाणी भरावें, मग जें होणार तें होतच आहे " (राजवाडे ८।२०१).

दुवस्वा [फा० दू-अस्वा) दोन घोडे ठेवणारा. "दुवस्वा स्वार"(वाडमा ९।३३३).

दुवा (पु०) [अ० दुआ] मलें होवो अशी ईश्वरास प्रार्थना; आशीर्वाद; विज्ञापना. " द्वा " (राजवाडे १५। १३९). " दुवा आं की (=ती कीं) तुम्ही आपली खेर-सुखी कलमी करीत जाणें" (खरे ११।६०९८). "जर वजीर कबूल करितील तर दुनिया आपल्यास दुआ देईल " (राजवाडे ६।६२१). " सिद्दी सूरूर उन्देरीस किल्लेदार होता तेव्हां आमची दुवा घेतली " (पारसनीस-ब्रच २५).

दुवा-गीर [फा० दुआगो] हितेच्छु, निष्ठावन्त. "आम्ही हज़रतीचे दुवागीर" (चित्रगुप्त ४६). " तुम्ही बादशाहीचे दुवागीर" (पाच ९). "फकीर दुवागीर" (वाडसमा ३।१८६). " ऐसेच हरघडी

षत किताबत पाठवून फकिराचे खबर घेत असले पाहिजे, आम्ही द्वा-गीर असों" (पारसनीस-ग्रप ३०७)

दुश्मन; दुस्मन; दुस्मान (पु०) [फा० दुश्मन्] शत्रू.

दुश्मनी (स्त्री०) [फा० दुश्मनी] वैर. "जों पावेतों इङ्ग्रेजांचें पारपत्य होत नाहीं तों पावेतों इङ्ग्रेजांसीं खुली दुश्मनी करावयास भितात" (राजवाडे १२।२३).

दुश्मनगी; दुस्मान-गिरी (स्त्री०) वैर; शत्रुत्व. "ज्या प्रमाणें पानिपताचे समयीं सर्व हिंदुस्थान मिळून दक्षण्यांसी दुश्मनगी केली तेच अवस्था आतां जाली आहे" (दिमरा १।२२६).

दु-शोला [अ० शुअला=ज्योत] जोड-शामदान. "मोमबतीचे दुशोला, येक-शोला याप्रमाणें जिन्नस" (राजवाडे ७।३५६).

दुहस्ती [अ० हस्ब्] दोन कामास येणारा.

दुहीं, दुई (स्त्री०) [फा० दूई] द्वैत; यादवी.

दूस [फा० दुवुम्] दुसरा (राजवाडे ८।९५).

दूर करणें [फा० व सं० दूर] काढून घेणें. "यांची पेशवाई दूर करून" (सभासद ८).

दूर्दस्त [फा० दूर्दस्त्=दूरस्थ] दूर, दूरचा "लाहोर प्रान्त दूर्दस्त आहे" (इम२६७). "त्याहावें कीं आम्ही दूर्दस्त होतों" (राजवाडे १।४८). "मार्गी लाम्ब-दस्त मैदान पाहून" (खरे ९।४८०६).

देखील [फा० दाखिल] समाविष्ट सुद्धा. "तुकोजी शिन्दे यांणीं मौजे मुल्खेडें येथें बटीक देखील पोरें, असामी तीन येकूण रुपये दीडशांस विकत घेतली" (बाइ-बाबा २।१६१).

देग (स्त्री०) [फा० देग्] एक मोठें धातुपात्र.

देणगी (स्त्री०) देहन्दगी पहा.

देणेंदार [फा० देन्दार्] ऋणको.

देर; देरी (स्त्री०) [फा० देर्] उशिरा; उशीर. "मार्ग लाम्ब व सर्कार थोर याजमुळें देरी जहाली" (पद-मव ८०). "एक घडीचे देर न करणें" (राजवाडे १५।३६०).

देर-कशी (स्त्री०) दिरङ्गाई. "असी देर-कशी होणें सुस्तुमा दिसण्यांत येते कीं काय?" (राजवाडे ७।८१).

देह (पु०) [फा० दिह्] गांव.

देह-ब-देह गांवोगांव. "देहबदेह लावणी करील" (राजवाडे १६।४२).

देहनगी; देहन्दगी (स्त्री०) [फा० दिहन्दगी] देणगी. "धर्मादाव देहनगी" (राजवाडे ६।३१९). "मुद्-यल्यास व्यर्थ देहनगी म्हणत होता; त्यांणींही चाकरी करून देणें दिल्हे" (राजवाडे ६।५०९). "बक्षिसें आणि देहन्दगी" (भाइसम १८३६ अ ५७).

दो-दील ≈ दुदिल पहा.

दोस्त; दोस्त-दार (पु०) [फा० दोस्त्; दोस्त्-दार्] मित्र; स्नेही.

दोस्ती; दोस्तदारी (स्त्री०) [फा० दोस्ती; दोस्त्-दारी] मैत्री; स्नेह.

दोही (स्त्री०) [? अ० दुआ+ई] द्वाही; जाहीर-खबर; दवण्डी; शपथ. "अब्दाली यांणें तेमुराला बसविला, त्याची दोही फिरविली" (राजवाडे १।२५५). "त्यानें कचेरीस येऊन दोही दिली आणि... स्वामीस अर्ज केला" (राजवाडे १५।१०७). "बाईची व आमची चित्त शुद्ध नाहीं; यामुळें आम्ही दोही दिली" (राजवाडे ६।११६).

दौत (स्त्री०) [अ० दवात्] शाईदाणी.

दौलत; दव्लत (स्त्री०) [अ० दौलत्] सम्पत्ती; जहागीर; राज्य; सैन्य; सल्तनत. "शहाजी राजे यांसी दौलतेमध्यें पुणें पर्गणा होता" (सभासद ५). "हे दौलत कर्जरोगानें निरन्तर ग्रस्त" (साने-पयाव ७४३). "झाडून बुणगेसुद्धां दौलत गर्द जाली" (खरे११।६०८६). "आपल्या आपल्यांत भाण्डून दौलत बुडविली हा लौकिक कशाला पाहिजे" (राजवाडे १३।६१). "निदान जें मागतील तें इङ्ग्रजांस देऊं. राहील तीच दौलत करूं; परन्तु नबाबसुद्धां फितुरियांचें पारपत्य घडे तेंच गोष्ट करावी यांत श्रीमन्तही कबूल आहेत" (राजवाडे १२।७९). "व्यर्थ आपण इङ्ग्रज् न आणितां आपल्याचें श्रेय येतें। श्रीमन्तांचें राज्यांत भीक बरी; परन्तु दुसरेयाचें दौलतींत सुख ही समान होणार नाहीं." (खरे १२।६८३०). दौलत करणें=जहागीर चालविणें (सभासद ३).

दौलत-काहीरा (स्त्री०) विजयी राज्य. "दौलत-काहिरेमधें मुल्क आला" (राजवाडे १८।५५).

दौलत्ख्वा [फा० दौलत्ख्वाह्] दौलतीचा हितेच्छू; हितेच्छु; स्नेही. "महाराव जावोजी केवळ निखालस, सर्व प्रकारें दौलत्ख्वा स्वामींचा आहे" (राजवाडे १।१४८).

दौलत्खाई (स्त्री०) [फा० दौलत्खाही] हितेच्छुता, हितेच्छा. "नजबखान सर्कारचे दौलत्खाई व इकडील दोस्ती ठेवितात" (दिमरा १।४७).

दौलत-ज्यादा (पु०) तमाशा आटोपल्यावर नाच्या पोराशी अगर कलावन्तिणीशी मरसभेंत केलेली शृङ्गारचेष्टा.

दौलत-दार; दौलतवन्त श्रीमन्त, सत्ताधीश. "पाहतें अर्थी दौलत्वन्तास कोणी एक गोष्टीनें सुख नाहीं" (खरे १२१५). "दौलत-दार यास योग्य नाहीं तो धर्म होत चालला" (राजवाडे ५।१४०).

दौलती-खेरीज [फा० खारिज् इ दौलत्] पदच्युत (खरे ७।३५६६).

ध

धड्रपा (पु०) [फा० दर्पा] वस्त्राचें फाडलेलें मोठें फडकें.

धन-दौलत (स्त्री०) सम्पत्ती.

धम्धमा (पु०) दम्दमा.

धमामा (पु०) दमामा.

धर-बन्द (पु०) नियम, प्रमाण.

धिङ्गा-मस्ती (स्त्री०) धुमाकूळ, दाण्डगाई.

धास्त; धास्ती (स्त्री०) [अ० दह्शत] भीती; दहशत. धास्त खाणें-घेणें= भिऊन जाणें.

न

न्यहायत; निहायत [अ० निहायत्] अत्यन्त. "हें ऐकून न्यहायत खुशी जाली" (साने-पयाव४६४). "अर्सा न्यहायत कम राहिला" (राजवाडे १६।८).

न्यहाल (स्त्री०) [फा० निहाल्] गादी. "म्हणून अशा महालीं होतां काहली पराच्या न्यहालीवर खेळले" (प्रभाकर २२९). "न्यहाली अत्लसी" (वाडसमा २५५). "हंसिणी कधिंग कशिलि न्यहाल हंसाशी!" (प्रभाकर २०८).

न्यावत (स्त्री०) [अ० नियाबत्] मुतालिकी. "न्यावतचा सिलत" (दिमरा २।१०७).
न्याय–मन्सुबी (स्त्री०) [अ० मन्सूबा =ठराव; अ० मुन्सिफी=न्याय] न्यायनिवाडा.
न्यारगीर; न्याहारगीर मिश्रपदार्थांतून शुद्ध धातू काढणारा.
न्याहारी (स्त्री०) [फा० नाह्यरी] सकाळचें बेतार्चे खाणें.
नईस [अ० नअश्] तिरडी. "नईस न्यावयास ब्राह्मण तेलङ्ग केले" (राजवाडे ६।५).
नक्कल; नकल (स्त्री०) [अ० नक्कल] प्रत; प्रतिकृती.
नक्कल; नकल (न०) निर्वंश. "त्याचे पोटीं कोणी सन्तान नाहीं; अगर त्यास कोणी दाईज–गोत्रज नाहीं; नकल जाहालें" (राजवाडे८।७४). "कित्येकांचीं घरें बसलीं; कित्येकांच्या नकला जाहाल्या" (पाव ४९).
नक्कल–नवीस (पु०) [फा० नक्ल्–नवीस्] प्रत काढणारा.
नक्श (पु०) [अ० नक्श्] प्रतिष्ठा; लौकीक, कीर्ती, वजन. "आपला नक्श राहून योजिला मन्सुबा सिद्धीस पावे ते गोष्ट करणें" (इम २०२). "व नक्श सर्वांवर बैसोन अवघ्या हिंदुस्थानाचा बन्दोबस्त होऊन येईल" (इम २७४). "नरगुन्दचा मोठा नक्श जाहला" (खरे ८।३९२४).
नक्शा (पु०) [अ० नक्श्–नक्शा] नकाशा; कार्यक्रम; विचार; प्रतिष्ठा; व्यूह. "इङ्ग्रेजांचा पाय या मार्गी फार शिरला आहे..तमाशा–सैर करण्याचे बहाण्यानें येऊन येथील नक्शे लिहून घेतले" (दिमरा १।३०२). "जसवणवाडीचे मैदानांत भेटीचा नक्शा ठरविला" (मराचिथोशा ६३). "फौज जरच साऊन होती तथापि त्याणें नक्शा बान्धून उभे राहिले" (होके ५६). नक्शा उतरविणें=मानखण्डना करणें.
नक्शी (स्त्री०) [८अ० नक्श्] वेलबुट्टी; कलाकुसरीचें काम.
नक्शीदार चित्रित; वेलबुट्टीचें काम ज्यावर आहे असें.
नकशिगिरी (स्त्री०) नक्शी काम करण्याची कला.
नकसणें कोरून नक्शी काढणें.
नक्की [अ० यकीन्] निश्चित; निःसंशय; खात्रीपूर्वक.
नकली [फा० नक्ली] बनावट; कृत्रिम, गैर–अस्सल; तकलुवी.
नकल्या (पु०) दुसऱ्याचें हास्योत्पादक अनुकरण करणारा.
नकाल (पु०) [अ० नक्काल्] नकल्या.
नकाशा (पु०) [अ० नक्शा] रेषाचित्र.
नकास–काम (न०) [अ० नक्काश्] कोरीव कलाकुसरीचें काम.
नकासणें कोरीव नक्शी काढणें.
नकासगार (पु०) [अ० नक्काश्=चित्रकार] कोरीव नक्षीकाम करणारा.
नकाहत (स्त्री०) [अ० नकाहत्] अशक्तपणा. "आमचे प्रकृतीस आतां कांहीं येक आराम आहे परन्तु नकाहत फार" (राजवाडे २२।२१).
नकीब (पु०) [अ० नकीब्] राजचिन्हें ललकारणारा; भालदार.
नगद; नक्त; नख्त (स्त्री०) [अ० नक्द्] रोकड. "म्हातारीची तोड नक्तीवरच काढावयास आज्ञा व्हावी" (खरे

११।५६६६). "जागीर व नगदी देणें करार करून" (राजवाडे ६।५७६).

नगार-खाना (पु०) [फा० नकारा-खाना] नगारा ठेवण्याची जागा; नौबत्खाना.

नगारची (पु०) [फा० नकारची] दुन्दुभी वाजविणारा.

नगारा (पु०) [अ० नकारा] डङ्का; नौबत.

नागिना (पु०) [फा० निगीना] अङ्गठींतला खडा.

नङ्ग (पु०) [फा० नङ्ग] प्रतिष्ठा; कीर्ती; दरारा. "धण्यासी निष्ठेनें वर्तोन, आपले नङ्गानें राहोन कीर्ती सम्पादोन घेतल्या" (राजवाडे ८।१२७). "नङ्ग राखिला" (इम १८८). "आधींच तुमचा नङ्ग त्या रानीं. धास्ती मुळेंच त्यास जरब" (खरे ८४१).

नङ्ग-नामोश [फा० नङ्ग + अ० नामूस] कीर्ती; ख्यात; पराक्रम. "तुमचे नङ्ग-नामोश तुमचे वडिलाप्रमाणें व्हावे, हेंच स्वामीस अगत्य" (राजवाडे ८।१३६). "त्याप्रमाणें आमचे बापांनी राजश्री राणवा साहेब नेणते होते त्यास हातीं घेऊन भाऊपणें चालोन नङ्गनामोश करून सेवा केली" (इम १८८).

नज़्दीक [फा० नज़्दीक्] जवळ. "मोहरमचा आशुरा नज़्दीक पोंहचला" (साने-पयाव ३८५).

नज्राणा (पु०) [अ० नज़्राना] उपायन; खण्डणी.

नज़र (स्त्री०) [अ० नज़्र] उपायन; भेट

नज़र-तोफेजात (स्त्री०) नज़राणा. "इङ्ग्रेज् नज़र-तोहफेज़ातशिवाय सव्वीस लक्ष रुपये दर्साल हुजुरांत देत होते" (ऐटि १८).

नज़र-नज़राणा (पु०) कनिष्ठांनीं वरिष्ठास भेट द्यावयाच्या मोलयवान् वस्तू.

नज़र-नियाज़ (स्त्री०) [∠फा० नियाज़] नज़राणा. "खुर्शीवर शहाजादेस बसवून तमाम सर्दारांनीं नज़र-न्याज् केले" (खरे ८।४२२५). "त्याणीं नज़र-नयाज़ केली" (दिमरा १।२७३). "हल्लीं तुम्हाशी भेटीचा पैगाम करितील व नज़र-नियाज़ कबूल करितील" (साने-पयाव ८१).

नज़र-मुबारक (स्त्री०) मङ्गल अभिनन्दनपर भेट. "ह्यांजपासून नज़र-मुबारखी घेऊन पुढें मुलुकास कौल सादर केला" (इस १ चान्दविधी१०).

नज़र, नदर (स्त्री०) [अ० नज़र्] दृष्टी; इच्छा; हांव; आनुकूल्य; निगा. "अवरङ्गजेबास ठायीं ठेवावें ही नज़र शिवाजीची". "नज़र भारी। होनारें नाणें। लकाराशिवाय बोलीच नाहीं असा प्रकार" (खरे ७।३२५९). "विचारास त्या लोकांची नज़र पावली नसली तर...अवहेलना न करितां...गुणदोष बोलावे" (मराआ १६). नज़र करणें=निगा ठेवणें. "सङ्ग्रह करावा. याची बरी नज़र करावी" (मराआ १२). नज़र धरणें= इच्छा करणें. "कदाचित् त्याचे वंशजांनीं त्यामार्गें हराम-खोरीची नज़र धरली तर त्यास त्याच वृत्तीचें बल होणार ..." (मराआ २५). नज़रेंत धरणें=पर्वा करणें. "हम्बीरराव याणीं दिलेलखान नज़रेंत धरिला नाहीं" (सभासद ६४). नज़रेस येणें = पसन्त पडणें.

नज़र-एनायत (स्त्री०) कृपादृष्टी. " नज़र एनायत फर्माऊन " (राजवाडे १५। १३८).

नज़र-कैद (स्त्री०) साधी अटक; नजर -बन्दी.

नज़र-गुज़ार (स्त्री०) [∠फा० गुज़ार् आज्ञार्थीरूप गुज़ाश्तन् चें] परीक्षा. " आपण राजियांनीं नज़र-गुज़र करून एक एक माणूस पाहून ठेवावें " (सभासद २१). " तसेंच तट-नोबत जे ठेवणें ते खरे मर्दानें कविलेदार विश्वासू असे पाहून नज़र-गुज़ार करून ठेवीत जावें " (मराआ २९).

नज़र-चन्द [फा० नज़र्बन्द्] साध्या अटकेंत; हालचालीवर सक्त नज़र आहे अशा स्थितींत. " बादशहानें नज़र्बन्द केलें " (मराचिथोशा ३).

नज़र-बन्दी (स्त्री०) [फा० नज़र्बन्दी] साधी अटक; दृष्टिबन्धना; जादू.

नज़र-बाज [फा० नज़र्बाज़्] हेर; टेहेळणी करणारा (ऐटि १।२४).

नज़र-बुलन्द उच्चदृष्टी; कृपादृष्टी. " गरिबांवर नज़र-बुलन्द झाल्यानें आपलेंच गांव आहे " (पदमव १७).

नज़र-भेट (स्त्री०) उपायन " अधिकाऱ्यांना नज़र-भेटी " (गांवगाडा ५५).

नज़र-मुबारक; नज़र-मुबारकी (स्त्री०) शुभदृष्टी; कृपादृष्टी.

नज़र-मोज़बा (पु०) चौकशी; पाहणी (वाड समा २।२३५).

नज़रानज़र (स्त्री०) दृष्टादृष्ट.

नज़ाफत (स्त्री०) [अ० नज़ाफत्] सुबकपणा. " नज़ाफत व कारागिरी व चाइगली वस्त पूर्वी आपण पाहिली आहे तशी आतां कांहीं दृष्टीस पडत नाहीं " (ऐटि २९६).

नजीक; नज़्दीक [फा० नज़्दीक्] जवळ; सन्निध. " नजीक नदी " (राजवाडे १५।२५२). " नजीक समाधी " (=समाधी जवळ) (राजवाडे १५। १५४). " आजी तागाईत दूर कर्नाटकांत होतों. हालीं नज़्दीक आलों असों " (राजवाडे १५।२१) " ते तर्फेस मैसूरकराचीही सर्हद नज़्दीक आहे " (इम ६६).

नजुमी (पु०) [फा० नुजूमी] ज्योतिषी. " नजुमियास बोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली " (राजवाडे ५।२७).

नज़ूम (पु०) [अ० नुजूम्] ज्योतिष; ग्रहस्थिती. " आमचे येथें नजूम विशेष करून जाचून पाहण्याचा सम्प्रदाय नाहीं " (राजवाडे ७।१९३).

नतिजा (पु०) [अ० नतीजा] परिणाम; फळ; शिक्षा. " त्याणीं बिघाडाचा डौल धरिल्यास नतिजा द्यावा, मुकाबल्यास जावें " (खरे १।२७२). " सांवतास तुम्हीं आम्हीं मिळोन नतिज्या द्यावा " (राजवाडे ८।१३०).

नदर (स्त्री०) [अ० नज़र्] नज़र; सन्धान; सन्धी. " नबाब तर्वारीस हात घालावयासि गेला, ती नदर राजियानें धरून वार केला " (सभासद २८).

नदारद (स्त्री०) [फा० नदारद्=ज्याच्या जवळ नाहीं] कुलफडशा. " नदारदची याद दुसरी भरण्याची सर्कारचे मोर्तबानसी होती ते मशारनिल्हेनीं दाखविली " (राजवाडे ६।५१८).

नफर (पु०) [अ० नफर्] व्यक्ती; जण; इसम; हलका शिपाई. " नफर

मज़्कूर हुजूर आल्यावर जें द्यावयाचें तें पावेल" (राजवाडे ३।३८७).
" हिलालखोर साहेबाचा । नफर आहे इतबाराचा । मज रातीं जागावयाचा । हुदा दिधला जी" (समर्थकृत–दिवटा३).
" उण्ट नफर पश्चवीस" (साने पयाव ३).

नफरी (स्त्री०) हलकी सेवा; मोलाची; भाडोत्री. " लश्कर चाकरी नफरी, काम मनाजोगें होणार नाहीं. याज करितां जावें तरी खांसा लश्कर घेऊन जावें" " साहेबीं आपणास हातीं धरून, पाण्ढरीवरी बैसवून आपल्या हातें नफरी घेतली पाहिजे " (वाड-सनदा १८४).

नफा (पु०) [अ० नफ्अ] फायदा, लाभ.

नफी (स्त्री) [अ० नफी] रद्द; बडतर्फी. "यामुळें शङ्करराव यांजवर दौलाची मर्जी सफा होऊन नालुकियांची नफी करविली " (राजवाडे ७।७२).

नफेबाज़ कुशलतेनें शक्य तेवढा नफा उकळणारा.

नफेबाजी (स्त्री०) नफेबाज़पणा.

नफेशीर फायदेशीर.

नफेरी (स्त्री०) [फा० नफ़ीर] एक प्रकारची तुतारी. "सनया नफेरिया बुरङ्गें" (मुक्तेश्वर–वनपर्व १२।५९).

नबाब; नवाब (पु०) [अ० नुवाब–नव्वाब] सर्वाधिकारी, संस्थानिक, वडा उमराव.

नबाबात (स्त्री०) वजिरी. "सादत कुलीखानास नबाबात साङ्गितली" (पारसनीस–ब्रप ६६).

नम्दा (पु०) [फा० नमद्] लोंकरीचा रान्धा करून दाबून लाटून तयार केलेलें जाड कापड; फेल्ट; जाड बुर्णूस. " हत्तींचे गाशे व नम्दे व भार्कस वगैरे आहे नाहीं पाहोन नवें तयार करावें" (खरे ७।३३४७).

नमक निमक पहा.

नमाज; निमाज़ (पु०) [फा० नमाज़] मुसल्मानांची ईश्वरप्रार्थना.

नमुदी (स्त्री०) रोख. " ज्याजवर नमुदी असेल त्यास शामील होऊन त्याचा बचाव करावा " (राजवाडे ७।९).

नमुना (पु०) [फा० नमूना] आदर्श, मासला.

नमूद (पु० स्त्री०) [फा० नमूद्] निर्दिष्ट नोन्दलेली; प्रसिद्ध; प्रसिद्धी; जाहिराणा. " दौलतीस धक्का बसलियावर प्रस्तुत दुन्याईत नमूद तुम्ही व्हाल " (राजवाडे ५।१९). " स्वामी ज्यास हातीं धरितील त्यास नमुदांत आणितील" (राजवाडे ११।५४). " एक कामांरी व हिमतीचा मनुष्य नमुदास येत नाहीं" (दिमरा १।६७). " आतां निश्चयच जाहला कीं इङ्ग्रजांचे नमुदीस बाकी राहिली नाहीं " (खरे ८।४३५३). " बाकी तुम्ही विचक्षण, रजाचा गज करून दौलत नमुदास आणाल हा मज भरंवसा " (होळ्के ७).

नर्माई, नर्मी (स्त्री०) [फा० नर्मी] सौम्यता; मऊपणा; लीनता. " साम्प्रत तुमचें पत्र बहुत नर्माईचें राजे जेसिङ्ग यांचे भेटीबद्दल कळलें " (राजवाडे ८। २). " कांहीक नर्माई रावतजींनीं धरिली आहे " (जोरा ६).

नर्मीना (पु०) [∠ फा० नर्म् पश्मीनाचे धर्तीवर] मऊ तलम उञ्ची रेशमी कापड.

नर (पु०) [फा० नर्] जनावरांतील पुंसक.

नरद (स्त्री०) [फा० नर्द्] सोङ्गटी.

नरम [फा० नर्म] मृदु; मऊ; सौम्य; लीन. काम नरम करणें (इम २५३)= काम फत्ते करणें

नरमणें मऊ होणें; लीन होणें.

नर–मादी (स्त्री०) [फा० नर्मादा] पुरुष स्त्री (जनावरांतील); मोठें व लहान (युग्मांतील); बिजागरी; एक प्रकारचें कुलूप.

नरी (स्त्री०) [फा० नरी] बकऱ्याचें कमाविलेलें कातडें.

नव–कीर्द; नौकीर्द (स्त्री०) प्रथम लागवड. "नव कीर्दीस रान कोठें कोठें नाङ्गरीत होते तें काम सोडून या धन्यास लागले" (खरे ९५९).

नव–खरीद नव्यानें विकत घेतलेलें.

नव–जवान; नौजवान [फा० नव् जवान्] तरुण; अनभिज्ञ; नेणते. "बहुत करून सर्व नवूंजवान आहेत" (राजवाडे ५।५४).

नव–जवानी; नौजवानी (स्त्री०) [फा० नव्जवानी] तारुण्य; नेणतेपण. "तत्रापि नव–जवानी आहे. कोणे समयीं काय करील कळत नाहीं" (खरे ८।३९२६).

नव–दिगर; नौदिगर (न०) भलेतसलतें; विरोध. "कांहीं नौदिगर करून विघाड करूं म्हणाल तर आम्ही तुमचे रफीक नाहीं" (राजवाडे १।५२). "करार जाहला असतां त्यास नवू–दिगर करावें म्हणावें हें करें ठीक पडेल?" (राजवाडे ३।२०६).

नव–निगादास्त; नौनिगादास्त (स्त्री०) नवी फौजबन्दी; नवीन ठेवलेली फौज. "परन्तू प्रस्तुत नौनिगादास्त करीत आहेत" (राजवाडे १।५६).

नव–रोज; नौरोज (पु०) [फा० नव्रोझ्] पारशांचा पाडवा.

नवाजूखानी तीक्ष्ण धारेचें.

नवाजणें [८फा० नवाझ्] लालन पालन करणें; परामर्श घेणें; स्तुती करणें; पारितोषिकें देणें. "निन्दी तयातें निवेद नवाजे। तो एक मूर्ख जाणावा" (मुक्तेश्वर–मूर्खलक्षणें ९८). "त्यांणीं ऐसा सिष्टाचार केल्यानन्तर यांणीं त्यासच नवाजिलें" (राजवाडे ६। ३१४).

नवाजणी (स्त्री०) **नवाजणूक** (स्त्री०) वाखाणणी; परामर्श.

नवाजस; नवाजीस (स्त्री०) [फा० नवाझिश्] वाखाणणी; परामर्श.

नवाजश–नामा (पु०) कृपापत्र.

नवाजी (स्त्री०) [फा० नवाझी] नवाजीस.

नवाजीस गौरविलेला; आश्रित (राजवाडे ८।२२१). "सन्ताजी घोरपडे पूर्वी महाराजांचे नवाजीस" (मराचिथोरा ४६).

नवाब (पु०) नबाब पहा.

नवार; नुवार (स्त्री०) [फा० नवार्–नुवार्] पलङ्ग विणण्याची जाड सुती पट्टी.

नविस्ता (पु०) [फा० नविश्ता] लिखित; पत्र. "याचा नविस्ता आला असेल" (साने–पयाव ४८८).

नवीसन्दा (पु०) [फा० नवीसन्दा] लेखक; कार्कून. "एक नवीसन्दा ... दिनचर्येची अख्बार लिहिण्याकरितां रवाना करून" (राजवाडे ५।१०५). "नवीसिन्दा" (राजवाडे २०।३०५).

नश्यत; नाशियत (स्त्री०) [अ० नसीहत्] उपदेश; शिक्षा. "रीतीच्या गोष्टी साङ्गून नाशियत करावी; ऐकिल्यास उत्तम?" (राजवाडे ५।८७).

नशा; निशा (स्त्री०) [अ० नशात्] कैफ; गुङ्गी. नशा करणें=अमली पदार्थांचें सेवन करणें.

नशा-खोर (पु०) [फा० नशा-खुर्] कैफी; अमली.

नशीन [८ फा० निशीन्=बैस] आरूढ. तक्त-नशीन=सिंहासनारूढ; गादी नशीन, जहन् नशीन वगैरे.

नशीब (न०) [अ० नसीब्] नेमणूक; वांटा; दैव.

नशीबवान मुदेवी, तालेवार.

नशीहत-पूर्वक निकडीचा, निक्षून. "म्हणोन नशीहत-पूर्वक आज्ञा केली" (साने-पयाव ६६).

नशेकची (पु०) [अ० निशाक्=व्यवस्था] व्यवस्थापक. "नशेकची येऊन लोथ परतोन नेले" (राजवाडे ६।४७२).

नस्तर (न०) [फा० निश्तर्] शस्त्रक्रियेचा लहान चाकू. नस्तर मारणें= नस्तरानें लहान काप काढणें.

नस्राणी [अ० नस्रानी] ख्रिस्ती; लुच्चा; काफर.

नसल (न०) [अ० नस्ल्] प्रजा; बीज. "राजाचें नसल नाहीं म्हणोन आईसाहेबांनीं साफच साङ्गितलें" (राजवाडे ६।३४१). "पादशाही नसल यांसी व स्वांसा यांस नशियत केली" (मराचि धाशा ५५).

नसीहत; नशेत (स्त्री०) [अ० नसीहत्] उपदेश; समजावणी; शिक्षा. "सामें साङ्गतां नायकत; तेव्हां दण्डें साङ्गावें ...यास्तव सबुरीच केली आहे; पुढें राजदर्शन जाल्यावरी जे नसीहत करणें तें हुजुरून करूं" (राजवाडे ३।३३३). "दुर्गकर राजे यांनीं परशुरामपन्तांस बहुत नशेत करून लिहिलें आहे" (खरे ७।१५६७). "हालीं तो दुष्ट त्या प्रान्ते गेला आहे. त्या बरोबरी नशेदच करणें" (राजवाडे ३।२६५). "फते पावलों व नोकर लोकांस धरून नसेती केल्या" (राजवाडे १५।२६८).

नहर (पु०) [अ० नह्र्] पाट; नळ; कालवा. "दिल्लीचा नहर दरोबस्त तयार करवून पुन्हा नहर जारी करावा" (दिमरा २।३९). "नहर शुष्क जाहले ते जारी जाले नाहींत" (राजवाडे ५।१११).

ना-इत्यफाक (पु०) असख्य; वैर; लढाई. "ना इत्यफाकामुळें वऱ्हाडांत गेलों" (ऐटि ३।१७). "कुम्पणीशी व भोंसल्याशीं ना-इतेफाकी येऊन अजण्ट्याचे घांटावर लढाई झाली" (वाड-कैफियती ११६).

ना-इलाज् (पु०) [अ० ला-इलाज्] निरुपाय; लाचार.

ना-उमेद (स्त्री०) निरुत्साह; उत्साहभङ्ग; उत्साहभग्न. "फौजांस पाटीलबावांस सावमास दिरङ्ग यास्तव ना-उमेद् लोकास होते" (दिमरा १।८९). "याजमुळें सावकार व इतर लोकांस ना-उमेद् जाली; पेस्तर आबादी होतां दिसत नाहीं" (साने-पयाव ३३).

ना-कबूल [फा० ना-कबूल्] नाखूश; नापसन्त; प्रतिकूल. नाकबूल जाणें= नाकबूल करणें.

ना-कामली (स्त्री०) कर्तृत्वशून्यता (टोके १६).

ना-कारा (पु०) [फा० ना-कारा] निरुपयोगी. "ऐसा नाकारा कशास पाहिजे म्हणून दिला" (राजवाडे ५।२०). "वरून जुडी चाङ्गली

दिसते; परन्तु आंत बहुत नाकारी" (सरे ११।६०११).

नाकारेपण (न०) कुचकामीपण. "त्याजकडे नाकारेपण यावें अशा खोट्या चाली दिसून येतात" (मद्या २।:४९).

ना-कुवत (स्त्री०) अशक्तता; जेर्फो; अशक्त. "नाकुवत, त्यांतून पांच सात दिवसां पासोन दस्तही दोन तीन होतात" (राजवाडे ७।९९). "फिरङ्गी तरी लचाड व नाकुवत" (राजवाडे १२।१२१).

ना-खूश [फा० ना-खुश्] नाराज; असन्तुष्ट; रुष्ट. "ये गोष्टीस उजूर कराल तरी स्वामी नाखूश होतील" (वाडशाछ २०).

नाचार [फा० ना-चार्] लाचार; असमर्थ.

नाचीज् [फा० नाचीज्] व्यर्थ. "रिकामें बैसोन लोकांहाती नाचीज् लावयून काल व्यर्थ न गमावणें" (इम १०५). "अतःपर गनिमावरी सलाबत चढवून केळवें माहीम हीं स्थळें जबर्दस्तीनें घेतली, तरीच त्या लोकांची व सर्दारांची शाबास; नाही तरी पैका खाऊन नाचीज् होतो" (पारसनीस-बच७७).

ना-तवान [फा० नातवान्] असमर्थ, "रयत नातवान असालिया दाणेपेंके यावे" (चित्रगुप्त ३९). "ये गोष्टीस गड किल्ले तूर्त ना-तवान पडिले आहेत; त्यांचे बेगमीस दहा हजार रुपये द्यावे" (राजवाडे ८।८९).

ना-तवानगी (स्त्री०) असमर्थपणा. "नातवानगीचा वक्त आपला, व मुलखाचा ऐवज् कोठें दिसों नये" (राजवाडे ३।५७).

ना-तवानी (स्त्री०) [फा० नातवानी] दुबळेपणा; गरिबी. "परन्तू ते आपली नातवानी बहुत लाङ्गतात. त्यांचीं पांचशें रुपयांची रदबदल आहे" (खरे ७।३५१५).

ना-दान [फा० नादान्] नेणता; कुचकामाचा; नाकारा. "मुख्य धणी तो लहान ना-दान" (दिमरा १।५९).

ना-दानी (स्त्री०) [फा० नादानी] मूर्खपणा. "कांहीं नादानी आम्हांपासून न जाली" (राजवाडे ३।१२३).

ना-दार [फा० ना-दार्] कङ्गाल; दिवाळखोर.

ना-दारी (स्त्री०) [फा० ना-दारी] निर्धनता; शाळेंतील फीची माफी. "राज्याचे हाली माजीचे विज्वरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हक्क रुसूमही झाडून उगवेना समय नादारीस आलों आणि लोकांचे कर्जबाजारी जाहलों" (राजवाडे १३।५१).

ना-दुरुस्त [फा० ना-दुरुस्त्] भग्न; बिघडलेलें; अनुचित; अनिष्ट. "हें हिन्दूंच्या महज्बांत बहुत नादुरुस्त" (खरे ७।३५६६). "इङ्ग्रेजांचा कदम पातशाही मुलकांत बहुत नादुरुस्त व त्यांची तम्बी होऊन तारीज् करावें यांतच बेरीयत" (राजवाडे १२।२२).

ना-दौलतख्वाही (स्त्री०) अनहिताची इच्छा; अहितेच्छुता (राजवाडे ५।८).

ना-पसन्त [फा० नापसन्द्] अप्रिय.

ना-पाक [फा० ना-पाक्] अस्वच्छ; अपवित्र.

ना-पैवस्ता न पोंचलेला; अप्रविष्ट. "त्यापैकीं ना पैवस्ता रुपये दोन" (राजवाडे ६।२३३).

ना-बालीक [फा० नाबालिघ्] वयांत न आलेला

ना-बूत; ना-बूद [फा० न-बूद्] नव्हता असा; नष्टप्राय; अविद्यमान. " नजीब-खानास नाबूद करावें हे मसलत त्यांनी केली " (मदवा १।६९). " सरीफ नाबूद जालें व रयीचे बाड जाले " (राजवाडे २०।२८). " तोफांच्या आवाजानें पाणी किल्ल्यांतील नाबूद जालें " (मदवा १।२०५). " रयत शाबूद तर त्यांत आमचें कल्याण ती नाबूद झाल्यास आमची हक्कदारी आम्ही कोठें पहावी ! " (भा-जुऐगो २५). " पळती फौज; पाणी पन्धरा वीस कोस नाबूद " (होके ६४).

ना-मर्द [फा० नामर्द्] बाइला; भ्याड.

ना-मर्दी (स्त्री०) [फा० ना-मर्दी] भ्याडपणा; नामर्दुमी. " मिरज आम्ही सोडली; कांहीं नामर्दी केली नाहीं " (खरे १।२६५).

ना-मर्दुमी (स्त्री०) [फा० नामर्दुमी] नामर्दी.

ना-माकूल [फा० ना + अ० मअकूल] मूर्ख; बेवकूब (मराआ ३५).

ना-माफकत (स्त्री०) [<अ० मुवाफ-कत् = ऐक्य] बेदिली; बेदील. "यासी व त्यासी ना-माफकत पडली " (चिरा २४). " मुत्सद्दी हे सर्व नामाफकत; कोणाचीही चित्तशुद्धता नाहीं" (दिमरा १।२०५). " नयाब मौसूफ व नबाब बहादुर यांची लर्कैन ना-माफकत " (राजवाडे १६।१६).

ना-मुनासब [फा० ना-मुनासिब्]अयोग्य, अनुचित. " ही गोष्ट हिन्दूंचे महजबांत बहुत ना-मुनासब " (खरे ७।३५६७). " ही शकल ना-मुनासब जाणून " (राजवाडे १९।८).

ना-मेहेरबानी (स्त्री०) [फा० ना-मिह्‌-र्बानी] अवकृपा; इतराजी. " राजी खुसी करितां नेमस्त खुतूत तया आढ-ळली तरी मग जे ना-मेहेरबानी करणें ते करावी " (राजवाडे ८।१०).

ना-मोहरम [फा० मह्रूम्=निराश] निराश; अपेशी; अयशस्वी; पराभूत. "सोयतीच्या लघु पुरुषाच्या बुद्धीस लागोन नसती कल्पना वाढवोन धण्याचा मनसबा ना-मोहरम केला " (राजवाडे ८।१२६).

ना-रजावन्दी (स्त्री०) इतराजी; गैरमर्जी (राजवाडे १०।२५२).

ना-राज् [फा० नाराज्-नाराजी] असन्तुष्ट.

ना-राजी (स्त्री०) असन्तुष्टता.

नालस्ती (स्त्री०) [फा० नारास्त्+ई] गैर-वाका समजावणी; निन्दा; तक्रार.

ना-लायक अपात्र.

ना-लायकी (स्त्री०) अपात्रता.

ना-वाकब [फा० नावाकिफ्] अजाण; गैर-माहीत. " माझे चालीस व कामास वाकब या मुलखांत जे साहेब लोक आहेत तेच मजवर वहीम धरूं लाग-ल्यास पुढें नावाकब सर्दार येतील तेव्हां मुश्कल पडेल असें मनांत आणून मी लिहिलें आहे " (भाइसंम १८३८ अहवाल ९).

ना-हक [फा० ना-हक्क] हक्कावांचून; विनाकारण; अन्यायानें.

ना-हिम्मत (स्त्री०) गैर-हिम्मत. "तारांश अमिरांनीं व पातशानीं नाहिम्मतीनें फजिती करून घेतली " (पारसनीस-ब्रच ११७).

नाखुदा (पु०) [फा० नाखुदा) जहाजा-वरचा अधिकारी, ताण्डेल.

नाज़र; नाज़ीर (पु०) [अ० नाज़िर्] न्यायाधिशाचा चिटणीस.

नाज़रीबाज़ार (पु०) मिनाबाज़ार. "तमाम पुरुषांनीं घरांत रहावें व बायकांनीं दुकानावर माल विकावा, बायकांनींच जाऊन खरेदी करावी; पुरुष मिळून एक-पातशहा निगाहबाजी त्या बाज़ारांत घोडीवर बसून, मोतद्वार सिरमगार सुद्धा बरोबर कोणी नाहीं, नसावें-त्याचें नांव नाज़री-बाज़ार" (गोखचिशाव ६).

नाज़ल [अ० नाज़िल्] अवतीर्ण. "त्यासही कुराण शरीफ कलामुल्ला किताब नाज़ल आली; त्यात दाखला कीं आतां पैगम्बर होणार नाहींत व किताबही येणार नाहीं" (ऐस्फुले ६५).

नाज़ुकाई (स्त्री०) नाज़ूकपणा.

नाज़ूक [फा० नाज़ुक्] कोमल; सुकुमार; मेदा; कमकुवत; काळजी पूर्वक करायला हवी, नाहीं तर द्रव्याला अथवा अगर जिवाला अपाय होईल अशी (गोष्ट); महत्त्वाची. "तूं तर केवळ देवाघरची मुखराणिमध्यें श्रेष्ठपणीं! नाज़ुक साजुक कळी प्रफुल्लित पातळ पुतळी ठेंगणी" (अनन्तफन्दी ७८).

नादर [अ० नादिर्] दुर्मीळ; अजब; सुरळ; अमोल. "गुलगुलीत अशी नादर-विरटा" (प्रभाकर १३) "साता लक्षांचा तोफा ताक...बहुत नादर तयार करवून" (दिमरा १।७१). "तनु नादर नाज़ुक कोम, अङ्गागमधें जोम, नूतन कवळी" (प्रभाकर १८६).

नान्-पर्वेशी (ज़न-पर्वेशी!) (स्त्री०) [फा० पर्वरिश् सङ्गोपन, पालन; फा० ज़न्= स्त्री०] लढाईंत कामास आलेल्यांच्या बायकांस करून दिलेली नेमणूक.

नान-कुराण; नानोकुराण (न०) [फा० नान् = भाकर + उ आणि + कुर्आन् = कुराण] इमान, प्रमाण; बेलभण्डार. "नवाबांनीं निखालसपणें नान-कुराण द्यावें" (राजवाडे ६।३५८). "अहद्-पैमान व नान-कुरान घेऊन पाठवावें" (दिमरा १।३१). "जे जे अर्ज आम्ही मध्यस्थावराबर साङ्गून पाठविले आहेत ते आयकून सर्व प्रकारें आपलें नानोकुराण करून देतील तेव्हां आम्हींही किल्ल्याविशीं इमान देणें तें देऊं" (राजवाडे ६।३५६).

नाफा (पु०) [फा०] कस्तूरि-पेशी. "कस्तुरीचे नाफे व विलाईतचे तोफे पाठविले (पदमव १७).

नाम-जा (स्त्री०) [फा० नाम् नांव, प्रतिष्ठा + फा० जाह्=हुद्दा] मान महत्त्व; ख्यात. "वडील वडीलापासून स्वामीकार्य प्रसङ्गें धण्यास सन्तोषी करून आपली नाम-जा सम्पादीत आलेस" (राजवाडे ८।१३९).

नाम-ज़ाद; नामज़ात; नामज़ादी (स्त्री०) [फा० नाम्ज़द्] नियुक्त; नियोजित; अधिकारी; नेमणूक; जागीर; स्वारी. "ते लोक किल्ल्यावर ठेवावयाचे उपयोगी नसल्यास त्यांस दुसरे जागां नामज़ाद पाठविणें" (वाडसमा १।२७८). "तेव्हां त्यांनीं शिवाजींवरी नामज़ात रवाना केली" (राजवाडे १५।६). "पुढें लखम सांवतावरी राजियांनीं नामज़ादी केली" (सभासद ५४). "किल्ले मज़्कुरी हुज़ूर हशमांकडील लोक नामज़ादीस आहेत" (वाडसमा १।२७९). "कांहीं नामज़ाद।

चार पांच लक्ष रुपये मिळतील ऐसें आहे" (साने-पयाव १४).

नाम-दार [फा० नाम्दार्] नामाङ्कित; प्रसिद्ध.

नाम्वर [फा० नाम्वर्] प्रसिद्ध (दिम २६५).

नावद-चूर्ण (न०) पिठीसाखर. "अरुवार सोजिया फेणिया । नाबद-चूर्ण कोंदलिया" (मुकेश्वर-विराटपर्व ८। ७१).

नाबदी (स्त्री०) [अ० नबात्=ऊंस] सडीसाखर; साखर. "व्यासवचन इक्षुदण्ड गाळूनि सुरस सारांश गोडु देशभाषा वळिले लाडु नावदेचे आवडी" (मुकेश्वर-सभापर्व १।१६).

नामा (पु०) [फा० नामा] पत्र; खलिता. "तैमूरशहानीं पातशहास नामा स्नेहवृद्धीचा पाठविला आहे" (दिमरा १। २१८).

नामी [फा० नामी] नामाङ्कित, उत्तम; उत्कृष्ट.

ना-मुराद [फा० ना-मुराद्] अनिष्ट (?) "जयाजी तर मुल्खस ना-मुराद् आहे" (राजवाडे ६।६१७).

नामुश्की; नामोशी (स्त्री०) [अ० नामूस्] कीर्ती, बेअब्रू.

नामोश (पु०) नामोशी (स्त्री०) [अ० नामूस्] कीर्ती, अपकीर्ती. "नामोशाचे सर्दार" (सभासद ४९) = अस्कऱ्याचे सर्दार. "गड आले तरि बरें...नाहीं तर नामोश जाईल" (सभासद ३३). "तुमची समशेर गाजली, तिचा नामोश त्रैलोक्यांत जाला; यापरीस थोर तें काय ? " (इम २०९). "मार्गे हटली फौज तर नामोश आपला" (खरे १२। ६४००).

नामोसी कीर्तिवन्त. "तुम्ही लोक कामाचे नामोशी असा" (राजवाडे १७।३१).

नायब; नैब (पु०) [अ० नाइब्] बदली काम करणारा, दुय्यम अधिकारी; नैब (इम ३३).

नायब-मुनायब (पु०) [अ० नाइब्-मुनाइब्] नायब; प्रतिनिधी; मुतालीक.

नायब-मुनायबी (स्त्री०) प्रतिनिधित्व. "नायब-मुनायबी म्हणजे वकील-मुल्कीची गुमास्तगिरी" (ऐटि२।८१).

नायबत (स्त्री०) [अ० नियाबत्] मुतालिकी. "त्यांची नायबत आम्ही तुम्हांस देतों" (दिमरा १।१०९).

नारिङ्ग (न०) [फा० नारङ्ग्] साखरलिम्बू.

नाल (पु०) [अ० नअल्] जोड्याच्या अगर जनावराच्या टांचेला बसविलेली पोलादी अर्धचन्द्राकार पट्टी.

नाल्बन्द (पु०) [फा० नअल्बन्द्] नाल ठोकणारा.

नालबन्दी (स्त्री०) [फा० नअलबन्दी] नालठोकणी; मोहिमेवर जातांना शिपायांस देण्यांत येणारी आगाऊ खर्ची.

नाल्मेख (स्त्री०) नाल-बन्दी. "रोख दोन हजार रुपये नाल्मेखचे पाठविले" (ऐस्फुले ६५).

नालीश; नालिशी; नालीस (स्त्री०) [फा० नालिश्] रड; आक्रोश; ओरड; तक्रार; निन्दा. "एक वेळ नालीश केली त्याची शिफारस करूं लागल्यास ठीक बसत नाही" (राजवाडे ५।१७). "परन्तु ते मनास येईल त्याप्रमाणें नालिशी लिहितात; उलटी आमची बद-नाम नालीश होते" (राजवाडे ३।१४४). "कोणाची नालीस हुजूर येऊं देणार नाहीं" (राजवाडे ६।६१३).

"सर्कारचे मुतसद्दी रात्रन्दिवस नालिशी करितात" (राजवाडे २२।१०४).

नांवाजणें; नवाजणें [∠फा० नवाज़] लालन पालन करणें; परामर्श घेणें; स्तुती करणें; पारितोषिकें देणें.

नांवाजिशी; नावाजीस (स्त्री०) [फा० नवाज़िश् + ई] स्तुती; तारीफ. "तुमचे मर्दुमीची नांवाजिशी करून" (चित्रगुप्त ९).

नांवाजीक मर्जीतला, थोर.

नासूर (पु०) [अ० नासूर] नेहमी वाहणारा व भरून न येणारा व्रण.

नाहबी (स्त्री०) [अ० नाहिब्=लूट नाश करणारा] लूट; जाळपोळ.

निका [फा० नेक्] चांगला, सुन्दर; उत्कृष्ट.

निका (पु०) [अ० निकाह्] विवाह (मुसल्मानाचा). "निकाह" (दिमरा २।९५).

निकीब-दार (पु०) [अ० नकीब्] नकीब (खरे ९।४८२३).

निखालस [नि + अ० खालिस्] शुद्ध; निष्ठावन्त; खात्रीनें; स्पष्ट. "शिवाजी निखालस आपले पदरींचा गेला." "देशस्थ ब्राम्हण निखालस, महाराजांचे स्वराज्याभिवृद्धीस जिवाची तमा न धरितां झटले" (चित्रगुप्त १२३).

निखालसना; निखालसी (स्त्री०) शुद्धभाव; संशयनिवारण; खात्री; खातर्जमा; स्नेह. "निखालसी" (खरे ९।४८-४२). "हद्दतन्हा होऊन निखालसीचा प्रकार घडेल या अन्देशावर मी बोलतों" (साने-पयाव २३६).

निखालस-पत्र (न०) यजीदपत्र (राजवाडे २०।४१९).

निगा; निघा (स्त्री०) [फा० निगाह्] दृष्टी; संरक्षण; जतन; माफजत; काळजी. "त्याजवर नेक-निगा मेहरबानगीची ठेऊन" (मदरु २।७५). निगा करणें ठेवणें = काळजी घेणें.

निगाबानी; निगेबानी; निगावानी; निगेवानी (स्त्री०) [फा० निगह्-बानी] संरक्षण; बन्दोबस्त. "शहरचीं निगाबानी मात्र करितात" (दिमरा २।१५०). "निगेवानी शहाणा कोणी योजून ठेऊन बन्दोबस्त असावा" (खरे १०।५५०६). "हली चहूंकडे चौकी पहारा निगाबानी लरकरांत आहे" (दिमरा २।१६४). "वाड्याची व देवाची व घरलचें बागाची तितक्यातच निगेवानी करणें (राजवाडे १२।१३६).

निगादास्त; निघादास्त (स्त्री०) [फा० निगाह्-दाश्त्] शुश्रूषा; फौजभरती; फौजबन्दी. "तूं त्याची निगादास्त करणें" (पेद्समा ४). "फौजेची निगादास्त जारी केली आहे" (दिमरा २।९).

निगारश [फा० निगारिश्] लेखन. "त्याचा दर्जबाब... कलकत्तेकर यांनीं निगारश केला" (राजवाडे १०।१६४).

निगाह-बाजी पाहणारा (गोखले शाब ६).

निगेबान, निगेवान (पु०) [निगह्बान्] पहारेकरी.

निगेबानी; निगेबन्दी (स्त्री०) निगेबानी; संरक्षण. "आपलियासी दोन कामें जरूरः एक आपली हद्द कायम राखणें आणि वजिराची निगेबन्दी करणें" (राजवाडे ६।३८३).

"मालाची निगेबानी" (वाडसमा २१६६).

निघालकत (स्त्री०) [फा० निगाह् = दृष्टी अ० हर्कत्=हालचाल] टेहेळणी. "महागिऱ्या निघालकतीच्या चलाक ऐशा" (वाडसमा २१७८).

निजाम [अ० निझाम्] व्यवस्था; व्यवस्थापक; दक्षिण हैदराबादचे अधिपती.

निफाक (पु०) [अ० निफाक्] खलश; वैर. "नवाब व श्रीमन्त उभयतात निफाक येणें ठीक नाही" (खरे–पयाव १०९). "खुलास दुनियाईचे आलमांत जित-क्या तवक्यांच्या शकला आहेत त्या तर्फेत दाखवून हर तद्बिरिनें निफाक पाडावयासी कसूर करणार नाहींत" (खरे–पयाव ४७८).

निमक (न०) [फा० निमक्–नमक्] मीठ.

निमक–हराम [फा० निमक्–हराम्] कृतघ्न; स्वामिद्रोही; हरामखोर.

निमक–हरामी (स्त्री०) [फा० निमक्-हरामी] कृतघ्नता; स्वामिद्रोह; हराम्-खोरी.

निमक–हलाल [फा० निमक्–हलाल्] कृतज्ञ; प्रामाणिक, स्वामिनिष्ठ. "सर-नाडगोडा मज्कूर पादशाही नमक-हलाल" (वाड–सनदा ३२).

निमक–हलाली (स्त्री०) [फा० निमक्-हलाली] कृतज्ञता; प्रामाणिकपणा; स्वामिनिष्ठा. "ईश्वरें त्यांचें नमक-हलाली वर नजर करून मनोदयानुरूप केलें" (राजवाडे ५।८६).

निम्चा (पु०) [फा० निम्चा] लहान तर्वार. "तोफखाना फोडून निम्चाची लढाई झाली" (राजवाडे ६।२२८).

निमा (पु०) [फा० नीम्] अर्धा.

निमा (पु०) [फा० निमा] आंतून घाला-वयाचा अर्धा अङ्गरखा.

निमाज् (पु०) नमाज्.

निमाज़्मत (स्त्री०) [मराठी प्रयोग] प्रार्थना. "शहरांत जुमियाची (=शुक्र-वारची) निमाज़्मत यास आले होते" (राजवाडे १।१९५).

नियत (स्त्री०) [अ० नीयत्] हेतु; बुद्धी; दानत; विचार; वृत्ती; मोईन. "जशी नियेत तशी त्यास बर्कत" (वाड–सनदा १५०). "शहाजीची नियत साम्प्रतकाळीं ठीक नाहीं" (दिमरा २१५). "भण्डारा व नन्दादीप चालवावा ऐसा नियेत करून" (राजवाडे १५।१९५). "(श्रीज्ञानेश्वराच्या) या समाधिस्थळीं पूजा पुनस्कार चालिला पाहिजे म्हणून, कैलासवासी महाराज व कैलासवासी मातुश्री जिजाऊ व कैलासवासी राजेसाहेब या त्रिवर्गांनी आपलाले वेळेस नियत करून दिल्ही" (वाड–सनदा १६८).

नियत–शाबुदी (स्त्री०) अढळ सद्बुद्धी. (होके १३).

नियाज़्मन्द [फा० नियाझ्मन्द्] विनन्ती करणारा, अर्जदार. "नियाज़्मन्द बाळाजी नारायण नातू" (आइसंम १८३८ अहवाल ८).

नियाबत; न्याबत (स्त्री०) [फा० नियाबत्] नायबी; मुतालिकी; प्रतिनिधित्व. "न्याबतचा खिलत" (दिमरा २१७).

निरख (पु०) [फा० निर्ख्] किम्मत; भाव. "शेळीचें दूध एकवीस शेर या-प्रमाणें लष्करांत निरख आहे" (खरे ८।३९७६).

निरख-बन्द (पु०) [फा० निर्ख़-बन्दी] भावाचा तक्ता (खरे ७।३७९१).

निवारशी [८ अ० वारिस्] बेवारशी.

निविश्तन [का० निविश्तन्] लेखन. "आं शहामत-पन्हा यांहीं किताबत निविश्तन केली; पोहोंचून त्यामधील मज़मून जाहीर जाहला" (पदमव ३४).

निविस्ता (पु०)[फा०निविश्ता] लेख; पत्र. "निविस्ताही मसूल जाहला होता; अम्मा जवाब घेऊन पोहोंचला नाहीं" (राजवाडे ३।१०).

निवीसिन्दगी (स्त्री०) [फा० नवी-सन्दगी] लेखकाची वृत्ती. "हुद्दे-निवी सिन्दगी" (राजवाडे २०।३०४).

निश्प [अ० निस्फ्] अर्धे. "याशीं त्याशीं लढाई होऊन निश्प ज़मियेत मारून घेतली" (सानि-पयाव ४८१).

निशस्त (स्त्री०) [फा० निशस्त्] बैठक. "दीड प्रहर पावेतों निशस्त राहिली" (राजवाडे ५।१४१).

निशा (स्त्री०) [! अ० निस्आ-नसिया उधारीची पत; वचन] "सावकाराचा ऐवज़ पोचता करून देण्याची जामी-नकी;" सातजुमा.

निशा (पु०) [अ० निशात्] आनन्द; कैफ. "पत्रें पाठविलीं प्रविष्ट होऊन आमचे चित्ताचा निशा जाहला" (पारसनीस-ब्रप ३०१).

निशाण (न०) [फा० निशान्] चिन्ह; खूण; ज्या ठिकाणीं नेम मारावयाचा ती जागा; झेण्डा. "आमचे व आपले इत्तिफाकानें (=ऐकमत्यानें) दुद्य-जाचें नांव व निशाण नाहीं सारखे नेस्तनाबूत होतील" (राजवाडे १०। १८२).

निशाण-दार (पु०) निशाण धरणारा. "हत्तीवरल्या निशाण-दारास पायास गोळी लागली (राजवाडे ६।१२५).

निशाण-बर्दार (पु०) [फा० निशान्-बर्दार्] निशाण धरणारा.

निशाण-बाज् (पु०) उत्तम नेम मारणारा.

निशाण-बाजी (स्त्री०) नेम मारणें; वेध.

निशाणी (स्त्री०) निशाण; खुण.

निशाबाज् (पु०) [८अ० नशात्] कैफी.

निशेदार पतदार; सारा-दार.

निस्बत; निस्पत; निस्बती (स्त्री०) [अ० निस्बत्] सम्बन्ध; तर्फ; पक्ष; शिफारस; योग्य. "हिंगुलगिरी मानभाव घेऊनु हकीकती करूनु यास बाहीर घाला-वयास त्यास काय निस्बती आहे"! (राजवाडे १५।१४०). "तुम्हांस निस्बत नाहीं" (इम १३०). "तसाच सद्र-सर्नोबत म्हणजे निस्पृह, कोणाचे निस्पतीचे अथवा एकाचे आर्जवामुळें ठेवावे असें नाहीं" (मराआ २९). "कोणी दिक्-हर्कत करणें निस्बत नाहीं" (राजवाडे ३।५०२). "फन्द-फितुरी केल्यास आपण हज़र करूं, न करूं तर त्याचे निस्बतीचा जाब करूं" (भाइसम-तृसवृ ६५).

निस्बत (पूर्वगामी अव्यय) = च्या तर्फेचे; दिमत.

निस्बती [फा० निस्बती] सम्बन्धी. "जे कोणी हमदानीचे निस्बती लोक असतील त्यांस कैद करावें" (दिमरा १।२०८).

निसिन्दा (पु०) [फा० नवीसन्दा] लेखक. "बाळाजी निसिन्दा पूर्वी सर्कार तर्फेनें होता" (राजवाडे २०।३०५). "नविसिन्दा" (राजवाडे २०।३०५).

निसिन्दगी (स्त्री०) निवीसिन्दगी. "पेसजी निसिन्दगी सर्कारांतून मुशाहिरा देऊन घालवीत असत" (राजवाडे २०। ३०४).

निहायत, न्यहायत (स्त्री०) [अ० निहायत्] सीमा; पराकाष्ठा; निःसीम. "महाराजांनीं अहूगेजीची व नानीनिशी मर्दुमीची निहायत केली" (चित्रगुप्त ३३).

नीम [फा० नीम्] अर्ध.

नीम-रजावन्द =अर्ध प्रसन्न. "सफ्दर जङ्ग यास नीम-रजावन्द करून आपले लगामी लावावयाचा विचार केला असे" (साने-पयाव ७५)

नुक्ता (पु०) [अ० नुक्ता] सुचीदार वाक्य; सुभाषित. "पत्रें लिहिलीं त्यांतील नुक्ते व चुटके उत्तरें वाचवाजोगे, बहुत लिहिण्यांत आलीं" (राजवाडे ७ सलप २१२६).

नुक्ता (पु०) [अ० नुक्ता] टिम्ब.

नुक्सान (न०) नुक्सानी (स्त्री०) [अ० नुक्सान्] तोटा; नाश; हानी.

नूर (पु०) [अ०] तेज; तजेला; प्रसन्नता. नूर-जहान=जगत् द्युती; जहांगीर बादशहाच्या बेगमेचें नांव. "कोहिनूर" द्युतिगिरी; एका जगप्रसिद्ध रत्नाचें नांव.

नेक [फा० नेक्] चाङ्गला; प्रामाणिक; सुन्दर.

नेक-खाही (स्त्री०) [फा० नेक्-खाही] हितेच्छा. "नेकखाई जाहीर करणें" (राजवाडे १५।३१)

नेक-ज़ात [फा० नेक्ज़ात्] सुशील; अभिजात.

नेक-दार. प्रामाणिक, प्रामाणिकपणें. "तो पुरुष चाकरीस नेक्दार आहे" (गोख-चिशाव ३७). "असे कामदार नेक्दार वागले म्हणून राज्य चाललें" (राजवाडे ६।५११).

नेक-नज़र (स्त्री०) [फा० नेक्नज़र्] कृपादृष्टी. "साहेबाचे नेक नज़र करून सेरी कराची पसेर सलामत असे" (राजवाडे १५।७६).

नेक-नाम [फा० नेक्-नाम्] सुकीर्तिमान्. "आणि सर्वांत नेक-नामही असावें" (राजवाडे ६।३७७).

नेक-नामदार प्रामाणिक व नामाङ्कित; एक पदवी.

नेक-नाम्वरी (स्त्री०) सुकीर्ती (जोरा १२९).

नेक-नियत (स्त्री०) [फा० नेक्-नीयत्] सद्बुद्धी; सद्बुद्धीवा. "टोपीवाल्यांत इङ्ग्रजी बादशहा बहुत नेक-नियत" (खरे ७।३५६४).

नेक-राह (स्त्री०) चाङ्गली चाल. "नेक-राह चाल दाखवून आमच्या राज्याचा आसरा पुरता केला" (ऐटि ५७).

नेक-सल्ला (स्त्री०) चाङ्गला विचार (इम २१६). "टोपी कराचे वकिलास रुक्सत दिली हे फार नेक सलाह केले (दिमरा १।३७). "ऐशास विचार आचार कर्तव्याकर्तव्य राजश्री मुरारराव घोरपडे यांचे विचार करितां बहुत उत्तम आहे; ते साङ्गतील ते नेक-सलाच साङ्गतील" (साने-पयाव ८१).

नेकी (स्त्री०) [फा० नेकी] चाङ्गुलपणा; प्रामाणिकपणा; सचोटी;

नेकी-बदी (स्त्री०) हलाली-हरामी. "नेकी बदीचा अन्देशा दोहींकडून सेवकाकडे नसावा" (साने-पयाव २५६)

नेत (स्त्री०) [अ० नीयत्] नियत; बुद्धी; निष्ठा. "ज्याची जसी नेत तसी त्यास बर्कत" (इम १०७). "दौलतराव बाबा यांची नेत धन्याजवळ तसीच असेल" (खरे १२।६८१७).

नेफा (पु०) [फा० नेफा] विजारींत नाडी घालण्यासाठीं दुमडून केलेली माया.

नेब-गैबत (पु०) वरिष्ठाच्या गैरहजिरींत त्याचें काम करणारा दुय्यम अधिकारी (इऐ ५।१०१).

नेस्त-नाबूत (स्त्री०) [फा० नीस्त्-नबूद् =नाहीं, नव्हता] नाश; नष्ट. "रामसिङ्गाचे नेस्तनाबूद करून दक्षिणियांहीं पुढें शोर्लीच्या गोष्टी साङ्गितल्या तर सन्मुखही व्हावें ऐसें ज्यांचें मानस ते जाट कशी मामलत आपल्याशीं करितील!" (राजवाडे ६।५७०).

ने-शकर [फा० ने-शकर्] ऊंस (माइसम-द्विसवृ १५२).

नोक (स्त्री०) [फा० नोक्] टोंक; अणी. "ससे तूं पातळ पुतळी फोक । नको माळं नयनाची नोक" (होनाजीबाळ १७८).

नोक-झोक (स्त्री०) नरमी-गरमी. "अशीं आपणें नोके-झोकेचीं जाटांनींही भाऊसाहेबांकडे साङ्गून पाठविलीं" (पाव ७).

नोक-दार [फा० नोकदार्] अणकुचीदार; कोंपरेदार. "द्रोण केळींचे चाङ्गले दोहीं काडयाचे नोक-दार लावावे" (सानें-पयाव २९१).

नोकर; नौकर (पु०) [फा० नोकर्] सेवक; चाकर. "नोकरचे अर्थ नईकर. त्यासी आपण नित्य नई करीत जावी" (राजवाडे ६।६३०).

नोकर-शाही (स्त्री०) अधिकारी सेवकवर्गाचें बेजबाब्दार प्रावल्य; प्रबल अधिकारी सेवकवर्ग.

नौ-मुस्लीम नव-मुहम्मदीय; नव-मुसल्मान. "इतबारराव कोळी हुजूर पाठविला तो तेथें जाऊन नौमुस्लीम जाला" (जशिह १).

नौबत; नौबद (स्त्री०). [अ० नौबत्] घटिका; काळ; डङ्का; प्रसङ्ग; स्थिती. "घडिलांतागायत श्रीमन्तांची सेवा केली येथपावेतों. आतां नौबत असी उमटली" (खरे ६।३१६४). "साम्प्रत घरांतील फूट पडल्यामुळें या थरास नौबत पोंहचली" (राजवाडे ७।५०). "होळकरावर हे नौबत गुजरली सबब सफगीस जागा" (राजवाडे ७ सलप १।२७).

नौरोज (पु०) [फा० नव्-रोझ्] पारशांचा पाडवा.

~~~~~~

प

प्याजी [फा० पियाज़ी] कान्दाप्रमाणें गुलाबी रङ्गाचा; कन्दर्पकान्ति.

प्यादगान (न०) [फा० पियादगान् अनेक व० पियादाचें] पायदळ. "पाटीलबावापासीं वीस पञ्चवीस हजार स्वार प्यादगान मिळून आहे" (दिमरा १।२७३). "प्यादगानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडीस्वारीनशीं कम्बर्गा माळून फौजेचा मोड केला" (दिमरा १।२५३)

प्यादगी (स्त्री०) पाय-शिपाईपण; पायशिपायाचें वेतन. "यांचा रोजमुरा कजा
~~~~~~

(= काजीपणा) व नेब-कज़ा (= दुय्यम काजीपणा) व प्यादगी टक्के तीनशें साडे सात यास जागा जकात कसबे मज़्कूर देविलें असेत " (वाड-सनदा ११४).

प्यादा (पु०) [फा० पियादा] पाय-शिपाई; पायचा माणूस. " ज्या ज्या घाटा पळून जावयाच्या आहेत तेथें चौक्या ठेऊन, पळतील त्यांस धरून परिच्छिन्न डोचकीं मारणें; सर्दार अगर प्यादा न म्हणणें " (पारसनीस ब्रच ७७).

प्यादें (न०) [फा० पियादा] बुद्धिबळाच्या डावांतील सर्वांत हलकी सोंगटी.

प्यायाचा फर्जी = शिपायाचा राजा; रङ्काचा राव, बुद्धिबळाच्या खेळांत प्याद्याची अमुक एक घरापर्यंत प्रगती झाली म्हणजे वजीर मेला असल्यास त्यास उठवितां येतें, या गोष्टीस उद्देशून वरील म्हण आहे.

प्यादी (स्त्री०) प्यादें पुढें सरकवून राजाचा केलेला कोण्डमारा.

प्यादे-गिरी (स्त्री०) पाय-शिपाईगिरी. " या प्रान्तींचे तमाम मुसल्मान लोक प्यादगिरीचें कसब (= धन्दा) करून पोट भरताल " (राजवाडे ५।१६६).

प्यादे-मात (स्त्री०) प्यादी.

प्याला; पेला (पु०) [फा० पियाला] चषक; अश्करा. " परनार विषाचा प्याला जी जी " (होनाजीबाळ १७०). " त्याहा द्यावयासी प्याले सङ्गी (= दगडी) उत्तम, दडस, लवकर न तापेत ऐसे दोन व अगर अदुसेर पाठवून देणें " (राजवाडे ६।३९२).

पंन्जा (पु०) [फा० पन्जा] पांच बोटें व तळहात; हज़रत अलीचा हात दर्शविणारा मिरवणुकींत काठीच्या टोंकाला लाऊन मिरवावयाचा पन्जा; चपेटा.

पञ्जाब (पु०) [फा० पञ्ज = पांच व आब् = पाणी] उत्तर हिंदुस्थानांतील अटकेपासून दिल्लीपर्यन्तचा पांच नद्यांचा प्रदेश.

पड्दा (पु०) [फा० पर्दा] आडवस्त्र; यवनिका; गोशा; मर्यादा; शरम; भीती; स्वर; सतारीचा स्वर-विभाग; आड-पडदा; दुजाभाव. " कोणतेंही एक पडलें अन्तर धन्यास कळलें नाहीं, इतका पड्दा आहे तोंच बरें, इतक्यानें माणूस मर्यादवन्त असतें " (मराआ १६). आपल्याशी पड्दा स्वप्नींहि नाही" (साने – पयाव ३०९).

पड्दे-नशीन [फा० पर्दा- निशीन्] परपुरुषास आपलें मुख न दाखविणारी; गुल्दस्त; गुप्त.

पडद्-पोशी; पड्देपोशी (स्त्री०) [फा० पर्दा पोशी] छपवणूक; आडोसा.

पदर (पु०) [फा० पद्र्-पिद्र्] पिता. " किब्लेगाह रघुनाथराव यांनीं आमचे पदर किब्लगाह नारायणराव यांसी दगा केला " (ऐटि ५८). " विठोजी नाईक देशमूख यांजमध्यें व बयाजीराव आपले पदर यांमध्यें निफाक (= लढा, वैर) होता " (वाड-सनदा १४०).

पन्हा (पु०) [फा० पह्ना = रुन्द] रुन्दी (विशेषतः वस्त्राची).

पन्हा; पन्हाई (स्त्री०) [फा० पनाह्] छाया; आश्रय. " प्यार मोहबत-मेहेरचा पन्हा फकिरावर असो दिला पाहिजे " (पारसनीस- ब्रर ३०८). " अखेर जमीन्दारांचा ज़ोर पाहून पुन्हा किल्ल्यांस पनाह घेतली " (दिमरा २।११४). " सर्कारच्या

दुश्मनास पन्हा न द्यावी " (खरे ७। ३५६७). " जीं इङ्ग्रजांच्या पन्हाईंत असतील " (वाडसमा २। ६५).

पनीर, पनेर, पनेरी (स्त्री०) [फा० पनीर्] दुधापासून तयार केलेला एक पदार्थ.

पर्गणा (पु०) [फा० पर्गना] जिल्हा; प्रान्त.

पर्गरी (स्त्री०) [फा० पर्गर्] कण्ठी (दिमरा १।७५).

पर्चान (न०) शीड ज्यास लाविलेलें असतें तो वासा (वाड-मा १।२३६).

पर्मानगी (स्त्री०) [फा० पर्वानगी] भेट करून देण्याबद्दल बक्षीस. " नाना जवळ उभे रहावयाचे प्यादांचे नाईक आहेत ते पर्मानगी लावितात. पर्मानगी खेरीज़ पालखी पदस्थाची देखील गांठ पडत नाहीं " (खरे ११।६०-५९).

पर्वर्दा [फा० पर्वर्दा] पाळलेला, वयांत आलेला; पालन. " त्यावर सोनाजीपन्त पर्वर्दा जाले परन्तु वतनावर गेले नाहींत" (राजवाडे ८।३३) " स्वामी कृपादृष्टीनें पालन करून पर्वर्दा करीत आहेत" (राजवाडे १।३२).

पर्वर्दिगार (पु०) [फा० पर्वर्दगार] पोषण करणारा; ईश्वर.

पर्वर्श, पर्वरीस, पर्वरिशी (स्त्री०) [फा० पर्वरिश्] पोषण, निभावणी. " आमची पर्वर्श करणार धनी समर्थ आहेत " (पद्मव ७४). " माझी पर्वर्श आपणास मन्जूर आहे कीं नाही ! (राजवाडे ५।७१). " भावाचन्द्रांची परिवरीश करीत असावी " (साने-पयाव ४३८).

पर्वा; परवा (स्त्री०) [फा० पर्वा] आस्था; काळजी; गुमान; भीती.

पर्वानगी; पर्मानगी (स्त्री०) [फा० पर्वानगी] अनुज्ञा, मोकळीक; हुकूम. " पर्माणगी होत नाहीं (खरे ११। ५७७१).

पर्वानगी-रसानगी (स्त्री०) बन्दोबस्त. " पर्वानगी-रसानगी दर्वाज्यास गाड्यांची नाहीं " (खरे ४।१९९०). " पर्मानगी-रसानगी " (खरे ४। १९८९).

पर्वाना (पु०) [फा० पर्वाना] आज्ञापत्र; अनुज्ञापत्र; पास.

पर्वाना-अल्तम्गा (पु०) [तु० आल्तम्घा =सनद, हुकूम] राजानें दिलेली जमीनबक्षिसाची सनद. " पर्वाना-अल्तम्गा करून घेतले आहेत " (साने-पयाव २३).

पर्वेशी (स्त्री०) पर्वरिशी; पोषण; पेन्शन.

पर (नि०) [फा० पर्] पङ्ख; पीस.

परन्द; परिन्द (पु०) [फा० परन्दा] पक्षी. " पांच परिन्दांची शिकार करून आम्बराईंतून आले " (राजवाडे ७। १०४).

परागन्दा [फा० परागन्दा] विकीर्ण; घरदार सोडून वाट फुटेल तिकडे गेलेला.

परी (स्त्री०) [फा० परी] पङ्ख असलेली काल्पनिक वनसुन्दरी; अप्सरा; वनसुन्दरी.

परेशान [फा० परेशान्] चिन्तातुर व हतबुद्ध; हैराण.

परेशानी (स्त्री०) [फा० परेशानी] सङ्कट; काळजी. " दाण्याची महर्गता याजमुळें बहुत परेशानींत आहे " (पद्मव ७०).

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यंङ्क; मञ्चक; उच्चप्रतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दयांस पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; वत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मीं; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफत्याचें, सआम ताफत्याचा सोमाजीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारनीस-ग्रंथ १७). "पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शष्प; कःपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां त्यांणीं तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशम उखडलीं!" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुक्खी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुक्ख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीनदोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "सफेजङ्ग लढाई करून कृष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।३२). "परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "नेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठहरून न सकतां खाईत पस्पा झालीं" (खाने-पयाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां, परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३९४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या सन्या" (राजवाडे-ऐकिम ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हर्कत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे?" (राजवाडे १।१४५). "त्यापक्षीं सर्कारची सातर्जमा होय ऐसे अहद-पैमान यावयास पसोपेश करणार नाहींत" (राजवाडे १२।२२).

पहारा (पु०) [फा० पह्रा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहील्वान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पागा (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. "आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या" (तुकाराम).

पागा-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पादशाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य, सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [∠फा० पेच्] डावपेच. "ईश्वरच आमच्या धन्यावर असल्यात त्याणीं चाईट इच्छून होणें काय व सरकर्डानीं पाच-पेच करून होणें काय!" (सानें-पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "हक्क मारितात पाजी। आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे ९।१९१८). "चाकराचा आच व चुगल्यांनी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पाय्खाना] शौचकूप; सण्डास.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलाविणारा पक्षी (मराविधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जिन्नस पायपोसाचे जोडच यापासून घेत जाणें" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राघाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळाविरसास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायओढ; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराविधोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पाय्माली] तुडवणूक; नाश; नुक्सान; नुक्सानभरपाई. "आपले सर्कारची फौज् मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०). "महाराजी गदाधर यांनीं दर्याची जुनी राहटी रासली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज सर्कारांतून कार्भारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ६।२८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव्=चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि ११२६).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "यामुळें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिन्तींची उभारणी करितात तें जमिनींतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून बोगडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी, पारशी [फा० पार्शी] पार्स प्रान्तातील; झर्थुश्त्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दर्यास पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पलिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सजाप ताफ्त्याचा सोमाजींचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारनीस-चप १७). "पश्मी रुमाल एक तान्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११। ५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शप्प; कःपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां त्यांणी तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशमं उखडलीं?" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुःखी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुःख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "रुकेजङ्ग लढाई करून रुष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।३२). "घरकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां झाडींत पस्पा झालीं" (सानें-पयाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३१४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या सन्या" (राजवाडे-ऐकिग्र ६२).

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हरकत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे?" (राजवाडे १।१४५). "त्यापक्षीं सर्कारची खातर्जमा होय ऐसें अह्द-पैमान यावयास पसोपेश करणार नाहींत" (राजवाडे १२। २२).

पहारा (पु०) [फा० पह्रा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर, मल्ल; कुस्तीबाज़.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पागा (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. "आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या" (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पाद्शाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पाद्शाही] आधिराज्य; सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [∠फा० पेच्] डावपेच. "ईश्वरच आमच्या बऱ्यावर असल्यास त्याणीं चाहेट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें काय!" (सानें-पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "हक मारितात पाजी। आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे १।११८). "चाकराचा आव व चुगलखोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पाय्खाना] शौचकूप; सण्डास.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा पक्षी (मराचिधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जरतार पायपोसाचे जोडच यापासून घेन जाणें" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळशिरसास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३)

पाय-बन्द (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बांधण्याची दोरी; मागून पायओढ; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडात वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिधोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पाय्माली] तुडवणूक; नाश; नुकसान; नुकसानभरपाई. "आपले सर्कारची फोज मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०). "महादाजी गदाधर यांनीं दर्याराची जुनी राहटी राखली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज सर्कारांतून कारभारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि १।२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "याप्रमाणें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिंतींची उभारणी करितात तें जमिनींतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून बोराडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्स प्रान्तांतील; धर्मुंशाचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दर्यास पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पलिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सजाय ताफ्त्याचा सोमाजीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारनीस-ब्रप १७). "पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुह्यभागावरील केस; शष्प; क्षुद्रपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां त्यांणीं तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशम उखडली!" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुक्खी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुक्ख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "सफेजङ्ग लढाई करून रुष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।३२). "परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां शाईंत पस्पा झालीं" (खानें-पयाव ४७९).

पसन्द [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३९४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या खन्या" (राजवाडे-ऐक्रिम ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हर्कत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे"! (राजवाडे १।३४५). "त्यापक्षीं सर्कारची खातर्जमा होय ऐसे अहद्-पैमान यावयास पसोपेश करणार नाहींत" (राजवाडे १२।२२).

पहारा (पु०) [फा० पह्रा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहील्वान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज़.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. "आधीं होता बाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या" (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पाद्शाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पादूशाही] अधिराज्य, सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८फा० पेच्] डाव-पेच. "ईश्वरच आमच्या बन्यावर असल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें काय!" (सानें-पयाव ९२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "शक मारितात पाजी। आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे ११११८). "चाकराचा आव व चुगलखोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पाय्खाना] शौचकूप, सण्डास.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा पक्षी (मराचिथोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जन्नस पायपोसाचे जोडच यापासून घेत ज र्णे" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाईं काय लागेल ती पुण्याहून माळाशिरसास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायभांद; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिथोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पाय्माली] तुडवणूक; नाश; नुकसान; नुकसानभरपाई. "आपले सर्कारची फौज् मलक महम्मद्खान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा ११५०). "महाराजी गदाधर यांनीं दर्यांराची जुनी राहटी राखली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२) "सर्व आमचें कर्ज सर्कांतून कार्भारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव्=चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि ११२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "यापमार्णें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिन्तींची उभारणी करितात तें ज़मिनीतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून घोगडीजवळ उतरले" (दिमरा ११२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्स प्रान्तातील; झर्थुश्त्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चप्रतीची चार-पाई.
पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.
पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दर्यास पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें" (सभासद ५१).
पलाणणें सज्ज करणें.
पलिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.
पश्मी; मश्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सज्जाय ताफ्त्याचा सोमाजींचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारसीस-ब्रप १७). "पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११।५७०१).
पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.
पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शष्प; कःपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां त्यांणीं तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशम उखडली!" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).
पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुःखी.
पशेमानी (स्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुःख.
पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "सफेजङ्ग लढाई करून रुस्तराव खटावकर पास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।३२). "परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).
पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां खाईंत पस्पा झालीं" (खाने-पयाव ४७९).
पसन्द [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निवडलेला.
पसन्ती; पसन्दी (स्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३९४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या खन्या" (राजवाडे-ऐकिप ६२)
पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हर्कत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे"। (राजवाडे १।१४५). "त्यापक्षीं सर्कारची खातर्जमा होय ऐसे अहद्-पेमान यावयास पसोपे" करणार नाहींत" (राजवाडे १: २२).
पहारा (पु०) [फा० पहरा] रखवाली रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.
पहील्वान; पैलवान (पु०) [फा० पह्ल वान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज़.
पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.
पाइकी; पायकी (स्री०) सेवा.
पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी "आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाल पाग्या" (तुकाराम).
पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून
पागा (स्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.
पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पाद्शाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य, सम्राट्–वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच (पु०) [< फा० पेच्] डावपेच. "ईश्वरच आमच्या बन्यावर असल्यास त्यांणीं वाईट इच्छून होणें काय व परकडांनीं पाच्–पेच करून होणें काय!" (सनि–पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "झक मारितात पाजी! आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे ११११८).
"चाकराचा आय व चुगलखोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी।" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै–खाना (पु०) [फा० पायखाना] शौचकूप, सण्डास.

पाय जमा, पै·जमा (पु०) [फा० पायजामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय–दामा (पु०) [फा० पायदाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलविणारा पक्षी (मराचिथोशा ३३).

पाय–पोस (पु०) [फा० पायपोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जिन्नस पायपोसाचे जोडच यापासून घेत जाणें" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री साधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळशिरसास पाठवीत पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस–प्रप २७३).

पाय–बन्द (पु०) [फा० पायबन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी, मागून पायआंढ; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिथोशा ३४).

पाय–माल; पामाल [फा० पायमाल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुक्सान; नुक्सानभरपाई. "आपले सर्कारची फौज् मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा ११५०·).
"महादाजी गदाधर यांनीं दर्याराची जुनी राहटी राखली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१).
"कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस–प्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज सर्कारांतून कार्भारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (मजा) घालणें ती घालावी" (खरे ६।२८५४).

पाय–रव (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय–रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐदि ११२९).

पाय–रस्ता (पु०) शिरस्ता. "याप्रमाणें पाय–रस्ता घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिन्तींची उभारणी करितात तें जमिनींतलें बान्धकाम, शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयता यमुना पायाब पाहून बोगडीजवळ उतरले" (दिमरा ११२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्स प्रान्तांतील; झर्थुश्त्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चप्रतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. " दर्यास पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें " (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. " आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सआब ताफ्त्याचा सोमाजीचे गुज़ारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे " (पारनीस-ब्रप १७). " पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे " (खरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शष्प; कःपदार्थ. " ते आमचे स्नेही असतां त्यांणी तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशमं उखडलीं ! " (राजवाडे ६।६१९). " कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे " (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुक्खी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुक्ख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. " रुकेजङ्ग लढाई करून कृष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें " (राजवाडे ४।३२). " परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें " (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. " तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां झाडींत पस्पा झाली " (साने-पयाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय, निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं " (राजवाडे ६।३९४). " पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या कन्या " (राजवाडे-ऐतिप्र ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हर्कत; अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे " ! (राजवाडे १।१४५). " त्यापक्षीं सर्कारची खातर्ज़मा होय ऐसे अहद्-पैमान यावयास पसोपेश करणार नाहीत " (राजवाडे १२। २२).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. " आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या " (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पायू-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पाद्शाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य; सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८ फा० पेच्] डावपेच. "ईश्वरच आमच्या बन्धावर असल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें काय?" (सानें-पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "हक मारितात पाजी! आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे ९।११९८). "चाकराचा आब व चुगल्खोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६।६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पाय्खाना] शौचकूप; सण्डास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा पक्षी (मराधिधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन उजनत पायपोसाचे जोडच यापासून नेत जाणें" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळाशिरास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायओढ; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराधिधोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पाय्माली] तुडवणूक; नाश; नुकसान; नुकसानभरपाई. "आपले सर्कारची फौज मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०). "महाराजी गडाधर यांनीं दुर्गाची जुनी राहटी राखली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२) "सर्व आमचें कर्ज सर्कारांतून कारभारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) पाल्यें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐदि ११२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "यापमाणें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिन्तींची उभारणी करितात तें जमिनीलगतें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून बोगडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स भागांतील; झर्थुश्त्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चप्रतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दयांस पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घालर्ले" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पलिता (पु०) [अ० फतीला] पेटलेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सजाय ताफ्त्याचा सोमाजीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारनीस-ब्रप १७). "पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शष्प; कःपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां त्यांणीं तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशमं उखडलीं!" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुक्खी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुक्ख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = जमीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "सफेजङ्ग लढाई करून रुष्णराव खटावकर यास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।३२). "धरकड त्यांचें लष्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां खाईत पस्पा झाली" (साने-पथाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय, निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३६४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या खन्या" (राजवाडे-ऐकिम ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हर्कत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे"! (राजवाडे १।१४५). "त्यापक्षीं सर्कारची खातर्जमा होय ऐसें अह्द-पैमान द्यावयास पसोपेश करणार नाहींत" (राजवाडे १२।२२).

पहारा (पु०) [फा० पह्रा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज्.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पागा (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. "आधीं होता बाघ्या दैवयोगें झाला पाग्या" (तुकाराम).

पागा-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा (पु०) [फा० पाद्शाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य; सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [< फा० पेच्] डाव-पेच. "ईश्वरच आमच्या बन्यावर असल्यास त्यांणीं वाईट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें काय!" (सातें-पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "शक मारितात पाजी! आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे ११११८). "चाकराचा आव व चुगलखोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पायखाना] शौचकूप; सण्डास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विजार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पायदाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलाविणारा पक्षी (मराचिथोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पायपोश्] पादत्राण. "सालाबाद्प्रमाणें ऐन जिन्नस पायपोसाचे जोडच याजपासून येत ज.रीं" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळशिरसास पाठवीत पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पायबन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायआंद; शृङ्खल; गडद. "रायगडास वेढा पडला, आपण पाय-बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिथोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पायमाल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकसान; नुकसानभरपाई. "आपले सर्कारची फौज् मलक महम्मद्खान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०-). "महाराजी गदाधर यांनीं दुर्गाराची जुनी राहटी राखली नाहीं, यानमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१). "कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज् सर्कारांतून कारभारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येलों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि १।२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "यापमाणें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिंतींची उभारणी करितात तें जमिनींतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून योगडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स मान्तांतील; मर्थुस्त्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क; मञ्चक; उच्चप्रतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. "दर्यास पलाण (शिवाजी) राजियांनीं घातलें" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पलिता (पु०) [अ० फलीला] पेटलेली वात; वत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी. "आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर ताफ्त्याचें, सआब ताफ्त्याचा सोमाजीचे गुज़ारतीनें तयार करून सेवेसी पाठविली आहे" (पारनीस-ब्रप १७). "पश्मी रुमाल एक ताम्बडा... पाठविला आहे" (खरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना] लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म्] गुह्यभागावरील केस; शष्प; कःपदार्थ. "ते आमचे स्नेही असतां स्थानीं तेथें पत्र पाठविलें तर काय पशमं उखडली!" (राजवाडे ६।६१९). "कोल्हापूर मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे" (खरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला; दुक्ती.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी] पस्तावा; दुक्ख.

पस्त; फस्त [फा० पस्त् = ज़मीन्दोस्त] उध्वस्त; निःशेष; साफ. "रुफेजङ्ग लढाई करून रूपराव सटावकर यास मोडून पस्त केलें" (राजवाडे ४।१२). "परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून पस्त केलें" (खरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता. "तेव्हां पल्टणें फौज़ेच्या मुकाबल्यास ठरूं न सकतां झाडींत पस्पा झालीं" (साने-पयाव ४७९).

पसन्द [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निवडलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी] सम्मती; आवड. "तुम्ही वरचेवरी लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे ६।३९४). "पाहिल्या नन्तर पसन्दीस येतील त्या सन्या" (राजवाडे-ऐकिम ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश्] हरकत; अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय पसोपेश आहे"? (राजवाडे १।१४५). "त्यापक्षीं सर्कारची सातर्जमा होय ऐसे अहद्-पैमान द्यावयास पसोपेश करणार नाहींत" (राजवाडे १२।२२).

पहारा (पु०) [फा० पहूरा] रखवाली; रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चोकी.

पहील्वान; पैलवान (पु०) [फा० पह्लवान्] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज़.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्] जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी. "आधीं होता बाप्पा दैवयोगें झाला पाग्या" (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कारकून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह्] अश्वशाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशाहा (पु०) [फा० पादशाह्] सम्राट्.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशाहत (स्त्री०) [फा० पाद्शाही] अधिराज्य; सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राटाचा; सम्राटास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [∠फा० पेच्] डावपेच. "ईश्वरच आमच्या वऱ्यावर असल्यास त्यांणीं वाईट इच्छून होणें काय व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें काय?" (सानें-पयाव २).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल. "इक मारितात पाजी! आपल्या आपण फजीत पावतील" (खरे १।११८).
"चाकराचा आम व चुगलखोरी या प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६। ६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा० पायखाना] शौचकूप; सण्डास.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा० पाय्जामा] सुर्वार; विज़ार; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाय्दाम्] पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा पक्षी (मराचिथोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पाय्पोश्] पादत्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जनवर पायपोसाचे जोडच यापासून येत जा णें" (राजवाडे २०।१२). "एका महारुद्राची सामग्री राधाबाई काय लागेल ती पुण्याहून माळशिरसास पाठवील पाठविणें, न पाठवील तरी आमचा पायपोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ब्रप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पाय्बन्द्] घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची दोरी; मागून पायओढ; शृङ्खलाबद्ध. "रायगडास वेढा पडला, आपण पायबन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल" (मराचिथोशा ३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पाय्माल्] तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा० पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकसान; नुकसानभरपाई. "आपले सर्कारची फोज् मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे" (दिमरा १।१५०).
"महाराजी गदाधर यांनीं दर्याची जुनी राहटी राखली नाहीं, याजमुळें पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१).
"कामाची पायमल्ली होते" (पारसनीस-ब्रप २१२). "सर्व आमचें कर्ज सर्कारांतून कारभारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी" (खरे ९।४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव् = चाल] प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतों म्हणून नम्रतेनें पाय-रव करून घेतली... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत" (ऐटि १।२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "याप्रमाणें पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतनदार बनतात" (गांवगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घराच्या भिंतींचो उभारणी करितात तें जमिनींतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार. "उभयतां यमुना पायाब पाहून घोगडीजवळ उतरले" (दिमरा १।२५७).

पार्चा (पु०) [फा० पार्चा] वस्त्र; पोशाख.

पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्स प्रान्तांतील; झर्थुस्त्राचे अनुयायी.

पारस्नीस फार्शी पत्रव्यवहार करणारा; मुन्शी.

पालखी (स्त्री०) [फा० पाल्की] विशेष प्रकारची सम्भावित डोली.

पालखी-नशीन पालखीचा ज्याला मान आहे असा बडा सर्दार. " त्यांचे पुस्त-पन्हाईस आणखी दोन पल्टणें व एक इङ्ग्रज मातबर पालखी-निसीन ऐसे गेले " (मद्या १६७).

पालाण (न०) [फा० पालान्] खोगीर. पालाणणें जोडणें; सज्ज करणें. " पाला-णिले रथकुंजर " (मुक्तेश्वर-आदिपर्व २१६५). " पालाणारे सकल सैन्य " (मुक्तेश्वर-आदिपर्व ४७।१११). "रत्न-मयांचीं बाळलेणीं । पालाणिलीं अरु-वार " (मुक्तेश्वर-सभापर्व ४।१७).

पास (स्त्री०) [फा० पास्] काळजी; आस्था. " मदारुल-महाम दुरन्देश आहेत, नबाबाची पास त्यांस सर्वोपरी आहे " (राजवाडे ५।७९). " ही दानाई ईश्वरानीं ज्यास बक्षीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम " (राजवाडे ५।८६).

पासङ्ग (न०) [फा० पा-सङ्ग] तरा-जूंतला विषमपणा काढून टाकण्याक रिता एका पारड्यांत घातलेलें वजन;धडा. " मयसभा उपमे तुळितां गगनांत स्वर्ग पारडें वरुतें. विश्वकर्म्यानें धरूनि मुटी । पासङ्गा घातले तेतीस कोटी । तरी न बैसे तळवटीं । हळुवटपणें अद्यापी " (मुक्तेश्वर-सभापर्व २।७०). -त्या पासङ्गास न येणें, न पुरणें=त्या मानानें अगदींच कमी योग्यतेचें असणें.

पिजिरा [फा० पिजीरा] मन्जूर. "त्याचे योगक्षेमाविसी तुम्ही हुजूर अर्ज कराल त्याप्रमाणें पिजिरा होईल " (राजवाडे २२।६२).

पिरी (स्त्री०) [फा० पीरी] वार्धक्य "त्यावरी (अब्दुल-सलाम ऊर्फ बिसाजी राम यानें) नियत धरिली जे आपला पिरी-वक्त जाला, आतां मक्केस जावें" (भाइसम १८३४ पावृ १४४).

पिस्ता (पु०) [फा० पिस्ता] एकप्रकारचें फळ.

पीर (पु०) [फा० पीर] वृद्ध; साधु; समाधी; खुळा. वेडा-पीर=खुळा; भ्रमिष्ट.

पीर-जादा (पु०) [फा० पीर्ज़ादा] साधु-पुत्र. " त्या ठिकाणी हुसैनीस हेच म्हणून मशायख पीर-जादा आहे " (राजवाडे ५।११२).

पील (पु०) [फा० पील्] हत्ती.

पील-खाना; फील-खाना (पु०) [फा० पील्खाना] हत्तीशाळा. " पील-खाना व अस्तबालास व उण्टांस दाणा नाहीं; फाके गुजरतात " (राजवाडे ११५४).

पील-बाला [फा० बाला=उञ्ची. बान्धा] हत्तीमारखा उञ्च व लठ्ठ बान्ध्याचा (घोडा).

पुख्त; पोक्त [फा० पुख्ता] पक्क. " जो विचार करणें तो पुख्तच कराल " (जोरा १२३).

पुदिना (पु०) [फा० पूदिना] एक सुगन्धी भोज्य व औषधी वनस्पती; हिची चटणी करितात.

पुर्कस (पु०) [फा० पुर्खाश्] लढाई; तण्टा. " तरी पुर्कस-बखेडा पडल्यास खावन्द प्रतापी आहेत" (ऐटि ३।४२).

पुर्शिंदा; पुर्सिंदा (स्त्री०) [फा० पुर्सीदा =पृष्ट] चोकशी; विचारणा. " साम्प्रत पुन्हां सर्कारांत पुर्सिंदा जाली " (दिमरा २।१८२).

पुर्शीस (स्त्री०) [फा० पुर्सिश्] विचारणा; विचारपूस. "हल्ली चिन्तोपन्त, बाळाजीपन्त, जयरामपन्त यांस पुर्सिसा सर्कारांतून होत आहेत" (खरे १०।५०२९).

पुरेजात [कार्खानेजात, किल्लेजात याप्रमाणें अनेक व० पुरा या शब्दाचें] पुरे; पेठा. "राजश्रींनीं परलोकसाधन करिनांव तमाम पुरेजात व कार्खानें व राजमन्दिरीं चौक्या ठेऊन बन्दोबस्त केला" (ऐटि १।६५).

पुलावा (पु०) [फा० पिलव्] मांस घातलेला मसाले-भात; बिर्याणी.

पुसणें [फा० पुर्स्-सं०पृश्] विचारणें.

पुस्त; पुश्त (न०) [फा० पुश्त्] पिढी. "एथील कुळकर्ण...यांचे सात पुस्तापासोन चालत आलें आहे" (राजवाडे २२।७५). "याजप्रमाणें भोगोटा तीन पुस्त करीत आलों" (वाड-कैफियती १०४).

पुस्तद्ग (न०) [फा० पुश्तद्रूक्] घोड्याच्या पोटाखालून जाणारा जिनाचा पट्टा; तद्ग (राजवाडे ६।११६)

पुस्त-गर्मी (स्त्री०) [फा० पुश्त्-गर्मी] मनःपूर्वक साह्य; उपराळा; पाठराखणी "राव पन्तप्रधान यांच्या फौजा कुम्पनीचे जमीयतीचे पुस्तगर्मीवर पेशकदमी करून जाणें जरूर" (खरे ४४३४). "तुम्ही मार्गे पुस्तगर्मीवर राहून फौजेस इङ्ग्रजाकडे रवाना व मामूर (८स-साहित्य) करावें" (राजवाडे १०।२७८).

पुस्त-दर-पुस्त [फा० पुश्त्-दर्-पुश्त्] पिढ्यानपिढ्या; वंशपरम्परा. "सालाबाद पुस्त-दर-पुस्त खाऊन हमशा इज्जत जील-सुमानी यास दुवा करीत जाणें" (राजवाडे १५।४८३).

पुस्त-पन्हा; पुस्त-पन्हाई (स्त्री०) [फा० पुश्त्-पनाह्] पाठ-राखण; पाठ-पुरावा; उपराळा; साहाय्यक फौज. "त्यांची पुस्त-पन्हा आपणाकडूनही वरचेवर व्हावी" (खरे ८।४११९). "फौज व आङ्ग्रे यांनीं वसईची पुस्त-पन्हाई करावी" (मद्या १।६७). "त्याचे पुस्तपन्हाईस आणखी दोन पल्टणें व एक इङ्ग्रज मातबर पालखी-निशीन ऐसे गेले" (मद्या ११६७).

पुस्तैन दोन पिढ्या. "दोन्ही रियासती पुस्तैनपासोन येक; जुदाई नाहीं" (राजवाडे ७।१५१).

पूर [८फा० पुर्] पूर्ण. "खजानपूर आहों तें कळतच आहे" (राजवाडे १२।७०). "पेकेपूर होऊन पार उतरोन गेला" (दिमरा १।२७३) "सर्व गारींनें तुम्ही पढे फाजल आहां व सर्व किताब जाणून अकल-पूर" (राजवाडे ३।१८६).

पूल (पु०) [फा० पुल्] नदीचें पात्र ओलाण्डणारा उन्चावरून बान्धलेला रस्ता.

पूस-गवस (स्त्री०) [८ अ० फ़ैस्] शोल-चौकशी. "येथें आल्यावरी शत्रूस पूस-गवस करून पारिपत्य करितील" (दिमरा १।२६७).

पेच (पु०) [फा० पेच्] पीळ; स्क्रू; मळसूत्र; अडचण; सङ्कट; मल्लयुद्धांतील बन्दीस. पीळ-पेच = वक्रता; कुटिलता. "ज्या राजकारणांत पीळ-पेच असेल त्या कामांत मी येणार नाहीं" (राजवाडे ११।४८).

पेच-पाच (पु०) सङ्कट; अडचण. "एकाएकी भलती गोष्ट आम्ही करीत नाहीं; कां कीं मागील पेच-पाच बहुत आहेत" (सानें-पयाव).

पेचणें पेचांत धरणें. "त्यासी हरएक जाग-साली पेचून माकूल करीत नाहीं हें अपूर्व आहे" (राजवाडे १३।१९).

पेदा (पु०) [फा० पियादा] प्यादा; पाईक (इम ७).

पेरोज़ (पु०) [फा० फिरुझा] रत्न-विशेष. "पुष्कराज, पेरोज़, हिरे" (मुक्तेश्वर-आदिपर्व ३१।१८).

पेला (पु०) प्याला.

पेश [फा० पेश्] पुढें; उन्नत; वजन्दार; यशस्वी. (स्त्री०) वग; वजन. "इराणीस पेश होऊं न देतां.. अगदीं नेस्तनाबूद करावा" (पाव ६). "जुगुल्किशोर पठाणापाशीं पेश आहे" (राजवाडे १।१११). "घाटगे यांणीं आपली कन्या शिन्दे यांस दिली, त्याजमुळें बहुत पेश आहेत" (खरे १०।५३६१). "मग याचेपुढें कोठून याजी पेश होईल!" (राजवाडे ३६। ३३१). "राजाजी यांची पेश नवा बाजवळ विशेष आहे" (राजवाडे५।२४).

पेश-कदमी (स्त्री०) [फा० पेश्‌कदमी] पुढें पाऊल टाकणें; प्रगती; पहिलि हाल-चाल; युद्धाची हाल-चाल; आगळीक. "दिवसेंदिवस त्याचे फोजेची पेश-कदमी आहे" (राजवाडे ६। ४३७). "जितका मुलुख आपले काबूंत येईल तितका पुर्तेपणें बन्दोबस्त करून, मग पुढें पेश-कदमी करणें ठीक आहे" (दिमरा ११९०). "आम्हांकडून अन्तर नसतां तिकडून पेश-कदमी झाली तेव्हां इकडून पेश-कदमीची नतूंद करणें प्राप्त झालें" (खरे ८।४०२८) "सर्कारच्या फोजेनें पेश-कदमी केल्यास ठीक दिसत नाहीं" (खरे ९।४४६७).

पेश-कबज़ (न०) [फा० पेश्‌कब्ज़] कट्यार "तिणें पेश-कबज़ चालविलें तें माण्डीवर लागूं जाहलें" (ऐटि ११ १६) "हमदानीनें पेश-कबज़ पोटांत चालवून मीर्झा सफीखानास मारून टाकिलें" (दिमरा ११९४).

पेश्कस; पेश्कशी (स्त्री०) [फा० पेश्कश्] उपायन; नज्राणा; खण्डणी. "त्या फर्देवर पातशाहानीं दस्कत केलें कीं माकूल पेश्कस सर्कारांत दिधलिया देऊं" (दिमरा ११२४०)

पेश्कशात (स्त्री०) पेश्कशी. "किचूरकर यांजकडील पेश्कशातचा जाबसाल जाला" (राजवाडे १९।१०२).

पेश्कार (पु०) [फा० पेश्कार्] मदतनीस, नायब; मुतालीक.

पेश्कारी (स्त्री०) [फा० पेश्कारी] नायबी; मुतालिकी. "यास्तव कालिकादासास सफ्शिकन्-खानाची पेश्कारी सांङ्गितली" (राजवाडे ११५४).

पेश्खाना (पु०) [फा० पेश्खाना] प्रवासात अगोदर पुढें पाठवावयाचें डेरे वगैरे सामान.

पेश्खेमा (पु०) [फा० पेश्खेमा] पेश्खाना; पुढें पाठवावयाचें मुक्कामाचें व बिन्हाडाचें सामान. "नेरल्याहून पांच कोस तेथें पेश्खेमा पाठविला आहे" (दिमरा ११८६).

पेशगी; पेशगी; पेसकी (स्त्री०) [फा० पेशगी] आगाऊ दिलेली खर्ची; इज़ाऱ्यापेकीं आगाऊ द्यावयाची रक्कम. "त्यास एकेक महिन्याची पेशगी

मिलाकसूर देणें " (राजवाडे १।३७). " नवाव निजाम अली खान संस्थानच्या पेसकीचा ऐवज वसूल करितात " (खरे ४।१५८३).

पेश्दस्ती (स्त्री०) [फा पेश्दस्ती] व्यवस्था, पैरवी. " मोहियांकडून असें अमलांत येत असतां सर्कारतर्फेनें पेश्दस्ती होत नाहीं " (राजवाडे १०।१२८).

पेश्मान [फा० पेश्मान्] पस्तावलेला; दुक्खी; पशेमान. " खान...स्वामीची सन्न चिंतान आणून पेश्मान जाहला " (चित्रगुप्त ४५).

पेश्मानी (स्त्री०) [फा० पेश्मानी] पस्तावा; दुक्ख. " सर्वांनीं तीर्थरूपाचे आज्ञेचे तावीन रहावें हें ज्यास अमान्य त्याजकडेच पेश्मानी, बुद्धिदोष, दूषण " (चन्द्रचूड-दप्तर १।१३९).

पेश्रफ्त [फा० पेश्रफ्त्] यशस्वी. " यांची गोष्ट पेश्रफ्त जाली नाहीं " (राजवाडे ५।६५).

पेश्वा; पेशवा [फा० पेश्वा] सामोरें; इस्तकबाल; (पु०) पुढारी; पन्तप्रधान. " पाटील बावा तीन चार कोस पेश्वा जाऊन परस्परें भेटी जाल्या " (दिमत १।२८३).

पेश्वाई (स्त्री०) [फा० पेश्वाई] सामोरें जाणें; प्रधानकी; भट-शाही. " दीक्षित महाराजास दिल्ली शहरांत आणण्याकरितां लवाजम्यासह पेश्वाईस जाऊन आणणेबद्दल बादशहाचा मला हुकूम जाला होता " (राजवाडे ११।७२).

पेश्वागिरी (स्त्री०) प्रधानकी " पेश्वायगिरीचीं वस्त्रें तुम्हांस देतों " (भाइसम तृसवृ ९०).

पेश्वाज् (पु०) [फा० पेश्वाज़्] पुढें खुला असलेला झगा (विशेषतः स्त्रियांचा). " बायकांवर नगनगोटे होते ते आणविले; दोन दोन पेश्वाज् मात्र ठेविले " (राजवाडे ५।१४०).

पेशजीं [फा० पेश्-अज़ीं०] पूर्वी; मागें. " पेशजी भिस्त रोजा " =वीस रोज़ांपूर्वी (इम ६६) "पेशजीं आपलीं पत्रें आलीं व हालीही तुमचीं पत्रें आलीं " (राजवाडे ८।१२४).

पेशन्देश; पेशन्देशा (पु०) पेशन्देशी (स्त्री०) [फा० पेश्-अन्देशी] पूर्व विचार; दूरदृष्टी; पूर्ण विचार " तम्ही त्यास साङ्गोन कोते अन्देशानें न वर्ततां पेश्-अन्देश पाहून वर्तत ऐसें करणें " (खरे ११७६). " तीं मनुष्यें अल्पबुद्धी, पेश्-अन्देशीनें पाहून पुढील कर्तव्यार्थ ध्यानांत येत नाहीं " (खरे ११४०५)." चित्तीं पुरता पेश्-अन्देशा आणून ठराव करणें तो करावा " (खरे १२।६४००).

पेशा (पु०) [फा० पेशा] धन्दा; वृत्ती, पाण्ढर पेशा=गैर मजुरांचा व गैर-शेतकऱ्यांचा वर्ग. शागिर्द-पेशा=सेवकवर्ग.

पेशामद (स्त्री०) [फा० पेश्-आमद्] प्रगती; बढती. " काम मोठें, हौसला थोडा; कसेंही करून पेशामद करावी म्हणून बोलावयास जातात " (राजवाडे ५।११). " आपले जातीचे पेश्-आमदीवर दृष्टी दिलिपास खावन्दाचे दौलतीस धक्का बसेल " (राजवाडे ५।७६).

पेशीन [फा० पेशीन्] पूर्वील (वाड-मा १।६५).

पेस्तर [फा० पेश्तर्] पुढें; पुढील. " आपण उज्जनीस साल-मज्कुरीं छावण्या कराव्या, पेस्तर सालीं शत्रू आपण पहातच आहों " (पाम ४४).

पेहरण; पैरण (न०) [फा० पेरहन] सदरा; सैल कुडतें.

पेहरणें; पेहेरणें परिधान करणें.

पेहराव (पु०) पोशाख. "कलावन्तीण... उच्च पेराव करून सावाजी अनन्ताच्या घरामनी जाण्यास तयार जहाला" (भाइसम १८३४ पावृ २११)

पैगम्बर (पु०) [फा० पैघाम्बर] प्रेषित; इस्लाम-संस्थापक मुहम्मद.

पैगाम (पु०) [फा० पैघाम] सन्देश; सन्धान; बोलणें. "श्रीमन्ताकडून पृथक् पृथक् पेगाम येतात" (राजवाडे १। २१). "मुम्बईकर जनराल याणी कैलासवासी बाजीरावसाहेब यांसी दोस्तीचा पैगाम केला" (खरे ७। ३५६४).

पैगामा-पैगामी (स्त्री०) बोलाचाली; जाबसाल; प्रश्नोत्तर. "दोन चार रोज पैगामा पैगामी जाली" (राजवाडे २०।३८).

पैगामा (पु०) दवलादवल; धुमाकूळ. "अशी ताकीद देवावी कीं तुमचे फौजेपैकीं कोणी पादशाही मुलखांत पैगामा करूं नये" (राजवाडे ८।०७).

पेजार (स्त्री०) [फा० पैझार] पायताण. "तुका म्हणे ऐशा नरा। मोजून माराव्या पैजारा".

पैदर्पै [फा० पै-दर्-पै] एकामागून एक; लागोपाठ. "पैदर्पै विनन्तिपत्रें सेवेसी पाठविलीं" (दिमरा १।८). "तुम्हीही मिरापूरचे फौजेची बातमी पैदर्पै आणून ठाणियांत बहुत सावधपणें असलें जाणें" (राजवाडे ६।५५२).

पैदा [फा० पैदा] व्यक्त; उत्पन्न; सम्पादित. "काणवानी मस्ती पैदा करून" (इऐ ५।१००).

पैदा-गिरी (स्त्री०) उकळणूक; वसूल. "दरीं वरून पनालेस विजापुराहून एक हवाल्दार गैरमहसूल पैदागिरी कबूल करून आला" (इ ऐ ५।१००).

पैदास; पैदास्त (स्त्री०) [फा० पैदाइश्] उत्पन्न; फायदा; उपज; निपज. "आरमारास नम्सा मुलखांत नेमून यावा, पैदास्तीवरील नेमणुकीमुळें साहुकारांस उपद्रव होऊन साहुकारी बुडेल" (मराआ ३६).

पैबन्दी (स्त्री०) [फा० पैवन्द= सम्बन्ध] बन्धन; व्यवस्था. "स्नेहाचे वृद्धीची पैबन्दी करीतच आहों" (दिमरा १।३९).

पैमास; पैमाशी (स्त्री०) [फा० पैमाइश्] मोजणी; जमीन मोजणी व नोन्दणी.

पैरवी (स्त्री०) [फा० पैरवी] अनुयय; पाठलाग; व्यवस्था; विचार; दवलादवल. "कितेक हुजूर येणार ते ना-उमेद होऊन केलेली पैरवी सोडतील" (राजवाडे १२।६७). "तदुत्तर महाराजानीं राज्याचा बन्दोबस्त करावयाची हिम्मत धरिली आणि पैरवीस लागले" (चित्रगुप्त ७५). "हें वृत्त बादशहा यास रुजू होतांच पैरवी केली जे सम्भाजी राजे यांचा गौरव केलियानें पातशाही बुडते" (चित्रगुप्त १३८). "पुढें ते कागद हस्तगत करून घ्यावेत या पैरवींत आहेत" (खरे ९।५०४२). "चहूंकडून तङ्ग करून खुश्कींत पुन्हां पैरवी न करीत ऐसें केलें असतां पातशाहींत नक्षा" (दिमरा १।६३).

पैलवान (पु०) पहीलवान पहा.

पैलू; पाहिलू (पु०) [फा० पहलू] बाजू (विशेषतः रत्नाची).

पेलूदार घासून पेलू पाडलेलें (रत्न).
पैवस्त होणें पोहोंचणें.
पैवस्तागेरी (स्त्री०) पोहोंचणूक, "पैवस्त –गिरीपासून" (वाड-थामा २१७४).
पैवस्ती (स्त्री०) [∠ फ० पैवस्त्] पोहोंचणूक; येणें; दाखल झाल्याची नोन्द; दाखला "पुन्हां खुश्कींत त्यांची पैवस्ती न होय ऐसें जालें असतां सर्वांस चाङ्गलें" (दिमरा ११४४).
पेहम; पैहाम [फा० पेहम्] वारंवार; पैर्दपै. "याचे बयान मुफसल पेहम आं साहेबास कलमी करण्यांत आले" (साने-पयाव ४७८). "चुनाचे पेहाम आं साहेबीं अन्देशा दिलांत आणोन कलमी करावें ऐसें नाहीं" (साने-पयाव ४६५). "तेथील वर्तमान पेहाम रवाना करीत जावें" (राजवाडे५।१०५).
पोक्त; पोख्त [फा० पुख्ता] पक्व; प्रौढ; थोर; अनुभवीक; सज्ज; मज़्बूत; पक्का. "जमाव पोख्ता केला" (चित्रगुप्त ७९). "जो मन्सबा करणें तो पोक्ताच करावा" (राजवाडे ८।१६२). "तुम्ही पोख्त, बहुत पाहिलेले असे असोन अशा गोष्टी कशा होऊं दिल्या !" (ऐकिम ६६). "इकडून आम्हीं फौज-सामान पोख्त करून निघतों" (मराचिथोशा ५४). "मनुष्यें पोक्त्या ठिकाणीं ठेऊन स्वस्थ रहावें आणि पुढें उद्योग करावा" (खरे ११९११).
पोक्तगी; पोख्तगी (स्त्री०) [फा० पुख्तगी] पक्वता; मज़्बुती; कायमी. "आपले स्नेहाची पोक्तगी करावी" (दिमरा ११३).
पोत (न०) [फा० पूद्] वीण; विणाई.
पोतदार; पोतेदार (पु०) नाणेपारखी. "पोतदार यांणीं पारख करावी" (वाड-सनदा १२५).
पोतदारी; पोतेदारी (स्त्री०) पोतदाराचें काम.
पोतनीस (पु०) "पोतनीस यांणीं पोते-जमा-खर्च लिहिणें करावें; नज़र-पेश्कशी जमा करावी" (वाड-सनदा १२५).
पोते (न०) [फा० पोता] तिजोरी; कोथळा. "जें देणें तें वरातीनें यावें अगर पोत्याहून रोख ऐवज़ यावा" (सभासद् २४). "हज़ार रुपये जमा-पोता जाले" (राजवाडे ६।१५९).
पोफळ (न०) [फा० पूपल्-अ० फोफल्] सुपारीचें फळ.
पोलाद (न०) [फा० पूलाद्] तिखें.
पोलादी पोलादाचा.
पोशाख; पोशाक (पु०) [फा० पोशाक्] पेहराव.
पोशाखी पोशाखाचा; दिखाऊ; डामडौली. "पोशाखी सनगें" (सभासद् २६).
पोशिन्दा (पु०) पोसणारा; पालनकर्ता. "लाख मरोत पण लाखांचा पोशिन्दा न मरो" (राजसंन्यास ७३).
पोशीदा [फा० पोशीदा] आच्छादित; गुप्त; गैर-माहीत. "पंतप्रधान यांसी पराभ्याचा प्रकार पोशीदा नाहीं" (राजवाडे ५।१४५).
पोशीस [फा० पोशिश्=आच्छादन] गुप्त. "कित्येक पोशीश मरलतीच्या मज्मुनावास्ते अज़म रायो विठ्ठल यास फिरस्ताद् केले असत" (साने-पयाव ३८७).

फ

फक्त, फकस्त [अ० फकत्] मात्र; केवळ.

फकिराणा (पु०) [फा० फकीराना] दानधर्म; फकिराच्या चरितार्थासाठीं दिलेलें ज़मीन-इनाम. "कार्कीर्दी-दर-कार्कीर्दी फकिराणा चालला असे; सदहूंप्रमाणें चालवणें" (राजवाडे १५। १३१).

फकिरी (स्त्री०) [फा० फकीरी] दारिद्र्य; भिक्षावृत्ती; भीक; फकिरासम्बन्धी. "गारपीरचे लष्करांतील शिपाई व गङ्गाधर शास्त्री याजकडील माणसें मोहरमची फकिरी मागावयास आले; सबब मशारनिल्हेनीं लष्करवाले यांस रुपये दहा व शास्त्री यांजकडील माणसास पांच एकूण पन्धरा रुपये दिल्हे" (साने-पयाव १२६).

फकीर [अ० फकीर्] दरिद्री; भिक्षु; भणङ्ग.

फकीर-फुक़रा [अ० फुकरा अनेक व० फकीर चें] गरीब लोक.

फज्र (स्त्री०) [अ० फज्र्] सकाळ.

फज़ल (स्त्री०) [अ० फज़्ल्] कृपा. "खुदाचे फज़लनें इतकियावर इङ्ग्रजांची तम्बी होईल" (राजवाडे १९। १०५). 'खुदाच्या फज़लेकडून त्याचीही तम्बी अन्‌-करीब (=लौकरच) होईल" (राजवाडे १०।१८७). "फज़ल-इलाही, घरचाही बन्दोबस्त सालस्ता" (राजवाडे ७।१५२).

फजीत (स्त्री०) [अ० फज़ीहत्] अपमान; मानखण्डना; मानखण्डित, फजीत पावणें, होणें =मानखण्डित होणें.

फजिता; फज्जा (पु०) फजिती (स्त्री०) [अ० फज़ीहा; फज़ीहत्] अप्रतिष्ठा.

फजीत-खोर नेहमी हंसें करून घेणारा. "*छी म्हणतां येसिल चोरा फजीतखोरा* द्वारापाशीं । मत्पती हा मोठा वाट, करूं नको थाट, मारला जाशी" (रामजोशी ८२).

फत्ते (स्त्री) [अ० फत्ह्] विजय; यश; यशस्वी; सही. "ईश्वरें अशा तऱ्हेनें आमची फत्ते करविली" (राजवाडे ८।५). "स्वामीचे पुण्येंकरून जागा फत्ते जाहली" (खरे ११३). "दीन प्रतिदीन फत्ते-वर्तमान लिहीत जाणें" (वाड-शाछ १६).

फत्ते-जङ्ग बहादूर एक पदवी (मरा-ठ्यांचिथोशा ५२).

फत्ते-नशीब [फा० फत्ह्-नसीब्] विजयशाली. "फत्ते-नसीब व साहेब-हिम्मत आहेत; करितां हरएक प्रकारें फिरङ्गियाचे फौजेस तङ्ग करितील" (चिग १९)

फत्ते-नस्रत (स्त्री०) [अ० नुस्रत्] यश; विजय. "मोहिमांच्या फत्ते-नस्रतीच्या कित्येक खबरा कलमी केल्या त्या मालूम होऊन खुश्वक्त जालों" (ऐटि २।६५).

फत्ते-बाजी (स्त्री०) यश; विजय. "शिन्दे यांजकडील फत्तेबाजीचें वर्तमान तुम्ही लिहिलें" (खरे ८।४३७३).

फन्द (पु०) [फा० फन्द्] फसवणूक; कौटिल्य; वाईट नाद; बण्डाळी. "फसाद् लाम्बविणें मुनासब नाहीं; ज्याप्रकारें फन्द मोडेल तें करावें (राजवाड ५।१७७).

फन्द-फरेब (पु)[फा० फरेब" = फा० फन्द्] कौटिल्य. "ब-फज़ल-इलाहि औं

मेहेर्बो दूरन्देश व कुलाहपोश याचे फन्द-फरेबास मुब वाकीफ" (साने-पयाव ४६३).

फन्द-फरेबी कुटिल; धूर्त; लबाड, मकरी.

फन्द-फितूर (पु०) कट, स्वामिद्रोहाचें कारस्थान; दगा.

फन्दी कुटिल; कुवादी. "दोघेही फन्दी व मकरी; त्यांची उपेक्षा करणें सलाह दौलत नाहीं" (राजवाडे १९।१००).

फना [अ० फना = नाश] नष्ट; उध्वस्त; फस्त.

फना-बाजी (स्त्री०) नाशकारक खेळ.

फर्गोल (पु०) [फा० फर्गूल्] रुदार अङ्गरखा; पायघोळ वर-झगा. "सकलाद् न मिळे यास्तव स्वामीचा फर्गोल पाङ्घरता पाठविला असे" (राजवाडे ८।१२०).

फर्जन्द (पु०) [फा० फर्ज़न्द] मूल; पुत्र; दासी-पुत्र. "लेंकरा-फर्ज़न्दासुद्धां" (राजवाडे १५।२७६).

फर्जी (पु०) [फा० फर्ज़ी] बुद्धिबळांतील वजीर.

फर्द, फरद (स्त्री०) [अ० फर्द्] एकेरी वस्त्र; शालीचें पान; एकेरी पत्र. "येथें जागिरीची फर्द लिहून घ्यावी तरी आपणापाशीं मोहरही नाहीं आणि तुमचाहि कांहीं आश्रय दिसोन येत नाहीं". (राजवाडे ८।२१७). "फार्सी व कायाच्या फर्दा दररोजच्या पाठविल्या" (दिमरा १।१२४).

फर्मान (पु०) [फा० फर्मान्] आज्ञा; राजाज्ञा; आज्ञापत्र. "यासही फर्मान आला आहे" (राजवाडे ८।२१७).

फर्मान-बाडी (स्त्री०) दर्बार-डेरा; वस्त्राचा दर्बार. "त्यानें बलमगडसन्निध येऊन फर्मान-बाडी उभी करून फर्मान खिलत घेतला" (राजवाडे ६।५६२).

फर्मावणें [∠फा० फर्मा] हुकूम करणें; करणें. "रविवारीं कूच करून पेडापुरावर मुकाम फर्मावणार" (राजवाडे १।१५६).

फर्माशी [फा० फर्माइशी] मागणी; एकपट्टी; मुद्दाम तयार करविलेला; चाङ्गला; इर्साल. "गांवगन्ना स्वार मसुलास गेले त्यांचा खर्च रोज़ व खुराकी किरकोळी फर्मासी वगैरे पांच हज़ार" (खरे ११।५६१४). "वेठ-बेगारी फर्मायसी देईल ठाणेपट्टी" (राजवाडे १५।१३५). फर्मासी चोपः सर्पूस मार.

फर्मास (स्त्री०) [फा० फर्माइश्] हुकमी; हुकमी वस्तु; इर्सालु, उत्तम. "श्रीमन्त स्वामीची फर्मास दिल्लीहून आणिली... पांच पोरी उत्तम आणविली" (राजवाडे ३।१५०). "काशीचा गुलाब साखरकन्दाची गैर-ज़रुराती; उत्तम फर्मास ज़रूर रवाना करणें" (राजवाडे १।२४८).

फर्श; फरस (पु०) फर्शी; फरस-बन्दी (स्त्री०) [अ० फर्श्] लाद्यांची ज़मीन; बैठक. "चवुऱ्यावर फर्श केला होता तेथें बसलों" (राजवाडे ५।७). "रोशन महालाचें सहजामध्यें चान्दणीचा फर्श होऊन (मचान) बरामद झाले" (राजवाडे ५।२००). "सभामण्डप व भोंवतालचा फरस" (राजवाडे १४।५६).

फर्सावा (पु०) [∠अ० फर्श्= बिछायत] फरासखान्याचें सामान (खरे ५।२६२८).

फर्हत (स्त्री०)[अ० फर्हत्] आनन्द. "हमेशा सत-किताबत फर्हत ज़ादा करीत जावी" (साने-पयाव ४६७).

फर्हत-नमत [फा॰ फर्हत्-नमत्] आनन्द-दायक. "आँ साहेबांकडून खत फर्हत-नमत आलें" (राजवाडे १०५).

फरागत (स्त्री॰) [अ॰ फराग़त्] मुकता; स्वास्थ्य; आराम; स्वस्थ; स्वस्थपणानें. "किस्तीचा मुकद्‌मा, तर अलीजाह यांचा मशेला. या पासोन फरागत होऊन त्याचाही फैसला करण्यांत येईल" (राजवाडे ५।१३०).

फरामोश [फा॰ फरामोश्] विसरलेला. "या दोन्ही बाबती फरामोश करून आमची मुसालीकत कबूल कराल तरी बाद या मोहिमेचे आम्हांस कर्नाटक पायां घाट जवळ असे" (चिरा२३).

फरामोशी (स्त्री॰) [फा॰ फरामोशी] विसर. "यारा फरामोसी केली न पाहिजे" (पारसनीस-ब्रह्म २३४).

फरास (पु॰) [अ॰ फर्राश्] बिछायत घालणारा.

फरास-खाना (पु॰) [फा॰ फर्राशखाना] राहुट्या, शामियाने, जाजमें खुर्च्या वगैरे सामान अगर तें सामान ठेवण्याची जागा.

फरीद [अ॰ फरीद्] एकटा; सडा; जरिदा; फटिङ्ग.

फरेब (पु॰) [फा॰ फरेब्] कौटिल्य. "तन्हेनम्हेचे मकर व फरेब दाखऊन" (साने-पयाव ४६५).

फरेबी लबाड; कुटिल. "टोपीकरांची जात बेइमान व फरेबी" (साने-पयाव ४६६).

फरोक्त; फरोख्त (स्त्री॰) [फा॰ फरोख्त्] विक्रय; विक्रीत. "निमे तक्सीम दरोबस्त फ्रोख्त दिली" (चन्द्रचूड दप्तर १।१). "फरोख्ती केली असे" (राजवाडे १३।९२).

फलाखी (स्त्री॰) [फा॰ फराखी] समृद्धी; विपुलता. "पातशाहास अर्जी श्रीमन्ताची पोटगी-फलाखी याची माग्य केली" (राजवाडे ६।५५९).

फलाणा (पु॰) [फा॰ फलान्-अ॰ फुलान्] अमुक. "स्वामी तो परमहंस! सुखदुःखातीत स्वामी असतां क्षणक्षणां फलाण्यानें फलाणें जाहलें, ह्यांमुळें फलाणें गेलें यासकारें लिहून पाठवितात याचा विचार काय!" (पारसनीस-ब्रह्म ३२).

फवारा (पु॰) [अ॰ फव्वारा] जलोत्क्षेप; कारन्जें; हज्जाऱ्याचें तोण्ड. "फवारे रुप्याचे व ताम्ब्याचे मजालस पाहून लावीत जावें" (साने-पयाव २८६).

फस्त (स्त्री॰) [अ॰ फस्द्] शीर तोडून रक्त काढणें. "हकिमांनीं फस्त सोडविली, तत्क्षणीं प्राण निघोन गेला" (दिमरा १।२५१).

फस्त उध्वस्त. पस्त पहा.

फस्ली [फा॰ फस्ली] हङ्गामी; मोसमी; अकबरानें सुरू केलेला (शक); फस्लींत ६४९ मिळविले कीं विक्रम संवत् मिळतो. शहाजहाननें दक्षिणेंत सुरू केलेल्या फस्लींत ५९० मिळविले कीं इसवी सन मिळतो.

फस्ली साल (न॰) [फा॰ फस्ली साल्] पिकाचें, उत्पन्नाचें वर्ष.

फस्सल; फसल (स्त्री॰) [अ॰ फस्ल्] मोसम; हङ्गाम. "अम्ब्याची फसल बारमाही चालती करितो" (राजवाडे ५।२१०). "स्वराज्याचा अम्मल फसलीचे फसलीस...फडच्या करीत जाण्याविषयीं जागीरदार व आमिल जमीदा-

रांस इनायत–नामे व्हावे " (राजवाडे ५।१९५).

फहमिन्दा; फामिन्दा [फा॰ फहूमन्दा] जाणता; तर्बेज. " कोणी जमीदारीचे कसबांत फहमिन्दा न जाहला " (राजवाडे १९।१०५).

फाका (पु॰) [अ॰ फाका] उपास. " दिवसेंदिवस अन्न मिळेनासें जाहलें; चार चार फाके पडूं लागले " (पाच ३०). " पील–खाना, व अस्तबालास व उन्टांस दाणा नाही, फाके गुजरतात " (राजवाडे १।५४). " इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा–तोबरा, न जाल्यास फाका " (होकें १०५).

फाके–कशी (स्त्री॰) [फा॰ फाका–कशी] उपासमारी. " पातशाहा कांहीं आपलें वर्तमान त्यांस फाकेकसीचें साहूगतील " (दिमरा ११४). " जोतसिङ्ग सन्दारकर यास फाकेकसी होत आहे " (राजवाडे ५।११८).

फाकेशीर उपाशी (ऐच ११९).

फाजल [अ॰ फाज़िल] विद्वान्; शहाणा. " सर्व गोरीनें तुम्ही पढे फाजल आहां व सर्व कितात जाणून अकल–पूर " (राजवाडे ३।१८६).

फाजील (न॰) [अ॰ फाज़िल] अधिक; धाजवीहून अधिक; चावट; उत्पन्नांतील वाढावा. " त्याजकडे फाजील होतें तें माफ करून आणखी बक्षिसें उदण्ड दिधलीं " (चित्रगुप्त ११९).

फाणस (पु॰) [अ॰ फानूस] कन्दील. " फानूस लावावे त्यांत मेणबत्त्या लावाव्या " (खाने–पयाद २८५). " फाणसें झाडें किरङ्गाणी काम चिलोरी " (प्रभाकर–लावण्या ९२).

फात्या (स्त्री॰) [अ॰ अल्फातिहा] कुराणांतील पहिला सुरा; तो पठणें; प्रार्थना. " फात्या करावी " (मराचिथोशा ९). "मार्गीतच इदीच्या फात्या देऊन नज़रा झाल्या " (राजवाडे ५। ४१). " मुलानानें फात्या न दिला तर चकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे तें हलाल (= विहित व ग्राह्य) होत नाहीं " (गांवगाडा ११३).

फाम (स्त्री॰) [अ॰ फह्म्] समजूत, अक्कल; चित्तस्थिरता.

फामिन्दा अक्कलवन्त; फहमिन्दा पहा.

फार्कत; फारखती (स्त्री॰) [अ॰ फिराघत्=सुटका; फा॰ फारिघ्–खत=सोडचिठ्ठी] मुकता; मुक्तिपत्र; विभक्तापत्र. " अलीजाह याचे महेल्यापासून फारकत झाली; यानन्तर याचा मार्ग होईल " (राजवाडे ५।११६). " फारीखत " (राजवाडे ३।३२). " दाजीपन्तापासून फारखती लेहून घेतली " (राजवाडे ६।८).

फार्शी; फार्सी [फा॰फार्सी] पार्स प्रान्तांतील व आतां इराण देशांतील (भाषा).

फायश [फा॰ फाश्] जाहीर; जाहिराणा; प्रसिद्धी. "हें पत्र एकान्तीं वाचून ठेवावें, फायश जाल्यानें येथें सेवकाची पत राहणार नाहीं " (मद्रा ११९९). " ऐसें असतां आपण बजाजीपन्त यांजकडे फायश केली याचा दोष ठेवितात हें मलाय आश्चर्य जालें " (राजवाडे ७ सलप ३१). " जर गोष्ट फायशांत आली, ज्यास त्यास समजेल तो फुटला तर पथच गेली " (राजवाडे ७ सलप २।११०).

फारीक [अ॰ फारिघ्] मुक्त; अदा, पावता; चुकता. " सण्ड फारीक

झाल्यावर थोडीबहुत त्यांची मेहमानी करून बहुमानें त्यास त्यांचे स्थळास पाठवून यावे " (मराआ २३). " उत्सव प्रसङ्गीं कर्ज-वाम होईल तर श्रीरुपेनें फारीक होईल " (राजवाडे ८।१२०). " तुम्ही सारे हुडपणा न करितां जीव राखोन एक वेळ कर्जापासोन पारीख जाहलां तर लक्ष जोडी मिळाली " (खरे ८६२).

फासला (पु०) [अ० फासिला] अन्तर. " नवलूर म्हणोन गांव धारवाडापासून एक कोसाच्या फासल्यानें आहे " (खरे ८।४३८९). " तासगांवास मिरजेस फासला किती ! " (खरे ११।५६६३).

फिक्रा (पु०) [अ० फिक्रा] मज्कूर (राजवाडे १०।१६४).

फिकीर, फिकर (स्त्री०) [अ० फिक्र] विचार; चिन्ता; काळजी.

फिकीर-मन्द [फा० फिक्र-मन्द] चिन्ताक्रान्त. " वडेसाहेबांनीं ही खबर ऐकून बहुत फिकीरमन्द जाले " (पद्मव ६९). " त्यांणीं दस्तूर व वहिवाटी केल्या त्यांचें रक्षण करण्यास अलम्गीर फिकीर-मन्द जाहले " (वाड-सनदा १५०).

फित्ना-फिसाद (पु०) [अ० फित्ना अ० फसाद] खूळ-दङ्गा. " मज्बूत होऊन फित्ना-फिसाद बर्पा करितील " (साने पयाव ४८२).

फित्ने-अङ्गेजी (स्त्री०) [फा० फित्ना-अङ्गेजी] द्रोह-चिथावणी; बखेडा. " फित्ने-अङ्गेजीनें तुम्हास सामील होऊन निमक-हरामी पदरीं घ्यावी हे युक्त नाही " (जोरा ५७).

फित्रत, फित्रीत (स्त्री०) [अ० फत्रत्] अनायकी, क्रान्ती; बखेडा. " फित्रत " (राजवाडे १८।४४ व २०।३६७). " ते वेळे शहाजीचे फित्रीत जाली " (राजवाडे १८।३४). " फित्रीताकरितां रोडी दुचाळिया प्रजा होत्या त्या परागन्दा होऊन एक एक जागा गेलिया (राजवाडे १८।३४).

फितणें स्वामिद्रोहास प्रवर्तणें.

फितवा-फितूर (पु०) [अ० फुतूर शैथिल्य] स्वामिद्रोह, दगाबाजी, फारस्थान, फन्द-फितूर. "फितवा-फान्दा" (सभासद २२). " फितवा-फान्दा " (चित्रगुप्त ३६). " द्रोहगा-फितूर " (राजवाडे ८।२२२).

फितूर (पु०) [अ० फुतूर] शैथिल्य; शिस्तीचा अभाव; दगाबाजी.

फितुरी स्वामिद्रोही, हरामखोर.

फिदवी (पु०) [अ० फिद्वी] एकनिष्ठ सेवक. " श्रीमन्त राव पन्तप्रधान हुजूरचे फिदवी " (दिमरा ११३६).

फिदा [अ० फिदा] कुर्बण्डी, अत्यन्त अनुरक्त; (मुर्खपणानें) अनुरक्त. " जीव प्राण तुझ्यावर फिदा। मागं सख्या कांहीं प्रसन्न झालें काय हवी सम्पदा " (प्रभाकर लावण्या १९७). "सम्भाजी मजवर फिदा होऊन मला न पाहतां आराक जाहला " (गोवाचिशाव ११).

फिदाई [फा० फिदाई] एखाद्या तत्त्वासाठीं जिवावर उदार झालेला. (स्त्री०) अनुरक्ती.

फिर्याद (स्त्री०) [अ० फर्याद्] तक्रार, कागाळी, न्याय-याचना.

फिरङ्गाण (पु०) [∠फा० फिरङ्गी] फिरङ्ग्यांचा देश.

फिरङ्गाणी फिरङ्गी. " दोन कम्पू फिरङ्गाणी "(साने-पयाव ५५).

फिरङ्गी [फा० फिरंङ्गी ∠ फ्रयाङ्क] युरोपीय; पोर्चुगीज.

फिरस्ताद [∠ फा० फिरिस्तादन् = पाठवणें] पाठवणूक. "राघो विठ्ठल यांस फिरस्ताद केले असत" (सानें–पयाव ३८७).

फिराद; फिर्याद न्याय–याचक. "सूर्या कुम्भार हुजूर जाऊन फिर्याद जाला" (राजवाडे ६।१८). "रामोजी व दयाजी यादूर पादशाहापासीं फिराद जहाले" (राजवाडे १५।१३).

फिल्फौर [फा० फिल्फौर्] त्वरेनें ; अविलम्बें (ऐटि १।५९).

फिलवाके [अ० फिल्वाकिअ] खरोखर; वस्तुतः

फिलहाल [अ० फिल्हाल्] सध्यां. "फिल्हाल इतका मजकूर समजण्यांत आला" (पद्मव ११८).

फिसाद; फसाद (स्त्री०) [अ० फसाद्] फितूर (पाव ७); यण्डाळी; तण्टा; दङ्गा; मशेला. "फसाद लाग्यविषें मुनासब नाहीं; ज्याप्रकारें फन्द मोडेल तें करावें " (राजवाडे ५।१७७). "तों एक–च–एक (= अचानक) घरांतील फिसाद उभा राहिला " (राजवाडे ५। १४५)."फिसाईत"(पाव८)."फिसाइत" (इम १२१). "परन्तु कधीं कधीं फिसादीच्या गोष्टी बोलतात (वाड–याया २।३३). "तण्टा–फिसाद (पु०)= तण्टा–बखेडा, दङ्गा–धोपा.

फिसादी [फा० फसादी] बण्डखोर. "फिसादी महा हजार लोकांनिशीं पळून गेला " (ऐटि १।५९).

फिसालत (स्त्री०) फिसाद; कारस्थान. "शिन्दे यांचें व यायांचें हरएक विशीं मिटो देऊं नये या प्रमाणें आंतून फिसालती होत्या " (खरे ११।५७७२).

फीळ (पु) [अ० फील् ∠ फा० पील्] हत्ती. "एक जंजीर फील " (सानें–पयाव ३८४).

फील–खाना (पु०) हत्तीखाना.

फील–नाळ (स्त्री०) हत्ती वरील तोफ.

फुर्सत; फुर्सती (स्त्री०) [अ० फुर्सत] सन्धी; काबू; रिकामा वेळ; सवड; अवधी. "त्यासि सारा तपा आकार तुम्हांस करावयासी आजीपासून फुर्सत पुढील साल पावेतों दिली आहे " (राजवाडे १५।३६९). "फुर्सती " (राजवाडे ३।५७).

फुर्सदगी (स्त्री०) भरपगारी रजा.

फेर–बदल (पु०) फरक.

फेरिस्त (स्त्री०) [फा० फिहरिस्त्] सूची; अनुक्रमणिका; यादी.

फेरिस्ता (पु०) [फा० फिरिश्ता] प्रभु-प्रेषित; पैगम्बर; देवदूत; एक सुप्रसिद्ध फार्शी इतिहास–कार.

फेरोजी–निशान [फा० फीरूझी–निशान्] विजयचिन्हाङ्कित; विजयशाली.

फैज–बक्षी (स्त्री०) [फा० फैझ्बख्शी] कृपादान. " साहेबांनें फैज–बक्षी करून लवकर जाब पाठवावयाविशीं अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे " (पद्मव ११२).

फैल (पु०) [अ० फिअल्] कार्य; अम्मल; सत्ता. " हरामखोरास फैला–यमोजीब सजा होईल " (सानें–पयाव ४९३). " यांत जो फैल मज्कुदीनें कर्तव्य तो करणें " (ऐप ११५). " करवीरकरांची मस्लत म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे परंतु यांचा फैल उत्कृष्ट" (खरे ११।

५७६४) "कोठी सिद्ध जाल्यावर फैल करावा ऐसी यांचीं चाल" (ऐटि ३।१५).
–स फैलावर घेणें = – ला कठिण कामाला जुम्पणें; शिक्षा करणें; कान उपाडणी करणें.

फैल-ज़ामीन (पु०) [फा० फ़िअल् इ-ज़ामिनी] जामुचल्का; सरळवर्तनाबद्दल हमी घेणारा (वाड-समा २।१७४).

फैसल करणें [फा० फैसल् कर्दन्] निवाडा करणें; निकाल देणें; पुरें करणें. " हें काम फैसल एका दिवसांत करून" (खरे ८७५). "तुमचे कामास अर्ज् करून फैसल देऊं " (राजवाडे १५।२१).

फैसला; फैसल्हा (पु०) [अ० फैसला] निवाडा; निर्णय; निकाल.

फौज् (स्त्री०) [अ० फौज्] सेना. " समुद्रतीरा वानर फौज् आजी पालटी पाहिजे " (मुक्तेश्वर वनपर्व १५।१६२).

फौज्दार (पु०) [फा० फौज्दार्] एक पोलीस अधिकारी.

फौज्दारी गैरमुल्की गुन्ह्यासम्बंधी; (स्त्री०) गैर-मुल्की गुन्ह्याचा खटला.

फौज्-नशीन ससैन्य. " परंतु राजाराम तिकडे जाऊन पुन्हा पूर्ववत् फौज्-नशीन जाले " (मराचिथोशा ४२).

फौज्-बन्द ससैन्य.

फौज्-फाटा (पु०) [अ० ताइफा = जमियत] सैन्य-जमाव.

फौज्-सल्तनत (स्त्री०) फौज्. "ये-ज्-रब घोडी चालवून हैदर-खान याची फौज्-सल्तनत सर्वत्र बुडवून गारत केली " (खरे ४।१७९८).

फौत होणें [फा० ८ फौत् शुदन्] मरणें. " एक रोजीचें खावयास नाहींसें जालें, अजीं सबब आपला भर्तार रानोजी राव फौत जाहला " (राजवाडे १७।१).

फौत (स्त्री०) मृत्यु. वाका-फौत = मृत्यु. " २७ जिल्कादीं पादशाची वाका-फौत जाली " (राजवाडे ११।५५).

~~~~~~

ब

ब्यहस्त-नसीब; बेहेस्त-नशीन स्वर्गवासी "हैदरअलीसां...ब्यहस्त-नसीब जाले हें ऐकून दिलास बहुत गम्गीनी व खफगी जाली " (साने-पयाव ४६७).

ब फा० पूर्वगामी अव्यय ब, व अ० पूर्वगामी अव्यय बि याचा अर्थ-ला,-एं, सह अगर-नें असा होतो व फा० पूर्वगामी अव्यय बा याचा अर्थ सह असा होतो.

ब-आब्रू [फा० बा-आब्रू] प्रतिष्ठेनें. " मिर्ज़ा इस्माईल बेगास ब-आब्रू ठेवावें " (दिमरा २।२६).

ब-अमल रितीप्रमणें. " तरी ब-अमल दिवाणचे बन्दगीस मालूम करून फर्मान लिहविला" (राजवाडे १६।३२).

बइज़्ज़त व हुर्मत = सन्मानानें (खरे-७।३५६७).

ब-ई-सबब = या कारणास्तव (साने-पयाव ३८४).

ब-एक एकदम. " मग ब-एक अशी कस्त करावी कीं फुर्सत घेऊं न द्यावी " (खरे ८।४३५६)

बक्तर, बख्तर (न०) [फा० बग्तर्] चिल्खत.

बक्तर-पोस चिल्खती. " याची दहा हज़ार स्वार बख्तर-पोस पासरिया-
~~~~~~

निशीं मोकावल्यास आला " (दासेह १४).

बक्रीद; बकरीद (स्त्री०) [फा० बकर्-ईद्] जिल्हेजची दहावी तारीख; बली-दान-सण.

बक्शी; बख्शी (पु०) [फा० बख्शी] उमेदवारांची शिफारस करून मनसब देवविणारा; सैन्यांत पगार वाटणारा; सेनापती.

बक्शी-गिरी (स्त्री०) [फा० बख्शीगरी] सेनाधिपत्य. " बक्षीगरी " (राजवाडे ६।४८३).

बक्शीस (न०); बक्षिसी (स्त्री०) [फा० बख़्शिश्] देणगी, इनाम; माफी; माफ. " तिचे पायावर डोई ठेऊन झाले अन्याय बक्षीस करून घेणें " (पारसनीस-मप २८७).

बकाय-उमर-दराज् [फा० बका-इ-उम्र्-इ-दराज़्] दीर्घायुष्याची शाश्वती. " तेथील वन्दोबस्त जाल्यास बहुत दाव व लौकिक व बकायामूर-दराज़ " (साने-पयाव ४७६).

बकाल (पु०) [अ० बक्काल = भाजी-विक्या] उदमी. " वाणी बकाल मिळोन दोनशें पालें असतील " (खरे ४।१४७५).

बकाली असंस्रुल, व्यापारपेशा.

बख्त-दार सुदैवी (ऐस्फुले ३।२२).

बख्त-वार [फा० बख़्त्-यार्] सुदैवी. " याकूब हा कन्हाडचा बागवान बख्त्-वार असे " (राजवाडे १५।२४).

बख्त-वारी (स्त्री०) [फा० बख़्त्यारी] सुदैव, सम्पन्नता. " ऐसे सख्तीनें बख्त-वारीच्यावळें जोरावारी केली " (राजवाडे १५।२४).

बखर (स्त्री०) [अ० ख़बर] बातमी; हकीगत; इतिहास. " बखेर पादशाहास लेहून " (राजवाडे १५।१३) " बखर पाठविली मालूम जाली" (ऐटि २।३७).

ब-खैरीयत सुखरूप, सुरक्षितपणें. " छ ११ रोजीं कही गेली ते बखैरी यतीनें घेऊन पावली (चिरा २६).

बगल (स्त्री०) [फा० बग़ल्] काख; बाजू. बगलेंतील गोष्ट = स्वकपोल-कल्पित गोष्ट.

बगल-बच्चा (पु०) जोहुकूम हस्तक्या, बगल्या.

बागिचा (पु०) [फा० बाग़ीचा] लहान बाग.

बगैर [अ० बि-ग़ैर्] शिवाय, वाचून. " बगैर-जागीर लोकांची समजावीस होत नाहीं " (इम ६६). " बगैर सङ्गीनात मुराई (!) दफे होऊनु पातशाही नामोश राहात नाहीं " (इम ६६).

बच्चा (पु०) [फा० बचा, बच्चा] लहान मूल. कच्चीं-बच्चीं = लहानमुलें.

बच्चाजी ; बच्चाराम राजश्री (लहानास रागाचें सम्बोधन).

ब-जमियत सैन्यासह. " ब जमेयत आठं हजार स्वारानिशीं " (दिमरा २।५७). " तिकडे बाघ ब-जमियत आहे " (खरे १२।६३११).

ब-जया, बजा [फा० ब-जाय्] ठिकाणीं, वस्तुतः " मादण्णापन्त व अकण्णापन्त म्हणजे ब-जया पादशाही " (सभासद ६८). " श्रीमन्त ब-ज्या स्वामीच " (राजवाडे ६।५६१).

बजा [फा० ब-जा] रास्त, योग्य, मुकर. " ह्यास हे गोष्ट ब-ज्या आहे " (दि

११७). "दोन्ही दौलती एक; जुदाई रती-बरायर नाही हें एकीन व वजा" (राजवाडे ५।१४५). "बहुत बेहतर व बजा जालें" (सानें-पयाव ४७६). " बजा आणिली " = केली (इम २३६).

बजाज् (पु०) [अ० बझ्झाझ्] कापडाचा व्यापारी.

बजाजी (स्त्री०) [फा० बझ्झाझी] कापडाचा व्यापार.

ब-जावणें [∠फा० ब-जा आवर्दन् वर वजा आणणें पहा] करणें; अमलांत आणणें; निक्षून फर्मावणें. " खुश्याय-दौला यांनीं खुर्नीशात बजावून " (राजवाडे ३।१८६).

बजावणी (स्त्री०) कार्यपूर्ती, तामील; अम्मल-बजावणी.

ब-जानब [फा० ब-जानिब] कडे; बाजूस. " ब-जानीब कार्कुनानी हाल व इस्त-कबाल " = विद्यमान व भावी कार्कुन यांप्रती.

ब-जिद्; ब-जीद् [फा० ब-जिद्] निकड लावणार; आग्रही; अजीज्; दीन; श्रमी; रुष्ट. " सेवक खानाजवळ या गोष्टी-करितां नित्य बजीद् आहेत " (राजवाडे ११३७). " कलम्यचे मुकामीं उभयतांस बजीद् झालों कीं चलावें; कबूल न करीत " (राजवाडे ५।१७). " त्याजवर त्याणें यास ब-जीत फार घेऊन (= घासाघीस घालून) दिली " (राजवाडे १।२५७). " वेढा पडला म्हणोनें घाबरेपणें गर्दा पडोन बजीद् व्हाल तर यांणीं किल्ल्याचें कांहींच करणें नाही " (खरे १।२१०). " सर्कारचे फौजेची व तोफखान्याची सलाबत भोंसले यांनीं खाऊन ब-जीद् होऊन शरण आले असतां निष्ठुरता न करावी-सबब रुपांकरणें मान्य झालें " (खरे १०३२). "विदुर यांस वर्तमान खोटेंसें समजल्यावर आपले जागीं फार बजीद् होऊन नाइगरस यास धावयासी स्वार पाठविले " (खरे १०।५३२०).

बजिदगी (स्त्री०) अजिजी, आर्जव. " लाटसाहेब बहादुरानें तमाम बजिदगीनें लिहिलें आहे कीं राजेसाहेबांचे खिज़्मतींत अर्ज करावा हें इकडील चित्तांत " (राजवाडे १०।२५२).

बजिदी (स्त्री०) बजिदगी, अजिजी, आर्जव. " ठाणें घेतल्यानन्तर त्याशीं गांठ घालावी इतक्यांत त्यांनीं वकील पाठवून बहुत बजिदी केली " (खरे १००६). "कुमरोलवाले आले ते कायूची, बहुतां प्रकारें बजिदी करितील, लालूच दाखवितील; जात मकरी । " (राजवाडे ११।६०).

ब-जिन्नस [फा० ब-जिन्स्] वस्तुतः; हुबेहुब; खुद्द. " लिहिलें आलें त्याची ब-जिन्नस नक्कल करून पाठविली आहे " (खरे ५।२२९८). " त्यासी, बजिन्नस नज़रबेगखांजी यांणींहि पत्र सेवेसी लिहिलें आहे " (राजवाडे ८। २११).

ब-ज़ोरमर्दी शौर्य-बळानें. " बख्तसिंह गनीनीं जोधपूर घेतलें तें ब-ज़ोरमर्दीनें घेतलें " (राजवाडे १०।२११).

बत्तर्फ [फा० बर्तर्फ्] पदच्युत; मामूल.

बत्तर्फी (स्त्री०) [फा० बर्तर्फी] पदच्युतता.

बत्ता (पु०) [फा० बत्ता] दस्ता; कुटण्याचें अगर सलण्याचें साधन.

ब-तङ्ग [फा० ब-तङ्ग्] जेर; लाचार. " चौफेर फौजा ठेऊन तीन चार दिवस बतङ्ग केला " (राजवाडे ११५२).

"रोहिलेही आपली जागां बतडूग जाले" (राजवाडे १।२२५).

ब-तरीक [फा० ब-तरीक्] म्हणून; दाखल; प्रमाणें. "त्यास ब-तरीक नज़र्बन्द ठेविले आहेत" (दिमरा १।१२२). "ब-तरीक मेजवानी म्हणून हत्ती एक घोडा दिल्हे" (दिमरा १।११४). "हे चिठी ब-तरीक हुण्डी आहे" (राजवाडे ७ सलप २।९०).

ब-तारीख = तारखेस. "ब-तारीख छ० २" (राजवाडे १६।५९).

ब-दस्तूर प्रमाणें; पूर्ववत्. "किल्याचा बन्दोबस्त ब-दस्तूरी चालत आहे त्याअन्वयें करून" (राजवाडे १०।३४२).

ब-दस्तूर-साबिका पूर्व वहिवाटीप्रमाणें (राजवाडे ८।२१८).

बद [फा० बद्] वाईट.

बद-अमल (पु०) बद-अमली (स्त्री०) कुकर्म; हरामखोरी; बे-बन्दशाई. "सन्तु जाधवीण, तिनें बद-अमल केला" (खरे ८।४२१३). "ज्याणें बद्-अम्मल केला त्यास भाण्ड्याचे तोण्डीं देऊन उडविणें अगर कडेलोट करणें" (वाड-शाछ १९३). "बद-अमली करून बसल्यास रुपये श्रीमन्तांचे सुटतात असें नाहीं" (खरे ७।३७५५). "मुलकांत बद-अमली जाली आहे" (दिमरा १।२२४).

बद-अहदी (स्त्री०)[फा० बद्-अहूदी] वचनभ्रष्टता; वचनभङ्ग; गैर-सलूक. "टिपू बहादूर यांनीं बद-अहदी केल्यास तिहीं सर्कारांनीं येक होऊन त्याची तम्पी करावी" (राजवाडे ७।२).

बद-कौली (स्त्री०) वचनभ्रंश (खरे ७।३५७६).

बद-ख्याली कुविचारी; दुराचरणी; बाहेर ख्याली.

बद-गोई (स्त्री०) [फा० बद्गोई] अपभाषण; निन्दा. "लाड्णी-बद-गोई केली" (राजवाडे २०।२२०).

बद-दील [फा० बद्दिल] भ्याड; संशयी; वहीमखोर (हिच २६१).

बद-दिली (स्त्री०) [फा० बद्दिली] भ्याडपणा; वहीमखोरी.

बद-नक्ष; बद-नक्षा (पु०); बदनक्षी (स्त्री०) पाणउतारा; मानखण्डना; दुर्लौकिक; अप्रतिष्ठा. "लोकांत बद-नक्ष होय तें न कीजे" (राजवाडे ८।२१३). "सर्कारचा बद-नक्षा होतो" (मराचिथोशा ४९). "मोठी बद-नक्षी जाली" (राजवाडे १।२३२). "लोकांत आपलेच लोकांचें भय आपल्यास जालेंसें जालियानें बद-नक्षी आहे" (राजवाडे ६।२३१).

बद-नज़र (स्त्री०) वाईट दृष्टी; कुवासना (पाच५;७); वैर (खरे ७३५६६). "दर्यामध्यें टोपीकरांची बद-नज़र" (वाडमा १।३४०).

बद-नाम [फा० बद्-नाम्] मानखण्डित; कुप्रतिष्ठित; कुप्रसिद्ध. "पुढें ऐसी बदरहा वर्तणूक करून बद-नाम न होणें" (राजवाडे १५।३८१). "अम्मा नाहक आपल्याला बद-नाम केलें न पाहिजे" (इम ६७). "तुझ्या नांवासाठी चारचौंघांत बद-नाम झालें" (गडकरी-राजसंन्यास ५५).

बद-नाम (न०) बद-नामी (स्त्री०) [फा० बद्-नामी] मानखण्डना; दुर्लौकिक. "आम्हांस कांहीं तुमचे आशीर्वादें करून बदनाम आलें नाहीं." "उलटी

आमची बद्-नाम-नालीस होते " (राजवाडे ३।१४४).

बद्-नियत (स्त्री०), बद्-नेत (पु०) स्वामिद्रोह; हरामखोरी. "बद्-नियत" (दिमरा २।६७). " महाराजांचे पायाशीं सेनापतीनें बद्-नेत धरिला " (मराचिथोशा ४९).

बद्-नियती दुष्टहेतूचा; स्वामिद्रोही. "परन्तु जैपूरवाला प्रतापसिङ्ग बद्-नियती " (जोरा ९).

बद्-नेक (स्त्री०) [फा० बद्=वाईट; नेक्= चाङ्गलें] हरामखोरी. "स्वामींसी त्यानें बदनेक केली त्याचें फल ईश्वरें दिलें " (खरे १०।५२३०). " मी बद्-नेक बाळासाहेबांपाशीं केलीच नाहीं " (खरे १०।५२३७).

बद्-फैल (पु०) [अ० फिअल् = कर्म] कुकर्म; स्वामिद्रोह. " नाहीतर बदफैल करून फन्द कराल तर जावली मारून तुम्हांस कैद करून ठेऊं " (ऐरकुले १।२४).

बद्-फैली कु-कर्मी; पापाचरणी; व्यभिचारी.

बद्-बख्त [फा० बद्-बख़्त्] दुर्दैवी.

बद्-मस्त [फा० बद्-मस्त्] धुन्द; तर्र; मग्रूर; चण्डखोर. " गनीम बहुत बद्-मस्त जोरावर जाहला " (पाब १२).

बद्-मस्ती (स्त्री०) [फा० बद्-मस्ती] मग्रुरी; चण्डखोरी; चण्ड (पाब ६).

बद्-मामला (पु०) बद्-मामली (स्त्री०) अव्यवस्था; अन्याय; हरामखोरी

बद्-मामली लुचा; हरामखोर. " इङ्ग्रेज़ फार बद्-मामली आहेत; प्रथम गरिबीनें गोष्ट बोलून आपला कब्जा करावा हे चाल त्यांची आहे " (राजवाडे १।२६).

बद्-मास; बद्-माश [फा० बद्-मआश्] दुराचारी; गुण्ड; पुण्ड.

बद्-लाम; बद्-नाम. " आम्हांस बद्-लाम करूं नये " (खरे १०।५६२९).

बद्-लामी (स्त्री०) बद्-नामी; आरोप (मराआ ३१); ठपका; दोष. " परंतु लोक गैर-माकूल आम्हांस नकळत वर्तले तरी त्याची बद्-लामी आपणावरी न ठेवावी " (राजवाडे ८।१०).

बद्-रस्ता (पु०) वाईट चाल; अन्याय. " अन्यथा हे मोईन न कळतां । वसूल भोळेपणें घेतां । खोल करूनिया बद्-रस्ता । पाय पसारिती" (मेस्तक-पुस्तक; जमेलेसन २९).

बद्-रहा (स्त्री०) गैर-चाल. " हे बद्-रहाची कैफियत " (खरे ७। ३५७०).

बद्-राह [फा० बद्-राह्] कुमार्गी; कुमार्गानें. "तरी ऐसी बद्-राह वर्तणूक करावयास गरज़ काय ?" (राजवाडे ३।२३७) "कोणी बद्-राह वर्तेतील वर तुम्हीं लोकांनीं बुद्धिवाद साङ्गावा " (राजवाडे ८।१२६).

बद्-वक (पु०); बद्-वकी (स्त्री०) अप्रतिष्ठा. " नबाब बुद्धिवन्त होतसाता हे बुद्धी वृद्धापकाळीं करून बद्-वक करून घेतला " (पारसनीस ब्रप ४५). " आतां पादशाई बद्-वकीची, खजिना नाहीं, मुलूख नाहीं अशी जाली (साने-पयाव ३३०).

बद्-सलूक (पु०); बद्-सलूकी (स्त्री०) गैर-वर्तणूक; अन्याय. " चाकरीचे रखेशीनें आपल्या वडिलांसी वर्तन

असतां रयतेसीं बद-सलूक केला" (इम ७६). "बद-सलुकी" (दिमरा १।५।४).

बद-सूरत [फा० बद्-सूरत्] कुरूप.

बद-हवई विशेष खोटी; अगदींच वाऱ्यावरची. "अशा बद-हवई आवया उठावितील त्यांत जीव नाहीं" (खरे १।११३).

बद्दल [अ० बदल्= ऐवजीं] ऐवजी; मुळें; करितां; साठीं. "पाउसाबद्दल हत्ती घोडे उण्टें बहुत मेलीं" (मराचिथोशा ६२). "बदल नन्दादीप व मण्डारा" (राजवाडे १५।१५८).

बद्रका (पु०) [फा० बद्रका] सशस्त्र संरक्षक; वाट-सोबती. "मीरसानाचें दस्तक घेऊन बद्रका मागोन सजाना रवाना करावा तें त्यांचयानें न झालें" (राजवाडे १।३६). "दुसरी बद्रका प्रयोजन नाहीं." (चिरा ४५).

बद्रा (पु०) [अ० बद्रा] कोथळा; पिशवी. "सदर्हू दाऊस बद्रे सुमार एकूणें तीन आहेत." (खरे ५।३४८२).

बदक (न०) [फा० बतक्] कलहंस; एक पक्षी.

बदल (पु०) [अ० बदल्] फरक; स्थित्यन्तर; उलट; भरतें. "इकडून ऐवज् पावला असतां बदल गोष्ट साहित्गतल्यास ऐवज् माघारा घ्यावा." (खरे ११।५६७०).

बदलणें फिरणें; एक सोडून दुसरें घेणें; स्थित्यन्तरित होणें.

बदला (पु०) फेड; मुशारा.

बदली (स्त्री०) फिरवणूक; ऐवजी काम करणारा.

बदाम (पु०) [फा० बादाम्] कठिण कवचीचें एक पौष्टिक फळ.

ब-दिमाख ऐटीनें; ऐटदार; छान्दार. "पांच हजार स्वारां ब-दिमाख पोशाख करून बसले." (होके १०४).

बन्दील-खातर समाधानासाठीं. "ब-दील-खातर इज्जतीचे एवढ्यावर ठराव झाला" (राजवाडे ५।३१).

ब-दील-माहीद [अ० मुवह्हिद्] अनन्य भावानें; अनन्य भाव ठेवणारा (इम ६५).

बन्द (पु०) [फा० बन्द्] गांठ मारण्याच्या दोराचा तुकडा; गांठ; पुडकें; अर्धा कागद; ताव; कुस्तीतील डाव; बन्देंस; नियन्त्रण; कैद; शिस्त; कैदी; सान्धा; अवयव; गैर-चालू; खण्डित; तहकूब; लाविलेलें. "राज्यांतील पागा व हशम यांचा बन्द अगदीं ढासळून गेला होता" (मराआ ६). "मशानिल्हेचे बन्द बन्द वेगळे करून जिवें मारिला" (दिमरा १।३१०). "तहांत ठरलें कीं झाडून बन्द सोडावे" (खरे ७।३५२२). बन्द आणणें=कैद करणें (मराचिथोशा ७३).

बन्द-खलासी (स्त्री०) [<अ० खलास् =सुटका] बन्धनमुक्तता. "अगोदर ...गुलामाची बन्द-खलासी करून करार-मदार ठरल्यावर मग उमेद्वारी ठेवावे" (दिमरा १।३०७).

बन्द-खाना (पु०) तुरुङ्ग. "आपला बाप तीन वरसें बन्द-खानीं होता" (राजवाडे १५।२५).

बन्दगी (स्त्री०) [फा० बन्दगी] दास्य; सेवा; सलाम। "आपला धाकटा भाऊ याद-गार बेग रावसाहेबांचे बन्दगीस गेला आहे" (राजवाडे १।६३). "बन्दगीस अर्ज रोशण होय" (राजवाडे ६।१५७).

बन्दगी; बङ्गी (स्त्री०) [?८फा० बुन्गा =सामान किंवा ८फा० बन्द्=बद्ध] गांठोडें. "दोन बन्दग्या दाखिलों गुज़रली" (राजवाडे ७।१३३).

बन्दर (न०) [फा० बन्दर्] नौकाशय. "द्वीपें द्रोणाख्य संहानें । जीं बन्दरें बोलतीं" (मुक्तेश्वर-सभापर्व १४। १४१).

बन्दा [फा० बन्दा] बद्ध; अङ्कित; गुलाम.

बन्दी (पु०) [फा० बन्दी] कैदी.

बन्दी-खाना (पु०) [फा० बन्दी-खाना] तुरुङ्ग; कैदखाना.

बन्दूक (स्त्री०) [फा० बुन्दूक्] गोळी मारण्याचें आग-हत्यार.

बन्देस; बन्देज़ (पु०) [फा० बन्दिश्] बन्ध; बन्दोबस्त; पेच. "राज्याचा खर्च-वेच बन्देज़ बान्धून" (गोचुकें २३).

बन्दोबस्त (पु०); बन्दोबस्ती (स्त्री०) [फा० बन्दुबस्त्] व्यवस्था; तज्वीज़; शिकस्त; कैद. "येथें तुमच्या खर्चाची व जायदादीची बन्दोबस्त करून देऊं" (दिमरा १।२८०). "रात्रीची दगा-बाजी करील; यास्तव छबिन्याची बन्दोबस्ती चाङ्गली असावी" (खरे ४। १५१०).

ब-नाम [फा० ब-नाम्] नांवानें; बेरमी. "याची लेक ब-नाम जानी" (वाड-शाछ २१८).

ब-पोशाख पोशाखी; पोशाख केलेला. "मजालसींतून फरास फिरणें ते ब-पोशाख असावे" (साने-पयाव२९६).

ब-फज़ल-इलाही [फा० ब-फज़्लि-इलाही] ईश्वरी कृपेनें. "ब-फज़ल-इलाही औंमेहेरवॉं दूरन्देश व कुलाह-पोश याचे फन्द-फरेयास खूब वाकीफ" (साने-पयाव ४६३).

ब-फर्ज़न्दानत वंशपरंपरेनें (पेद्सभा १६).

बबर्जी (पु०) [फा० बावर्ची] आचारी; (विशेषतः) मांसाचे पदार्थ रान्धणारा; बटलर.

बबर्जी-खाना (पु०) सैंपाक-घर.

ब-मज़्कूर म्हटल्याप्रमाणें; पूर्ववत्. "यक्षी मज़्कुराची निवत ब-मज़्कूर कायम असल्यास तुम्ही एकत्र राहणें" (दिमरा २।९७).

ब-मय [अ० मअ=सह] सह. "ब-मय सामान" =सामानासह. "बमय कुटुम्बासुद्धां" (राजवाडे १०।२६५).

ब-मिनत मिनत्वारीनें; आर्जवानें. "अगर ब-मिनत आपणाशी राजकारण लाऊन तमा व तवक्का दाखवितील" (साने-पयाव ४८३).

ब-मुजीब; ब-मोजीब [फा० ब-मूजब्] प्रमाणें. "हक-बमोजीब" =हक्का-प्रमाणें (राजवाडे १५।२७३). "बिमो-जीब बहुंकूम फर्मान व खुर्दं-खत" (राजवाडे १५।१४४).

ब-मुरूवत [८अ० मुरूवत् = माणुसकी] माणुसकीस अनुसरून. "ब-मुरूवत हज़रतीची भीड त्यास गालब" (राजवाडे ५।७२).

बयान; बयाण (पु०) [अ० बयान्] वर्णन; तारीफ; विस्तार. "तुमचे योग्य-तेची वृद्धी असावी याचा आम्हांस किती सन्तोष याचा बयान नलगे" (राज-वाडे ५।११). "रावजी शेवटचे ऐसे जे जाले त्यांचा बयान काय लिहूं!" (राजवाडे १०।१३९).

बयान-अर्ज़ (पु०) साङ्गणी. बयान-अर्ज़ करणें=साङ्गणें. "हेजीब जाऊन

राजभुवरासी हे हकीकती बयाण-अर्ज केले" (इम १०).

बयान्वार; बयान्वरा [फा० बयान्वार] ब-तपशील; तपशील-वार; सविस्तर. "खबर बहुत बयान्वार लिहिली" (राजवाडे १५।३१). "पेस्तर अहवाल नज़रे पडलिया बयान्वरा बखेर पाठऊन देऊं" (इम १३).

बयाना; बयाणा (पु०, [अ० बेआना] विसार; आगाऊ दिलेला पैसा.

बर्कत [अ० बरकत्] लाभ, यश; भरभराट. "नियत तशी बर्कत" = बुद्धी तशी समृद्धी.

बर्कन्दाज़ (पु०) [फा० बर्कन्दाज़्] बन्दूक-शिपाई.

बर्कन्दाजी (स्त्री०) [फा० बर्कन्दाज़ी] गोळीमार. "बर्कन्दाजी व तोफजी फिरङ्गी याची निःसीम म्हणावी तैसी" (पारसनीस ब्रप ७७).

बर्करार (पु०) बर्करारी (स्त्री०) [फा० बर्करार्=स्थित] निश्चिती; कायमी. "ही नेहमी फौज बर्कराराची तार्इनात" (चित्रगुप्त १४). "असा मनोभाव दृासपून बर्करारीची वचनें शिवाजीमहाराजांस साङ्गावी" (चित्रगुप्त ९).

बर्कशी (स्त्री०) [८ फा० बर्-अक्स्] द्वेष; भाण्डण; उरस. "त्यांतही उभयतांचा एकविचार नाही; भवानीपन्तासी व त्यासी बर्कशीच आहे" (ऐटि ३७). "बरी आज लाविलीस बर्कशी" (प्रभाकर-लावण्या १०२).

बखास खास; मुद्दाम; स्वतःची. "साहेबीं चित्त घालून खासखाई बखास चिट्ठी घेऊन पाठविली पाहिजे" (राजवाडे १०।४२२).

बर्खास्त, बर्खास [फा० बर्खास्त] विसर्जित. "कचेरी बर्खास व्हावी" (राजवाडे ६।५१०). "दोन प्रहरास बर्खास जाली" (राजवाडे ७।८३).

बर्खुर्दार [फा० बर्खुर्दार्] फळ खाणारा; उपभोगणारा.

बर्खुर्दारी (स्त्री०) [फा० बर्खुर्दारी] उपभोग.

बर्गुज़र (स्त्री०) दिरङ्ग; निष्काळजीपणा. "दिल्लीचे नजीक आणि जागा मेवातची; यास्तव बर्गुज़र न करणें" (राजवाडे १०।३६३).

बर्ची (स्त्री०) [फा० बर्ची] लहान भाला.

बर्जा [फा० बर्जा] योग्य; बजा. "दुतर्फा दोस्ती चालावी हें बर्जा" (राजवाडे १०।१२८).

बर्ज़ोर [फा० बर्ज़ोर्] बलाढ्य; सक्त. "बर्ज़ोर नतिजा देऊन कार्यसिद्धी करावी" (पारसनीस-ब्रच ५७).

बर्तख्त तख्तावर. "दिल्लींत पातशाहा बर्तख्त बसवावा" (दिमरा १।२६९).

बर्तर्फ [फा० बर्तरफ्] बाजूस; पदच्युत; बडतर्फ. "मुरादखान याची फौज अगदी बर्तर्फ केली" (खरे १।२४४).

बर्तर्फी (स्त्री०) [फा० बर्तरफी] कामावरून दूर करणें, होणें. "जर्नेल इष्टवरिट यास हिंदुस्थानचे फौजेचा बहालीबर्तर्फीचा मुख्त्यार केला आहे" (दिमरा १।१२८).

बर्तर [फा० बर्तर्] श्रेष्ठ; उच्चतर. "त्यांणींहि पादशाही हुकूम बर्तर म्हणोन" (चित्रगुप्त ४०).

बर्दास्त (स्त्री०) [फा० बर्दाश्त्] पाहुणचार; मेहमानी; व्यवस्था; शुश्रूषा; सहन. "तूर्त जुसमांची वगैरे बर्दास्त

होत आहे" (खरे ११।६०१२). "भाऊसाहेबांस हें बर्दास्त न होतां जाब दिल्हा कीं स्वाऱ्याशिकाऱ्या करून देणें घरास आणावें ही चाल कोठील!" (होके २७).

बर्निस्वती [अ० निस्बत् = सम्बन्ध] प्रमाणें. "तें बर्निस्वती साल. मज़कूर दुमाला कीजे" (राजवाडे १५।१३८).

बर्पा [फा० बर्पा] उभा; सुरू. "हङ्गामा बर्पा केला" (खरे ७।३५६७). "प्रस्तुत जो हङ्गामा बर्पा झाला याचे बन्दोबस्ताची शक्ल कशी श्रीमन्त करितात ते बोलावी" (राजवाडे ५।७६).

बर्फ; बरफ (पु०) [फा० बर्फ] घनीरूत हिम.

बर्फ-दाणी (स्त्री०) बर्फ ठेवण्याची पेटी.

बर्फी (स्त्री०) [फा० बर्फी] एक प्रकारची खाण्याची मिठाई.

बर्बाद [फा० बर्बाद] वाताहत; नष्ट; रद्द. "गढी खोदून बर्बाद केली" (होके १४). "दिल्ली महास्थळ, पादशहा बर्बात जालियांत फायदा नाही" (पारसनीस-ब्रप २५). "पुढील तहनामा झाल्यानन्तर मागील तहनामा बर्बाद होतो" (राजवाडे ७।३). "मुम्बईकरांनीं अहद-पैमान सर्व बर्बाद करून" (खरे ७।३५६६).

बर्मा (पु०) [फा० बर्मा] गिर्मीट; भोंक पाडणें. "आतां तोफेचे कानास बर्मे करावयास लाविले आहेत (राजवाडे ५।६९).

बर्मदान भोंक पाडण्यांत कुशल. "भण्डारी चाङ्गले बर्मदान" (वाड-समा २।९).

बर्वक्त वक्तशीर. "इङ्ग्रजांचे तम्बीची मस्लहत उम्दी बर्वक्त तद्बीर होऊन नमूदांत याची हे सल्लाह नेक" (साने-पयाद ४६९).

बर्हक [फा० बर्हक्क्] न्यायानें; प्रमाणें. "बर्हक्क-धर्म मन्सुफी करून विल्हे लाविले पाहिजे" (राजवाडे ३।११०). "बर्हक मुन्सफी केली" (राजवाडे १५।३३).

बर्हम [फा० बर्हम्] दिक्क; भ्रम. "मर्जी बर्हम होते" (राजवाडे ५।८).

बर्हुकूम [फा० बर्-हुक्म्] प्रमाणें. "बर्हुकूम याद" (वाड-बाबा २।६६.)

बराबर; बरोबर [फा० बराबर्] समान; अचूक; न्याय; समागमें. "बराबरी माणकोजी हुके-मर्दार ऐवज़ पाठविला असे" (राजवाडे ६।१३०).

बराबरी; बरोबरी (स्त्री०) [फा० बराबरी] समता; सारखाई; तुलना; स्पर्धा.

बरामद (स्त्री.) [फा० बरामद्] व्यवस्था; निकाल; आगत; अधिष्ठित. "येविशीं, राजश्री कृष्णरावजी कडून लिहणें; म्हणजे कामाची बरामद होईल" (राजवाडे १०।१८३). "मागती नबाब बरामद होऊन इङ्ग्रजी सद्दा सर्दार यांची मुलाज़मत झाली" (राजवाडे ५।१४१). "कुर्सीवर नबाब बरामद जाले" (राजवाडे ७।८४).

बराय; बराई [फा० बराइ] साठीं; सुद्द. "बराय तिजारत" (पदमव ११३). "बराय मातम्पुर्सी कोणी यावें ऐसी रीत इङ्ग्रजांची नाही" (पदमव ११४). "तफ़ासां बराय मस्लत ठेवून गेले" (होके ११०). "बराई अर्ज़ सातरेसी आणून"

(राजवाडे १५।३०). "इन्साफ बराई खुद (शब्दशः स्वतःच्या विचाराने) जातीनें पहावी" (राजवाडे १५। २९८). "बरायखुद पादशहा याजवर मो छापा घालितां" (मराचिथोशा ३४).

बराय-खुद खास=स्वतः; जातीनिशी. "गोपाळराव गोविन्द यांनीं फौजेचे तर्फेस बराये-खुद-खास उभे राहून श्रीमन्तांचे हवेलीचें रक्षण केलें" (राजवाडे ११।५९).

बल्के [फा० बल्कि] किम्बहुना. "नित्य दहापांच बल्के वीस पर्यन्त माणूस आपोआप पळून जातें" (खरे ८।४३ ७५). "ते तेथेंच रहात बल्कीं माघारे फिरत ऐसें करवणें" (राजवाडे ११३१२).

बल्वा; बळ्वा (पु०) [फा० बल्वा] दङ्गा; बखेडा; हङ्गामा. "ज्यांणीं बल्वा केला, त्यांत शामील जाले असतील त्यांचेहि पारिपत्य करणें" (राजवाडे ७।४१).

बला; बलाय (स्त्री०) [अ० बला] सङ्कट. "त्याचें येणें जालियावर आम्ही अधिक बलायेंत पडल्यास आम्हांस काय सूख?" (राजवाडे ६।५९८).

बळा-दुरी (स्त्री०) सङ्कट दूर व्हावें म्हणून ओंवाळून टाकिलेला पदार्थ. "बायकानीं ... पुर्पे मस्तकीं महाराजाचें उडवून बला-दुरी व सतगे करून ओंवाळिलें (चित्रगुप्त ११४).

ब-वकूफ [फा० बा-वुकूफ] शाहणा दिमरा १।४८).

ब-वख्त-नेक शुभकाळीं. "आं साहेबीं सत मसर्रत-नमत पोंहोंचिलें तें ब-वख्त-नेक पोंहचलें" (साने-पयाव ४८०).

ब-वजूद [फा० बा-वुजूद] असूनही. "ब-वजूद टॉमस मोर्टीन ... पुण्यांत आला असतां एकाएकीं जाऊन गवर्नर मज्कूर यांनीं आमचा आय व आनश (!) पाहून वतनाची जागा साटीस मोर्चे लाविले" (ऐटि ११५८).

ब-वजे-अहसन उत्कृष्ट रितीनें (राजवाडे १५।११३).

ब-वाजवी योग्यतेनुरूप. "एक जरेचे आजार तुमचे तर्फेनें जाहले ऐसे खबर मालूम जाहालिया ब-वाजिबी ताकीद होईल" (राजवाडे १५।१५६).

ब-शर्त [फा० ब-शर्त] अटीप्रमाणें; अटीवर; (स्त्री०) अट. "तुमचें काम ब-शर्थ झालें" (हम ५६). "तेव्हां ब-शर्तीप्रमाणें ... तालुका ... हवाली करावा" (राजवाडे १९।१०८). "परन्तु ब-शर्थ मशारनिल्हेचीं कुटुम्बें शहरांत दाखल व्हावी तेव्हां ऐवज सावकारानें द्यावा ऐसा करार आहे" (राजवाडे १०।२६५). "इङ्ग्रेजाचे पारपत्यास तुम्ही आम्हास मिळाल्यावर अशी ब-शर्त घालून याद दिली असतांहीं आले नाहींत तेव्हां हरामखोर कीं हिन्दू हें समजावें" (साने-पयाव २५०). "ब-शर्तीची याद" (साने पयाव २५१).

ब-शर्ती शर्तीवरील. "ब शर्ती हुण्डया" (राजवाडे १९।३२).

बशारत (स्त्री०) [अ० बशारत्] शुभवार्ता; सुखखबर. "अशी आम्हांस बशारत जाली आहे" (राजवाडे ११६३).

बस्ता (पु०) [फा० बस्ता] गांठोडें; थैली; बद्ना; बद्ध. " त्यांत माच घालून त्यावर दारूचे बस्ते, मडकीं ठेवावीं " (मराआ ३४). " कम्बर् बस्ता " = कटिबद्ध; सिद्ध.

बस्स; बस [फा० बस्] पुरे.

ब-सरन्जाम सरन्जामासहित. " तिकडून येतां ब-सरन्जाम आले " (राजवाडे ११।१९).

ब-सवाब सौचित्य; उचित. " त्याचा जबाब ब-सवाबच येईल " (राजवाडे ५।८५).

ब-साअत-नेक शुभ घटिकेला (साने-पयाव ४७७).

बसाळत (स्त्री०) [अ० विसाल्] सन्धी; स्नेह.

बसाळती स्नेहाचा. " खान मज्कूर सर्कार कुम्पनीचे बसाळती सिलिसल्यांत दाखल जाला आहे " (राजवाडे १०।२५१).

ब-सिका-खास = खास-शिक्यानिशी. " फर्मान ब-सिका-खास " (राजवाडे २०।३६५).

ब-हर्गीज् कधींहि; बिल्कूल. " हा मज्मून ब-हर्गीज् मोकूफ करूं नये " (राजवाडे ७।२३).

बहर (पु०) [फा० बहार् वसन्त ऋतु] हङ्गाम; विपुलता; भर; तारुण्याचा तजेला. " रुन्द छातिवर बुन्द गेन्द जणु गुलाब बहरामधिं फुलती " (प्रभाकर लावण्या).

बहरामन्द [फा० बहरामन्द] सुखी; सम्पन्न. " हकीमजीस साहेबजाद्दियाचे मुलाजमतीचे बहरामन्द केलें " (राजवाडे ३।१८१).

बहाणा (पु०) [फा० बहाना] निमित्त; ढोङ्ग; उजूर. " राजश्री भाऊंचे पत्राचा बहाना लावतील या करितां भाऊस पत्र लिहिलें होतें " (खरे ५।२४७६). " आपले घाचें खूळ, दादा येणार नाहीं; बहाणे हजार लावितील " (साने-पयाव १५५).

बहाद्दर; बहादूर [फा० बहादुर] शूर.

बहाद्दरी; बहादुरी (स्त्री०) [फा० बहादुरी] शौर्य. " प्रस्तुत ते सर्दारीचे व बहादुरीचें कामास हिम्मत करणार " (साने- पयाव ३२५).

बहार (स्त्री०) [फा० बहार्] मौज; सौन्दर्य; कमनीयता; (पु०) वसन्त ऋतू.

बहारम वहम; दिक्क; सपा. "राजे मज्कूर बाहेर जाऊन राहिल्यामुळें मर्जी बहारम " (राजवाडे ५।१८०).

बहारी [फा० बहारी] वासन्तिक.

बहाल; ब-हाल [फा० ब-हाल्] पूर्ववत्; दुरुस्त; खूश. बहाल करणें = देणें. "याजकरितां लाडाचे चौथे दफेची इबारत ब-हाल ठेवणें जरूर " (राजवाडे ७।९२). " तुझा गड तुला भाल ठेवितों व तुझी मुलाजमत करवितों " (राजवाडे ६।६०३). " मुलूख हैदर नाइकाचे पुत्रानें घेतला आहे तो त्याजकडे ब-दस्तूर ब-हाल असावा " (दिमरा १।११५). " कसबे मज्कूरची मोकदमी तुम्हास बहाल करून " (राजवाडे १५।२७८). " तबियत ब-हाल होत पर्यन्त नवाबाची मुलाजमत करीत नाहीं " (राजवाडे १।२४).

ब-हाळ मर्जी (स्त्री०) खुशमर्जी.

बहाली (स्त्री०) नेमणूक; रुपा. " जर्नेल इस्वरिट यास हिन्दुस्थानचे फौजेचा

बहाली-घर्तफींचा मुख्त्यार केला आहे" (दिमरा १।१२८). " मशार्निल्हेस बहालीचीं पत्रें पाठविलीं " (दिमरा १।१२०).

बहाली-मेहेरबानगी (स्त्री०) दया-लोभ.

ब-हुज़ूर-पुर्नूर [फा० ब हुज़ूरि पुर्नूर] प्रकाशमान् दर्बारास. " ब-हज़ूर-पुर्नूर-दर्गाहास हजीर होऊन " (राजवाडे १८।५१).

बळवाय आम (पु०) [अ० आम्=सार्वत्रिक] सार्वत्रिक् दङ्गा. " याकरितां शहरानींच प्राणाचे गिन्हाईक मेटलियावरी बळवाय आम जाला " (राजवाडे ६।३७७).

बाकी (स्त्री०) [अ० बाकी] राहिलेलें; शेष; शिल्लक; एरव्हीं. " कांहीं बाकी न ठेवणें "=सर्व कांहीं करून चुकणें.

बाकी-साकी =बाकी. " आतां बाकी-साकी राहिली आहे ते वसूल करून " (पारसनीस-मप २९).

बाग (पु०) [फा० बाग्] उद्यान; उपवन.

बाग-बगिचा (पु०) फुल-झाडाचा समुदाय.

बाग-वान (पु०) [फा० बाग्बान्] माळी; फुलारी; " फळफळावळ विकणारा " (ऐस्कुले ३४).

बागाईत; बागायत (स्त्री०) [अ० बाग़ात् अनेक व० बाग् चें] विहिरीच्या अगर पाटाच्या पाण्यावर केलेली फूलझाडांची, अगर फळझाडांची अगर भाजीपाल्याची लागवड; गैर-जिरायत.

बागी [अ० बाग़ी] बण्डखोर; स्वामीद्रोही. " शहानवाज़ खान बागी होऊन दौलताबाद बळाऊन बसला आहे " (राजवाडे १।१५०). " बागी जालियास तम्बी करून " (दिमरा १।४७). " पारपत्य बागी वगैरेचें मनोदयानुरूप करूं " (राजवाडे ६।३०१).

बाङ्ग (स्त्री०) [फा० बाङ्ग्] पुकारा; ओरड; प्रार्थनेला बोलावण्याचा पुकारा. " कोठें महजीद् (=मशीद) आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बाङ्ग देतात व कोठें देवालय आहे तेथें घण्टा वाजवितात " (गाड-सनदा १५०).

बाङ्ग-सलवात [∠ अ० सलात् = प्रार्थना] प्रार्थनेला बोलावण्यासाठी मुअझ्झिन् मशिदींतून ज्यो पुकारा करितो तो. "दक्षिणेंत बिल्कूल गोवध न करावा. मुसल्मानाचा धर्म निमाज़ रोज़ा, बाङ्ग-सलवात, इकरानें खुदा-परस्ती (=देवपूजा) करावी " (भा-ऐपयाव १८).

बाज् [फा० बाज़्] ससाणा; श्येन.

बाज़ [फा० बाज़्] उलट; उलटपक्षीं. " बाज़ गुन्हाई (=अन्यायानें) माझें वतन घेऊन माझे तीन खून केले आहेत " (राजवाडे १५।१६).

बाज़ [अ० बाद्] नन्तर. " बाज़ -बरसात याचें पारिपत्य करूं" (होळकर १२).

बाज़त; बाजद नन्तर; बादज़ पहा.

बा-ज़मियत स-सैन्य. " गुलाम बा-ज़मियत हज़र होता " (राजवाडे ५। १३२).

बाज़ार (पु०) [फा० बाज़ार] पेठ; हाट; गोन्धळ; अव्यवस्था; खरेदी.

बाज़ार-हाट (स्त्री०) बाज़ार-पेठ; बाज़ार-खरेदी.

बाजार-गप्प (स्त्री०) बिलमी खबर; वदन्ता.

बाज़ार-बुणगें (न०) [फा० बुन्गाह्] सैन्याबरोबरचें उदमी वगैरे गैर-लढाऊ लोक; कारखाना, सामुग्री वगैरे.

बाज़ारी [फा० बाज़ारी] पेठेंतील; ऐकीव. "कागदी पत्रीचें वर्तमान नव्हे; बाज़ारी आहे" (खरे ८।३९७६).

बाजिन्दा (पु०) [फा० बाज़न्दा] खेळाडू; बजवय्या; फसवणूक करणारा. "नट-चञ्चल मैना तूं दिसती बाजिन्दी जी जी" (होनाजी बाळ १७७).

बाजी (स्त्री०) [फा० बाज़ी] खेळ; क्रीडा; डाव; सरशी. "एकवेळ बाजी विस्कटली म्हणून पराक्रमी पुरुष स्वस्थ बसत नाहीत" (खरे ११।६१००) अङ्गावर बाजी येणें = हरणें.-वर बाजी देणें = हरविणें.

बाजीकार उत्पादक; कर्ता. "सर्वांचे सम्मते या करण्याचे बाजीकार रघुनाथ विडवई व रुस्तुम कलाल" (राजवाडे ७।३९).

बाजीगर; बाजीगार (पु०) [फा० बाज़ीगर्] खेळ खेळणारा; कोल्हाटी; गारुडी; उलटणारा. "ते सर्व दर्किनार राहून मार्शीन मज्कूरच बाजीगार होऊन बे-अदबी करूं लागले" (खरे ७।३५६७).

बाजीगरी; बाजीगिरी (स्त्री०) [फा० बाज़ीगरी] गारूड; चेटूक.

बाजू (स्त्री०) [फा० बाज़ू] बाहू; पक्ष; तर्फ; कड; पैलू. "प्रधान हेच राजेलोकांची बाजू" (माआ १९). "प्रतापराव पडले...आज एक बाजू पडली" (सभासद ६२) "बाजूंत कुवत आहे तर सर्व ज़ाब-साल दुरुस्तीनें होतील" (राजवाडे ५।६).

"पिकल्या पद्याा बाजूच्या (= पैलूदार) सात पानांच्या, सुपारीचे पानांची गुण्डी उभी घालून भर्दार चाड्गल्या बान्धाव्या" (साने-पयाद २८१).

बाजूबन्द (पु०) [फा० बाज़ूबन्द्] दण्डाला बान्धण्याचा स्त्रियांचा दागिना.

बाज़े [फा० बअज़ि] कांहीं; अवान्तर; इतर; वरकड. "बाज़े मसालत रुस्तुमराव यास कलमी केले त्याजकडून बाज़े (=स्पष्ट) होईल" (राजवाडे १०।१६७).

बाड (न०) [अ० बयाज़्] वही; कनाथ; तम्बू. "विठोबाचे देवळीं बाड होतें तेथें गेले" (होके ८९).

बाड-बिछान (स्त्री०) डेरे, राहुट्या वगैरे सामान. "बाड-बिछात स्वाचे हातास लागली" (खरे ७।३६१५).

बाडा (पु०) कनाथीचा परिघ. "बाडा बारा लेरा कोसांचा येकेहल्लीं चरकपल्लीपर्यन्त बसला" (राजवाडे७।१०८).

बातन [अ० बातिन् = अन्तरस्थ] गुप्तपणें; कुकिया. "बातन निज़ाम अलीचें राजकारण लाविलें यास्तव आप्पाजी पन्तास बरोबर घेऊन येतो." (राजवाडे ३।१६०).

बातमी; बातनी (स्त्री०) बार्ता; हकीगत. "आपण बातनी बाङ्गली राखावी" (खरे ८।३९२६). "सर्कारचे ज़ासूद बातनीस पाठविले होते त्यांनीं वर्तमान सांङ्गितलें" (खरे ८।४३४८).

बातमीदार बातमी लिहून पाठविणारा; अख्बारनवीस.

बातनी-नीस; बातमीनीस (पु०) अख्बारनवीस. "स्वामीकडील बातनी-

निसोंबी पत्रें विकल्पयुक्त येऊन बे-मर्जी होती " (राजवाडे १०।१९७).

बातल; बातील [अ० बातिल्] खोटें; व्यर्थ, रद्द. " काल कुमक गांवांत गेली म्हणोन ऐकतों हें खरें किंवा बातील?" (खरे ७।३४८२).

बाद [अ० बअद्] नन्तर, वज़ा. बाद घालणें = वज़ा करणें. " आम्ही ताकीद केलियाबाद...मुम्बईकर पन्हा देणार नाहींत " (खरे ७।३५७०). " आमच्या फौज़ा जाऊन ही गोष्ट बाद दसरा होती तर ते मज़ा " (खरे८।४३५२). " बाद-ऊ (= त्याच्यामागून) अव्लाद व अहफाद त्यांसी रवा करणें" (राजवाडे १५। ३६४).

बादज; बाज़्त [फा० बादज़्] नन्तर, पुन्हा; यापुढें. " बादज् ईद पेशावरास येणार " (दिमरा २।३७). " दादा साहेब बादज् बरसात येतील " (इम २६०). " बाकी बादज् फत्ते मागाहून पाठवावें " (राजवाडे १२।१२५). " बादज् फर्याद येऊं न दीजे " (राजवाडे १५।१६९). " बाज़्द ", (राजवाडे १५।३७, ३८).

बादशहा; बाच्छा (पु०) [फ० बाद्-शाह्] पातशहा.

बादशाही; बाच्छाई पातशाही पहा.

बाप-ज़ादा [फा० बाप्=पिता; अ० जद्द= आजा] वाडवडील, पूर्वज. " दिल्ली याचे बाप-ज़ायाची नाही, जो सामर्थ्यवान् होईल त्याची दौलत असें आहे " (गोसचिशाब १२)

बाब; बाबत (स्त्री०) [अ० बाब्] रकम, फलम; गोष्ट. त्याबाबत=त्यासम्बन्धी.

बाबस्वार फलम्वार.

बा-यक्-दिगर एकमेकांशीं. " बा-यक-दिगर मन्सबा ६ऋं लागले कीं " (सानें-पयाद ४७३).

बार्कस (न०) [फा० बार्कश्] व्यापारी मालाचें जहाज़.

बार्कशी मालाची वाहतूक करणारा

बार्गीर (पु०) [फा० बार्गीर् ∠ फा० बारा=घोडा] धन्यानें दिलेला घोडा ठेवणारा स्वार शिपाई.

बार्दान (न०) [फा० बार्दान्] गांठोडें; पोतें. अकलेचें बार्दान=मूर्ख.

बार्निशी (स्त्री०) बार्निसाचें काम; सर्कार दप्तरीं नोन्दणूक.

बार्नीस (पु०) सर्कारदप्तरीं नोन्द झाल्याची खूण म्हणून सनदांवर बार असीं अक्षरें लिहिणारा.

बार्बर्दारी (स्त्री०) [फा० बार-बर्दारी] भार-वाहणूक " बार्बर्दारीचे उन्ट " (चित्रगुप्त १४).

बार्याब [फा० बार्याब्] दर्बारी हज़र. " गुलाम जंमियत सुद्धां हुज़ूर बार्याब होतो " (राजवाडे ५।१५१).

बाहां [फा० बाहां] वारंवार. " आम्ही हुज़ूरांत बाहां अर्ज़ मारूज़ करितों कीं राजे बहेरी बहादूर हज़रतीचे कदमाखेरीज़ दुसरा अर्थ जाणत नाहींत " (राजवाडे २२।६२).

बार [फा० बार्] पर्वानगी. " तुमचें मन बार देत नसिले तरी कौल-चौल घेऊनु पुत्रा बराबरी लोक देउनु पाठविजे " (राजवाडे १५।३६७).

बारकाई (स्त्री०) [∠ फा० बारीक्] सूक्ष्मपणा.

बारीक [फा० बारीक्] सूक्ष्म; कृश. " श्रीमन्त स्वामींची बहुतच मर्जी

बारीक (=खप्पा) जाली आहे" (राजवाडे १।२२८).

बारीक-राव काडी पहीलवान.

बारीश (स्त्री०) [फा० बारिश्] वृष्टी; पाऊस. "बारशीच्या जोरामुळें माघारी कूच करून गेलों" (साने-पयाव३८४). "बारिशेचा शदत"=पाउसाची झोड (राजवाडे १०।१८२).

बारूत; बारूद (स्त्री०) [फा० बारूत्] ज्वालाग्राही दारू. "बारू." (इम ८). "बारूद सरली; दररोज चार मण करचे होती तेवढी खर्च होते" (खरे १२। ६३३९).

बारूद-खाना (पु०) दारूखाना (खरे ७। ३६०२).

बाल-पर्वर्शी (स्त्री०) लढाईंत कामास आलेल्यांच्या मुलाच्या सङ्गोपनासाठीं केलेली नेमणूक.

बालायेश (स्त्री०) [फा० बालाइश्] उन्चावणी; सर्फराजी. "कितुरियास जागा देऊन त्याची बालायेश करणें हे कोणते रियासतींतील चाल आहे" (खरे ७।३५७१).

बालिस्त; बालीस (स्त्री०) [फा० बालिश्त् बालिश्] उशी; तक्या.

बाले-किल्ला (पु०) [फा० बाला=उन्च] पहाडी किल्ल्याचा उन्च पोट-किल्ला; उपर-कोट.

बाले-घाट घाटमाथा; घाटावरील प्रदेश.

बा-वक; बा-वकर [फा० बा-वकार्] प्रतिष्ठावन्त, कीर्तिमान्. "राजेसाहेबांची रियासत दुसरियाचे रियासतीनें निस्मतीपेक्षां सर-सब्ज (=सुसम्पन्न) व मज़्बूत रहावी" (राजवाडे १०।२५२).

बा-उकूफ [फा० बा-वुकूफ्] शाहणा. "एक सर्दार बा-वुकूफ" (राजवाडे १२।२७).

बा-वजूद; ब-वजूद [फा० बा-वुजूद्] असें असूनही. "बा-वजूद अब्दालीची गडबड दिवसेंदिवस अधिक ऐकत असतां मुलूक आपला खाली टाकून श्रीरङ्गपट्टणास ..गेलेत" (राजवाडे १।१२४).

बि-कलम कलम्वार; तप्शीलवार.

बि कलम-जुलूम जुलमानें लिहिलेलें. "आपणांस नेऊन रजावन्द नसतां लेहून घेतलें मग आपण बि-कलम-जुलूम म्हणून दहशत खाऊन गैरहजीर होऊन तमचे भेटीस आलों" (राजवाडे २०।४२०).

बि-तप्शील [फा० बि तफ्सील्] तप्शीलवार; सविस्तर.

बिचारा [फा० बी-चारा] क्षीणोपाय; गरीब, बापडा; निरुपद्रवी.

बिचोबा (पु०) [फा० बीचोबा] लहान बिन-खाम्बी तम्बू.

बिछाईत; बिछायत (स्त्री०) [अ० बिसात्] जाजम, बैठक, मालमत्ता (सभासद ५८).

बिछाइती गैर-दुकान्दार. "बिछाइती वाणी" (वाड-समा ३।१३५).

बिछावणें अन्थरणें.

बिजन [फा० बी-जान्] निष्प्राण. (न०) कत्तल; कतलाम. "आपल्या सात बायकांस एक एकीस सोर्लीत बोलावून आणून, तर्वारीनें छाटून बिजन केल्या" (ऐस्फुले ६४).

बिझाईत (स्त्री०) [अ० बिझाअत्, बिसात्] मालमत्ता (सभासद २१).

बि-तर्जुमा=नियमानुसार (राजवाडे १५। २७१).

बिदा (स्त्री०) [अ० विदाअ] रवानगी, पाठवणूक; निरोप, रवाना. "तेथील सर्व भाव पाहून बिदा घेतली" (ऐति ७८). "येल्ची मरकुराची बिदा विलायतेस करणार" (दिमरा २।७९). "तुम्हासही येकेदी घालल्यान इजा यावी सबब आमच्या खावन्दांनीं आम्हास रूमशामहून बिदा करून पाठविले" (पाच १६). "त्याजवर आणीक फौज बिदा केली" (दिमरा १।१८०). "भेटी घेऊन बिदा होऊन येतों" (राजवाडे १।१४१).

बिदाई बोळवणूक (वाड-समा ३।३००).

बिदागिरी, बिदागी, बिदाकी (स्त्री०) बोळवणी, निरोप देतांना सम्भावना करण्यासाठीं दिलेलें पारितोषिक. "नाहु बरें झालें म्हणजे तुम्ही बिदागी करूं" (पेदसमा ४). "बिदाकी" (होके १२९). "नन्तर विडे देऊन बिदागिरी केली" (राजवाडे १२।१९५).

बिदाती [? बिद्अती] नवीन (वाड-मा २।१०६).

बिदानन्द [फा० बि-दानन्द्] जाणोत, जाणावें.

बिन [फा० बिन् ∠ अ० इब्न्] पुत्र; वल्लद. अ बिन् ब = बचा पुत्र अ.

बिन-तक्रार निमूटपणें.

बिन-मोज़बी विन-हिशेबी, बे-जवाब्दार.

बिनाबर [फा० बिनाबर] साठीं. "बिनाबर मुलाजिमत शोर साहेब आले" (पदमव ११६).

बिनाबरान म्हणून, प्रमाणें. "तरी बिनाबरा मालूमात मनास आणून तुम्हांस कौल महेमत केला आहे" (राजवाडे १७।३३).

बिनी; बिन्दी (स्त्री०) [फा० बीनी = नाक] म्होरच, सैन्याची आघाडी.

बिनीवाला (पु०) बिनीतील माणूस; बिनीचा अधिकारी.

बिबी, बिब्बी (स्त्री०) [फा० बीबी] कुलीन मुसल्मान स्त्री.

बिमार [फा० बीमार्] आजारी; व्याधित. "बघुन कामिना तुम्हा नगरच्या व्हतील बीमार" (देवल-मृच्छकटिक).

बिमारी (स्त्री०) [फा० बीमारी] आजार.

बिरञ्जी [फा० बिरञ्जीन्] पितळी (दिमरा २।१५५).

बिरादर (पु०) [फा० बिरादर्] भाऊ; भ्राता.

बिरादरी (स्त्री०) [फा० बिरादरी] भाऊपण; बन्धुसमाज; जमात. "बिरादरी सारखी चाल उभय दौलतींची आहे" (राजवाडे ५।८६). "जमादार जाग्यावरच पडला होता; नन्तर त्याचे बिरादरीची जप्ती करविली; तों लोक कांहीं पळून गेले" (खरे ११।५६६८). "आम्ही त्या बिरादरींतील आहोंत" (ऐति ३।४८).

बिल्-एक-रुई [∠ फा० यक्रुई = एकनिष्ठा] एकनिष्ठपणें. "तरी बिल्-एक-रुई ह्क्तर चित्तारूढ करितील" (राजवाडे ६।६०२).

बिल्कूल [अ० बिल्कुल्ल्] सर्वस्वी; मुळींच. "बिल्कूल एख्त्यारी व मुख्त्यारी मज्कूर एक साहेब जनेलाची असावी" (पदमव ८५).

बिल्फैल [अ० बिल्फिअल्] वस्तुतः; अगदीं. " बिल्फैल नातवान " (राजवाडे १५।२४८).

बिल्मक्ता मक्ताप्रमाणें. " बिल्मक्ता खण्डणी केली ते कबूल असोन " (राजवाडे १८।५३).

बिल्वर; बिलोर (पु०) [अ० बिलोर्] एक उच्च प्रकारची कांच; एक बाङ्गडीचा प्रकार.

बिल्वरी; बिलोरी [फा० बिलोरी] बिलोराचा.

बिलन्द् [फा० बलन्द्; बुलन्द्] उन्च; दुर्गम; बेलाग. " अशीरगड किल्ला, मातबर बिलन्द् आहे " (पारसनीस –ब्रप ६४). "या जागीं बिलन्द किल्ला बान्धून वसवावा " (साने–पयाव ३७६). " कोट बिलन्द् गची रुन्द " (साने–पयाव ४३१).

बिलन्दर बिलन्द्; बेलाग; अथाङ्ग; धूर्त; लफङ्गा. " पहाडी किल्ला असा एका दिवसांत यावा असें कांहीं नाहीं; किल्ला फार बिलन्दर " आहे (चन्द्रचूड–दप्तर १।१११).

बिला–उजूर हर्कत न घेतां. " बिला उजूर व बिलाकुसूर दुम्वाला करून चालू देणें " (गोइसा १५). " बिला उजूर केरूरचें तालुका बमय ठाणें हवालीं करितिल " (राजवाडे ११। ११५).

बिला–कसूर [अ० बिला कुसूर्] चूक इयगय न करितां.

बिला–महसूल ज़कात–माफीनें. "सामान जङ्गी सर्कारांत मल्लूब जाल्यास (=हवें असल्यास) ... वेपारी यांज पासोन बिला महसूल सरीदी करण्याची पर्वानगी असावी " (राजवाडे ७।१४).

बिलाशक [अ० बिलाशक्] निःसन्देह; बेलाशक. " तुम्ही फौज़सुद्धा बिलाशक जाऊन सर्वेलीस सामील होणें " (साने पयाव ४८६).

बिला हुज्जत बिनतकार " बिला हुज्जत वर्तावें" (ऐटि २।७४).

बिशात; बिसात; बिशाद (स्त्री०) [अ० बिसात्] माल; सामान. " नाहीतरी माल–बिसातीचा तमा न धरितां भाण्डियाचे माराखालीं तराण्डें फोडून टाकून सलाबत पाडावी " (मराआ ३८). "बिशात" (सभासद ५१). "बिशाद" (सभासद ४८) " बिछाईत " (सभासद ५८)

बिशाद (स्त्री०) [अ० बिसात] सामर्थ्य; ताकद; मजाल; माज्ञा.

बिस्मिल्ला (पु०) [अ० बिस्मिल्लाहिर्र्हमानिर्हीम् = दयाळू व कनवाळू अल्लाच्या नांवानें] मुसलमानांत मुलाच्या अगर मुलीच्या पांचव्या वर्षी घोड्यावरून मिरवणूक काढून मशीदींत नेऊन ' बिस्मिल्ला ' दि कुराणाचे कल्मे पढवितात तो उपनयनसदृश विधी; मन्त्र म्हणून विधिपूर्वक क्रिया करणें. "याचे कन्येची बिस्मिल्लाची शादी रात्रीं (उत्सवासाठीं) रविवारीं रात्रीं मेहदी निघाली" (राजवाडे ५।५७). "मुर्गीस बिस्मिल्ला तो कशास ! " (होके ११).

बिस्यार; बिस्यार [फा० बिस्यार्] फार; पुष्कळ. " बिस्यार खुशवक्ती हाशील जहाली " (साने–पयाव ३८४). " बिस्यार सालें गुज़रलीं " (साने –पयाव ४००) "खुशवक्ती बिसीयार जाहली " (पारसनीस–ब्रच २३)

बुज़ुर्ग [फा० बुज़ुर्ग्] थोर; वृद्ध. " अज़ कदीम मोहीमांचा व ई आनेमाचे

बुजुर्गीचा येखलास कमाल चालोन आला आहे " (राजवाडे ३।९०) "हें सर्व खुर्द-बुज़ूख यांस माहीत आहे " (वाड-कैफियती १००).

बुजुर्गी (स्त्री०) [फा० बुजुर्गी] थोरवी; मोठेपणा. " नबाबांनीं तर बुजुर्गीस लाजीम तो मार्ग सोडला " (राजवाडे ५।३१). " परन्तु आम्हां लोकांची बुजुर्गी काय आहे ! " (चिरा ३६). " ज़मियतच्या सर्दारान दोन्ही सर्कारच्या बुजुर्गीवर व उम्द्गीवर मनेष्ठनेचे व इज़तीचे रस्म अमलांत येतील " (पेअ ५८).

बुटा (पु०) बुटी (स्त्री०) [फा० बोता] कापडावर रङ्गविलेलें अगर विणून काढलेलें फूल; नक्षी.

बुट्टेदार बुटे असलेला.

बुणगें (न०) [फा० बुन्गाह्] सैन्याच्या सामग्रीचा तळ; सैन्याबरोबरचे उद्मी वगैरे गैरलढाऊ लोक. " बहिर-बुणगे" (साने-पयाव ९०).

बुत्परस्त [फा० बुत्परस्त्] मूर्ति-पूजक.

बुत्परस्ती (स्त्री०) [फा० बुत्परस्ती] मूर्तिपूजा. " मुसल्मान होऊन जो बुत्परस्ती करील त्या सज़ा तो खिताब-मोजीब (=धर्मग्रन्थान्वये) आणखीच आहे " (पारसनीस-ब्रप २३५).

बुत्फरोश [फा० बुत्फरोश्] मूर्तीचा विक्रय करणारा; धर्माचा सौदा करणारा.

बुत्फरोशी (स्त्री०) [फा० बुत्फरोशी] मूर्तीचा विक्रय; धर्माचा व्यापार.

बुत्शिकन [फा० बुत्शिकन्] मूर्ति-भञ्जक.

बुत्शिकनी (स्त्री०) [फा० बुत्शिकनी] मूर्ति-भञ्जन.

बुद्रुक; बुद्रुख; बुज़ुरूग [फा० बुज़ुर्ग] वृद्ध, थोर "सर्कारीहून बुज़ुरुगांपासून... बाजीराव पण्डित प्रधान यासी पर्गणे मज़्कूरची वतन देशमुखी अज़् कदीम इनायत असे " (वाड-मा १।६५). "तोतयाचे चौकशीसाठीं बुद्रुख जमा करितात " (खरे ६।२७१२). "एकाएकी लढाई बिघडोन बुद्रुख भाऊसाहेब सर्कार-कामास येऊन कैलासवासी जाले " (खरे ११।६०९८).

बुनियाद; बुनाद (स्त्री०) [फा० बुन्याद्] पाया, जोर; आरम्भ; स्वभाव; शील. " याची बुनियाद श्रीरङ्गपट्टनाचा तहनामा " (राजवाडे ७।९२). "इलकया गोष्टी आम्हांकडील नबाब व रुक्नुद्दौला हैदरखांच्या वकिलाशीं बोलत असल्यास त्याचा प्रकार, बुनियाद कशी आहे तें कळतच आहे " (खरे १०७४). " त्यास आपण बुनादीपासून आपले वतनाचें वर्तमान व कागद-पत्र तमाम दाखविले " (राजवाडे ८।४४).

बुनियादी; बुनादी मुळापासूनची, मुळापासून सर्व हकीकत. " गांव-कुळकर्ण बुन्यादी विठ्ठल माद शेणवी यांचें होतें" (राजवाडे ८।७४). "याची देशमुखी अव्लादी-बुनादी होती ऐसें आपणांस ठावकें आहे" (राजवाडे १५।७५). "आपले वडिलांनींही कुल बुनादी साङ्गितली होती" (राजवाडे १५।७५).

बुर्का (पु०) [अ० बुर्कअ] अवगुण्ठन; पडदा.

बुर्जी (स्त्री०) [फा० बुर्द्] राजासेरीज् सर्व मोहरीं मरणें.

बुरूज् (पु०) [अ० बुर्ज्], हुडा; कोटाच्या तटबन्दीत मज्बुतीसाठीं,

बचावासाठीं व मान्यासाठीं जागोजाग केलेली वर्तुलाकार बन्दिस्त.

बुरूज्-बन्दी (स्त्री०) बन्दूक-शिपायांच्या तुकड्याची रचना. "बुरूज् बन्दी चोंहोंकडे केली आणि रेज-गण भरून तोफा ठेविल्या होत्या त्या त्यासमयीं सोडिल्या" (खरे ८०६).

बुल्दा (पु०) [फा० बुल्दा] शहर; प्रान्त. "औरङ्गाबादचे बुल्याचे सुभेदारीचें काम" (राजवाडे ७।२२१).

बुल्बूल (पु०) [फा० बुल्बुल्] एक प्रसिद्ध गाणारा पक्षी.

बुलन्द [फा० बुलन्द्] उन्च; दुर्गम; बेलाग. "वसई जागा बका बुलन्द, सुरुङ्गाचा उपाय नाहीं" (पारसनीस ग्रप ७८).

बुलन्दी (स्त्री०) [फा० बुलन्दी] उञ्ची. "दोनी मण्डप बुलन्दीस कमी याजमुळे गर्भिणा भारी; हजमा भारी होता" (खरे १०१५४५).

बुलाक (पु०) [फा० बुलाक्] नाकपुड्यांमधील पडद्यास भोंक पाडून त्यांत घालावयाचा मोत्याचा लोम्बता अलङ्कार.

बे- [फा० बी] वांचून; अभाव दासविणारा उपसर्ग.

बे-अकलो [फा० बी-अक्ल्] मूर्ख; बेवकूफ.

बे-अदब; बे-अदबी (स्त्री०) [फा० बी-अद्बी] असभ्यता; अपमान; अनिष्ठा; हरामखोरी. "टोपीवाल्यांनीं बे-अदब केली ते हाल्सुद्ध राहून सौदागिरीचे मार्गें वर्तणूक करितील" (राजवाडे १२।५). "जातीनें सुजायत दौला याचे डेऱ्यास आलियाची बे-अदब माफ करून" (राजवाडे ३।१८६). "जाजती बे-अदबी व बे-अदाई न करावी" (खरे ७।३५७६).

बे-अदाई (स्त्री०) विरोध; स्वामिद्रोह. "सर्कारचे अमलास बे-अदाई करावी" (दिमरा ११५१).

बे-अब्रू (स्त्री०) [फा० बी-आब्रू] फजिती, दुर्लौकिक; फजीत. "स्त्री सती गेली नाहीं तर तिची बे-अब्रू आहे व बे-दस्तूर होतो असेंहि नाहीं (ऐटि २।३३). "कोत्वालास बे-अब्रू करून माघारें पाठविलें" (चिरा १३).

बे-आब (पु०) [फा० बी-आब्] बे-अब्रू. "मग स्वामी म्हणतील कीं आमचे माणसाचा बे-आब केला" (खरे १५०२८).

बे-आराम (पु०) बे-आरामी (स्त्री०) [फा० बी-आराम्] अस्वास्थ्य, अस्वस्थ. "मातुश्री हैदराबाईस बे-आराम होती तिचा वाका जाल्याचें वर्तमान आलें" (राजवाडे ७।८३). "महालांत बे-आराम शरीर नेहमीच विकल जातें" (होके ६) "तुमचेंहि तबियतीस दोन तीन दिवस बे-आरामी" (राजवाडे ५।१५७).

बे-इज्जत (स्त्री०) अप्रतिष्ठा.

बे-इतबार गैर-भरंवसा. "यांत श्रीमन्तांस आमचा बे-इतबार भासेल" (मदमा ९।१११).

बे-इतबारी अविश्वसनीय. "परन्तु ते बे-इतबारी; याजकरितां भडोच सुरतेस राहूं" (राजवाडे १२।१०६).

बे-इतला गैर-माहीत; बे-दखल; बह्-तर्फ. "त्याचे कार्कून बे-इतला केले" (राजवाडे १०।११०).

बे-इमान; बे-मान [फा० बी-ईमान्= अधर्मी] कृतघ्न; अविश्वसनीय, भग्न-प्रतिज्ञ. "परन्तु शिंसे बे-मान आहेत" (दिमरा ११३५).

बे-इलाज् (पु०) निरुपाय.

बे-उजूर बिनतकार; कांहीं सबब न साङ्गतां. "या दिवसांत पोटास न मिळे तेव्हां लोक चाकरी बे-उजूर कैसी करितील!" (राजवाडे १०।५७).

बे-कदर निर्धास्तपणें. "दिलाचा दर्या बे-कदर नाचायला लागतो" (गडकरी-राजसंन्यास ५).

बे-कम-व-कास्त [फा० बी-कम्-उ-कास्त्] कांहीं कमी न करितां; सायन्त. "सदर्हू कलमें सुमार बे-कम-व-कास्त कलमी केलीं आहेत" (खरे ७। ३५७५).

बे-करारी (स्त्री०) अनिश्चिती; तहमोड. "तहनाम्यास कांहीं बहुत दिवस जाले ऐसें नाही, इतक्यांत त्याजकडून बे-करारीच्या चाली सुरू होतात" (राजवाडे ७।१९).

बे-कानू (स्त्री०) अन्याय, जुलूम.

बे-कायदा; बे-कायदेशीर [फा० बी-काइदा] नियमबाह्य; गैर-कायदेशीर; जुलमी.

बे-कार [फा० बीकार्] निरुपयोगी; बे-रोजगारी.

बे-कारी (स्त्री०) [फा० बी-कारी] बे-रोजगारपणा.

बे-किलाफ (पु०) [८अ० खिलाफ्= वैर] सख्य; संशयनिवारण. "श्रीमन्त दादांचें मानस...आपला बे-किलाफ मातुश्रींच्या विद्यमानें करून त्रिम्बकास जावें" (खरे २।६०८). "असें मनःपूर्वक आपले चित्तीं बे-किलाफानें सन्देह न धरितां चित्तीं असेल तरी" (राजवाडे ८।१२८).

बे-कुसूर [फा० बी-कुसूर्] न चुकतां; बिला-कसूर; पूर्णपणें (राजवाडे ८।२). "दर्म्यान कांहीं इस्कील जाली नाहीं; बे-कुसूर चालत आलें आहे" (राजवाडे २०।२२०).

बे-कैद; बे-कैदी (स्त्री०) [फा० बी-कैदी] शिस्तीचा अभाव, स्वैरवर्तन; स्वैर, स्वैरपणें. "गुलाम कादर यानें दिल्लींत बे-कैद बहुत केली" (राजवाडे १०।२४५). "होळकरांच्या फौजेंत बे-कैदी फार" (खरे ९।४७९६). "सर्व बादशाही तुम्ही मराठ्यांनीं बे-कैदी करून बुडविली" (पाव १७). "ज्यास मोकासे द्यावे तो व जमीदार एक जहालियानें बे-कैद होतील" (सभासद २४). "बे-कैद वर्तणूक" (सभासद २३). "ब्राह्मणी फौज बे-कैदी" (हच २७). "बे-कैदी चालणें" (पाव १६).

बे-कौली मिगर कौलाचा. "बे-कौली तराण्डीं" (वाड-सभा २।१६५).

बे-खत्रे निःशङ्कपणें. "बे-खत्रे हुजूर यावें" (जोरा १०५).

बे-खबर [फा० बी-खबर्] असावध; गाफील. "ते बे-खबर होते" (खरे ४।१६६३).

बे-खबर्दार गैरसावध (मराचिस १४).

बे-खर्च; बे-खर्ची [फा० बी-खर्च्] खर्ची जवळ नाही असा; निर्धन. "बे-खर्च आहों; निरोप देणें" (खरे २।५४४). "वजीर बे-खर्च; त्यास

सर्दारास आम्ही पेका दिला " (राजवाडे ६।४४८). " रूपाळू होऊन आज्ञा केली तर हुजूर येईल; बे-खर्ची आहे; माणूस माकूल दिसतो " (राजवाडे १।६४).

बे-खातरी (स्त्री०) अविचार. " चार कोटींची मालियत जवळ असतां कज्जूषपणानें सर्दारास बे-खातरीनें निरोप दिल्हा " (जोरा १०९).

बेगम (स्त्री०) [तु० बेगम् = सर्दारकन्या; सर्दारपत्नी] राणी; वयांत आलेली कुंवारीण.

बेगमात अनेक व० बेगमर्चे. "किल्ल्याची व बेगमात व पातशाह-ज़ादे व सलातीन व नाज़र यांची जप्ती केली " (दिमरा १।२७२).

बेगमी; बेजमी (स्त्री०) निश्चिन्ती; पुरवठा; संग्रह. "समाधान करून बेगमी–शेगमी करणें तें करून रवानगी केली" (राजवाडे ३।२३९). "पोटाची वस्त्राची बेजमी करून दिली " (राजवाडे १५। ११६). " गडोगडीं गल्ला असेल तो देववून जैसी तैसी पागेची बेगमी केली आहे " (राजवाडे ८।२३).

बेगर्द [फा० ब-गिर्द] भोंवतीं. " मुलूख अगदीं वीस पञ्चवीस कोसपर्यन्त बे-गर्द, बे-चिराख जाहला " (पाच १४).

बेगार (पु०) [फा० बेगाड्] वेतन न देतां वेठीस धरिलेला मनुष्य.

बेगारी (स्त्री०) [फा० बेगारी] वेठीची पद्धत.

बे-गुन्हा गुन्हा नसतांना. " बत्तीस बे-गुन्हा कैद केले " (जोरा १०५).

बे-गुमान [फा० बे-गुमान् = निःशङ्क] बेपर्वा, गर्विष्ठ, उन्मत्त.

बे-चिराख; बे-चिराग [फा० बी-चिराग्] दीपहीन; ओसाड; उध्वस्त. " पेण्डारी जयपूरवाल्याचे प्रान्तांत कज़ाकी करून मुलूख बे-चिराग करितात " (दिमरा २।१५६).

बे-चोवा (पु०) बिचोबा पहा.

बे-जुबाब्दार जोखीम न ओळखून स्वैर वागणारा.

बे-ज़बाबी [फा० बी-जवाब्=निरुत्तर] उद्धट; उर्मट; तासाचे ठोके न देणारें (घड्याळ).

बे-ज़रब ज़ोरानें; उठाव करून; निःशङ्कपणें; बे-धडक. " घोड्याची लात बे-ज़रब बसली; दोन घटिका मूर्छित चौधरी पडला " (राजवाडे ७।७४) " तेव्हां डावी टोळी विश्वासराव साहेबाची होती ती बे-ज़रब उठली " (पाच ४०). " त्यानन्तर किचूरकर नीट चालून आमच्या तोफांकडे येऊं लागला तेव्हां आमच्या मले लोकांनीं बे-ज़रब घोडीं चालून किचूरकरास मोडून बोढ्यापर्यन्त नेऊन घातला " (खरे ५।२३८८). " दक्षिणची फौज़ मऊ लागलें म्हणजे बे-ज़रब घेणार, कठिण लागलें म्हणजे फिरोन पाहणें नाहीं " (इम २०८).

बे-जा; बे-जहा [फा० बी-जा] अनाठायीं; फाजील, अनुचित, रुष्ट. "अब्दुल खैरखान यांणीं...बे-जा केलें " (राजवाडे १।१५). " पूर्ववत्प्रमाणें बे-जहा वर्तणूक व्हावयास लागली " (खरे १२। ६५४९). " कशाही तायफत बे-जाह असल्यास बाईसाहेबांचा निरोप गेला असतां त्याप्रमाणें व्हावयाचें " (होके ६६).

बेज़ार [फा० बीज़ाइ] त्रस्त; हैराण.

बेज़ारी (स्री०) [फा० बीज़ारी] त्रास; हैराणी.

बे-जान [फा० बी-जान्] निर्जीव; ठार.

बे-जाब बे-गुमान; बे-मुलाज़ा; बे-जबाब्दारपणें. "मुलाकडे बाक नाहीं; मुलाची दाण्ड, बे-जाब आहे" (गोसचिशाब १५). "माणूस बे-जाब मारिलें" (खरे १।४४१).

बे-जाबता (पु०) अन्याय (सशिच८४).

बे-ज़ोर [फा० बि-ज़ोर्] ज़ोरानें, ज़ोगवरीनें. "बे-ज़ोर लढाई देऊन... तरांण्डें पाडाव करून आणिलें" (खरे ८।४१९९).

बे-तक्शीर [फा० बी-तक्सीर्] निरपराधी; अपराध नसतां; नाहक. "हे बे-तक्शीर आहेत" (राजवाडे५।६५). "बे-तक्सीर त्याजवर इतराजीचें कारण काय!" (दिमरा २।१२०)

बे-तकवी [फा० बे-तक्विया] असमर्थ; नातवान (राजवाडे ८।४२).

बे-तर्दूद (स्री०) तजिजीचा अभाव; अव्यवस्था. "बे-तर्दूद असतां काम शिरा (=उत्तम) जालें" (खरे ६। ४६७२). "कोणेविशीं बे-तर्दूद जाली असें होऊं नये" (खरे ६।४९६८). "त्यांनीं बे-तर्दुदीनें लढाई केली म्हणोन यश प्राप्त जाहलें" (खरे २। ५९६).

बे-तन्हा [फा० बी-तरह्] विलक्षण; भारी. "याउपर उपेक्षा करून कालहरण केलियास नवाबाचे दौलतीस बे-तन्हा धक्का बसेल" (राजवाडे ५।१६६). "आजपासून जाण्याचा पुकारा आणि शोहरत बेतन्हा होणें खुशनुमा नाहीं" (राजवाडे ७।१९२). "बे-तन्हा इङ्ग्रजी लोकांस मार दिल्हा" (राजवाडे १९।६३). "मर्जी बे-तन्हा जाली आहे; बहुतांच्या अब्रू क्षणक्षणां जातात" (साने-पत्रयाव ४०). "चाणांचीही मार-गिरी बे-तन्हा केली" (साने-पत्रयाव ४८०).

बे-ताब [फा० बी-ताब्] असमर्थ; क्षीण; इतधैर्य. "मातुश्री अहल्याबाई यांस शैत्य-उपद्रव होऊन पांच सात दिवस बे-ताब होती" (मद्पा १।२१८). "ज्वर शरीरीं चढला तो अद्भुत... केवळ बे-ताब (असह्य) " "रसद बिल्कूल पोहोंचेना तेव्हां बे-ताब होऊन (गाडर) रात्रीं घांट उतरून पळोन गेला" (दिमरा १।३८).

बे-तालूक [फा० बे-तअल्लुक] गैर-सम्बन्धी; भलता. "हाली तुर्वां कोण्हना बे-तालूक अन्देशा न करितां बे-शक होऊन कसबामध्यें येऊनु" (राजवाडे १५।३१).

बे-दखल [फा० बी-दख़्ल्] बे-इतला; अधिकारच्युत. "आपला गुमास्ता असोन आपणास बे-दखल वननास करून सोडलें आहे" (राजवाडे २०। ४६). "इङ्ग्रजांनीं कोणाची दौलत घेतली, त्यास बे-दखल केलें हा बट्टा बदमामलीचा; नाहीं तो लावून घेऊं नका" (खरे ८।४४३२).

बे-दम [फा० बी-दम्] निपचीत; निपचीत पडे पावेतों दिलेला (मार). "उभयतांस कमच्या मारून बे-दम केलें" (वाड-समा ३।१०७).

बे-दर्द [फा० बी-दर्द्] निघृण; बे-फिकीर, बेगुमान.

बे-दस्तूर (पु०) गैर-शिरस्ता; अन्याय. "स्त्री सती गेली नाही तर तिची बे-अब्रू आहे व बे-दस्तूर होतो असेंही नाही" (ऐटि २।३३).

बे-दाणा (पु०) [फा० बी-दाना] आंत बी नाही असें द्राक्ष.

बे-दाद (स्त्री०) [फा० बी-दाद्] अन्याय; ज़ुलूम; बे-बन्दशाही.

बेदार [फा० बीदार्] जागृत. "नबाब बेदार जाले" (राजवाडे ७।८३).

बे-दावा (पु०) [फा० बी-दावा] ना-मागणी; सोडचिठ्ठी. "चौथी तक्शीम घेणें आणि बेदावा लिहून देणें" (वाड-बाबा २।२३).

बे-दावा-फारखती (स्त्री०) सोडचिठ्ठी (वाड-सभा ३।६९).

बे-दिक्कत (स्त्री०) निःशङ्कता; बे-उज़ूर, बिनतक्रार. "बे-दिक्कत जाणोन पल्टणेंसुद्धा घांट चढोन या रोखें येणें" (खरे ११।६०९८). "त्याजवरून हल्ली निषेधून बे-दिकत लिहिलें आहे" (खरे ६।२९०५). "ऐवज़ बे-दिक्कत पावता करून" (राजवाडे २२।१४).

बे-दिली [फा० बी-दिली] औदासिन्य; असन्तुष्टता; रुष्टता.

[illegible]-दील [फा० बी-दिल्] उदासीन; असन्तुष्ट; श्रमी.

बे-दुवा (पु०) शाप; अवकृपा. "हे लोक कोणाचा बे-दुवा घ्यावयाचे नव्हेत" (खरे २।४७९). "पीर-औलियाची बेदुवा जाहली" (इस १ चान्द-बिबी १०).

बे-नवा [फा० बी-नवा] निर्धन, असहाय; अधीर. "पादशहा बे-नवा होऊन खानास लिहीत, अद्याप मराठी मोडत नाही" (मराचिथोरा ५३). "खान बे-नवा बुद्धिभ्रंशें क्रोधें नेत्र वटारून" (चित्रगुप्त २४). "जे बेनवा फन्दी बागतील त्यांचें पारिपत्य करावें" (चित्रगुप्त ३७).

बे-निगा अपरक्षण; दुर्लक्ष्य. "फौज़ जिकडील तिकडे; बे-निगेनें बुडाले" (मराचिस २१).

बे-निहायत; बे-न्याहत [फा० बी-निहायत्] निःसीम; अपार; पराकाष्ठेचा. "परन्तु टिपू सुल्तान याजकडील पेश्कसीचा तगादा बे-निहायत आहे" (राजवाडे ७।३७). "जङ्गी सामान बे-निहात" (राजवाडे १९।५१). "इङ्ग्रजांची *मार-गिरी*, तोफांची व गाडद्यांची सलख होत होती ती बे-न्याहत मारगिरी होत होती" (खरे ७।३६१८). "सर्कारचे सर्दार व लोक व गाडदी व हशमी लोकांनीं...इङ्ग्रेजांचा जङ्गी मार होत असतां, खातरेस न आणितां लढाई सुरू करून मोठ्या तार्फेनें बे-न्याहत मर्दुमी करून युद्ध केलें" (खने-पयाव १०४).

बे-पड्दा गैर-पड्दे नशीन; मानखण्डित. "त्यासमयींच पड्द्यांतील कबेला बे-पड्दा करून तोफेवर बान्धण्यास माणसांनी हातीं धरून न्यावयास लागतां" (गोखचि शाब ३१).

बे-पर्वा [फा० बी-पर्वा] निष्काळजी; बे-गुमान.

बे-पर्वाई (स्त्री०) [फा० बी-पर्वाई] निष्काळजीपणा; बे-गुमानी.

बे-पाया गैर-कायदेशीर. "बापूजी महादेव यांनीं पाया सोडून बे-पायाच वर्तणूक केली" (राजवाडे ६।४५२).

बे-फाम [फा० बी-फह्‌म्] बे-शुद्ध; निश्चिन्त; गाफल; असावध; अनावर; मस्त. "तुम्ही बे-फाम असणें म्हणून क्रिया देऊन एक होऊन काम काढणें" (खरे ५।२०४७). "शत्रू माघारा गेला म्हणून बेफाम नाही, सावधच आहों" (खरे ७।३३१०). "लोक बे-फाम पाहून शहर मारिलें" (चित्र-गुप्त ८८).

बे-फामी (स्त्री०) [फा० बी-फह्‌मी] गैर-सावधपणा; गाफली; निश्चिन्ती; खात-र्जमा. "या विश्वासावर बेफामी जाली याजमुळें दगाबाजीनें निघोन गेला" (दिमरा ११२५२). "तुम्ही जलद ज्याप्रमाणें आपल्या धन्यास जें जें लिहिणें असेल तें बेफामीनें लिहिणें" (खरे ५।२०७५).

बे-फायदा गैरफायदेशीर. "मार्सेही राहणें बेफायदा आहे" (पेश्र ७८).

बे-फिकिरी (स्त्री०) निष्काळजीपणा; गाफली.

बे-फिकीर [फा० बी- फिक्र्] अवि-चारी; निष्काळजी; निश्चिन्त; सन्तुष्ट; बे-पर्वा; निःशङ्कपणें; (स्त्री०) निष्काळजीपणा. "तुम्हां करितां आम्ही बे-फिकीर आहों" (राजवाडे ६।२७९). "तुम्ही तिकडील ठाणीं बे-फिकीर येणें" (खरे ४।१४७४). "इकडील बे-फि-कीर झाली" (खरे १६०७).

बे-बदल बदललेला; चण्डखोर. "खान मज्कुराचे नेत्र आरक्त, बे-बदल पाहून खान मज्कुरास दबून" (दिमरा १।१९६). "गुलाम कादरखान पाद-शाहासी बे-बदल होऊन" (दिमरा १।२००).

बे-बन्द [फा० बे-बन्द्] मुक्त; (पु०) शिस्तीचा अभाव. "भयभीत नवा आनन्द। पदर बे-बन्द। कम्प कटिबन्धा॥ जिव झाला अर्धा अर्धा ॥ (गडकरी-राजसंन्यास ३१). "हुजुरातीमध्यें बे-बन्द सर्वथा होऊं देऊं नये" (मराआ १४).

बे-बन्दशाही; बे-बन्दशाई (स्त्री०) अनायकी, अव्यवस्था; गोन्धळ.

बे-बन्दी (स्त्री०) बेबन्दशाई; जुलूम. "साझ्युं क्रिती दुनियेवर बेबन्दी ! हा मस्लत सन्दी" (रामजोशी १०६).

बे-बर्कत (स्त्री०) अवनती; हलाखी. "दिसन्दीस बे-बर्कत जाली, सुखोत्पत्ति नाही रयतेला" (प्रभाकर ८०)

बे-बाक [फा० बी-बाक्] निर्भीड बे-डर.

बे-बाकी (स्त्री०) अशेष फडशा. "असेर पौष मास पावेतों बे-बाकी करून द्यावी सा करार ठराऊन" (दिमरा १।१४).

बे-बारत (स्त्री०) (?) बे-इतबार; अवि-श्वास (राजवाडे १०।२५१).

बे-बुनियाद [फा० बुनियाद्=पाया] नाश; अन्याय (राजवाडे १५।२६). "आतांही मदारुल महाम यांनीं कायमी राखिली तरी आम्ही, मदारुल-महाम व फरांसीस तिघे मिळून इङ्ग्रे-जांची बे-बुनियाद करूं" (राजवाडे १०।१९९).

बे-बुदी; बे-बूद (स्त्री०) नाश; खराबी. "मनस्वी उपसर्ग गांवास लागोन गांवची बेबुदी जाहली" (खरे ९६६).

बे-मजगी (स्त्री०) [फा० बी-मझगी) अरुची; वितुष्ट, बे-बनाव. "पाद-शाहांची व गुलामकादर यांची बे-

मजगी होऊन " (दिमरा ११।१९६).

बे-मस्लवा (पु०) अविचार. " नाहीतर बे-मस्लवा करून दुनियांत नाराज़ राहे तें करणें कांहीं काम नाहीं " (राजवाडे ६।५७१).

बे-मर्जी (स्त्री०) इतराजी; मर्जी विरुद्ध वर्तन. "कैलासवासी भवानराव याजवर बे-मर्जी झाली होती " (राजवाडे १।३१२). " परवानगी आलिया शिवाय जात नाही ऐसें म्हणावें तर बे-मर्जी होते " (राजवाडे ५।२०६). " कोणी हुज़ुराशी बेहुकुमी व बे-मर्जी करील त्यास ईश्वर मध्यें साक्ष आहे " (राजवाडे ६।३०१).

बे-मरामत (स्त्री०) नादुरुस्ती. "आरमोरची बे-मरामत जाली येणें करून सर्कार नुकसानी फार होते " (वाडसमा २।१९५).

बे-मेलामत [अ० मलामत्=दूषण] कीर्तिमान्. "ईश्वर आपल्यास सलामत, बे-मलामत, राखो (दिमरा १।८२).

बे-मस्लत (स्त्री०) अविचार; विचार केल्या शिवाय. " स्त्री-नायक, बाल-नायक आणि बे-मस्लत, तीन गोष्टी येके ठिकाणीं; चौथा अहङ्कार; तेव्हां ईश्वर त्या सर्दारीची अब्रू ठेवील तर ठेवो " (राजवाडे ७ सलप २।७०). " मातें लिहिणें हें एकपक्षी बे-मस्लहत करावें असें नाहीं" (राजवाडे ५।१५४).

बेमान; बेइमान अविश्वसनीय.

बेमान-गिरी (स्त्री०) बेइमानी; हरामखोरी (इम ४२).

बेमानगी (स्त्री०) बेइमानी (राजवाडे १५।२७१).

बे-मामूल वहिवाट सोडून. "हा ऐवज़ बे-मामुल घ्यावयाची सबब काय !" (राजवाडे २२।३३).

बेमार; बिमार आजारी.

बेमारी; बिमारी (स्त्री०) आजार; आजारपण.

बे-मालूम करून उघडकीस न येण्या जोगें.

बे-मुन्सफी (स्त्री०) अन्याय. " हिन्दू मुसल्मान, ईश्वराचे घरचे दोन्ही धर्म चालत असतां मुसल्मानानें हिन्दूचे जाग्यास उपद्रव करावा हे बे-मुन्सफी " (भाऐ-पयाव १०).

बे-मब्लग; बे-मुब्लक; बे-मोब्लक [∠अ० मब्लघ्] असङ्ख्य; अपरिमित. " येणेंकरून तोटे बे-मब्लग आले " (ऐटि १।८०). "लश्कर बेमुब्लक " (चित्रगुप्त ४१). " व्याजाचा हिशेब करितां बे-मोब्लग पैका होतो " (खरे ९३१).

बे-मुर्वत [फा० बी-मुरूवत् ∠मुरुवत् =माणूसकी] कठोर; निर्दय; निर्भीड; निर्भय; बे-मुलाज़ा. "पुत्रांसी बे-मुर्वत होऊन दौलतीस ज्या गोष्टी राखण्याच्या त्या करवत नाहींत " (होहिव २७). "जेथें जेथें त्याचे लोक असतील त्यांचा काडा काढून बे-मुर्वत पारिपत्य करणें "(खरे ६।२६७९). " कौल सादर असे; सुखें किर्दीमामूर बे-मुर्वत होऊन करणें" (राजवाडे २०।३).

बे-मुलाज़ा; बे-मुलाहिज़ा कांहीं न पाहतां; दयामाया न करितां; भीड न धरितां; निष्ठुरपणें. " लश्कर लाम्पलें म्हणजे बे-मुलाज़ा रुपये घेतो " (खरे ९५४). "त्याचें पारिपत्य बे-मुला-

हिज़ा करणें; मारून टाकणें; काकलूत सर्वथा न करणें " (खरे ६।२३८०).

बे-मोताद [अ० मुअव्वद्द सङ्ख्या परिमित] बे-शुमार; अपरिमित. "सर्वाची दोहोंकडील बे-मोताद जाहली" (खरे १।४९२२).

बे-मोहर (स्त्री०) गैर-मोहरबन्दी. "कित्येक दप्तरें सर्वमोहर; व कितेक बे-मोहरेचीं" (राजवाडे ७ सलप २१९).

बे-मोहीन; बे-मोईन; बे-मोइनी [फा० बी-मुअय्यन्] ठराव-बाह्य; अनियमित; अपरिमित. " तुमच्या इकार्चा मोईन असतां बे-मोइनी हक घ्यावयास गरज् काय ? " (राजवाडे १७।४८) " अलीकडे पेण्ढा बे-मोईन घेतात " (वाङ-समा २।२३२). " बिछाईत, खजिना व कापड बे-मोहीन सापडलें " (समासद २४). " तैसाच बरोबरी खजिना बे-मोहीन " (सभासद २६).

बे-रङ्ग (पु०) विरस; खराबी.

बे-राजी असन्तुष्ट. " सुज्यातदौला याचे ज़मातदार व भाऊचन्द बे-राजी आहेत " (राजवाडे १।३३२). "लोक बेराजी " (जोरा ४१).

बेरीज़ (स्त्री०) [फा० बरीज़्] मिळवणूक; ज़मा.

बे-रुख्सत पर्वानगीवांचून. " आदलशा बे-रुख्सत येथून निघोन आपणाकडे आला आहे " (दिमरा २।५७).

बे-रूख विन्मुख; अप्रसन्न; उदासीन. "पुढेंही मर्जी बे-रूख पाहिली" (राजवाडे ५।९६). " यां सर्वांसी बे-रूख होत्साते " (राजवाडे ६।३१२).

बे-रोज़गार; बे-रोज़गारी [फा० बी-रोज़्गार्] बे-कार, निरुद्योगी. "माधवराव आपले घरीं बे-रोज़गार बसून आहेत " (दिमरा १।१७०). " दहा हज़ार फौज़ बे-रोज़गारी झाली " (खरे ५।२४३५).

बेल्दार (पु०) [फा० बेल्दार्] खणत्या.

बे-लगाम; बे-लगामी [फा० बी-लिगाम्] अनियन्त्रित; स्वैर; मोकाट. " म्हणजे माणूस खबर्दार असतें; बे-लगाम होत नाहीं; साङ्गितली चाकरी दुरुस्त होते " (मराआ १६).

बे-वक्र; बे-वकर [फा० बी-वकार्] फजीत; मानखण्डना. " नसर कुलीखानास बे-वकर केलें " (राजवाडे १।३१). " तुम्हाकडे पुष्कळ फौज़ जमा होईल असें असोन मन्सब्यावरी घातल्यानें फितवा होऊन बे-वक्र होऊं सके " (खरे १।१२८).

बे-वकरी (स्त्री०) [फा० बी-वकरी] मानखण्डना; अप्रतिष्ठा. " आतां त्यांचे देण्यामुळें फार बे-वकिरी झाली " (राजवाडे ५।२०).

बे-वज़े विलक्षण; बेतन्हा. " चहूंकडोन इङ्ग्रेजांस तान बेवज़े बसेल " (राजवाडे १२।२२).

बे-वतन [फा० बी-वतन्] हद्दपार; जलावतन.

बे-वस्वास; बे-वस्वसा [फा० बी-वस्वसा] निश्चिन्त; निर्भयपणें. " बे-वस्वसा महाराज फौजेसह येऊन शहर मारील कीं काय ! " (चित्रगुप्त ३४). " तुम्ही लेहून नसीरजङ्गाशी रावसाहेब बे-वस्वास राहान ते गोष्ट करावी " (राजवाडे १।४६). "त्याच्या वचना-

दर आपण बे-वस्वास होतों" (राजवाडे ६।६५).

बे-वाजवी वाजवी रीतीनें. "बे-वाजवी कृष्णभट मज्कुरास हुजूर आणोन तागीद करून" (गोद्सा १३).

बे-वारीस, बेवारशी निवारशी. "बे-वारीस वतन असलें तर तहकीक करून देणें" (वाड-सनदा १९६).

बे-शक [फा० बी-शक्ह्] निर्धास्त, निःशङ्क, निःशङ्कपणें. "तुम्ही बेशक होऊन आमचे भेटीस येणें" (राजवाडे १७।३४).

बे-शर्त विनशर्त, अट न ठेवितां. (स्त्री०) विनशर्तपणा. "बे-शर्त काम इमानें-इतबारें केल्यावर रुपावन्त होऊन तुम्हांस सर्फराज़ केलें जाईल" (वाड-समा ११।३४).

बे-शरम, बेशरम [फा० बे-शर्म्] निर्लज्ज, पाजी.

बे-शरमी, बेशरमी (स्त्री०) [फा० बेशर्मी] निर्लज्जपणा, पाजीपणा.

बे-शिरस्ता (पु०) गैर-वहिवाट. "सभ्यां शिरस्त्याशिवाय बेशिरस्ता चित्तांत आल्यावरून कौल दिल्हा नसे" (राजवाडे ३।२४९).

बे-शिस्त (स्त्री०) अव्यवस्था.

बे-शुभह निःसंशय. "बे-शुभह शिकस्त खाऊन फरारी होतील" (खरे-पयाव ४८२).

बे-शौर [अ० शुऊर् = अक्कल] बे-अकली. "अम्मा तो सपती (= हलकट), दिवाणा व बे-शौर जाहला असे" (पारसनीस-ब्रप २३८).

बेस्मी, बेशामी [फा० बिस्मि] नांवें, "बेस्मी अ पावती लिहून दिली जाते की...".

बेस, बेस्र [फा० बेश्] चाङ्गलें, उत्तम.

बे-सत्तर [अ० सित्र्=पडदा] अप्रतिष्ठित, मानखण्डित. "साहा बेगमांस बे-सत्तर केलें" (मद्या २।१४९).

बे-सनद, बे-सनदी बे-कायदेशीर. "श्रीमन्त दादासाहेब येऊन त्या उभयतांसी सलूक करणार नाहींत व बे-सनद पैसाही मागणार नाहींत" (राजवाडे ६।३८२).

बे-सरन्जाम सामुग्री-शिबन्दी-विहीन. "किल्ले बे-सरन्जाम झाले" (मराचिरा २८).

बेसुमार [फा० बी-शुमार्] अपरिमित.

बे-सुमारी (स्त्री०) [फा० बी-शुमारी] अपरिमितता.

बे-हङ्गाम (पु०) अवेळ, भलता काळ.

बे-हद्द [फा० बी-हद्द] निःसीम, (स्त्री०) पराकाष्ठा.

बेहबूद, बेहबुदी (स्त्री०) [फा० बिह्-बूद्] सुस्थिती, भरभराट, मज्बुती. "दौलतीची बेहबूद कशांत हें पुरतें समजून आम्हांशी बोलावें" (राजवाडे ५।७५). "बेहबुदी" (राजवाडे १०।२५१). "ठाण्याची बेबूध करणें" (चन्द्रचूड-दप्तर १।५५). "त्यांणीं धारावीची बेहबुदी करून ठाण्यास आले, येथीलही मज्बुती करणें ते करितात" (राजवाडे ६।२२९).

बेहरम [फा० बर्हम्] साशङ्क, रुष्ट. "येथील सारी मण्डळी बोलतां बोलतां चित्त बेहरम होऊन गेलें असेल" (खरे-पयाव २५६).

बेहतन्माल (पु०) [फा० बी-तन्-माल्] बेवारशी सम्पत्ती; सर्कारजमा इस्टेट.

बेहतर; बेहेत्तर [फा० बिहूतर्] अधिक चाङगलें; श्रेयस्कर. " तुम्ही त्यांचे करारामाणें रावप्रधानं यांसी मुलूख राखाल तर बेहतर बात आहे " (राजवाडे १।५२). " बे-अमूला बेहेत्तर करील (=उत्कर्ष करील), पण यावेळीं तुला असा पाहिला तर सावानी आपली अल्हाद नाकबूल करील " (गडकरी-राजसंन्यास ६).

बेहतरी; बेहेत्तरी (स्त्री०) बरेपण. "त्यांनीं साङ्गितल्याप्रमाणें वर्तणुकेंत आलिया कामाची बेहतरी असे " (मा-ऐपयाव ४५).

बे-हाल [फा० बी-हाल्] दुर्दशाग्रस्त; दुःखार्त. " चिमट्यानें मांस तोडून बेहाल करून मारिला " (जोश ८५).

बे-हिक्मत (स्त्री०) मूर्खपणा. " गुरुमकोण्डेचे बाबुराव भास्कर यांणीं बे-हिक्मतीनें जावसालाचा डौल घडविला " (खरे ५।२१६८).

बे-हिम्मत (स्त्री०) भ्याडपणा. " अशा बेहिमतीनें रायगडच्या रियासतीची अब्रू तुम्ही कशी साम्भाळणार ! " (गडकरी-राजसंन्यास ४).

बे-हिम्मत; बे-हिमती हतधैर्य, भ्याड. " किल्ल्यावर लोक होते त्यांचीं अवसानें जाऊन राजकारण लाऊन किल्ला दिला " (खरे १।३१). " फिरङ्गी धर्मद्वेष्टे बेहिमत होऊन" (इम २९४). " बे-हिम्मत होऊन फुलचरीचे भाश्रयास गेला " (दिमरा १।५१).

बे-हिशीब (पु०) अनौचित्य. " परशुरामपन्त यांस छत्रपती यांणीं मारविलें स्वयच विश्वासराव यास मारिलें ही गोष्ट बे-हिशेबाची " (खरे ११।६१३२).

बे-हिसाब=अगणित; अयोग्य (मराठियोंका ६१).

बे-हुकुमी (स्त्री०) अवज्ञा; घण्डखोरी. " कोणी हुजुराशी बे-हुकुमी व बेमर्जी करील त्यास ईश्वर मध्यें साक्ष आहे " (राजवाडे ६।३०१). " विदेशांत बे-हुकुमी होऊं लागली असतां परिणाम काय ? " (हाके ३).

बे-हुर्मत; बेहुर्मती (स्त्री०) [फा० बी-हुर्मत्] अप्रतिष्ठा; मानखण्डित. " सेवकाची बे-हुर्मत करितात " (दिमरा १।८३). " बहिरोपन्त मेहेन्दळे सांपडले त्यांची बेहुमत केली " (राजवाडे ७।६). " त्यांणीं आमची बे-हुर्मती, अब्रू व वस्त्र हरण केलें " (ऐस्फुले ४९). " बहादुरसिद्दीस पन्नास गाडदी पाठवून बे-हुर्मत करून नेलें " (राजवाडे १।१७९).

बे-हुशार गाफील; गैर-सावध. " पठाणांची फौज व श्रीमन्त बेहुशार होते " (खरे ११।५६५९).

बे-हुशारी (स्त्री०) गाफील-गिरी. " प्रातःकाळीं तोण्ड धूत डेऱ्यापुढें बसले म्हणोन बेहुशारीमुळें ऐशी गोष्ट गुदरली " (खरे १०।५२५९).

बे-होश [फा० बी-होश्] बेशुद्ध; धुन्द, तर्र.

बे-होशी (स्त्री०) [फा० बी-होशी] बेशुद्धी. " वैद्यानीं अर्क प्याला भरून दिला तो बेहोशीमुळें हातांतून खालें पडला " (राजवाडे ७।१०७).

बेहेस्त (पु०) [फा० बिहिश्त्] स्वर्ग.

बेहेस्त-मकान स्वर्गस्थ. " साने वाला-

शान बेहस्त-मकान साहेब यांणीं इनाम देऊन चालवीत होते " (पारस-नीस-ग्रंथ १०७).

बैत (स्त्री०)[अ० बेत्] सयमक द्विदल. " या ग्रन्थाच्या बैता तीस हजार आहेत " (ऐस्फुले २१८५).

बैतन [फा० बीतन्] बे-वारशी. "जयपुरासारखें राज्य बैतन हातीं लागलें असतां " (होके ११).

बैतलमाल (पु०) [अ० बैतुल्माल्] सर्कारी खजिना; सर्कारजप्त होणारा बेवारशी माल. " बैतल्माल दौलि-तांसी सोडविला आहे " (राज-वाडे ३।८७३).

बैरक (स्त्री०)[अ० बैरक्] निशाण; झेण्डा, सैन्य.

बोक्चा (पु०) [तु० बुक्चा] बोचकें; गांठोडें. " यापूर्ने सुर्द खताचा बोक्चा आपल्या घरास नेला " (राजवाडे २०।१३८).

बोगदा (पु०) [फा० बुघाझ्-तु० बोघाझ् = चिन्चोळी समुद्रपट्टी] डोङ्ग-राच्या पोटांतून आरपार नेलेला रस्ता.

बोचकें (न०) [तु० बुक्चा] गांठोडें; बोक्चा पहा.

बोय (स्त्री०)[फा० बोय्] वास; गन्ध. " इङ्ग्रजांचे मगज़ांतील बोय येती कीं तुम्ही कुमकेस न आला तरी काय गेलें " (खरे ८।४३५२).

बोर [फा० बोर्] काळसर ताम्बूस रङ्गाचा (घोडा).

बोरीया (पु०)[फा० बूरिया] चटई; लोंकरी राठ बैठक.

~~~~~~

भ

भकाम [अ० मुह्कम्] दृढ, मज़्बूत.

भर्ज़री [८फा० सरीह्] पूर्ण ज़र्तारी; ज़र्तारी.

भर-ज्वानी (स्त्री०) ऐन तारुण्य.

भार्कस (न०) [फा० बार्कश्] पाठीवर सामान बान्धतांना जनावराच्या पोटा-खालून घेतलेला तङ्ग; मालवाहतुकीचें जहाज़.

भार-बर्दारी (स्त्री०) [फा० बार्-बर्दारी] वाहतूक; वाहतुकीचीं साधनें. " तेथून येद्रास आणावयाची तज्वीज़् बन्जरेनें अथवा भारबर्दारी पाठवून; खुश्कीतून ज़शी सोय तशी करितां येईल. " (राजवाडे ७ खलप २।७७).

भिस्त [फा० बहिस्त्] बीस. " पेशजी भिस्त रोजी " (इम ६६).

भिस्ती [फा० बिहिश्ती] पखालीनें पाणी भरणारा; सक्का.

~~~~~~

म

म्यान (न०) [फा० मियान्] कोष; मेण.

म्याना (पु०) [फा० मियाना] मेणा; पेटीवजा पालखी.

म्हासरा (पु०) [अ० मुहासरा] वेढा; महासरा. " अहमदखां पठाण बङ्गस प्रयागास म्हासरा करून होता " (सा-ने-पयाव १३९).

मक्ता; मख्ता (पु०) [अ० मक्तअ] खण्ड; उत्पन्नाचा ठराविक अंश; विशिष्ट अटींवर काम करण्याचा हक्क व ज़बा-ब्दारी; इजारा.

मक्केकरी; मक्केदार (पु०) मक्का घेणारा.

मक्केदारी (स्त्री०) इजारा; इजाऱ्याची पद्धत.

मक्तूब [अ० मख्तूब्] सम्बोधित, मज़्कूर. "सर्कार मक्तुबाचे कार्पदांजाच्या दर्खास्ती प्रमाणें अमलांत येईल" (पेश ५७).

मक्रबी [अ० मघ्रबी] पाश्चात्य; उत्तर आफ्रिकेतील.

मक्मूर [अ० मख्मूर्] निर्शेत तर. "आजी तोफांचे आवाज़ दहावीस केले; लोक बोलत होते कीं लेक जालियाचे खुसीचे किंवा मलमूर (?) होय म्हणून याचा संशय कांहीं नाहीं" (राजवाडे ११।८१).

मक्सूद (पु०) [अ० मक्सूद्] हेतु; मतलब. "तुझा काय मक्सूद (?) तो सांगणें" (राजवाडे १५।३७).

मकर (पु०) [अ० मक्र्] कुटिलपणा; फसवणूक; फन्द (राजवाडे १०।१६७). "त्यांच्या हरामज़ादा व मकर सर्व नवाब बहादूर यांचे ध्यानांत" (राजवाडे १९।५९). "इड्यज़ नज़्दीक, त्यांची चाल बहुरङ्गी, तन्हे-तन्हेचे मकर व फरेब दाखवून सर्फेन दिलांत सलश यावयाविशीं खियाल नमूद करितील" (साने-पयाव ४६५).

मकर-फरेब (पु०) कुटिलपणा. "मकर-फरेब करून आपला तसरूफ केला" (दिमरा १५४).

मकरी कुटिल; फन्दी. "कुम्शेलवाले आले ते कावूची; बहुतां प्रकारें बजिदी करितिल, लालूच दाखवितील, जात मकरी !" (राजवाडे १९।६०).

मकान; मकाण; (न०) [अ० मकान्] वस्तीची जागा; घर; स्थान. "चुनांचे आं मेहेर्बानीं इड्यर्जांचीं मकाणें घेतलीं ... हें ऐकून न्यहायत खुशी जाली" (साने-पयाव ४६४).

मकातीब [अ० मकातीब् अनेक व० मक्तूब् चें] पत्रें. "हमेशा मकातीब पाठवून दोस्ती-येकजहती दीन-व-दीन ज्यादा होय" (राजवाडे १०।३१२).

मख्तसर "हक्कदार किंवा कामदार नव्हत असें कांहीं गांवात जुने वतन्दार 'मख्तसर' या हुद्यानें मोडत असत" (काशिनाथ बा० साने). "विहेस राजश्री शिवाजीपन्त कार्कून मख्तसर आहेत" (राजवाडे ८।१६४). "तुम्हांस मख्तसर करून कार्भार देतों." "येतांच बारा मावळें काबीज़ करून देशमुखीबद्दल जेथें मख्तसर होते त्यांस दुरुस्त करून जिवें मारिलें" (चित्रगुप्त ३).

मख्दूम [अ० मख्दूम्] सेव्य; धनी. "निम्बाजी मख्दूम कुकटोळीकर" (खरे ७।३७२३). "सत्यापा मख्दूम सलगरेकर याची स्त्री" (खरे ७।३७२१).

मख्फी [अ० मख्फी] गुप्त; कुकिशा. "आपला दार-मदार मख्फी करून घेऊन" (साने-पयाव ४८३).

मख्मल (स्त्री०) [फा० मख्मल्] एका बाजूस अगदीं नरम अशी दाट लव आहे असें उंची वस्त्र.

मख्मली मख्मलीचा; मख्मली सारखा. "मेण मख्मली" (वाड-समा १।२४६). "सोनेरि पलङ्गावर गाद्या

मख्मली पसरल्या चादरा त्यावरल्या मख्मली " (प्रभाकर २२१).

मख्मूल [अ० मख्मूर्] तर्र, दमदमीत, तजेल. " मख्मुल फूल गुलगुलित ऐन रङ्गांत " (प्रभाकर २३८). " मी मार पिवळी मख्मूल " (प्रभाकर ६३).

मखलशी (स्त्री०) [अ० मुसल्लम्=शुद्ध, बिनचूक] निर्णय, बरोबर आहे असा शेरा. " याची मखलशी करून सग होईल त्याचे स्वाधीन करावी " (वाड- बाबा २।७१).

मख्लाशी (स्त्री०) साफसुफी, सारवा- सारव, मल्लिनाथी.

मगजी, मगजी (स्त्री०) [फा० मग्ज़ी] किनार, कांठ, फीत, झालर.

मग्दूर (पु०) [अ०मक्दूर्] सामर्थ्य, ताकद, जोर. " मक्दूर " (दिमरा १।१६).

मगरब (पु०) मगरबाई (स्त्री०) [अ० मग्रिब् = पश्चिम, मावळत] सूर्यास्त. " मगरबाचे समई नवाब येकामुद्दौलाचे घरास गेले " (राजवाडे ७।१४६). " मगरबाईचे समई चवुत्र्यावर चान्द- णीचा फरश करवून नवाब बरामद जाले " (राजवाडे ५।२०२).

मगरुरी (स्त्री०) [फा० मग्रूरी] गर्व, चढेलपणा. " शेवटीं दादासाहेबांस यावें, साक्षी यावी हे काहीं त्यांच्या मनांत नाहीं व गोष्टीही मगरुरीच्या, बाहेर गोड बोलावें, आंतून लढाईचें सामान करावें, तेव्हां पारपत्य करणें ज़रूर " (मा- धवराव १०).

मगज़ (पु०) [फा० मग्ज़] गीर, सार, मेन्दू, प्रतिष्ठा, बोज़. " हृदयजाचे मग- ज़ांतील बोय येती कीं तुम्ही कुमकेस न आला तरी काय गेलें! (खरे ८।४३५२). " आपला मगज़ राखणें । काहीं तरी " (दासबोध ११।१०।२३).

मगर [फा० मगर्] परन्तु. " करार होणें राहिला, मगर बोलण्यांत शफतपूर्वक आलें आहे " (राजवाडे ५।६).

मगर-मस्त [? फा० गर्म, मस्त] अति- शय मस्त, तुन्द.

मज़्कूर (पु०) [अ० मज़्कूर्] निवेदित, लिखित, बोलणें, माहिती, गोष्ट, युक्ती, उपाय, विचार, हिशेब. "नबाब शास्ता- खान याची रवानगी करावी असा मज़्कूर करून " (सभासद् २६). " इराणीचा मज़्कूर किती! मारून धुडकावून देऊं। " (पाय ३२). " श्रीमन्त व नवाब एक-दील, नेव्हां हैदरखानाचा मज़्कूर किती आहे!" (खरे ६।२८९८).

मज़्बुती, मज़्बुदी (स्त्री०) [फा० मज़्बूती] बळकटी, बन्दोबस्त. " जागां जागां गडकोट यांसि ताकीद करून मज़्बुदी करविली " (सभासद् ३२). " त्यास आपलीं पत्रें, मज़्बुदीनें राहून टिपूकडील मुलूख घेऊन पारिपत्य करीत येविशीं जातच असतील " (खरे ८।४११९). " मोत्री यास हस्तगत करून इकडे मज़्बुतीनें पाठवून द्यावा " (दिमरा ११३००).

मज़्बूत [अ० मज़्बूत्] कायम, दृढ, बळकट.

मज़्बूत-मिज़ाज़ स्थितप्रतिज्ञ. " आं साहेब दूरन्देश व मज़्बूत-मिज़ाज़ " (खरे-पवार ४६५).

मज़्बूर [अ० मज्बूर्] लाचार.

मज्मू; मुजमू (स्त्री०) [अ० मज्मूअ = वसूल] वसुली; वसुलीचें काम.

मज्मूदार; मुजमूम-दार (पु०) [फा० मज्मूअदार्] वसुलाचा हिशेब तपासनीस; वसुली कार्कून.

मज्मूदारी; मुजुम्दारी (स्त्री०) मज्मू.

मज्मून (पु०) [अ० मज़्मून्;] मज्कूर; सारांश. "तेरावे व दहावे दफेतील जो मज्मून त्याचा मतलब या फर्दंत आला" (राजवाडे ७।३).

मज्लस (स्त्री०) [अ० मज्लिस्] सभा; बैठक; जल्सा; गाण्यावजावण्याची बैठक; मैफल. "महोत्सवामध्यें आपण बसतेजागीं नृत्य गायनादि न करवितां बाहेरल्या बाहेर मज्लसीत करवावें" (मराआ ११).

मज्हला; मझेला (पु०) [अ० मज्हला] सङ्कट, पेच; हङ्गामा; पसेडा. "मज्हला तमाशाचाच दिसतो" (राजवाडे ६।५९३). "मज्हलियांत मज्हला मोठाच पाडला" (राजवाडे ६।३३१).

मजल (स्त्री०) [अ० मन्ज़िल्] उतरण्याची व विसाव्याची जागा; टप्पा; न थाम्बतां आक्रमिलेलें अन्तर. "त्यावरून राजे मजलीस जात तेथें फौजदार भेटून दाणापाणी जो खर्च लागेल तो द्यावा" (सभासद ३७). "मजलीस येतांच गञ्जीफा खेळत बसले" (खरे ११।५९८०).

मजल-दर मजल = कूच-दर-कूच; सारख्या मजला मारीत.

मजा; मजा (पु० स्त्री०) [फा० मज़ा] स्वाद; गोडी; खुमारी; मौज.

मजाल (स्त्री०) [अ० मजाल्] सामर्थ्य; ताकद; बिशाद.

मजालस; मजालीस (स्त्री०) [अ० मजालिस् अनेक व० मज्लिसचें] दर्बार; सभा; बैठक. "गोमेद्राचिया मजालसा" (मुक्तेश्वर-सभापर्व २।३१). "वरती फिरङ्गियांची मजालीस केली होती" (राजवाडे १।४२). "दाद्-फिर्याद मजालसींत ऐकून घेऊन" (मराचिथोशा ३३).

मजीद [अ० मजीद्] उच्च. "सनगें मजीद" (वाड-सभा १।१४८).

मजुरी (स्त्री०) [फा० मज़्दूरी] मोलानें केलेली अङ्ग-मेहनत; मुशारा; मजूर-पण.

मजूर (पु०) [फा० मज़्दूर्] मोलानें हलक्या दर्जाची अङ्गमेहनत करणारा; कुली; मोलारी.

मजूर्दार (पु०) मजूर; भाडोत्री. "तों पर्यन्त केवळ मजूर्दाराप्रमाणें करूं नये" (खरे ८६३). "कामाठी, बेल्दार, मजूर्दार लाऊन जाग्याची मरम्मत करविली" (राजवाडे ७।९८).

मज़ेदार [फा० मज़ा-दार्] रुचकर; लज्जतदार; मौजेचा.

मझेला (पु०) [अ० मज्हला] घोळ; पेच; सङ्कट; हङ्गामा. "पागेकडील कारभाराचा येक महिना कम-कसर मोठा मझेला पडला होता; साम्प्रत अशा तऱ्हेनें बन्दोबस्त जाला" (राजवाडे ५।६९) ' किस्तीचा मुकदमा तर अलीजाह यांचा मझेला. यापासोन फरागत होऊन त्याचाही फेसला करण्यांत येईल " (राजवाडे ५।१२०).

मत्ता (स्त्री०) [अ० मताअ] मिळकत; सम्पत्ती; मजाल.

मत्लई [∠अ० मत्लअ = उगवत] पूर्वेकडून वाहणारा (वारा)

मत्लब (पु०) [अ० मत्लब्] हेतू; इच्छा; आशय; सारांश; तात्पर्य. " बहुतेक कामें आपले मत्लब-मवाफीक (= इच्छेनुरूप) जहालीं " (साने-पयाव ३५३). " मुन्शी बोलावून पत्र लिहावयाचा मत्लब साङ्गितला " (राजवाडे ५। १७९).

मत्लबी स्वार्थी; स्वार्थसाधू.

मत्लूब [अ० मत्लूब्] ज़रूर; हवा. " सामान जङ्गी सर्कारांत मत्लूब जाल्यास...बेपारी यांजपासोन बिला महसूल खरेदी करण्याची पर्वानगी असावी " (राजवाडे ७।९४).

मतालब; मतालीब (पु०) [अ० मतालीब्] अनेक वचन मत्लबचें. " कलमी केला मतालीब मुफशील जाहिरीस पोहोंचला " (साने-पयाव ३८४). " जे मतालब स्वामींचे असतील ते सर्व होऊन येतील (राजवाडे ८।२०३). " ऐवज़ देऊन सर्व मतालीबचा बन्दोबस्त करून घ्यावा " (दिमरा २।११). " तुमचे मतालीब सर्व अमलात येतील " (दिमरा २।६३).

मदत (स्त्री०) [अ० मदद्] साहाय्य.

मदत-इम्दाद (स्त्री०) [अ० इम्दाद् = मदत] साहाय्य. " ज़ूद-तर खर्चाची मदत-इम्दाद् पोंका ऐवज़ देऊन रवाना करून पाठवावें " (साने-पयाव ३८७).

मदत-खर्च (पु०) खर्चा; मदत करण्याबद्दल दिलेला पैका. " आणि मुलाज़मत जालिया मदत-खर्चेंहीं उम्दा देतील " (राजवाडे ८।२१२).

मदत-गार (पु०) [फा० मदद्गार्] सहायक; दुय्यम.

मदत-गारी (स्त्री०) [फा० मदद्गारी] मदत. " नाईक यांस गुप्तरूपें तुम्ही मदत्गारी करून " (राजवाडे २२। ६३). " ते चाकरीस येतात त्यांचा बन्दोबस्त राखून त्यास खर्चाची मदत्गारी करणें " (मदचा ११८९).

मदत्नीस (पु०) मदत्गार.

मदत-माश (स्त्री०) [अ० मआश् = जीवन] निर्वाहास मदत. " मदत-माश म्हणजे निर्वाहा करिता " (वाड-सनदा ८३).

मदती मदत्गार. " मरलतीस मदती असणें " (राजवाडे १५।३६३).

मद-नज़र [फा० मद्द्-इ-नज़र्] लक्ष्य; ध्यानांत. " याज करितां मरलहतीस मद-नज़र राखून " (साने-पयाव ४६९). " मस्लहतीस मद-नज़र राहून " (राजवाडे १९।७३).

मदार (स्त्री० पु०) [अ० मदार्] आस; भार; इतबार. " इब्राहीम आदीलशानें पादशाही कार्भाराचा मदार महाराजाचे (= शहाजीचे) सिरी टाकिला " (इम ९७). " अफवाई गोष्टीवर मदार नाहीं " (राजवाडे ५।२९). " त्या फौजेंत अवघा मदार तुमचाच आहे " (साने-पयाव १४९).

मदार (पु०) [∠ फा० दार्-मदार्] ठराव. " तेव्हां मदार झाला कीं अक्षत तृतियेस निरोप द्यावा " (खरे ५।२५ ९३).

मदारी (पु०) [अ० मुदारी = ढोङ्गी] हातचलाखीचे व नज़र्बन्दीचे खेळ करणारा; गारुडी.

मदारुल्महाम [अ० मदारुल्महाम्म्] महनीय राजकारणांचा आंस; कार्मारी; नाना फडणविसांचा किताब.

मन्शुरी (स्त्री०) पसन्ती; सम्मती; परवानगी.

मन्जूर [अ० मन्जूर्] इष्ट; वाञ्छित; सम्मत; मान्य. " टिपूचा आमचा स्नेह आहे परन्तु राव पन्त प्रधान यांचा स्नेह आम्हांस अधिक मन्जूर " (खरे ८। ४११६). "जर तफावत आणावयाचें मन्जूर असतें तरी हमराही फौजेची वर्तर्फी व इङ्ग्रजी पल्टणांची रुख्सत हें अमलांत कशास येतें ? " (राजवाडे ५।१२९).

मन-मुराद [अ० मुराद् = इच्छित] यथेच्छ; मनसोक्त.

मन्सब (स्त्री०) [अ० मन्सब्] अधिकाराची जागा; अमुक इतके लोक नौकरीस ठेवण्याचा अधिकार.

मन्सब्दार (पु०) [फा० मन्सब्दार्] अधिकारी; हुद्देदार.

मन्सबा (पु०) मन्सुबा पहा.

मन्सुफी; मन्सुबी; मन्सोबी (स्त्री०) [फा० मुन्सिफी] न्याय; न्याय-निवाडा. " इन्साफ-मन्सुफी" (चित्रगुप्त १०५). " मन्सुबी जाली नाहीं; लांच दर्म्यान शास्त्री याणी खाऊन कागद लेहून दिले आहेत " (खरे ८८२). " मन्सोबीची तर्वार. "

मन्सुबा; मन्सोबा; मन्सबा (पु०) [अ० मन्सूबा] विचार; ठराव; युक्ती; ध्यान; अङ्गीकृत कार्य; मोहीम.

मन्सुबे-बाज् [फा० मन्सूबा-बाज्] युक्तिवान्; अक्कल लढविणारा; मुत्सद्दी. " शिपाईगिरीचा व मन्सुबेबाजूपणाची शर्त करून यशास पात्र व्हावें ऐसेच आहां " (साने-पयाद ३३३).

मन्सूर (स्त्री०) [अ० मन्शूर्] राजाज्ञापत्रिका.

मना (स्त्री०) [अ० मन्अ] निषेध; प्रतिबन्ध; निषिद्ध; प्रतिबद्ध; जप्त. " कोणी कोठडींत जाऊं लागेल त्यास मना करणें " (सभासद् ४२). "दौलत मना (= जप्त) केल्या " (सभासद २९). " तोफा मना केल्या " (इम २०४).

मनाई (स्त्री०) मना; प्रतिबन्ध.

मनाई-पत्र (न०) प्रतिबन्धक हुकूम (राजवाडे ८।१५७; ३।१३३).

मना-रोखा (पु०) मनाई-हुकूम.

मनुका (स्त्री० अनेकवचन; मागाहून एक व० मनूक) [अ० मुनक्का] वाळलेलीं काळीं द्राक्षें.

मनेवार [? ∠ अ० मन्अ] बण्डखोर. " आपण हरामखोर मनेवार चन्जाउरकरास गोशमाल देउनु सोडउनु घेउनु " (इम ६६).

मनोरा (पु०) [अ० मनारा] दीपस्तम्भ; दीपमाळ; उन्च पोकळ बान्धीव स्तम्भ.

मबादा [फा० म-बादा] न होवो; कदाचित्. " मबादा त्याजवळोन कांहीं तफावत नज़रेस आला तर आम्हास साङ्गावें " (राजवाडे १।४६).

मम्नुनी (स्त्री०) [अ० मम्नूनी] अजिजी; मनधरणी. " त्यांची मम्नुनी करून आपली तक्सीर माफ करून घेऊन " (दिमरा १।७५).

मम्लकत-मदार [फा० मम्लुकत्-मदार्] राज्याधार; एक किताब.

मय्या; मया [अ० मिआ] शम्भर. "मिया" (राजवाडे ६।२०१).

मय्यातैन [अ० मिअतैन्] दोनशें.

मयत [अ० मय्यित्] मृत.

मये [फा० मइ] सह; बरोबर; मे; व-मय. "शामजपिन्त टकले मये लक्ष्मणपन्त गेले होते" (राजवाडे ११।८८). "चिखली वगैरे मुलूख मये वसूल दुसाला सर्कारचे अम्मलदाराचे सुपूर्द करावा" (राजवाडे १०।१६४). "ते समयीं आम्ही सर्व सर्दार मये जमियत मुकाबिल्यास सिद्ध होऊन प्रथम तवारेची लढाई झाली" (राजवाडे ५।१४२).

मर्कूम [अ० मर्कूम्] लिखित. " आं साहेबांनीं मुफसल मर्कूम केलें तें जाहीर आलें" (सनि-पयाव ४८४).

मर्जी (स्त्री०) [अ० मर्ज़ी] खुशी; स्वभाव; तबियत; इच्छा; लोभ. "श्रीमन्त स्वामींची बहुतच मर्जी बारीक जाली आहे" (राजवाडे १।२२८). मर्जी खप्पा-दिक-बारीक होणें; मर्जी ज्यात राहणें=इतराजी होणें.-च्या मर्जीतून जाणें-उतरणें=च्या रोषास पात्र होणें. -वर मर्जी बसणें=-वर लोभ जडणें.

मर्जी-अज़ूर; मर्जी-आर्ज़ू (स्त्री०) इच्छा (दिमरा १।२२२).

मर्जी-खेरीज़=आज्ञेबाहेर, इच्छेबाहेर. " आम्ही आज तागायत तुमच्या मर्जी खेरीज़ नाहीं" (दिमरा २।१३४).

मर्जी-मिज़ाज (स्त्री०) प्रकृती, तब्यत. "नवाबाची मर्जी-मिज़ाज विलक्षण जाली" (राजवाडे ३।४११).

मर्जी-मुबारक (स्त्री०) शुभेच्छा. " स्वामींचे मर्जी-मुबारकेंत आल्यास मी विनयदुर्गाहून पुण्यास येईन" (ऐटि ११६७).

मर्तबान (न०) [अ० मर्तबान्] चिनी मातीचें भाण्डें; बरणी. "तीन जोड्या मर्तबानाच्या चिनीच्या, वरती झांकणी कुलपिदार कुल्फी मज्बूत" (राजवाडे २२।३५).

मर्द; मरद (पु०) [फा० मर्द्] पुरुष; नवरा; शूर. "पैका नामर्दांचा; इज़्ज़त व यश मर्दाचें" (पारसनीस-बच ८८). अ मर्द व=जिचा नवरा व अशी स्त्री नावें अ.

मर्दानगी (स्त्री०) [फा० मर्दानगी] पौरुष; शौर्य. "साम्प्रत तुमचें मर्दानगीचें वर्तमान राजश्री सोनजी फर्जन्द यांणीं लिहिलें" (राजवाडे १७।४०). "परन्तु टिपूची मर्दानगी व दिलेरी पाहून हे आपले चित्तांत फार भय मानून आहेत (पद्मव १०८).

मर्दान-गिरी (स्त्री०) मर्दानगी. "हे जागा मर्दानगिरीची आहे" (ऐरफुले ११२१).

मर्दाना; मर्दानी [फा० मर्दाना] पुरुषी; शूर, धैर्यवान (मराआ ३६).

मर्दाना (पु०) [फा० मर्दाना] पुरुषांची बैठक. "फार करून जनान्यांत असतात; येकादे दिवसां आंत दोन तीन घटिका मर्दाना करून मीर आलम... वगैरे कोणी कोणी येतात त्यांस बोलावून घेऊन कांहीं ज़ाब-साल होतो" (राजवाडे ७।११९).

मर्दामर्दी (स्त्री०) मर्दुमी. "इथमाच्या लोकांनीं कोटाच मर्दामर्दी शिडी टेंकून चढले" (पारसनीस-मप ७४).

मर्दी (स्त्री०) [फा० मर्दी] शौर्य.

मर्दुमकी (स्त्री०) शौर्य. "मर्दुमकी शाया-सकीचा मालक " (गोखचिशाय ६५).

मर्दुमी (स्त्री०) [फा० मर्दुमी] शौर्य; साहस. "परशुराम रामचन्द्र यांणीं करवीरकर महाराजांशीं मोठे मर्दुमीनें लढाई दिली " (खरे ११।६१०४). "तडीस येतां रेवदण्डकरांनीं मर्दुमी करून कोण्डून दस्त केली " (साने-पयाव ६८).

मर्फा (पु०) [फा० मर्फा] एक प्रकारचा नगारा.

मर्फाची, मर्फेकरी (पु०) [फा० मर्फाची] मर्फा वाजविणारा. " मर्फाची " (वाड-समा २।३).

मर्मर (पु०) [फा० मर्मर्] सङ्गमर्‍रवर, आरस्पान.

मर्मरी आरस्पानी.

मर्वारिद् [फा० मर्वारीद्] मौक्तिक. " माळा मर्वारिद " (ऐटि १।११).

मर्शा (पु०) [अ० मार्सीया] शोक-गीत; विलापिका.

मर्सूल [अ० मुर्सल्] प्रेषित; रवाना.

मर्हूम [अ० मर्हूम्] स्वर्गस्थ; गत.

मर्हमत; मऱ्हामत (स्त्री०) [अ० मर्ह-मत्] रुपान्दान; दान; दत्त. " जमीन मऱ्हामत केली असे " (राजवाडे ८।६८). " त्यास कौल मर्हमत जालियानें रयत कीर्द-मशागतीस लागतील " (पारसनीस-ब्रप २३७). " त्याचा मुबादला आपल्यास मऱ्हमत जाला. " (इम ६५). " बङ्गालराची सनद् मुबारक-जङ्ग याम मर्हमत जाली " (ऐटि १८).

मरातब; मरातीब (पु०) [अ० मरा-तिब् अनेक व० मर्तबा चें] पदवी; दर्जा; बहुमान; (अनेकवचनी) गोष्टी; मज्कूर. " राजे असा मरातीब मेळ-विला " (राजवाडे ४।२३). " त्यांचा मरातब दादासाहेबांनीं मोठा वाढविला" (हच ५०). " परन्तु त्यांणीं सर्वोपरी बर्दास्त करून या मरातबास आणिलें (होके १९). " तालूकदारांनीं आडवें होऊन महासरा करावा हे मरातब तुम्हास लिहावयास साङ्गितले ". (राजवाडे ५।२०२). " लिहावयाचे मरातब बोलण्यांत येतील त्याप्रमाणें तुम्ही लिहावें " (राजवाडे ५।१५६). " हे सर्व मरातब व दर्जे नबाब बहा-दूर यांचे ध्यानांत आहेत " (राजवाडे १९।९१). " मुख्लिसानें ... दोस्तीचे मरातीब ... सर्कारांत जाहीर करण्यांत आणिले आहे " (राजवाडे १०।२५१). " राजेसाहेबांनीं आमचे चित्तांतील मरातीब मन्जूर न फर्माविले "(राज-वाडे १०।२५२). मान-मरातब (पु०) बहुमान.

मराद्‌बा (पु०) [अ० मुरावता] स्नेह-सम्बन्ध. " मला पत्र दोस्तीचें मराद्‌-बाचें आहे " (राजवाडे ५।१५०).

मरामत; मरम्मत (स्त्री०) [अ० मरम्मत्] डागडुजी; दुरुस्ती. " कामाठी, बेल्दार मजूरदार लाऊन जाग्याची मरमत करविली " (राजवाडे ७।९८). " येथें हवेलीचे मरामतेस दीडशें रुपये लागले, हवेलीची ज्या ठिकाणीं जरूर मरमत करणें होतें तेथें केली आहे " (राज-वाडे ६।५१२).

मरमत-तलब मरामत मागणारा. " जागा मरमत-तलब आहे सबब दुरुस्ती करा-वयास माणसें लाऊन " (राजवाडे ७।२१९).

मलई (स्त्री०) [∠ अ० मला = जमाव] दडगा; बखेडा; बण्ड. "मालोजी ... हे त्या मलईत नाहीत; आम्हांकडे होते" (खरे ११२५४). "त्यांनीं लबाडी करून मलई केली" (खरे ६।२८८४). "बक्षीमुळें बहुत मलई जाहली आहे; कोणत्या थरास जातें, पहावें" (खरे १०।५३६२).

मलऊन [अ० मल्ऊन्] शापित; शापाई. "जुमियत शायस्ता पैदा करून सिवा मलऊनानें मुलूक काबीज केला आहे तो दुरुकबज् पादशाहजीच्या आणील" (राजवाडे १७।१६).

मल्फ़ूफ [अ० मल्फ़ूफ्] गुण्डाळलेलें. "पत्र बाबासाहेबांचे पत्रांत मल्फूक (?) करून पाठविलें" (राजवाडे ११।६०).

मल्बूस [अ० मल्बूस] पेहेरलेला; कापड. "रजाई शाल नामी मल्बूसें–खास इनायत जाली" (दिमरा २।१३७).

मलम (न०) [फा० मल्हम् ∠ अ० मर्हम्] चोळण्याचें स्निग्ध औषध; अञ्जन.

मलिका (स्त्री०) [अ० मलिका] राणी, "मलिका मुअज़्ज़मा" थोर राणी; महाराणी.

मलिदा (पु०) [फा० मालीदा] दूध, लोणी, पीठ व साखर यांचें पक्वान्न.

मलीक (पु०) [अ० मलिक्] राजा "मलीक–मैदान" = रणराजा; विजापूर येथील सुप्रसिद्ध तोफेचें नांव.

मलीक–नवीस (पु०) राज–चिटणीस.

मलूल [अ०मलूल] क्लान्त; निस्तेज; खिन्न; कोमेजलेला. "साबाजी अनन्त हांसोन...तिचा हात धरून तिची मदनाची सिरकला दाविली ...वासना भोगाची राहिली; मलूल होऊन शर्मिन्दी जाहली" (भाइसम १८३४ पावृ २१२).

मव्जूद मोजूद पहा.

मक्सर (पु०) [अ० मुक्स्सर्] प्राप्त; समर्थ, सामर्थ्य. "तालुक्यांची तमाम तारुन व ताराजी होऊन कोटील पैसा या दिवसांत मक्सर नाही" (राजवाडे ५।१४५). "त्यास हे नादार; यावयास मक्सर नाहीत" (वाड–बाबा २।२४). "कर्ज–वाम जालें तें वारायास मक्सर नाहीं" (वाड–शाछ ८३).

मक्सर–हाल ऐपती प्रमाणें. "मक्सर–हाल गुन्हेगारी" (इऐ ५।४६).

मवाखजा (पु०) [अ० मुवाखज़ा] भाण्डण. "कांहीं मवाखजा मध्यें नसावा" (दिमरा १।४५).

मवाज़न; मवाजीन (पु०) [अ० मुअज़्ज़िन्] मशिदीची बाङ्ग पुकारणारा; मोआजीन.

मवाज़नी (स्त्री०) मवाजनाची वृत्ती. "शेख अब्दुल् समद् यास खिज़मत मवाज़नीची मशीद मज्कूरची चालवीत आहों" (वाड–सनदा २८).

मवाज़ने–नवीस (पु०) [∠ अ० मुवाज़नान्तुलना] ताडून पाहून नक्कल दफ्तरी नमूद करणारा. "मवाज़ने–नवीस त्याचे दफ्तरी नक्कल लिव्हे लाविली" (राजवाडे २०।१९).

मवाजा (पु०) [अ० मुवाज़आ] चर्चा; ऊहापोह. "हज्रत बर्सांत झालियावर तुम्ही आम्ही बसून तहनाम्याचा मवाज्या करूं" (राजवाडे ५।७).

मवाफीक [अ० मुवाफ़िक्] प्रमाणें, माफ़क. "ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे" (राजवाडे १५।१६७).

मवाली-पन्हा [८ अ० मआली] उच्चगुणांनीं युक्त (राजवाडे १५।५६).

मवाशी; मवास [अ० मुआसी] धण्ड-खोर; लुटारू; पुण्ड.

मवेशी (स्त्री०) [अ० मवेशी] गुरें ढोरें; माल-मत्ता. "आपण मवेशी नेली असेल तों देवावी " (राजवाडे २२।३९).

मश्गूल [अ० मश्गूल्] मग्न; निमग्न (राजवाडे २०।२८६).

मश्रू [अ० मश्रूअ] निमाज़ पढतांना निषिद्ध गणलें जात नाहीं असें गर्भ-रेशमी कापड.

मश्वरा (पु०) [अ० मश्वरा] सल्लामसलत; ज़ाब-साल. "(जनेल कोट) कांहीं मश्वरा करावयास आला आहे" (दिमरा ११९१).

मश्हूद [अ० मश्हूद्] दृष्ट; श्रुत. "मश्हूद आं के " = श्रुत (व्हावें) तें कीं (सानि-पयाव ३८३).

मश्हूर [अ० मश्हूर्] प्रसिद्ध; मशहूर. "दुनियाईत दोही दौलतींची एगानगत मश्हूर" (राजवाडे ५।३१).

मशाक (न०) [अ० मश्क्] पाणी ठेवण्याची चर्मी पिशवी; एक वाद्य.

मशाएख; मशायख (पु०) [अ० मशाइख्] धर्मात्मा. " *अलीजाह यांनीं* कोणी मशाएख पीर-ज़ादा आहे त्याचे लेकीशी निका लाविला" (राजवाडे ५।१०७). "त्या ठिकाणीं हुसेनी साहेब म्हणून मशायख पीर-ज़ादा आहे " (राजवाडे ५।११२).

मशागत (स्त्री०) [अ० मशक्कत्] श्रम; परिश्रम; सेवा. "तेसेच *अण्णानीपन्त* यांणीं मोठी मशागत केली...यास्तव यथारीती सन्मान केला" (चित्रगुप्त ५). "कष्टमशागत केलिया लोकांस सरन्ज़ाम करून द्यावा" (सभासद२२).

मशारनिलेः; मशारनिल्हे [अ० मशारुन्-इलैह्] उपरिनिर्दिष्ट; मज़्कूर. "मशारून्-इलैह" (सानि-पयाव ३८४).

मशाल (स्त्री०) [अ० मश्अल्] दिवटी; *हिलाल*.

मशालची; मशालजी (पु०) [फा० मश्अल्ची] दिवटी धरणारा. "मशालची यांचीं तैनात सर्कारांतून पावत आहे" (राजवाडे ७ सलप २।२५).

मशीद (स्त्री०) [अ० मस्जिद्] मुसल्मानांचें प्रार्थनामन्दिर.

मस्करी (स्त्री०) [अ० मस्खरा=गमत्या] विनोद; टवाळी, कुचाळी.

मस्कऱ्या (पु०) [अ० मस्खरा] विदूषक; गमत्या.

मस्त [फा० मस्त्=नर] उन्मत्त; धष्टपुष्ट.

मस्त-खोर मस्तीखोर; उन्मत्त. "आला अफ्ज़ल मस्तखोर कपटी मारावयाला शणी" (चित्रगुप्त ११).

मस्तवाल मस्त; उन्मत्त; उर्मट.

मस्ती (स्त्री०) [फा० मस्ती] मद; गुर्मी; माज़.

मस्ती-खोर मस्त.

मस्नद (स्त्री०) [अ० मस्नद्] गादी; सिंहासन. "फिरोन फत्तेच्या मस्नदीवर बसविला" (इम २४०). "वस्त्रें व सिकेकट्यार आणिलीं तीं मस्नदीवर ठेऊन मुजरे करून घेतलीं" (पेअ १६).

मस्नद्-नशीन [फा० मस्नद्-निशीन्] गादी-नशीन; तख्त-नशीन.

मस्नद्-नशी (स्त्री०) [फा० मस्नद्-निशीनी] सिंहासनारोहण; राजधानी.

"अकांद मकाण नामी मस्नदनशीचें" (साने-पयाव ४७५).

मस्रूर [अ० मस्रूर्] आनन्दित. "हमेशा मोहब्बत्-नामा इब्लाग करोन (=पाठवून) मस्रूर करीत जाणें" (राजवाडे १०।१६४).

मस्लत; मस्लहत् (स्त्री०) [अ० मस्लहत्] सल्ला; योग्य विचार, उपदेश; अङ्गीकृत कार्य; मोहीम; योग्य. "करवीरकरांची मस्लत (?=फौज़) म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे, परन्तु यांचा फैल उत्कट" (खरे ११। ५७६४). मोंगलाई मस्लत=कपटव्यवहार. "याउपर इकडे येणें मस्लत नाही; माळव्यांत रहावें" (ऐच १७).

मस्लत-गार; मस्लत-दार (पु०) सल्लागार; मन्त्री.

मस्लतशीर सल्लागार; मोहीमशीर; मोहिमेवर. "निसालस तुम्हीच मस्लतशीर; सोबतीस दुसरें कोणही नाही" (खरे ८४५). "खावन्द मस्लत-शीर असल्यास तुम्ही एक दोन सालचा अगाऊ ऐवज़ सर्कारांत यावा; पुढें महालांत उगवून घ्यावा" (राजवाडे ११३३६).

मस्विदा (पु०) [अ० मुसव्वदा] मसुदा. "पत्राचे मस्विदे मशारनिल्हे यांजपाशीं दिले" (राजवाडे १०।१६६).

मसर्रत-नमत [फा० मसर्रत् नेमत् < अ० मसर्रत् = आनन्द] आनन्ददायक. "खत मसर्रत्-नमत् पाठविलें तें नेक वक्तीं पोहींचलें" (साने-पयाव ४६४).

मसादा (पु०) [अ० मुसाअदा] मदत, मदत-पैका. "लोकांस जामिनीत आणावयाकरितां मसादा दिला आहे" (राजवाडे ५।१००). "घोडेस्वारांची हजेरी, गणती, मिसल, दाग, चेहरे पाहून सर्चास व मसादा देणें हें करावें." ।

मसाला (पु०) [अ० मसालिह अनेक व० मस्लहत् चें] सामान; सामुग्री; रुचिकर पदार्थांचें मिश्रण. "डाळाईत वगैरे ताकीद्-दाखल द्यावयाची ते मागतील ती शिध्याची अगर चैनीची तम्बाकू वगैरे वस्तू"; दण्ड.

मसाले-दार मसालायुक्त.

मसीहा [अ० मसीहा] इसवी. "सन १७१६ मसीहा" (पद्मव ८५).

मसुदा; मसोदा (पु०) [अ० मुसव्वदा] कच्चा सर्डा; पहिलें लिखाण; मस्विदा. "मसोदेही पाठवून, तेथून ठरून सचिव आज्ञा आल्यावर इनायत-नाने त्याप्रमाणे द्यावे" (राजवाडे५।१६५).

मसुदी [? <मुतसद्दी] धोरणी; तार्किक. "नाना फडणीस एक मसुदी, तर्क त्यानें काढिला" (साने-पयाव ५४).

मसुरुल्-अनाम [<अ० मश्हूर=प्रसिद्ध; अनाम्=लोक] लोक-मान्य.

मसुरुल्-दौलत राजमान्य.

मसुरुल्-हज़रत राजमान्य.

महकुबी (स्त्री०) [फा० मोकूफी] तात्पुरती थाम्बणूक; तहकुबी. "आज प्रतिनिधी पन्त जाणार होते; परन्तु तूर्त महकुबी जाली" (खरे ११। ६०७४).

महकूब; महकूफ [अ० मोकूफ्] रहीत; तहकूब. "त्याजवरून मार महकूब केला" (इम २०५). "असें ठरून लढाई महकूब झाली" (इम १९४). "सबब एव्हीं नबाबाची भेट महकूब करून जलद तुम्ही आम्ही मिळोन

कामास जावें" (साने-पयाव ३५०).

महजब (पु०) [अ० मझ्हब्] धर्मपन्थ; धर्म. "हिन्दू अगर मुसलमान होऊन इस्कील करील त्यास आपले महज़ बाची सौगन्द असे" (राजवाडे १५। १५६). "महजबें" =धर्मशास्त्रान्वयें (राजवाडे ८।६६).

महजुद; महजीद (स्त्री०) मशीद. "दर्वाज्यापाशीं जुम्मा महजुद आहे" (दिमरा ११२४२). "महेज़ुतींत यवन लोक बाङ्ग देतात" (इम १०७). "कोठें महजीद आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बाङ्ग देतात" (वाड-सनदा १५०)

महज़र (पु०) [अ० मह्झर्] तुमार; करारनामा; निकाल; हुकूम-नामा.

महज़ूद [अ० मौजूद्] जिवन्त; विद्यमान. "आम्ही तो महजूद आहों" (राजवाडे ११।१५).

मह-तकद्दम [अ० मा तकद्दम] पूर्वी. "या वतनाचा हक्क लवाजिमा मह-तकद्दम चालला असेल त्याप्रमाणें तुम्हास करार केला असे" (राजवाडे ८।५२). "अज़ महतकद्दम" (राजवाडे १५।१६१) = पूर्वीपासून.

महताबी (स्त्री०) [फा० मह्ताबी] माण्डव (खरे १०।५४२०).

महताब (स्त्री०) [फा० मह्ताब्] चन्द्रज्योत; हिलाल. "महताबा लावून रात्रीं परस्परें गोळागोळी जाली" (खरे ८।४१३०).

महदूद [अ० महदूद्] मर्यादित. हद्द-महदूद=निश्चित सीमा.

महब्बत्-अज्ञाम=सप्रेम. सलाम्-इ-महब्बत अज्ञाम्=प्रेमपूर्वक वन्दन.

महशूर [अ० मश्हूर] सुप्रसिद्ध; माहीत.

महसूफ [अ० मौसूफ्] उपरिनिर्दिष्ट; मज्कूर. "राजे महसूफ" (राजवाडे ८।१०५). "ज्या अर्थी खान महसूफ यांनींही खातर्जमेचें पत्र लिहिलें असे" (खरे ६।५०२२).

महसूल (पु०) [अ० महसूल] वसूल; उत्पन्न; धारा; ज़कात.

महल्ला; मोहल्ला (पु०) [अ० महल्ला] पेठ; पुरा.

महा; माह [फा० माह्] महिना. दर-महा=प्रत्येक महिन्यास.

महामुरी (स्त्री०) [फा० मअमूरी] विपुलता. "द्रव्याची लश्करांत महामुरी झाली" (पाच ११). कीर्द-महामुरी =लावणी-सन्चणी.

महामूर [अ० मअमूर्] भरपूर; विपुल. महामूर पीक.

महामूर [अ० मामूर्=हुकूम-बद्ध] ताकीद् -बन्द. "दर्वाजे किल्ल्याचे रायगड याचे महामूर राखावे; दिण्ड्या मात्र उघड्या असाव्यात" (मराचिस २). "दिण्ड्या महामूर" (खरे ४।१४७१).

महाल (पु०) [अ० महल्ल्] मन्दिर; जिल्हा; खातें; राजवी (कारण मुसल्मानी बेगमांचीं नावें नूर-महाल, ज़ीनत्-महाल अशीं असत). "पाकाशय, जलस्थान, फलस्थान वसनागार आदिकरून हे नाजूक महाल" (मरा-आ १०). "सारांश उभयतां महालचें अती प्राबल्य जहालें आहे" (साने-पयाव ६१). "श्रीच्या दर्शनास महालसद्दर्तमान गेले" (पारसनीस-ब्रच ६४).

महालकरी (पु०) महालाधिकारी.

महाल्दार (पु०) [फा० महल्दार्] रक्षक; पहारेकरी (चित्रगुप्त ११३).

महाल-मवेशी (स्त्री०) [माल-मवेशी; चीज़ वस्त-गुरें ढोरें. " महाल-मवेसी मार्गी लागले " (इऐ ५।१००).

महासरा (पु०) [अ० मुहासरा] वेढा; परिघ. " कुमक करून महासरा उठविला " (राजवाडे १०।३३१). महासरा देणें=वेढणें.

महिनत (स्त्री०) मेहनत. " महिनतीचें सार्थक करणार साविन्द समर्थ आहेत " (राजवाडे ६।५६४).

महिना (पु०) [फा० माहीना] मासिक; मासिक वेतन; मास; साधारणपणें तीस दिवसांचा काल.

माहिमान (पु०) पाहुणा; मेहमान पहा.

महिरप; माहिराप (स्त्री०) कमान; मेहराप पहा.

माकूल [अ० मअकूल्] जाणता; शहाणा (पाच १८; चित्रगुप्त ४६); मुब्लक. " सरञ्जामही माकूल दिधला जाईल " (राजवाडे ८।२०७). " त्या फर्देवर पातशाहानीं दस्कत केलें कीं माकूल पेश्कस सकारात दिधलिया देऊं " (दिमरा १।१४०). " इङ्ग्रजांस माकूल तम्बी करावी ऐसें मुकर केलें आहे " (खरे-पवार ४६६).

माजी [अ० माझी] गत; भूतकालीन; पूर्वील; पेशीन.

माजूम (स्त्री०) [अ० मअजून] एक कैफी पदार्थ.

मात (स्त्री०) [अ० मात्] राजाचा कोण्डमारा (बुद्धिबळांत).—वर मात करणें = - वर पूर्ण विजय मिळविणें.

मातकद्दम -इत्तक्यांछ पासून [अ० मातकद्दम = भूतकाल] फार पूर्वीपासून.

मातवर; मातब्बर [अ० मुअतबर्] विश्वसनीय; थोर; श्रीमन्त; प्रतिष्ठित.

मातबरी; मातब्बरी (स्त्री०) [फा० मुअतबरी] पत; प्रतिष्ठा; महत्त्व; थोरवी. " जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरीनें आपली इभ्रत शह याजवरी पडोन नक्ष होय तें करावें " (खरे १।२४०)

मातम (न०) मातमी (स्त्री०) [फा० मातम् ∠ अ० मअतम्] शोक; दुखवटा. " पातशाहानीं दोन दिवस बहुत मातम केलें " (दिमरा २।८४). " सुल्तान खान जमात-दार यास मातमीचे खलूअत जाले " (राजवाडे १।३८६).

मातम्पुर्शी (स्त्री०) [फा० मातम्पुर्सी] दुखवट्याची विचारपूस. " हमसिरा बेगमेस एक दुशाला पल्लेदार मातम्पुर्सीचा " (दिमरा). " मातङ्ग-पूर्शी " (होके).

मातल (न०) [अ० मुअत्तल्] बेतबदली; उशीर. " अमा साहेबांचें यात्रेयास मातल जालें " (इम ६८).

मादर्चोद [∠ फा० मादर् = आई] मात्रागमनी. " परन्तु हा मादर्चोद कश्मिरी असा हरामज़ादा की बोलणेंही टाकिलें " (राजवाडे ६।५११).

मादवान (स्त्री०) [फा० मादियान्] घोडी. " घोडे व मादवाना आल्या, त्यां पहात होते " (राजवाडे ७।१३८).

मान्दगी (स्त्री०) [फा० मान्दगी] आज़ार; थकवा. " तिसरा मुक्काम बैलांची मान्दगी -निवृत्यर्थ " (खरे १।४५७१).

मान्दा (पु०) [फा० मान्दा] श्रान्त,

बिमार. " परन्तु लाम्बून गेलों (त्यामुळें) थोडीं माणसें मान्दीं झालीं होतीं " (खरे ५।२१३६) " मीर आलम यांची तबियत मान्दीच होती " (राजवाडे ५। १४३).

मानत (स्त्री०) [अ० मआनत्] नवस. " पाटलानें पुत्राकरितां नवाबांस मानत केली होती, त्यास पुत्र झाला " (राजवाडे ७।१३९).

माना; मायना (स्त्री०) [अ० माना] गोष्ट; अर्थ; हकीगत. " चोरांनीं कलावन्तिणीवरील घाला घालून गळ्याचा नवरत्नाचा हार घेऊन गेले म्हणून फिर्याद करिती हे काय माना ते मना आणून तलास करून देवणें " (भाइसम १८३४ पावृ २१०). " हे मायना आहे; तूंच चोर आहेस " (भाइसम १८३४ पावृ २११).

माने-मुज़ाहीम [∠अ० मानिअ] प्रतिबन्ध करणारा. " कोणेविशीं मानेमुज़ाईम न होणें " (वाड-मा १।६५).

माफ [अ० मुआफ़्] क्षान्त; सूट.

माफक; मवाफीक [अ० मुवाफ़िक्] योग्य; मध्यम; नेमस्त; प्रमाणें. "ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे " (राजवाडे १५।१६७). " माफक-मरातब नज़रा देऊन विनन्ती केली कीं " (दिमरा १।७५). " नज़रा माफक-मामूल गुज़राणल्या" (दिमरा २।९६). "यांस जनेली तमामी फौजेची माफक-हुकुम-विलायत मुक़र जाली आहे" (पदमव ११५).

माफकत (स्त्री०) [अ० मुवाफ़कत्] पसन्ती; सोय; पसन्त; माफक. "यांची अधर्मांची वर्तणूक आमचे राजास माफकत पडत नाहीं" (दिमरा १।२३६). "येथील आब-हवाही माफिकत नाहीं" (राजवाडे ७।१२०). " याकरितां मशार्निल्हेस यावयास माफगत होत नसे " (ऐटि ३।६५).

माफ़ज़त (स्त्री०) [अ० मुहाफ़ज़त्] संरक्षण; साम्भाळणी; बन्दोबस्त. (डबीचे घडयाळ) " माफज़तीनें पाठवावें " (खरे ६।२४५१). " दक्षिणावर्त शङ्ख आज्ञा झाल्यास माफ़ज़तीनें पाठवून देणें " (खरे ५।१८७२). " पांचशें लोक किल्याचे माफ़ज़तीस व दोन तोफा आणीक पाठविल्या " (दिमरा २।९५).

माफलात (स्त्री०) [अ० मुक़ाअलत्] कार्य; बजावणी; तामील. "आज्ञेप्रमाणें माफलात करून " (दिमरा १। ६७).

माफी (स्त्री०) [फा० मुआफ़ी] क्षमा; सूट.

मामलत; मामलीयत (स्त्री०) मामला (पु०) [अ० मुआमलत्; मुआमला] कार्य; गोष्ट; महत्वाचें कार्य; तालुक्याच्या वसुलाचें काम; जाब-साल. " हालीं श्रीकृपेनें राज्याचा मामला थाटत चालला " (राजवाडे १६।४३). "सल्ला-मामला होत आहे; बोली-चाली आहे " (राजवाडे १०।३३). " सोन्देकरांचीही मामलीयत चुकवून बिदनूरकरांकडे जावें " (साने-पयाव ६९).

मामलतदार; मामलेदार (पु०) तालुक्याचा अधिकारी.

मामुरी (स्त्री०) [फा० मअमूरी]

आबादी; सम्पन्नता. "रयत-मामुरीवर नदर देऊन" (इम ७५).

मामुली [∠अ० मअमूल] दैनिक व्यवहारांतील; सामान्य; किरकोळ; जुजबी.

मामूर; महामूर [∠अ० मअमूर] महामूर; आबाद; सुसम्पन्न. "वतन्दारांचीं वतनें वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पोट-तिर्डीक लागोन मुलूक मामूर होत नाही व मुलुकाचा ज़फ्त-रफ्त होत नाही ऐसें कळों आलें" (राजवाडे १६।४४).

मामूल (स्त्री०) [अ० मअमूल] वहिवाट; चाल. "नज़रा माफक-मामूल गुज़राणल्य." (दिमरा २।६६).

मामूल-वहिवाट (स्त्री०) चाल-रूढी.

मामूल [अ० मअमूल] उमेद्वार. "मोकदमांस कौलु-बोल देऊन मामूल करून लावणी उगवणी करणें" (राजवाडे १५।३१).

मायना (पु०) [अ० मअना] ज्याला पत्र लिहावयाचें असेल त्याच्या योग्यतेप्रमाणें वापरावयाचा सम्बोधन समुच्चय; अल्काब; दर्जा. "आपण महाराज छत्रपती यांचे सेनापती; आणि श्रीमन्त हे पन्तप्रधान, उभयतांचा बरोबरीचा मायना" (हुब ४९).

माया (स्त्री०) [फा० माया] द्रव्य; निधि; पुंजी.

मारका (पु०) [अ० मआरिका] युद्ध; मुकाबला. "लढाईचा मारका रूबकार आहे" (साने-पयाव ४८२).

मार-गिरी (स्त्री०) मारा.

मार्फत; मारफत (स्त्री०) [अ० मुआरफत्] ओळख; मध्यस्थी; गुज़ारत; करून. "भिडे यांचे मारफित कांहीं बाणदार सर्कारांत चाकर आहेत" (राजवाडे ३।७०). "शिवाजी आपले मार्फतीनें आला होता" (सभासद ४२)

मारूज़ [अ० मअरूज़्] प्रविष्ट; श्रुत; (पु०) अर्ज़. "त्यावन्दाशी प्रतरणा करून तुमची दौलतशाही करावी हें मजकडून घडावयाचें नाहीं; त्यावन्दास अर्ज़ मारूज़ करून मर्जी खुश करून पाहीन" (राजवाडे ५।७३). "हुज़ूर मारूज़ पोंहचला" (वाड-मा ३।६६).

माल (पु०) [अ० माल्] जिन्नस; सम्पत्ती.

माल-अस्वाब (पु०) चीज़वस्त वगैरे सम्पत्ती (दिमरा ३।२७१)

माल-बिसात (स्त्री०) माल-मत्ता.

माल-मत्ता (स्त्री०) [∠अ० मताअ] जिन्दगी; इस्टेट.

माल-मवेश; माल-मवेशी (स्त्री०) [∠अ० मवेशी] चीज़-वस्त-गुरें ढोरें.

माल-मालीयत (स्त्री०) माल-मत्ता.

माल-मिळकत (स्त्री०) = माल-मत्ता.

माल-अन्देशी (स्त्री०) [अ० मआल् परिणाम] परिणामाचा अगोदर विचार करणें. "माल-अन्देसी" (पेअ ६०).

मालक; मालीक (पु०) [अ० मालिक्] धनी.

मालकी (स्त्री०) [फा० मालिकी] धनीपणा, हक्क.

मालकीयत (स्त्री०) [अ० मालिकीयत्] स्वामित्व. "मालकीयत व लाविन्दी" (दिमरा ३।२०७).

माल्गुज़ार (पु०) [फा० माल्गुज़ार्] ज़मीदार; सर्कारचा वसूल ज़मा करून देणारा.

मालयत; मालीयत; मालत (स्त्री०) [अ० मालियत्] जिन्दगी; मालमत्ता. "त्यांची मालयत फारच गेली" (खरे ११।५९९५). "माणसास न मारावें; मालत घेऊन सोडून द्यावें" (भाके २६). "तालुके ताडपत्री येथील पेठ मारून लाखोंची मालीयेत लुटून नेली" (राजवाडे २२।६१).

माल्ज़ादी (स्त्री०) [८ फा० मालज़ादा रण्डीपुत्र] वेश्याकन्या.

माल-ज़ामीन (पु०) अमुक रक्कम अमुक वेळीं देईल अशी हमी घेणारा (राजवाडे १६।५०).

माल-मसाला (पु०) उपयुक्त वस्तु-सामग्री.

माली [फा० माली] वसुला सम्बन्धी. "माली व मुल्की" (वाङ-समा ३।२४).

मालीम (पु०) [अ० मुअलिम्] शिक्षक; सुकाणू धरणारा; जहाजा-धिकारी.

मालीयात (स्त्री०) [अ० मालियात्] उत्पन्न; वसूल; जिन्दगी.

मालीस; मालिस्त (स्त्री०) [फा० मालिश्] मर्दन; चम्पी.

मालूम [अ० मअलूम] ज्ञात; ठाऊक. "मालूम करणें = कळविणें (राज-वाडे १५।३१).

मालूमात; मालूमाती (स्त्री०) [अ० मअलूमात्] माहिती. "नबाबानीं मला पुरावण्या लिहावयास साङ्गि-तल्या त्यांची मालूमात जमा धरून उत्तर यावें" (राजवाडे ५।८९). "म्हणून मालमाती केली" (राजवाडे १६।४६). "मालूमाती-कागद" (राजवाडे ८।१८४) = माहितीचा कागद.

माविज़ा [अ० मुआवज़ा = बदली भरपाई] ऐवजी. "यांत सर्कारचे तालुक्यापैकीं घरदापूर वगैरे चकला-तीचे माविज़ा तालुका द्यावा" (राज-वाडे ५।१९५).

माशूक [अ० मअशूक़] प्रिय; कमनीय; रमणीय; सुन्दर. "माशूक मऊ मुख-चन्द्र सुकुमार पुष्पाहून आवा" (प्रभा-कर २३०).

मासला (पु०) नमुना; नन्हा; रुची.

मासलेदार; मासलेवाईक नमुनेदार, तन्हेदार; तन्हेवाईक.

माह (पु०) [फा० माह्] महिना. "यांचें देणें चालते माहापासोन मागील मेला महिना देसील धरिलें असें" (राजवाडे ६।११८). "माहे जून" जूनचा महिना.

माहतानी [८ अ० मा-तहतानी] ताब्यांत; खालीं. "मौजे दसाडें किळे वन्दन हा गांव पूर्वीपासून किळेचे माहताजीच (!) चालत आहे" (राजवाडे ८।१).

माहदत-असारी [फा० मवद्दत्-आसार] स्नेहाङ्कित (राजवाडे १५।२५०).

माह-ब-माह [फा० माह-ब-माह] महिन्याच्या महिन्यास. "माह-ब-माह दर्माह देत जावा" (राजवाडे ६।४१५). "यांस नेमाप्रमाणें माहेवारी माह-ब-माह देत जावी (राजवाडे ७।४५).

माहवल-मक्सूद [फा० मुहम्वालि मक्सूद] विनन्ती (पारसनीस-यप २३६).

माहवल-मराम [फा० मुहव्वाले मराम] विनन्ती (पारसनीस-मप २३१).

माहवारी; माहेवारी (स्त्री०) [फा० माहवारी] मासिक पगार. " साठ हजाराचा वसुली तालुका देतील, अगर पांच हजार रुपये माहवारी द्यावी " (राजवाडे ७।३६). " एक माहेवारी पादशहास तीन लाख रुपये पाठविले " (खरे ८।४२२३).

माहिती (स्त्री०) ज्ञान.

माहीत (स्त्री०) [अ० माहीयत] ज्ञान; जाणता; माहीतगार; ज्ञात; ठाऊक. " या प्रान्तांतील काटक वगैरे माहीत यांस वाटेची व मुक्कामाची माहीत पुसत होते " (खरे ११।५७१२). " तेथील लश्करची माहीयेत खरी कळावी म्हणून दोघे हर्कारे पाठविले होते " (चिस ४४). " श्रीमन्त गैर-माहीत व नानाप्रमाणें दुसरा कार्भारी कुणी माहीत नाही " (खरे १०।५५५०). " परन्तु माहीत व मातबर असा ये गोष्टीस वाकब असावा; म्हणजे हे घडातील (राजवाडे १२।१११).

माहीतगार ज्ञानी; जाणता; अनुभवीक.

माहीत-गिरी (स्त्री०) माहिती. " मी ही वर्तणूक कशी करतों हे सर्व श्रीमन्तांस माहीतगिरी आहे " (खरे १।२३८). " त्यांतील माहीत-गिरी सर्वांनीं समक्ष भाऊसाहेबांस निवेदन केली " (खरे ११।५६७३).

माहीना; माहाना (पु०) [फा० माहाना; माहीना] मासिक पगार; दरमहा.

माही-मरातब (पु०) [फा० माही-मरातिब] मत्स्य व दोन गोल सोन्याचे मिळून होणारें व हत्तीवरून मिरवावयाचें बहुमानाचें चिन्ह. हा मान फक्त राजांना व मातबर सरदारांना मिळालेला असतो.

माहे गुदस्त [फा० माहि गुजश्ता] गेला महिना.

माहे-दर-माहे माह-ब-माह.

मिजान (न०) [अ० मीज़ान] तुला, प्रमाण.

मिज़ाज़ (स्त्री०) [अ० मिज़ाज्] प्रकृती; तब्यत; बुद्धी. " तस्मात् याची मिज़ाज़ कायम नाही " (खरे ८।३९१५).

मिज़ाज़-खुशी (स्त्री०) खुशाली. " खैर-आफियत मिज़ाज़-खुशीचें वर्तमान पुसिलें " (राजवाडे १०।२७१).

मिज़ाज़-मान्दगी (स्त्री०) प्रकृतीचें अस्वास्थ्य. " राजाजी व रघोत्तमराव यांचेही मिज़ाज़-मान्दगी करितां राहिलें " (राजवाडे ५।१५७).

मिजास (स्त्री०) [अ० मिज़ाज्] तब्येत; अभिमान; ऐट; दिमाख. " घूत्कार धुन्द कुन्दांत मिजाशित दाकी " (प्रभाकर २३८). मिजास राखणें = तब्येत सांभाळणें. मिजास जाणें = इतराजी होणें.

मिजासदार [फा० मिज़ाज्दार] लहरी; गर्विष्ठ.

मिजाशी; मिजासी [फा० मिज़ाजी] लहरी; डामडौलाचें व नाज़ूक. " निजामअली ... मोठ्या अराब्यानें चालले; त्याचें चालणें मिजाशी बहुत, दिवसांतून चार कोस चालले म्हणजे भारी " (सरदेसाय १०).

मिन्हू [अ० मिन्हुव] त्यापैकीं, त्याच महिन्याच्या. " स्वामींचें आज्ञापत्र सादर जहालें, छ० २१ जिल्हेज मे॥

छ० २१ मिन्हू. तेथें आज्ञा की" (राजवाडे १५।७९). "नवे जमा दिलाषलचीं पत्रें बेविसावे मिन्हूस सादर झालीं" (साने-पयाव २१०).

मिन्नत; मिनत (स्त्री०) [अ० मिन्नत् = रूपा, उपकार.] मनधरणी, कष्ट. "आयतेखानानीं मिन्नत करावयास वकील पाठविला आहे" (दिमरा १। २७). "साम्प्रत हैद्रचा वकील चिरंजीव राजश्री राव यांनपाशीं आला आहे; मिनत करीत आहे; परन्तु आमचें मनांस पुरतेंच पारिपत्य करावें असें आहे" (खरे ८७७). "दौलतराव यांची भेट घ्यावी हें मोठे मिनतीनें करारांत आणिलें आहे" (खरे ११।६०६८). "काम होय तोंवर कोरडी मिनत करितात ... जागीर कपर्दिकेची न देत" (राजवाडे ६।३३१).

मिनत्वारी (स्त्री०) मिनत; मनधरणी. "यावरी आपण तुमची मिनत्वारी केली की हें वतन देसपाण्डपण तुम्हीं घेणें आणि आपणास सोडविणें" (भाइसम १८३४ पाडु १४१).

मिनतीनें; मिनत्वारीनें = मनांत नसतां अजिजीस व भिडेस बळी पडून व केवळ मेहेरबानगी म्हणून.

मिना (पु०) [फा० मीना] एकप्रकारचा हिरवा दगड; त्याचा पातळ राव्धा करून चान्दीच्या दागिन्यावर बसविणें.

मिनेगार (पु०) [फा० मीना-कार्] मिन्याचें काम करणारा (ऐटि २।६५).

मिनेगारी (स्त्री०) [फा० मीना कारी] मिन्याचें काम.

मिपादी [अ० मीआद = वायद्याचें स्थळ अगर वेळ] मुदतीची; कांहीं शर्तीवर दिलेली.

मिर्धा (पु०) [फा० मीर्दह्] दहा शिपायांचा नाईक; सर्वोपदार.

मिरास; मिराशी (स्त्री०) [अ० मीरास्] वडिलोपार्जित; दायभाग. "तन्ख्यानें कुणब्याकडे किंवा गांवाकडे असलेल्या जमिनीस मिरासी व तिचा भोगवटा घेणारास मिरासदार थळकरी, वतन्दार म्हणत" (गांवगाडा १०); वंशपरम्परा. "हे माझे मिरासी। ठाव तुझ्या पायांपासी" (तुकाराम). "निपुत्रिकाचें मिरास तें दिवाणाचें" (राजवाडे ८।४९). "सदई साता गांवींचीं कुळकर्णें तुम्हांसि मिरासी करून देतों" (राजवाडे १५।२७५).

मिरासदार; मिराशी (पु०) [फा० मीरासीदार्] मिराशीचा उपभोग घेणारा. "घडगांवीची मोकदमीस कोन्ही मिरासदार नाहीं" (राजवाडे १७।३२).

मिलक (स्त्री०) [अ० मिल्क्] जिन्दगी, माल-मत्ता. "बाग मिलक, हवेली वगैरे" (दिमरा २।११५).

मिश्री; मिस्री (स्त्री०). [अ० मिस्री] मिसर देशांतील साखर.

मिस्कील [अ० मिस्कीन् = गरीब] दिसण्यांत गाय परन्तु अन्तर्यामीं महाधूर्त, बेरकी.

मिस्त्री (पु०) [फा० मिस्तरी.] रेघाले-सनपट्टू, मुकादम, कुशल, कारागीर (विशेषत: सुतार).

मिसल; मिसळ (स्त्री०) [अ० मिसाल्] हुकूम; व्यवस्था, ज्याप्रमाणें कोणी कोणत्या ठिकाणीं असावयाचें ही व्यव-

स्था, दर्जेबन्दी, प्रकार. "घोडेस्वार यांचा हजरी, गणती, मिसल दाग चेहेरे पाहून सर्वांस व मसादा देणें हें करावें"

मिसल्दारी (स्त्री०) दर्जेबन्दी. "कोरमन्दीनें उभे मानकरी थटून मिसल्दारीत" (प्रभाका २२६).

मिसल्बन्दी; मिसल-बन्दी (स्त्री०) कामवांटणी व व्यवस्था; दर्जेबन्दी. "कमठाण्यास आपआपले डेरे दाण्डे पाठवून मिसल्बन्दीनें उतरणें" (राजवाडे ७।१८०). "असा चेत ठरून मिसल्बन्दी झाली" (खरे ८।४४०३).

मिसाल (स्त्री०) [अ० मिसाल्] हुकूमनामा, आज्ञापत्र. "तालीक लिहून घेऊन असल मिसाल परतून दीजे" (राजवाडे १५।१३६). "ठाणेची मिसेली सादीर करणें" (राजवाडे १५। १३६).

मिल्कत, मिळकत (स्त्री०) [अ० मिल्कत्] मालमत्ता, इस्टेट.

मीर (पु०) [फा० मीर् ∠ अ० अमीर्] सर्दार.

मीर-अदल (पु०) [फा० मीर्-इ-अद्ल्] न्यायाधीश. "मशारनिल्हे यास व मोहोतसीब सदर्हू महालाचा मज्कूद जाणून" (वाइ-सनदा ८२).

मीर-पीर (पु०) थोर अनुभवीक स्वतंत्र अधिकारी, बडा. "सारांश फौजेंत ताळ नाहीं. सारेच मीर-पीर आहेत" (खरे ५।२३८०).

मीर-शिकार (पु०) [फा० मीर्-इ-शिकार्] शिकार-अम्मल्दार. "मीर-शिकार पांखरें धरून आणावयास पाठविले असेत" (पारसनीस-ब्रप ११८).

मी-रसानद [फा० मीरसानद्] तो प्रविष्ट करितो. "अर्ज् मी रसानद-की" = तो अर्ज प्रविष्ट करितो कीं.

मुक्बरा; मुकरबा (पु०) [अ० मुक्बरा] समाधिमन्दिर. "खानखानाचा मुकबा सङ्गम्-रवरी होता तो फिरङ्ग्यास विकला" (दिमरा १।१०५).

मुकर [अ० मुकर्रर्] निश्चित; नक्की, नियोजित. "यास जनेली तमामी फौजेची माफक-हुकूम-विलायत मुकर जाली आहे" (पद्मव ११५).

मुकर [अ० मुकर्रर्] पुनः पुन्हा. "मुकर त्याहावें याची हाजत नाहीं" (साने-पयाव ४७६).

मुकरा (पु०) [अ० मुकर्रा] ठराविक रक्कम; सारा. "बाकी आबाद देह मुकरा रु. १८०" (राजवाडे १५। ५३).

मुकाम (पु०) [अ० मुकाम्] राहण्याचें ठिकाण, विन्हाड, वस्ती.

मुक्कामात, मुकामात (स्त्री०) [अ० मुकामत्] वस्ती, राहणूक "शहरच्या पूर्वेस चारा आहे तेथेंच मुकामात करावी" (राजवाडे १।१५६) "तेथेंच मुक्कामात करून असावें असें सांगून पाठविलें" (राजवाडे ५।२०१).

मुक्सूद (न०) [अ० मक्सूद्] विनन्ती-अर्ज़ (राजवाडे ८।१२१).

मुकद्दम; मुकादम; मोकदम (पु०) [अ० मुकद्दम्] पुढारी, मजुरांवर देखरेख करणारा.

मुकद्दमा, मोकदमा (पु०) [अ० मुकद्दमा] प्रकरण, खटला. "नवाब गुरगुटे यांचा मोकदमा फैसल करून" (खरे ११९८).

मुकद्दर [अ० मुकद्दर = ईश्वर-नियोजित] नामजाद; नियोजित; कायम. "श्रीमन्ताकडील तालूकदार व आवाजी कृष्ण या कामावर मुकद्दर असोन कोणीही मुजाहीमत त्यास न जाले" (राजवाडे ५।१९७).

मुकय्यद [अ० मुकय्यद्] कायम. "या कामावर मुकय्यद राहून" (साने-पयाव ४६६).

मुकाबिले; मुकाबील [फा० मुकाबिली] समोर. "या लढाईत याचा दम बरा जिरला जे पुन्हा नवाब बहाद्दराचे मुकाबिले उभे न रहात" (चिरा १९) "तेव्हां त्याशी मुकाबील होऊन... मारगिरी केली" (साने-पयाव ४८०).

मुकाबला; मोकाबला (पु०) [अ० मुकाबला] गांठ; सामना; लढाई; रोख; शोध; तुलना; रुजवात. "भोंसा व भोंसले यांसही दूर आहेत तोंच मुकाबला देऊन मार्गे सारावें" (सरे ५। २८६५) "हल्ली हैदराबादेहून नबाबाचीं चार कुचें टिपूच्या मोकाबल्यावर जाहलीं अशीं डाकेचीं पत्रें आलीं" (सरे ८।४।३२५). "राजश्री गोपाळराव यांस श्रीमन्तांनीं साङ्गितलें कीं हैदर नाईक कोठें आहे त्याचा मुकाबला मात्र घेणें" (सरे ८०४). "तो मस्विदा लाडाकडून साता दफेची याद आली त्यासी यांनीं मुकाबिला करून काम-ज्याद निवडुन काढिलें" (राजवाडे ७।९५). "हें लटकें तुफान, मर तुम्ही मुकाबला करून टाल!" (मवूधा २।३२).

मुकेस (पु०) [अ० मुकय्यस्] जरतारी; भर्जरी.

मुख्तसर [अ० मुख्तसर] संक्षिप्त. "मुख्तसर फर्द ठरावयाची सचव काय?" (राजवाडे ७।३).

मुखतार; मुख्त्यार (पु०) [अ० मुख्तार] नियोजित; अधिकृत; सर्वाधिकारी; प्रतिनिधी. "मुख्तार" (दिमरा १।७१). "मुख्तारी" (दिमरा २।५४).

मुख्त्यार-नामा (पु०) अधिकार पत्र.

मुख्तारी (स्त्री०) [फा० मुख्तारी] अख्त्यार; अधिकार. "या प्रमाणें मुख्तारीचें अहकाम आणून दिले" (चिरा २४).

मुखालीफ (पु०) [अ० मुखालिफ्] वैरी; शत्रु; विरुद्ध. "याजे फौजाही मुखालिफाचे मोकाबिल्यास नमूद होतील" (साने-पयाव ४६४). "मुखालीफ पक्के शहास गुन्तता" (सरे ८।४।३५१). "समुद्रांतील टोपीवाले तुम्हांसी मुखालीफ होऊन आम्हांसी स्नेह करावयास येतील त्यांसी आम्ही सलूख करणार नाही" (ऐटि २।७४).

मुखालेफत (स्त्री०) [अ० मुखालफत्] वैर; दावा. "सर्कशा व मुखालिफत" (सरे ७।३५६५)." या दोन्ही बाबती फरामोश करून आमची मुखालिफत कबूल कराल तरी बाद या मोहिमेचे आम्हांस कर्नाटक पायां घाट जवळ असे" (चिरा २३).

मुचल्का; मुचलका (पु०) [तु० मुचल्का] वचनपत्र; हमीपत्र; करार-नामा; कतबा. "गोळेजवळून मुचल्का श्रीपतराव यांची वस्तवानी आपले जवळ असल्यास गुन्हेगार असा घेतला" (सरे९। ५०२०). "म्हणोन धनजीचा माऊ रयतांस धरून मुचल्के घेताती" (राजवाडे १५।४).

मुज़्कर [अ० मुद्किर्] आठवण करून देणारा. "श्रीमन्तांकडून आठ फर्दा मुज़्कर होऊन आल्या" (राजवाडे ७। १८३).

मुज़्मला [अ० मुज्मलत्] संक्षेपानें; संक्षिप्त; मुख्तसर. "येक वेळ मुज़्मिला फर्द आली" (राजवाडे ७।८२).

मुज़्रत; मुज़्रद [अ० मुजर्रद्] प्रसङ्गविशेषीं नियोजित; मुद्दाम नेमलेला; स्पेशल;खास. "तुम्हांकडील अलीकडे वर्तमान कळत नाहीं याजकरितां मुज़्रद सुतर-स्वार पाठविला आहे" (खरे ८। ३८४५). "आज्ञेचा अर्थ निकडीचा जाणोन येथोन मुज़्रद महागिरी...पाठविली आहे त्वरेनें यावें म्हणोन लिहिलें असे" (साने-पयाव ६७).

मुज़्रा मुजरा; (पु०) [अ० मुज्रा=रुढ] सलाम; वन्दन.

मुजय्यन [अ० मुझय्यन] अलङ्कृत (पेअ ६१).

मुज़ाईक [अ० मुझाइक़्] प्रतिबन्ध करणारा; मुज़ाहीम. "आपले वतनास मुज़ाईक होऊन" (धाड-यामा २। ६४).

मुज़ाका (स्त्री०) [अ०मुज़ायक़ा] अडचण, हर्कत, पर्वा; प्रतिष्ठा. "मुज़ाका नाहीं, तन्हा यावयाचें करावें" (राजवाडे ५।२५). "हिरोयीं जें जिकडे अधिक उणें निघेल तें घ्यावें, मुज़ाका नाहीं" (राजवाडे ५।३२). "हे फौज आलियाची काय मुज़ाका आहे!" (मराचिस २२). "त्यांची मुज़ाका न धरितां" (इम ३९).

मुज़ारत; मुदारत (स्त्री०) [अ० मुदारत] आर्जव, मनधरणी; सम्भावना. "गङ्गाविष्णूची मुज़ारद करावी, ज्या तन्हेनें तो मन घालून औषधी उपाय करून बरें करी ती करावी" (खरे ७।१९८४). "भाऊसाहेबीं बहुतांशीं मुज़ारत करून बोली उत्तम प्रकारें केली" (भाके ४).

मुज़ारियान [फा० मुझारिआन् ∠ अ० मुझारिअ] शेतकरी; सेडूत. "रिआया व मुज़ारियान पर्गणे घाकण" (राजवाडे ६।१५३).

मुजावर (पु०) [अ० मुजाविर्] मशिदीचा नोकर.

मुज़ावरकी (स्त्री०) मुज़ावराची वृत्ती (राजवाडे १५।२६).

मुज़ाहीम [अ० मुझाहिम्] प्रतिबन्ध करणारा; हर्कत करणारा. "नरसोजी आपला मुद्दाई दावा करून मारून काढील त्यास मुज़ाहीम तुम्हीं न होणें" (राजवाडे १५।११७). "सर्कारचे गृहस्थ महायात्रेस अगले आहेत; त्यांसीं कोणी मुज़ाहेम न होणें" (खरे ७।३६११).

मुज़ाहिमत (स्त्री०) [अ० मुझाहमत्] प्रतिबन्ध, हर्कत, अडथळा; मुज़ाहीम. "टिपू सुल्तान कर्नूलकरास पेरकशीचा तगादा करितील त्यास मुज़ाहिमत नव्हती" (राजवाडे ७।३५). "श्रीमन्तांकडील तालूकदार व आबाजीकृष्ण या कामावर मुकद्दर असोन कोणीही मुज़ाहिमत त्यास न जाले" (राजवाडे ५।१९७).

मुज़ुम्दार (पु०) मजूमदार पहा.

मुजेरी [∠अ० मुझारिम=शेतकरी] सेडूत, कुणबी. "समस्त मुजेरी प्रजा" (राजवाडे १५।१२८).

मुद्दा; मुर्दा (पु०) [फा० मुर्दा=मृत] मेत. – चा मुद्दा पाडणें=ला. ठार मारणें.

मुद्दे-फरास (पु०) [फा० मुर्दा-फरोश= प्रेतवाहकांची एक जात] प्रेतवाहक.

मुख्तसर मुख्तसर; संक्षिप्त. "माझे नांवें दोन वेळां दोन आज्ञापत्रें मुख्तसर सादर जालींत" (राजवाडे ११२२५).

मुदपाक; मुत्बख; मुद्पाक-खाना (पु०) [अ० मत्बख्] सैंपाकघर. "भात मुदपाक कोठीकडे केली मार्फे ८१" (राजवाडे ६।३९४).

मुल्लक [अ० मुत्लक्] कुल-अख्त्यारी; सर्वथैव. "मुल्लक वकील" (चित्रगुप्त ४०). "शाह नवाजखान याची मुल्लक-वकिली तगीर करून मसालत-जङ्गास साङ्गितली" (राजवाडे ३। २०९). "जयाजी तर मुल्लख नामुराद आहे" (राजवाडे ६।६१७).

मुत्सद्दी; मुत्सदी (पु०) [अ० मुतसद्दी= कार्यकारी] राजकारणी, राजकार्य धुरन्धर; धोरणी; धूर्त; कारस्थानी. "सर्कारचे मुतसद्दी रात्रन्दिवस नालिशी करितात" (राजवाडे २२।१०४).

मुत्सद्दी-गिरी (स्त्री०) [फा० मुतसद्दीगरी] राजकारणपटुता; धूर्तता.

मुतआकीब [अ० मुतआकिब्] पाठलागास; पाठोपाठ; लागोपाठ. "सर्दार जङ्गी सामान घेऊन मुतआकीब येत आहे" (राजवाडे १०।१९१) "अव्वल कांहीं फौज-रवानगी त्या रुर्वे करून मुतआकीब आपणही इब्रमजी पल्टणीचे मुकाबल्यास गेले आहेत" (राजवाडे १०।१९२).

मुतफर्कात [अ० मुतफर्रिकात्] वरकड, बाजे; किरकोळ. "मुतफर्कात जागीर्दार" (राजवाडे ७।७७).

मुतफीक [अ० मुत्तफिक्] सामील; शरीक (राजवाडे १०।१०६).

मुतबन्ना [अ० मुतबन्ना] दत्तक. "लो ला-वलद लेकीन हिले-हयात असतां मुतबन्ना पुत्र घेतला" (राजवाडे २२। १०३).

मुतमरीद [अ० मुतमर्रिद्] बण्डखोर (पे अ ५९).

मुतवज्जे; मुतवज़े [अ० मुतवज्जिह्] जाता, गमनकर्ता; वळलेला; उद्युक्त. "होळकर मातबर सर्दार ...फौजमुद्धां मस्लतीवर मुतवज़े केले पाहिजेत" (साने-पयाव २२५). "साल मज़्कुरींही तिकडेच मुतवज़े झाले" (राजवाडे१। ६१). "तदनन्तर आणखी क मास मुतवज़े व्हावें" (राजवाडे १।१५६). "अशा कार्यावर मुतवज़ेह व्हावें" (राजवाडे ५।७६). "पातशाहाची मर्जी सर्व प्रकारें पाटील बाबाकडे मुतवज़े आहे" (राजवाडे १२।३३).

मुतवातीर [अ० मुतवातिर्] पुनःपुन्हा; पैदर्पै. "मुतवातीर लढाया अमलांत येतात" (साने-पयाव ४७९).

मुतसील [अ० मुत्तसिल्] जोडलेला; ताब्यांतील; कबजा, ताबा. "तर्फेन मुतसील महालचे वतन्दारी वगैरे इन्साफ सुदामत प्रमाणें होत जावे" (वाड-मा १।२२३). "जागीरे याचे मुतसिलांत चालोन" (वाड-मा १।२२३).

मुतावत (स्त्री०) [अ० मुताबअत्] अनुनय; बजावणी. "तेथून जो अहकाम पोहोंचेल त्याची मुतावत असावी" (मा-ऐपयाव १८).

मुताबीक [अ० मुताबिक्] प्रमाणें. 'सन १३०५ फरली मुताबीक सन३९ जुलूस वाला "
मुनालकी (स्त्री०) नायबत; मुतालिकाचें काम.
मुतालीक [अ० मुतआल्लिक्] सम्बन्धी, उपमन्त्री, नायब.
मुतैन-रवा [अ० मुतअय्यिन=निश्चित+ फा० रवान् चालूं] नेमलेलें व चालू. "आपापास इनाम...कार्किर्दी दर कार्किर्दी मोकासियानी माजी मुतेन-रवा अस्त (आहे) " (राजवाडे १५। १४५)
मुदई (पु०) [अ० मुद्दई] हक्कसाङ्गणारा; दावेदार. " मुद्दई यांसी हलीं धरून गोतामध्यें उमे रहा म्हणत असतां गोतामध्यें उभे न राहिले " (भाइसम १८३५ वाद ३४७).
मुद्दई-इलै [अ० मुद्दआ-इलैह्] आरोपी. " हर्दो मुद्दई व मुद्दई-ईल " (वाड-सनदा ३२).
मुद्दई-गिरी (स्त्री०) हक्कसाङ्गणी, दावेदारी. " मौजे शिरगांव येथें भाऊ साहेबांकडील लोक दोन होत्या त्यांची मुद्दईगिरी गद्रल्येकांनीं केली" (खरे ११।६१४०)
मुद्दा (पु०) [अ० मुद्दआ] मतलब, हेतु; अट; आरोप. " जे काय दीलचे मुद्दा असेल ते कबूल " (भाइसम-द्विसप्त १७६). " यानकडे खुनाचा मुद्दा लागला " (वाड-बाबा २।५०).
मुद्दा-मकसूद (पु०) हेतु, विनन्ती. " यांनीं कागद लेहून आपला मुद्दा-मकसूद पाठविला जे " (राजवाडे १७। ३३).
मुद्दाम [अ० अम्द्न्] बुध्द्या, जाणून-बुजुन, हट्टानें, खास.
मुद्दे-नज़र (स्त्री०) [फा० मद्-नसर्= दृष्टि-कक्षा] लक्ष्य. " त्याजवर मुद्दे-नज़र देऊन " (खरे ७।३५६४). मद्-नजर पहा.
मुद्दे-माफक इच्छेनुसार. " हलवर कोर्ले-सहवर्तमान येऊन मुलाज़मत करीत त्यांचे मुद्द माफीक सर्व होऊन जाईल" (राजवाडे ८।२०७). " तुमच्या मुद्दयामाफक करूं " (सभासद १५),
मुद्दे-वार मागणीवार " चाकर असतां रोज-मुरे न घेतां गैरशिरत मुद्देवार जाव घालूं लागले " (होळ्के ११).
मुद्देसुद प्रमाणशुद्ध, मुख्यास धरून.
मुद्बख्या (पु०) सैंपाकी, आचारी. " त्यांत पाकी माणूस बातमी पोहोंचविण्यासा-रखें पाचे बातमीदारांत मुद्बख्याशिवाय दुसरें कोणी नव्हतें " (राजवाडे ६। ५०९).
मुदत (स्त्री०) [अ० मुद्दत्]. वेळ.
मुदाई (पु०) [अ० मुदाई] दावेदार, शत्रू (राजवाडे १५।११७).
मुदाम [अ० मुदाम्] सतत. " मुदाम चोदा रोज़ शहरामधें सोदासोदी केले " (इम)
मुदामी नेहमीचा, जुना (दिमरा १।२६).
मुदारात, मुद्दारत, मुजारत (स्त्री०) [अ० मुदारात्] सम्भावना, बर्दास्त. " भाऊसाहेबीं बहुतांशी मुजारत करून थोली उत्तम मर्कीर केली " (भाऊ ४). " त्यास मोगली पोशाग मयें डुलाला व सिर्वेच या प्रमाणें मुदारात केली (राजवाडे ७।३७). " केवळ साद्यांण्यावरूनच मुदारत कलाब्धाघा

नातू म्हणोन करावयाची नाहीं" (खरे१।४७६६).

मुन्कीर (पु०) [अ० मुन्किर्] इन्कार करणारा; नाकबूल करणारा (राजवाडे २०।६५).

मुन्शी (पु०) [अ० मुन्शी] फार्शी पत्रव्यवहार करणारा; पारसनीस.

मुन्शीगिरी (स्त्री०) पारसनिशी.

मुन्सफ [अ० मुन्सिफ्] न्यायी, न्याय-धीश. "इद्दमजी इन्साफी, त्याचे येरख्यारी हेही मुन्सफ असतील" (खरे ७।३५७०).

मुन्सफी; मुन्सिफी (स्त्री०) न्यायनिवाडा. "काय गेर-माकूल कामांस होईल त्याची मुन्सिफी साहेबीं करावी" (राजवाडे ८।१०).

मुनका (पु०) [अ० मुनक्का] साफ, फैसला. "एक महिन्याचा करार कीं जांब-सालाचा मुनका करून यावें" (राजवाडे २२।६३). "बहालीच्या सनदा होतील ते समयीं नज़राणा वगैरे जाब-साल अवल मुनका करून मग सनदा द्यावयाच्या" (राजवाडे ७।७१).

मुना (पु०) [अ० मुआयना] नज़रानज़र; मुकाबला. "ऐन लढाईच्या मुन्यास सर्कारकामावर नीळकंठराव दिवङ्गत झाले" (खरे ४।१७९८).

मुनादी (स्त्री०) [अ० मुनादी] दवण्डी. "आपले शहरांत सलखाची मुनादी देऊन" (खरे ७।३५६९).

मुनाफा (पु०) [अ० मुनाफआ-मन्फआ] नफा,फायदा.

मुनासब [अ० मुनासिब्] उचित योग्य; रास्त.

मुनीम (पु) [अ० मुनीब्] गुमास्ता, व्यापाऱ्याचा प्रतिनिधी.

मुफ्ती (पु०) [अ० मुफ्ती] फत्वा देणारा, बडा काजी.

मुफ्ती-गिरी (स्त्री०) न्यायाधिशी (वाडमा २।१०६).

मुफसद (पु०) [अ० मुफ्सिद्] पुण्ड, बखेडेखोर. "असा बन्दोबस्त राखावा कीं कोणीही मुफसद बादशाही मुलखांत बण्ड न करूं शके" (राजवाडे ८।१०९).

मुफसल; मुफशील [अ० मुफ़स्सल्] सविस्तर. "आं साहेबांनीं मुफसल मर्कूम केलें तें जाहीर जालें" (साने-पयाव ४८४). "कलमी केला मतालीब मुफशील जाहिरांस पोहोंचला" (साने-पयाव ३८४).

मुफाइज़ा (पु०) [अ० मुफावज़ा] रुपापत्र; इनायत-नामा. "मुफाइज़ा इब्लाग केला तो उसूल जाहला" (राजवाडे १०।१२७).

मुफासला (पु०) [अ० मुफासला] अन्तर, तफावत. "आपले फौज़ेसी व राजाच्या फौज़ेसी सोळा कोसांचा मुफासला आहे" (दिमरा २।१६३). "चाळीस कोसांचा मुफासला आहे" (चिपा ५०).

मुफीद [अ० मुफीद्] हितकर, फायदेशीर. "ती सला दोन्ही उभ्या दौलतींच्या तक्वियतेंत नेक व मुफीद आहे" (राजवाडे १०।२७८).

मुब्लक; मब्लग [अ० मब्लग् मोठी रक़म] पुष्कळ; विपुल. "मब्लग मत्ता पादाव केले" (सभासद १९).

मुबा [अ० मुबाह्=विहित] बक्षीस; दत्त. "तरी तुमची बस्तभाव मुतळीचा तोडा आदिकरून जी स्वामींनीं दिली आहे, ती मुबा केली असे" (पारसनीस-ब्रच १२५).

मुबादला; मोबादला [अ० मुबादला= बदला] ऐवजी, बदली. "हाली महाराज रुपाळू होऊन मोबादला मुर्तजाबादचें वतन तुम्हांस देऊन चालविलें" (राजवाडे ६।१३१). "किनवीचे मुबादला दुसरा येणार तो अद्याप आला नाहीं." (राजवाडे ७।१२१).

मुबारक [अ० मुबारक्] शुभ; मङ्गलदायी. मुबारक कर्णे=इनाम देणें. "शिर्के यांचीं गांव व महाल मुबारक करून त्यांची कन्या महाराजांनीं आपले पुत्रास केली" (चित्रगुप्त ५).

मुबारक-बाद; मुबारक्-बादी (स्त्री०) [फा० मुबारक् बाद्=मङ्गलदायक असो] अभिनन्दन. "सलाबत-जङ्ग यास मुबारकबाद दिली" (राजवाडे ३। १४६). "किल्ले मजकूर फत्ते केलिया-वर मुबारक्-बन्दीची (!) पत्रें पाठविलीं" (राजवाडे १।१३१). "माधवराव साहेब यांची शादी झाली; आमचे तर्फेनें मुबारक-बाजी करावी म्हणोन मुसा मुन्तीण यांस लिहिलें आहे" (साने पयाव ११८).

मुबारकी (स्त्री०) [फा० मुबारकी] अभिनन्दन; खुशाली. "चार घटका मुबारकीच्या नजरा जाल्या" (खरे ९। ४६२५).

मुभा (स्त्री०) [अ० मुबाह् = विहित] कायदेशीर; माफ; परवानगी. "पठाणास फोजे फिरविले, हे इस्माफ करितील तर आमचाच मुभा होईल" (राजवाडे ६।६१९). "मुलूख घेतला आहे तो तुम्हांस मुभा आहे" (भाके ६).

मुर्गी (स्त्री०) [फा० मुर्ग़=पक्षी] कोम्बडी. "मुर्गीस चिंसिमला तो कशास!" (होके ११).

मुर्चा (पु०) मोर्चा. "राजश्री पन्तप्रधान व चिरञ्जीव पिलाजी व मोंगल भाऊ ऐसें हिङ्गणगांवावरी येऊन मुर्चे लाविले आहेत" (पारसनीस-ब्रच १६२).

मुर्दा (पु०) [फा० मुर्दा] मृत; प्रेत शव. "दुतर्फा दहा हजार माणूस मुर्दा जहालें" (सभासद ५८).

मुर्दाड; मुर्दार [फा० मुर्दार्] मृतवत्; भ्याड; कवडीमोल; विधिपूर्वक न मारलेलें. "देश्यानें परिछिन्न मुन्जावें हेंच हिम्मत देऊन कार्भारी यास मुर्दाड केलें" (खरे २१४८२). "परन्तु खाली उतरलीच राजा पळून जाईल, अगर आम्ही मागती राजास हातीं धरून आणल्यास मुर्दाड करितील हा संशय मानून सङ्कटात आहेत" (साने पयाव ३२२). "मुलानानें कात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे तें हलाल होत नाहीं" (गांवगाडा १०३).

मुर्देफरास प्रेतवाहक; मुड्देफरास पहा.

मुर्वत (स्त्री०) [अ० मुरुवत्] माणूसकी; सभ्यता; भीड; पर्वा; अब्रू. "पुढील आशा दाखविली असतां लोक मुर्वतीवरून राहतात" (खरे १०। ५६०७). "दर्वारीं कोणाची मुर्वत -अब्रू तिळमात्र राहिली नाहीं" (राजवाडे ३।१२८).

मुर्वत-शारी [फा० मुरुव्वत्-शिआर्] माणूसकीनें युक्त (राजवाडे १५। २५०)

मुरक्का (पु०) [अ० मुरक्कअ] चित्रपुस्तक; आल्बम. " तस्विराचे मुरक्के दोन चार आले " (ऐति ३। ५९). शिवाय (ऐति १।१३).

मुरब्बा; मुरम्बा; मोरम्बा (पु०) [अ० मुरब्बा] पाक; आम्रपाक.

मुरब्बी (पु०) [अ० मुरब्बी] केवारी; आश्रयदाता, अनुभवीक; वस्ताद; मुरलेला; कार्वाल. " तुम्हीं मुरब्बी होऊन आलपेटग यासी बोलावें " (मद्रा २।३१). " आपण आमचे मुरबी दोस्त, आमचें जेणें करून चाङ्गलें तें इच्छिणारे " (माइसम १८३८ अहवाल ५). " दौलतींत मुरबी अमीर कोणी राहिला नाहीं " (पाम ८) " ऐसेंही असतां मुरबी मातबर पाहिजे" (राजवाडे ८।२०२). " ते मुरब्बी आहेत " (राजवाडे ८।२०५) "

मुरणें [८अ० मुरब्बा] (रसांत) पक्क होणें; पाकणें.

मुरस्सा [अ० मुरस्सा] रत्नजडीत. " शिर्पेंच मुरसा " (राजवाडे १। १८८).

मुराद [अ० मुराद्] इच्छा; इच्छेप्रमाणें. " हस्तनापूरचा बन्दोबस्त हातास आला म्हणजे मुराद सर्व गोष्टी व मनसबा हासल होईल ऐसें आहे " (राजवाडे ८।२०३). मनमुराद = यथेच्छ.

मुरीद [अ० मुरीद्] चेला; शिष्य. " गोविन्दगीर मुरीद कमलनयन " (राजवाडे १५।१३४).

मुल्कात (स्त्री०) प्रान्त; विलायत. " हे फर्दीम मुल्कात देणें " (इम ६६).

मुल्की [फा० मुल्की] वसुलासम्बन्धी, गैर-फोजदारी.

मुल्कीर [फा० मुन्किर्] नाकबूल; मुन्कीर. " तो मुल्कीर जाला कीं इतला नाहीं. " (राजवाडे १।१९९).

मुल्जीम [अ० मुल्ज़म्] लाचार; मजबूर. " ऐसें पत्रवादें पुसतां मुल्जीम होऊन आपल्या मुखें एकार केला " (राजवाडे २०।६५).

मुल्तवी [अ० मुल्तवी] तहकूब; पुढें ढकलला गेलेला. " हा जाब-साल मुल्तवी राहिला " (राजवाडे ७।३५).

मुल्ला (पु०) [फा० मुल्ला] मुसल्मानांचा गुरु.

मुल्ला-गिरी (स्त्री०) मुलाण्याला मिळणारें वेतन.

मुलाणा; मुलाना [अ० मौलाना] धर्मगुरूची पदवी. " मुसल्मानाचे पाऊल हिन्दुस्तानांत पडण्या पूर्वी गुरें मारण्याचें काम हिन्दू खाटीक करीत. मुसल्मान दृष्टीस पडल्याबरोबर त्यांनीं तें सोडिलें; आणि मुसल्मान खाटिकांना मुलाना हा किताब देऊन बकरें लावण्याचें काम त्यांच्या गळ्यांत अडकविलें " (गांवगाडा २४).

मुलाखत, मुलाकत; मुलाकात (स्त्री०) [अ० मुलाकात्] भेट; गांठ; मुलाजमत.

मुलाजमत (स्त्री०) [अ० मुलाज़मत्] भेट; हुजूर-नोकरी; नोकरी.

मुलाजा; मुलाइजा; मुलाहिजा (पु०) [अ० मुलाहज़ा] पर्वा; विचार; मान; दुर्लक्ष्य; उपेक्षा. " मुलाइज़ा न

करावा म्हणजे माणूस सबर्दार असतें " (मराआ १६).

मुलाम-गिरी मुलाम्याची कृती; मुलाम्याचा. " सेवकास मुलामगिरी इत्यादि यांची आवड फार आहे " (पेद-समा ५२).

मुलामा (पु०) [अ० मुलम्मअ] धातूच्या रसाचा पातळ थर दुसऱ्या धातूच्या पत्र्यावर बसविणें " मुलाम्याचें नाणें । तुका म्हणे नव्हें सोनें ".

मुलायम; मूलाईम [अ० मुलायिम] अनुरूप; रम्य; नाजूक, सुकुमार. " साजणी तुझा किति नेत्र मुलायम हलतो " (प्रभाकर २०८). " मुलायम उटी देऊन नटवितों " (प्रभाकर २१४). " पातळ नक्षरेदार मुलायम फूल चौकडीचें " (प्रभाकर ९६).

मुलूख (पु०) [अ० मुल्क] राज्य; देश; स्वदेश. " मुसल्मानी रियासतींत जमिनीची पूर्ण मालकी राजानें आपल्याकडे ओढली असावी; कारण " खलक खुदाका, मुलूख पादशाहाका "–याप्रमाणें लोक बोलूं लागले " (गांवगाडा ९).

मुलूख-गिरी (स्त्री०) [फा० मुल्क-गीरी] देशपादाक्रमण; मोहीम.

मुलूखदार [फा० मुल्क्-दार] दौलतवन्त. " पातशाहाचे घरची मुखत्यारी व मुलूखदार करून असावें " (दिमरा ११२२६).

मुलूखदारी (स्त्री०) [फा० मुल्क्दारी] राज्यव्यवस्था.

मुलूख-मैदान; मलिक-मैदान (स्त्री०) रण-राज; विजापूर येथील सुप्रसिद्ध तोफ, जिच्या तोण्डाचा व्यास ४ फूट ८ इन्च आहे व पोकळीचा व्यास २ फूट ४ इन्च आहे; कर्दनकाळ भाण्डखोर स्त्री.

मुश्क (पु०) [फा० मुश्क्] कस्तूरी.

मुश्कस [अ० मुशख्खस्] निश्चित. " एक तह मुश्कस करून...दिला पाहिजे " (राजवाडे १५।३६९). " जमाबेरजी मुश्कस करणें म्हणून रजा फर्माविली " (राजवाडे १८।४९).

मुश्किली (स्त्री०) [फा० मुश्किली] अडचण; सङ्कट. " तद्विरोच्या मुश्किलींत येऊन मन्सहयाकरितां मम्मईस आले " (साने-पयाव ४७३). " पल्टणें...बहुत मुश्किलीनें गाडरयाजपासी जाऊन पोहंचली " (दिमरा ११३८).

मुश्कील [अ० मुश्किल्] कठिण; दुर्घट; (स्त्री०) सङ्कट. " लश्करांत फिरावयाची मोठी मुश्कील; जागां जागां चौकी पहारे बाजूपस होते " (ऐटि ३।५०).

मुश्फक; मुश्फीक [अ० मुश्फिक्] कृपाळू, मेहेरबान.

मुशजर [मुशज्जर] वेलबुट्टीचें काम केलेलें रेशमी कापड

मुशाफर (पु०) [अ० मुसाफिर्] प्रवासी; सफर करणारा; फिरस्ता.

मुशाफरी (स्त्री०) [फा० मुसाफिरी] प्रवास; प्रवासीपण. " मुशाफरींत वय न्यावें; नित्य नवें उदक व नवें स्थळ व झाडांची सावली अनुभवावी " (साने-पयाव ४३७).

मुशारा; मुशाहिरा (पु०) [अ० मुशाहरा] मासिक (पगार); दरमहा. " फाकनाचें मुशारे देता थकलों " (दिमरा ११३२).

मुस्तक्बील [अ० मुस्तक्बिल्] भावी; भविष्यकाळीं मिळणारी (रक्कम).

मुस्तकिमी (स्त्री०) [∠अ० मुस्तकीम्] मज्बुती. "धरकड दर्वाजे बन्द करून आपले मुस्तकिमींत आहेत" (मदृया ३।७९).

मुस्तकीम [अ० मुस्तकीम्] कायम; निश्चित; भक्कम. "याचा नक्शा मुस्तकीम ठरून मग जावें" (राजवाडे ७।१२). "कोणी आंव टाकिला नाही; मुस्तकीम आहे" (राजवाडे १०।७४). "चौकी मुस्तकीम करून राहिले" (खरे १७९७). "यांची इङ्गर-जावर जाण्याची सर्व तयारी मुस्तकीम" (राजवाडे १९।५१).

मुस्तेद [अ० मुस्तइद्द्] सिद्ध; तयार; भक्कम. "गडाची इमारत मुस्तेद करावी" (मराआ ३३) "चुना मुस्तेद करावया ... धोण्डे ... मुस्तेद केले" (चित्रगुप्त १३३).

मुस्तेदी (स्त्री०) तयारी; सिद्धता; मज्बुती.

मुस्लीम [अ० मुस्लिम्] मुसल्मान.

मुसन्ना [अ० मुसन्ना] दुहेरी नक्कल. "पेशजी पत्र दिल्हें होतें तें गैरविल्हे लागलें सबब हाली मुसन्ना सनद हे दिली आहे" (राजवाडे १३।१६५). "एक मज्कुराचे दोन कागद त्यास मुसन्ना म्हणतात" (पद्मव १००).

मुसलमान [फा० मुसुल्मान्] इस्लाम धर्मानुयायी.

मुसलमानी (स्त्री०) [फा० मुसल्मानी] इस्लाम धर्म; इस्लाम-सत्ता. "हुज-*रांनीं दीनचा पक्ष सोडून मन्हाटियांचा* पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसलमानीस ठीक नाहीं" (दिमरा १।२६७).

मुसव्वर [अ० मुसव्विर्] चितारी "तेथें मालिदाकडून मुसव्वर आला होता" (खरे ६।४७१८).

मुसव्वरी (स्त्री०) [फा० मुसव्विरी] चित्रकाम. "एक कांहींसी मुसव्वरी करितो" (ऐटि १।१४).

मुसाहेब (पु०) [अ० मुसाहिब्] सोबती; स्नेही. "दाजद-अलीखां दिवाण निजाम अलीचा फार मुसाहेब" (राजवाडे १।१६५).

मुहीम (स्त्री०) मोहीम. "जेव्हां स्वामी लाहोरचे मुहिमेवर होते" (चन्द्रचूड-दप्तर १।७९).

मेख (स्त्री०) [फा० मेख्] खुण्टी; रहस्य.

मेज़ (न०) [फा० मेज़्] टेबल.

मेजवानी (स्त्री०) [फा० मेह्मानी] थोर मनुष्यास दिलेलें थाटाचें जेवण; जाफत; मेहमानी; नज़राणा. "अद वानीकराकडील वकील मेजवानी व वस्त्रें घेऊन आले आहेत" (खरे ६ ३०९६). "*मेज्मानी*" (*दिमरा* १।२८४).

मेजवानगी (स्त्री०) मेजवानी. "पांच हज़ार रुपये सर्कारांतून मेजवानगी *पाठविली*" (खरे ६।४७४३). "या प्रमाणें चौतीस मेजवानग्या घेतल्या" (गोलचिशाच २५).

मेण (न०) [फा० मोम्] मधाच्या पोळ्यांतून निघणारा चिकट पट चरबी-सारखा पदार्थ.

मेण; म्यान (न०) [फा० मियान्] तर्वारीचा कोष. मेण करणें=म्यानांत घालणें; कोषित करणें. "मेण कर

आरसा सख्यांनो, गुलाल मांडूणी नका भरूं " (प्रभाकर १३६).

मेणा (पु०) [फा० मियाना] डोली सारखें परन्तु चारी बाजूंनीं बन्द करितां येईल असें पेटीवजा खान्यावर वाहून न्यावयाचें वाहन.

मे बायदकी [फा० मी बायद् कि] झालें पाहिजे कीं. " मे बायद् के गोविन्द-गीर मशारनिल्हेसी...कालयापणी कैसे अलाहिदा चालत होते त्याप्रमाणें चालविजे " (राजवाडे १५।१४६).

मेवा (पु०) [फा० मेवा] फळ, फळफळावळ. " दुसरे दिवशीं नाना जिन्नस (= अनेक प्रकारचा) मेवा खरेदी करून आणविला " (सभासद ४०). "जड्गी नवे नित येती मेवे बागांत " (प्रभाकर २२९).

मेवेजात [फा० मेवजात् अनेक व० मेवाचें] फळफळावळ. " त्याचे समागमें मेवेजातच्या बहड्ग्या वगैरे सरन्जामही रवाना करावयास तयार झाला आहे " (राजवाडे ५।४४).

मेवे-फरोश (पु०) [फा० मेवा-फरोश्] फळविक्या. " एक्या महिन्याचे मुद्दतीनें मेवा न पोहंचे; मार्गांतच सडून जाईल म्हणून विलायतचे मेवेफरोशांहीं साडिग-तलें " (ऐटि २१५५).

मेहतर [फा० मिहूतर्] श्रेष्ठ; झाडू; भड्गी. " नाशीककडील मिहांच्या जात-पाटलाला, पुण्याचे मुताराला मेहतर म्हणतात " (गांवगाडा २९).

मेहतर-पण (न०) साफसुफीचें काम. " न्हावीपणाचे मेहेत्रेपण "(वाड-बाबा २१९).

मेहनत; मेहनती (स्त्री०) [अ० मिह्नत्] कष्ट; श्रम. " अन्तोजीनें मेहनती केली "(पारसनीस-ब्रच १०५).

मेहनताना (पु०) श्रमाचा मोबदला, मजुरी; पगार.

मेहनती कष्टाळु, उपयोगी.

मेहमान (पु०) [फा० मिह्मान] अतिथी; पाहुणा.

मेहमानगी (स्त्री०) मेहमानी. " अली-येदल शहानें चारी पादशाहासी मेहमानगी केली " (इम १३).

मेहमानी (स्त्री०) [फा० मिह्मानी] मेजवानी, आतिथ्य; नजराणा.

मेहर; मेहेर (पु०) [फा० मिह्र्] सूर्य (देवनाथ २५५).

मेहर; मेहेर (स्त्री०) [फा० मिह्र्] कृपा; दया; कींव (चित्रगुप्त ३४). " इलाहीचे हुकुमें व बढेखान याचे मेहेर आमचे जागां होती " (पारसनीस-ब्रप ३०८).

मेहेर्बान; मेहरबान [फा० मिह्र्बान्] कृपावन्त. " मेहेरबान " (राजवाडे १५।१३६). " मेर्वान " (वाड-शाहू १९९).

मेहेर्बानगी (स्त्री०) मेहेरबानी, कृपा. " आपणही हुजुरीहून मेहेर्बानगीचा सिलत पाठवावा " (दिमरा ११९९).

मेहेर्बानी; मेहर्बानी (स्त्री०) [फा० मिह्र्बानी] कृपा; " मेहेरबानी " (राजवाडे १५।१४).

मेहराप; मेहरप (स्त्री०) [अ० मिहराब्] कमान; मशिदींत पश्चिम दिशेस असणारी पवित्र देवळी; हिच्याच शेजारीं मिम्बर म्हणजे व्यासपीठ असतें.

मै [अ० मइ] सह; समय.
मै-जमीयत जमातीसह (साने-पयाव ४६३).
मै-फर्जन्दान लेंकरासह; वंशपरंपरा "इनाम मे फर्जन्दा मुकरअसे" (वाड-सनदा ८७).
मै-फौज फौजेसह (साने-पयाव ४६४).
मैदा (पु०) [फा० मैदा] बारीक पीठ.
मैदान (न०) [अ० मैदान्] उघडी, सपाट व विस्तीर्ण अशी जागा. घोडे-मैदान=मर्दुमकी, कर्तबगारी दाखविण्याची जागा.
मैया [अ० मिआ] शम्भर.
मैयातैन [अ० मिअतीन] दोनशें.
मोआजीन; मवाजीन (पु०) [अ० मुअझिन्] मशिदींची बाङ्ग पुकारणारा. "इमामलोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें" (वाड-समदा ७९).
मोईन (स्त्री०) [अ० मुअय्यन्] नेमणूक; ठराव; नियम; पगार; तैनात. "इतकियावर मोईनप्रमाणें चौकी-पहारा न राखेच तर परिच्छिन्न दूर करावा" (मराआ १४). "यांत साडी-चोळीची मोईन सालीना होन प॥ १०० एकसे रास केले असेत" (राजवाडे १७। ४२).
मोकदमा (पु०) मुकद्दमा.
मोकल [अ० मुवक्कल्] स्वाधीन; (पु०) संरक्षक; बद्रका. "आपली कुलकर्णाची गोही याल तरी सदर्हू पेकीयाची सोडी मोकल करीन" (राजवाडे १८।६६). "आम्हांस पन्नास तोफूची मोकल देऊन गडावरी नेऊन" (राजवाडे १८।६४).
मोका (पु०) [अ० मौकअ] सन्धी.
मोकाबला (पु०) मुकाबला.
मोकासा (पु०) [देशज मुकासा] मुशाफर लोकांची मालमत्ता सुरक्षित राखण्याच्या अटीवर दिलेलें गांव-इनाम.
मोख्लीसान [फा० मुख्लिसान्] स्नेही (अनेकवचन).
मोगल; मोंगल (पु०) [फा० मुघोल्] मध्य अशियांतून हिंदुस्थानांत आलेली एक जात.
मोगलाई (स्त्री०) मोगल-राज्य; बेबन्दशाही; अन्धार नगरी.
मोगली कपटी. "ऐशियास मोगली मन्सबा; इमान देऊन आपला मतलब साधितील" (इम २०१).
मोघम; मोहमम [अ० मुब्हम्] सान्दिग्ध; अस्पष्ट. "किस्तीची शकल ठरावी ऐसें मोहमम हुरुत म्हणतात यांत काय समजावें ?" (राजवाडे ५।१४५).
मोजबा (पु०) [अ० मुहासबा] हिशेब.
मोजा (पु०) [फा० मूझा] विणीव हस्तत्राण अगर पायत्राण.
मोजीब [अ० मूजिब्] प्रमाणें.
मोझ्या (पु०) [अ० मुवाखआ] सल्ल; चर्चा, साराश. "हा कागद साहेबीं जतण करून ठेविला पाहिजे; याचा मोझ्या होईल" (राजवाडे १६।४६). "जुनीं नवीं पत्रें दाखविलीं होतीं त्यांचा मोझ्या मनास आणून" (वाड-मा १।३४).
मोत (न०) [अ० मौत्] मरण; मोठें सङ्कट.

मोतद्दार; मोताद्-दार (पु०) [अ० मुतअह्हिद्=काळजी घेणारा] घोड्याचा नोकर; साईस. " ती घोडी मोताद्-दार सुद्धां...येथें पाठविणें " (सरे ६।५०२५).

मोताद [अ० मुह्ताज्] ना--दार; दरिद्री. अन्नाला मोताद=खायला नसण्या इतके दरिद्री.

मोतादी (स्त्री०)[∠ म० मोज० + अ० त अदाद् सङ्ख्या, गणना] मर्यादितपणा. " जवळ माणसें ठेवणें तीं मोतादीची ठेवावीं; त्यांची सावधता करावी " (मदबा २।३०).

मोतादी; मोहोताजी (स्त्री०) [फा० मुह्ताजी] दुर्भिक्ष्य; अभाव; जरूरी; आवश्यकता. " पादशाही बन्दे तुम्ही सन्निध असतां पादशाहीची ही दशा होऊन कवडीस मोहोताजी व्हावी हें अपूर्व आहे " (दिमरा २।१२५).

मौताना (पु०) [∠ अ० मौत्] लढाईत मरण पावलेल्यांच्या मुलाबाळांस देणगी (होके १२३).

मोबदला; मोबादला; मुबादला (पु०) [अ० मुबादला] बदला; वसूल; उसनफेड; ऐवजी. " त्या आकारा बर्हुकूम सुरतेबरत अम्मल-मोबादला द्यावा " (मराचिथोशा ५३).

मोम्-जामा (पु०) मेण-कापड. " सर्व किरकोळ सावा व मोम-जामा यांस; च हुण्डणावळ अधिक लागली " (मदबा १।२१२).

मोम्-दील मेण-हृदयी. " प्राणत्यागच केला तर नाहक दुर्निमित्य होईल यास्तव मोम्दीलही जाली " (मदबा १।११५).

मोम्-बत्ती (स्त्री०) मेण-बत्ती. " साहे मोम्बत्त्यांची लावणें तीं पुसून लावावीं " (साने-पयाव २८६).

मोमी इलै [अ० मूमा इलैह्] मशार्निल्हे " नरसिङ्गराव मोमीइले " (साने-पयाव ९०).

मोमीन [अ० मूमिन्] धर्माळू; मुसल्मान कोष्टी.

मोर्चा; मोर्चाल (पु०) [फा० मूर्चा; मूर्चाल्] तोफा ठेवण्यासाठीं केलेला उन्चवटा; टप्पा-गुजरा; दम्दमा; चौकी; रोख.

मोर्तब [अ० मुरत्तब्] तयार; सुव्यवस्थित; (न०) मोर्तब सूद ' अशी अक्षरें कोरलेला छाप मारणें. " सदहूं प्रमाणें तुज कौल मोर्तब " (पेद-समा २१७).

मोर्तब बर्दार (पु०) शिक्के-मोर्तब सम्भाळणारा.

मोरी (स्त्री०) [फा० मूरी] साण्डपाणी वाहून नेणारा मातीचा नळ; पाणी साण्डण्याची जागा.

मोसबा (पु०) [अ० मुहासबा] हिशेब; हिशेब-पत्रक; पर्वा.

मोसबेकरी (पु०) हिशोबकरणारा (वाड सभा ३।१९६).

मोसम (पु०) [अ० मौसिम्] हङ्गाम, काळ; ऋतू.

मोसमी [फा० मौसिमी] कांहीं काळपर्यन्त टिकणारा; हङ्गामी.

मोहकम [अ० मुह्कम्] भक्कम; दृढ. " हा करार राजे यांजकडूनच बहाल व मोहकम जहाला " (साने-पयाव ४०३).

मोहतरफा (पु०) [फा० मुहतरिफा] "पाण्ढरी हक्कांना मोहतरफा म्हणतात" (*गांवगाडा ५४*).

मोहतसीब (पु०) [अ० मुहतसिब] निषिद्ध कर्मांची चौकशी व निवाडा करणारा धर्मशास्त्री. त्याचीं व काजीचीं कर्तव्यें अशीं साहित्गतलेलीं आहेत. "कज्जे तोडणें व मामले फैसला करणें, ज्या वायकोस आईबाप वगैरे कोणी नसेल तिचा मोहतूर लावणें व मेलेले मनुष्याचे मालाचा धर्माप्रमाणें हिस्सा करणें व चक्-बन्दी व शराचे कागद वगैरे लिहिणें, शुक्रवारचे दिवशीं निमान् व जमात करणें, व पुरलेला व आईवाप मेलेले मुलाचा माल, शोध करून संरक्षण करणें, व मेलेले मनुष्यानें जें कांहीं साङ्गितलें असेल तें धर्माप्रमाणें करणें व इमाम लोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें, व वाईट लोक व केफ करणारे लोक यांजला मनाई व बन्द करणें, व मराठी देवळातील मूर्ती वगैरे मोडणें व धर्मांतील नवी चाल बन्द करणें व जिनसांचे निरख व वजन व गज व माप हे सर्व बरोबर ठेवीत जाणें " (वाड-सनदा ७७-७९)

मोहबत (स्त्री०) [अ० महब्बत] प्रेम; रूपा, मुर्वत.

मोहर; मोहोर (स्त्री०) [फा० मुहर्] सील; सोन्याचें नाणें, शिक्का; शिक्का चालणारा (?). "दर्बारचे मोहोर हशमुलास्तां " (राजवाडे ८।२०४).

माहेर-कन्द (पु०) [८ फा० कन्दन्= खोदणें] मोहरेचा शिक्का, ठसा खोदणारा " (भाइसम-ससवृ-८५).

मोहर-बन्द सीलबन्द; बन्द करून लाखोटा केलें गेलेलें.

मोहरम (पु०) [अ० मुहर्रम] अरबी वर्षाचा पहिला महिना; ताबूताचा सण.

मोहरम [अ० महरूम] पराभूत; नामोहरम; (पु०) पराभव; धुव्वा. " या उपर यार्यांची फौज ...घेलाशक मोहरम करूं " (पाव १२). " यांणीं इराणी दुराणींचा मोहोरम केला. " (पाव २५).

मोहरा (पु०) [फा० मुहरा] मणी; अहिमणी; कवडा; उत्कृष्ट मनुष्य, घोटणी; गुळगुळीतपणा. " कागद जाडा, मोहरा करून बळकट न फुटत ऐसे करावे " (वाड-बाबा २।१५७). " कागद चाङ्गले बळकट मजबूद, मोहरा बहुत होय या तऱ्हेचे " (वाड-बाबा २।१५७). " या हत्तीस भाले राजे यांनीं लाऊन फौजेचा मोहरा (=रोख, आघाडी) फिरविला " (मदरु ९१४).

मोहरी [फा० मुहरी] सही-शिक्केदार. " मोहरी दस्तायेवज " (राजवाडे ७। ३५).

मोहरीर (पु०) [अ० मुहर्रिर] लेखक; देशपाण्ड्याचा गुमास्ता.

मोहरें (न०) [फा० मुहरा] सोङ्गटी; शङ्ख. रण-मोहरें=रण-शङ्ख. " शृङ्गें काहळ्या रणमोहरीं " (मुक्तेश्वर आदिपर्व २३।११९).

मोहरेदार [फा० मुहरा-दार] घोटीव गुळगुळीत व चकाकित कागद.

मोहल्ला (पु०) [अ० महल्ला] व्यूह; लढाई; हद्गामा; शहराचा भाग; गल्ली. " फौजेचा मोहला (? गाहा) करून

मोगलाचे गोटावर चालले" (खरे ५।२०९६). "पठाण यांजकडील वे दोनशें लोक वाढून छाविन्यावर चालोन गेले; मोहला जाहला, गोळा गोळी जाहली" (खरे ११।५६५९). "त्यांचा इरादा मोकाबला करावा असा आहे; वडिलांचाही इरादा आहे कीं त्यास अड्ग्यावर घेऊन मोहला पाडावा" (खरे ११।६०८०).

मोहसबा (पु०) मोसबा, आढावा. "मोहसबा इहलोक व परलोक विषयीं घेत जावा" (साने–पयाद ४३७).

मोहसली(पु०) [अ० मुहस्सिल्] महसूल करणारा शिपाई (गांवगाडा ५८).

मोहिमी मोहिमेचा. "धोण्डोपन्त गोखले यांस मोहिमी पत्रें देऊन" (मदरु २१४).

मोहीब (पु०) [अ० मुहिब्ब्] स्नेही (राजवाडे १५।२५३); आपण अर्थी हा शब्द पत्र व्यवहारांत येतो जसें, "येथील खैर-सल्ला जाणून मोहिब्बीं आपली खैरसल्ला हर्वक्त कलमीं मर्कूम करित असलें पाहिजे" (पारसनीस–मप २३४).

मोहीबान-पन्हा स्नेह्यांचा आश्रयदाता (राजवाडे ३।७१).

मोहीम (स्त्री०) [अ० मुहिम्म्] महत्त्वाचें कार्य; अङ्गीकृत कार्य; स्वारी; दौड; धावणी. "मोहिमेचे (=कामाचे) दिवस होते, याजकरितां नबाबाकडून जावास चार दिवस लागले" (राजवाडे ७ सलप २।१०५).

मोहीम-शीर मोहिमेवर; मोहीम-गर्क. "हरिपन्त तात्या व होळकर वगैरे सर्दार मोहीमशीर आहेत" (खरे ८।४११९).

मौकूफ [अ० मव्कूफ्] तहकूब; मुल्तवी.

मौज् (स्त्री०) [अ० मौज् = तरङ्ग] लहर; आनन्द; मज़ा.

मौजूद [अ० मव्जूद्] विद्यमान; हज़र; तयार. "टिपू सरन्ज़ामसुद्धां पाऊसकाळ न म्हणतां लढाईस मौजूद" (साने–पयाद २५९).

मौज़े (न०) [अ० मव्ज़िअ] खेडें.

मौत (न०) [अ० मौत्] मरण. "आतां राजे यांचे अगोदर आपणास मौत येईल तर बरें" (मदरु ११७७).

मौलवी (पु०) [अ० मव्लवी] इस्लाम-धर्मशास्त्री.

मौला [अ० मव्ला] प्रभू; ईश्वर

मौलाना [अ० मौलाना=आमचे साहेब] मौलवी.

मौसूफ [अ० मव्सूफ्] मज़्कूर; मशानिल्हे "नबाब मौसूफ" (राजवाडे १०।१६५).

य

यक्-सुखनीपणा (पु०) [फा० यक्सुख़न्] एकवचनीपणा. "यक्-सुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांस जाहिरीस येई तें करणें वाजीब व लाजीम आहे" (राजवाडे १०।२८०).

यकीन [अ० यकीन्] निश्चित. "आम्ही हरामखोर असें सचित यकीन जालें असल्यास आम्हास परिच्छिन्न गोशमाली करावी" (ऐस्फुले ४९).

यख्त्यार; यख्त्यारी अख़्त्यार, अख़्त्यारी पहा.

यगानगत (स्त्री०) [फा० यगानगत्] ऐक्य; सख्य. "माळाजीराव यांनीं आम्हांस यगानगतीचे मार्गे जें साङ्गून पाठविलें तीं दोस्ती त्यांचे पाठीमार्गे आम्ही अदा केली" (राजवाडे ५।८६).

यजीद्दखत; यजीत्-खत (न०) [८फा० आज़ाद्=मुक्त] सोडचिठ्ठी.

यह्तियात (स्त्री०) [अ० इह्तियात्] काळजी; बन्दोबस्त. "तुम्ही आपले बचावाची यह्तियात करीत जावी" (राजवाडे ५।९१). "पागेची यह्तियात नाहीं" (राजवाडे ५।२००).

यहसान (न०) [अ० इह्सान्] कृपा; उपकार, एहसान.

यहसान् मन्द [फा० इह्सान् मन्द्] कृतज्ञ (राजवाडे ११।३२).

या [अ० या] हे; अरे. "देवाचें नांव 'या खुदा' असें घेऊन" (मदरु १।८३).

या [फा० या] अथवा; का; व. "पत या तेज बुडाली" (खरे ११।५०). "बातमी खरी या खोटी" (खरे ९। ४७९५). "सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय" (मराआ ३०). "बुन्देलियानें सुप्रवृत्त होऊन तुमच्या मनोदयानुरूप मामलीयत विल्हेस लाऊन टाकली कीं नाहीं ! या तह करूं नये, बुन्जावेंच हाच त्यांनीं विचार चित्तांत आणिला आहे !" (साने-पयाव ५९). "तेव्हां सुरतेवर या तख्त या ताबूत म्हणून स्वारी केली" (काप्रइसा ४८).

याकुती (स्त्री०) एक औषध.

याकूत (पु०) [अ० याकूत्] ताम्बड्या रङ्गाचें एक रत्न.

याद; यादी (स्त्री०)[फा० याद्] स्मरण; सूची.

याद्-गिरी (स्त्री०) [फा० याद्-गार्] स्मारक; स्मृति (ऐसकुले २९).

याद्-दास्त (स्त्री०) [फा० याद्-दाश्त्] सूची; टीप; सूची-बद्ध (मराचिथोरा ७३).

याद्-बस्त; याद्-हस्त (स्त्री०) [फा० याद्-हस्त्] सूची. "कितेक जिन्नस सुर्तीत गेला त्याची याद्-बस्त" (राजवाडे ११।३६).

याद्-बूद (स्त्री०) [फा० याद्-बूद्] निश्चित यादी; ठराव. "या प्रमाणें बाबाजी पन्तास याद्-बूद करून देऊन पागेचीं दोन घोडीं बसावयास देऊन आधीं खानगी करून द्यावी" (खरे १२।६४०९). "तुम्ही करार-मदार याद्-बूद ठीकच केली आहे" (खरे ६।२९२२). 'आण-शपत यादी-बुदी व्हावयाच्या आहेत, होतील" (खरे ६।३०९२).

यानी [अ० यअनी] त्याचा अर्थ असा कीं, म्हणजे; पुढें (राजवाडे १५।७९).

यार (पु०) [फा० यार्] स्नेही; दोस्त; जार; हत्ती बरोबर चालणार भालाईत.

यारी (स्त्री०) [फा० यारी] मैत्री; दोस्ती

यारेदी (पु०) [फा० यारी-दिह्] मदतनीस; वतनाची देखरेख करणारा.

येक-जहती (स्त्री०) स्नेह; मैत्री. "हमेशा मकातीब पाठवून दोस्ती येक्-जहती दीन-ब-दीन जादा होय" (राजवाडे १०।३१२).

येकसेरें [फा० यक्सर्] तावडतोब; एकदम.

येक्सुई (स्त्री०) [८फा० यक्सू] स्नेह. "तर्फेन येख्लास व येक-सुईची तक्की

रोज़-ब-रोज़ ज्यादा होत असावी" (राजवाडे ११।१०५).

येख्लास (पुं०) [अ० इख्लास्] अन्तःशुद्धी; स्नेह. "मुरूर येख्लास वाढावा" (खरे ८७५).

येगानगत (स्त्री०) यगानगत; ऐक्य. "दोन्हीकडून दोस्ती व येगानगत रोज़-ब-रोज़ वृद्धीत असावी (दिमरा ११७५).

येहसान; येसान (न०) यह्सान; रुपा; उपकार. "या गृहस्थावरी तुम्ही येहसान करून निरोप दिल्हा यामुळें तो उपकारी आहे" (खरे ११६)

येहसान्मन्दी (स्त्री०) कृतज्ञता (पद्मव ९९).

येल्गार; एल्गार; इल्गार (पुं०) [तु० ईल्गार्] मोहीम; दौड; नेटाचें कूच; चढाई; हल्ला. "त्याणीं दुसरे दिवशीं कूल सरन्जामासुद्धां त्या पल्टणावर येऊन इल्गार केला" (साने-पयाव ४७९).

येल्ची (पुं०) [तु० ईल्ची] एल्ची; वकील; प्रतिनिधी.

यैन [अ० ऐन्] ऐन; भर; मुद्दल; तत्वतां. "साठ लाखाची येरीज़ यैन व इज़ाफा मिळोन सिद्ध केली" (राजवाडे ७।५३). "हज़रत जेथें राहतील तेथें आम्हीं समागमें येऊन रहावें हें यैन सलाह व लाज़म" (राजवाडे ५।८६)

र

रईस (पुं०) [अ० रईस्] सर्दार; अधिकारी; राजा. "अव्वल परचा बन्दोबस्त नीट राखावा हें रईसास लाज़म" (भा-ऐपसाव २१).

रक्कम; रकम (स्त्री०) [अ० रक्म्] द्रव्यसङ्ख्या; ऐवज़; कलम; लेख; पत्रिका. "पेशावरचे सुभेदारास रक्कम सादर जाली कीं पुलाची तयारी करविणें" (दिमरा २१५७).

रक्बा (पुं०) [अ० रक्बा] गांवाखालची ज़मीन.

रकम्बन्द; रकम्वार कलम्वार.

रकमी कलमी; मसलग.

रकाना (पुं०) [१ अ० रुक्न्=स्तम्भ] कागदाचा उभा भाग; कॉलम.

रख्णा; रख्ना (पुं०) [फा० रख़्ना] खण्ड; खलेल; भेद. "पुढें देण्यास रख्णा पडला" (मद्रबा २१२१०). "त्या दर्म्यान अलीकडे रख्ने जाहले" (वाड-मा ११२२१).

रख्त-खाना (पुं०) [फा० रख़्त्-खाना] कापड-खाना; कचेरी. 'अज़ रख्तखाने राजश्री शिवाजी राजे साहेब दाम-दौलत हू".

रख्ने-सूरत (स्त्री०) शिपाइगची गोष्ट. "दर्म्यान रख्ने-सूरत ते तर्फेनें अमलांत आली" (वाड-मा ११६६).

रग (स्त्री०) [फा० रग्=धमनी] धमनी; नस; ज़ोर; मस्ती; मग्रुरी. रग जिरविणें. शिक्षा करून नरम करणें. "मिठी मारा, सळसळती सान्या रगा" (प्रभाकर १३१). "भराडूगी रगा चढती" (प्रभाकर १५०). "मदनरगा या त्वरितगती जिरं दे रे" (प्रभाकर १८७).

रगड [अ० रग्द्=विपुलता] विपुल.

रग्दार; रगेल ज़ोरदार; मस्त, उन्मत्त.

रङ्ग (पुं०) [फा० रङ्ग्] रङ्ग; रूप; मज़ा; युक्ती; तजेला.

रङ्ग-ढङ्ग (पु०) युक्ति-कारवाई; फन्द.

रङ्ग-दार रङ्गीत.

रङ्ग-बहार (पु०) वसन्त-मौज; सुख. " रङ्ग-बहार एकान्तीं लुटा । घर सुन्दर कर पोपटा" (प्रभाकर १४०).

रङ्ग-बाजी पत्त्यांतील एक खेळ.

रङ्ग-महाल (पु०) विलास-मन्दिर.

रङ्ग-रेज् (पु०) [फा० रङ्ग-रेज़्] रङ्गारी.

रङ्ग-रोगण (न०) [फा० रङ्ग-इ रौघन्] तेलिया रङ्ग.

रङ्गाई (स्त्री०) [फा० रङ्गाई] रङ्ग देण्याबद्दल मजुरी.

रङ्गामेज् (पु०) [फा० रङ्गामेज़्] चितारी; दाम्भिक.

रङ्गामेजी दाम्भिक; कृत्रिम, (स्त्री०) चित्र-कला; कुटिलता; दाम्भिकपणा. "भीमनाथ केदार राममन्दिर रङ्गामेजीचें" (प्रभाकर ७८). " लौकिकार्थ बहुता तऱ्हेनें गोड भाषण बोलतात; परन्तु चित्तांत भाव कुटिल; रङ्गामीजी बोलणीं बोलतात " (खरे ११।६०५५). " रङ्गामेजी व खातर्जमाच आहे " (राजवाडे १०।१३२).

रङ्गी; रङ्गीन [फा० रङ्गीन्]. रङ्गीत. " तुम्ही रङ्गीन फेटा पाठविला तो पावला" (राजवाडे २२।८९). " हरजिनसी यकवटकून रङ्गीन " (प्रभाकर ७९).

रङ्गेल विलासी; ललितकलाप्रिय.

रज़ई; रज़ाई [फा० रज़ाई] दुलई; छदार पाङ्घरूण. " रज़ाई दुरकी " (वाड-समा ११६३).

रजब (पु०) [अ० रजब्] अरबी वर्षांचा सातवा महिना.

रज़ा (स्त्री०) [अ० रिज़ा] आज्ञा; सम्मती; परवानगी; नोकरी वरून दूर रहाण्याची मुभा; सुटी. " तेथून जैसी रज़ा सादीर होईल त्याप्रमाणें वर्तणूक केले जाईल " (राजवाडे ८।७). " किला त्याचे हवाले करणें म्हणोन रज़ा फर्माविली " (राजवाडे १७।८).

रज़ा-तलब (स्त्री०) आज्ञा; इच्छेप्रमाणें. " कुसाजी ...आमचे रज़े-तलबेत राहून साङ्गितल्याप्रमाणें वर्तणूक करून कार्यसिद्धी केली " (राजवाडे १०। ४१८). "त्याचे रज़ा-तलब वर्तोन" (राजवाडे १५।२०४).

रज़ावन्द; रज़ामन्द [फा० रिज़ामन्द्] कबूल; खूश; सन्तुष्ट. " पुण्यांतील सावकार...निदान पावणा लाख रुपये पावेतो नजर द्यावयास रज़ावन्द जाहले आहेत कीं मुम्बईचा माल आणावयास मोकळीक द्यावी " (खरे५।२३१८). " स्वार व प्यादे अगदी कण्टाळले आहेत...लोक रज़ावन्द नाहीत " (खरे ५।२३१६). " रयतेस राजी व रज़ामन्द राखून " (राजवाडे ६।३०२).

रज़ावन्दी; रज़ावन्दी; रज़ामन्दी (स्त्री०) [फा० रिज़ामन्दी] सम्मती; खुशी; खुश-करणें; समजूत. " यांनी आमची रज़ावन्दी केली" (साने-पयाव ३२६)

रञ्जीस (स्त्री०) [फा० रञ्जिश्] त्रास; त्रस्त. " दर्म्यान इस्कील करून गोसावी मज़्कूर यांसी रञ्जीस करितां " (राजवाडे २०।१७२). " लोक बहुत रञ्जीस आहेत " (राजवाडे ३।८३). " तुम्ही रञ्जीस न होणें " (इम ९३).

सेटी साटक हुजूर-बाजार लश्कर रु॥ १०० " (राजवाडे १५।१०१).

रवेश (स्त्री०) [फा० रविश्] चाल; रीत. " इन्साफाची रवेश दर्किनारा ठेऊन सुद-गर्जीवर नजर देऊन साष्टी सरकारांत देण्याविषयीं ताकीद न केली " (खरे ७।३५७०). "गोसावियाचे इनामतीस उपद्रव द्यावा ही कोण रवेश ? " (राजवाडे १५।२१९).

रवेश्शार चालीप्रमाणें; योग्य.

रसम; रस्म (स्त्री०) चाल-रीत. "आलम-दुनियास हेच रहा व रसम " (सानेपयाव ४६७).

रसम-रव (स्त्री०) चाल-रीत. " आां साहेबही त्यांचे रसम-रव यास खूब वाकीफ " (साने-पयाव ४७६).

रस्मीयात (स्त्री०) [अ० रस्मीयात्] वहिवाट. "वर्खे शादीचे रस्मीयातीची" (राजवाडे ७ खलप १।२).

रस्ता (पु०) [फा० रस्ता] मार्ग; नियम; सडक.

रस्ते-बन्दी (स्त्री०) सडक तयार करण्याचें काम.

रसद; रस्त (स्त्री०) [फा० रसद्] मामलेदारानें एखाद्या परगण्याचा इजारा घेतला म्हणजे जी रक्कम त्यास सर्कारांत आगाऊ भरावी लागे ती : दारूगोळा धान्य वगैरे युद्धोपयोगी सामुग्री.

रसम-रियायत (स्त्री०) वहिवाटीचें अवलम्बन; माफक-दस्तूर भेट. " वर्खे वगैरे रसम-रियायत केली " (जोरा ५६).

रमानगी (स्त्री०) ? दुसऱ्याच्या मुखें अगर चिठ्ठीनें दिलेली परवानगी.

रसीद (स्त्री०) [फा० रसीद्]. पावती; पोंच; कबज. " वकील मजकूर यांणीं हुजूर अर्जदास्त रसीद करून " (राजवाडे १५।२९९). " हे रुपये जरूर... हवाला करून रसीद पाठविणें " (राजवाडे ६।३३३).

रसीदन [फा० रसीदन्] पावणें; पोहोंचणें. " आतां रसीदन मिसेली देखतांची " (राजवाडे १५।१५६).

रसूम; रुसूम (पु०) [अ० रुसूम् अनेक व० रस्मचें] फी; कर.

रसूल (पु०) [अ० रसूल्] प्रेषित; पैगम्बर. " खुदा व रसूल-खुदाची शपथ आहे ".(दिमत १।४५).

रह-गुजरी [फा० रहगुजर्] वाटसरू; फिरस्ता; गैर-वतन्दार. " दोन चार दुकान्दार रहगुजरी ठेऊन " (वाडबाबा २।२१६).

रह-दारी (स्त्री०) [फा० राह्-दारी= रस्तापट्टी] रस्ता-पट्टीची माफी; सर्वसामान्य लोकांची ये जा; आयद्रफ्त; वाहतूक; वर्दळ. " इङ्ग्रजांस थेऊी पावतांच रहदारीचें दस्तक रवाना केलें" (खरे ७।३७८६). " त्याजवरी यन्दा नापीक; तशांत लष्करची रहदारी " (खरे ८।१०).

रहा (स्त्री०) [फा० राह्] मार्ग; चाल; वर्तन; रीत " रघुनाथराव यांस सुरतेहून खुश्कीचे रहानें मुम्बइंस रवाना केलें " (खरे ७।३५७०). " साष्टी घेतल्यावर (मुम्बईकरांनीं) लिहून पाठविलें कीं पुर्तकेश घेणार म्हणून आम्ही घेतली ! हे रहा कोण ?" (खरे ७।३५६८).

रहा-रीत (स्त्री०) चाल-रीत. "साम्प्रत त्यांची रहा-रीत मराठे लोकांप्रमाणेंच आहे " (भा-जुऐगो २७).

रहा-दार [फा० राहदार] वाटसरू; वाहतूक करणारा; मार्ग-रक्षक. "वाणी उदमी वगैरे रहादार यांस लुटून वाटा मारितात " (वाड-समा २।५५). " माङ्ग, रामोसी, व रहदार " (भाइसम १८३४ अहवाल १६).

राज-तख्त (पु०) राजधानी. " किल्ला रायगड राज-तख्त " (चित्रगुप्त १६७).

राज-रोस [फा० रोज्-इ-रौशन] दिवसा ढवळ्यां.

राजी [अ० राझी] कबूल; खूश.

राजी-विराजी (स्त्री०) सुख-दुःख, सङ्कट. " राजी-विराजीचे दिवस; सर्व वस्तवानीसह कुटुम्ब एका किल्लेत; तेव्हां स्थळाची मज्बुदी पाहिजे " (खरे ५।२२१२).

राजी-नामा (पु०)[फा० राझीनामा] कबुलायत; कैफियत; बे-तक्रारपत्र; राजी खुशीनें नोकरी सोडल्याचें पत्र; इस्तीफा. "हर्दो वादियांचे राजीपर्णे राजीनामे लेहून घेऊन " (राजवाडे १५।८७). " वेपारी मज्कुराचें कापड झाडियानसी देऊन त्याचा राजीनामा पाठऊन देणें " (राजवाडे ६।६०६).

रातबा-मसाला (पु०) रोजीं खुराक व इतर योग्य खर्च. " तेथील कमावीस-दार यांस तुम्ही रातबा-मसालेविशीं कागद व जासूद जोडी देणें " (साने-पयाव २०२).

राबता (पु०) [अ० राबिता] अनु-बन्ध; स्नेह; ये-जा. " आपला व सानाचा स्नेह व राबता बराच आहे " (साने-पयाव १६). "आज माणसांचा राबता दिसत नाहीं " (मदरु १५५).

रास्त; रास्ती [फा० रास्त्] सरळ; खरा; योग्य. " हुजूर आलिजाचा रास्ती न्याय करून " (मराआ ३१).

रास्त-कौली (स्त्री०) सत्यवक्तेपणा. " यांत रास्त-कौली इङ्ग्रेजांची कोठून राहिली ! " (ऐटि १५१).

रास्त-गो [फा० रास्त्-गो] खरें बोलणारा.

रास्त-गोई (स्त्री०) [फा० रास्त्-गोई] सत्यभाषण. " दुनियेंत रास्त-गोई परमेश्वरानें किमिया दिली आहे; जो वचनास अन्तर करितो त्यास या लोकीं परलोकी जागा नाहीं " (ऐटि १५९).

रास्त-मामलगी (स्त्री०) न्याय्य वर्तन. " त्या प्रमाणें गायकवाड यांचें पत्र आणून ठेविलें असतां महाल गुजारत न केले हे रास्त-मामलगी कीं काय" ! (खरे ७।३५७२)

रास्त-रवी (स्त्री०) सरळगामित्व; सरळ-पणा. " जदीद करार झाला त्याची ही अहवाल, तेव्हां रास्तरवी कायमी कोठें राहिली ! " (खरे ७।३५७०).

रास [अ० रास्=डोकें] नड्ग "आम्हा-जवळ पागेचीं घोडीं रास चवदा आहेत " (खरे ८।४०४४)

राह; रहा (स्त्री०) [फा० राह्] मार्ग, वाट. " जैन्याल मज्कूर ताव आणितां न सकतां राहेंत आपले हमराही सरन्जाम टाकीन...गढीच्या आसरेस जाऊन पोहोंचला" (राजवाडे १०।१८७). " दीड महिना राह साहेबाचे यावयाची पाहिली " (इम

६८). "आम्ही त्यास राहावर आणूं, निदान त्यास तम्बी करूं" (राजवाडे १।८६).

राहदार (पु०) [फा० राह्-दार] मार्गदर्शक; नाकेवाला (राजवाडे ६। २७०).

रिआया रआया; प्रजा. "रिआया व मुज़ारियान पर्गणे चाकण" (राजवाडे ६।१५३).

रिकाबी; रिकेबी (स्त्री०) [अ० रिकाबी] बशी.

रिकीब् (स्त्री०) [अ० रिकाब्] घोड्यावर चढतांना व बसल्यावर पाय टेकण्यासाठीं जिनाच्या दोन्ही बाजूस सोडलेल्या कड्यांपैकीं एक; स्वारी; वशी. "भाऊसाहेब केवळ परशुराम अवतार...दर रिकिबीस तर्वार फत्ते करून...अवतार सम्पविला" (पाब ४६).

रिफाकत (स्त्री०) [अ० रफाकत्] सङ्गत; स्नेह. "तुम्ही रघुनाथराव यांची रिफाकत सोडून देणें" (खरे ७।३५६९). "सबब आम्हांसी रिफाकत ठेऊन आपले ठायीं मज़्बुतीनें असावें" (जोरा २९).

रिवाज् (पु०) [अ० रिवाज्] रूढी; चाल; शिरस्ता. रीत-रिवाज=चालरीत.

रिश्वत (स्त्री०) [अ० रिश्वत्] लांच. "भवानीपन्तांच्या मार्फत दहालक्ष पावेतों रिश्वत घेऊन हद्गामा होऊं दिला नाही" (पदमव ६८).

रिसाल्दार, रिसालेदार (पु०) [फा० रिसालादार्] घोड-दळावरील अधिकारी.

रिसाल्दारी (स्त्री०) घोडदळाचें आधिपत्य.

रिसाला (पु०) [अ० रिसाला] घोडदळाची तुकडी; सामुग्री, सरञ्जाम. "त्यांत साल मज़्कुरीं तोफा बाण जेज़ाला यांचा रिसाला बहुत तयार करविला" (खरे ८७५).

रुई (स्त्री०) [फा० रूय्] प्रकार; मार्ग. "त्यांत घरोब्याचे रुईनें बहुत प्रकारें लिहिलें" (राजवाडे ६।५८२).

रुका (पु०) [अ० रुक्आ] पत्र. "शादीचा रुका" (राजवाडे ७। २०४).

रु-कार (पु०) सम्मती लेखाची नक्कल केल्यावर रुजुवात घेतल्याबद्दल 'रु' असें केलेलें चिन्ह.

रुख्सत; रुस्कत (स्त्री०) [अ० रुख्सत्] जाण्यास पर्वानगी; निरोप; रजा; पर्वानगी; सुट्टी; विदा. "वकिलास मात्र रुस्कतीची वस्त्रें देऊन विदा केलें" (दिमरा १।१०२). "आम्हास पातशाहाकडे रुख्सत करावें (=भेटवावें) (दिमरा १।९४). "आमची तबियतेसी बे-आरामी राहती; याजकरितां आम्ही तीन महिन्याची रुख्सत घेऊन हवा खायासी समुद्राचे वाटेनें मद्राजेस जातों" (पदमव ९३). "इतकें बोलून आम्हां त्रिवर्गांस रुख्सत करून आपण मिसला पहावयास गेले" (राजवाडे १।२३). "सेनासाहेब सुभा मोंगलापासून रुस्कत होऊन गेले" (खरे २।५६५).

रु-ज़ामा (पु०) रूदार आङ्गरखा; पातळ गादी.

रुजुवात (स्त्री०) [८ अ० रुजूअत, रुजूअ] ताडून पाहणें; प्रत्यय; लक्ष्य; निष्ठा. "गनीम-पराभव प्रत्यक्ष जनांत

रुजुवातीस आला या आनन्दें... खुशाली " (चित्रगुप्त ४५). " तुम्ही पादशाही रुजुवातीनें असणें " (सभासद ४७). " एक दोन राजे पादशाही रुजुवात होते ते मारिले " (सभासद ९).

रुजू (स्त्री०) [अ० रुजूअ] लक्ष्य; निष्ठा; सादर; दाखल; रुकॉरुजमा; जमा; मान्य; पसन्त. " ते वस्तांत इकडील कायेमी समजून मग सर्वांनीं रुजू आणीत आणीत आणिली " (ऐटी ३।१७). रुजू घालणें=ताडून पाहणें. " पूर्वील विशादीचे जाबते रुजू घालावे " (सभासद २३).

रुत्बा (पु०) [अ० रुत्बा] दर्जा; मर्तबा; पदवी. " अष्ट प्रधानाचे बरोबरीचा रुत्बा " (भा-ऐश्वाव १०३).

रु-बकार [फा० रू-ब-कार] सलक्ष्य, तन्मयतेनें; सन्मुख; पुढें, दर्पेश. " कित्येक मोठमोठे मसलतीचे विचार ज़रूर बोलावयाचे रु-बकार येऊन पडले आहेत " (खरे ८।४३१५). " त्यास विग्रह प्रसङ्ग रु-बकार जाहलियास किल्ले पुरन्धर समीप आहे " (राजवाडे १७।८२).

रुब-रू, रो-ब-रो [फा० रू-ब-रू] समोर; समक्ष; अपेक्षित. " तुम्ही उरूबरू बसा " (दिमरा ३।११९). " नित्यानीं लढाई रुबरू आहे " (दिमरा ३।२०१).

रुबेरूब रुबरू. " गाजुदीखान याचे वज़ारतींविषयीं भाऊसाहेब यांस आम्ही रुबेरूब विनन्ती केली " (भाव ११).

रु-माल (पु०) [फा० रूमाल] (तोण्ड पुसण्याचें) चौकोनी फडकें; दस्तमाल दप्तर.

रुश्वत ; रिश्वत (स्त्री०) लांच. " रुयानती, रुश्वती, यन्द्र-तवाई ' (मेस्तक पुस्तक-जमेलेखन १३०). लांच-रुश्वत = लांच-लुचपत. " येथें कांहीं लांच-रुश्वत चालेना " (चित्रगुप्त ३१).

रुस्कत रुख्सत पहा.

रुसूम (पु०) [अ० रुसुम] हक्क-पैका, कर; ज़मिनीच्या उत्पन्नांतील देशमुख देशपांडे यांचा भाग.

रुस्तमराव एक पदवी (मराठे थोरा ५२).

रुस्तुमी (स्त्री०) [फा० रुस्तमी] शौर्य. " शाबास तुमच्या हिमतीची व दिलेरी रुस्तुमीची!" (साने-पयाव १४०).

रू-रयात (स्त्री०) तोण्ड-भीड. " कोणाचीं रू-रयात न धरितां उभयतांचा हरएक मज़्कूर मनास आणून वाजवी असेल त्याप्रमाणें विदित करणें " (खरे ७।३४९०). " महिपतरावांनीं क्रूरपणा धरून जेथें सांपडेल तेथें पैका घेतला; कोणाची रू-रयात अगर वळख धरिली नाहीं " (खरे ९६३).

रुयदाद; रुएदाद [फा० रूयदाद] प्रविष्ट मात. " आ अमारत्-पन्हाकडील सरीयत कलमी करून शाद्मानीं रूयदाद होय तें केलें पाहिजे " (साने-पयाव ६८३). " शाद्मानीं रुएदाद न जाहली " (राजवाडे १०।२८०).

रूख; रोख (पु०) [फा०रुख्] तोण्ड; लक्ष्य; रोख; दिशा. " ते इद्मनी वकिलास रूख देणारच नाहींत " (दिमरा ३।५४). " तेव्हां बाद-शहांत

हाच रूख धरील " (दिमरा १।५५). " मोगलाचा दगाबाजीचा रूख नज़रेनें पाहिला तर याजकर्तिांही सबदारीनें रहावें लागलें " (राजवाडे ११४६). " रूख कोणीकडे जावयाचा हें समजलें नाहीं " (राजवाडे १०।२६५). " आम्ही तळेगांवचे मुमाम त्याचे रुखावर आलों " (राजवाडे १०।१३६).

रेज़क् -दाणी (स्त्री०) छर्रे गोळ्या ठेवण्याचें पात्र (वाड-बावा २।४२).

रेज़गी (स्त्री०) [फा० रेज़गी] मोड; किरकोळ नाणें.

रेज़ा (पु०) [फा० रेज़ा] तुकडा कापडाचा.

रेशमी [फा० रेशमी] रेशमाचें.

रेशीम (न०) [फा० रेशम् ८ अब्रीशम्] कृमिज तन्तू.

रोख (पु०) रूख; कटाक्ष; झोंक; हेतू.

रोखा (पु०) [अ० रुक्आ] पत्र.

रोगण (न०) [फा० रोग़न्] तेलियारङ्ग.

रोगणी तेलिया रङग दिलेला. " रोगणी भिन्ती, लखलखाट वर तय्यारी " (प्रभाकर ९२). "भंवतीं छत, भिन्ती लाल रोगणी " (प्रभाकर २१६).

रोज़ (पु०) [फा० रोज़्] दिवस; प्रत्यहीं.

रोज़ा (पु०) [फा० रोज़ा] रमज़ान महिन्यांत मुसलमान लोक जो उपवास (निरशन) करितात तो; या उपवासांत सूर्योदयापूर्वी व सूर्यास्तानन्तर जेवण्याची मुभा असते.

रौज़ा (पु०) [अ० रौज़ा] बाग; समाधिमन्दिर; दर्गा.

रोजी (स्त्री०) [फा० रोज़ी] एक दिवसाचें वेतन; खर्ची; एका दिवसास.

रोजीना (पु०) [फा० रोज़ीना] दैनिक खर्च; दैनिक. " रोजीना चार हत्तीस पञ्चवीस रुपये खर्च (खरे २।५४०).

रोब; रोआब (पु०) [अ० रुअब्] धाक; दरारा; सलाबत. " तेव्हां हे शकल सल्तनतीचे बेहबुदीचा, पातशाहीचे दाब-रोबाची सर्कारांतून अमलांत आली " (राजवाडे १२।१२). " हा दाब-रोआब सर्वांनां दिसों लागला" (राजवाडे ७ खलप २।२७).

रोबरो रूबरू पहा.

रोशन [फा० रोशन्] विशद; स्पष्ट; श्रुत. " बन्दगीस रोशन होय हे अर्दास " (राजवाडे १५।७६).

रोशनाई (स्त्री०) [फा० रोशनाई] दिवेवर्त्तीचा लखलखाट; दीपोत्सव.

रोशनी (स्त्री०) [फा० रोशनी] रोशनाई. " रात्रीं रोशनीनें नबाब दौलाचे येथें आले " (राजवाडे ७।१०४).

रौनक (स्त्री०) [फा० रौनक्] भपका; शोभा. " दौलतींत कांहीं बाकी राहिली नव्हती, त्या दौलतीस सावन्दाबरोबर रौनक आणिली " (राजवाडे ५।८६).

रौनक-अफ्ज़ा [फा० रौनक्-अफ्ज़ा] शोभावर्धक. " हज़रत येथें रौनक-अफ्ज़ा होणार (राहणार) " (राजवाडे ७।१०६).

ल

लक्तर (न०) [फा० लत्र्] फाटकें वस्त्र; चिन्धी.

लकब (स्त्री०) [! अ० लकब् टोपण नांव] ढब; खोड.

लगाम (पु०) [फा० लिगाम्] घोड्याला ताब्यांत ठेवण्यासाठीं व वळविण्यासाठीं त्याच्या जबड्यांत अडकविलेली सळई व तिला बान्धलेले हातांत धरण्याचे दोर.

लगामी अधीन.

लङ्गडा [फा० लङ्ग्] पायानें अधू; पाङ्गळा.

लङ्गडणें एक पाय अधू असल्यानें दुसऱ्या पायावर भार टाकून चालणें.

लङ्गडी (स्त्री०) एक पाय दुमडून दुसऱ्या एकाच पायानें उड्या मारीत चालणें.

लङ्गर (पु०) फा० लङ्गर्] होडीचा नाङ्गर; दोर-खण्ड; मर.

लज्जत (स्त्री०) [अ० लज्ज़त्] रुची; गोडी; खुमारी.

लज्जत्-दार रुचकर; स्वादिष्ट.

लण्ड (पु०) [फा० लन्द्] शिश्न.

लण्ड [फा० लवन्द्] देवधर्माला न जुमानणारा विषयी मनुष्य; कलन्दर.

लत्ता (स्त्री०) लात पहा.

लत्ता (पु०) [फा० लत्ता] चिन्धी; धडपा.

लत-कोडगा (पु०) लाथा खाऊन निगरगट्ट व निर्लज्ज झालेला.

लवण्डी (स्त्री०) [फा० लवन्द्] वेश्या; दासी; रखेली.

लवा (पु०) [अ० लिवा = निशाण] सत्ता. "तेथें सर्कारचा अम्मल व लवा" (खरे ७।३५६६).

लवाजिमा; लवाज़मा (पु०) [अ० लवाज़िमात्] आवश्यक वस्तू व माणसें, परिवार; गाड्या घोडे नोकर वगैरे इतमाम; अट. "बरोबर लवाजिमा मातबर" (मराठ्यांचेशा ३६). "जाहीदारीत सर्वांस दोस्तीचे लवाजिमे जाहीर होतील" (राजवाडे ५।१७३).

लवाजीम (पु०) [अ० लवाज़िम्] हक्क, कर. "हक-दूक वगैरे लवाजीम कूल जे असतील ते वसूल करून सर्कारांत जमा करणें" (वाड-बाचा २१५).

लवाद (पु०) [अ० लवाम् = केवारी] पञ्च.

लश्कर; लस्कर (न०) [फा० लश्कर्] सैन्य, फौज; गोट.

लश्करी [फा० लश्करी] सैन्यासम्बन्धी.

ला-इलाज् [अ० लाइलाज्] निरुपाय; लाचार; निरुपायानें. "आतां वारंवार तुम्हीं विचार लिहूं लागला नेव्हां लाइलाज जाणून लिहिलें आहे" (खरे ११२८). "रघुनाथराव यांची फौज् लाइलाज् होऊन कौल घेऊन निघाली" (ऐदि ११५१). "वास्तव लाइलाज् राहिलों" (राजवाडे ६।५६२).

लाइलाजी (स्त्री०) निरुपाय, व्यर्थ. "लाइलाजीस्तव दर पत्रीं सेवेसी विनन्ती लिहितों" (दिमरा ११२०). "तर लाइलाजी खेद करून सार्थक नाहीं" (राजवाडे ६।४५५).

लाकीन [अ० लाकिन्] पण. "लाकीन मोंसले यांजकडोन पत्रें आलीं नाहीत" (खरे-पयाव ८४).

लाचार [फा० लाचार्] क्षीणोपाय; हतयत्न; (पु०) निरुपाय. "परन्तु एक चिरञ्जीव शत्रूचे हातीं सांपडलेमुळें निरुपाय जाणोन लाचार होऊन चाकरी करितों" (खरे ६।२५२२). "तो लाचाराचा वयाण लिहितां न ये" (ऐदि ११३५).

लाचारगी (स्त्री०) निरुपाय. "परन्तु हुजुरांत साम्प्रत सर्वांची तक्लीफ बहुत आहे; वास्तव लाचारगी आहे" (राजवाडे १०।२७३).

लाचारी (स्त्री०) निरुपाय; दैन्य. "लाचारीस मात्र कूच करून चाललों" (राजवाडे १२।७९). "हली लाचारीमुळें वाट सर्च व सवारी व पोशाक वगेरे सरन्ज़ाम कर्ज़-वाम करून तयार केले" (पद्मव १०१).

लाज़म; लाज़ीम [अ० लाज़िम्] योग्य. "हमेशा सवू-किताबतीचा सिलसिला जारी असावा हें लाज़म आहे" (खरे ७।३५६४).

लाज़मा (पु०) [अ० लाज़िमा] कर; हक्क.

लाज़वर्त (न०) [फा० लाज्वर्द्] नील-मणी. "मोतें काहली आणि हुर्मोज़ ! लाज़ावर्ते पोंवळीं" (मेरतक-४१).

ला-ज़वाब [फा० ला-जवाब्] निरुत्तर. "म्हणून यांसी यथा मतीनें बोलून लाज़वाब केलें" (राजवाडे १२।२२)

लाथ; लत्ता (स्त्री०) [फा० लत्] पादाघात. "हृदयावरी मारिली लात" (मुक्तेश्वर-विराटपर्व ३।६५).

लायक [अ० लाइक्] पात्र; योग्य. "ज़मीन पडीत ज़मा-खेरीज़ लायक-जिराईत" (वाड-सनदा ९१).

लायकी (स्त्री०) [फा० लायकी] पात्रता योग्यता; कर्तृत्वशक्ती.

लायनी (स्त्री०) [अ० लअन्] अपशब्द-भाषण. "रयतीस लायनी सिवीगाली न करणें व तश्वीस न देणें" (राजवाडे १६।२९). "लायणी-बद्गोई केली" (राजवाडे २०।२२०).

लाल (पु०) [अ० लअल्] माणिक.

लाल [फा० लाल्] ताम्बडा; सुर्ख.

लाली (स्त्री०) रक्तिमा.

ला-वलद [अ० लावलद्] निपुत्रिक. "तो लावलद; लेकीन हिले हयात असतां मुतबन्ना (= दत्तक) पुत्र घेतला" (राजवाडे २२।१०३).

लास (स्त्री०) [फा० लाश्] प्रेत; शव; मुड्दा.

लिफाफा (पु०) [अ० लिफाफा] पत्रवेष्टन.

लिबास (पु०) [अ० लिबास्] पोशाक. "वाटे लाविला, दिला घरस्वामीचा लिबास" (होनाजीबाळ १६५).

लिबासी [फा० लिबासी] कृत्रिम, तक्लुबी. "हे नक्कल लिबासी आहे" (राजवाडे २०।६२).

लुक्का (पु०) [अ० लुक्का] नीच धूर्त मनुष्य; लुच्चा.

लुक्सान (न०) नुक्सान.

लुङ्गी (स्त्री०) [फा० लुङ्गी] काचा; पञ्चा; पायज़मा.

लुचा (पु०) [फा० लुचा व्यसनी, बदफैली] ठक; फाकर; सोदा.

लुचाई; लुचेगिरी (स्त्री०) धूर्तता; ठकबाजी.

लुत्रा (पु०) [फा० लुत्रा] चोम्बडा; चुगलखोर; बड्बड्या.

लुत्फी [∠ अ० लुत्फ् = मेहेर्बानी] कृपादत्त (वाड-मा २।१०९).

लेकीन [फा० लेकिन् ∠ अ० लाकिन्] पण; परन्तु.

लेज़ीम (न०) [फा० लेज़म्] धातुच्या चकत्या ओंवलेली लोखंडी सांखळी ज्यास अडकविली आहे असें व्यायामाचे धनुष्याकृती हत्यार.

लेहाज़ा [अ० लिहाज़ा] म्हणून; सबब (राजवाडे १०।१२८).

व

वक्त; वख्त; वखत (पु० स्त्री०) [अ० वक़्त्] काळ; वेळ.

वक्त-गैर-वख्त वेळीं अवेळीं; अवेळीं. "अम्बारखाना चाङ्गला वक्त-गैर वक्त कामा आला" (भाइसम १८३४ अहवाल ४९).

वक्त-गुज़राण (स्त्री०) काल-क्षेप. "परागन्दा होऊन परमुलकास जाऊन वक्त-गुज़राण करीत असतां" (राजवाडे १५।३१८).

वक्त-शीर वेळेवर.

वक्फ़ा (पु०) [अ० वक्फ़ा] थाम्बणूक; मुक़ाम. "वीस दिवस कमठाण्यावर वक्फ़ा" (राजवाडे ७।८६).

वक्र; वकर (पु०) [अ० वक़ार्] प्रतिष्ठा; नक्श. "यांत श्रीमन्तांचा वक्र काय राहिला!" (खरे ११४०७). "आपला वकर नाहीं" (राजवाडे ६।४१९). "कमाविसदार यांचा वकर किमपि नाहीं यामुळें दाम रहात नाहीं" (मद्या २१५०).

वकफीयत (स्त्री०) वाक़फ़ीयत पहा.

वकालत (स्त्री०) [अ० वकालत्] शिष्टाई; वकिली. "सेवकास वकालतीचे जाबसाल लिहावयास प्रयोजन नाहीं" (राजवाडे ९।१५).

वकायानिगार; वकायेनिगार (पु०) [फा० वकाइअ-निगार्] वृत्तान्त लेखक; वाकनीस; अखबारनीस. "सर्व वकायनिगार चहूंकडे खबरा लिहितात" (राजवाडे ६।४१९). "गुलाम अहमद् वकायेनिगार... ..कर्जदारांनी अटकाऊन ठेविले होते" (दिमग २।८५).

वकाया (स्त्री०) [अ० वकाइअ अनेक व० वाकिआचें] वृत्तान्त. "पासा वकायाच्या फर्दा रोज़च्या पाठविल्या" (दिमरा १।१२४).

वकिली; वकीलत (स्त्री०) वकिलाचा पेशा; शिष्टाई; प्रतिनिधित्व.

वकील (पु०) [अ० वकील्] प्रतिनिधी; मुख्त्यार; न्यायसभेंत एका पक्षाचें म्हणणें पुढें माण्डणारा; राज्याचा इतर राजदर्बारीं असलेला प्रतिनिधी.

वकील-मुत्लक (पु०) [फा० वकील्-इ-मुत्लक्] कुल्-अख्त्यारी वकील. "कर्नल मज़्कुरास वकील-मुत्लक व व आमचे ठिकाणीं जाणून, त्याचें केल्यास आमचें व कुम्पनीचें केलें जाणावें" (ऐटि २।१४)

वकील-मुत्लकी (स्त्री०) वकील-मुत्लकाची पदवी व काम. "श्रीमन्त पन्तप्रधान यांचे नावें वकील-मुत्लकी व मीर-बक्शीगिरी हे दोन्ही पदें देऊन त्यांची नायबत आम्ही तुम्हांस देतों" (दिमरा १।११९).

वकूब (पु०) [अ० वुकूफ़्] ज्ञान; अक्कल; कर्तृत्वशक्ति.

वकूब्दार [फा० वुकूफ़्दार्] जाणता; सुज्ञ; काबील "तुम्ही जाणता मातबर भाऊ वकूब्दार असेल" (राजवाडे २०।६४).

वग (स्त्री०) [अ० वक़्अ] प्रतिष्ठा; पत; वशिला. "जगजीवनाची बहीण सांसा सुन्द्राबाई दमाजीच्या भावास (दिली) आहे; तिकडे यास वग-मोठी आहे" (पारसनीस-ब्रह्म २५७).

वग-वशिला (पु०); वग-वसील (स्त्री०) पत-मध्यस्थी. "आमचा वग-वशिला पायांसेरीज़ नाहीं"

(खरे ११७८). "दर्यारी यांचा वग-वशिला कोणी नाहीं" (खरे १३२). "परन्तु वग-वसीलतीमुळें भिडेनें कागद-पत्र करून घेऊन ज़ोरावरीनें वतन खातात" (वाड-सनदा १४१).

वगैरे; वगैरा [अ० वघेरा] आणि इतर; इत्यादि.

वज़न (न०) [अ० वज़्न] गुरुत्व, तोल; इभ्रत; प्रतिष्ठा.

वज़न्दार [फा० वज़्न्दार] जड; तोल्दार; प्रतिष्ठित. "वज़न्दार गणोजी तांडेल" (चित्रगुप्त १२४).

वज़नी [फा० वज़्नी] तोलण्याचा.

वज़ा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक. "कोणाचे हुनर कैसे असतात हें कळत नाही; या करितां वरचेवरीं गड्यासालेंच ज़ाब्साल देऊन वज़ा करित जावें" (राजवाडे ८।९१).

वज़ा (स्त्री०) [अ० वज़्अ] वर्जन; वज़ा-बाकी; कमी करणें.

वज़ा; वज़े (स्त्री०) [अ० वज्ह] तऱ्हा; प्रकार. "मुम्बईस तोतया येत असतां तुम्ही दस्तगीर करून नेला याची वज़े काय!" (खरे ७। ३५७१). "फौज़ेचा गाहा चरे वज़ेनें राखून" (राजवाडे ८।१६७). "तुझे बाबें नरसो दामोधरें हुज़ूर हलालखोरी बहुत वज़ा साङ्गितली" (राजवाडे १५।३१). —वजा= तुल्य; प्रकारचा,-फाडी-वजा वगैरे.

वज़ाई (स्त्री०) [अ० वज़्अ] सालऱ्या दर्ज़ावर आणणें. "रिसाल्या सम्बन्धानें बहाली, बडतर्फी, तरक्की किंवा वज़ाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हांकडे राहील" (राजवाडे ७।१५).

वज़ाबाकी (स्त्री०) वर्जन; वज़ा.

वज़ारत (स्त्री०) [अ० विज़ारत] वजिरी; प्रधानकी.

वज़ारत्-मआब वजीर; एक पदवी.

वजीरत; वजिरी (स्त्री०) दिवाणगिरी. "वजिरात" (दिमरा २।११).

वजीर (पु०) [अ० वज़ीर] प्रधान.

वतन (न०) [अ० वतन् = जन्मभूमी] "जात, धन्दा, वंशपरम्परागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार, मानपान, हक्क वडिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या योग्यतेची जङ्गम मालमत्ता, जन्मभूमी या सर्वांस वतन शब्द लावतात" (गांवगाडा १६).

वतन्दार (पु०). "सर्व गांवकऱ्यांना, मग ते कोणत्याही धन्यावर पोट चालवोत, वतन्दार ही सामान्य संज्ञा आहे" (गांवगाडा १५). "वतन्दारांचीं वतनें वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पोट-तिडीक लागोन मुलूक मामूर होत नाही ऐसें कळों आलें" (राजवाडे १६।४४).

वतनी जिथें वतन आहे अगर जन्म झाला तें.

वफा (स्त्री०) [अ० वफा] इमानीपणा.

वफादार [फा० वफादार] इमानी.

वफादारी (स्त्री०) इमानीपणा. "तुम्ही इमानें इतबारें वफादारीनें चालोन चाकरीची सर्बरा देवाल तों पावेतों जहागीर बे-खल(ल)चालेल" (म-म-व १६).

वफात (स्त्री०) [अ० वफात्] मृत्यु.

व

वक्त; वख्त; वखत (पु० स्त्री०) [अ० वक्त्] काळ; वेळ.

वख्त-गैर-वख्त वेळीं अवेळीं; अवेळीं. " अम्बारखाना चाढूगला वख्त-गैर वख्त कामा आला" (माइतम १८३४ अहवाल ४९).

वख्त-गुज़राण (स्त्री०) काल-क्षेप. " परागन्दा होऊन परमुलकास जाऊन वख्त-गुज़राण करीत असतां " (राजवाडे १५।३१८).

वख्त-शीर वेळेवर.

वक्फा (पु०) [अ० वक्फा] धाम्बणूक; मुक़ाम. " वीस दिवस कमठाण्यावर वक्फा " (राजवाडे ७।८६).

वक्र; वकर (पु०) [अ० वक़ार्] प्रतिष्ठा; नक्श. " यांत श्रीमन्तांचा वक्र काय राहिला ? " (खरे ११४०७). " आपला वकर नाहीं " (राजवाडे ६।४१९). " कमाविसदार यांचा वकर किमपि नाही यामुळें दाय रहात नाही " (मदबा २।५०).

वकफीयत (स्त्री०) वाकफीयत पहा.

वकालत (स्त्री०) [अ० वकालत्] शिष्टाई; वकिली. " सेवकास वकालतीचे जाबसाल लिहावयास प्रयोजन नाही" (राजवाडे ११७५).

वकायनिगार; वकायेनिगार (पु०) [फा० वकाइअ-निगार्] वृत्तान्त लेखक; वाकनीस; अख्बारनीस. "सर्व वकायनिगार यांकडे खबरा लिहितात" (राजवाडे ६।४१९). " गुलाम अहमद वकायेनिगार... ..कर्जदारांनीं अटकाऊन ठेविले होते " (दिमरा २।८५).

वकाया (स्त्री०) [अ० वकाइअ अनेक व० वाकिआचें] वृत्तान्त. " पासा वकायाच्या फर्दा रोजच्या पाठविण्या " (दिमरा १।१२४).

वकिली; वकीलत (स्त्री०) वकिलाचा पेशा; शिष्टाई; प्रतिनिधित्व.

वकील (पु०) [अ० वकील्] प्रतिनिधी; मुख्त्यार; न्यायसभेंत एका पक्षाचें म्हणणें पुढें माण्डणारा; राज्याचा इतर राजदर्बारीं असलेला प्रतिनिधी.

वकील-मुत्लक (पु०) [फा० वकील्-इ-मुत्लक्] कुल्-अख्त्यारी वकील. " कर्नल मस्कुरास वकील-मुत्लक व व आमचे ठिकाणीं जाणून, त्याचें केल्यास आमचें व कुम्पनीचें केलें जाणावें " (ऐटि २।१४).

वकील-मुत्लकी (स्त्री०) वकील-मुत्लकाची पदवी व काम. " श्रीमन्त पन्तप्रधान यांचे नांवें वकील-मुत्लकी व मीर-बक्शीगिरी हे दोन्ही पदें देऊन त्यांची नायबत आम्ही तुम्हांस देतों " (दिमरा १।१०९).

वकूब (पु०) [अ० वुकूफ़] ज्ञान; अक्कल; कर्तृत्वशक्ति.

वकूब्दार [फा० वुकूफ्दार्] जाणता; सूज्ञ; काबील " तुम्हा जाणता मालवर भाऊ वकूब्दार असेल " (राजवाडे २०।६४).

वग (स्त्री०) [अ० वक्अ] प्रतिष्ठा; पत; वशिला. " जगजीवनाची बहीण खासा सुन्द्राबाई दमाजीच्या भावास (दिल्ली) आहे; तिकडे यास वग-मोठी आहे" (पारसनीस-ब्रप ३५७).

वग-वशिला (पु०); वग-वसीलत (स्त्री०) पत-मध्यस्थी. " आमचा वग-वशिला पायांसेरीज़ नाहीं "

(खरे ११७८). "दर्यांत यांचा वग-वशिला कोणी नाहीं" (खरे ९३२). "परन्तु वग-वशीलतीमुळें भिडेनें कागद-पत्र करून घेऊन ज़ोरावरीनें वतन खातात" (वाड-सनदा १४३).

वगैरे; वगैरा [अ० वग़ैरा] आणि इतर; इत्यादि.

वज़न (न०) [अ० वज़्न] गुरुत्व; तोल; इभ्रत; प्रतिष्ठा.

वज़न्दार [फा० वज़्न्दार] जड; तोल्दार; प्रतिष्ठित. "वज़न्दार गणोजी ताण्डेल" (चित्रगुप्त १२४).

वज़्नी [फा० वज़्नी] तोलण्याचा.

वज़ा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक. "कोणाचे हुनर कैसे असतात हें कळत नाही; या करितां वरचेवरीं गडासलेंच ज़ाब्साल देऊन वज़ा करीत जावें" (राजवाडे ८।९१).

वज़ा (स्त्री०) [अ० वज़्अ] वर्जन; वज़ा-बाकी; कमी करणें.

वज़ा; वज़े (स्त्री०) [अ० वज़्ह] तऱ्हा; प्रकार. "मुम्बईस तोतया येत असतां तुम्ही दस्तगीर करून नेला याची वज़े काय?" (खरे ७।३५७१). "फौज़ेचा गाहा बरे वज़ेनें राखून" (राजवाडे ८।१६७). "तुझे बापें नरसो दामोधरें हुज़ूर हलालखोरी बहुत वज़ा साङ्गितली" (राजवाडे १५।३१). —वजा= तुल्य; प्रकारचा;-काडी-वजा वगैरे.

वज़ाई (स्त्री०) [अ० वज़्अ] सालच्या दर्ज़ावर आणणें. "रिसाल्या सम्बन्धानें बहाली, बडतर्फी, तरक्की किंवा वज़ाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हांकडे राहील" (राजवाडे ७।१५).

वज़ाबाकी (स्त्री०) वर्जन; वज़ा.

वज़ारत (स्त्री०) [अ० विज़ारत] वज़िरी; प्रधानकी.

वज़ारत्-मआब वज़ीर; एक पदवी.

वजीरत; वजिरी (स्त्री०) दिवाणगिरी. "वजिरात" (दिमरा २।११).

वज़ीर (पु०) [अ० वज़ीर्] प्रधान.

वतन (न०) [अ० वतन् = जन्मभूमी] "जात, धन्दा, वंशपरम्परागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार, मानपान, हक्क वडिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या योग्यतेची जङ्गम मालमत्ता; जन्मभूमी या सर्वांस वतन शब्द लावतात" (गांवगाडा १६).

वतन्दार (पु०). "सर्व गांवकऱ्यांना, मग ते कोणत्याही धन्द्यावर पोट चालवोत, वतन्दार ही सामान्य संज्ञा आहे" (गांवगाडा १५). "वतन्दारांचीं वतनें वतन्दारांच्या हुमाला केल्या विरहित पोट-तिडीक लागोन मुलूक मामूर होत नाही ऐसें कळों आलें" (राजवाडे १६।४४).

वतनी जिथें वतन आहे अगर जन्म झाला तें.

वफा (स्त्री०) [अ० वफ़ा] इमानी पणा.

वफादार [फा० वफ़ादार्] इमानी.

वफादारी (स्त्री०) इमानीपणा. "तुम्ही इमानें इतबारें वफ़ादारीनें चालोन चाकरीची सर्बरा ठेवाल तों पावेतों जहागीर ये-सल(ल)चालेल" (म-म-व १६).

वफात (स्त्री०) [अ० वफ़ात्] मृत्यू.

"थाटेत लस्लीन वफात पावले" (खरे ७।३५७३).

वर [फा० वर्] उपरि.

वर्क; वर्ख (पु०) [अ० वरक्] पृष्ठ; पान; धातूचा कागदासारखा पातळ पत्रा; तगट. "दुसरी अख्बार चिनापटणाहून सौदागरांनीं लिहिली त्याचा एक वर्ख" (राजवाडे ७:२२).

वर्जोर [फा० वर्झोर्] कडक. "वर्जोर नतिजा" (राजवाडे १५।३८१).

वर्म (न०) [अ० वर्म] गळूं; नाजूक जागा.

वरात (स्त्री०) [अ० बरात्] हुण्डी; चेक.

वरावर्द (स्त्री०) [फा० बरावर्द्] अन्दाज; हिशेब; गणना.

वलद; वलद (पु०) [अ० वलद्] पुत्र. "सूरज वलद बापू जोशी ज्योतिषी वतन्दार जुन्नर" (वाड-सनदा ८५).

वली; वली (पु०) [अ० वली] साधू; वेडसर; विक्षिप्त; वेडा-पीर.

वली-न्यामत [अ० वली-निअमत्] श्रीमन्त. "वलीन्यामत रावसाहेब पण्डित प्रधान" (राजवाडे १०।१६५).

वली-हद; वली-अहद (पु०) [अ० वली-अह्द्] राज्यवारस; युवराज. "वली-अह्द" (राजवाडे १।३६३). "त्याचे पुत्रास बाहेर काढून वली-हद केलें" (राजवाडे १।३६२).

वली-हदी (स्त्री०) युवराज-नेमणूक; यौवराज्य. "अली गोहर याचे पुत्र बाहेर काढून वलीहद्दी करावी हा निश्चय होऊन शुक्रवारचा मुहूर्त करार केला आहे" (राजवाडे १।३६३).

वश्यत-नामा (पु०) [फा० वसीयत्-नामा] मृत्युपत्र. "खण्डेराव रास्ते यांनीं मरते वेळेस मी जवळ नसतां वश्यत्-नामा केला त्यांत मला मुख्त्यार लिहून ठेविलें" (भाइसम १८३८ अहवाला ९).

वशिला (पु०) [अ० वसीला] मध्यस्थ; मध्यस्थी; शिफारस. "त्यास वशिला करून" (राजवाडे ३।५५).

वशिला-वग (स्त्री०) मध्यस्थी. "हिमायत म्हणावी तर, वशिला-वगा म्हणावा तर स्वामी खेरीज आमचा, आमची गोष्ट वरी-साङ्गेसारखा कोणी नाही" (राजवाडे ३।१२३).

वस्तरा; वस्रा (पु०) [फा० उस्तरा] हजामतीचा चाकू; वाखर.

वस्ताद (पु०) [फा० उस्ताद्] गुरु; मर्मज्ञ; निष्णात; धूर्त; कावेबाज. "वस्ताद गङ्गु हैबती तेथिल रहिवाशी" (प्रभाकर १९४).

वस्ताद-गिरी (स्त्री०) धूर्तता; कावेबाजी.

वस्तादी (स्त्री०) [फा० उस्तादी] प्राविण्य; मर्मज्ञता. "पीळ-पेच अर्थ अक्षरांत वस्तादीचे" (प्रभाकर ६२).

वस्तू [अ० वासिता = माध्यम] कडून; गुजारतीनें. "यांचे वस्तू आपले सर्वथा होऊन साध्य घडावयाचें नाहीं" (मराचिस १४).

वस्वास; वस्वसा (पु०) [अ० वस्वास्; वस्वसा] भीती; काळजी; पर्वा; संशय; अन्देशा. "जहाले कामाचा वस्वसा न धरितां समयीं महाराजांचा मनोरथ सिद्धीस नेणें" (चित्रगुप्त ५).

वस्वासी संशयी. "आईसाहेब (= ताराबाइ) वस्वासी फार" (साने-पत्रयाद ३२३).

वसुली वसुलासम्बन्धी.

वसूल (पु०) [अ० वुसूल्] आवक; उत्पन्न; उगवणूक. "वुसूल" (राजवाडे १५।२०६).

वसूल–बाकी (स्त्री०) वसूल न झालेली उगवावयाची रक्कम.

वसे (स्त्री०) [अ० वुस्‌आ] विस्तार. "किल्याची वसे पाहून जुद्द आले" (खरे ११।६१३२).

वहमा (पु०) [अ० वाहिमा] भय; धाक. "करवीरच्या राजकारणाचें दृढीकरण जाइलें म्हणजे यजमानांस वहमा पडेल कीं यांस भारी आसरा जाहला" (खरे ११७२). "त्यांची फौज व तुम्ही मिळोन राहिला तरी यांसही वहमा पडेल" (खरे ११२४२). "येथें सरकारांत वहमा पडला कीं ... भाऊ साहेब यांचें त्याचें सूत्र एकविचारें आहे" (खरे ११।५७५६).

वहिमी संशयखोर; संशयास्पद. "वहिमी जाती मध्यवर्तीत ठेवणें धोक्याचें असतें" (गांवगाडा ४).

वहीम (पु०) [अ० वह्‌म्] संशय; शङ्का.

वाकई [फा० वाकिई] दुरुस्त; योग्य. "सर्कारांतूनही कुलाहू–पोशांस तम्बी वाकई अमलांत येईल" (साने–पयाव ४६६).

वाकनीस; वाकेनीस (पु०) [फा० वाकिआ–नवीस्] अखबारनवीस; वकायनिगार. "वाकेनीस" (राजवाडे ६।५०९).

वाकब; वाकफ; वाकीफ [अ० वाकिफ्] जाणता; हुशार; तज्ज्ञ; माहीत; ठाऊक. "माझे चालीस व कामास वाकब या मुलखांत जे साहेब लोक आहेत तेच मजवर वहीम धरूं लागल्यास पुढें नावाकब सर्दार येतील तेव्हां मुश्कल पडेल असें मनांत आणून मी लिहिलें आहे" (माहसम १८३८ अहवाल १). "मुशीरुल्मुल्कासारखा जबर्दस्त, त्याची अवस्था काय झाली हें वाकफ" (राजवाडे ५।१६८).

वाकफीयत (स्त्री०) [अ० वाकिफीयत्] माहिती. "पागेचें कामांत महमद अजीमखां यांचीच वकफीयत चाङ्गली" (राजवाडे ७।५६).

वाकबगार जाणता; हुशार. "वाकफगार" (खरे ९।३९९).

वाकब्गारी (स्त्री०) माहीतगारी; हुशारी. "तुम्हांस वाकफ्गारी आहे" (राजवाडे १२।६१).

वाका (पु०) [अ० वाकिआ] वर्तमान; हकीगत; मृत्यू. "ते समयीं वाकनिसांनीं महाराज बोलिले प्रमाणें वाकाही लिहिला" (चित्रगुप्त १३७). "मातुश्री हैद्राबादेंत बे–आराम होती तिचा वाका जाल्याचें वर्तमान आलें" (राजवाडे ७।८३).

वाका फौत (स्त्री०) मरण. "२७ जिल्कादीं पाद्शाची वाका–फौत जाली" (राजवाडे ११।५५).

वाकीफ जाणता; वाकफ; माकूल; माहीत. "सदहूं मज्कुराचे राजश्री रामचन्द्रपन्त वाकीफ आहेत" (साने–पयाव ३३४). "आपाजी मनुष्य काम–चङ्ग, मोंगलाईत वाकीफ आहे" (राजवाडे ८।२१४). "स्वभाव स्वामीस वाकीफ आहे" (राजवाडे ११।३१).

वाखा (पु०) [अ० वाकिआ] अनर्थ; घोर सङ्कट; युद्ध; संहार; महामारी.

— "वेलोलसानाचा थोर वासा केला" (सभासद ४९.) "धन्याचा हाल पावेना असें झालें तरी परिच्छिन्न मामलेदारादि लोकीं वासा होऊन मरावें" (मराआ ३१).

वा-गुज़ास्त (स्त्री०) [८ फा० वा-गुज़ाश्तन्] सोंपवणूक. "ठाणीं वा-गुज़ास्त करावीं म्हणून असद्अह्दी-खानाचीं पत्रें येतात" (राजवाडे ५। ११२). "कितेक गांव आपले तस-रुफांत आहेत ते इकडील अमिलाकडे वा-गुज़ास्त करावयाची ताकीद यावी" (राजवाडे ७।९६).

वाज़्-पुस; वाज़्पुशी (स्त्री०) [फा० बाज़पुर्स] चोकशी; विचारणा. "साव-कार येथें कोण आहेत म्हणून वाज़्-पूस करावयास लागले" (खरे ८। ३८७४.) "त्यांची यांची गांठ पड-ल्यावर स्वारांनीं वाद्-पुसी केली, तेव्हां ज़ाब्सालांत अन्तर पडलें" (खरे १। ४२८).

वाज़िबुल्-अर्ज़ (स्त्री०) [अ० वाजिब-उल्अर्ज़] लेखी आज्ञा. "वाज़िबुल्अर्ज़ पातशहापासून दुरुस्त करून मागितली" (दिमरा ११८६).

वाजवी; वाजीव [अ० वाजिब्] न्याय्य, रास्त; मुनासब. "तें करणें वाजीब व ला-ज़ीम आहे" (राजवाडे १०।२८०).

वाजे; वाज़ेह [अ० वाझिह्] स्पष्ट; विशद. "वाजे मरातब रुष्णराव यास कलमीं केले त्यावरून वाजे होईल" (राजवाडे २०।१६७) "व सदाकत्-दस्तगाह मज़्कूर लिहिताल त्यावरून वाज़ेह होईल" (सानें-पयाद ४६७).

वाद्गार; वाद्गारी [फा० यादगार] स्मारक; स्मृतिचिन्ह "जो. उपकार आपण करितील तें आपलें भाव राहील वादगारी" (राजवाडे ६।६०२).

वा-पस [फा० वापस्] परत. "अम्मल मुम्बईकरानीं कोल्‌करारावेरीज़ कब्ज़ा केला तो वापस करवितों" (खरे ७।३ ५७२). "नारोपन्त यास वापस साहेबां-जवळ पाठविलें असे" (खरे १२।६८१५).

वायदा; वाईदा (पु०) [अ० वअदा] वचन; मुदतीचा ठराव. "सोळा दिवसांचा वाईदा करून गेले आहेत" (खरे ४। १८३१). "कदाचित फौज दूर न जाहली तरी वाईदा होतांच श्रीमन्तांसी आम्ही गांठ घालावी" (खरे ५।२६ १०).

वायदे-बन्दी (स्त्री०) मुदत-शीर केहीचा ठराव. "याशी वायदेबन्दी मार्गेश्वर अखेर ५०० रुपये, पौष अखेर ५०१" (वाड-बाबा २।५).

वार्याब [फा० बार्याब्] प्रवेशाची परवानगी मिळालेला.

वार्याबी (स्त्री०) [फा० बार्याबी] भेटीची परवानगी; रायता. "तो दिवस रात्र दौलतीचा प्रहत अस्वस्थ; कोणाची वार्याबी नाही" (राजवाडे ७।१११).

वारद; वारीद [अ० वारिद्] प्रविष्ट; दाखल; प्राप्त. "सेरीयत सत-खलिता वारीद होत नाही" (राजवाडे ३।६०). "तेव्हां एका दौलतीवर कांहींएक विचार येऊन वारद जाला तर त्याचे परिहाराची तद्‌बीर दुतर्फांचे विचारें होत आली" (राजवाडे ५।८५). "नाना-प्रकारचे अन्देशे येऊन वारद होतात" (राजवाडे ७।८६). "जयपूरवा-

त्याचें पारिपत्य करावें तों शिरावर बरसात वारद झाली " (होके १२).

वारस; वारीस (पु०) [अ० वारिस्] वडिलोपार्जित सम्पत्तीचा हक्कदार; मालक; वाली; कैवारी. "पाटील बाबा ज़मिनीचा वारस होऊं पाहतो" (जोरा ११७). "गरीब-गुरबांचा वारस ईश्वर आहे" (चिरा ४७).

वारसा; वार्सा (पु०) [अ० वर्सा] वंशपरम्परागत आलेली सम्पत्ती; अशा सम्पत्तीवरील हक्क; मालकी. "मामलतें देन असतां ज़मिनीचा वार्सा करूं लागले" (जोरा १३०).

वारीस-दार (पु०) हक्कदार; वारस. "या नूतन हक्कास वरकड तुमचे वारीस्दारांस समन्ध नाही" (राजवाडे १७।४३). "या दौलतींत आमचे कांहीं नाहीं! हेच वारीस्दार!" (मद्या ११८४).

वाला-कदर [फा० वाला-कद्र] उच्च पदवीचा (राजवाडे १५।१७१).

वाला-जाह [फा० वाला-जाह्] उच्च पदवीचा (राजवाडे १५।३६३).

वाला-जाही (स्त्री०) थोर-कीर्ती; प्रसिद्धी. "जिकडे इन्साफ तिकडे फत्ते, हे वालाजाही झाली व ज़हुरांत आलें" (खरे ७।३५७२).

वाला-मनाकब [फा० वाला-मनाकिब्] थोर-गुणांचा (राजवाडे ३।४५१).

वाला-शान [फा० वाला-शान्] वाला-जाह.

वाली (पु०) [अ० वाली] धनी; कैवारी, रक्षणकर्ता. "ही लूट नोतिची लाली, तूं माझा वाली, इश्काची शिपायावाणी बान्धलिस ढाली" (होनाजीबाळ ९४).

वास्त-पुस्त (स्त्री०) वाजूपूस; चौकशी.

वास्ता (पु०) [अ० वासिता] मध्यस्थी. "तुमचे वास्ता दर्म्यान आहे याज करितां तहमूल जाला, नाही तरी याचा तदारुक करणें लाज़म आहे" (राजवाडे २२।६१)

वास्ते [अ० वासिता] साठीं. "कित्येक पोशीश मसलतीच्या मज़मुनावास्ते अज़म राघो विठ्ठल यांस फिरस्ताद केले असत" (सानें-पयाद ३८७).

वासलात (स्त्री०) [अ० वासिलात् = एका चावीखालीं आलेल्या सर्व रकमांची ज़मा] हिशेब; निकाल. "सदा पासोन वासलातीचा ऐवज़ही मोघारा देविला" (राजवाडे ७ सलप १।५).

वाहदीयत (स्त्री०) [अ० वाहिदीयत्] ऐक्य; स्नेह. "दोही दौलतीची असी वाहदीयेत" (राजवाडे ७।१५२).

वाह! वाह! [फा० वाह्] ओहो!

वाहवा (स्त्री०) [फा० वाह्वाह्] शाबासकी; स्तुती; शाबास!

वाही [अ० वाही] खोटें; निष्प्रमाण. "सदाशिव रड्डी अलाहिदा राहिल्याचें तहकीक किंवा वाही वर्तमान हें सचित समजल्यावर मागाहून विनन्ती लिहिण्यांत येईल" (राजवाडे ५।१९९).

विज़ार (स्त्री०) [अ० इज़ार्] पायजमा.

विदा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक. "त्यांची विदा मुहूर्तेकरून माहेरा केली" (राजवाडे १०।२२).

विमा (पु०) [फा० बीमा] ठराविक मुदतींत जिवास अगर मालास अपाय झाल्यास भरपाईबद्दल नियमित रक्कम मिळण्यासाठीं हप्तेबन्दीनें पैसे भरण्याची व्यवस्था.

विरासत; इराकत (स्त्री०) [अ० इराकत्] लष्करी.

विलायत; विलायती (स्त्री०) [अ० विलायत्] प्रान्त, परदेश; इङ्ग्लण्ड; युरोप. " शहाजी महाराज...चित्रदुर्गांत विलायतीमध्यें...मृत्यू पावले " (सभासद ५२). "विलायती सराव पडली होती, त्यास रयतेस धीर भरंवसा देऊन वसाहत केली आहे " (वाड-सनदा १७४).

विलायती परदेशी; विचित्र.

वैराण [फा० वैरान्] उध्वस्त; पडीत; ओसाड.

वैराणी (स्त्री०) [फा० वैरानी] गैर-आबादी; नासाडी, ओसाडी. " त्या मुलखाची दशा आबादी-वैराणीची काय पहावी "! (ऐटि ५।११).

श

शक (पु०) [अ० शक्क्] शङ्का (इम ११८).

शक-अन्देशा (पु०) संशय; भय. " कोणेविशीं शक-अन्देशा न धरणें " (राजवाडे १५।६४).

शक-शूभ (पु०) [८अ०शुब्ह] शङ्का; संशय. " शक-शूभ दिलांत न आणितां करार-यमोजीब खातर्जा सजा करावी " (साने-पयाव ४६६).

शक्-दील साशङ्कचित्त. " रयत शक्दील होऊन तजावजा जाली आहे " (पार-नीस-ब्रच २७).

शक्कल; शकल (स्त्री०) [अ० शक्ल्] योजना; व्यवस्था; स्थिती; प्रकार. " बन्दोबस्ताची शकल आणि तद्बीर नेक असेल ती करावी " (राजवाडे ५।८०). " इकडूनही हे शक्कल जलद नमूदांत यावी म्हणोन पत्रें जातात " (साने-पयाव ४७७). " गांवचा हे शकल ! व करोडचे दुर्माईचाही कांहीं ठीक नाहीं " (राजवाडे ६।५६२).

शक्स; शख्स (पु०) [अ० शख्स्] माणूस. " कदाचित् शास्त्रमार्गाप्रमाणें एकादी सती मेली आणि पुन्हां अग्नींतून बाहेर निघाली तर तिला जो कोणी जबर्दस्ती करून आंत टाकील किंवा तोडून टाकील त्या शक्सास आम्ही खुनी असा जाणून त्याचें परिपत्य मुनासब आहे त्याप्रमाणें केलें जाईल " (ऐटि २।३५). " तर्फेन दोस्तीची तरकी व्हावी, याजकरितां एक मातबर शकस रवाना करितों " (खरे ७।३५६१).

शकी [अ० शकी] दुर्दैवी. "लढाई होऊन बाराभाई यांची फौज गारत होऊन पाण्डुरङ्ग शकी वगैरे ना-सर्दार पाडाव आलेला मज्कूर आपणासही मालूम जहाला असेल" (साने-पयाव ३८५).

शङ्कर-पाळा (पु०) [फा० शकर्पारा] एक गूळ, तूप, कणकीचा तळीव पदार्थ.

शदत (पु०) [अ० शिद्दत्] सक्ती; ज़ोर. " बिल्केल या मुलकांत बारिशेचा शदत फार आहे ", (राजवाडे १०।१८२).

शब्खून (पु०) [फा० शब्खून्] रात-छापा. " सर्कारच्या फौजांवर शब्खून घालावा हा इरादा इङ्ग्रजांनीं करून रात्रौ पोख्त सरन्जामानसी चालून आले" (राजवाडे १९।८०). " रात्रौ त्या पल्टणांनीं दुसरे मार्गें येऊन शब्खून

घातला" (राजवाडे १९।९४)' "शब्खुनास फिरङ्गी हुशार" (खरे ८।४३५६). "इसामिया यानवर' शब्खून पडल्याचें वर्तमान उठलें होतें" (राजवाडे ५।९३).

शर्त (स्त्री०) [अ० शर्त्] अट; नियम; पैज; कर्तव्यता; कसोशी; पराकाष्ठा. "आईसाहेबांस शपथ दिली ती शर्त करणें ती केली" (मराचिथोशा २६). "किल्याचे लोक मुरारबाजी पडला म्हणोन गणना न करितां शर्तीनें भाण्डूं लागले" (सभासद् ३४). "गोविन्द महादेव याणें ब्राह्मण होऊन शिपाई पणाची शर्ती केली" (वाड–सनदा २०१). "श्रीमन्तांचे बुद्धीची शर्त आहे" (खरे ९।४८४४).

शर्त–नामा (पु०) [फा० शर्त्नामा] तह; कराङ्नामा (इम १०).

शर्त–बे–शर्त शर्तीनें. "फिरून चालून येण्याची उमेद धरावी तों सदाशिवपन्तांनीं कुतर्–तोड करून सर्व शत्रूंस आपल्या लष्करांत शर्तबेशर्त करून दामटून घातले" (पाय २५).

शर्त–मर्दी (स्त्री०) शौर्य–पराकाष्ठा. "सेवा शर्त–मर्दीनें केली" (खरे ४। १६०८).

शर्थ (स्त्री०) शर्त; कमाल; पराकाष्ठा; हद्द.

शर्बत्–खोरी (स्त्री०) वाङ्निश्चयाचा फलाहार. "सेफन्मुलूक यांची कन्या साहेब–जादे यांस देण्याचा निश्चय होऊन ... शर्बत्–खोरी जाली" (राजवाडे ७।१४८).

शर्मिन्दगी (स्त्री०) [फा० शर्मन्दगी] लाज; सजीलपणा. "इक्षीचे शिक्रस्तेची गैरत आणि शर्मिन्दगी नवाबास फार जाली आहे" (राजवाडे ५।१९).

शर्मिन्दा [फा० शर्मन्दा] लज्जान्वित; ओशाळा. "चाकरी करून शर्मिन्दे व्हावें यांत कांहीं लौकीक नाहीं" (खरे ४।१८२१).

शर्यत (स्त्री०) [अ० शर्त] पैज; शर्थ; घुरशीची दौड. "शर्यतीनें लोक भाण्डूं लागले". (मदरु १।४७).

शर्यत (स्त्री०) [अ० शरीअत्] इस्लाम धर्मशास्त्र.

शर्यत्–पन्हा इस्लामधर्मशास्त्रज्ञ. "शर्यत्पन्हा काजी मुहमद्" (राजवाडे १८। ५६).

शरा (पु०) [अ० शर्अ] इस्लामधर्मशास्त्र; शास्त्रनिर्णय. "दावे तेथील शरा –अन्वये फैसले करीत जाणें" (वाड–सनदा ७६). "कागद–शराचा करून दिला" (वाड–शाछ १८३).

शराकत (स्त्री०) [अ० शिराकत्] दोस्ती; सामलात (राजवाडे ५।१९).

शराकत–दार (पु०) वांटेकरी. "दुसरे कोणास त्याचा हिस्सेदार व शराकत्दार न जाणावा" (वाड–सनदा ७५).

शराब (स्त्री०) [अ० शराब्] मद्य; दारू.

शराबी [फा० शराबी] मद्यपी.

शरीक (पु०) [अ० शरीक्] वांटेकरी; पातीदार; साथीदार; दोस्त. "ज्या अर्थी शिंदे होळकर श्रीमन्तांचे शरीक होऊन आम्हासी बदलून गोष्ट साहूनतील तेव्हां छावणी पडली तरी करून फडशा करणें प्राप्तच आहे" (खरे ५।२१८५). "तेव्हां एवढे मस्लतीस शरीक होऊन तोण्ड पहात

मसार्वे, कजिया काढावा यांत फल काय ?" (खरे ८।४३१८). "तेव्हां जिवानसीं शरीक आहों" (राजवाडे ८।१६८).

शरीयत्-पुन्हा शरीअतपन्हा; इस्लाम धर्मशास्त्रज्ञ. "शरीयत्पन्हा महम्मद हैदर" काजी (वाड-सनदा ७४).

शशोपन्ज (पु०) [फा० शशोपन्ज्] संकट, अडचण. "राजाजीही शशोपन्ज़ांत आहेत" (राजवाडे ५।१००).

शह (पु०) [फा० शह्=राजा] बुद्धिबळाच्या डावांत केलेली राजाची अडवणूक व हुसकावणी; धाक; दरारा. "जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरीनें आपली इभ्रत शह यांजवरी पडोन नक्ष होय तें करावें" (खरे १।२४०).

शहर (न०) [फा० शह्र] नगर. "गांवची हुन्नरी व व्यापारी वस्ती फुगली आणि काळीपेक्षां पाण्ढरी बळावली कीं त्या गांवाची शहरांत गणना होऊं लागते" (गांवगाडा २).

शहर्-पन्हा (पु०) [फा० शह्र्-पनाह्] तटबन्दी; कोट.

शहा (पु०) [फा० शाह्] राजा; अधिराज.

शहा [फा० सियाह्] कृष्ण. शहाकाळें=काळें कुट्ट.

शहान् शहा (पु०) [फा० शह्न्शाह्] राजाधिराज. "तुम्हास कितान मोठा शहानशहा पादशहा जहाला असता" (मल्द १।१९१).

शहाजद्दा युद्ध-सम्राट्; एक पदवी.

शहाजणें; श्यादानें (न० अनेक व०). [फा० शादयाना] मङ्गल-वाद्यें. "श्यादानें वाजवून द्वाही फिरविली" (राजवाडे ६।५९).

शहाजादकी (स्त्री०) [फा० शाह्ज़ादगी] राजपुत्रपणा. "ज्यादिवशीं पातशहास शहाज़ादकी सुटून पातशाही जाली" (ऐटि ५१).

शहाज़ादा (पु०) [फा० शाह्ज़ादा] राजपुत्र.

शहाज़ादी (स्त्री०) राजकन्या. "चान्दबीबी नामें शहाज़ादी हिनें कमरबन्दी करून दिल्लीचे फौज़ेसी लढाई बारा वर्षे केली" (इस १ चान्दबिबी १०).

शहा-नामा (पु०) [फा० शाह्नामा] फिर्दौसीनें फार्सी भाषेंत लिहिलेला जुन्या राजावलीवर काव्यग्रन्थ.

शहामत (स्त्री०) [फा० शहामत्] धैर्य; विशाद्.

शहारत (स्त्री०) [फा० शुह्रत्] प्रसिद्धी; आवई. "तेव्हां पासून कलम्जारींची शहारत पडून स्वारांच्या चुड्गी येऊं लागल्या" (होळे ७८).

शहारा; शारा (पु०) [अ० शअ्र्] रोम. "तया प्रस्तावाच्या अङ्गीं शारे भरे सुमनाचे" (मुकेश्वररम्भाशुक संवाद ४४०).

शाई (स्त्री०) [फा० सियाही] लिहिण्यासाठी तयार केलेला काळा अगर कोणत्याही रङ्गाचा द्रव.

शाई-शिरे (स्त्री०) शिन्याची शाई (राजवाडे ८।२१).

शाही; शाई (स्त्री०) [फा० शाही] राज्य; अम्मल; पद्धत.

शाक-बे-शाक; शक-बे-शक (पु०) शङ्का-कुशङ्का; ऊहापोह; चर्चा. "ते याद तुम्हाकडे येणार; त्याजवर

शाक-बे-शाक होय नव्हे होऊन सलाह जाणार " (राजवाडे ७।८२).

शागिर्द (पु०) [फा० शागिर्द्] शिष्य; सेवक; देवपुजेचें साहित्यकरणें, धोतरें धुणें, पाणी भरणें वगैरे कामें करणारा ब्राह्मण.

शागिर्द-पेशा (पु०) नोकर चाकर.

शागिर्दी (स्त्री०) [फा० शागिर्दी] सेवा. " सखारामपन्त बोलिले होते की विठ्ठल सुन्दर याची शागिर्दी करीन परन्तु आपले मनोरथ सिद्धीस नेईन " (खरे ९।३९४).

शाद [फा० शाद्] आनन्दित. " हमेशा खेर्-आफियतचें खत पाठवून दील शाद करीत जावा " (राजवाडे १९। ९५).

शादमानी (स्त्री०) [फा० शादमानी] *आनन्द; खुशाली; कुशल.*

शादियानें; शहाजुणें [फा० शायाना] मङ्गल वाद्यें. "शादियाने वाजववयाची परवानगी जाली " (दिमरा २।५४).

शादी (स्त्री०) [फा० शादी] लग्न समारम्भ, विवाह; निका.

शान (स्त्री०) [अ० शअन्] प्रतिष्ठा; डौल. " त्यांत मज़ा नाहीं व मैत्रीची शान रहात नाही " (राजवाडे ३। ३७२). " शान कशी दिसते ! सराच कार्भार असल्यास इन्माम छपणार नाहीं " (खरे ९।४७६६). " सारी शान केवळ लहरी " (प्रभाकर).

शान्-शौकत (स्त्री०) शान-शोक (पु०) [फा० शान्-उ-शौकत्] प्रतिष्ठा; थोरवी; डामडौल, भपका. " राज्यावर कायम करून शान-शोकती करितां वसुली बारा लक्ष रुपये आकाराचा मुलूख नेमून देऊन " (मदरु १।१५४).

शाबान (पु०) [अ० शअबान्] अरबी वर्षाचा आठवा महिना.

शाबास [फा० शाबाश् ∠ फा० शाद्-बाश्] सुखी रहा ! वाहवा ! धन्य ! (स्त्री०) धन्यता. " शाबास तुमचे सान्दानाची असे " (राजवाडे १२। १२३). " कांहीं शाक-भाजी मागतों ते देतां तुम्ही कष्टी होतां; शाबास तुझा धीर ! " (पारसनीस-ब्रप ३०२).

शाबाशी; शाबासकी (स्त्री०) [फा० शाबाशी] धन्यवाद. " तेव्हां शामसिङ्ग् गार्ने शाबासी दिली " (जोरा ८५).

शाबिती (स्त्री०) सिद्धता; प्रस्थापन.

शाबीत [अ० साबित्] सिद्ध; प्रस्थापित.

शाबुती (स्त्री०) सुरक्षितपणा; सलामत; अढळपणा. " चिरञ्जीव शाबुतीनें आला हाच लाभ जाणोन " (खरे ९।१६६). " नियत-शाबुदी " "=सद्बुद्धीचा अढळपणा (होकें १३).

शाबूत [अ० सुबूत्] दुरुस्त; व्यवस्थित; प्रस्थापित. " याजकडे तीन सून शाबूत जाहले " (वाड-बाबा २।५५).

शामत (स्त्री०) शहामत पहा.

शामदान (न०) [फा० शमादान्] मेणबत्तीची ठाणवी.

शामियाना (पु०) [फा० शाम्याना] मोठा डेरा.

शामील, सामील [अ० शामिल्] समाविष्ट. " *त्याणीं बल्वा केला, त्यांत* सामील जाले असतील त्यांचेंहि पारिपत्य कारणें " (राजवाडे ७।४१).

शायद [फा० शायद्] कदाचित्. "शायद गरज़ो मनुष्याचे साङग-ण्यावर गुवाह व वस्वास राजे साहे-बांचे अन्तःकरणांत प्राप्त होईल" (राजवाडे १०।२५१).

शायस्ता [फा० शाइस्ता] योग्य. "ज़मियत शायस्ता पैदा करून" (राजवाडे १७।१६).

शाल (स्त्री०) [फा० शाल्] उंची लोंकरी वस्त्र.

शास्त (स्त्री०) [अ० सियासत्] शिक्षा; दण्ड. "साहेब जे शास्त अथवा गुन्हेगारी घेतील ते आपण कबूल असे" (राजवाडे १६।८७). "शास्तासानास शास्त केली" (सभासद २९). "कोणी चोरून ठेविली आणि सर्कारास दाखल जाली नाही असें जाल्यास त्या असामीस शास्त करावी, गद्दण मारावी" (मदरु ११३९).

शाह-गोश, शाहगोज् (पु०) [फा० सियाह् गोश्] रानमान्जर; एक पारधी जनावर.

शाहदी (स्त्री०) [फा० शाहिदी] साक्ष. "कोणी जमीनदार महादजी देस्मूख मसूरकर याची शाहदी याल म्हणजे मारिले जाल" (राजवाडे १५।४).

शाहिदी-नामा (पु०) साक्षी पत्र (थाड-समा ३।६९).

शाहिरी (स्त्री०) [फा० शाइरी] कवित्व; कवि-सम्बन्धी.

शाही (स्त्री०) [फा० शाही] राज्य. "सारे शाहींत अरुकारियाचा " (चित्रगुप्त २०).

शाहीद (पु०) [अ० शाहिद्] साक्षादार; साक्षी. "आम्ही ईश्वरास शाहीद ठेऊन कर्तव्यार्थ लो करितों" (राजवाडे ६।६११).

शाहीर (पु०) [अ० शाइर] कवी; पोवाडा-लावणीचा कवी.

शिका; सिका (पु०) [फा० सिक्का] मुद्रा; छाप; ठसा. "बादशाहाची चाल अशी आहे कीं ... शिक्क्यांत नांव भरावयाचें तें आपले नांवाचीं अक्षरें ज्या आयतेंत (= कुराण-वचनांत) किंवा हदीसांत (= पैगम्बर-वचनांत) निघतील ते हदीस किंवा आयतं त्या शिक्क्यांत भरावी म्हणजे तो शिक्का आपले नांवाचा जाहला" (वाड-सनदा २३).

शिक्के-कटयार (स्त्री०) अधिकार चिन्हें.

शिक्के-नवीस (पु०) मुद्राधिकारी.

शिक्ची; शिक्केची (पु०) शिक्का लावणारा (भाइसम-ससवृ ८५).

शिक्वा (पु०) [अ० शक्वा] तक्रार; कागाळी. "न जाणों, पूर्वी सोजीम कुली खानाही गिलाशिक्वाही आमचा काय लिहिला असेल !" राजवाडे ६।६०२).

शिकन्दर [फा० सिकन्दर्] ग्रीक जगज्जेता अलेक्झाण्डर; महाबलाढ्य व पराक्रमी. शिकन्दर ताले = शिकन्दराप्रमाणें उंचीचे ग्रह.

शिकन्दराची दिवाळ (स्त्री०) याजूज व माजूज नांवाच्या रानटी लोकांपासून संरक्षण व्हावें म्हणून शिकन्दरानें एक अत्यन्त भक्कम व बेलाग अशी भिन्त

बान्धली अशी दन्त कथा आहे. हीच ता चिनी भिन्त तर नव्हे ! कारण शिकन्दरानें चीनवर स्वारी केल्याच्या कथा आहेत. " व स्नेहही (नबाबाचा) कायम राहील जैशी शिकन्दराची दिवाळ " (खरे ८७७).

शिकम (न०) [फा० शिकम्] पोट. " चुनांचे भोंसले स्वराज्याचे शिकमांत तेव्हां मिलाफी सलूख करून घेतील हें कयासांत येत नाहीं " (साने-पयाव ४७७) " फुल्परीचे मकान फरासिसांचे सिकमांत आहे तें घेऊन बन्दोबस्त करावा " (राजवाडे ७ खलप १।३०).

शिकल (स्त्री०) [अ० सैकल्] चकाकी; जिल्हई; पाणी; अभ्र. " जङ्ग लागला न लागला हें पाहून, वरचेवर शिकल करवून " (भोकु ११). " पूर्व क्रमास शिकल राहील " (होके ७३).

शिकल्गार (पु०) [फा० सैकल्गर्] हत्यारें साफसूफ करून पाणी देणारा (भोंकु ४०). "शिकलकर" (खस्वाय ४).

शिक्कल (स्त्री०) [अ० शक्ल्] सूरत; तोण्ड; बिशाद; हिक्मत.

१शिकस्त (स्त्री०) [∠म० कस्त ∠अ० कस्द्] पराकाष्ठा.

शिकस्त (स्त्री०) [फा० शिकस्त्] पराभव; मोड; पराभूत; भग्न. " मीरफैजुल्लास त्यांणीं शिकस्त दिल्ही " (खरे ७८५). "इङ्ग्रजांस ऐसी शिकस्ती कोणी दिली नव्हती " (राजवाडे १०।१३९). " राजश्री सुभेदारांकडील लोकाची शिकस्त जाली " (दिमरा २।१६५). " परन्तु "सिवाड" ज्याया न जाहली व शिकस्तही न जाहली " (वाड-बाबा २।१४४). "सर्कारचे कासांत्यांतील थोरल्या तोफांची मारागिरी आज रात्रौ सुरू करून दिवाळ शिकस्त जाल्यावर उपरान्तिक हल्ल्याचा बेत ठरेल " (खरे १२।६२९०).

शिकार (स्त्री०) [फा० शिकार्] सावज; मृगया.

शिकार-खाना (पु०) पारधी पशुपक्ष्यांचा सङ्ग्रह; तो ठेवण्याची जागा.

शिकार-गाह (पु०) [फा० शिकार्गाह्] शिकारीची जागा; शिकार. " कमठाणें येथें शिकार्गाहाकरितां नबाब जाऊन राहणार " (राजवाडे ७।८५).

शिकारी [फा० शिकारी] मृगयेसम्बन्धी; (पु०) पारधी.

शिग्फ (स्त्री०)शिगूफा (पु०) [फा० शिगाफ्] फूट, बखेडा; मखेला. "दर्म्यान असे सिगुफेमुळें मोठे मस्लतींत कमती येते " (राजवाडे १०।१६५). " तों दर्म्यान अलीजाह यांचा शिगूफा खडा झाला " (राजवाडे ५।१२१). " याच तऱ्हेने सर्कारांतही राजकारणाची शक्कल करून आं मेहेर्यास कलमी करून सिगोफे वर्षा करितील " (साने-पयाव ४६६).

शिज्दा; सिज्दा (पु०) [अ० सिज्दा] ज़मीनीवर डोकें टेंकून वन्दन.

शिताब; शिताबी; शिताफी (स्त्री०) [फा० शिताब्] त्वरा; चपळाई; कौशल्य; हिक्मत, हिक्मतीनें (सभासद १७;५७). " दिरिङ्ग एक क्षणाचा न करणें बहुत शिताफीनें जाणें " (भा-ऐपयाव १०४). " तरी देखत आज्ञापत्र जेथें असाल तेथून कूच करून सिताफीनें जाऊन मशार्निल्हेस सामील होणें " (राजवाडे ६।२१९).

शुक्र्-गुज़ार; शुकर्-गुज़ार [फा० शुक्र्-गुज़ार्] आभारी; कृतज्ञ.

शुक्र्-गुज़ारी; शुकर्-गुज़ारी (स्त्री०) आभार प्रदर्शन; कृतज्ञता. " वडे साहेबानें आम्हांपासून नवी डाकेविसी आपली शुक्र्-गुज़ारी व येहसान्-मन्दीचें विनान्तिपत्र याजकरितांच लिहविलें " (पदमव ९९).

शुका (पु०) [अ० शुक्का] राजाज्ञापत्रिका; फर्मान.

शुजाअत व शहामत-दस्तगाह शौर्य-धैर्य-निधी; एक पदवी (इम ६५.).

शुदामद; सुदामत (स्त्री०) [फा० शुदामद्] वहिवाट. " कानगोह याचे दप्तरीं शुदामद आहे " (राजवाडे ६।५५४).

शुबाह; शुभह (पु०) [अ० शुब्हा] सन्देह; वहीम; संशय. " शायद गरज्गो मनुष्याचे साङ्गण्यावरून शुबाह व वस्वास राजेसाहेबांचे अन्तः करणांत प्राप्त होईल " (राजवाडे १०।२५१). " याच चालीनें तर्फेन दिलांत शुभह आणितील " (खरे-पवार ४७८).

शुरका (अनेक व० शरीकूचें). " तीन शरिकांपेकीं येकासी नमूद जाल्यास त्यानें दोन शुरकांस इतला द्यावी " (राजवाडे ७।८).

शुशुमार (पु०) [फा० सूस्मार्] सुसर. " शुशुमार घडियाळ मत्स्य मगर " (मुक्तेश्वर-आदिपर्व २९।७७).

शेख (पु०) [अ० शैख़] पीर; वृद्ध साधू.

शेख-चिल्ली [चिल्ला पहा] तपस्वी; औलिया.

शेखी (स्त्री०) [फा० शेख़ी] मोठी बढाई, ऐट.

शेखी-शोखी (स्त्री०) गर्वाची वागणूक " मिरजेस फौज गुन्तली यामुळें हैद नाइकानें शेखी-शोखी केली आहे (खरे १।२३८).

शेत्-खाना (पु०) [फा० सित्द्त् खाना आरोग्य-गृह] शौचकूप.

शेम्ला (पु०) [फा० शम्ला] सम पहा.

शेर (पु०) [फा० शेर्] वाघ; धाडस व कर्तबगार माणूस; जबर्दस्त. " पर ऐशा बखेडियानीं दुश्मन शेर होतात (राजवाडे १२।८३).

शेर्-खोर पुण्ड; उन्मत्त (मराआ] १४

शेर्-पणा (पु०) जोरावरी; सामर्थ (राजवाडे ८।४).

शेर्-बाजी; शेर्-बाज़ू (स्त्री०) सरशी वर्चस्व. " हे आपले ठायीं आपल बहुत शेर-बाजी मानितात " (जोश ११५). " सर्वांवरी तुमची शेर्बाज़ झाली. "

शेर-शिकार (स्त्री०) [फा० शेर्-उ-शिकार्] मर्दानी खेळ; सहल व मृगया करणें. " नवाब वजीर लख्नौस स्वस्थ शेर्-शिकार करून आहेत " (दिमग १।३१६).

शेहेर (न०) शहर. "शेहेर सातारा मोडकळीस आला होता त्याची वसाहत केली " (मदरु १।१६४).

शोख; शौक (पु०) [अ० शौक़्] प्रेम; आवड; नाद. " इतकें राजश्री बाबासाहेबांचे शोखासाठीं येथें राहणें जालें " (राजवाडे ६।५०३).

शौखीन; शौकी रङ्गेल; अभिरुचि-युक्त; ललितकलांचा भोक्ता.

शोखी (स्त्री०) [फा० शोखी] ऐट; जुलूम; अमर्यादा. "शेपन्नासानिशीं वाढून यावें अशी शोखी त्याची होती ती तूर्त मोडली" (खरे ७।३५९९). "कर्नाटकांत फारच हैदर- नाइकानें शोखी केली" (खरे १।१९७). "शोखी" (= चण्ड) (राजवाडे ३।४११).

शोर (पु०) [फा० शोर्] ओरड; गलबला; दङ्गा" (चित्रगुप्त ४४). "जशी कोयळ करती शोर" (अनन्तफन्दी ७७).

शोहरत (स्त्री०) [अ० शुह्रत्] प्रसिद्धी; आवई; कीर्ती. "तमाम लोकांत शोहरत जाली कीं यास पातशाहानीं बोलाविलें आहे व याची तगिरी जाली आहे" (दिमरा ३।१२८). "शोहरत -आम (= सामान्य) जाली कीं ब्राम्हणांचीं घरें खाली करवितात" (राजवाडे ७।१०६). "सर्कार्-फौजेची आमदनी व शोहरत ऐकून" (दिमरा ३।२८३).

शोहरा (पु०) कीर्ती; अस्करा (खरे ७।३५७५); प्रसिद्धी. "तमा-लवके दासऊन शोहरा करितील" (साने-पयाव ४६६).

शौर (पु०) [अ० शुअर्] शहाणपण. "त्यामध्यें कांहीं शौर राहिला नसे" (पारसनीस- ब्रप २३८).

शौरत (स्त्री०) [? अ० सौरत्] हल्ला; पराक्रम; धाक; सलाबत. "त्याणीं आपले फौजेस लेहून वेढा उठविला, किंवा फौजेचे शौरतीनें उठला!" (खरे ८।३९२४). "त्यास आपण तेथें होते म्हणून शत्रूस शौरत पडून कार्य जाहलें" (खरे ८।३९२४).

~~~~~~~~~~

स

स्वाद (पु०) [अ० सहीह् = अचूक या शब्दाचा पहिला वर्ण स्वाद्] सही. "दिवाणाचें दस्तत यादीवर करविलें कीं पाहिली आणि स्वाद केला" (राजवाडे २०।१८).

स्वार; सवार (पु०) [फा० सवार्] आरूढ; अश्वारूढ, अश्वारूढ शिपाई.

स्वारी; सवारी (स्त्री०) [फा० सवारी] आरूढ व्यक्ती; मोहीम; दौड; धावणी वाहन; आपण या अर्थी बहुवचनवाचक. "स्वारी नव्हे हें स्वयंवर झालें, श्रीमन्तास ऐश्वर्य मिळालें" (प्रभाकर ५३). "खान मज्कूर जमिनीवर लम्बे जाले तेव्हां घोडे उधळून गेले; जवळ स्वारी नव्हती; समय लोकांनी उण्टावर बान्धोन आणिले" (खरे ९।४४६८).

स्वारी-शिकारी (स्त्री०) मोहीम. "हें भाऊसाहेबांस बर्दास्त न होतां जाय दिल्हा कीं स्वाऱ्या-शिकाऱ्या करून दूर्णे घरास आणावें हे चाल कोठील!" (होके २७).

स्वाल-जाब (पु०) जाब्साल (खरे२। ६१५).

सई; सही (स्त्री०) [अ० सअय्] प्रयत्न; कोशीस. "आम्ही सई करावयास चुकत नाही" (राजवाडे ३।१२५). "माझे कार्याविषयीं तुम्ही मध्यस्तापासी सई करावी" (राजवाडे ७ खलप २। ३४). "आपणाकडील कामांत सई व कोशीस करणेचा मज्कूर...मालूम
~~~~~~~~~~

जाला " (राजवाडे १०।१६०). "आपल्याकडील कामाची सही व कोशीस करण्यास इकडून कसूर व्हावयाचा नाही " (राजवाडे २२।५).

सई; सही [अ० सहीह् = निर्दोष] बरें, खरें; जित. "हें काम कर तर सई " "येरवी वसई सई होती असें नवतें व टोपकर अमिरूप होते " (साने–पयाव ४९).

सईफ (स्त्री०) [अ० सैफ्] तर्वार. " सईफ आहे ते तर्वार ज़रूर रामसिङ्गास साङ्गून मागावी " (राजवाडे १२।६२).

सकलात; सकलाद (स्त्री०) [अ० सकलात्] एक प्रकारचें शेन्दरी अथवा निळें कापड.

सक्का (पु०) [अ० सक्का] पाणी देणारा नोकर; भिस्ती. "पखाली व सके यांजकडून पाणी पोहोंचवीत होतों" (मदवा २।१२२). शिवाय पद्य (मराचिथोशा ४७).

सक्त; सख्त; सखत [फा० सख्त्] कठिण; कडक. "ऐशा तीन सचबेनें चायका आपला दील सक्त करून (सती) जातात " (ऐटि २।३३).

सख्त–गो वाचा– निष्ठुर. " शाहाजी सख्त –गो फार यास्तव कोणाशी बनत नाही " (दिमरा २।२३).

सख्त–गोई (स्त्री०) निष्ठुर–भाषण.

सक्ती (स्त्री०) [फा० सख्ती] कडकपणा; ज़ुलूम; बलात्कार.

सखावत (स्त्री०) [अ० सख़ावत्] दानधर्म. " सकोवतीचा माल आहे " (राजवाडे १५।१३७).

सखी [अ० सखी] धर्मात्मा; दानधर्म करणारा.

सखुन (पु०) [फा० सख़ुन्] शब्द. " ही दानाई ईश्वरांनीं ज्यास बक्षीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणें लाज़ीम " (राजवाडे ५।८६). "विजरई लोक सखुनास गुन्तावयाचे नव्हेत " (राजवाडे १०।२८०) "हे मोहिंयां नजीक पोहोंचल्यावर मूं–ज़बानी दोस्तीचे सकून अयान करितील" (पारसनीस–ब्रच २४).

सङ्ग–तरास (पु०) [फा० सङ्ग्–तराश्]. पाथरवट (मेस्तक–पुस्तक–ज़मेलेखन ७५).

सङ्गमरवर (पु०) [फा० सङ्ग्–मर्मर्] आरस्पान.

सङ्गमरवरी आरस्पानी.

सङ्गी [फा० सङ्गीन्] दगडी. " गणपतीचे दिवाणखान्याचे दुमज़ल्यावरून कारञ्जाचे आङ्गें सङ्गी फर्शावर ज़मिनीस आले " (साने–पयाव ४४५). " च्याहा घ्यावयासी प्याले सङ्गी उत्तम दहस लवकर नतापेत ऐसे दोन ......पाठवून देणें "(राजवाडे ६।३१२).

सङ्गीन [फा० सङ्गीन्] दगडी, वज़न्दार, जड, मज़बूत, जय्यत, सुन्दर, उत्कृष्ट. (स्त्री०) बागनेट; बन्दुकीच्या नळीला बसविलेला अरुन्द पात्याचा लाम्ब सुरा. " सङगीन कुच भदीर सजिव सजद्दार गुलोम्द उसासले " (प्रभाकर ११३) "करार जाहलेया पेस्तर तुम्हांस सङ्गीन जाईल " (राजवाडे १५।१३६). " रजपुतास बन्दगील आणून फौज

सङ्गीन तयार करविली " (राजवाडे ६।५८९). "सङ्गीन चोगर्दा ऐने" (प्रभाकर १४२). "सङ्गीन ज्याचा सूर ताल रे" (प्रभाकर १८०). "भाग्य राजाचें सङ्गीन" (इपुस्तिपो५).

सज़ा (स्त्री०) [फा० सज़ा] शिक्षा. "ही गोष्ट लटकी जाली तरी पातशा मज सज़ा पोचविते" (राजवाडे १५।४).

सज़ावळ (पु०) [फा० सज़ावल्] वसूल तगादा करणारा; ढालाईत. "प्रस्तुत नवाबाचे सज़ावल येऊन त्याची सुटका होईल तर करणें" (खरे १।४१६). "सर्वांचे मार्गे चोप्दार व सज़ावल लाऊन निकड केली आहे" (राजवाडे ७।५८). "त्याज़ला न्यावयाबद्दल भागानगराहून नवाबाकडून सज़ावल आले" (साने-पयाव ७७).

सज़ावार [फा० सज़ावार्] योग्य (मराचिथोरा ६४).

सख़ाव (पु०) [फा० सजाफ़्] कांठ; किनार; मग्जी; शेण्डी भोंवतील घेरा.

सत्रन्ज (पु०) [फा० शत्रज्] बुद्धिबलाचा खेळ.

सत्रञ्जी (स्त्री०) [फा० शत्रञ्जी] जाड खास विणीव जाज़म. "त्याजवरी जडावाचें जीन करून दिल्हे, त्याजवरी खूश न जाहले, मग शत्रंञ्ज केली" (वाड-सनदा ७०).

सत्का; सतगा (पु०) [अ० सदका] दानधर्म; ओंवाळणी; कुरवण्डी. "महाराजांचें मुजऱ्यास जाऊन आपले योग्यतेनुसार सत्का खेर जाहल्याचा दोन-चार-दहा-पांच रुपये या प्रमाणे जाहलें" (खरे ११।५६६८). "शत्के व खेरात बहुत शाली" (इम १७९). "आतां हा प्राण महाराजांचे चरणांवरून लवणप्राय सत्गा आहे" (चित्रगुप्त ८५).

सत्का-मत्का (पु०) "माङ्गांना दर अमवास्येच्या दिवशीं सत्का-मत्का-उडदाची डाळ, राळे अगर इतर धान्य, पीठ, मीठ, मिर्च्या तेल इत्यादि जिन्नस घरोघर मिळतो" (गांवगाडा १०४).

सतम (न०) [फा० सितम्] ज़ुलूम; कहर. "भला शिपाई दिवाणासा दिसतो परन्तु वाघावर सतम केलें" (ऐस्फुले २४).

सतविणें; सतावणें त्रासविणें; त्रस्त करणें.

सतार (स्त्री०) [फा० सितारा=तीन तारांचें वाद्य] एक तन्तुवाद्य.

सदी; सद्दी (स्त्री०) [फा० सदी] शतक. "बारावी सदी आजच भरली म्हणून बहुत खेद केला" (चित्रगुप्त १०९). "पुढें धर्म उच्छिन्न होऊन तेरवी सद्दींत कुफ्राण माजेल" (ऐस्फुले ६५).

सद्दी (स्त्री०) [? ∠ अ० सअद् ग्रहाची शुभ दृष्टी] सुदैव.

सद्रा (पु०) [अ० सुद्रा] अङ्गरख्याखाली आंत घालावयाचें पातळ कापडाचें पैरण; कुडतें.

सद्मा (पु०) [अ० सदमा] धक्का; अनर्थ. "मोठा सदमा गुज़रला" (राजवाडे ७ खलप २।२७). "यादनारायणराव साहेब; त्यांचे चालीचा बोध पहावा तोंच जो सद्मा गुज़रला हा जाहीरच आहे" (ऐटि ३।१७).

सदर (स्त्री०) [अ० सद्र] श्रेष्ठासन; राजसभामण्डप; (पु०) वाप; मुख्य; वरिष्ठ.

" दुसरे दिवशीं राजे सदरेंत बैसले " (सभासद १२). "सदर-दिवाणी-अदालत" (स्त्री०) मुख्य दिवाणी न्यायकचेरी व " सदर-निज़ामत-अदालत " (स्त्री०) मुख्य फौज़्दारी कचेरी.

सदर्हू उपरिनिर्दिष्ट.

सदाकत – दस्तगाह प्रामाणिकपणाचा निधी, एक अल्काब. " सदाकत्-दस्तगाह् नरसिङ्गराव तमाजी" (साने-पयाव ४६७).

सदारत (स्त्री०) [अ० सदारत्] मुख्यप्रधानकी.

सदे [∠ फा सद् = शम्भर] दर-सदे=दर शेंकड्यास.

सन्जुदा [? फा० सञ्जीदा] तोलदार, सङ्गीन, भारी, जय्यत. " सर्व प्रकारें इमामांनीं व फौजेनें व कित्येक गोष्टींनें सन्जुदे आहेत" (साने-पयाव १०१). " तरी तुम्ही आपलीं जहाजें सन्जुदा करून सामान-सरञ्जाम सुद्धा तयार होऊन जलमार्गें येऊन सामील होणें (साने-पयाव १२२).

सन्दान (स्त्री०) [फा० सन्दान्] ऐरण.

सन्दूक (स्त्री०) [अ० सन्दूक्] पेटी.

सन पु० [अ० सना] शक, वर्ष.

सनई (स्त्री०) [फा० सुर्नाय्] पिपाणी सारखें एक मधुर वाद्य. " सनया नफेरियां धुरङ्गें " (मुक्तेश्वर वनपर्व १२।५९).

सनद (स्त्री०) [अ० सनद्] अधिकार-पत्र, प्रमाण-पत्र, राजपत्र.

सनद्-अस्नाद (स्त्री०) [अ० अस्नाद् अनेक व० सनद्चें] सनदा. " कित्तूरमध्यें सनद्-अस्नाद् जळोन गेली " (गोइसा १२). " तूं उभा राहिलास तर तुझी सनद्-अस्नाद् टाकणें" (राजवाडे २०।४७).

सनदी [फा० सनदी] सनद्-शीर. " हे मोख्लसर ज़मीनदार व पातशाही सनदी ज़मीदार आहेत " (राजवाडे १५। १००).

सनद्-शीर सनदी, कायद्यास धरून.

सनवात्-बाकी (स्त्री०) [अ० सनवात् = वर्षें] अनेकवर्षांचा थकलेला, उगवला न गेलेला वसूल.

सब्त [अ० सब्त्] लिखित, निश्चित. "हा अहद्-नामा......सब्त जाहाला आहे" (पेश्र ६१).

सफर (स्त्री०) [अ० सफर्] यात्रा-प्रवास.

सफर्-नामा (पु०) प्रवास-वर्णन.

सफर (पु०) [अ० सफर्] अरबी वर्षाचा दुसरा महिना.

सफा [अ० सफा] साफ.

सफाई (स्त्री०) [फा० सफाई] स्वच्छता, अम्लता, शुद्धी, गुळगुळीतपणा, नीटनेटकेपणा, प्राविण्यामुळें येणारी सहजता.

सफाईदार स्वच्छ, गुळगुळीत, नीटनेटकें, सहजसुन्दर.

सफे-जङ्ग, सफे-जङ्गी (स्त्री०) [अ० सफ्फ् = शिपायांची राङ्ग] खडा-जङ्गी, खडें युद्ध, घोरान्दर युद्ध. " वजीर सफेजङ्ग लढाई लढत नाहीं याजकरितां फेसला होत नाहीं " (राजवाडे ३।५०). " कालच्या मोंग-

लावर उभयतां चिरञ्जिवांनी सफेजङ्गी केली" (खरे १।२८). "तोफा लहान सफेजङ्गीच्या दोन शेरी अडतीस आहेत"(खरे१२।६६८४).

सफेजङ्ग-बहाद्दर एक किताब (मराठिथोरा ५२).

सफेत; सफेद [फा० सफेद्] शुभ्र, श्वेत.

सफेता (पु०) पाण्ढरा रङ्ग.

सफेती (स्त्री०) [फा० सपेदी] धवलिमा; भिन्तीस चुना देणें. "पाचव्या मजल्यावरती सफेतीचा थाटग" (प्रभाकर ६४).

सफेल (स्त्री०) [अ० फसील] तटाची भिन्त. "इकडील अलङ्ग फोडून...पलीकडील सफेल फोडून गोळा पार झाला" (होळे २०). "शनिवारीं रात्रीं समग्र किल्ला सफेलीवरी फिरून पाहिला" (चिरा ४५).

सब्जा (पु०) [फा० ∠ सब्ज़ा] एक सुगन्धी वनस्पती.

सब्जी (स्त्री०) [फा० सब्ज़ी] हिरवेपण; पालेभाजी.

सब्नीस; सबनवीस (पु०) [फा० सब्नवीस्] "सब्निसांनीं लश्करची जमा, मुदती, तैनात, हजीर, गणती करणें ते सर्दार, मुजम्दार कार्भारी यांस बसवून त्यांचे विचारें करावी" (वाड—सनदा १२६).

सब्निशी (स्त्री०) सब्निसाचें काम व हुद्दा.

सब्आ [अ० सब्अ] सात.

सब्बैन [अ० सब्ईन्] सत्तर.

सबज़ [फा० सब्ज़] हिरवा. "दरोबस्त फाम एकरङ्गी सबज़ रङ्गाचेंच जालें आहे" (ऐकिप्र ६२).

सबब (स्त्री०) [अ० सबब्] कारण; निमित्त; बहाणा; म्हणून. "ऐसां तीन सबबेनें बायका आपला दील सक्त करून सती जातात" (ऐटि ४।१३). "सुनेनें जीव दिला; सबब, तिच्या भ्रतारानें तोण्डावर मारिली म्हणून" (वाड शाछ १८७).

सबर [अ० सब्र्] धीर; सबुरी. "सबर व विवेक करावा" (साने—पयाप ४६७).

सबिना (पु०) छबिना. "राजे सर्व सबिन्यासहित तानाशा पादशहाचे शादमहालास दाखल जहाले" (मदरु ११६५).

सबील (स्त्री०) (१) वरात. "खर्च तोडून अदवानीवर सबील करावी" (राजवाडे ५।१८७).

सबूर [अ० सबूर्] सधीर (ऐटि ५।१); थाम्ब !

सबूर; सबुरी (स्त्री०) [फा० सबूरी] शान्तपणा; तहकुबी. "परन्तु ते दिवशीं सबूर करविली" (खरे ६३१).

सम्ला (पु०) [फा० शम्ला] फेट्याचा मागें पाठीवर सोडलेला पदर. "शिलिपोस पल्टणें लाविती पठाण ज़रीचें सम्ले" (प्रभाकर ४७).

सम्शेर (स्त्री०) [फा० शम्शेर्] तर्वार.

सम्शेर-बहादूर तर्वार-शूर; मस्तानीच्या मुलाचें नांव; गायकवाडांचा किताब.

सम्शेरा-सम्शेर (स्त्री०) तर्वारीची काटा-काटी. "लढाई घरे वज़ेनें सम्शेरा-सम्शेर जाहली" (राजवाडे १।२४४).

सम्मत (स्त्री०) [अ० सम्त्] दिशा; तरफ. "कमळनैन सेकीन सम्मत

निम्र" (राजवाडे १५।१७२). "शेट महाजन समतानिहाय." (राजवाडे १५।१९९).

सम्मान [अ० सामान्] आठ.

सम्मानीन [अ० समानीन्] ऐंशी.

समई (स्त्री०) [फा० शम्अ] दिवा; ठाणवी; शाम्अदार पणती.

सय्यद [अ० साय्यिद्] विबी फातमा हिच्या वंशांतील मनुष्य.

सयर (स्त्री०) [अ० सैर्] सहल; सैर. "सलावत-जङ्ग दर्गाकुलीखानाचे बागामध्यें सयरे-चदल तिसरां प्रहरां गेले" (राजवाडे १।१७६).

सर [फा० सर्] शिर; सुमार; मुख्य. "बैल सर पांचशें नव्वद पाठविले" (राजवाडे १।२७८).

सर्कत (स्त्री०) [अ० शिर्कत्] भागीदारी; वांटणी; हिस्सा. "टिपू सुलतानावर स्वारी कम्पनी सर्कार, नबाब, पेशवे या तिन्ही सर्कारांनीं सर्कतीनें केली" (राजवाडे ७।१९).

सर्कत-दार (पु०) भागीदार; पातीदार.

सर्कत-नामा (पु०) भागीदारीचा करार-नामा.

सर्कार (न०) [फा० सर्कार्] अधिकारी मण्डळ; राज्य; प्रान्त. "वडिलीं परिच्छिन्न मजल दरमजल मुद्गल सर्कारांत जावें" (खरे ११२१).

सर्कारी राज्यचालका सम्बन्धी.

सर्खवास (पु०) मुख्य नोकर.

सर्खेल (पु०) [फा० सर्खेल्] सेनापती; रिसाल्यावरील अमल्दार; आङ्ग्रे यांचा किताब.

सर्गरम [फा० सर्गर्म्] उद्युक्त; मोहीमशीर. "इनाम दुरोबस्त सात जार्णे व पर्गणे मजकुरीचे आबादानीस व मामुरीस सर्गरम असणें" (वाड-सनदा १४०). "सिन्दे बादशाही कामावर सर्गरम" (राजवाडे ७ सलप १।२८).

सर्गश्त (स्त्री०) [फा० गश्त्] मिरवणूक. "या प्रमाणें होऊन शेवटीं रद्द्ग करविला; सर्गश्त व मेहदीही निघाली" (राजवाडे ७।८७).

सर्चश्मा (पु०) [फा० सर्चश्मा] झऱ्याचा उगम; उगम; मुख्य.

सर्जा (पु०) [फा० शर्झा = गर्जणारा उग्र (सिंह)] सिंह.

सर्ताज् (पु०) [फा० सर्ताज्] प्रमुख; मुख्य; एक दागिना.

सर्जेराव एक किताब.

सर्द [फा० सर्द्] थण्ड; ओसलर; दमट.

सर्दार (पु०) [फा० सर्दार्] बडा अधिकारी; मन्सब्दार; श्रीमन्त व अभिजात मनुष्य. "ज्या ज्या वाटा पकून जाववाच्या आहेत तेथें चौक्या ठेऊन, पलतील त्यांस धरून परिच्छिन्न डोचकीं मारणें; सर्दार अगर प्यादा न म्हणणें (पारसनीस ग्रच ७७).

सर्दारकी; सर्दार्-गिरी; सर्दारी (स्त्री०) [फा० सर्दारी] अधिकार; अधिकारित्व; मुत्सद्देगिरी. "सुरतेची सर्दार्गिरी करावी ऐशी आज्ञा" (पदमव १९). "(आपांनीं) शिपाईगिरीची रीत केली, सर्दारगिरीचा प्रकार न केला" (साने-पयाव ३२०). "तुम्हींही आजपावेतों शिपायगिरी केली; आतां सर्दारीची रीत धरून तब्जिजीनें कांहीं कामें करावीं" (साने-पयाव ३२१).

सर्दी (स्त्री०) [फा० सर्दी] थण्डी; गारठा; ओलावा.

सर्नामा (पु०) [फा० सर्नामा] अल्काब; पत्रारम्भींचा मायना; आडनांव.

सर्नौबत (पु०) [फा० सर्नौबत] सेनापती.

सर्पोस (पु०) [फा० सर्पोश्] आच्छादन; चादर; गुप्तगोश; गुप्तपणा. "आज पावेतों सर्पोस राखिला तो उघड होऊन नाशास कारण होतें" (खरे ९।५०४२). "छपरपलङ्गीं शेज फुलांची कुणि करि शृङ्गारिती। कुणी सर्पोस वरुन पसरिती" (प्रभाकर २३२).

सर्फराज् [फा० सर्फराज्] ऊर्जित; उन्नत; महाल; अर्पित. "नवाबांनीं मोहय-वजङ्ग सर्फराज् करून" (खरे ८।४३४१). "बे-शर्त काम इमानें इतबारें केल्यावर रूपावन्त होऊन तुम्हांस सर्फराज् केलें जाईल" (वाड-समा ९।१३४). "कमरुद्दीन खानास लाहोर मुल्तानची सुभेदारी सर्फराज् केली" (राजवाडे ६।४१८).

सर्फराजी (स्त्री०) [फा० सर्फराज़ी] उभारणी; चढती.

सर्फा (पु०) [अ० सर्फा] फायदा; नफा. "बहुत दिवस राहिलियावरी सब्नीस जागा धरितील येणें करून तुमचा काय सर्फा आहे?" (राजवाडे १५।३६७). "रुपैदागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडते, अथवा सण्हून देणेची सोय कशी पडते याची रमारमी पाहून सोय सर्फेची दिसेल तेंसें करून ऐवज् नरमुन्दे यास पावता करावा" (खरे १०।५६०३).

सर्फेवार फायदेशीर.

सर्बत (न०) [अ० शर्बत्] पेय; फळाचा रस व साखर घालून केलेलें थण्ड पेय.

सर्बरा [फा० सर्बराह्] व्यवस्थित, पुरें. "रुपये पाठवणें म्हणजे काम सर्बरा होईल" (राजवाडे १६।२६६).

सर्बरा, सर्बराई, सर्बराही (स्त्री०) [फा० सर्बराही], व्यवस्था, ततुंद, गरजांची भागवणूक; पाहुणचार. "जे काम साङ्गाल त्याची सर्बरा करूं" (राजवाडे ६।५६४). "त्यास इतफयावर सत्वर ऐवजाची सर्बरा होऊन यावी" (राजवाडे १०।३२५). "जाटासी पेक्याची सर्बराह न होय" (दिमरा १।३१२). "पेक्याची सर्बराई-ततुंद करून ... ऐवजाची रवानगीच होऊन येई तें करावें" (राजवाडे १०।१९६). "मुलूख कावीज होतो त्यास सर्बरा-चोकशीस कारकून ठेवावा" (सभासद २४).

सर्ब-मोहर [फा० सर्बमुहर्] लाख-बन्द; मोहर्-बन्द. "त्यांत कित्येक दफ्तरें सर्बमोहर व कित्येक बे-मोहरेचीं या प्रमाणें लिहिलीं" (राजवाडे ७ खलप २१९).

सर्बसर सरासरी. "तिजाई सूट सर्बसर पाहून यावी" (वाड-समा ९।१५७).

सर्बांग्गी (स्त्री०) सर्वांगिरी. "पन्नास घोडियांचे सर्बांगी तुम्हांसी दिधले असे" (राजवाडे १५।३६४).

सर्मोय [फा० सरिमूय] बालाग्रही; यत्किञ्चितही. "आइन्दा सरमोय (? सरमोय) वेगळेपण दिसत नाहीं" (राजवाडे १०।२७८).

सर्सब्जी (स्त्री०) [फा० सर्सब्जी] टवटवीतपणा, भरभराट. " ज्यांत पातशाहाची सर्सब्जी ते गोष्ट पातशाहास... अर्ज करावी " (दिमरा १।६२). "याची रिफाजत केलियांतच दौलतीची सर्सब्जी (I सर-सबाजी) आहे " (सानें-पयाप ४९३).

सर्हद्द (स्त्री०) [फा० सर्हद्द] सीमा.

सरन्जाम (पु०) [फा० सरञ्जाम्] साधन-सामुग्री, व्यवस्था, निवाडा, निकाल; मान-मरातब ठेवितां यावीं म्हणून अगर लढाईच्या वेळीं हुकमी मदत करितां यावी म्हणून मन्सब्दारास दिलेली जागीर. " हनोज़ मुबादलियाचा सरन्ज़ाम जाला नाहीं " (इम-६५). " सर्कारचें काम ब-वजे-अहसन सरन्जाम करीत जाणें (राजवाडे १५।११३). " फौज जमाव सरन्ज़ाम-माफीक वाढवावा " (वाड-शाछ २०).

सरन्ज़ामी पद्धती फौजेच्या अधिकाऱ्यांना नक्त मोईन न देतां त्यांना खासगी व लष्करी खर्चासाठीं जहागीर देण्याची पद्धती.

सरद (स्त्री०) सर्हद्द; पर्यन्त. " राजापुरीपावेतों सरद दर्याकिनारा मोकळा केला " (सभासद ५२).

सरदणें सर्द होणें, ओलसर, दमट होणें.

सरन्दाज़ डोक्याचा, हुशार. " अन्ताजी काळो उमर वरसें दहावर, त्यास (लायक) शाहाणा, लिहिणार, सरन्दाज़ होता " (भाइसम-ह्रिसवृ ५२).

सर्फ़-खास (पु०) [अ० सर्फ़ = खर्च] खास खर्चासाठीं, ज़ात-खर्चासाठीं तोडून घेतलेला मुलूख. " त्याणीं साल शांमून व सर्फ़-खासांतून हात उचलावा " (राजवाडे ५।५५७).

सरफ़-मईशत (स्त्री०) [अ० मईशत् = चरितार्थ] पोट-खर्च. " तेथील महसूल बमय औलाद अहफ़ाद सर्फ़-मईशत करोन दुवागोई-द्वाम-दौलत-अबद्-पैवन्द मश्गूल रहातील " (राजवाडे २०।२८६).

सराई (स्त्री०) [फा० सराय्] धर्मशाळा, मुसाफर-खाना.

सराफ (पु०) [अ० सर्राफ़] सोनें चान्दी, नाणें, हुण्डी व्याज बट्टा वगैरे करणारा.

सराफा (पु०) [अ० सर्राफ़ा] सराफ-बाजार; साहुकारी.

सराफाई (स्त्री०) सराफी (इपुखिपो २३४).

सराफी (स्त्री०) [फा० सर्राफ़ी] सराफाचा धन्दा; मार्वाडीपणा, कञ्जूषपणा. " बातमी चीज़ मोठी आहे यांस दोन् रुपये खर्च जाले तरी चिन्ता नाही; यात सराफी करूं नये " (राजवाडे ६।५०९).

सरायन्दा (पु०) [फा० सरायन्दा] गाणारा; गवई.

सरासर [फा० सरासर्] साद्यन्त, पूर्ण; तमाम.

सरासरी (स्त्री०) [फा० सरासरी] सामान्यप्रमाण, अद्मासें; सर्वस्वीं; साधारणतः " आधीं तुम्हीच सरासरी हरामखोरी केलीत " (राजवाडे १५।३७१).

सरू (पु०) [फा० सर्व्] एक सडपातळ सदा हिरवें दिसणारें झाड. फार्सी कवी प्रियेच्या बान्याला सरूची उपमा देतात. "माझा तूं लावण्याचा सरू" (परशराम १६८).

सरूदार सरूच्या आकाराचा. "साम्व घोगर्दा सरूदार मधिले मजल्यासी" (प्रभाकर).

सरेमो; सर्मोय [फा० सरि-मू] वाला-मही "करार केला त्यास कसूर सरेमो मही पावयाची नाहीं" (साने-पयाव ४८४).

सरोदा (पु०) [फा० सुरोद्] एक वाद्य.

सल्तनत (स्त्री०) सल्तना (पु०) [अ० सल्तनत्, सल्तना] सुल्तानी; राज्य; फौज्. "बुनगे व सल्तनत दोन कोशा-वर उतरले" (खरे १४७९५). "सल्तना" (दाव ७).

सला; सला; सलाह (पु० स्त्री०) [अ० सलाह्] योग्य; हितवाद; उपदेश. "पुरन्धरास तीन हजारानिशी रवाना करणें सला नाहीं" (राजवाडे १०।७९). "तेव्हां सलाह काय करूं!" (खरे ८।४३५६). "जशी तुम्हास सलाह वाटेल तसें करावें" (साने-पयाव १११).

सलाह-ऐन ऐन-सलाह; विशेष योग्य व इष्ट गोष्ट. "नवाब साहेब सेमेदासल जाले हे सलाह ऐन पडली" (राज-वाडे १६।१०४).

सलाह-तदबीर (स्त्री०) सला-मसलत. "जें होणें तें तर्फेनच्या इत्तहयानें व सलाह्-तद्बिरीनें व्हावें" (राजवाडे १०।१६७).

सलाह-कार (पु०) सल्लागार (जोरा २९).

सलाह-दौलत राज्यास इष्ट. "होयेहि फन्दी व मकरी त्यांची उपेक्षा करणें सलाह-दौलत नाहीं" (राजवाडे १६।१००). "हें सलाह-दौलत नाहीं" (साने-पयाव ४७२).

सलाह-नेक हितवाद; इष्ट. "सलाह नेक असेल त्याची आपण आज्ञा करावी" (राजवाडे ५।२०५).

सलाह-वक्त समयोचित. "आतां रहावें हें सलाह-वक्त नाहीं" (खरे ८।४३५१).

सला-गार (पु०) हितवाद सांगणारा; सचिव.

सला (पु०) [अ० सिलाह्; सुल्ह्] तहाचें बोलणें; तह; सख्य. "सला-ममता राजियाशी करून" (चित्रगुप्त ७९). "सला-मामला होत आहे, बोली चाली आहे (राजवाडे १०।३३).

सलास [अ० सलास्] तीन.

सलाशीन [अ० सलासीन्] तीस.

सलक; शलक (स्त्री०) [अ० शल्क्] फेर; सर्वत्री. "जवळ जातांच तोफांची व गाडदी यांची सलक केली" (खरे ७।३४८०). "सलका झडल्या" (खरे ८।४३६९).

सलमलाहु तआला [अ० सलिमलाहुत आला] ईश्वर संरक्षण करो.

सलातीन [अ० सलातीन् अनेक व० सुल्तान् चें] राजपुत्र "पातशाही सलातीन आहेत, त्यांस उपोषणें पडतात" (राजवाडे १०।२७४). "किल्ल्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व सलातीन व नाजर यांची जप्ती केली"।" (दिमरा १।२७२).

सलावत (स्त्री०) [अ० सलायत्] मजबुती; धाक; वचक; दरारा; धास्त; मजबूत. "त्यावरून त्यांनीं सलावत साऊन केळवे माहीम येथील लोक उठवून माघारे नेले; गनिमाची सलावत वाढविली" (पारसनीस–वच ७६)

सलाम (पु) [अ० सलाम् = शान्ती; सलाम् अलैकुम् तुम्हांला शान्ती मिळो.] तास्लीम; वन्दन.

सलाम बादज् सलाम वन्दनापाशून वन्दन; अनेक नमस्कार.

सलामत (स्त्री०) [अ० सलामत्] सुरक्षितपणा; सुरक्षित. "श्रीमन्त रावसाहेबांस सलामत असावी म्हणजे बाकी *फिकीर करीत नाहीं*" (*खरे ६।३१७७*) "शीर सलामत तर पगडया पञ्चायशी" (मराठी म्हण). "ईश्वर आपल्यास सलामत बे-मलामत राखो" (दिमरा १।८२).

सलामत-बे-सलामत विशेष सुरक्षित व सुस्वरुप. "ईश्वर त्यांस सलामत-बे-सलामत राखो आणि दिवसेंदिवस अधिक प्रताप होवोत" (राजवाडे १२।३४).

सलामालकी (स्त्री०) परस्परांस सलाम करणें.

सलामी (स्त्री०) भेटीच्या वेळचें परस्परवन्दन; बहुमान; भेट; सामना. "गायकवाड सर्कारास एकवीस तोफांची सलामी आहे"

सलुकी; सलुखी शान्ततावियं. "नारो आप्पाजी शहाणे माणूस सलुखी म्हणून त्याणी हें कार्य केलें" (खरे १।३५१).

सलूक; सलीखा (पु०) [अ० सुलूक्] शिष्टाचार; सख्य; सरळभाव. "वकसीनें नजीबखान रोहिल्याचे हातें सलुको करून" (राजवाडे ६।३३०).

सव्दा; सव्दागर; सव्दागिरी सौदा, सौदागर सौदागिरी पहा.

सव्लत (स्त्री०) सौलत पहा.

सवाद (स्त्री०) [अ० सवाद्] काळी; गांवा भोंवतील शेतकी-जमीन. "दर सवाद् करये मज्कूर" (राजवाडे १५।१३१).

सवार (पु०) स्वार; अश्वारूढ; आरूढ.

सवारी (स्त्री०) स्वारी पहा.

सवाल (पु०) [अ० सुआल्] प्रश्न; मागणी.

सवाल (अ०) [अ० शव्वाल्] अरबी वर्षाचा दहावा महिना.

सहल (स्त्री०) [अ० सैर्] फेर-फटका; हवाशात फिरणें.

सहलणें सहल करणें.

सहल-शिकार (स्त्री०) सैर-शिकार; मर्दानी खेळ (दिमरा १।२२०).

सहल [अ० सह्ल] सोपें; साधें; जुज्बी. "गाजदीखान आलिया सहल पडेल" (साने-पयाव १३७). "सहल कामा कारितां श्रीमन्तांसी करोडेचे पेचांत न *द्यावा*" (राजवाडे १०।२१३).

सही [अ० सहीह्] अचूक; योग्य; खरें, बरोबर; थेट; पूर्ववत; बहाल; नियोजित; (स्त्री०) मजकूर बिनचूक व मान्य असल्याची खूण म्हणून स्वहस्तें स्वनाम लिहिणें; दस्कत. "ती याद सही व मान्य असे" (राजवाडे ७।२२). "*सही थोरल्या राजांसारखी पुण्डाई करून हा देह शिवाजी राजा होणार*" (गडकरी–राजसंन्यास १६). "फौज

बर्तर्फ केली होती ते सही करून " (राजवाडे ३।४५५).

सही-सलामत सुखरूप; सुरक्षित.

साअत; साईत; सात (स्त्री०) [अ० साअत्] घटिका; मुहूर्त. " नजुमियास बोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली" (राजवाडे ५।२७). " पन्तप्रधान प्रथम स्वारीस निघणार तेव्हां साअत नेक पाहिजे "(राजवाडे ७।११३)."उद्यीक बसावयाची साईत आहे " (राजवाडे ३।३४६). " नेक सात सेमेदासल जाली" (राजवाडे १९।१०५) " तें (सत) सात-नेक पोहंचलें " (साने-पयाव ४७५).

साकी (पु०) [अ० साकी] गुत्त्यांतील दारूचा पेला भरून देणारा पोऱ्या.

साकीन; सेकीन (पु०) [अ० साकिन्] राहणारा. "मधुकीर गोसावी साकीन अम्बोर्डे " (राजवाडे १५।१३८). " सेकीन " (राजवाडे १५।१७२).

साख्त (स्त्री०) [८ फा०साख्तन्] सम्बन्ध; सख्य; बजावणी. " कोणाचें म्हणणें रावशिन्दे यांसी साख्त आहे " (राजवाडे ७।१९५). "आपला जिम्मा साख्त करीत जाईल " (राजवाडे ८।२१७).

साख-सुरत उघडपणें; राजरोस.

साखर-पारा (पु०)[फा० शकर्-पारा] सोवरेपाक.

साज् (पु०) [फा० साज़्] जीन वगैरे सामान; पोशाक (विशेषतः कशिद्याचा).

साज्-सामान (न०) असबाब; सरंजाम. "साज़सामान कुल लुटून नेलें " (ऐच २४). " उन्देरीस साज़-सामान घेऊन येतो " (साने—पयाव ६६).

साजिन्दा (पु०) [फा० साज़न्दा] बजवय्या.

साजीस; साजीश (स्त्री०) [फा० साज़िश्] सन्धान; सख्य; युक्ति; हुन्नर (राजवाडे ८।४८). " किलेदाराशी साजीश करून सव्वीस कोठे बारूदचे किल्ल्यांतील उडविले " (दिमरा २।३६). " राजे मन्कुरांचा विचार आहे कीं इङ्ग्रेजांची अन्तस्थ साजीश राखून वजिराचा कार्भार करावा " (दिमरा २।६०).

सादर [अ० सादिर्] उद्भूत, उद्वृत; प्रविष्ट; रुजू. " हुकूम सादर जाहला आहे तो पाहून मेहेर्बानी सम्पादून घेणें " (चित्रगुप्त ८). " मुभियाचे नांवें सनदा सादीर केल्या असेती " (राजवाडे १५।५५).

साधा [फा० सादा] अनलङ्कृत, गैर-हिक्मती; सरळ वृत्तीचा; गरीब.

सानी।न्हाल [अ० सानीलहाल्] पुन्हा; यापुढें. " सानीन्हाल त्याची प्रती निघाली; कोठें तरी त्रुटी गलथ असे " (राजवाडे २०।६७).

साफ [अ०साफ्] निर्मल; स्वच्छ; गुळगुळीत; स्पष्ट. साफ करणें =छाटून टाकणें. " जो आढळेल त्यास पाहतांच त्याचे कान व नाक साफ करीत जावें " (राजवाडे ५।६६).

साफ-सुफी (स्त्री०) घांसून पुसून स्वच्छ व्यवस्थित करणें.

साबक; सावीक [अ० साबिक्] पूर्वील; पूर्वी (खरे ७।३५६५). " ब-दस्तूर साबिका=सावीक दस्तूर=पूर्वील वहिवाटीप्रमाणें. " वर्षे सावीक दस्तूर घेऊन " (साने-पयाव १२३).

साबण, साबू (पु०) [अ० साबून्] मळ धुवून काढण्याचें फेंस उत्पन्न करणारें मिश्रण.

साबीत शाबीत पहा.

साबान (पु०) [अ० शअबान्] अरबी वर्षाचा अठवा महिना.

सामल सामील पहा.

सामलात (स्त्री०) सामील होणें, कट; समाइकी; संयुक्त-मिळकत. " भाऊसाहेबांच्या सामलातीस नबाबा-कडील फौज व शिन्दे यांजकडील चार पल्टणें तोफासुद्धां यावी " (खरे ११।५५०५). "त्याचे सामिलातींत आणखी असाम्या आहेत असें ऐकण्यांत आहे " (खरे ११।५६६७). "जागले पाटलांची कसूर किंवा सामलात दिसून आल्यास त्यांचें इनाम काढून तें त्यांच्या बिरादरांना देण्यांत येतें " (गांवगाडा ५९). " एक रुईखेड मात्र सामलातींत आहे " (राजवाडे १०।२५०).

सामान (न०) [फा० सामान्] सामुग्री; अस्बाब; चीज़-वस्त. (पु०) पोशाख; चिल्खत. "लष्करांत कूल ज़री सामान केलाच होता " (सभासद ६८). " परन्तु अङ्गात सामान यामुळें धार कारेगार झाले नाहीत " (खरे ५।२११३६). " सतींचें सामायन करा म्हणती " (होपे २२).

सामान-सुमान (न०) चीज़-वस्त.

सामिळ, सामल [अ० शामिल्] अन्तर्भूत; समाविष्ट; भागीदार, मदत्नीस. " हडोतीचे मैदानांत हाडे सामळ करून सामना केला " (होळ्कर २८).

सायवान (पु०)[फा० सायवान्] छप्पर तम्बू. " निद्रेस डेरा पेशजी चहूं सायवानाचा होता त्याप्रमाणें करावा " (खरे १०८५).

सायवान्दार सायवानाचा. " खाष्याची राहुटी चान्दणी सायवान्दार आहे ती लौकर आली पाहिजे " (खरे ११। ५६७४).

सार्वान [फा० सार्बान्] उण्टवाला.

सालगिरे (स्त्री०) [फा० साल्गिरिह्] वर्षगांठ; वाढ दिवस, ज्या दिवशीं एका सुताला गांठ मारितात. " नवाबाची साल्गिरे" (राजवाडे ५।२७). "साल्गिरेचे ज्याफतीची तयारी " (राजवाडे ७।८२). " साल्गिरीहच्या समारम्भांतही बहुत आरास करावी" (ऐस्कुले ३४).

साल (न०) [फा० साल्] वर्ष. " ईश्वर त्याजला बहुसाल (दीर्घायुषी) करो " (राजवाडे ३।३५३).

साल-गुदस्त [फा० साल्-इ- गुज़श्ता] गेलें वर्ष (दिमरा १।१८८); गेल्या वर्षी.

साल्-जाब (पु०) जाब-साल. " मोगलाच्या विचारें पाहतां हे उभयतां सर्दार देशीं असावे म्हणजे मोगलाशीं साल-जाब होऊन बन्दोबस्त होईल " (राजवाडे १।१२). " तरी साल-जाब करून मशारनिल्हेस मागारें लौकर पाठविणें " (राजवाडे ६।३९३). " या प्रमाणें सोईचे स्वाल-जाब आहेत. " (खरे १०।५२०७).

साल-दर-साल प्रतिवर्षी.

साल-ब-साल वर्षावर्ष, वर्षानुवर्ष "ऐसें साल-ब-साल चालत आलें आहे " (राजवाडे १५।१४०).

साल-हाल चालू साल. "साल-हाल व

सालगुदस्तची खण्डणीची बेबाकी करून देणें " (दिमरा १।१८८).

साला-बाद [फा० साल्-बअद्=वर्षान-न्तर] दुर्वर्षी, " सालाबाज् " (राजवाडे १५।२४०).

सालाबाद-प्रमाणें दर-वर्षी प्रमाणें.

साळाना, साळीना [फा० सालियाना] वार्षिक.

साळोसाळ वर्षानुवर्ष.

साहेब (पु०) [अ० साहिब्] स्वामी; युरोपियन टोपीवाला.

साहेब-किराण [अ० साहिब् किरान्] शुभग्रहांच्या युतीमुळें वैभव श्रेष्ठ. " शहा-जहान साहेब-किरान यांणीं बत्तीस वर्षे पादशहात करून उपरान्त राहिले " (वाड-सनदा १४९).

साहेब-चाकरी (स्त्री०) स्वामिसेवा.

साहेब-ज़ादा (पु०) [फा० साहिब्-ज़ादा] प्रभु-पुत्र; उमराव. " इकडे प्रभु बाजिराव तिकडे फतेसिङ्ग साहेब् ज़ादा " (अनन्तफन्दी ४६).

साहेब-नौबत (स्त्री०) हत्तीवरील मोठा डङ्का; (पु०) ज्याला डङ्क्याचा मान आहे असा.

साहेब-मुल्क (पु०) सुरक्षीतील राजा. " आम्हांशी जो साहेब-मुल्ख असेल तो दुश्मनी करूं शकत नाहीं " (ऐटि १।६०).

साहेब-यख्तियार (पु०) अधिकारी.

साहेब-रियासत (पु०) राज्यकर्ता. (राजवाडे १९।१६). " दक्षणचे सर्व साहेब रियासत यांचा एक जाला " (साने-पयाव४७३).

साहेब-हिम्मत धैर्यवान्. " फत्ते-नसीब व साहेब-हिम्मत आहेत; करितां हर एक प्रकारें फिरङ्गियाचे फोजेस तङ्ग करितील " (चिरा १९).

साहेबी (स्त्री०) साबन्दी; प्रभुत्व. " मुलखांत साहेबी कार्कुनांखेरीज़ कोणाची नाही " (सभासद २४). " त्याची साहेबी, जुलूम-कसाला सोसेना " (पेदसमा२१).

सिकञ्जा (पु०) [फा० शिकञ्जा] पेच; सङ्कट. " लढाईचे सिकञ्ज्यांत सङ्कटांत पडावें हें मुनासीब नाहीं " (पेअ ६५).

सिकन्दा [फा० शिकञ्जा] पेचांत धरून तङ्ग; हैराण; शिकस्त. " रजपूत बहुत सिकन्दे केले; रोज़ कोसभर चालूं पावले नाहीत " (राजवाडे ६।२९२). " ऐसें चार घटिका युद्ध बहुत उत्तम होऊन रजपूत सिकन्दे करून थंण्डे केले " (राजवाडे ६।६४८). " पुरन्धर यमय लस्कर घेरा घालून सिकिन्दा केला " (राजवाडे १८।८८).

सित्त [अ० सित्त] सहा.

सित्तीन [अ० सित्तीन्] साठ.

सितारा (पु०) [फा० सितारा] तारा (ऐटि ११४४).

सिपर-सम्शेर ढालतरवारवाला. " त्यास चार हज़ार ज़मावांत कूल सिपर-सम्शेर असे लोक आहेत; करोल बिल्कूल नाहीत " (राजवाडे७।१२८).

सिकम (न०) [फा० शिकम] पोट; शिकम पहा.

सिजील (स्त्री०) [अ० सिजिल्ल] दाखला; दप्तरी नोन्द. " तेच मुदतीचे विजापूरचे काजीची सिजील आहे " (गोइसा २३).

सिबत (पु०) [अ० सब्त्] करार. " या गोष्टीनें मश्कुरांत यावें तेसा सिबत जाला " (इम १६५).

सिले [अ० सिलह्=हत्यार]. कवच-हत्यारबन्द. " हत्ती आणऊनु सिले करविले" (भाइसम-द्विसवृ १७४).

सीम [फा० सिवुम्] तिसरा (राजवाडे ८।१६५).

सुकर-गुजारा (पु०) शुक्र-गुजारी म्हणजे आभार प्रदर्शन; परन्तु पुढील वाक्यांत सुकर गुजारा कदाचित् सं. सु-कर याच्या घोंटाळ्यानें सुसचरितार्थ या अर्थानें वापरला गेला आहे. " आमचा सुकर-गुजारा कम्पीणी सर्कारचे भरंवशावर होत आहे " (मदरु २।१४२).

सुकाणू (न०) [अ० सुक्कान्] गलबताच्या पिछाडीस गलबत वळविण्याचें साधन असतें तें.

सुकाणू-गीर; सुकाणूदार (पु०) [फा० सुक्कान्-गीर्] सुकाणू धरणारा.

सुखुन; सखून (पु०) [फा० सुखुन्] शब्द; वचन. " आपले सुखुनाबद्दल दौलतेनसीं व ज्याननसीं कोसीस करूं" (राजवाडे १।५२)

सुजुना (पु०) [फा० सोज़न् = सुई]. सुवा; टोंच्या; दाभण.

सुतर्नाळ (स्त्री०) [फा० शुतुर्नाल्] उण्टावरील तोफ.

सुतर्बमोहर (?) सर्बमोहर; गुप्त " मन्सब्याची रीत गज्ञलां सुतर्बमोहर आहे" (खरे ४।१५७२).

सुतर्स्वार (पु०) [फा० शुतुर्सवार्] उण्टावरील स्वार.

सुदामत (स्त्री०) [फा० शुदामद्] चाल; प्राचीन वहिवाट; सलोसा; पूर्वीपासून; पूर्ववत्; सरळ; सरळपणें. " घरोब्यानें ऐक्यतेनें उभयपक्षीं सुधामत चालावा" (राजवाडे ८।१८१). "कोंकणचे मार्ग सुदामत चालूं लागले " (खरे ६।२७२३). " तेव्हां संशय प्राप्त जाहला कीं चिकोडकिर गृहस्थ सुदामत नव्हत" (खरे ११।६०३७). " परन्तु नाना सुदामत साङ्गतील, न साङ्गतील " (खरे १०।५३३८). " ऐवज येणें त्यास तो सुदामत फडशा करीत नाहीं" (खरे ११।६००९). "आमचें व त्यांचें सुदामत नाहीं; पेशजी त्यांनीं इहूमजांचे मसलतींत आपल्यासी बेमानी केली " (राजवाडे १६।३०).

सुदूर याफ्तन् उद्भवन मिळविणें, सादर होणें. "फर्मान हुमायून शरफ सुदूर याफ्त " (राजवाडे १५।३६३) = सन्मान्य राजाज्ञा उद्भूत झाली.

सुन्ता (स्त्री०) [अ० सुन्नत्] शिश्नत्वचेचा छेद करण्याचा मुसल्मानांचा एक धार्मिक विधी.

सुन्नी [अ० सुन्नी] मुसल्मानांतील एक धर्मपन्थ. सुन्नी लोक पहिल्या तीन खलिफांना चौथ्या खलिफाइतकाच मान देतात; तर शिया लोक पहिल्या तिघांचा तीव्र निषेध करितात व चौथा खलिफा हज़रत अली यास व याच्या वंशास फार पूज्य मानितात.

सुपुर्द [फा० सुपुर्द्] स्वाधीन, हवाली. "पुढें शाहु महाराज यांनीं पेशव्यास सर्व राज्याधिकार सुपुर्त केला " (प्रामस ३९).

सुचिकी (स्त्री०) [फा० सबुकी] हलकेपणा; गैर-तोलदारी; अप्रतिष्ठा. "आपण घाबरे होऊन त्यांच्या गळां पडूं लागल्यानें सुचिकी दिसेल" (राजवाडे १०।३५५).

सुभा (पु०) [फा० सूबा] प्रान्त; प्रान्ताधिकार; प्रान्ताधिकारी. "यानें अदावतीनें सुभा (=सुभेदाराकडे) जाऊन चुगली केली" (वाड-चाचा २१३).

सुभेज़ात [फा० सूबजात्] सुभे. "कन्धार व हिरात वगैरे सुभेज़ातचा बन्दोबस्त" (दिमरा २।६६).

सुभेदार (पु०) [फा० सूबदार्] प्रान्ताधिकारी; मल्हारराव होळकरांचें टोपण नांव.

सुभेदारी (स्त्री०) सुभेदाराचा अख्त्यार व हुद्दा.

सुमार (पु०) [फा० शुमार्] गणती; अन्दाज़; तर्क; विचार; रोख; प्रमाण; अयास; नेम; बेत. "चित्ते सुमार दोन" (चित्रगुप्त). "श्रीमन्त माघारे एव्हांच फिरले तरी फौज़ देशास येतांच फुटेल, वास्तव बाहेर फिरतात हा एक सुमार" (खरे ११३९४). "मज़ल-न्दर-मज़ल नर्मदा उतरून आले पार, धरला दुस्मनचा सुमार" (साने-पवाडे ५२). दहाचा सुमार असेल. साप्याचा सुमार असावा. "सुमार धरून चार त्या नेमाचा केला" (उमाजी नायकाचा पोवाडा).

सुर्ख रङ्गी लालरङ्गाचा रङ्गाचा. "तुम्ही शादीचे सुर्खरङ्गी पोशाग जवाहीर घालून सिकन्दर जहान यांचे हवेलीस हज़र असणें" (राजवाडे ७।२०१).

"दोघांनीं शादीचा रुक्का सुर्ख-रङ्गीन कागदावर लेहून पाठविला कीं तुम्ही यावें" (राजवाडे ७।२०४).

सुर्खरू; सुरूख-रू [फा० सुर्ख्-रू] उजळ तोण्डाचा; मुक्त. "भगवान् सुर्खरू करील तोच सुदिन समजावा" (राजवाडे ६।३९५). "निर्भीडपणें सरा प्रसङ्ग केल्यास, कोण सुरुख-रू कोण साली पाहतो हेंहि ध्यानास येईल" (ऐटि ३।६२).

सुर्ख-रूई; सुर्ख-रोई (स्त्री०) [फा० सुर्ख्-रूई] बहुमान, आब, सुटका. "त्याजकडून घडलें नाहीं इतकी सुर्ख-रोई आहे" (राजवाडे ५।१७७).

सुर्खी (स्त्री०) [फा० सुर्खी] लाली, तजेलेदार गुलाबी छटा, लाल-शाई.

सुर्नीस (पु०) सनदा वराती कौलनामे वगैरेवर सुरू सुद बार या तीन शब्दांचा शिक्का मारण्याचें काम ज्याच्याकडे असे तो अधिकारी.

सुर्मा (पु०) [फा० सुर्मा] मोत्याचें केलेलें नेत्राञ्जन.

सुर्वार (स्त्री०) [फा० शुल्वार्] विजार.

सुरई (स्त्री०) [अ० सुराही] चम्बू; कुजा.

सुरत (स्त्री०) [अ० सुरत्] चेहरा; सौन्दर्य, प्रतिमा, पुतळा, रूपरेषा, हकीगत, स्थिती, प्रकार, गांठ. "चन्द्री कळवन्तीण साम्प्रत गाण्यांत, नाचण्यांत, सुरतींत, हावभाव बनावणींत येथें सर्व दौलत्दारांचे पसन्तींत आहे" (उपेगो ११). "इन्दुरीं मल्हारजी होळकर सुभेदार व खण्डेराव होळकर यांच्या सुरती पाषाणाच्या सङ्गमरवरी करून स्थापिल्या" (मदपा २।५५).

" कामाची सुरत मजला साङ्गावी " (भाव २१). "पुढें तिकडील सुरत दिसण्यांत येईल त्या बेतानें जें कर्तव्य तें करावयाचें" (खरे ८।४३५८). "दाभाडे यांनीं विघाडाची सुरत दाखविली " (राजवाडे ४।३८). " परन्तु फिरून यावयाची सुरत दिसत नाहीं व तहरद्द चारी सन्दर्भाचा प्रकार काडीमात्र नाहीं " (खरे ११४४५). " पुढें नदीचें पाणी उतरल्यावर गिल्च्यांची सुरत घ्यावी " (भाके १०).

सुरत्-पाक देखणा.

सुरत्-पिजीर [फा० सूरत्-पिज़ीर्] यशस्वी. " दिल्सवाह मतालीब कार सुरत् पिजीर होऊन " (साने-पयाव ३८४).

सुरत्वान सुन्दर. " स्थापनेस प्रतिमा आणिल्या त्यांत सुरत्वान नाहींत " (खरे ६।४७९३).

सुरत-हाल (पु०) कैफियत; हकीगत. " शङ्करराजीस वतनासी तालुका नाही म्हणून आपलाल्या दस्कत व शिक्क्यानसीं सुरत-हाल करून लश्करांत पाठविला " (वाड-सनदा ९५).

सुरवात; सुरुवात (स्त्री०) [∠ अ० शुरूअ] प्रारम्भ.

सुरा (पु०) [अ० सूरा] कुराणाचा खण्ड.

सुराख (पु०) [फा० सुराघ्] शोध; पाळत. " या धामधुमींत सयाजीराजाचा मुलगा रुस्तुमजी हा बालवयांत होता; त्या सुराख राखून तोतया अब्दुल्लानें जुपर्दस्तीनें धरिला " (माहसम-ससवृ ६७).

सरूं [अ० शुरूअ] चालूं, आरब्ध;

सुरू; सरू (पु०) [फा० सर्व्] Cypress नांवाचें एक सडपातळ, उंच, सरळ वर निमुळतें होत जाणारें, सदा हिरवें टवटवीत दिसणारें झाड. फार्सी कवितेंत प्रियेच्या शरीरयष्टीशी सरूची तुलना करणें रूढ आहे.

सुरूदार सरूच्या आकाराचा (साम्य) (चित्रगुप्त १७).

सुरुसन [अ० शुहूर् = महिने] हिज्री शकानन्तर सातशें पञ्चेचाळीस ७४५ वर्षांनीं म्हणजे इसवी सन १३४४ तेराशे चव्वेचाळीस सालीं सुरू झालेला शक.

सुल्तान (पु०) [अ० सुल्तान्] पादशहा; अनियंत्रित सत्ता चालविणारा; जुलमी राजा.

सुल्तान-ढवा (पु०) येल्गार; हल्ला. " पुरन्धरास आपण सुल्तान ढवा करितों आणि गड घेतों "

सुल्ताना (स्त्री०) [अ० सुल्ताना] महाराणी.

सुल्तानी (स्त्री०) आधिराज्य; जुलमी राजसत्ता; सुल्तानासम्बन्धी.

सुलह (पु०) [अ० सुल्ह्] सलूख सख्य. " पेस्तर रुक्नुद्दोला याचे मारिफत सुलह करून" (राजवाडे ११५३)

सुलाख (पु०) [फा० सूराख् = भोंक] सोन्याच्या दागिन्यांतील धातूच्या शुद्धतेची परीक्षा पाहण्यासाठीं त्याला पाडलेलें भोंक.

सुलाखणें अन्तर्बाह्य परीक्षा करणें. "प्रभाकराचें कवन सुलाखुन सरस्वतीनें पाठविलें " (प्रभाकर १६३).

सुस्त [फा० सुस्त्] मन्द; आळशी.

सुस्ताई; सुस्ती (स्त्री०) [फा० सुस्ती] मन्दत्व; आळस; दिरङ्ग. "या उपरी तम्ही ऐवज पाववावया याबें सुस्ती न करणें" (राजवाडे १५।१८२). "लौकर कोणतें यावें, आणि सुस्तीनें कोणतें यावें हा विचार धन्यास, कामार करणारास असावा" (मद्बा १।४३).

सुस्तावणें मन्द होणें.

सूज (स्त्री०) [फा० सोज़् = दाह] शरीरावर विकारामुळें येणारी फुगी.

सेना-खास-खेल गायकवाडांचा किताब.

सेव (पु०) [फा०] सफर्चन्द. "सेव तो आलेच नाहीत" (दिमरा १।१०१). "विलायती मेवा सेव दाणे पन्धरा एक पेटारी सेवेसी पावेल" (दिमरा १।२२).

सेरणी; शेरणी (स्त्री०) [फा० शीरीनी] मिठाई; ज्याच्या बाजूनें न्याय झाला त्यानें आनन्दप्रदर्शक म्हणून द्यावयाची रक्कम; हरकी. "सीर्णी (राजवाडे १५।६४).

सेला (पु०) [फा० सैलाब्] लोण्ढा. "दत्ताजी शिन्दे इकडे तोण्ड करीत तों इकडील फौजेचे सेले तोण्डासन्मुख येत" (भाब ६३).

सेहत (स्त्री०) [अ० सिह्हत्] तन्दुरुस्ती, प्रकृतिस्वास्थ्य. "आपल्यात सेहत जालियाचे खुशीचे पार्चे" (साने-पयाव ४६७).

सैतान (पु०) [अ० शैतान्] घोरकर्मा, पापमूर्ती.

सैफ (स्त्री०) [अ० सैफ्] तर्वार.

सैर (स्त्री०) [अ० सैर्] सहल, निसर्ग-निरीक्षण. "आम्राची सेर करावयास या मान्तीं आले आहेत" (दिमरा १।३०१). "आजी प्रातःकाळीं प्रहरदिवसा उपरी थोरले श्रीमन्त बागांत सैर करावयास गेले" (राजवाडे ६।५८७).

सोख्त [फा० सोख़्त्] दग्ध. "सरन्जाम सर्व सोख्त जाला" (दिमरा २।४).

सोखी (स्त्री०) उन्मत्तपणा, शोखी पहा. "शामलांनीं सोखी करून बाणकोटास अपाय केला" (बाड-शाछ २६) "या उपर गानिमांनीं सोखी करून मोर्चे काचीज केलें" (पारसनीस-मच ७९).

सोडत (स्त्री०) [अ० शर्ती] शर्यत; लॉटरी.

सोपा (पु०) [अ० सुफ्फा] ओटा; पडवी; चौकाच्या चारी बाजूचीं उन्च जागा.

सोबत (स्त्री०) [अ० सुह्बत्] सङ्गत; बरोबर. "तें सर्व तुमच्या वडिलांपासून सोमतीस आहेत" (साने-पयाव १७).

सोबती (पु०) स्नेही, साङ्गाती.

सोमळ (न०) [अ० सुम्बुल] एक प्रकारचें विष.

सोर (पु०) [फा० शोर्] ओरड; *आकान्त. "भजनीं लोकनिन्देचा सोर माजे थोर अभिशापें"* (मुकेश्वर आदिपर्व १६।१०१).

सोल्दाद [जर्मन सोल्डाट्] सोजीर; शिपाई. "लोकांचे सोल्दाद" (राजवाडे ५।१३९).

सोहलत; सौलत (स्त्री०) [अ० सुहलत्] सवड; साम. "मन्मुख्यास सोहलत राहिली नाही" (इम २९५). "ज़रब देतां येत नाही सोहलतीनेंच होईल तेथवर

. पहात आहों " (खरे ७।३४४७). " प्रयागची रद्-बदल आहे, तोही मन्सुबा सोहलतीनें होईल तरी करावा" (सानें-पयाव ३३८).

सौगन्द (स्त्री०) [फा० सौगन्द्] शपथ. " मुसल्मान होऊन मोडील त्यास सोवराची सौगन्द असे " (राजवाडे १५।१३५). " यार्णी सौगन-शपथ यालोन पादशाहास साङ्गून पाठविलें कीं तुम्ही पुढें न येणें " (मद्रु ११८५).

सौदा (पु०) [फा० सौदा] क्रयविक्रय; व्यवहार.

सौदागर; सौदागीर (पु०) [फा० सौदागर्] व्यापारी. " भिन्न भिन्न सौदागरीं । सहवर्तमान जाया कुमरी सुहृद् बन्धु सुसनिर्भरीं । वसते झाले जवळिके " (मुक्तेश्वर-सभापर्व २।११).

सौदागरी व्यापारी, गैर लढाऊ. " जहाज़ सौदागरी " (वाड-समा २।६५).

सौदागरी; सौदागिरी (स्त्री०) व्यापार. " इङ्ग्रजांची सौदागिरी आपले रियासतींत चालूं केली " (खरे ७।३५६४).

सौब [अ० सौब्] बाजू, तर्फ. " अज्-सौब-जन्रल "(भा-ऐ पयाव ४५). " अजीं सौब " (कामद्सा २२).

सौलत सोहलत पहा.

ह

हऊस (स्त्री०) हौस; इच्छा. " परस्पर विवाहाविशीं हऊस राहिली नाही " (चन्द्रचूड-दप्तर १।१०५).

हक्क (पु०) [अ० हक्क्] सत्य; स्वत्व; मालकी; अधिकार; प्राबल्य; पगार; नेमणूक; सम्बन्ध. " ज्याजती होईल तितकी किम्मत करून त्याच्या हक्की धरावी " (समासद् २३). ' पाटील कुळकर्णी यांसी हक्क बान्धून दिला ' (सभासद २५). " रहम (= दया) त्याचे हक्कांत ज़रूर आहे " (राजवाडे १।१८३). " तो कुम्पनीचे हक्कामध्ये अतिशय हानीकर व इङ्ग्रजांचे ज्ञातीचे प्रतिष्ठेच्या केला " (ऐटि २।१३). " आम्ही मोहिंब्याचे हक्कामध्ये इमेशाचे दर्गामध्यें शुक्रगुज़ारी करीत असतों " (पारसनीस ग्रम २४०).

हक्क होणें मरणें. " गणेश राम दाता हक जाले "(राजवाडे १०।१२६). " नजबखानास राजयक्ष्मा रोग होऊन चौदावे रबिलाखरीं हक जाला " (मद्रा १।११८). हक्क करणें देहान्त शिक्षा करणें. " शिवाजी आपला पुत्र परन्तु पादशाहानीं त्याजला हाक करणें, मुसल्म करावा; जें मानेल तें करावें " (मद्रु ११३६).

हक्क-दार (पु०) [फा० हक्-दार्] मालक; हक्क साङ्गणारा; वारस.

हक-रसूम; हक-लाजिमा निरनिराळ्या प्रकारचे हक्क.

हक-ताला [अ० हक्-तआला] उच्च ईश्वर. " एखादे आपले हिन्दूंचे तीर्थी वसीनु हक-तालाची बन्दगी करून इज़्ज़त साहेबास द्वा देऊनु ". (इम ६७).

हक-परस्ती (स्त्री०) सत्यपूजा, कृतज्ञता (पेअ ६१).

हक-नाहक; हकनाक [फा० हक्-ना-हक्क्] नाहक, विनाकारण, अन्यायाने. "आज दीड महिना हक-नाहक फिरतों " (चन्द्रचूड दप्तर १।

१३७). "वेधिलें चित्त हकनाक उशिर लाविला" (प्रभाकर १३१).

हकीगत; हकीकती (स्त्री०) [अ० हकीकत्] सत्य; माहिती; वर्तमान. "साहेबीं हकीकती मनास आणून पाहतां" (राजवाडे १७।३८).

हकीम (पु०) [अ० हकीम् हिक्मत जाणणारा] यूनानी वैद्यक जाणणारा.

हकीम (पु०) [अ० हाकिम् हुकूम सोडणारा] अधिकारी; अमील. "त्याचे हकिमाचे इतल्लोशिवाय स्वारी निभावून जाणार नाही" (खरे १०।५६१४).

हाकिमी (स्त्री०) [फा० हाकिमी] अधिकार; अमिली. "प्रान्त मज्कूर हकिमी गङ्गाधर प्रतिनिधी यांजकडे होती" (वाड-बाचा २।३२).

हङ्गाम (पु०) [फा० हङ्गाम्] मोसम; काळ; ऋतु.

हङ्गामशीर हङ्गामाचेवेळीं; वेळेवर. "या गांवावरी हङ्गामशीर प्रजन्य पडला नाही" (राजवाडे ६।१८५). "काय तुझें देणें असेल तें हङ्गाम्शीर घेणें" (राजवाडे १५।२४).

हङ्गामा (पु०) [फा० हङ्गामा] गर्दी; दङ्गा; बखेडा. "नेतेसमयीं दोन चार माणसें जखमी जालीं, हङ्गामा जाला होता" (राजवाडे १।२५).

हङ्गामी तात्पुरती; मोसमी; गैर-कायम.

हज़रत (पु०) हज़रती (स्त्री०) राजास पैगम्बरास अगर इमामादि श्रेष्ठ व वन्द्य पुरुषास या शब्दानें स्वामी या अर्थानें सम्बोधितात.

हजूर; हाजर; हजीर [अ० हाज़िर्] विद्यमान.

हजूर-जबाबी [फा० हाज़िर्जवाब्] तात्कालिक समर्पक उत्तर देणारा; समयसूचक.

हजूर-नीस हज़री माण्डणारा.

हज़री; हाजिरी; हजेरी (स्त्री०) विद्यमानता.

हजेरीची फौज् नेहमीचें खडें सैन्य.

हजाम (पु०) [अ० हज्जाम्] न्हावी.

हजामत (स्त्री०) [अ० हजामत्] श्मश्रू. केस काढणें, डोक्यावरील केस भादरणें.

हज़ार [फा० हज़ार्] सहस्र. "तोफ हज़ारो हज़ार सुटली" (प्रभाकर ५२).

हज़ारा (पु०) [फा० हज़ारा] अनेक धारा पाडणारें कारन्जें.

हज़ारी (स्त्री०) सहस्र सैनिक बाळगिण्याची मन्सब.

हाजिरा-हजीर तात्पुरती व्यवस्था करून केलेलें. "कांहीं हजिराहजीर असें करून निघालों" (खरे १।२६६). "चिरञ्जीव पण्ढरिनाथानें हजिराहजीर जीन रवाना केले" (खरे ६१८).

हाजिमा (पु०) [अ० हज़ीमा] धुव्वा, फजिता. "पुढें डौल कसा होतो पहावें परन्तु हजिमा आहे" (खरे १।४८७४).

हजीर-जामीन एखाद्यास अमुक ठिकाणीं हज़र करून देण्याची हमी घेणारा (राजवाडे १५।११४).

हजीर-मजालस समासद; (स्त्री०) भरसभा. "याचा महज़र ... महाराजांचे समोर हाज़र-मजालसींत जाला" (राजवाडे १५।२८१).

हद (स्त्री०) [अ० हद्द] मर्यादा, सीमा, पराकाष्ठा. "आतां हद्द झाली" (सभासद ६६). "लष्करपणाची हद्द जैसी होती तैसी केली, दर भाण्डणीं मोंगलांसी गांठी घालून मरीं झुन्जें दिल्हीं" (वाड-सनदा १७३).

हद-महदूद[फा० हद्द-ई-मॅहदूद]मर्यादित. "हद्द-महदूद पाण्डरीवरी जें उत्पन्न होईल तें निमें दोनी ठाईं तारोतार वांटून द्यावें (राजवाडे १५।५१).

हद-हदूद (स्त्री०) [अ० हुदूद अनेक व० हद्द चें] मर्यादा. "हद्द-हदूद बान्धणें" (राजवाडे ६।५७९). "गांव गन्नाचे सिवेच्या हद-हदोदी" (मदरु १।१२).

हदीस (स्त्री०) [अ० हदीस्] "पैगम्बराचें वाक्यास हदीस असें म्हणतात" (वाड-सनदा २३).

हनोज [फा० हनोज़] अद्यापि, अजून (राजवाडे १०।१६४).

हफ्त- हजारी (स्त्री०) [फा० हफ्त्-हज़ारी] सप्त सहस्र सैनिकांचें आधिपत्य.

हप्ता (पु०) [फा० हफ्ता] आठवडा, किस्त. "बाकी निमे ऐवज राहिला त्याचे तीन हफ्ते ठरले आहेत " (वाड-समा ९।३४४).

हप्ते-बन्दी (स्त्री०) किस्त-बन्दी.

हबशी [अ० हबशी अबिसीनियांतील] जंजिरेकर श्यामल.

हम-खास [फा० आम-खास्] सर्वसामान्य, प्रसिद्धपणें, निश्चयपूर्वक.

हमगी [फा० हमगी] सर्व. "सानगोडा दत्तक घेतलेला व तिची बायको हमगीस आणून ठेविलें " (खरे ६।४६१८).

हम्जात (फा० हम्ज़ाद्] सारख्या वयाचा (चित्रगुप्त १७).

हम्बीर (पु०) [अ० अमीर्] सर्दार. "बसुनिया हम्बीर करिती विचार इला करा एकदांची " (इपुस्तिपो १६०). "आले कचेरीस बोलाविले हम्बीर" (इपुस्तिपो २२०).

हम्बीरराव एक किताब.

हम्-रस्ता [∠अ० आम्] सार्वजनिक रस्ता.

हम्राह [फा० हम्राह्] सङ्गती, बरोबर, सामील. "आपलें उत्तम जाणाल तें करणें, आम्ही तुमचे हम्राह आहोंत" (राजवाडे ११।१६८). "पेशजी किनबीचेही हम्राह होता" (राजवाडे ५।१५०). "फौज हम्रा (= गोळा) करून सुभा पातशाई याजवर आणून घालावे" (होळे ७).

हम्राई, हम्राही (स्त्री०) [फा० हम्राही] सङ्गत, जथ, बरोबरीचा. "ज्यांजवर रुपया येतो त्यांजला जसम लागली असतां हळद-फटकूं मिळणें कठिण, तेव्हां फौजेची हम्राई राहते कशी ?" (होळे ३०). "हम्राही जमिनेतपैकीं" (राजवाडे १०।१८६). "हम्राई" (दिमरा १।१५२).

हम्वार [फा० हम्वार्] सारखी, प्रसन्न, सरळ. "ज्यांत त्यांची मर्जी हम्वार राहे तें करणें योग्य" (इम २५५). "लेकीन हम्वार न जाले" (खरे ७।३५६५).

हम्शाई [फा० हम्साया=शेजारी] शेजारील. "त्या मान्तींचे वतन्दार हम्शाई गांवींचे " (राजवाडे १५।८०).

हमाम्-खाना (पु०) [अ० हम्माम्] जिथें उष्ण जळ मिळतें असें स्नानगृह.

हमाल (पु०) [अ० हम्माल्] ओझें वाहणारा; भारवाहक; मजूर; कुली.

हमाली (स्त्री०) [फा० हम्माली] हमालाचा पेशा अगर काम; मजुरी.

हमी (स्त्री०) [अ० हामी जबाबदारी घेणारा] जबाब्दारी; जामीनकी. " याप्रमाणें हामी-निशा सावकारी देतात " (मद्बा २।२०६).

हमीदार (पु०) जामीन; जबाब्दार. " ती जवळून आपण ऐवजाचा हमीदार घेतला " (ऐटि ११२२).

हमेणी; हमिनी (स्त्री०) [अ० हिम्यान्] पैसे ठेवण्याचा लाम्ब कसा; पिशवी. " कम्बरेस हामिन्या द्रव्याच्या " (मदरु ११६४).

हमेश; हमेशा [फा० हमीशा] नेहमी.

हयात; हयाती (स्त्री०) [अ० हयात्] आयुष्य; जिन्दगी; जिवन्तपणा; उमर; जिवन्त. " आज येथून आमची हयात खुण्टली येसें भविष्य केलें " (भाइसम १८३४ पावृ २१२). " काय हयाती बाकी असेल ते, ते स्थळीं असेर होय तर उत्तम आहे " (मद्बा ११५६). तह-हयात=हयातीपर्यन्त.

हयासा (पु०) [फा० हयासा] जेर्बन्द.

हर्-एक [फा० हर्यक्] प्रत्येक; बिल्कूल. ' जुने लोक वगैरे यांस हर-एक उपद्रव न केला " (मराचिस २८).

हर्कत (स्त्री०) [अ० हरकत्] हालचाल; विरोध, आक्षेप, अडथळा; विलम्ब. " बेडर मज्कूर काबू-वख्त पाहून जागा व मकानें घ्यावयाचे उद्देशें हर्कत करणार " (राजवाडे ५।६८). " येवढे रईस यांची हर्कत व्यर्थ होणें चाइंगलें नाहीं " (राजवाडे ७।१६४).

हर्कसा कोणत्याही रीतीनें. " हर्कसा प्रविष्ट होय असें करावें " (खरे ७।१८००).

हर्कामी प्रत्येक कामास उपयोगी पडणारा.

हर्कार-गिरी (स्त्री०) जासुदाचें काम (दिमरा ११).

हर्कारगी (स्त्री०) हर्कारगिरी. " तुजे बाप नार शेणवी यासी हर्कारगी, मिरास देसाई यांणीं मोकर करून दिवाण-चाकरीसी ठेविले होते " (सासंद्द-जुले २५).

हर्कारा; हल्कारा (पु०) [फा० हर्कारा] पडेल तें काम करणारा; जासूद; टेहळ्या. " तेथील लश्करची माहीयेत खरी कळावी म्हणून दोघे हर्कारे पाठविले होते " (चिरा ४४).

हर्गाह [फा० हर्गाह् = जेव्हां जेव्हां] ज्या अर्थी. " हर्गाह कीं कार्याज मुतशरीफ नाही, बहात्तर वर्से नाहीं; आणि सनद-अस्नादही नाही, मर्द तुकानी आहे " (राजवाडे २०।४७).

हर्गीज; हर्गीस [फा० हर्गीज्] कधींहि; बिल्कूल. " या उपर इहूमजास पुरती तम्बी यावी हेंच मनांत आहे तर आपण हर्गीज् तह करूं नये" (खरे ७।३७०६). " चिरञ्जीव भाऊसाहेब आल्यासेरीज तुम्हीं हर्गीज् न व्हावें " (साने-पयाव १४९). " जे मजला मानिती माझ्या विचारें वर्तती । ते हर्गीस डोला न पावती । न नाडती जीं " (श्रीसमर्थकृत

दिवटा ६). "जहर हलाल पातला आहे, हा हर्गीस वांचणार नाही" (भाइसम १८३४ पांवू १४३).

हर्जिनसी नानातन्हेचा. "श्रीगणेशपुरच्या नयपार्गेत हर्जिनसी झाडें वरचेवरी आणून लावून देतों" (खरे ८।४१२१.)

हर्दम [फा० हर्दम्] प्रतिक्षणीं.

हर्दम्-ख्याली [फा० हर्दम्खियाली] लहरी, अस्थिर, लबाड. "(शिन्दे) जात्या हर्दम्ख्याली......कसें करितील याचा विश्वास नाहीं" (खरे ७।३२४७). "घोलर्गे हर्दम् ख्याली दिसतें" (खरे ८।३६३०). "त्यांत तो (हैद-रअली) हर्दम्ख्याली आहे" (खरे १०९६).

हर-दहाल केव्हांही. "हर्दहाल मोहिम्याचे कामामध्यें तफावत तजावज़ कारणार नाहीं" (परसनीस ग्रंथ २४०).

हर्दू, हर्दो [फा० हर्दू] दोघेही, दोन्ही. "हर्दो जणांचा जुमान घेणें" (राजवाडे १५।४६). "तरी हर्दू गांव" (राजवाडे ८।१३०).

हर्फ, हरफ (पु०) [अ० हर्फ्] अक्षर, लेख, ठपका, दोष. "तहनाम्यांत कांहीं हर्फ नीट करावयाचे ते करून" (राजवाडे ५।३३). "श्रीचा शिक्का, याप्रमाणें हरफ = श्रीभार्गवचरण परमहंस महेन्द्र शरण" (पारसनीसग्रंथ ८९). "थलकी पन्तप्रधानावर हर्फ आणिला" (राजवाडे ६।६१८). "हर्फ ठेवून बोलतां हें ठीक नाहीं" (खरे ८।४३५४).

हर्फ-ब-हर्फ अक्षरशः "कलमांची फर्द सर्कारची आली ती हर्फ-ब-हर्फ वाचून दाखविली" (राजवाडे ७।८). "कलमा केलें तें हर्फ-ब-हर्फ दिल्लिशनि जालें" (राजवाडे १०।३६१).

हर्वजेनें कोणत्याही रितीनें. "शिकन्दरि यांहून शादल निघाला म्हणजे मार्गीच गांठून हर्वजेनें शिक्षा करीतों" (राजवाडे ६।६२३). "साटकास हर्वजेनें नसीयत करून ब्राम्हणाची मुली सोडून देवणें" (थाड-शाळ १०४).

हर्हमेश नेहमी.

हर्हुन्नरी अनेक कलांत निष्णात.

हराम [अ० हराम्] निषिद्ध, अन्यायाचा.

हराम्खोर [फा० हराम्खुर] अप्रामाणिक, स्वामिद्रोही, लुच्चा

हराम्खोरी (स्त्री०) [फा० हराम्खुरी] अप्रामाणिकपणा, स्वामिद्रोह, लुच्चेगिरी.

हराम्ज़ादगी (स्त्री०) [फा० हराम्ज़ादगी] लुचाई, स्वामिद्रोह. "जमीदारानीं हराम्ज़ादगी केली" (राजवाडे १।२४६) "रयत हराम्ज़ादगी करून अम्मल सुरळीत देत नाहीं" (राजवाडे ८।१५८).

हराम्जादा [फा० हराम्ज़ादा] जारज, लबाड, स्वामिद्रोही, धूर्त. "मराठे हराम्ज़ादे, आठ दिवस अगोदर पळाले, हजीर असते तरी कैद करितों" (सभासद ४८).

हराम्जादी (स्त्री०) हराम्ज़ादगी, लबाडी. "त्यांच्या हराम्ज़ाया व मकरे सर्व नवाब बहादूर यांचे ध्यानांत" (राजवाडे १९।५९).

हराम्-नमकी (स्त्री०) निमकहरामी. "पादशहाशी ज्यानें हराम्नमकी बेअदा केली" (भा-ऐपयाव २१).

हरामी लबाड, कपटी; (स्त्री०) हरा-म्खोरी. " शिवाजी हरामी आहे" (समासद ४८).

हरिफाई; हरिफी (स्त्री०) [फा० हरीफी] धूर्तता, चतुराई, कावेबाजी. "आतां तुमची त्यांची भेटी खासे खासे यांची करवितों; तुम्ही हरिफी करून कार्य-भाग करणें तो करावा " (सभा-सद १५).

हरीफ [अ० हरीफ़्] धूर्त ;कावीज, कावे-बाज; (पु०) शत्रु. " मराठे हरीफ बहुत आहेत, असें बोलले " (सभा-सद ४९). " आतां जाऊन हरि-फाशीं मुकाबला करावें " (दिमरा १।२६१).

हरोल; हरोळी (स्त्री०) [फा० हरावुल्] आघाडी; चिनी; पुढारी; पुढें. " तुम्ही या मनसबियास हरोल होऊन मनतबा सिद्धीस जाय तें करणें " (वाड-शाछ ३०).

हल्का; हल्या (पु०) [अ० हल्का] कडी (छताची अगर तुळईची). " फाणसें पिंवळीं हल्क्यांना " (प्रभाकर ९३). " लावून रुपेरी हल्के हिन्दुळे बान्धिले " (प्रभाकर).

हल्कारा (पु०) हर्कारा; जासूद.

हल्गर्जी [फा० अहल्-इ-गरज़्=स्वार्थी] निष्काळजी.

हल्ला (स्त्री० पु०) [अ० हम्ला] चढाई, छापा, एल्गार. "शिवाजी आपला पुत्र याजवरी हल्ला करावी " (सभा-सद १०).

हलीं; हाली [फा० हाली] आज, वर्त-मानकाळीं.

हल्वा (पु०) [अ० हल्वा] मिठाई, साखरेच्या पाकांत घोळून काटेदार बनविलेले सङ्कारान्तीस वाटावयाचे तीळ.

हल्वाई (पु०) [फा० हल्वाई] मिठाई बनवुन विकणारा.

हलाक [अ० हलाक्] क्लान्त, क्षीण, दरिद्री. " दोन तीन चपेट होऊन बहुत हलाक जहालों आहों." (चित्रगुप्त ७९)

हलाखी; हलाकी (स्त्री०) थकवा, पडती, दारिद्र्य, दुर्दशा. "आपलें राज्य नवें; त्याहीमध्यें दोन तीन चपेटे होऊन हलाखी झाली आहे" (सभासद ४७). "लश्करांत दाणा-चारा मिळेना तेव्हां हलाकींत आले" (मराठिथोरा ५८).

हलाल [अ० हलाल्] विहित, धर्म्य, न्याय्य, विधिपूर्वक मारलेल्या पशूचें (मांस.) "मुलानानें कात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे तें हलाल होत नाहीं" (गांवगाडा ११३) हलाल करणें=मुस्लीम विधिपूर्वक पशु मारणें; जबे करणें.

हलालखोर (पु०) [फा० हलाल्खुर्] झाडू, भङ्गी, हलकें काम करणारा. "क्षेत्र मजकूरच्या गल्ल्या हलालखोरांक-डून झाडवून निर्मळ राखणें " (वाड-समा ३।१९). "सेवकाचें घरा आस-पास सोळा हलालखोर यांची चौकशी मशविली आहे " (जोरा ११७).

हलालखोरी (स्त्री०) [फा० हलाल्खुरी] हलका धन्दा, प्रामाणिकपणा, इमानी-पणा. "तुझे चार्ये नरसो दामोधरें हुजूर हलालखोरी बहुत बजा (=मकारें) साङ्गितली" (राजवाडे १५।३१).

हव्यास (पु०) [१ अ० हवस्] तीव्र, इच्छा, छन्द, नाद.

हवल्दार (पु०) [फा० हवालादार्] कांहीं शिपायांचा नाईक.

हवस (स्त्री०) हौस. "आपल्या असलाद् (१ असलन्=बिल्कूल) पुन्याई मामल्याची हवस कांहीं राहिली नाहीं" (इम ६७).

हवा (स्त्री०) [अ० हवा] वारा; शीतोष्णमान; धुन्दी. " उतरली भरज्वानोची हवा " (परशराम १५१)

हवाई; हवई (स्त्री०) [फा० हवाई] चन्द्रज्योत; छापा (?); वायवी; अ-जड. "तेथून सडे होऊन गेज् फौज् येत चालली म्हणजे त्याजवरी हवाई करावयास येईल" (खरे ११२०७). "गेली दूर अवई, नार सवई, हवई जेंशि सुटली" (प्रभाकर २३९).

हवा-दोज् (?) गगनचुम्बी; उन्च. "ज़मी दोज् हवादोज् शामीने" (भाइसम १८३४ अहवाल ४८).

हवाल (पु० स्त्री०) [अ० अह्वाल्] स्थिती; हाल-हवाल "वाचून दासवितील त्याजवरून कचा हवाल अवघा ध्यानास येईल" (दिमरा ११३३).

हवालणें सिपूर्द करणें; सोंपविणें.

हवालत (स्त्री०) हवाला (पु०) [अ० हवालत्-हवाला] सोंपवणूक; ज़बाब्दारी; भिस्त. "अठरा लक्ष रुपये हवालतीस होते तेही परिहार करून" (मदरु २११४). "डेड्गला मज्कूर यांचें ठिकाण लाऊन जिवन्त अगर मेला सर्कारांत हवाला करून देईल त्याजला बक्षीस दोन लक्ष रुपये व हज़ार रुपयांचा गांव इनाम इह्यज् बहादूर यांचे विद्यमानें दिल्हा जाईल" (१८३४ अहवाल १६).

हवाशीर जेथें हवा खेळती मोकळी आहे अशी (जागा).

हवेली (स्त्री०) [फा० हवीली ∠ अ० हवाला] मन्दिर; वाडा; मोठें उन्च सुशोभित घर; राजधानीच्या भोंवतील भाग; गिर्द.

हवेली-दाखल गृहप्रविष्ट. " आम्ही हवेली दाखल जाहलों " (राजवाडे ६।२८८).

हश्मत्पन्हा [फा० हश्मत्पनाह्] वैभवशाली.

हशम (पु०) [अ० हशम्] परिवार; नोकर-चाकर; शिपाई-प्यादा.

हशम-नवीस (पु०) हशमाकडील कार्कून.

हशील (न०) [अ० हासिल्] प्राप्त; लभ्य; प्राप्ती; नफा; फी; तात्पर्य. " पुढें मुद्दे हशील होतील " (खरे २१५४८). " साहुकारीमुळें ज़कातीचेंच हाशील होइल " (मराआ १७)

हस्त-बूद (पु०) [फा० हस्त्-बूद = आहे-होता] सारा; मुल्की; वसुली " शिन्याचे हस्तबूद अम्मल चालू लागले " (खरे ८।४०४६).

हस्बुल्हुकूम (पु०) [अ० हस्बुल्हुक्म् = आज्ञेप्रमाणें] आज्ञापत्र. " सुरजमल व माधोसिङ्ग यांस हस्बुल्हुकूम व जयाप्पास खिलत वगैरे पाठविणें " (राजवाडे ६।३९७).

हाकीम (पु०) [अ० हाकिम्] अधिकारी. " तेथील हाकिमचे बळानें प्यादे बसवून " (राजवाडे ६।२६७).

हाकीम-शरा (पु०) काज़ी-शरा; धर्मशास्त्री. " काज़ी अब्दुल्ला बीन काज़ी महम्मद हाकीम-शरा " (राजवाडे १८।२१).

हाज़त (स्त्री०) [अ० हाजत्] ज़रूरी; अडचण. "परशुरामपन्त यांस बिल्केल इद्दमज़ाचे तम्बी करितां आणवावे ऐसी हाज़त नाहीं" (राजवाडे १९।१०६). "कलमीं करावयाची हाज़त नाहीं" (सानें-पयाव ४७२). "मुकर (=पुनः पुन्हा) ल्याहावें याची हाज़त नाहीं" (सानें-पयाव ४७६).

हाज़म करणें [अ० हाज़िम्=पळविणारा] लुटणें. "रस्ता हाज़म करून ठेविला आहे" (राजवाडे ११।४५).

हाज़र्बाशी (स्त्री०) [फा० हाज़िर्बाशी] मुलाज़मत; वास्तव्य. "दर्बारीं हाज़र्बाशी करून सर्कारचीं दौलत्खाई चिन्तीत आहों" (चिरा ३५).

हाज़र-मज़ालीस हज़र-मज़ालीस पहा.

हाजी (पु०) [फा० हाजी ∠अ० हज्ज्] हज्ज् म्हणजे मक्केची यात्रा करून आलेला मुसलमान.

हाम-खास (पु०) आमखास; दर्बार कचेरी. "हाम-खास मरविला म्हणजे कचेरी" (मदरु १।७७).

हामी (पु०) [अ० हामी] हमीदार. "हमी मातबर त्रिम्बक शेट गुज़र देतों" (पारसनीस-ग्रप ६१).

हाय-दोस्त (पु०) [फा० या दोस्त! = हे मित्रा!] मोहरमांतील दड्गल.

हायल [अ० हाइल्] भयङ्कर. "लेकीन हा मह्येला हायेल आहे" (राजवाडे५। १५७).

हाल्दुद आहे त्या स्थितीत; ठायींचे ठायीं. "आपण शिवाजीवरी जातों, त्यास हाल्दुद ठेवितों" (सभासद ५९).

हाल [अ० हाल्] हल्ली. (पु०) सुस्थिती; त्राण; (अनेक वचनीं) दुर्दशा. "ऐसें झालें असतां हाल कराग वमोजीव मुम्बईकर यांणीं अमलांत न आणिलें" (खरे ७।३५७३). "लस्कर-पायमालीनें रयतीचा हाल राहिला नाहीं" (राजवाडे १८।५३).

हाल-अपेष्टा (स्त्री०) दुर्दशा.

हाल-अहवाल (पु०) कैफियत, वर्तमान. "एणें प्रमाणें आपला हाल-अहवाल सातरेसी आणितां" (राजवाडे १८।३१).

हाल-हकीगत (स्त्री०) कैफियत. "आमची हाल-हकीकत विदित करून" (इरे ५।४८).

हाल-हवाल (पु० स्त्री०) कैफियत, दुर्दशा. "रयतीचा हाल-हवाल जाहीर केला" (राजवाडे १८।५३). "हाल-हवाल असेल तत्रापी हे सण्डणी सोडतात असा अर्थ नाहीं" (खरे ११४५).

हालत (स्त्री०) [अ० हालत्] सुस्थिती; त्राण. "मुलकांत हालत कांहीं राहिली नाहीं" (मवबा १।२१३).

हाली; हाल्ली [फा० हाली] साम्प्रत. "हाल्ली" (राजवाडे ३।८७).

हाली-मवाली; अहाली-मवाली [अ० अहाली व मवाली] उचनीच सर्व लोक; हमखास. "यावरी तमाम अहाली व मवाली पर्गणे मज्कूर व गिर्द्नवाही ज़मीदार हर कोणी लहान थोर साङ्गताती जें" (वाड-सनदा १४०).

हाली-माजी (स्त्री०) क्रान्ती; चळेबा. "आमचे दोलतींत हाली-माजी होत

गेल्यामुळें कागदपत्र दाखलेशीर राहिला नाही " (राजवाडे ११३१२). "राज्याचें हालीमाजीचे विज्वरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हक्क-रुसूमही झाडून उगवेना सबब नादारीस आलों आणि लोकांचे कर्जदारी जाहलों " (राजवाडे १३।१९). " त्यांणीं व तुम्ही मिळोन सावनूर तालक्याचा बन्दोबस्त पक्का राखावा; हाली-माजी होऊं देऊं नये " (खरे ११।६०५७).

हालोहाल तत्काळ; तातडतोब.

हाव (स्त्री०) [अ० हवा] हव्यास, लोभ.

हावरा (पु०) लोभी.

हासिया (स्त्री०) [अ० हाशिया] किनार (ऐटि ११४).

हासल, हासील [अ० हासिल्] हशील पहा. "मन्सूबा हासल होईल" (राजवाडे ८।२०३). "हासिलाची (=ज़कातीची) माफीची आज्ञा व्हावी " (खरे ११।५९२१). " त्यांतील हासील (=तात्पर्य) कलम्वार करण्या करितां आज्ञा केली आहे " (खरे ९।४७८९).

हासिली हसील देणारा, दस्ती. " आणि कही झाडें हासिली तीं तीं पाहिजेत लिहिलीं " (मेस्तक-पुस्तक-ज़मा लेखन ५३).

हिक्मत (स्त्री०) [अ० हिक्मत्] शहाणपण, युक्ती, कावा.

हिक्मती शहाणा, कावेबाज़, हुन्नरी.

हिकायत (स्त्री०) [अ० हिकायत्] कथा, गोष्ट.

हिकायती, हिकाती तक्रारखोर.

हिज़री [∠ अ० हिज्रा = वतनत्याग] हज़रत मुहम्मद पैगम्बर मक्का सोडून मदिनेकडे गेले त्या दिवसापासू न म्हणजे इसवी सन ६२२ च्या जुलैच्या सोळाव्या तारखेपासून सुरू झालेला शक.

हिफाज़त, इफाज़त (स्त्री०) [अ० हिफ़ाज़त्] संरक्षण, आश्रय. " शिद्दी अब्दुला येद्रचे हिफाज़तीस जात होता" (राजवाडे ५।६१). " पटणचरूचे हिफाज़तीकरितां अगोदर नवाबांनीं सिताबराव अमील यास ... पाठविलें " (राजवाडे ५।१११).

हिम्दाद (स्त्री०) इम्दाद, मदत. "मदत-हिम्दाद " (सासंद्र-तह २).

हिम्मत (स्त्री०) [अ० हिम्मत्] महत्वाकाङ्क्षा, निश्चय, धैर्य, उत्साह, उमेद. " ज्याशी नित्य नूतन सम्पादीन ही हिम्मत त्यानें हुजुरात सजावी" (मराआ १३). " प्रस्तुत तोहमास कुलीनें बाजी जिङ्किली आहे, परन्तु अवघ्या हिंदूंनीं हिम्मत बान्धिल्यास व आमच्या फौज़ा मातबर गेल्यास हिन्दूचीच बातशाही होईल ऐसा प्रसङ्ग दिसतो"(पारसनीस-ग्रच११८).

हिम्मत्दार, हिमती धैर्यवान.

हिम्मत-बहादूर शूरवीर, एक पदवी.

हिम्मत-मर्दानपणा (पु०) दिलेरी-मर्दुमी. " सर्वांचीं ज्ञानें, हिम्मत-मर्दानपणा मजला ठाऊक आहेत, पानपतावर भाऊस टाकून आलेत " (खरे ११४८१).

हिमाईत, हिमायत, हिमात (स्त्री०) [अ० हिमायत्] संरक्षण, आश्रय, आधार, मदत, ज़ोरावरी. "तें एकीकडे राहून पेण्डारी यांची हिमाईत करून स्वामींचा कोध होऊन स्वामी उपोषणें करितात हें काय !" (खरे१।४५४८)."आइ

मियानें त्याची हिमात केली तर आम्ही काय करावें?" (पारसनीस-ब्रप २१४). "आउन्धकर हिमायेतीनें आउतें धरीतात, परन्तु ईश्वर त्यास नतिजा देतो, परन्तु भाग्यामुळें चित्तांत आणित नाहीत" (राजवाडे ६।१३).

हिमायत्दार; हिमाती आश्रित.

हिर्शी लोभी.

हिरासा [फा० हिरासान्] भयभीत; त्रस्त; हैराण. "इतक्यांत खंडोजी शिन्दे... दर्कूच हापडास आल्यानें दरोबस्त शीख हिरासा होऊन ... पानपताकडे गेले." (दिमरा १।१६४). "ते हिरासा आहेत" (दिमरा १।११७).

हेरीस (स्त्री०) [अ० हिर्स्] लोभ; हावरेपणा.

हेलाल (पु०) [अ० हिलाल्] चन्द्रकोर; चन्द्रज्योत; टेम्भा. "सोयन्यांचे मण्डपांत पुरुष व बायका रात्रीचे जाण्यायेण्यास हिलाल दिवट्या अगोदर बातमी रासोन सिद्ध करून ठेवाव्या" (साने-पयाव २८८).

हिल्ला (पु०) [अ० हीला] युक्ती; कारवाई." त्यास कांहीं एक हिल्ल्यानें दूर घालवावें ऐसें मनांत आणून लाम्बविलें असेल तर ईश्वर जाणें" (खरे १२। ६६७५).

हिल्ला-हर्कत (स्त्री०) युक्तिप्रयुक्तीनें केलेला विरोध.

हिशेब, हिशोब (पु०) [अ० हिसेब् <हिसाब्] गणती; जमाखर्च; पर्वा.

हिशेब-कितेब (पु०) जमाखर्चाचे कागद वगैरे; जमाखर्च.

हिशेबी [फा० हिसाबी] न्याय्य, व्यवस्थित; सरळ; हिशोबासम्बन्धी.

हिस्सा (पु०) [अ० हिस्सा] वांटा, भाग.

हिस्सेदार (पु०) [फा० हिस्सादार्] वांटेकरी.

हिस्सेरशी; हिस्से-रसीद (स्त्री०) [फा० हिस्सा-रसद्] सारखी वांटणी, वांटा. "मशारनिल्हे यांच्या विद्यमानाची शिबन्दीची हिस्से-रसीद बेहड्याच्या अज्मासें निवडून पाठविली आहे" (साने-पयाव ९२). "त्याची हिस्सेरसीद...रघुनाथ नाईक याजवर साडे बारा हजाराची ठरली" (राजवाडे ७।३९).

हिसाब (पु०) हिशेब; पर्वा. "त्याचा हिसाब काय धरावा?" (मराचिथोशा ४३).

हिसाबी-किताबी रास्त, वाजवी. "ऐसें हिसाबी-किताबी असतां" (राजवाडे १५।२६)

हिसार (पु०) [अ० हिसार्] गड "बजानब कार्कुनानी हिसार जावली" (राजवाडे २०।१५९).

हुक्का (पु०) [अ० हुक्का] गुडगुडी; ज्वालाग्राही पदार्थांनीं भरलेलें पात्र, बॉम्ब (मराआ ६;३४).

हुक्के-बर्दार (पु०) हुक्का साम्भाळणारा (राजवाडे ६।१२९).

हुक्मत (स्त्री०) [अ० हुकूमत्] अधिकार; सत्ता.

हुक्मत-पन्हा सत्ताधीश.

हुक्मती अधिकारी. "मोगलाईंत हुक्मती केसांची टोळी दाटी सालीं लोम्पत होती ती मराठशाहींत कवटीवर चढली एवढाच लाभ" (गडकरी-राजसंन्यास २०).

हुकमी आज्ञाधारक; आज्ञेप्रमाणें; ताब्यां-तील.

हुकूम (पु०) [अ० हुक्म्] आज्ञा; पस्याच्या खेळांत डावापुरता ठरलेला जोरावर रङ्ग.

हुकूम-अहकाम (पु०) अधिकार; सत्ता. "तालुक्यांत सर्व हुकूम-अहकाम त्याजकडील" (राजवाडे ७।४९).

हुकूम-खुदाई देवाज्ञा. "मल्हारभटास हुकूम-खुदाई जालियावरी" (राजवाडे २०।३४६).

हुकूम-नामा (पु०) [फा० हुक्म्-नामा] न्यायनिर्णयपत्र.

हुकूम-बर्दार आज्ञाधारक.

हुज्जत; हुजत (स्त्री०) [फा० हुज्जत्] पोत्यास ऐवज जमा झाल्याची पावती; पावती; वाद; तक्रार; घासाघीस; अड-थळा. "जमा असत म्हणोन हुजत लिहून दिल्ही असे" (वाड-बाबा २।४४). "लुटी करितांना कित्येकांनीं हुज्जत केली त्यांस जखमी केलें" (चिरा ३१).

हुज्जतखोर = घाताघीस घालणारा; तक्रारी.

हुजरात; हुजुरात (स्त्री०) खुद्द हुजूरची खडी फौज "ज्याशीं नित्य नूतन सम्पा दीन ही हिम्मत त्यानें हुजुरात सजावी" (मराआ १२). "हुजरात आणि गैबती। सेवनमार्ग द्विधा असती। दोहींत मुख्य हुजुराती। सान्निध सेवा" (मेस्तक पुस्तक १८).

हुजऱ्या (पु०) निकटवर्ति सेवक.

हुजूर (पु०) [अ० हुजूर्] विद्यमानता; दर्बार; हजरत; दर्बारांत; समक्ष.

हुजूर-कामगार (पु०) राजाचा खास अधिकारी.

हुजूर-पागा (स्त्री०) राजाचा खास रिसाला.

हुजूर-बाजार (पु०) मुख्य पेठ.

हुजूर-हशम (पु०) खास राजाचे शरीर-संरक्षक शिपाई.

हुद्दा (पु०) [अ० उह्दा] काम; अधि-कार. "केवळ लिहिणें येईना, कमावि-शीही न केली, त्यास मुलकीचा हुद्दा न साङ्गावा" (सभासद २४). "योजिला आहे गृहस्थ यास टाकून दुसऱ्यांस हुद्दा साङ्गाल तर जो करील त्यास श्रापू व मुलूख तुमच्या हातचा जाईल म्हणोन आज्ञा" (पारसनीस-ब्रप ६१).

हुद्दा-मामला (पु०) काम (राजवाडे ८।१३४).

हुद्देदार (पु०) [फा० उह्दादार] अधिकारी.

हुन्नर (पु०) [फा० हुनर्] कौशल्य; कला; युक्ती; चमत्कार. "हुन्नर ही नवाच केला" (सभासद ३१). "पुढें काय हुनेर करावा म्हणोन चिन्तातुर जाहले" (मदरु १।१५३).

हुन्नर-बन्द; हुन्नर-वन्त [फा० हुनर्मन्द्] कलानिपुण, कावेबाज. "समागमें शिल्पीकार हुनर-बन्द कारागर त्या देशींचे आणून" (मदरु १।१२२). "औरङ्गजेब पादशाह बहुत हुनेरबन्द बेमानी आहे" (मदरु १।१५०).

हुन्नर-बन्दी (स्त्री०) [फा० हुनर्मन्दी] कळाी; कावेबाजपणा.

हुबेहूब [? फा० ऊ-ब-ऊ] जसेंच्या तसें.

हुमायून [फा० हुमायूनी] पातशाही. "फर्मान हुमायून" (राजवाडे २०।१०).

हुर्मत; हुर्मती (स्त्री०) [अ० हुर्मत्] मान; अब्रू; पत. "दिल्लीपतीची हुर्मत राखावी" (पाय १६). "सर्दार लोकांची हुर्मत तुम्ही घेणार हें चाङ्गलें कीं काय!" (हय ३४). "चिरंजिवाची हुर्मती आपण बचाविली, हा उपकार विसरणार नाही" (राजवाडे ६।३२६). "आपली कांहीं हुर्मती राखत नाहीत" (राजवाडे १६।२८).

हुर्मुजी [फा० हुर्मुझी] इराणच्या आखातांतील उत्कृष्ट (मोती). "तुमचे रूप जसें हुर्मुजी दाणा जी" (होनाजीबाळ १६१).

हुशार [फा० हुश्यार्] बुद्धिमान्; चलाख; तर्तरीत; सावध; प्रोत्साहित.

हुशारी (स्त्री०) [फा० हुश्यारी] बुद्धिमत्ता; चलाखी; तर्तरी; सावधगिरी; ताजेंतवानेंपण.

हुस्न (न०) [अ० हुस्न्] चाङ्गलेंपण; सौन्दर्य. "यांतील हुस्न लिहिलें" (राजवाडे ७ खलप २।१०६).

हुस्न-कुभे (स्त्री०) [८ अ० कुब्ह्=कुरूपता] गुणदोष. "हजरतींनीं एक वाक्यतेनें नेक-सलाह पुसावी, म्हणजे यांत हुस्न-कुभे कोणती आहे ती ध्यानांत येईल" (राजवाडे ५।८४).

हूल (स्त्री०) [? अ० हौल्=भयानकता] भयावहवार्ता; आवाई.

हेजिबत; हेजिबी (स्त्री०) दौत्य; शिष्टाई. "गडीचे हेजिबतीचें काम कुमाजीस साङ्गावें" (जुऐगो ३९). "तुवां त्याचे साह्यातें सला-हेजिबाती करणें" (भाइसम-द्विसवृ १७२). "हेजिबी-दखिली" (मदरु १।२०).

हेजीब (पु०) [अ० हाजिब्] वकील.

हेल्करी [? फा० अहल्कार्] कामकरी; मजूर; विशेषतः हमाल.

हेलबी [फा० हलबी] अलेप्पो येथील.

हेदोस (पु०) रणसन्दल. "तेव्हां नामी नामी सर्दार व धारकरी नांवा-निशाचे याणीं जिवित्वाची तमा न धरितां बेलाशक हेदोसच केला" (पाय ४०).

हैबत (स्त्री०) [अ० हैबत्] दरारा; धास्त. "फौजेनें हैबत खाली, आतां तह ठरवावा" (होकै १२).

हैबती भ्याड.

हैबत्राव एक पदवी.

हैरत (स्त्री०) [अ० हैरत्] धास्त. "लढाईची जुरत न ठेवितां हैरत खाऊन फरारी जाले" (चिरा १७).

हैराण [अ० हैरान्] आश्चर्यचकित; हतबुद्ध; दङ्ग; त्रस्त; क्लान्त; दुर्दशाग्रस्त. "एक ससा पैदा जाला, त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला, पातशहायें नजरेसी पडला यावर पातशहा हैरान जाहले. दङ्ग आपले जागा होऊन" (भाइसम १८३४ पावृ २०८).

हैराण-परेशान हैराण, त्रस्त व चिन्ताक्रान्त. "लष्करांत महागाई फार, रुपयास ७ शेर अन्न मिळत नाही म्हणून सर्व लोक बहुत हैराण-परेशान आहेत" (दिमरा २।३५). "फिरङ्गाणच्या मनुष्यामुळें हैराण परेशान जाहले" (पारसनी-ग्रंथ ७६).

हैराणगी; हैराणी (स्त्री०) [फा० हैरानी] दुर्दशा, आपदा. "तेणें करून आपली

अमिराई (स्त्री०) सर्दार-वैभव. "आहे घरीं पुरी अमिराई" (प्रभाकर १३९).

अमीर-राव एक पदवी (मदरु ११९२).

अयान; अयां [अ० अयान्] व्यक्त; श्रुत. "मुक्दमे इज़्हार केले अयां जाले (साने-पयाव ४९०).

अर्गा-जुर्गा (पु०)] ∠फा० जर्गाह्] वेढा (?) "मोंगलाचा अर्गानर्गा केला आहे; दाणा, गल्ला, वैरण, काडी कूल बाद (? = बर्बाद्) जाहली आहे" (साने-पयाव २९).

अर्ज़ माळ्म; श्रुत. "हे खबर श्रीमन्त खुदावन्त न्यामत यांस अर्ज़ होतांच" (साने-पयाव ४८२).

अर्जी-मर्जी (स्त्री०) स्नेह. "अर्जी-मर्जीमध्यें विकल्प उडवा" (परशराम १६४).

अल्गर्जी [फा० अहलि-गरज़्] स्वार्थी. "आतां कशाला जाऊन राहिला पोकळ अल्गर्जी?" (परशराम १७१).

अल्तम्गा (पु०) [तु० अल्तम्घा] राजानें दिलेली ज़मीन बक्षिसाची सनद. "पर्वाना अल्तम्गा" (साने-पयाव २३).

अलङ्गा (स्त्री०) राङ्ग; करा. "रास्त्यानीं एक अलङ्गा धरून" (साने-पयाव ५४).

अलम [अ० अलम्] झेण्डा. "भाण्डीं, फिरङ्गया, अलम, निशाण" (मेस्तक-पुस्तक; ज़मेलेखन १३९).

अलम-रौशन जगद्विख्यात. "त्याचा फायदा तो अलम-रौशन आहे"(साने-पयाव).

अला-बला (स्त्री०) इडा-पिडा. "मी एकटा मेलों तरी शिवाजी राजे यांची अला-बला गेली; लाख मरावे परन्तु लाखांचा पाळणारा कायम रहावा" (मदरु ११५४).

अली-गोल [फा० अह्लि-गोल्] गोल-न्दाज़; तोफची. "पुण्याहून बादद आली त्याजबरोबर अली-गोल दोनशें नवें माणूस आलें" (खरे १२।६३४४).

अव्वल-कार्कून मुख्य कार्कून.

अस्कारा (पु०) "नाजूक रुपडें चिपडें ठिकडें जिकडे तिकडे अस्कारा" (परशराम १७४).

अस्तबाल (पु०) [फा० इस्तब्ल्] तबेला; पागा. "पीलखाना व अस्तबालास व उष्ट्रांस दाणा नाहीं; फाके गुज़्रतात" (राजवाडे ११५४).

अस्मानी-सुल्तानी (स्त्री०) "अस्मानी-सुल्तानी मज़रा असावी" (सासंइ-जुले १२).

असुदगी (स्त्री०) [फा० आसूदगी] शान्तता; मर्मराट. "तिनी सर्कारांची नज़र रयतींचे व मुल्काचे व शहरचे असुदगीवर सादर आहे" (पेअ ६२).

असुदे (न०) [फा० आसूदा] शान्त; समृद्ध. "तुम्ही अटक पावेतों मुलुक काबीज केला, आतां मोहिमेस राज्य असुदें कोणते?" (भाम ३७). "राज्यही असुदें आहे; पैसा पाहिजे तितका मिळेल" (भाव ३५).

अहल [अ० अह्ल्] लोक (पेअ ५९).

अहाली-मवाली उच्च नीच सर्व दर्जांचे लोक. हाली-मवाली पहा.

आ

आइन्दे [फा० आयन्दा] येणारा, पुढें, पुढील साली; यन्दां. "हाली व आइन्दे" (साने-पयाव ४९३). "सर्कारचे वचनाची कायमी कशी तें आइन्दे ज़हुरांत येईल" (राजवाडे १०।१६६)

आखीरश [फा० आखिरश] त्याच्या अन्तीं, अखेर. "त्यावर दुसरे दिवशीं आखीरश इङ्ग्रज़ बे-हिम्मत होऊन" (साने-पयाव ४८०).

आगा (स्त्री०) [फा० आगाही] माहिती. " परन्तु समयास फौज नव्हती व याघ पाठीवर येईल ही आगा नव्हती" (खरे १२।६६३५).

आगा-पिछा (स्त्री०) जान-पिछान, माहिती.

आजीज़ दीन. "मारतां मारतां मरावें परन्तु केवळ आजीज़ होऊं नये" (भाच ७).

आज़ू-बाज़ू चाव्ही-बाज़ू.

आदत (स्त्री०) [अ० आदत्] संवय. "जयाजी शिन्दे यांस आदत अशी होती कीं स्नानानन्तर मुखावर धोतर घेऊन क्षणभर डोळे चोळीत रहावें" (भाच १५).

आफ्रीन (स्त्री०) [फा० आफरीन्] स्तुती. "बहुत खुश्वक्त होऊन आपल्या तद्बिरेस व जुरतेस तहसीन व आफ्रीन फर्माविली" (साने-पयाव ४८२).

आबाद, आबादान [फा० आबाद्, आबादान्] स-सरन्जाम. "दिल्लीहून सरन्ज़ाम आणवून सारें लश्कर आबाद करावें" (भाच १११). आबादान झाल्यावरी पुन्हां गिलच्यांचें पारिपत्य करूं" (भाच १११).

आबाय-अज्दाद [अ० आबा व अज्दाद्] बाप-आजे; बाप-ज़ादे; पूर्वज. " अज़् कदीमुल् अय्याम व आबाय अज्दाद मोकर असे " (वाड-सनदा १४०).

आमदन (न०) [फा० आमदन्] येणें; आगमन. " आं अमारतपन्हाचें आमदन या जिल्ह्यास जल्दीनें होय तें करावें " (साने-पयाव ३९४).

आयत (स्त्री०) [अ० आयत्] " ईश्वराचें वाक्य कुराण-शरीफच्या ग्रन्थांत असतें त्यास आयत असें म्हणतात " (वाड-सनदा २३).

आश्नाई (स्त्री०) [फा० आश्नाई] परिचय; स्नेह. " तेथें रङ्गोजी पटवारी या आश्नाई होती त्या आसरियानें राहिलों " (भाइसम १८३४ पातृ १४१).

आशक (पु०) [अ० आशिक्] मणपी; अनुरक्त. " सम्भाजी मजवर फिदा होऊन मला न पाहतां आशक जाहला" (गोसचिशाय ११). " ते (सम्भाजी राजे) परस्त्रियांवर आशक होते " (मदरु १।१०६).

इ

इज़्ज़त-हुर्मती (स्त्री०) मानपान. " पेशजी यांच्या वडिलांची इज़्ज़त हुर्मती चालली आहे तैसी यांची चालविणें " (वाड-सनदा १६).

इतराज़ [अ० इअतिराज़्] नाराज़. " न जावें तरी सावन्द इतराज़ होतात "

इमान (न०) वचन. " शार्वा तोत ी चाइंल पण इमान देऊं नये " (इपुक्षिपो ४२). " त्या पञ्चापासी तुमचा इमान (= श्रद्धा) असावा " (मदरु १।११३).

इलाईत (खी०) विलायत; मुलूख. "देश इलाईत । कार्बीज केलें तळकोंकण " (इपुक्षिपो १).

इश्क-पेच् एक पुष्प विशेष. " इश्क-पेच् गुलछब् सदोदित भरशेवती सांवरी" (प्रभाकर १५४).

इश्की [फा० इश्की] प्रेमाचा. " झडूं दे इश्की नौबद वाजिव चौघडा " (सगनभाऊ २). "प्रसन्नता मर्जी उभयतां इश्की सागरा आलें भरतें" (सगनभाऊ ५).

उ

उजू-तवाजू (स्त्री०) प्रार्थना. "तो अब्दुल अली दुराणी जुमा मशिदीस येऊन आपला स्वधर्म उजू-तवाजू करीत होता" (भाय २७; शिवाय पहा भाव ५२).

उम्दगी (स्त्री०) थोरवी. "जमियनच्या सर्दारास दोनी सर्कारच्या बुजुर्गी व उम्दगीवर प्रतेष्ठतेचे व इज्जतीचे रस्म अमलांत येतील" (पेअ ५८).

उम्दा थोर; विश्वसनीय, उत्कृष्ट. "दोन उम्दे मनुष्य दिल्ली दोस्ती जाहीर कर-ण्यास रवाना करीत आहों" (पेअ ६५) "तलफ चुकऊन पोशाख दिधला खूप उम्दा भर्जरी" (पर-शराम १२४).

उमेद्वारी; उमेद (स्त्री०) वय; प " हे आपले उमेद्वारीत आल्यान त्यांचें लग्न केलें" (मदरु १।११ "ते आपले उमेदींत आल्यानन्तर फत्तेसिङ्गास मोठी योग्यता देक (मदरु १।१२१).

उम्बराव (पु०) उमराव. "बावीस उम राव मिळून आले याच्छाय-समेल (इपुक्षिपो ६).

उल्का (पु०) उल्का; शिखा. "सि उल्के" (मदरु १।८१).

ऐना शोभा दायक प्रिय वस्तु. "कम्बर्व करून निघे निज मन्दिरचा ऐना (प्रभाकर १२३).

क

कयास (पु०) कयास. "नजर मुंष्ट मुरतेवर ठेवितील किंवा काय मन्सब करितील हें कयासांत येत नाहीं" (सा -पयाव २५९).

कतार (स्त्री०) रांग. "धारा हज बाणांची कतार" (इपुक्षिपो १०९).

कदर (स्त्री०) मर्जी. "आदरें कद विनवितां कदर कां कठीण करित तुम्ही !" (प्रभाकर १२१).

कन्दुरी (स्त्री०) [फा० कन्दूरी] मुस ल्मान साधुपुरुषाच्या स्मृत्यर्थ होणार प्रार्थनेचा व अन्नदानाचा समारम्भ देवास मच्छी देणें. " शेखसल्लाची कं कन्दुरी मर्दांत्र बोलले" (सने-पयाव ५३).

कबज्-दस्त हस्तगत. "मान्त मञ्जू कबदस्त जाहला"(सने-पयाव १७१)

कम्तर कमी. " त्यांत अन्तर आम्ही व आमचे वंशज लेकरांचे लेकरीं वतन वगैरे चालविण्याविषयीं कम्तर करणार नाही. "

कम्बर (स्त्री०). कम्बर-पट्टा. "सोडीना कम्बर कधीं काढीना पायजमा" (प्रभाकर ६४).

कम्बक्ती (पु०) कम्बख्ती. "सीतर पहाड पहा जीवबादादा कम्बक्त्यांत सोडी चार" (इपुस्त्रिपो १९५).

कमीन [फा० कमीन्] अगदीं हलक्या दर्जाचा; स्वतः; बन्दा. "कमीनाचे याईल व मूल ब-नाम कमली व राम ऐसे दस्तगीर होऊन" (भाइसम-द्विसवृ ५०).

कर्जबन्दी ऋणको. "सायावांचून बैल मेले, कर्जबन्दी झाला" (परशराम १२०).

कर्दन-बस्तन (न०) [फा० शब्दशः करणें-बान्धणें] हिशेब. " कर्दन बस्तन गुणाकार भागाकार करावयाचा सराव बहुत असावा " (साने-पयाव ४५९).

कर्वळ करोळ. " नामी कर्वळ आहे हुजुरांत " (साने-पयाव ५४).

करोळी (स्त्री०) करोळाचा मारा. "श्रीमन्तांकडील बार्गीर झाडून जमा होऊन करोळी सुरू झाली" (साने-पयाव ४५).

कसूर-कोताई (स्त्री०) चूक-न्यून. "स्वामी सेवेचे ठायीं आम्हांपासून कसूर-कोताई हा कालपर्यन्त जाली नाहीं व पुढेंही होणार नाही" (साने-पयाव ६८).

कहर (पु०) भयङ्कर वर्षाव. " तोफेचा एकच धर्पला कहर " (साने-पयाव ५५).

काबील कर्तृत्ववान्. " एक काबील मनुष्य नजीबखान रोहिला आहे " (भाच २०).

काबू-तलब सन्धिसाधू. "इङ्ग्रज बेइमान, काबू-तलब " (साने-पयाव ४६४).

कार (न०) [फा० कार्] काम. " त्या मवाफीक कार सुरत-पिजीर होऊन " (साने-पयाव ३८४).

कार्गर [फा० कार्गर्] लागू; प्राणहारक. " कुशीस सुन्याचा मार केला. काम कार्गर होतांच जयाप्पा शिन्दे चौरङ्गावरून जमिनीवर आले " (भाच १५).

काहली (स्त्री०) [फा० काहिली] आळस; सुस्ती. "जेणें जेणें काहली केली, तेणें जीविका बुडविली " (मेस्तक-पुस्तक, लेखनाधिकार ७२).

किब्लगाही वन्द्य; किब्लेगाह. " किब्लगाही खान " (भाइसम-पसवृ १३५).

किम्मत्-दार मौल्यवान्. " शालू चान्दणी किम्मत्दार" (पारसनीस-ब्रप १२८).

किल्ली (स्त्री०) हिक्मत; युक्ती. " विषयाविडा देऊन भुलविंतिल लब्धुन हरकिली" (परशराम १४२).

किल्ल्यानिहाय किल्लोकिल्लीं. " किल्ल्या-किल्ल्यानिहाय तोफा करविल्या " (मदरु १।१४५). "असे कैद करून किल्ल्यानिहाय ठेविले" (मदरु १।१४६)

किस्मत (स्त्री०) दैव. " जागें नसीब इङ्ग्रजांची किस्मत शाबूत " (होपो १६).

कुल्कुल्ला (पु०) सर्वाधिकारी. " कामांरी तुमचा भाऊ, कुल्कुल्ला घरांत जाऊ " (परशराम ११९).

कुशाद प्रशस्त. " खासे रस्ते व पात्राची जागा कुशाद राखावी" (सानें-पयाव २८४).

कूच-ब-कूच मजल दर-मजल. "आम्ही आपले दोस्तीवर नजर देऊन कूच-ब-कूच रवाना होऊन गेलों असों"(सानें-पयाव ४८६).

कोक (स्त्री०) मधील फुगीर उन्चवटा. " चुचड्याचा आधी झोंक, त्यामधीं ठेवी नोक-कोक " (प्रभाकर १११)

कदम्बोसी (स्त्री०) पादचुम्बन. " व निरोप घ्यावयास दिधला जर बडी फजर साहेबके कदम्बोसी करनेकूं हुजूरसडे होऊं " (मव ६७).

कन्दुरी (स्त्री०) मांस सागुती. " त्या कन्दुरीचीं पुष्पें जालीं ते करामत देखोन " (मव १०३)

कबज-दस्त हस्तगत. " मुलूक कबज-दस्त केला " (मव १०३).

कुफराणदार काफीर; परधर्मी; कुमाण्डी. "जर (=कीं) हा सोमठाकूर कुफ्राण्दार" (मव ४६).

ख

ख्याल (पु०) प्रेम; विलास; फन्द. " फार भिऊन वागतों; पडूं ना दुसऱ्याच्या ख्यालीं ग " (प्रभाकर १७४).

ख्याली विलासी.

खजाने-पूर श्रीमन्त. " शिन्दे केवळ खजानपूर, सर्दार द्रव्यदृष्टी होते; त्यांस कांहीं द्रव्याची पर्वा नव्हती"(भाव५६).

खर्वेरा (पु०) सन्त. " रसरङ्गाचा काल वृथा निघून जातो खरा । म्हणून हृदयास वाटे खर्वेरा हो " (प्रभाकर १०१).

खानदान कुलीन. " खण्डेराव नाईक निम्बाळकर... यांणीं ... शिपायगिरीची शर्त करून (वळवन्तराव मेहेन्दळे यांचा) मुदा सोडविला; शीर कापूं दिलें नाहीं; निदान खानदान मनुष्य याप्रमाणें कामास येतें " (भाव १०९).

खाना (पु०) [फा० खाना] घर घराणें. "बद्-दुवा दिल्ही कीं या दोघांचा खाना खराब" (मदरु १।११८).

खिमा (पु०) [अ० कीमा] मांसाचे अत्यन्त बारीक तुकडे करून केलेला पदार्थ; बारीक तुकडे.

खिसा (पु०) [अ० किस्सा] बोला चाली; तण्टा. "बाजारांत आडवे होऊन, दिवाण यांचे हातास हात घालून तन्खे विषयींचा जाब बोलून खिसा झाला...आपसांत तर्वार चालून उजवे हातास जखम झाली" (होकें २).

खिरापत (स्त्री०) खैर-आफियत; प्रसाद; तबरुक; किसलेला नारळ व साखर घालून केलेला वांटावयाचा प्रसाद.

खुतु; खूत [फा० खुद्] शिरस्त्राण. "अङ्गांत जिरे खुतु घालून " (मदरु १।५२).

खुम्ब; खूम लोक; जात. "कानू-कायदे अठरा खुम्ब जागे जागे चौधरे नेमून दिले (मदरु १।१५). ' पाटेल सर्व खुमाचा " (मव ५१).

खुमारी (स्त्री०) मौज "दासवी किती धर-काउन गेन्द खुमारी" (प्रभाकर २०७).

खुर्द-बुजरूख लहान थोर. " हें सर्व खुर्द-बुजरूख यांस माहीत आहे " (वाड-कैफियती १००).

खुर्दा (पु०) लहान नाणीं; मोड.

खुर्मा खारीक (भारसम, द्विसष्ट १७२).

खुश्बईदार सुगन्धी (मेस्तक पुस्तक, जमेलेसन १३९).

खैरात (स्त्री०) कुराण्डी. " खैरात

जिवाची करून सख्यावरून" (परशराम १७०).

खोजा निर्बुपण. "यसवन्तराव आपा कासुरडे खोज्या होण्याचें कारण हेंच" (मदरु ११२२).

ग

गम्गीनी (स्त्री०) दुःख. "हें ऐकून दिलास चहुत गम्गीनी व खपगी जाली" (साने-पयाव ४६७).

गर्जी शोकी. "माझ्या परच्यांची कठिण मर्जी हो याला नुमजे हा बायकांचा गर्जी" (रामजोशी ४१).

गर्दनबाजी (स्त्री०) तळहातावर शीर घेऊन लढणें.

गर्मी (स्त्री०) उष्णता. "दाटली दिव्याची गर्मी सदनान्तरीं" (प्रभाकर १००).

गिरी (स्त्री०) मूर्च्छा. "आली पाहतां मज गिरी" (परशराम १४८).

गुजाज़र, गुदाज़र [८ फा० गुदाज़ = रस कर] टांकसाळींतील धातू गाळणारा (भाइसम ससवृ ८५).

गुल्गेन्द (पु०) पुष्पगुच्छ. "सङ्गीन कुच भर्दार, साजिव सजदार, गुल्गेन्द उसासले" (प्रभाकर ११३).

गुल्जार सुसम्पन्न. "बाच्छाई तक्त गुल्जार; दिसे रङ्गवहार पुण्याची वस्ती" (होनाजी बाळ १७८). "मनीं हौस होती फार। पुणें शहर करिन गुल्जार" (इपुखिपो ५५).

गुल्परी (स्त्री०) पुष्पाङ्गना. "उभी गुल्परी नमून या पदीं कर जोडून सेवेमधीं" (परशराम १४२).

गुलाब गुलाबपाणी. "गुलाब शिसे उत्तमसे तीन चार पाठविलेत तर बरें होतें (पारसनीस-ब्रप २५३).

गुलाब-कन्द (पु०) गुल्कन्द. "गुलाबकन्द वज़न पक्के एक शेर पाठविला तो घेणें" (पारसनीस-घप १२९).

गुसल (स्त्री०) आङ्घोळ. "आराम होऊन गुसल केली" (साने-पयाव ४६७).

गैबत गैब. "त्यांतच गैबत जाले; त्यांचा मुर्दा देखील दृष्टीनें कोणी देखिला नाहीं" (भाव ६३).

गैबती (स्त्री०) गैर-हुजूर नोकरी. "हुजरात आणि गैबती। सेवनमार्ग द्विधा असती। दोहींत मुख्य हुजुराती सन्निध सेवा" (मेस्तक-पुस्तक ३८).

गैबी निनांवी. "गैबी अर्ज़" (खान्देशांत अजून सर्वसामान्य प्रचारांत).

गैर अन्यायाचें. "हें तुम्ही गैर केलें" (मदरु ११०६).

गैर-इतबार (पु०) अविश्वास. "ते समयीं तमाम फौजेस गैर-इतबार जाहला" (भाव ८०).

गैर-इमान (न०) अनिष्ठा. "आमचें गैर-इमान असतें तरीं आम्ही आजपर्यन्त येथें तुम्हापाशीं न ठरतों." (भाव १११).

गैर-खुशी ना-कबूल. "खुशी किंवा गैर खुशी असा हा कौल बायकांशीं" (परशराम १८९).

गैरी (स्त्री०) अन्याय. "ज्याकडेस गैरी लागेल त्यापैकीं मसाला होनु एक देणें" (सासंइ-जुले ८८).

गोर-कपण मूठमाती. "त्यास गोर-गपण प्राप्त जाला नाहीं" (भाव १७). "गोर-कपणेचीं साहित्यें करून त्यांचीं सार्थकें केलीं." (भाव १०७).

घ

घुस्सा (पु०) कोप. " मोठा घुसा येऊन " (मदरु १।१७).

घुसलखाना (पु०) स्नानगृह, सल्वत्-खाना (मदरु १५३).

घोस (पु०) मांस. " अम्बाबाईनें घोस गाईचा पाहिला " (इपुसिपो ५५).

च

चङ्ग (पु०) एकवाद्य. " हातांत घेऊन चङ्ग रङ्ग जमविला " (होपो १५).

चादर (स्त्री०) कौलाचा पाण्ढरा बावटा. " त्यापेक्षां चादर फिरवून किल्ला स्वाधीन करूं " (गोसचिशाब ३५).

चास्नीगर [< फा० चाश्नीगर्] नाणें पाडण्याच्या मिश्र चान्दीची परिक्षा करणारा (भाइसम-ससवृ ८५).

चुस्त [फा० चुस्त्] चपल; तङ्ग. " जरी मुण्डासे पायजमे चुस्त पायाला जी " (होपो ८).

छ

छान्दारी (स्त्री०) भपका. " त्यांचा स्वभाव सर्वांचा छान्दारीचा आहे " (काम्रइसा ५३).

ज

जबराई (स्त्री०) जोर-जबरी. "जर पदरीं तर जबराईनें सन्यासि खोटे करि रेटून। जर पदरीं तर जबराईनें जवळ कचेरी सदा फेल " (परशराम १३६).

जबा विधिपूर्वक हत्या. " म्हैस नगान्यास गांव पाण्डरीनें व मकाानें दिल्यास काजीनें जबा करून घावी " (भाइसम चसंवृ ६४).

जमा (पु०) जमाव. " बहादुरस्याजवळ जमा सर्व झाला " (मव ७०).

जर (पु०) [फा० झर्] सोनें. " जर पदरीं जर नसला तर तो नर संसारीं येऊन बैल " (परशराम १३८).

जलद (स्त्री०) जल्दी. " त्यानें पुण्यास माल्याकडे जाऊन जलद करून. "

जवेर-खाना (पु०) जवाहीर-खाना (प्रभाकर ४६).

जहान (स्त्री०) [फा० जहान्] लोक; सैन्य. "तीन लाख मिळाली जहान पेशवे शाही (इपुसिपो १८८).

जात स्वतः " इन्द्रोजी कदम...जातीचे घोडयास चान्दीचे नाल करून नाल-बन्दी करीत होता " (मदरु १।१२५).

जादूखोर कपटी; हिकमती. " शिवाजी राजा मोठा हुनेरवन्त जादूखोर आहे " (मदरु १।५३).

जान (स्त्री०) [फा० जान्] प्राण. " बाण लागतां होयांत जान सोडिली " (इपुसिपो २४).

जाबता (पु०) कडक शिस्त. " लश्कराचे लोकांनीं ताकीद न ऐकतां त्यांच्या गर्दना मारिल्या; जाबता बसविला " (मदरु १।८५).

जार (फा० झार्] बेजार. " भाल्याच्या अणीनें इङ्ग्रज ज्यार केले " (होपो १३).

जिल्हईदार उजळेदार; चकाकित. "जिल्ह-इंदार अक्षरे वाटतें आज चरकीं घातिले " (प्रभाकर ११६).

जिलेवन्त शोभिवन्त. " ताफराव जिलेवन्त, नाचती सभाङ्गना आनन्दांत " (प्रभाकर ४१).

जीन-बन्द घोड्यावर स्वार. "तो त्वरेनें जीनबन्द होऊन...चालून आला" (मकुइ १।४५).

जुदा निराळा; पृथक्. "इजवर करुं आम्ही दुसरी बायको मोजुन शेर देउं जुदा" (परशराम ११८).

जेर-ज़बर दुर्बळ-सबळ. "त्यास कळों न देतां बिघाड करावा; मग जेर-ज़बर कोण किती तें पहावें" (गोसचिशाब ८०).

ज़ोस (पु०) [फा० जोश्] आवेश; ज़ोर.

त

तगारी (स्त्री०) थाळी. "आमचे तगारींत जेवावें" (मद्रु १।१०८).

तन्हेबाज़ लहरी, छन्दी. "तन्हेबाज़ ती अधीच खिलाडू नवन्याच्या गोष्टी ऐकून। मिष दुखण्याचें करून निजली पड्दे लाविले मग चौंकून" (परशराम १०७).

तवर (पु०) [अ० तहव्वुर्] आवेश. "उमतीचा तवर केली झड घालून तल्वार" (परशराम १०९). "शहर पुण्याच्या भर रस्त्यामधिं भर नवतीचा तवर नवा" (परशराम १७४).

तवाका (पु०) तोक; गळेबन्द. "पायांत बेडी व गळ्यांत तवाका घालून केदेंत ठेविले" (ममव ११).

तहसील (स्त्री०) वसुली. "तहसिलीस प्यादे सर्कारचे देविले जातील" (सासंइ-जुले ११).

ताईत (पु०) गळ्यांतला ताईत = प्रियपात्र. "गळ्यांतल्या ताइता तुला मी आङ्कुळ घालीते" (परशराम १७५).

ताज़ (पु०) मुगूट. "ते समयीं डोकीस ताज़ व अङ्ग्यांत बारीक अङ्गरखा व पाण्ढरी सुर्वार" (मद्रु १।१३०).

ताज़गी (स्त्री०) तजेला. "सिवाजी राजे यांची ताज़गी आतां कानानें ऐकवत नाही; ताज़गी म्हणजे मोटा पराक्रम म्हणोन दिल्गीर जाहले" (मद्रु१।१७७).

ताब (पु०) अवसान. "ताब हिन्दूंनीं रे ताब हिन्दूंनीं घेतला हरून" (इपुखिपो १९१).

ताबी (स्त्री०) ताबा. "आपले ताबी मध्यें ठेविला" (मब ४०).

द

दर-बि-दर [फा० दर्-बि- दर्] दारोदार; भणङ्ग. "दौलताबादचें राज्य सर्व पदरच्यांनीं दिल्लीपतीच्या घरांत नेऊन घातलें आणि आपले वडिलांस दर-बि-दर केलें" (गोसचिशाब ११).

दराब (पु०) [अ० ज़र्राब्] "शिक्का मारून नाणें पाडणारा" (भाइसम-ससवृ ८५).

दिली [< फा० दिल्] जानी. "दोन उम्दे मनुष्य दिली दोस्ती जाहीर करावयास रवाना करीत आहों" (पेअ ६५).

दुम्ची (स्त्री०) "मार्वाडी हटेले रजपूत महा पराक्रमी...त्यांणीं आपले हिमतीनें कन्दहारचा पातशाहा दुराणी गिल्चा याची पगडी व दुम्ची सोडविली" (भाब ९).

दुमाळा (पु०) पिच्छा; पाठलाग. "पळतां फाजीलखान त्याचा दुमाळा घेतला" (इपुखिपो २०). "एक ससा पैदा जाला, त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला" (भाइसम १८३४ पावृ २०८).

दुश्मनी (स्त्री०) वैर. " लढाईचा इरादा धरून मी वागत नसतां दुश्मनीच धरून वांकडेपणा करितात; त्यांची समजूत व्हावी कशी ?" (गोसचिशाब ३४).
देहन्दगी (स्त्री०) देणगी. " बक्षिसें आणि देहन्दगी" (भाइसम १८३४ पावृ१३९).

न

नकीब (पु०) लल्कान्या. "पुढें लल्कारी चोप्दार, नकीब त्याच्या मोहोर " (होपो ११).
नखरेदार ऐटबाज. "पातळ नखरेदार मुलायम फूल चौकडीचें" (प्रभाकर ९६).
नगीना (पु०) [फा० नगीन्] अङ्गठींतला खडा, हिरा. " स्वारी अमदाबाद बघाया लोटली सेना–इश्कनगीना " (सगनभाऊ २०). " विश्वासराव नानाचा पुत्र नगीना" (इपुखिपो १३५).
नफराई (स्त्री०) हलकी चाकरी, सेवा. " लेकराचे लेकरीं पटेलगी खाऊन दिवाण–नफराई करून सुखी असो " (मकुइ ३।२५).
नवाजणें वाखाणणें. " जिकीर सोडून फकीर झाले जो तो रुपाला नवाजी " (परशराम १७४).
नसलन् बादनसल वंशपरम्परा (पेअ५१).
ना–काबील कर्तत्वशून्य. "अहमद शाह यास बादशाही झाली तो केवळ ना–काबील " (भाच २१).
ना–दार खडा; जरिदा. "गनीम केवळ सडे नादार " (भाच ७७).
नाबूद सफाई; साफ. " गांवीं टोळ येऊन शेतें नाबूद खाऊन नाशाडी जाहली " (सासंइ–जुले ६४).
नामूस (पु०) रुयात; पराक्रम. " याउपरान्त देवनरेंचे पाईकें नामूस केला म्हणोन पद ठाकूर पावला" (मच ३८).
नामोहरमी (स्त्री०) अपेश. " केवळ आपणच दुराग्रह करावा तरी अवघी नामोहरमी आपणाकडे येईल"(भाच८)
निगा (स्त्री०) नजर; दृष्टी; प्रीती " सम्भाजी महाराज यांणीं मजवर निगा ठेविली; तोच माझा सावन्द" (मदरु १।१११). " ज्याच्यावर फिरले निगा, दरिद्र्य दूर केलें " (होपो १).
निमक (न०) मीठ; उपकार. " अर उभयतां बापलेकांनीं चाकरी करू निमक अदा केलें " (मदरु १।१६५)
नैशकर ऊंस (भाइसम–द्विसवृ १७२).
नोंक (स्त्री०) झोंक. ' करितात कव गातात मधुर नोकींत" (प्रभाकर१३२)

प

प्याजी फिकट गुलाबी; पाटल. "जहनेबाद पोशाख गुलाबी प्याजी " (सगनभा ३८). " उन्च जरीचा शालू नेसु राङ्गीबेरङ्गी प्याजी" (सगनभाऊ४३
पड्दा (पु०) अन्तर. " आतां दुरू दुरून पडद्यानें शब्द बोलतां " (प्रभाकर २५५).
पन्हेदार रुन्द. " उधार मजवर दुध आणवा पन्हेदार लेऊन चुडे " (परशराम २१०).
पिढीज़ाद (∠ ज़ादा) वंशपरम्परागत.
पील्वान हत्तीवाला; माहूत. " हत्ती पील नाच्या पाठीवर सोण्ड फिरवूं लागला (सासंइ–रापुपो ४).
पेशवेशाही पेशवे थाटाचें. "अस्तार त्यावें पेशवेशाही" (भाइसम–तृसवृ६४
पैरावणें–ला वस्त्रें देणें. " सर्व आपुले द पैरावीले " (मच ३९).

फ

फन्द (पु०) नाद; विलास. "वाटे खुशी करावा फन्द गडे हा पूर्वीचा ऋणानुबन्ध" (परशराम २०३). "यशाच्या फन्दांत (= उन्मादांत) निमग्न झाले होते; तों गर्वाचें घर खालीं" (भाव ८२).

फना फस्त. "शहर लुटोन फना केलें" (मदरु ११७३).

फकीर-फुकरा गोर-गरीब. (मन्सूर अली) "उदास वृत्तीनें अतीत-अभ्यागत, फकीर-फुकरा यांस द्रव्यदान व अन्नदान करीत आपण जुत्त्या आपले स्वकर्मी उजूतवाजू करून सावध होता" (भाव ५२).

फर्माईस (स्त्री०) हुकूम. "फर्माईस केली पाहिजे (मब ६७).

ब

बद-दुवा (स्त्री०) बेदुवा; शाप. "बद-दुवा दिल्ही की या दोघांचा खाना खराब" (मदरु ११११८).

बलाई (स्त्री०) बला; सङ्कट. "कोणी कांहीं समजावील आणि आपल्यावर येखादी बलाई येईल" (मदरु ११२१).

बहा (स्त्री०) [फा० बहा] किम्मत; खर्च "कागद-बहा सवालि रुपये पञ्चवीस देविले जातील" (सासंइ-जुले ११).

बिन्दी (स्त्री०) बिनी. "ज्याचा नगाऱ्याचा घोडा पुडच्या बिन्दीला, निशाणाचा हत्ती पुडच्या बिन्दीला" (सासंइ-७पो).

बे-इज्जती गैर-अब्रूदार. "बेइजती लोक तुम्ही" (मब ४०).

बे-तमा बे-गुमानपणें. "खान्द्यावर टाकून पदर बोले बे-तमा, लमाच्या नवऱ्याशी बोले बे-तमा" (परशराम १११).

बे-बहार बहारदार; बहारीचा. "बे-बहार गुलाची तरू भोंतीं सरू, चम्पक, मोगरा" (परशराम १८८). "अङ्गावर जोहार दिसे बे-बहार" (होपो २०).

बे-हाल दुर्दशा. "मग प्राण अवस्था होतील हालाचे बेहाल" (परशराम १४३).

बे-होश मूर्ख. "पादशाह बेहोश, त्याणें सारासार विचार ध्यानांत राखावा तें न करितां बे-फाम राहिला" (भाव २२).

बैरख (स्त्री०) निशाण. "उठल्या बैरखा निशाणें" (प्रभाकर ५१).

बोर लाल घोडा. "मला घोडा अस्सल काबूलचा लाल बोर टाकम तुर्की" (परशराम १९६).

म

मजला (पु०) [अ० मन्झिला] इमारतीची ताल.

मदलसी (स्त्री०) सभा (मब ६७).

मिनेदार मिन्याचें काम ज्यावर आहे असा. "गोठ, हातसर, जवे, सिजुमत्या, मिनेदार करीं चुडे" (प्रभाकर ११८).

मिसरी (स्त्री०) मिसर देशातील साखर. "डुलत खुलत चाले, सुलत सुलत बोले शब्द जसे मिसरी" (प्रभाकर १११).

मुजाहीक [अ० मुझाइक्] मुजाहीम. "एकमेकाला मुजाहीक न होतां सुरूप आपआपले मार्गी जात येत असावें" (सासंइ-तह १)

मुसेजर एक प्रकारचें कापड. "मुसेजरीच्या सुर्वारा" (इपुखिपो १४).

मेवा (पु०) फळ. "नवतीच्या नाजूक मेवा । कोण्या सवतीला पहावेना हाय रे देवा" (प्रभाकर २५८).

मैराप (स्त्री०) महिराप. "मैरापच्या सर्जा केल्या जशी दुसरी द्वारका" (परशराम २१२).

मोहबत (स्त्री०) प्रेम. "धर्माची प्रीत नव्हे पाक मोहबत सत्ता सारखी" (सगनभाऊ ३५).

र

रमूज (स्त्री०) मौज; गम्मत. "कोण दिसेना प्राणप्रियकरे, चल रङ्गमहालीं रमूज करूं" (सगनभाऊ ४४). "वियाच्या रमुजा केल्या" (परशराम १६५).

रायजादा (पु०) [फा० रायजादा] राजपुत्र. "सुल्तानजी रायजादे" (सासंइ-जुले ४२).

ल

लाव लवा; निशाण. "लाव-लश्कर फौजेचा थाट" (होपो १८).

व

विराखत (स्त्री०) इरासत; लष्वी. "जरा सैल करा मजला । विराकतीला उशीर झाला" (उमाजी नायकाचा पोवाडा).

श

शहर (पु०) कांटा; रोमाञ्च. "मऊ सेजे वरती निजतां उठती अङ्गीं शहर" (परशराम १७६).

शहर्-पन्हा (पु०) कोट "तों पुढें फौज गेली म्हणोन शहरची बन्दोबस्ती न करितां शहरपन्हा खालीच होता" (भाव २३).

शाहीर-गिरी; शाहीरकी (स्त्री०) कवित्व. "रामकृष्ण गुणी रामा कासार, शाहीरकीमधिं सदा मगन" (परशराम १०७).

शील (न०) बकर. "शीलचा राऊत" (इपुखिपो १०).

शिना (पु०) [फा० सीना] छाती. "त्याची दुराटी बन्दूक लाविली शिन्याला" (सासंइ-रापुपो ३).

स

सआब्दार मग्जीदार; कांठदार. "भर्जरी झूल हत्तीला सआब्दार" (होपो ६).

सलाबत मज्बूत. "तो दुर्ग असाध्य, सलाबत; मोर्चे लाऊन सुरुङ्ग लावावे तरी रान रेतीचें; सुरुङ्गास यत्न नाहीं" (भाव ३).

सही (स्त्री०) कागदावर असल्याची निशाणी. "त्यावरी आपणही सही घातली" (मव ४२).

सिकाबन्द शिक्केदार "ऐसें सत रायें सिकाबन्द दिधलें." (मव ३६)

शब्द–सूची

उपसर्ग किंवा प्रत्यय किंवा प्रत्यय-वजा धातु लागून होणारे शब्द पुढील सूचींत दिलेले नाहीत. एखाद्या शब्दाचीं अपभ्रष्ट रूपें अनेक असल्यास शुद्ध अथवा परिणत रूपच येथें दिलें आहे. कोशांत यावयाचे राहून गेलेले शब्द या सूचींत समाविष्ट केलेले आहेत.

अलीन	الین
अक्दस	اقدس
अक़्ल	عقل
अक्बर (=सर्वश्रेष्ठ)	اکبر
अकब	عقب
अकस	عکس
अकारीब	اقارب
अकीक (एक रत्न)	عقیق
अख्त्यार	اختیار
अख्तर (=तारा)	اختر
अख्बार	اخبار
अख्बार्-नवीस	اخبار نویس
अखुंजी (=पन्तोजी)	اخوند
अखेर	آخر
अगर	اگر
अङ्गुस्तान	انگشتدان
अङ्गूर	انگور
अङ्गेज़	انگیز
अज़्	از
अज्नास	اجناس
अज़्रा	ازراه
अज़्मत	عظمت
अज़्माम	آزمائش
अजब	عجب
अज़म	اعظم
अज़्म	عزم
अजायब	عجائب

अज़ात	آزاد
अज़ान	اذان
अजीं	ازین
अजींबात	ازین بعد
अजीज़	عاجز
अजीज़ (=सन्मान्य)	عزیز
अजिजी	عاجزی
अज़ुर्दगी	آزردگی
अज़ुर्दा	آزرده
अज़ुर्दार	آجره ۷
अज़ून	ہنوز
अञ्जाम	انجام
अञ्जीर	انجیر
अञ्जुमन	انجمن
अत्तर	عطر
अत्तरदाणी	عطردان
अत्राफ	اطراف
अत्लस	اطلس
अद्ना	ادنی
अद्ल = शिक्षा	عدل
अदब	ادب
अदा	ادا
अदालत=न्यायकचेरी	عدالت
अदावत = वैर	عداوت
अन्करीब	عنقریب
अन्दाज़	انداز
अन्देशा	اندیشہ

अननस = फळविशेष	عين الناس
अनाम (=लोक)	انام
अनामत	امانت
अनार	انار
अनीन	عنان
अब्करा	آبکاره
अब्तर	ابتر
अफ्जाईश	افزائش
अफ्ताब	آفتاب
अफ्राद	افراد
अफ्लाद	احفاد
अफ्सोस	افسوس
अफ्वा	افواه
अफीण	افیون
अब्कारी	ابکاری
अब्रागीर्	آفتابگیر
अब्रश (टिपकेदार)	ابرش
अब्लक	ابلق
अब्रू= प्रतिष्ठा	آبرو
अबर-चबर	جرس
अबद-पैवन्द	ابد پیوند
अबीर	عبیر
अम्बर	عنبر
अम्बार	انبار
अम्बारी	عماری
अम्मल	عمل
अमला	عمله
अमल्दार	عملدار
अमदानी	آمدنی
अमन-चैन	امن چمن
अम्मा	اما
अमानी	امانی
अमारतपन्हा	امارت پناه
अमीन	امین
अमील	عامل
अमीर	امیر
अमेज (स्त्री०) मिश्रण, मिश्र	آمیز

अया	عیان
अयाळ	ایال
अयाळ (=स्त्री, पत्नी)	عیال
अर्कानी दौलत	ارکان دولت
अर्क	عرق
अर्क = पोटकिल्ला	ارک
अर्कशी	ارکشی
अर्ज	عرض
अर्ज (= रुन्दी)	عرض
अर्ज-दास्त	عرض داشت
अर्ज-बेगी	عرض بیگی
अर्जल	ارذل
अर्जानी	ارزانی
अर्बा	اربع
अर्बैन	اربعین
अर्सा	عرصه
अरावा	عرابه
अल्काब	القاب
अल्खालक [(स्त्री०) मग्जीदार रुजामेकर्गोल]	الخالق
अलगुज [(न०) पांवा]	الغوزه
अल्तम्गा	التمغا
अल्बत्	البته
अल्विदा	الوداع
अलफ	الف
अला	لام
अलङ्ग	الک
अलम	علم
अलल् हिशेबी	علی الحساب
अलाहिदा	علیحده
अलुदा (= सामिश्र)	آلوده
अलेकुम् सलाम	علیکم السلام
अव्वल	اول
अशफ	اشرف
अशर्फी	اشرفی
अशराब	اشراف
अशार	عشر
अशरीन	عشرین
असीर	اسیر

अस्करा	آشکاره
अस्तर	آستر
अस्तनी	آستین
अस्तबाल (∠बीक)	اصطبل
अस्नाद	اسناد
अस्पस्वार	اسپ سوار
अस्बाब	اسباب
अस्मतपन्हा	عصمت پناه
अस्मान	آسمان
अस्मानी	آسمانی
अस्लूब	اسلوب
अस्सल	اصل
असर	اثر
असान (=सोंपें)	آسان
असामी	اسامی
असूदे	آسوده
अह्काम	احکام
अह्वाल	احوال
अह्द	عہد
अह्द	ازحد
अह्लकार	اہل کار
अह्सन	احسن
अहादी	احدی
अहाली-मवाली	اہالی و حوالی
अहिनी	آہنی
आं	آن
आंकी	آنکھ
आगा	آگاهی
आज़ार	آزار
आतश्कदा	آتشکده
आतश्बाज़	آتشباز
आतश्बाज़ी	آتشبازی
आतार	عطار
आदत	عادت
आदमी	آدمی
आदा	عاده
आदाब	آداب
आफ्ताबा	آفتابه
आफ्रीन	آفرین
आफ़त	آفت
आब	آب
आब्खुरा	آبخوره
आब्ताब	آبتاب
आब्दार-खाना	آبدار خانه
आब-हवा	آب و ہوا
आबाद	آباد
आबादान	آبادان
आबाय-अज्दाद	آباء و اجداد
आम	عام
आमद	آمد
आमदन	آمدن
आमद्रफ्त	آمدرفت
आयत	آیت
आर्ज़ू	آرزو
आर्ज़ूमन्द	آرزومند
आराम	آرام
आरास	آرائش
आरीयत	عار
आरीफ	عارف
आलम	عالم
आलमगीर	عالمگیر
आलम्पन्हा	عالمپناه
आला	اعلی
आलीजा	عالی جاه
आवर्ज़ा	آورجه
आवई	ارا
आवाज़	آواز
आवारा	آواره
आश्नाई	آشنائی
आशक	عاشق
आशूरा	عاشوره
आस्ते	آہستہ
इकराम	اکرام
इकरार	اقرار
इख़्लास	اخلاص
इज़्ज़त	عزت
इज़्ज़त-आसार	عزت آثار
इज़्ज़त-दस्तगाह	عزت دستگاه
इज़्ज़त्महा	عزت مآب

इज़्हार	اظہار
इज़ा	ایذا
इज़ार	ازار
इज़ारा	اجارہ
इज़ाफा	اضافہ
इत्लाक़	اطلاق
इतफाक	اتفاق
इतबार	اعتبار
इत्माम	احتمام
इतराज़	اعتراض
इतला	اطلاع
इत्तहाद	اتحاد
इद्गा	عید گاہ
इन्कार	انکار
इन्तकाल	انتقال
इन्तज़ाम	انتظام
इन्तज़ार	انتظار
इन्फिसाल	انفصال
इन्साफ	انصاف
इन्साफ-गुजी	انصاف گزین
इन्शाल्ला ताला	انشاء اللہ تعالی
इनाम	انعام
इनायत	عنایت
इफाज़त	حفاظت
इब्न	ابن
इब्लाग	ابلاغ
इब्लीस	ابلیس
इबादत	عبادت
इबारत	عبارت
इब्रत	عبرت
इम्ला	عملہ
इमान	ایمان
इमाम	امام
इमायत	حمایت
इमारत	عمارت
इर्तिबात	ارتباط
इर्शाद	ارشاد
इर्साल	ارسال
इरासत=लघ्वी	اراقت
इराण	ایران
इरादा	ارادہ

इल्लत [(स्त्री०)=दोष,रोग]	علت
इल्ज़ाम	الزام
इलम	علم
इलाक़ा [(पु०) प्रान्त, सम्बन्ध]	علاقہ
इलाज़	علاج
इलाही	الہی
इश्क	عشق
इश्कील	اشکال
इशारा	اشارہ
इस्तक्लाल	استقلال
इस्तकबाल	استقبال
इस्तमाल ।	استمالت
इस्तस्वाब	استصواب
इस्ताद	استعداد
इस्तावा	استوا
इस्तीफा	استعفاء
इस्तियाक	اشتیاق
इस्दार	اصدار
इस्लाम	اسلام
इसन्ने	اثناء
इसम	اسم
इसवी	عیسوی
इह्दे	احدی
ई	این
ईद	عید
उज़म	عظم
उज़ू	وضو
उज़ू-तवाज़ू	تواضع
उज़्र	عذر
उल्फा	عاوفہ
उब्हत-मन्ज़िलत	ابہت منزلت
उम्दा	عمدہ
उमर	عمر
उमराव	امراء
उमेद	امید
उर्दू (=सैन्य, गोट)	اردو
उर्फ	عرف
उरूस	عروس
उश्टर (=उण्ट)	اشتر
उस्तवारी	استواری
ऊद (=धूप)	عود

एक्का	يكم
एकबाल-पन्हा	اقبال بقاء
एक-सर	يكسر
एकसान	يكسان
एकसू	يكسو
एलगार	ايلغار
एलची	ايلچى
एहसान	احسان
ऐन्	عين
ऐनक [(न०) उपनेत्र]	عينك
ऐना	آئينہ
ऐयत	عائيت
ऐब	عيب
ऐवज़	عوض
ऐवजी	بعوض
ऐश	عيش
औकात	اوقات
औज़ार	اوزار
औरत	عورت
औलाद्	اولاد
औलिया	اوليا
औसाफ	اوصاف
कङ्गाल	كنگالہ
कङ्गोरा	كنگرو
कज़्ज़ा	فضيلہ
कज़ल्बास	قزلباس
कज़ा	قضا
कज़ाख	قزاق
कजाग	قزاق
कट्टा	قطع
कत्तल	قتل
कत्तल्बाज़	قتلباز
कतलाम	قتل عام
कनबा	كنابہ
कतार	قطار
कद् (स्त्री०) उञ्ची, मजाल	قد
कदम	قدم
कदम्बोस	قدمبوس
कदर	قدر
कद्रदान	قدردان
कदीम	قديم
कदीमल् अय्याम	قديم الايام
कन्दील	قنديل
कन्दुरी	كندورى
कनाथ	قنات
कनात [(स्त्री०=ख़स्ते]	قناعت
कबाब्-चिनी	كباب چينى
कफन	كفن
कफश-दोज़(जोडे शिवणारा)	كفش دوز
कफनी	كفلے
कफालत	كفالت
कफारत	كفر ے
कबई [(स्त्री०) फगाल]	قبا
कबज़	قبض
कबर	قبر
कबरस्तान	قبرستان
कबालत	قبالہ
कबाहत	قبيہت
कबिला	قبيلہ
कबिलेमाही	قبل ماہ
कबूल	قبول
कबूतर	كبوتر
कम	كم
कमसल	كم اصل
कम्तर	كمتر
कमी	كمى
कम्तरीन	كمترين
कम्पेस	كم‌پيش
कम्बर	كمر
कम्बर्गा	كمرگاہ
कमर्बन्द्	كمربند
कम्बर्-बस्ता	كمربستہ
कमान	كمان
कमान्गीर	كمانگر
कमाल	كمال
कयास	قياس
कर्ज़	قرض
कर्णा	قرناى
कर्यात	قريت ے
कराचळी (= सतेजत वीर)	قلاچورى
करामत	كرامت

करामात	کرامات
करार	قرار
करार-दाद	قرارداد
करार-वाके	قرارواقعی
करिणा (= सन्दर्भ)	قرینہ
करौल	قراؤل
कल्कल	کلکل
कल्ची	قلچی
कल्मा	کلمہ
कल्हई	قلعی
कलगी (स्त्री०)	کلغی
कलन्दर	قلندر
कलम	قلم
कलाबतू	قلابتون
कव्हा	قہوہ
कवायत	قواعد
कवाल	قوال
कवाला (पु०)दस्तैवज़	قبالہ
कवी-दील	قوی دل
काशिदा (पु०) नक्शी	کشیدہ
कशीस	کشش
कस	کس
कस्त	قصد
कस्रत.	کثرت
कसब	کسب
कसम	قسم
कसर	قصر
कसल्मन्द	کسلمند
कसा (पु० = बन्द)	کشم
कसाई	قصائی
कसाब	قصاب
कसाला	کسالہ
कसीद	کشید
कसूर	قصور
कसोशी	کوشش
कहर	قہر
कहरी	کاری
कही	کہی
कामल	قاہر

कागद	کاغذ
काजगी*	قائزہ
काजी	قاضی
कानू	قانون
कानुगो	قانون گو
कापूर	کافور
काफर	کافر
काफला	قافلہ
काफीर	کافر
काबीज	قابض
काबील	قابل
काबूची	قابوچی
काचू	قابو
का-दा	قاعدہ
कायम	قائم
कायम मकाम	قائم مقام
कार्किर्द	کارکرد
कार्कून	کارکن
कारखाना	کارخانہ
कार्गर	کارگر
कार्चोबी	کارچوبی
कार्पर्दाज़	کارپرداز
कामार	کاروبار
कावाण	کاروان.
कारागीर	کاریگر
काल्बूत	کالبد
काशीद	قاصد
काहिरा (=जयरवी)	قاہرہ
काहिली	کاہلی
किताब	کتاب
किताब	خطاب
कित्ता	قطعہ
किम्खाप	کمخاب
किम्तान	کتان
किनार	کنار
किफायत	کفایت
किब्लेगाह	قبلہ گاہ
किब्ले-नुमा (= दिशादर्शक यन्त्र)	قبلہ نما
किम्मत	قیمت

किमया	کیمیا
किर्द	کرد
किर्दसार लागवड	کردزار
किर्माणी (ओवा)	کرمانی
किर्मिजी	قرمزی
किराण (= शुभग्रह युती)	قران
किराया	کرایہ
किल्ला	قلعہ
किल्ली	کلید
खिलाफ	خلاف
किलावा	کلاوہ
किस्त	قسط
किश्ती	کشتی
किस्मत	قسمت
किस्सा	قصہ
किसान	کسان
कुड्ते	کرتہ
कुर्ती	قرطی
कुद्दू	قدوء
कुद्रत	قدرت
कुन्ज	کنج
कुन्हा	کہنہ – کینہ
कुफराण	کفران
कुफर	کفر
कुफार	کفار
कुमाण्ह	کفران
कुभे	قبح
कुमक	کمک
कुमैत	کمیت
कुर्निसात	کورنشات
कुर्बाण	قربان
कुराण	قرآن
कुर्रेबाज	قرعہ باز
कुल्कुल्ला	کل کلاں
कुल्फी	تقلے
कुलाबा	قلابہ
कुल्हापोश	کلاہ پوش
कुळी	قلی
कुली	کل

कुलूप	قفل
कुवत	قوت
कुशाद	کشاد
कुस्ती	کشتی
कुशून	قشون
कुही	کوهی
कूच	کوچ
कूल	کل
केरवा	کہربا
कै	کی
केची	قیچی
कैद	قید
कैद	کید
कैफ	کیف
कैफत (स्त्री०) कारस्थान	کیفیت
कैफियत	کیفیت
केळी	کیلی
कोका	قوقہ
कोत्वाल	کوتوال
कोता	کوتاہ
कोम	قوم
कोशीस	کوشش
कोळंजन	خولنجن
कौल	قول
ख्याल	خیال
ख्वार	خوار
ख्वाहीश	خواہش
खकाणा	خاکانہ
खची	خصی
खजाना	خزانہ
खजीना	خزینہ
खजिल	خجل
खतरा	خطرہ
खत	خط
खतम	ختم
खता	خطا
खंजीर	خنجر
खाजगी	خلجری
खता (स्त्री०) नुकसान	خطا

खतीब	خطیب	खानगी	خانگی
खतूत	خطوط	खानदान	خاندان
खन्दक	خندق	खान्पोश	خوانپوش
खप्पा	خفا	खानत	خیانت
खपीप	خفیف	खाना	خانہ
खबर	خر	खाना-जङ्गी	خانہ جنگی
खबदार	خبردار	खान ज़ाद	خانہ زاد
खमस	خمس	खानेशुमारी	خانہ شماری
खमीर	خمیر	खायान (पु०) तारवा	خیابان
खसींग	خارخار	खाब्गा	خوابگاہ
खर्गोस	خرگوش	खाम	خام
खर्च	خرچ	खामखा	خواہ مخواہ
खर्बूज़	خربزہ	खामी	خامی
खर्मस्त (= मस्त)	خرمست	खामोश	خاموش
खराद	خراط	खावां	خاروہ
खराब	خراب	खालसा	خالصہ
खरीद	خرید	खाली	خالی
खरीप	خریف	खावन्द	خاوند
खल्वत	خلوت	खास	خاص
खलक	خلق	खास्दार	خاص بردار
खलद् अय्याम दौलतहू	خلد ایام دولتہ	खिज़मत	خدمت
खला-मला	خلا ملا	खिपत	خفت
खलाशी	خلاصی	खिलत	خلعت
खलास	خلاص	खिस्मीस	کشمش
खलिता	خریطہ	खिसारत	خسارہ
खलिपा	خلیفہ	खुजस्ते	خجستہ
खलेल	خلل	खुजा	کوزہ
खवास	خواص	खुत्वा	خطبہ
खवीस (= दुष्ट)	خبیث	खुद्द	خود
खस्खस	خشخاش	खुदा	خدا
खस्त	قصد	खुदातर्सी	خداترسی
खस्त	خستہ	खुदावन्त-न्यामत	خداوند نعمت
खसूसीयत	خصوصیت	खुफिया	خفیہ
खा.न खाई	خواہی نخواہی	खुबी	خوبی
खाक	خاک	खुमारी	خمار
खातर	خاطر	खुर्सी	کرسی
खातरी	خاطر	खुर्जी (=पडशी)	خورجین
खान्का	خانقاہ	खुर्द	خرد
खान्सामा	خانساماں	खुसन्दगी	خرسند
खाना	خوان	खुराक	خوراک

गिर्द	گرد
गिर्द-नवाई	گردنواحی
गिर्दावरी	گرداوری
गिर्दी	گردی
गिर्वीदगी	گرویدگی
गिरफ्तार	گرفتار
गिरव	گرو
गिराणी	گرانی
गिरामी (=श्रेष्ठ)	گرامی
गिरिफ्तन (– पकडणें)	گرفتن
गिरे	گرہ
गिलावा	گلابہ
गिल्ला	گلہ
गुङ्ग=मूक दङ्गणं	گنگ
गुज़राण	گذران
गुडूप	غروب
गुदस्त	گذشتہ
गुन्जाईस	گنجائش
गुन्हा	گناہ
गुना	گونہ
गुफ्तगो	گفت و گو
गुबार	غبار
गुम्शुद	گم شد
गुमज़	گنبذ
गुमान	گمان
गुमास्ता	گماشتہ
गुर्दा	گردہ
गुरबा	غربا
गुल्कन्द	گلقند
गुल्छबू	گل شبو
गुल्जार	گلزار
गुल्नार	گل انار
गुल्बदन	گلبدن
गुल्बाङ्ग	گلبانگ
गुल्बस	گل عباس
गुलाब	گلاب
गुलाब-पाश	گلاب پاش
गुलाब-शकर (स्त्री)	گلاب شکر
गुलाम	غلام
गुसल	غسل
गू	گہ
गूम	گم
गूल	گل
गूल	غول
गैब	غیب
गैरत	غیرت
गैरात	غیرات
गोता	غوطہ
गोदी	گودی
गोफ्त-गो	گفت و گو
गोया	گویا
गोर	گور
गोश्माल	گوشمال
गोश्वारा	گوشوارہ
गोशा	گوشہ
गोस्पंच	گوشپیچ
गौर	غور
गौरशी	غوررسی
घज़न्फर	غضنفر
घुघी	قوتی
घुमट	گنبذ
घोगा	غوغا
चक	چک
चक्ते	چغتای
चङग	چنگ
चन्द	چند
चपाती	چپاتی
चबर	چوب
चम्चा	چمچہ
चमन	چمن
चरक	چرخ
चर्का	چرخہ
चर्ब	چرب
चर्बी	چربی
चर्मा	چرمین
चर्म-दोज़	چرمدوز
चरिन्दा	چرندہ
चलास	چالاک
चश्म-पोशी	چشمپوشی

तालुका	تعلقہ
ताले	طالع
ताव	تاب
तावण	تاوان
तावदान	تابدان
तास	طاس
ताशा	طاسہ
ताहाल	تاحال
ताहूद	تعہد
तिजारत	تجارت
तिरन्दाज़	تیرانداز
तिस्सा	تسع
तीर	تیر
तुक्का	تکہ
तुख्मा	تخمہ
तुकूमराई (स्त्री०) रानतुळशीचें बी	تخم ریحان
तुणतुणें=चोण्डकें	طنطنہ
तूत	توت
तुन्द	تند
तुफान	طوفان
तुमान	تنبان
तुमार	طومار
तुर्बत	تربت
तुरन्ज़	ترنج
तुरा	طرہ
तुरुङ्ग	ترنگ
तुरूक	ترک
तूल	طول
तेघा	تیغہ
तेज़	تیز
तेज़गी (स्त्री०) पाणीदारपणा	تیزی
तेजाब	تیزاب
तैन	تعین
तैनात	تعینات
तैयज़ पानसुपारी	توضع
तैश	طیش
तोक	طوق
तोता (पु०) पोपट	طوطی
तोदा	تودہ
तोफ	توپ
तोफा—ताहफ	تحفہ تحائف
तोफीर	توفیر
तोबरा	توبرا
तोबा	توبہ
तोरा	تورہ
तोश	توش
तोशेखाना	توشہ خانہ
तोशक	توشک
तोशीस	تشویش
तोस्दान (न०) दारूगोळीची पिशवी	توشدان
तोहमत	تہمت
तौर	طور
दखल	دخل
दग्दगा	دغدغہ
दग्ल्बाज	دغلباز
दगा	دغا
दङ्ग	دنگ
दङ्गल	دنگل
दफ्तर	دفتر
दफन	دفن
दफा	دفعہ
दफातें	دفعات
दफिना	دفینہ
दफे	دفع
दब्दबा	دبدبہ
दम्दमा	دمدمہ
दम	دم
दमा	دمہ
दमान	دامن
दमामा	دمامہ
दर	در
दर्कार	درکار
दर्किनार	درکنار
दर्खास्त	درخواست
दर्गा	درگاہ
दर्ज़ा	درجہ
दर्ज़ी	درزی
दर्द	درد
दर्बार	دربار

दुचश्मी=समोर चेहऱ्याचें (चित्र)	دوچشمی
दुनिया	دنیا
दुवार	دوبار
दुमची	دمچی
दुम्दारी	دمداری
दुम्वाला	دمالہ
दुय्यम	دویم
दुर्बीण	دوربین
दुरन्देश	دوراندیش
दुरी	دوری
दुरुस्त	درست
दुवा	دعا
दुश्मन	دشمن
दुहाशी दोनकडांनांच किनार आहे असा	حاشیہ
दुही	دولی
दूम	دوم
दूर्दस्त	دوردست
देखील	داخل
देणगी	دہندگی
देरी	دیری
देह	دہ
दोस्त	دوست
दोस्तदार	دوست دار
दौत	دوات
दौर (= घेर, परिकर)	دورہ
दौलत	دولت
दौरा (पु० फिरती)	دور
धडपा	درپہ
धास्त	دہشت
न्यहायत	نہایت
न्यहाल	نہال
न्यायत	نیابت
न्याहारी	ناہاری
नईस	نعش
नक्कल	نقل
नक्शा	نقش
नक्शी	نقش
नक्की	یقین
नकारा	نقاش
नकाल	نقال

नकाशा	نقشہ
नकाहत	نقاہت
नकीब	نقیب
नख्चीन (न०) नराणी	ناخن چین
नगद,नक्त	نقد
नगारा	نقارہ
नगीना	نگینا
नङ्ग	ننگ
नज़राणा	نذرانہ
नज़र	نذر
नज़र	نظر
नजाफत	نظافت
नजीक	نزدیک
नजूम	نجوم
नतिजा	نتیجہ
नदाफ(=कापांसशोधक)	نداف
न-दारद	ندارد
नफर	نفر
नफा	نفع
नफी	نفی
नफेरी	نفیر
नवाय	نواب
नम्दा	نمد
नमत	نمط
नमुदी	نمود
नमुना	نمونہ
नर्मीना	نرم
नर	نر
नारद	نرد
नरम	نرم
नरी	نری
नवसागर (पु०)	نوشادر
नवाजीस	نوازش
नवार	نوار
नविस्ता	نوشتہ
नवीसन्दा	نویسندہ
नशियत	نصیحت
नशीब	نصیب
नशेकची	نشاق - چی
नश्तर	نشتر
नसत	نصرت

नस्राणी	نصرانی
नसल	نسل
नहर	نہر
ना-कारा	ناکارہ
नाचार	ناچار
नाचीज़	ناچیز
ना-दान	نادان
ना-दार	نادار
नाबूत	نبود
नाराज़	ناراضی
नालस्ती	ناراسی
नाख़ुदा	ناخدا
नाज़र	ناظر
नाज़री-बाज़ार	ناظری بازار
नाज़ल	نازل
नाज़ूक	نازک
नादर	نادر
नान-पर्वैशी (!) ज़न-पर्वश	زن‌پرورش
नान-खटाई (एक मिठाई)	نان‌خطائی
नान-कुराण	نان‌وقران
ऩाफर्मानी(= जाम्भळा)	گل نافرمان
नाफा	نافہ
नाम्जा	نامچا
नाम्ज़ाद	نامزد
नाम्वर	نامور
नाबद	نبات
नामा	نامہ
नामी	نامی
नामुश्की	ناموس
नामोस	ناموس
नायब	نائب
नारिङ्ग	نارنگ
नाल	نعل
नालीस	نالش
नासूर	ناسور
नाहर्यी	ناہی
निका (चाङ्गला)	نیک
निका	نکاح
निसालस	خالص
निगा	نگاہ

निगेवानी	نگہ بانی
निगादास्त	نگاہداشت
निगारश	نگارش
निगाह-बाज़	نگاہباز
निघाल्कत	نگاہ ـ حرکت
निज़ाम	نظام
निफाक	نفاق
निमक	نمک
निमक-हराम	نمکحرام
निमक-हलाल	نمکحلال
निम्चा	نیمچہ
निमा	نیمہ
निमा	نیم
निमाज	نماز
नियत	نیت
नियाज़	نیاز
निरख	نرخ
निविश्तन	نوشتن
निस्प	نصف
निशास्त	نشست
निशा	نشہ
निशा	نشاط
निशाण	نشان
निशाणी	نشانی
निस्बत	نسبت
नुक्ता	نکتہ
नुक्ता	نقطہ
नुक्सान	نقصان
नूर	نور
नेक	نیک
नेचा (पु०) ससंरी	نیچہ
नेज़ा (पु०) माला	نیزہ
नेफा	نیفہ
नेस्त	نیست
ने-शकर	نی شکر
नोक	نوک
नोकर	نوکر
नौ	نو
नौबत	نوبت
नौरोज	[illegible]

प्याजी	پیازی	पायखाना	پایخانہ
प्यादगान	پیادگان	पायदामा	پایدام
प्यादा	پیادہ	पायपोस	پاپوش
प्यादी	پیادی	पायमाल	پایمال
प्याला	پیالہ	पाया	پایہ
पन्जा	پنجہ	पायाब	پایاب
पञ्जाब	پنجاب	पार्चा	پارچہ
पड़दा	پردہ	पार्शी	پارسی
पड़दपोशी	پردہ پوشی	पारेदोज ठिगळें लावणारा	پارہ دوز
पदर	پدر	पालखी	پالکی
पन्हा	پہنا	पास्वान (=पहारेकरी)	پاسبان
पन्हा	پناہ	पास	پاس
पनीर	پنیر	पासङ्ग	پاسنگ
पर्गणा	پرگنہ	पिंजिरा	پنجرا
पर्गरी	پرگر	पिस्ता	پستہ
पर्वान	پربان	पिसाच (पु०) लघ्वी	پیشاب
पर्वर्दा	پروردہ	पीर	پیر
पर्वर्दिगार	پروردگار	पीर-ज़ादा	پیرزادہ
पर्वर्श, पर्वरीस	پرورش	पील	پیل
पर्वा	پروا	पुदिना	پودنہ
पर्वानगी	پروانگی	पुर्कस	پرخاش
पर्वाना	پروانہ	पुर्शिदा	پرسیدہ
पर	پر	पुर्शीस	پرسش
परिन्द	پرندہ	पुलावा	پلو
परी	پری	पुस्त	پشت
परेशान	پریشان	पुस्तङ्ग	پشتنگ
पलङ्ग	پلنگ	पुस्त-गर्मी	پشتگرمی
पलाण	پالان	पुस्त-पन्हा	پشت پناہ
पलिता	فتیلہ	पुस्ती (स्त्री०)	پشتی
पशम	پشم	पूर	پر
पशेमान	پشیمان	पूल	پل
पस्पा	پسپا	पेच	پیچ
पसन्त	پسند	पेरोज़	فیروزہ
पसोपेश	پس و پیش	पेश	پیش
पहारा	پہرہ	पेशकदमी	پیش قدمی
पायक	پیک	पेश-कबज़	پیشقبض
पाक	پاک	पेश्कस	پیشکش
पागा	پایگاہ	पेश्कार	پیشکار
पाजी	پاجی	पेश्खाना	پیشخانہ
पादशहा	پادشاہ		

पेश्खेमा	پیشخیمہ
पेश्दस्ती	پیشدستی
पेश्मान	پیشمان
पेश्रफ्त	پیشرفت
पेश्वा	پیشوا
पेश्वाज़	پیشباز
पेशजी	پیش ازین
पेशन्देशी	پیش اندیشی
पेशा	پیشہ
पेशामद	پیشامد
पेशीन	پیشین
पेस्तर	پیشتر
पेहरण; पेरण	پیرهن
पैगम्बर	پیغمبر
पैगाम	پیغام
पैज़ार	پیزار
पैदर्प	پی درپی
पैदा	پیدا
पैदास	پیدائش
पैवन्दी	پیوند
पैमान	پیمان
पैमास	پیمائش
पैरवी	پیروی
पैलवान	پہلوان
पैलू	پہلو
पैवस्त	پیوست
पैहम	پیہم
पोक़	پخت
पोत	پود
पोतें	پوتہ
पोफळ	پوپل
पोलाद	پولاد
पोशाख	پوشاک
पोशीदा	پوشیدہ
पोशीस	پوشش
फक्त	فقط
फकीर	فقیر
फज़र	فجر
फज़ल	فضل
फजीत	فضیحت

फत्ते	فتح
फन्द	فن
फन्ना	فنا
फर्गोल	فرغول
फर्ज़न्द	فرزند
फर्जाम	فرجام
फर्जी	فرزین
फर्द	فرد
फर्मान	فرمان
फर्मास	فرمائش
फरक	فرق
फरस	فرش
फर्हत	فرحت
फरागत	فراغت
फरामोश	فراموش
फरारी	فرار
फरास	فراش
फरीद	فرید
फरेब	فریب
फरोक	فروخت
फलाकी	فراخی
फलाणा	فلان
फवारा	فوارہ
फस्त	فصد
फस्त	پست
फस्ली	فصلی
फस्सल	فصل
फहामिन्दा	فہمیدہ
फाका	فاقہ
फाखरा	فاخرہ
फाज़ल	فاضل
फाजील	فاضل
फाटा	طائفہ
फाणस	فانوس
फात्या	فاتحہ
फार्कत	فارغ خط
फार्शी	فارسی
फायश	فاش
फारीक	فارغ

फासला	فاصلہ
फिक्रा	فقرہ
फिक्रीर	فکر
फिला	فتنہ
फिला-अङ्गरेजी	فتنہ (انگیزی
फित्रत	فطرت
फितूर	فتور
फिद्वी	فدوی
फिदा	فدا
फिर्याद	فریاد
फिरङ्गी	فرنگ
फिरस्ताद	فرستاد
फिल्फौर	فی الفور
फिल्वाके	فی الواقع
फिल्हाल	فی الحال
फिसाद	فساد
फुकरा	فقرا
फुर्सत	فرصت
फेहरिस्त	فہرست
फेरिस्ता	فرشتہ
फैज़-बख्शी	فیض بخشی
फेल	فعل
फेल-ज़ामीन	فعل ضامن
फेला	فعلہ
फैसल, फैसला	فیصل
फौज़	فوج
फौत	فوت
बक्तर	بکتر
बक्रीद	بقرعید
बक्शी	بخشی
बक्शीस	بخشش
बका	بقاء
बक्काल	بقال
बख्त	بخت
बख़र	خدر
बगल	بغل
बगिचा	باغیچہ
बग्घी (1)	بگی
बचा	بچہ
बजा	بجا

बजाज़	بزاز
बत्ता	بتہ
बद	بد
बद्माश	بدمعاش
बद्दल	بدل
बद्रका	بدرقہ
बद्रा	بدرہ
बदक	بطک
बदल	بدل
बदाम	بادام
बन्द	بند
बन्दर	بندر
बन्दा	بندہ
बन्दूक	بندوق
बन्देस	بندش
बन्दोबस्त	بندوبست
बबर्जी	باورچی
बयान	بیان
बयाणा	بیعانہ
बर्कत	برکت
बर्कन्दाज़	برق انداز
बर्करारी	برقراری
बर्खास्त	برخاست
बर्खुर्दार	برخوردار
बर्गुज़र	برگزشتن
बर्ची	برچی
बर्जोर	برزور
बर्तर्फ	برطرف
बर्तर	برتر
बर्दार (सफल)	بردار
बर्दास्त	برداشت
बर्पा	برپا
बर्फ	برف
बर्फी	برفی
बर्बाद	برباد
बर्मा	برمہ
बर्हम	برہم
बराबर	برابر
बरामद	برآمد
बराय	برائے

बल्के	بلکہ
बल्वा	بلوا
बला	بلا
बशारत	بشارت
बस्ता	بستہ
बस्स	بس
बसाल्त	وصال
बहर	بہار
बहरामन्द	بہرہ مند
बहा	بہا
बहाणा	بہانہ
बहादुर	بہادر
बहार	بہار
बहाल	بحال
बाक़ी	باقی
बाग़	باغ
बाग़ायत	باغات
बाग़ी	باغی
बाङ्ग	بانگ
बाज़	باز
बाज़ार	بازار
बाज़ी	بازی
बाज़ू	بازو
बाजे	بعض
बाड	بیاض
बातमी	باطنی
बातील	باطل
बाद (= वायु)	باد
बादज़	بعد از
बादशहा	بادشاہ
बापज़ादा	باپ - دادا
बाब	باب
बाकॅस	بارکش
बार्गीर	بارگیر
बार्दान	باردان
बारबर्दारी	باربرداری
बार्याब	باریاب
बार्हा	بارہا
बारीक	باریک
बारीश	بارش

बारूद	باروت
बालायेश	بالائش
बालिस्त	بالشت
बालीक	بالغ
बाले–किल्ला	بالا
बिचारा	بیچارہ
बिचोबा	بیچوبہ
बिछायत	بساط
बिजन	بیجان
बिदा	وداع
बिदाती	بدعتی
बिनावर	بنابر
बिनी	بینی
बिबी	بیبی
बिमार	بیمار
बिरञ्जी	برنجین
बिरादर	برادر
बिल्कूल	بالکل
बिल्वर, बिलोर	بلور
बिलन्दर	بلند
बिशाद	بساط
बिस्तरा (पु०) अन्थरूण	بستره
बिस्मिल्ला	بسم اللہ
बिस्यार	بسیار
बुजुर्ग	بزرگ
बुटा	بوتہ
बुणगे	بنگاہ
बुत्परस्त	بت پرست
बुत्फरोश	بت فروش
बुत्शिकन	بت شکن
बुद्रुक	بزرگ
बुन्ध (= शोड)	بن
बुनियाद	بنیاد
बुर्सा	برقع
बुर्जी	برج
बुरूज्	برج
बुल्दा	بلدہ
बुल्बुल	بلبل
बुलन्द	بلند
बुलाक	بلاق

बेअबस=वृथा	عبث
बेगम	بیگم
बे-ग़मी	بی غم
बेगार	بیگار
बेज़ार	بیزار
बेदार	بیدار
बेरीज़	بیریج
बेल्दार	بیلدار
बेरमी	باسم
बेश	بیش
बेहबूद	بہبود
बेहतन्माल	بی تن مال
बेहेतर	بہتر
बेहेस्त	بہشت
बैत	بیت
बैतुलमाल	بیت المال
बैरक	بیرق
बोगदा	بوغدا
बोचके	بقچہ
बोय	بوی
बोर	بورا
बोरिया	بوریا
भक्कम	محکم
भिस्त	بہشت
भिस्ती	بہشتی
म्यान	میان
म्याना	میانہ
मक्ता	مقطع
मक्दूब	مخطوب
मक्मूर	مخمور
मक्रबी	مغربی
मक्सूद (= हेतू)	مقصود
मकर	مکر
मकान	مکان
मकातीब	مکاتیب
मख्दूम	مخدوم
मख्फी	مخفی
मख्मल	مخمل
मख्मूल	مخمور
मख्लशी	مخلصی

मग्ज़ी	مغزی
मग्दूर	مقدور
मग्रब	مغرب
मग्रूर	مغرور
मगज़	مغز
मगर	مگر
मज़्कूर	مذکور
मज़्बूत	مضبوط
मज्बूर	مجبور
मज्मू	مجموع
मज़्मून	مضمون
मज़्लस	مجلس
मज़्हला	مجھلہ
मज़ल	منزل
मज़ला	منزلہ
मज़ा	مزہ
मजाल	مجال
मजालस	مجالس
मजीद	مجید
मजूर	مزدور
मझेला	مجھلہ
मत्ता	متاع
मत्लई	مطلع
मत्लब	مطلب
मत्लूब	مطلوب
मतालीब	مطالیب
मदत	مدد
मद-नज़र	مدنظر
मदार	مدار
मदारी	مداری
मदारुलमहाम	مدارالمہام
मन्ज़ूर	منظور
मन्दील (उंची फेटा)	مندیل
मन-मुराद	مراد
मन्सब	منصب
मन्सुबी	منصفی
मन्सुबा	منصوبہ
मन्सूर	منشور
मना	منع
मनाकब (=सद्गुण)	مناقب

मनुका	منقی
मनारा	مناره
मबादा	مبادا
मम्नुनी	ممنونی
मम्लकत्-मदार	مملکت مدار
मय्या	ماتم
मय्यातैन	مائتین
मयत	میت
मये	مع
मर्कूम	مرقوم
मर्जी	مرضی
मर्तबान	مرتبان
मर्द	مرد
मर्दाना	مردانہ
मर्दुमी	مردمی
मर्फा	مرفہ
मर्मर	مرمر
मर्वारीद	مروارید
मर्शा	مرثیہ
मर्सूल	مرسل
मर्हूम	مرحوم
मर्हमत	مرحمت
मरातीब	مراتب
मराम (= इच्छा)	مرام
मरादबा	مرابطہ
मरामत	مرمت
मलई	ملائی
मलऊन	ملعون
मल्फूफ	ملفوف
मल्बूस	ملبوس
मलम	مرہم
मलिका	ملکہ
मलिदा	ملیدہ
मलीक	ملک
मलूल	ملول
मवाख़ज़ा	مواخذہ
मवाज़ीन	موذن
मवाज़ा	مواضع
मवाफ़ीक	موافق
मवाली	معالی

मवाशी	معاصی
मवेशी	مویشی
मशगूल	مشغول
मशरक (= प्राची)	مشرق
मशरू	مشروع
मश्वरा	مشورہ
मशहूद	مشہود
मशाक़	مشک
मशायक	مشایخ
मशागत	مشقت
मशारिलेहे	مشارالیہ
मशाल	مشعل
मशीद	مسجد
मस्करी	مسخرہ
मस्त	مست
मसनद	مسند
मस्रूर	مسرور
मस्लत	مصلحت
मस्विदा	مسودہ
मसर्रत	مسرت
मसाइदा	مساعدہ
मसाला	مصالح
मसीहा	مسیحی
मसुदा	مسودہ
मसुरूल अनाम	مشہورالانام
मसुरूल-हज़रत	مشہورالحضرت
महकूब	موقوف
महज़ब	مذہب
महज़र	محضر
महितापी	مہتابی
महिताब	مہتاب
महदूद	محدود
महशूर	مشہور
महसूल	محصول
महा	ماہ
महामूर	معمور
महाल	محل
महासरा	محاصرہ
महिना	ماہینہ
माकूल	معقول

माज़ी	ماضی
माजूम	معجون
मात	مات
मातकदम	ماتقدم
मातबर	معتبر
मातम	ماتم
मातल	معطل
मादर्चोद	مادر
मादयान	مادیان
मान्दगी	ماندگی
मान्दा	ماندہ
मानत	معانت
मायना	معنے
माने	مانع
माफ	معاف
माफक	موافق
माफजत	محافظت
माफलात	مفاعلت
मामलत	معاملت
मामूर	معمور
मामूल	معمول
माया	مایہ
मारका	معرکہ
मार्फत	معارفت
मारूज़	معروض
माल	مال
माल	مآل
मालक	مالک
मालियत	مالیت
माल्ज़ादी	مالزادہ
मालीम	معلم
मालीस	مالش
मालूम	معلوم
माविज़ा	معاوضہ
माश (चरित)	معاش
माशूक	معشوق
माहतानी (!)	ماتعتالی
माहवल	معدول
माहवारी	ماھواری
मिजान	میزان
मिज़ाज़	مزاج
मिजास	مزاج
मिन्कबल (=पूर्वी)	من قبل
मिन्जुम्ला (=एकन्दरीनें)	منجملہ
मिन्हू	من ھو
मिन्नत	منت
मिना	مینا
मिन्बाद (=यापुदें)	من بعد
मियादी	میعادی
मिर्धा	میردہ
मिरास	میراث
मिलक	ملک
मिस्री	مصری
मिस्कील	مسکین
मिस्त्री	مسطری
मिसल	مثال
मिसाल	مثال
मिल्कत	ملکت
मीर	میر
मीर–ज़ादा	میرزادہ
मी–रसानद	می رساند
मुक्बरा	مقبرہ
मुक्रर	مقرر
मुक्काम	مقام
मुकादम	مقدم
मुकद्दमा	مقدمہ
मुकद्दर	مقدر
मुकय्यद	مقید
मुकाबला	مقابلہ
मुकेस	مقیس
मुख्तसर	مختصر
मुख्त्यार	مختار
मुखालीफ	مخالف
मुचल्का	مچلکا
मुज़्कर	مذکر
मुज़मला	مجملا
मुज़रत	مجرد
मुजरा	مجری
मुज़य्यन	مزین
मुज़न्ना (=सन्देह)	مظنہ

मुज़ाईक	مضائق
मुज़ाका	مضائقہ
मुज़ारियान	مضارعان
मुज़ावर	مجاور
मुज़ाहीम	مزاحم
मुज़ाहिमत	مزاحمت
मुज़ेरी	مضارع
मुड्दा	مردہ
मुड्दे–फरास	مردہفروش
मुत्पाक	مطبخ
मुत्लक	مطلق
मुत्सद्दी	متصدی.
मुतआकीब	متعاقب
मुतफर्कात	متفرقات
मुतफ़ीक	متفق
मुतबन्ना	متبنا
मुतमरींद	متمرد
मुतवज़्ज़े	متوجہ
मुतवातीर	متواتر
मुतसरीफ	متصرف
मुताबत	متابعت
मुताबीक	مطابق
मुतालीक	متعلق
मुतैन	متعین
मुद्दई	مدعی
मुद्दई–इलै	مدعی الیہ
मुद्दा	مدعا
मुद्दाम	عمداً
मुद्दत	مدت
मुदाई	مداعی
मुदाम	مدام
मुदारत	مدارات
मुन्कीर	منکر
मुन्शी	منشی
मुन्सफ	منصف
मुनका	منقی
मुना	معاینہ
मुनादी	منادی
मुनाफा	منافع
मुनायब	مناب
मुनीम	منیب
मुफ्ती	مفتی
मुफसद	مفسد
मुफसल	مفصل
मुफाइज़ा	مفاوضہ
मुफासला	مفاصلہ
मुफीद	مفید
मुब्लक	مبلغ
मुबारक	مبارک
मुभा	مباح
मुर्गी	مرغ
मुर्दाड	مردار
मुर्दाड–शेङ्ग	مردارسنگ
मुर्वत	مروت
मुरक्का	مرقع
मुरब्बा	مربا
मुरब्बी	مربی
मुरस्सा	مرصع
मुराद	مراد
मुरीद	مرید
मुल्की	ملکی
मुल्जीम	ملزم
मुल्तवी	ملتوی
मुल्ला	ملا
मुलाखत	ملاقات
मुलाज़मत	ملازمت
मुलाहिज़ा	ملاحظہ
मुलामा	ملمع
मुलायम	ملائم
मुलूख	ملک
मुश्क	مشک
मुश्कस	مشخص
मुश्कील	مشکل
मुश्फीक	مشفق
मुशाफर	مسافر
मुशाहिरा	مشاہرہ
मुस्तक्बील	مستقبل
मुस्तकीम	مستقیم
मुस्ताकी	مشتاقی
मुस्तेद	مستعد
मुस्लीम	مسلم

मुसन्ना	مثنی
मुसल्मान	مسلمان
मुसव्वर	مصور
मुसाहेब	مصاحب
मेख	میخ
मेज़	میز
मेज्वानी	میزبانی
मेण	موم
मेणा	میانہ
मेवा	میوہ
मेहतर	مہتر
मेहनत	محنت
मेहमान	مہمان
मेहेर	مہر
मेहेर्बान	مہربان
मेहेराप	محراب
मेदा	میدہ
मेदान	میدان
मोईन	معین
मोकल	موکل
मोका	موقع
मोख्लीसान	مخلصان
मोंगल	مغول
मोघम	مبہم
मोजदात=गणना	موجودات
मोजा	موزہ
मोजीब	موجب
मोझ्या	مواضع
मोत	موت
मोताद	محتاج
मोताना	موتانہ
मोबद्दला	مبادلہ
मोमज़ामा	مومجامہ
मोमीइले	مومی الیہ
मोमीन	مومن
मोर्चेल	مورچال
मोर्तब	مرتب
मोरी	موری
मोसबा	محاسبہ
मोसम	موسم

मोहतर्फा	محترفہ
मोह.तसीब	محتسب
मोहब्बत	محبت
मोहर	مہر
मोहर-कन्द	مہرکند
मोहरम	محرم
मोहरम	محروم
मोहरा	مہرہ
मोहरीर	محرر
मोहरेदार	مہردار
मोहल्ला	محلہ
मोहसल्ली	محصل
मोहीब	محب
मोहीम	مہم
मोकूफ	موقوف
मोज़	موج
मोज़ूद	موجود
मोज़े	موضع
मोलवी	مولوی
मोला	مولا
मोसूफ	موصوف
यगानगत	یگانگت
यहतियात	احتیاط
या	یا
याकूत	یاقوت
याद	یاد
याद-दास्त	یاد داشت
याद-हस्त	یادہست
याद-बूद	بودبود
यानी	یعنی
यार	یار
यारेदी	یاری دہ
येक्ज़हती	جہت
येकसुई	سو
रईस	رئیس
रक्कम	رقم
रक्बा	رقبہ
रकाना	رکن
रख्ना	رخنہ
रख्त-खाना	رخت خانہ
रग	رگ

रगड़	رگڑ
रङ्ग	رنگ
रङ्गरेज़	رنگ ریز
रङ्गामेज़ी	رنگامیزی
रज़ाई	رضائی
रजब	رجب
रज़ा	رضا
रंजिश	رنجش
रतल	رطل
रब्त	ربط
रक़ीम=उकाशा	راقم
रद्द	رد
रद्द-बदली	ردوبدل
रन्दक	رندک
रन्दा	رندہ
रफ्त	رفت
रफ़ाक़त	رفاقت
रफ़ाहत	رفاہت
रफ़ाहीयत	رفاہیت
रफ़ीउल्क़द्र	رفیع القدر
रफ़ीक़	رفیق
रफ़ू	رفو
रफ़्क़	رفق
रफ़े-दफ़	رفع-دفع
रबाब	رعب
रबिउलआख़र	ربیع الاخر
रबिउलअव्वल	ربیع الاول
रब्बी	ربیعی
रमज़ान	رمضان
रमल	رمل
रमूज़	رموز
रय्यत	رعیت
रयाया	رعایا
रयायत	رعایت
रव	رو
रवां	رواں
रवानगी	روانگی
रवाना	روانہ
रवा शुदगी	روانہ شد
रवेश	روش
रस्म	رسم

रस्मीयात	رسمیات
रस्ता	رستہ
रसद	رسد
रसीदगी (=पैवस्तगी)	رسیدگی
रसीद	رسید
रसीदन	رسیدن
रसूम	رسوم
रसूल	رسول
रह	رہ
रहदारी	رہداری
रहा	راہ
राज़रोश	روز روشن
राज़ी	راضی
राबता	رابطہ
रायज़नी (=विचार करणें)	رایزنی
रायज़ादा	رایزادہ
रास्त	راست
रास	راس
रिकाबी	رکابی
रिकाब	رکاب
रियासत (= राजवट)	ریاست
रिवाज़	رواج
रिश्वत	رشوت
रिसाला	رسالہ
रुई	روی
रुक़ा	رقعہ
रुख़सत	رخصت
रुजुआत	رجعت
रुजू	رجوع
रुत्बा	رتبہ
रु-बकार	روبکار
रूबरू	روبرو
रुआब	رعب
रुमाल	رومال
रुस्तुमी	رستمی
रू	روی
रूयदाद	رویداد
रेज़गी	ریزگی
रेज़ा	ریزہ
रेशा (= तन्तू)	ریشہ

रेशम	ریشم
रोख	رخ
रोखा	رقعہ
रोगण	روغن
रोज़	روز
रोज़ा=उपास	روزہ
रोज़ा	روضہ
रोशन	روشن
रोशनाई	روشنائی
रौनक	رونق
लक्तर	امر
लकब	لقب
लगाम	لگام
लङ्गडा	لنگ
लङ्गार	لنگر
लज़्ज़त	لذت
लण्ढ	لنڈ
लण्ड	لنڈ
लत्ता	لت
लवण्डी	لونڈ
लवा	لوا
लवाज़मा	لوازمہ
लवाजीम	لوازم
लवाद	لواد
लश्कर	لشکر
लहज़=क्षण	لحظہ
लहम	لحم
लाकीन	لاکن
लाचार	لاچار
लाज़म	لازم
लाज़वर्त	لاجورد
लाबूद (=अवश्यमेव, सर्वथा	لابد
लायक	لائق
लायनी	لعن
लाल	لعل
लाल	لال
लास	لاش
लिफाफा	لفافہ
लिमास	لباس

लुक्का	لقہ
लुङ्गी	لنگی
लुचा	لچہ
लता	لترہ
लुत्फी	لطف
लेकीन	لیکن
लेजीम	لیزم
लेहाज़ा	لہذا
वक्कल=खटलें, खेलो	وکل
वक्त	وقت
वक्फा	وقفہ
वक्र	وقار
वकालत	وکالت
वकायेनिगार	وقائع نگار
वकाया	وقائع
वकील	وکیل
वकूब	وقوف
वग	وقع
वगैरे	وغیرہ
वज़न	وزن
वज़ा	وضع
वजे	وجہ
वज़ारत	وزارت
वतन	وطن
वफा	وفا
वफात	وفات
वर	بر
वर्क़	ورق
वरात	برات
वलद	ولد
वली	ولی
वली-न्यामत	ولی نعمت
वली-अहद	ولی عہد
वश्यत	وصیت
वशिला	وصیلہ
वस्तरा	استرہ
वस्ताद	استاد
वस्तू=माध्यमें	واسطہ
वस्वास	وسواس
वसूल	وصول

वसे	وسعہ
वहमा	واہمہ
वहीम	وہم
वाकई	واقعی
वाकनीस	واقعہ نویس
वाकब	واقف
वाकफीयत	واقفیت
वाका	واقعہ
वाकीफ	واقف
वासा	وانعہ
वा-गुजास्त	واگزاشت
वाज्-पूस	بازپرس
वाजिबुलअर्ज्	واجب العرض
वाजवी	واجدی
वाजेह	واضع
वा-पस	واپس
वाम	وام
वायदा	وعدہ
वार्याब	بارياب
वारद	وارد
वारस	وارث
वारसा	ورثہ
वाला	والا
वाली	والی
वास्ते	واسطہ
वासलात	واصلات
वाहदीयत	واحدیت
वाह!	واہ
वाहवा	واہ واہ
वाही	واہی
विजार	ازار
विमा	بیمہ
विरासत	ارانت
विलायत	ولایت
वैराण	ویران
शक	شک
शकल	شکل
शकस	شخص
शकी	شقی
शक्कर-पाळा	شکرپارہ

शद्दत	شدت
शबखून	شبخون
शर्त	شرط
शर्थ	شرط
शर्मिन्दा	شرمندہ
शर्यत	شریعت
शर्यत	شرط
शर	شر
शरा (= धर्मशास्त्र)	شرع
शराकत	شراکت
शराब	شراب
शरीक	شریک
शशोपन्ज्	شش و پنج
शस्त (= अङ्गठा)	شست
शह	شہ
शहर	شہر
शहर-पन्हा	شہرپناہ
शहा	شاہ
शहा	سیاہ
शहान्शहा	شہنشہ
शहाजणें	شاد یانہ
शहाजादा	شاہزادہ
शहाजिरे	شہ زور
शहातूत	شہتوت
शहामत	شہامت
शहारा	شعر
शाई	سیاہی
शांही; शाई	شاہی
शागिर्द	شاگرد
शाद	شاد
शादमानी	شادمانی
शादी	شادی
शान	شان
शाबान	شعبان
शाबास	شاباش
शाबीत	ثابت
शाबूत	ثبوت
शामदान	شمع دان
शामियाना	شامیانہ
शायद	شاید

सल्तनत	سلطنت
सल्हा	صلاح
सल्हा	صلح
सल्लास	ثلاث
सल्लमल्लाहु तआला	سلم‌اللہ‌تعالی
सलातीन	سلاطین
सलाबत	صلابت
सलाम	سلام
सलामत	سلامت
सलूक; सलीक़ा	سلوک
सवाद	سواد
सवाल	سوال
सहल	سہو
सहल	سہل
सही	صحیح
सायत	ساعت
साकी	ساقی
साकीन	ساکن
साख्त	ساخت
साखर	شکر
साखर–पारा	شکرپارہ
साज़	ساز
साजिन्दा	سازندہ
साजीस	سازش
सादर	صادر
सादीलवार	صادروارد
साधा	سادہ
सानक=रोटी	صحن
सानी	ثانی
साफ	صاف
साबीक	سابق
साबण; साबू	صابون
साबान	شعبان
सामलात	شاملات
सामान	سامان
सामील	شامل
सायर=पट्टीविशेष	سایر
सायवान	سایوان
साबान	ساربان
साल्गिरे	سال گرہ

साल	سال
साल–जाब	سوال و جواب
सालध	سلبس
सालाबाद	سال‌ابد
साहेब	صاحب
साहेब–किराण	صاحب قران
साहेब–ज़ादा	صاحب زادہ
सिकञ्जा	شکنجہ
सित्त	ست
सितारा	ستارہ
सिजील	سجل
सीम	سیم
सुकाणूं	سکان
सुकाकूल–मिस्री	تقانل مصری
सुज़ना	سوزن
सुतर	شتر
सुदामेंत	شدآمد
सुन्ता	سنت
सुन्नी	سنی
सुपूर्द	سپرد
सुबिकी	سبکی
सुभा	صوبہ
सुम्ब (पु०) खोट	سم
सुम्ब–तरास	سم تراش
सुमार	شمار
सुर्ख	سرخ
सुर्ख-रु	سرخ رو
सुर्खाई=लाली	سرخ
सुर्मा	سرمہ
सुवार	شلوار
सुरई	صراحی
सुरत	صورت
सुरुवात	شروع
सुरू	شروع
सुरा	سورۃ
सुरास	سوراخ
सुरुसन	شہرسنہ
सुल्तान	سلطان
सुलह	صلح

सुलाख,	سورا
सुस्त	سست
सू=बाजू	سو
सवे	سیب
सेला	سیلاب
सेहत	صحت
सेतान	شیطان
सेर	سیر
सोख्त	سوخت
सोपा	صفر
सोवणी=लाकडी शांकण	چوبین
सोबत	صحبت
सोमल	سنبل
सोहलत	سہولت
सोगन्द	سوگند
सोदा	سودا
सोब	صوب
हक्क	حق
हक्क-परस्ती	حق پرستی
हकनाहक	حق ناحق
हकीगत	حقیقت
युनानी=मुसलमानी (वैद्यक)	یونانی
हकीम	حکیم
हकीम	حاکم
हङ्गाम	ہنگام
हङ्गामा	ہنگامہ
हज़रत	حضرت
हज़र	حاضر
हज़र-जबाबी	حاضر جواب
हजिरी	حاضر
हजाम	حجام
हजामत	حجامت
हज़ार	ہزار
हजिमा	ہزیمہ
हद्द	حد
हदूद	حدود
हदीस	حدیث
हनोज़	ہنوز
हस	ہفت

हप्ता	ہفتم
हबशी	حبشی
हम-खास	عام خاص
हमगी	ہمگی
हम्ज़ात	ہمذات
हम्बीर	امیر
हम्राह	ہمراہ
हम्वार	ہموار
हम्साई	ہمسایہ
हमामखाना	حمام
हमाल	حمال
हमी	حامی
हमिणी	ہمیان
हयात	حیات
हयासा	ہیاسہ
हर्कत	حرکت
हर्कारा	ہرکارہ
हर्गाह	ہرگاہ
हर्गीज़	ہرگز
हर्दमख्याली	ہردم خیالی
हर्दूं	ہردم
हर्फ	حرف
हरांजी	ہراج
हराम	حرام
हरामज़ादा	حرامزادہ
हरामनमकी	حرام نمکی
हरीफ	حریف
हरोल	ہرول
हल्का	حلقہ
हलगर्जी	اہل غرض
हल्ला	حملہ
हल्ली	حالی
हलवा	حلوا
हलाक	ہلاک
हलाल	حلال
हलालखोर	حلال خور
हव्यास	ہوس
हवा	ہوا
हवई	،،

हवाल	احوال
हवाला	حوالہ
हवेली	حویلی
हश्मत	حشمت
हशम	حشم
हशील	حاصل
हस्तबूद	ہست بود
हस्बुल्हुकूम	حسب الحکم
हाजत	حاجت
हाजर्बाशी	حاضرباشی
हाजी	حاجی
हायदोस	ہائے دوست
हायल	حائل
हाल	حال
हालत	حالت
हाली-माजी	حالی ماضی
हाव	ہوا
हाशिया, हाश	حاشیہ
हिक्मत	حکمت
हिकायत	حکایت
हिकायती	حکایتی
हिज्री	ہجری
हिफाजत	حفاظت
हिम्दाद	امداد
हिम्मत	ہمت
हिमायत	حمایت
हिरासान	ہراسان
हिरीस	حریص
हिलाल	ہلال
हिला	حیلہ
हिशोब, हिशेब	حساب

हिस्सा	حصہ
हिस्सेरशी	حصہ رسید
हिसार	حصار
हुक्का	حقہ
हुक्केबाज	حقہ باز
हुकमत	حکومت
हुकूम	حکم
हुज्जत	حجت
हुजरात	حضورات
हुजूर	حضور
हुद्दा	عہدہ
हुन्नर	ہنر
हुमा (पु०) घोड्याचा तुरा	ہما
हुमायून	ہمایون
हुर्मत	حرمت
हुर्मुजी	ہرمزد
हुशार	ہوشیار
हुस्न	حسن
हूल	ہول
हेजीब	حاجب
हेल्करी	اہل کار
हैबत	ہیبت
हैरत	حیرت
हैराण	حیران
हैवान	حیوان
होश	ہوش
होद	حوض
होदा	ہودج
होस	ہوس
हौसला	حوصلہ

